

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**KOMÜNİZM SONRASI DÖNEMDE
BULGARİSTAN'DAKİ TÜRK AZINLIK VE SİYASETE
KATILIMLARI
(1997-2000)**

DOKTORA TEZİ

VAHİT SADAL

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

ANKARA 2019

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**KOMÜNİZM SONRASI DÖNEMDE
BULGARİSTAN'DAKİ TÜRK AZINLIK VE SİYASETE
KATILIMLARI
(1997-2000)**

DOKTORA TEZİ

VAHİT SADAL

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

**PROF. DR. RAMAZAN YELKEN
DANIŞMAN**

ANKARA, 2019

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Prof. Dr. Ramazan YELKEN danışmanlığında, Vahit SADAL tarafından hazırlanan “*Komünizm Sonrası Dönemde Bulgaristan’daki Türk Azınlık ve Siyasete Katılımları (1997-2000)*” başlıklı çalışma 15/04/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalında Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	: Prof. Dr. Talip KÜÇÜKCAN	İmza:
Danışman	: Prof. Dr. Ramazan YELKEN	İmza:
Jüri Üyesi	: Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN	İmza:
Jüri Üyesi	: Prof. Dr. Nuri TINAZ	İmza:
Jüri Üyesi	: Doç. Dr. Zafer ÇELİK	İmza:

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım. / / 2019

Doç. Dr. Seyfullah YILDIRIM
Enstitü Müdür V.

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

15/04/2019

Vahit SADAL

TEŞEKKÜR

Bu çalışmada 1997 - 2000 yılları arasında Bulgaristan’da yaşayan Türk azınlığın durumu ve siyasete katılımları ele alınmıştır. Çalışmanın İngiltere, Bulgaristan ve Türkiye olmak üzere üç ayağı bulunmakta olup, Bulgaristan’da dört ay süren bir alan çalışmasını da içermektedir.

Alan çalışması sırasında bana katkılarını esirgemeyen ve görüşme (interview) talebimizi kabul eden Hak ve Özgürlükler Hareketi (HÖH) lideri Ahmet Doğan başta olmak üzere diğer HÖH milletvekili ve temsilcilerine; mülakatlarımıza katılan Kırcaali, Razgrad ve diğer belediye başkanlarına, anket katılımcılarına, Bulgaristan Başmüftüsü Mustafa Aliş Hacı’ya ve Sofya IMİR’den Prof. Dr. Antonina Zhelyazkova’ya teşekkür ederim.

Bu konuyu çalışmamda beni motive eden ve ilk danışmanlığımı yapan İngiltere’nin Warwick Üniversitesi’nden Prof. Dr. Muhammad ANWAR’a; danışmanlarım AYBÜ Sosyoloji Bölümü öğretim üyelerinden Prof. Dr. Ramazan YELKEN ve Prof. Dr. Mustafa ORÇAN hocalarıma; AYBÜ Sosyoloji Bölümü’nün güzide akademik ve idari personeline ve tabi ki seçkin Jüri Üyelerine şükranlarımı arz ederim.

Bu çalışmada en büyük destekçim olan sevgili eşim Emine SADAL ile sevgili oğullarım Selim Sezer ve Elvan Eray’a da sevgilerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY TUTANAĞI	ii
BEYAN.....	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
İÇİNDEKİLER	v
ÖZET	ix
ABSTRACT.....	xi
KISALTMALAR.....	xi
HARİTALAR LİSTESİ.....	xiii
TABLolar LİSTESİ.....	xvi
BİRİNCİ BÖLÜM	1
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu	1
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	1
1.3. Araştırmanın Sınırlılıkları ve Problemleri	2
1.4. Araştırmanın Modeli	4
1.5. Araştırmanın Yöntemi	4
1.5.1. Anket	5
1.5.2. Mülakat.....	6
1.5.3. Gözlem	8
1.5.4. Etnografik Saha Araştırması	9
1.5.5. Analiz	9
1.5.6. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi	10
1.5.7. Veri Toplama Süreci.....	12
1.5.8. Veri Toplama Araçları.....	12
1.5.9. Alana Giriş ve Etik	12
İKİNCİ BÖLÜM.....	14
2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TEORİK YAKLAŞIMLAR.....	14
2.1. Siyasal Katılım.....	14
2.2. Etnisite, Etnik Kimlik, Etnik İlişkiler ve Göç.....	17

2.2.1. Etnisite	17
2.2.2. Etnik Kimlik	20
2.2.3. Hibrit Kimlik.....	22
2.3. Etnisite Teorileri	23
2.3.1. Primordialist (İlkselci) Yaklaşım.....	23
2.3.2. Yapısalcı (Constructionist) Yaklaşım.....	25
2.3.3. Araçsalcı (instrumentalist) Yaklaşım.....	26
2.3.4. Transaksiyonalizm	26
2.3.5. Ekollerarası Bakış Açısı.....	27
2.4. Etnik Azınlık.....	29
2.5. Etnik ilişkiler.....	31
2.6. Etnik Siyaset ve Siyasal Katılım.....	33
2.7. Asimilasyon	36
2.8. Entegrasyon.....	37
2.8.1. Çokkültürcü Entegrasyon Modeli	39
2.8.2. Cumhuriyetçi Entegrasyon Modeli	40
2.8.3. Sivik Entegrasyon Modeli	41
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	43
3.1. TARİHİ GEÇMİŞ	43
3.1.1. Osmanlı geçmişi (13. YY. – 1908).....	43
3.1.2. Bulgaristan'ın bağımsızlığından komünist rejime kadar olan dönem (1908-1944)	60
3.2. BULGARİSTAN'IN DEMOGRAFİK VE ETNİK YAPISI.....	69
3.2.1. Bağımsızlıktan komünist rejime kadar olan dönemdeki etnik ve dini yapı.....	71
3.2.2. Komünist rejim altında Bulgaristan'daki Türkler ve Müslümanlar.....	74
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	87
4. BULGARİSTAN'DA TÜRK AZINLIĞIN SOSYO-EKONOMİK DURUMU.....	87
4.1. Komünizm Sonrası Ekonomik Krizde Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlık.....	87
4.2. İş Hayatı ve Mesleki Alanda Türk Azınlığının Durumu	96
4.3. Göç Olgusu ve Türkiye İle İlişkiler	98
4.3.1. Göç Olgusu	98
4.3.2. Türk Azınlığının Göç Süreci ve Türkiye ile İlişkiler.....	100

4.3.3. Bulgaristan'ın bağımsızlığından komünist rejime kadar olan dönemdeki göçler (1908-1944);	103
BEŞİNCİ BÖLÜM	120
5. DİNİ VE KÜLTÜREL YAPI	120
5.1. Türklerde Etnik ve Dini Kimlik.....	120
5.2. Eğitim, Dil ve Kültürel Yapı.....	127
5.2.1. Osmanlı Döneminde Bulgaristan Türklerinin Eğitim Durumu	127
5.2.2. Krallık Döneminde Bulgaristan Türklerinin Eğitim Durumu.....	128
5.2.3. Komünist dönemde Türklerin eğitim durumu	131
5.2.4. Demokratik dönemde Türk azınlığın eğitim durumu	136
5.2.5. Osmanlı Döneminde Basın Yayın Faaliyetleri	141
5.2.6. Bulgaristan Krallığı Döneminde Türklerin Basın Yayın Faaliyetleri.....	141
5.2.7. Komünist Dönemde Basın Yasakları.....	141
5.2.8. Komünist dönem sonrası Bulgaristan'da Türklerin Basın Yayın Faaliyetleri.....	142
5.2.9. Komünist Dönemde Dini Yasaklar.....	144
5.2.10. Osmanlı Döneminde Bulgaristan'da Yapılan Eserler.....	145
ALTINCI BÖLÜM	148
6. ETNİK İLİŞKİLER	148
6.1. Bulgar Çoğunlukla İlişkiler	150
6.2. Pomaklarla İlişkiler.....	160
6.3. Romanlar (Çingeneler) İle İlişkiler.....	164
6.4. Diğer Etnik Gruplarla İlişkiler.....	168
YEDİNCİ BÖLÜM.....	169
7. ETNİK SİYASET VE SİYASAL KATILIM ÖRNEĞİ OLARAK	169
HAK VE ÖZGÜRLÜKLER HAREKETİ (HÖH).....	169
7.1. Komünizmin Çöküşünden Günümüze Bulgaristan'da Siyasi Durum	169
7.2. Etnik azınlık siyaseti ve siyasi arenada HÖH	169
7.3. Azınlık oyları ve Türk azınlıkta oy verme eğilimleri	175
7.4. Azınlıkların siyasete katılımında HÖH modeli	179
SEKİZİNCİ BÖLÜM	182
8. BULGU VE YORUMLAR	182
8.1. Araştırmanın Geçmişi ve Konuya Duyulan İlgi	182

8.2. Bulgu ve Yorumlar	183
8.3. Başlangıçta sorulan problem sorularının cevapları ve özet bulgular:.....	351
SONUÇ.....	362
ÖNERİLER	371
KAYNAKLAR	375
EKLER.....	401
Ek-1. Anket soruları	401
Ek-2. Özgeçmiş	406

ÖZET

Komünizm Sonrası Dönemde Bulgaristan'daki Türk Azınlık ve Siyasete Katılımları (1997-2000)

Bu çalışmada Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığın statüsü, sosyo-ekonomik ve kültürel durumu, göç olgusu, etnisite, etnik kimlik, etnik ilişkileri; etnik siyaset, azınlıkların siyasal katılımı, bu katılımdaki değişimler ve değişimi etkileyen faktörler ile Hak ve Özgürlükler Hareketi (HÖH), 1997- 2000 yılları esas alınarak incelenmiştir.

Araştırmanın problemi olarak Bulgaristan'daki Türk/Müslüman azınlık, maruz kaldığı yoğun bir asimilasyon sürecinden entegrasyon (bütünleşme) aşamasına nasıl gelebildiği sorusuna cevap aranmıştır. Çalışmada ayrıca, komünizm sonrası dönemde Yugoslavya başta olmak üzere Balkanlarda kanlı etnik ve dini çatışmaların yaşandığı bir süreçte bir Balkan ülkesi olan ve Türkler başta olmak üzere içinde birçok etnik ve dini azınlığı barındıran Bulgaristan'ın bu çatışmalardan nasıl uzak kalabildiği ve bu uzak kalışta Türk ve Müslüman azınlığın siyasal katılımı, etnik siyaset ve HÖH'ün rolünün ne olduğu incelenmiştir.

Çalışmada, güncel verilere göre Bulgaristan nüfusun yaklaşık % 9'unu oluşturan Türk azınlığın, Osmanlıdan günümüze tarihsel süreci özetlenmiştir. 1984-1989 asimilasyon ve baskı dönemi üzerinde durulmuş; Bulgaristan'ın Avrupa Birliği (AB) adaylık sürecinin başladığı 2000 yılına kadar getirilerek, günümüze bağlanmıştır. Çalışmada sadece Türk azınlık araştırılmamış, dini ve kültürel yakınlıkları nedeniyle Müslüman Pomak ve Romanlara (Çingene) da yer verilmiştir.

Türk ve Müslüman azınlık, demografik endişeler başta olma üzere çeşitli nedenlerle, anlaşmalı ve/veya zorunlu göçe tabi tutulmuştur. Günümüzde Türkiye yerine AB ülkelerine yönelmiş görünen azınlığın göç problemi de çalışmada ayrıca ele alınmıştır.

Jivkov rejiminin çökmesiyle Bulgaristan'da komünist dönem sona ermiş ve Türk azınlık görece daha rahat bir döneme girmiştir. 1990 yılından kurdukları HÖH Partisi ile Bulgaristan siyasetinde yerini almış, zaman zaman da iktidar ortağı olmuştur. HÖH'ün Bulgar siyasetine dâhil oluşuyla Türk azınlığın siyasi faaliyetleri artmış; siyasal katılım ve etnik siyaset bağlamında önemli başarılar elde edilmiştir. HÖH sadece seçmenlerini mobilize etmekle kalmamış, aynı zamanda azınlık statüsünün tanınması ve azınlık haklarının verilmesinde baskı unsuru oluşturarak; hem Bulgaristan hem de Avrupa

genelinde azınlığın sesi ve temsilcisi olmuştur. Müslüman azınlıklar başta olmak üzere diğer azınlıkların da teveccühünü kazanan HÖH, seçmen kitlesini genişletmiş; bir etnik parti kimliğinde kitle partisi durumuna gelmiştir. Yaptığımız anket, görüşme ve gözlemlerden elde ettiğimiz bulgulara göre Türk azınlığın HÖH'ü benimsediği, oy tercihini büyük oranda HÖH'ten yana kullandığı tespit edilmiştir.

Çalışmanın İngiltere, Bulgaristan ve Türkiye olmak üzere üç ülke ayağı bulunmaktadır. Sosyoloji, etnografya, tarih, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler gibi bilimleri kapsayan disiplinler arası (interdisciplinary) bir çalışmadır. Araştırma kapsamında Bulgaristan'ın Rodoplar (Kırcaali) ve Deliorman (Razgrad) bölgelerinde dört (4) ay süren bir alan çalışması (field work) yapılmıştır. Alan çalışmasında, tesadüfi yöntemle seçilen 200 katılımcıya (örneklem) Türk Müslüman azınlığı ilgilendiren konularda; siyasal katılım durumlarını ve oy tercihlerini ölçme amaçlı 63 sorudan oluşan bir anket uygulanmıştır (Bkz. Ek-2). Ankete ilaveten HÖH lideri Ahmet Doğan başta olmak üzere bazı HÖH milletvekilleri, HÖH temsilcileri, belediye başkanları ve azınlığın kanaat önderleriyle mülakatlar yapılmış; gözlemlerde bulunulmuştur.

Araştırmanın veri analizinde anketler için nicel, mülakatlar için de nitel yöntemler kullanılıp, karma yöntem tekniği uygulanmıştır. Analizlerde ise SPSS Programıyla frekanslar ve karşılaştırmalı tablolar; anlamlılık ilişkilerini görebilmek için de Ki-Kare testinden yararlanılmıştır. Anket soruları, elde edilen “,739” Cronbach alfa katsayısıyla güvenilirlik testini geçmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde giriş ve yöntem; ikinci bölümünde kavramsal çerçeve ve teorik yaklaşımlar; üçüncü bölümünde tarihsel süreç; dördüncü bölümünde sosyo-ekonomik durum ve göç olgusu; beşinci bölümünde eğitim ve dini-kültürel yapı; altıncı bölümünde etnik ilişkiler; yedinci bölümünde siyasal katılım, etnik siyaset ve HÖH; sekizinci bölümünde de bulgu ve yorumlar sunulmaktadır. Çalışmanın son bölümünde ise değerlendirme, sonuç ve öneriler yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan, etnisite, etnik siyaset, HÖH, siyasal katılım, Türk azınlık.

ABSTRACT

The Turkish Minority in Post-Communist Bulgaria and Political Participation (1997-2000)

In this study, the status of Turkish minority living in Bulgaria, socio-economic and cultural situation, migration phenomenon, ethnicity, ethnic identity, ethnic relations; ethno politics, political participation of minorities, changes in this participation and the factors affecting the change and the Movement for Rights and Freedoms (MRF) were examined on the basis of the years 1997- 2000.

The problem of the study is how the Turkish / Muslim minority in Bulgaria came to the integration stage through an intensive assimilation process? In the post-communist period, there were bloody ethnic and religious conflicts in the Balkans, particularly in former Yugoslavia. The study further investigates, as a Balkan country how Bulgaria, which includes many ethnic and religious minorities, particularly the Turks, managed to stay away from these conflicts. The role of the political participation of Turkish and Muslim minorities, ethnic politics, and the MRF in this avoidance was also examined.

In addition, the study summarizes the historical process of the Turkish minority, which constitutes approximately 9% of the Bulgarian population, from the Ottoman to the present. Regarding the period under investigation, the study emphasises 1984-1989 assimilation and repression period and brings us to 2000 the time when Bulgaria's European Union (EU) candidacy process started. In the study, not only the Turkish minority is examined, but because of their religious and cultural affinities, Muslim Pomaks and Roma (Gypsies) are also mentioned.

Turkish/Muslim minorities have been subjected to the forced and/or contractual migration for various reasons, especially for demographic concerns. The study also considers the migration phenomenon that is recently directed to the EU countries rather than Turkey.

With the collapse of the Zhivkov regime, the communist era came to an end in Bulgaria and the Turkish minority entered a relatively easier period. With the MRF, which was established in 1990, it took its place in the Bulgarian politics and shared power from time to time. With the inclusion of MRF in Bulgarian politics, the political activities of the Turkish minority increased; they achieved significant achievements in terms of

political participation and ethnic politics. Besides mobilising its voters, the MRF created a pressure for recognizing minority status and granting minority rights; it became the voice and representative of the minority in both Bulgaria and Europe. The MRF has won the favour of other minorities, particularly the Muslims; it has become a mass party from an ethnic party identity by expanding the electorate. According to the findings of our questionnaire, interviews and observations, we come to the conclusion that the Turkish minority embraced the MRF and preferred to vote for a large proportion of their votes.

The study was carried out in three countries; the UK, Bulgaria and Turkey. It is an interdisciplinary study that covers the sciences such as sociology, ethnography, history, political science and international relations. Within the scope of the study, a field work was carried out in Bulgaria's Rhodopes (Kardzhali) and Deliorman (Razgrad) region for four months. In the field work, a questionnaire consisting of 63 questions was applied to the randomly selected 200 participants, in order to measure the issues related to Turkish Muslim minority's political participation status and voting behaviours (See Appendix-2).

In the data analysis of process, a mixed approach was adopted. That is quantitative methods for the questionnaires and qualitative methods for the interviews were used. In the analyses, the frequencies, comparative tables and the Chi-Square test were performed with SPSS Program. Questionnaires passed the reliability test with “, 739” Cronbach's alpha coefficient.

The first chapter includes introduction and methodology; in the second chapter conceptual framework and theoretical approaches are discussed; in the third chapter historical appraisal is given; socio-economic status and migration phenomenon are discussed in the fourth chapter; education, religious-cultural structure are evaluated in the fifth chapter; the sixth chapter covers ethnic relations; political participation, ethno politics, and the MRF are examined in the seventh chapter; findings and comments are explored in the eighth chapter. Evaluation, results and recommendations are pointed out in the last section.

Key Words: Bulgaria, ethnicity, ethno-politics, MRF, political participation, Turkish minority.

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
ABV	: Bulgaristan'ın Yeniden Doğuşu İçin Alternatif
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AP	: Avrupa Parlamentosu
ATAKA	: Bulgar milliyetçilerinin partisi
BAL-GÖÇ	: Balkan Göçmenleri Kültür ve Dayanışma Derneği
BDG	: Birleşik Demokratik Güçler
BEM	: Bulgar Etnik Modeli
BHB	: Bulgaristan Halk Birliği
BTHB	: Bulgar Tarım Halk Birliği
BİB	: Bulgar İşadamları Birliği
BKP	: Bulgaristan Komünist Partisi
BM	: Birleşmiş Milletler
BSP	: Bulgaristan Sosyalist Partisi
BSRCS	: Bulgar Bölgesel Kültür Çalışmaları Merkezi
DGB	: Demokratik Güçler Birliği
DOST	: Sorumluluk, Özgürlük ve Hoşgörü için Demokratlar Partisi
GBİD	: Güçlü Bulgaristan İçin Demokratlar
GERB	: Bulgaristan'ın Avrupalı Geleceği için Vatandaşlar Girişimi
HB	: Halk Birliği
HÖH	: Hak ve Özgürlükler Hareketi (DPS / MRF)
HŞHP	: Hürriyet ve Şeref Halk Partisi
IMIR	: Uluslararası Azınlık Çalışmaları ve Kültürlerarası İlişkiler Merkezi
İP	: İşçi Partisi
KEİ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşma Örgütü
NDSV (İSUH): II. Simeon	Ulusal Hareketi
RB	: Reformcu Blok
RZS	: Düzen, Meşruiyet ve Güvenlik Partisi
SDP	: Sosyal Demokrat Parti

SPSS : İstatistiksel Sosyal Bilimler Programı
TÜRK SAD : Türk Kùltür ve Sanat Derneği
VB : Vatan Birliği

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1. Bulgaristan’da Türklerin yoğun yaşadığı yerler	10
Harita 2. 1878’de Bulgaristan’ın etnik ve dini nüfusu.....	57
Harita 3. Bulgaristan’da konuşulan dil aileleri	124

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1. 1887-1905 yıllarında Bulgaristan'daki Türk ve Müslüman nüfusu ve genel nüfusa oranı	45
Tablo 2. 1880 ve 1900 yıllarında Bulgaristan nüfusu içerisinde Türk nüfusun oranı	46
Tablo 3. Bulgaristan'da 1887-1905 yıllarına ait dini inanışların nüfus dağılımı	46
Tablo 4. Bulgaristan Eمارeti'nin 1905 yılına ait din ve mezheplere göre nüfus durumu	47
Tablo 5. 1874'de Kuzeydoğu Bulgaristan'da Türklere ait toprak miktarı ve oranı	47
Tablo 6. 1910-1934 yılları arasında Bulgaristan Türklerin nüfusu ve genel nüfusa oranı	71
Tablo 7. 1910 ve 1941 yıllarında Bulgaristan nüfusu içerisinde Türk ve Müslüman nüfusun oranı	71
Tablo 8. 1920 yılında Bulgaristan'da dini inanışa göre şehirli-köylü ve kadın-erkek nüfus	73
Tablo 9. Bulgaristan'da 1910-1940 yıllarına ait dini inanışların nüfus dağılımı	73
Tablo 10. Bulgar ve Türk nüfus bilgileri (1946-1989)	74
Tablo 11. 1878-1902 yılları arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçler	101
Tablo 12. Bulgaristan'dan Türkiye'ye 1877-1902 yılları arasında göçen Türklerin yıllara göre sayısı	101
Tablo 13. Balkanlar ve Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden Türklerin yıllara göre sayısı	104
Tablo 14. 1912- 1949 yılları arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçenlerin sayısı	104
Tablo 15. 1923-1944 yılları arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç sayısı	106
Tablo 16. Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden Türklerin yıllara göre sayısı (1944- Mayıs 1990)	109
Tablo 17. Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden Türklerin yıllara göre sayısı (1950-1989)	109
Tablo 18. Göç eden Türklerin mallarını satma durumu	110

Tablo 19. 1989-1990 yılları arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye yapılan göçlere dair sayılar.....	115
Tablo 20. 1989-1990 Yıllarında Türkiye'den Bulgaristan'a dönüş yapanların aylara göre dağılımı	116
Tablo 21. Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden Türklerin yıllara göre sayısı	118
Tablo 22. 1992 Nüfus sayımı verilerine göre Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden Türklerin sayısı	118
Tablo 23. Türklerin Bulgaristan'dan göçü (1991-1994).....	118
Tablo 24. Komünizm sonrası dönemde Bulgaristan'da Bulgar ve Türk nüfus bilgileri (1992-2018).....	120
Tablo 25. İllere göre etnik dağılım sayısı (2001)	122
Tablo 26. Konuşulan dile göre Bulgaristan'ın illere göre nüfus dağılımı	123
Tablo 27. Bulgaristan'da dini grupların illere göre dağılımı (2001).....	124
Tablo 28. Bulgaristan'da 2001 yılında Türk, Türkçe konuşan ve Müslüman nüfusun sayısı.....	125
Tablo 29. Bulgar istatistiklerine göre Bulgaristan'da Türk okul, öğretmen ve öğrenci sayısı (1894-1908)	128
Tablo 30. Bulgar istatistiklerine göre Bulgaristan'da Türk okulu, öğretmen ve öğrenci sayısı (1909-1944)	130
Tablo 31. Bulgaristan'daki Türk okullarının, ilkokul ve lise seviyesine göre okul, öğretmen ve öğrenci sayısı (1909-1837)	130
Tablo 32. Bulgaristan'da Türk okul, öğretmen ve öğrenci sayısı (1944-1989).....	132
Tablo 33. Bulgaristan'da yaşayan Türklerin eğitim durumu (2001-2011)	139
Tablo 34. Bulgaristan'daki Osmanlı eserlerinin tür ve sayıları.....	146
Tablo 35. Bulgaristan'daki etnisitelerin 1905 yılındaki sayıları.....	148
Tablo 36. Bulgaristan'daki etnisitelerin sayıları.....	149
Tablo 37. Hristiyan Bulgarlar ve etnik Türkler arasındaki sosyal mesafe.....	156
Tablo 38. Türklerin Hristiyan Bulgarları kabul durumu.....	157
Tablo 39. Türklerin Müslüman Bulgarları kabul durumu	157
Tablo 40. Hristiyan Bulgarların etnik Türklere karşı önyargıları ve klişeleri.....	158
Tablo 41. 1905-2011 Yılları Arasında Bulgaristan Romanlarının Nüfusu.....	165
Tablo 42. Romanların okuma oranları (2001-2011)	166

Tablo 43. <i>Türkler ve Romanlar arasındaki sosyal mesafe</i>	168
Tablo 44. <i>1990-2014 yılları arasında Bulgaristan seçim sonuçları</i>	175
Tablo 45. <i>1990-2014 arası parlamento seçimlerinde HÖH oy oranları ve milletvekili sayıları</i>	176
Tablo 46. <i>Avrupa Parlamentosundaki HÖH Milletvekili Sayı ve Oranları (2007-2014)</i>	177
Tablo 47. <i>2001-2005 Genel Seçimlerinde HÖH'ün Oy Aldığı Sancaklar</i>	177
Tablo 48. <i>Cronbach Alfa Katsayısı</i>	183
Tablo 49. <i>Güvenilirlik analizi tablosu</i>	183
Tablo 50. <i>Demografik Özellikler (n=200)</i>	185
Tablo 51. <i>“Kendinizi nasıl tanımlarsınız?” sorusuna verilen cevapların dağılımı</i>	188
Tablo 52. <i>Katılımcıların cinsiyetlerine göre kendilerini nasıl tanımladıklarını gösteren çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu</i>	189
Tablo 53. <i>Katılımcıların yaş değişkeni ile “Kendinizi nasıl tanımlarsınız?” Sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu</i>	190
Tablo 54. <i>Katılımcıların eğitim değişkenine göre “Kendinizi nasıl tanımlarsınız?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu</i>	190
Tablo 55. <i>“Evli iseniz / idiyseniz, eşinizin etnik kökeni nedir?” sorusuna verilen cevapların dağılımı</i>	191
Tablo 56. <i>Katılımcıların cinsiyetlerine göre “Evli iseniz / idiyseniz, eşinizin etnik kökeni nedir?” sorusuna verilen cevapların dağılımı ve anlamlılık durumu</i>	193
Tablo 57. <i>Katılımcıların yaşlarına göre “Evli iseniz / idiyseniz, eşinizin etnik kökeni nedir?” sorusuna verilen cevapların sayısal dağılımı ve anlamlılık durumu</i>	194
Tablo 58. <i>Katılımcıların eğitim değişkenine göre “Evli iseniz / idiyseniz, eşinizin etnik kökeni nedir?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu</i>	194
Tablo 59. <i>“Evde aile arasında hangi dili konuşuyorsunuz?” sorusuna verilen cevapların dağılımı</i>	195
Tablo 60. <i>Cinsiyete göre “Evde aile arasında hangi dili konuşuyorsunuz?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu</i>	196
Tablo 61. <i>Yaşa göre “Evde aile arasında hangi dili konuşuyorsunuz?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu</i>	196

Tablo 62. Katılımcıların eğitim düzeylerine göre “Evde aile arasında hangi dili konuşuyorsunuz?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	197
Tablo 63. “Bulgarca’yı tercih etmenizden nedeni nedir?” sorusuna verilen cevapların dağılımı	198
Tablo 64. Katılımcıların cinsiyetlerine göre Bulgarca’yı tercih etmelerinin nedenlerini gösteren çapraz dağılım ve anlamlılık durumu	198
Tablo 65. Yaş değişkenine göre “Bulgarca’yı tercih etmenizden nedeni nedir?” sorusunun çapraz dağılımı.....	199
Tablo 66. Eğitim düzeyine göre “Bulgarca’yı tercih etmenizden nedeni nedir?” sorusunun çapraz dağılımı.....	200
Tablo 67. “Türkçeyi tercih etmenizden nedeni nedir?” sorusuna verilen cevapların dağılımı	201
Tablo 68. Katılımcıların cinsiyetlerine göre Türkçeyi tercih etmelerinin nedenlerini gösteren çapraz dağılım ve anlamlılık durumu	202
Tablo 69. Katılımcıların cinsiyetlerine göre Türkçeyi tercih etmelerinin nedenlerini gösteren çapraz dağılım ve anlamlılık durumu	203
Tablo 70. Katılımcıların eğitim düzeylerine göre Türkçeyi tercih etmelerinin nedenlerini gösteren çapraz dağılım ve anlamlılık durumu	204
Tablo 71. “En son bitirdiğiniz okul nedir?” sorusuna verilen cevapların dağılımı	205
Tablo 72. Katılımcıların cinsiyetlerine göre en son gittikleri okul durumu ve anlamlılık durumu.....	205
Tablo 73. Katılımcıların yaşlarına göre “En son bitirdiğiniz okul nedir?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	206
Tablo 74. Katılımcıların eğitim düzeylerine göre “En son bitirdiğiniz okul nedir?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu.....	207
Tablo 75. “Okula devam eden çocuğunuz var mı?” sorusuna verilen cevapların dağılımı	207
Tablo 76. “Çocuklarınızın eğitimini Türkçe mi, Bulgarca mı görmesini istersiniz?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	208

Tablo 77. Katılımcıların cinsiyetlerine göre “Çocuklarınızın eğitimini Türkçe mi, Bulgarca mı görmesini istersiniz?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	208
Tablo 78. Katılımcıların yaşlarına göre “Çocuklarınızın eğitimini Türkçe mi, Bulgarca mı görmesini istersiniz?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	209
Tablo 79. Katılımcıların eğitim düzeylerine göre “Çocuklarınızın eğitimini Türkçe mi, Bulgarca mı görmesini istersiniz?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	210
Tablo 80. “Çocuğunuz seçmeli Türkçe dersi alıyor mu?” sorusuna verilen cevapların dağılımı	211
Tablo 81. Cinsiyete göre “Çocuğunuz seçmeli Türkçe dersi alıyor mu?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	212
Tablo 82. Katılımcıların yaşlarına göre “Çocuğunuz seçmeli Türkçe dersi alıyor mu?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	213
Tablo 83. Katılımcıların eğitim düzeylerine göre “Çocuğunuz seçmeli Türkçe dersi alıyor mu?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	213
Tablo 84. “Hiç Türkiye’ye gittiniz mi?” sorusuna verilen cevapların dağılımı	214
Tablo 85. Cinsiyete göre “Hiç Türkiye’ye gittiniz mi?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	214
Tablo 86. Yaş değişkeni ile “Hiç Türkiye’ye gittiniz mi? sorusunun çapraz dağılımı ve farklılık durumu	215
Tablo 87. Eğitim değişkenine göre “Hiç Türkiye’ye gittiniz mi?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	216
Tablo 88. “Türkiye’ye gidişinizin temel nedeni neydi?” sorusuna verilen cevapların dağılımı	216
Tablo 89. Cinsiyet değişkeni ile “Türkiye’ye gitme nedeniniz neydi?” sorusu arasındaki çapraz dağılım ve anlamlılık durumu	217
Tablo 90. Yaş değişkeni ile “Türkiye’ye gidiş nedeniniz neydi?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	218
Tablo 91. Eğitim değişkenine göre “Türkiye’ye gidiş nedeniniz neydi?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	219

Tablo 92. “Türkiye’de birinci dereceden akrabalarınız var mı?” sorusuna verilen cevapların dağılımı	219
Tablo 93. “Türkiye’ye göç etmek istiyor musun?” sorusuna verilen cevapların dağılımı	220
Tablo 94. Cinsiyet değişkenine göre “Türkiye’ye göç etmek istiyor musunuz?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	220
Tablo 95. Yaş değişkenine göre “Türkiye’ye göç etmek istiyor musunuz?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	221
Tablo 96. Eğitim düzeyine göre “Türkiye’ye göç etmek istiyor musunuz?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	222
Tablo 97. “Türkiye’ye göç etmek istiyorsanız temel nedeni nedir?” sorusuna verilen cevapların dağılımı	223
Tablo 98. Cinsiyet değişkeni ile “Türkiye’ye göç etmek istiyorsanız temel nedeni nedir?” sorusu arasındaki çapraz dağılım ve anlamlılık durumu.....	224
Tablo 99. Yaş değişkenine göre “Türkiye’ye göç etmek istiyorsanız temel nedeni nedir?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu.....	225
Tablo 100. Eğitim değişkenine göre “Türkiye’ye göç etmek istiyorsanız temel nedeni nedir?” sorusunun çapraz dağılımı	225
Tablo 101. “Size göre, Türkiye’ye göç edenlerin temel gayeleri nedir?” sorusuna verilen cevapların dağılımı	226
Tablo 102. Cinsiyet değişkeni ile “Türkiye’ye göç edenlerin temel gayeleri nedir?” sorusu arasındaki çapraz dağılım ve anlamlılık durumu.....	227
Tablo 103. Yaş değişkenine göre “Türkiye’ye göç edenlerin temel gayeleri nedir?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu.....	228
Tablo 104. Eğitim düzeyine göre “Türkiye’ye göç edenlerin temel gayeleri nedir?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu.....	229
Tablo 105. Etnik ilişkilere ait verilere dair bulguların dağılımı (n=200)	231
Tablo 106. Cinsiyet değişkenine göre “Bölgenizdeki Bulgar vatandaşlarla ilişkileriniz nasıl?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	233
Tablo 107. Yaş değişkenine göre “Bölgenizdeki Bulgar vatandaşlarla ilişkileriniz nasıl?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	234

Tablo 108. <i>Eğitim değişkenine göre “Bölgenizdeki Bulgar vatandaşlarla ilişkileriniz nasıl?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu</i>	235
Tablo 109. <i>Bölgenizdeki Pomak vatandaşlarla ilişkileriniz nasıl? Sorusunun cinsiyete göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu</i>	236
Tablo 110. <i>Bölgenizdeki Pomak vatandaşlarla ilişkileriniz nasıl? Sorusunun yaşa göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu</i>	237
Tablo 111. <i>Bölgenizdeki Pomak vatandaşlarla ilişkileriniz nasıl? Sorusunun eğitim düzeyine göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu</i>	238
Tablo 112. <i>Bölgenizdeki Roman vatandaşlarla ilişkileriniz nasıl? Sorusunun cinsiyete göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu</i>	240
Tablo 113. <i>Bölgenizdeki Roman vatandaşlarla ilişkileriniz nasıl? Sorusunun yaşa göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu</i>	241
Tablo 114. <i>Bölgenizdeki Roman vatandaşlarla ilişkileriniz nasıl? Sorusunun eğitim düzeyine göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu</i>	242
Tablo 115. <i>Erkek ve kız çocuklarının hangi etnik gruplarla evlenmelerini tercih ettiklerine dair bulgular ve yorumları (n=200)</i>	243
Tablo 116. <i>“Erkek çocuklarınızın hangi etnik gruplarla evlenmelerini istersiniz?” sorusunun cinsiyete göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu</i>	244
Tablo 117. <i>“Erkek çocuklarınızın hangi etnik gruplarla evlenmelerini istersiniz?” sorusunun yaşa göre çapraz dağılımı</i>	245
Tablo 118. <i>“Erkek çocuklarınızın hangi etnik gruplarla evlenmelerini istersiniz?” Sorusunun eğitim düzeyine göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu</i>	246
Tablo 119. <i>Kız çocuklarınızın hangi etnik gruplarla evlenmelerini istersiniz? Sorusunun cinsiyete göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu</i>	247
Tablo 120. <i>“Kız çocuklarınızın hangi etnik gruplarla evlenmelerini istersiniz?” sorusunun yaşa göre çapraz dağılımı</i>	248
Tablo 121. <i>“Kız çocuklarınızın hangi etnik gruplarla evlenmelerini istersiniz?” Sorusunun eğitim düzeyine göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu</i>	249
Tablo 122. <i>Hangi gruptan insanlarla komşu olmak istemezsiniz?</i>	250
Tablo 123. <i>“Hangi gruptan insanlarla komşu olmak istemezsiniz?” Sorusunun cinsiyete göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu</i>	251

Tablo 124. <i>Hangi gruptan insanlarla komşu olmak istemezsiniz? Sorusunun yaşa göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu</i>	252
Tablo 125. <i>Hangi gruptan insanlarla komşu olmak istemezsiniz? Sorusunun eğitim düzeyine göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu</i>	253
Tablo 126. <i>“Bölgenizdeki etnik ilişkiler daha iyiye mi gidiyor, aynı mı kalıyor yoksa kötüleşiyor mu?” Sorusuna verilen cevapların dağılımı</i>	254
Tablo 127. <i>“Bölgenizdeki etnik ilişkiler daha iyiye mi gidiyor, aynı mı kalıyor yoksa kötüleşiyor mu?” Sorusunun cinsiyete göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu</i>	255
Tablo 128. <i>“Bölgenizdeki etnik ilişkiler daha iyiye mi gidiyor, aynı mı kalıyor yoksa kötüleşiyor mu?” Sorusunun yaşa göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu</i>	256
Tablo 129. <i>“Bölgenizdeki etnik ilişkiler daha iyiye mi gidiyor, aynı mı kalıyor yoksa kötüleşiyor mu?” Sorusunun eğitim düzeyine göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu</i>	256
Tablo 130. <i>“Bulgaristan'daki Türk/Müslüman azınlığın geleceği konusunda kaygı ve endişe duyuyor musunuz?” Sorusuna verilen cevapların dağılımı</i>	257
Tablo 131. <i>“Bulgaristan'daki Türk/Müslüman azınlığın geleceği konusunda kaygı ve endişe duyuyor musunuz?” sorusunun cinsiyete göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu</i>	258
Tablo 132. <i>“Bulgaristan'daki Türk/Müslüman azınlığın geleceği konusunda kaygı ve endişe duyuyor musunuz?” sorusunun yaşa göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu</i>	260
Tablo 133. <i>“Bulgaristan'daki Türk/Müslüman azınlığın geleceği konusunda kaygı ve endişe duyuyor musunuz?” sorusunun eğitim düzeyine göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu</i>	261
Tablo 134. <i>“Siyasi, dini ve kültürel düşüncelerinizden dolayı Bulgaristan'da hiç işkence gördünüz mü, hapse atıldınız mı?” sorusuna ilişkin cevapların dağılımı</i>	262
Tablo 135. <i>Cinsiyet değişkeni ile “siyasi, dini ve kültürel düşüncelerinizden dolayı Bulgaristan'da hiç işkence gördünüz mü, hapse atıldınız mı?” sorusu arasındaki çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu</i>	263

Tablo 136. Yaş değişkeni ile “Siyasi, dini ve kültürel düşüncelerinizden dolayı Bulgaristan'da hiç işkence gördünüz mü, hapse atıldınız mı?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	264
Tablo 137. Eğitim düzeyi ile “Siyasi, dini ve kültürel düşüncelerinizden dolayı Bulgaristan'da hiç işkence gördünüz mü, hapse atıldınız mı?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	265
Tablo 138. “Ne türden bir baskı veya işkence gördünüz?” sorusuna verilen cevapların dağılımı	266
Tablo 139. Dini yasaklara ilişkin cevapların önem derecesine göre dağılımı (n=200).....	267
Tablo 140. Cinsiyet değişkeni ile “Sünnetin yasaklanmasının önem derecesi” sorusu arasındaki çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	268
Tablo 141. Yaş değişkeni ile “Sünnetin yasaklanmasının önem derecesi” sorusu arasındaki çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	269
Tablo 142. Eğitim düzeyleri ile “Sünnetin yasaklanmasının önem derecesi” sorusu arasındaki çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	269
Tablo 143. Cinsiyet değişkeni ile “cenazede dini törenlerin yasaklanması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz” sorusu arasındaki çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	270
Tablo 144. Katılımcıların yaş değişkeni ile “Cenazede dini törenlerin yasaklanması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz” sorusuna çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	271
Tablo 145. Katılımcıların eğitim değişkenine göre “Cenazede dini törenlerin yasaklanması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz.” Sorusuna çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	271
Tablo 146. Cinsiyet değişkeni ile “camide ibadetin yasaklanması sizin için bir problem ise bunun önem derecesi nedir” sorusu arasındaki çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	272
Tablo 147. Katılımcıların yaş değişkeni ile “Camide ibadetin yasaklanması sizin için bir problem ise bunun önem derecesi nedir” sorusu arasındaki çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	273

Tablo 148. Katılımcıların eğitim düzeyleri ile “Camide ibadetin yasaklanması sizin için bir problem ise bunun önem derecesi nedir” sorusu arasındaki çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	274
Tablo 149. Etnik temelli yasaklara ilişkin cevapların dağılımı (n=200).....	275
Tablo 150. İsim değiştirilmesi probleminin önem derecesinin cinsiyete göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	276
Tablo 151. İsim değiştirilmesi probleminin önem derecesinin yaşa göre çapraz dağılımı	277
Tablo 152. Katılımcıların eğitim değişkenine göre “İsminizin değiştirilmesi sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz.” Sorusuna çapraz dağılımı	277
Tablo 153. Cinsiyet değişkeni ile “Türkçe konuşmanın yasaklanması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz” sorusu arasındaki çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	278
Tablo 154. Yaş değişkeni ile “Türkçe konuşmanın yasaklanması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz” sorusu arasındaki çapraz dağılımı	279
Tablo 155. Katılımcıların eğitim düzeylerine göre “Türkçe konuşmanın yasaklanması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz” sorusuna çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	279
Tablo 156. Cinsiyet değişkeni ile “Türkçe eğitimin yasaklanması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz” sorusu arasındaki çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	280
Tablo 157. Yaş değişkeni ile “Türkçe eğitimin yasaklanması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz” sorusu arasındaki çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	281
Tablo 158. Eğitim değişkeni ile “Türkçe eğitimin yasaklanması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz” sorusu arasındaki çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	281
Tablo 159. Cinsiyet değişkeni ile “Geleneksel düğün törenlerinin yasaklanması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz” sorusu arasındaki çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	282

Tablo 160. Yaş değişkeni ile “Geleneksel düğün törenlerinin yasaklanması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz” sorusu arasındaki çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	283
Tablo 161. Eğitim değişkeni ile “Geleneksel düğün törenlerinin yasaklanması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz” sorusu arasındaki çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	284
Tablo 162. “Son seçimde oy kullandınız mı?” sorusuna ilişkin cevapların dağılımı	284
Tablo 163. Cinsiyet değişkeni ile “Oy verdiniz mi?” sorusu arasındaki çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	286
Tablo 164. Yaş değişkeni ile “Oy verdiniz mi?” sorusu arasındaki çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	287
Tablo 165. Eğitim düzeyi ile “Oy verdiniz mi?” sorusu arasındaki çapraz dağılım ve anlamlılık durumu	288
Tablo 166. “Hak ve Özgürlükler Hareketi'ne mi verdiniz?” sorusuna ilişkin cevapların dağılımı	289
Tablo 167. Cinsiyet değişkeni ile “HÖH'e oy verdiniz mi?” sorusu arasındaki çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	290
Tablo 168. Yaş değişkeni ile “HÖH'e oy verdiniz mi?” sorusu arasındaki çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	290
Tablo 169. Eğitim düzeyi ile “HÖH'e oy verdiniz mi?” sorusu arasındaki çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	291
Tablo 170. “Gelecek seçimde Hak ve Özgürlükler Hareketi'ne oy vermeyi düşünüyor musunuz?” sorusuna verilen cevapların dağılımı	292
Tablo 171. Cinsiyet değişkeni ile “Gelecek seçimde Hak ve Özgürlükler Hareketi'ne oy vermeyi düşünüyor musunuz?” sorusu arasındaki çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	292
Tablo 172. Yaş değişkeni ile “Gelecek seçimde Hak ve Özgürlükler Hareketi'ne oy vermeyi düşünüyor musunuz?” sorusu arasındaki çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	293

Tablo 173. <i>Eğitim düzeyi ile “Gelecek seçimde Hak ve Özgürlükler Hareketi'ne oy vermeyi düşünüyor musunuz?” sorusu arasındaki çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu</i>	294
Tablo 174. <i>“Gelecek seçimde Hak ve Özgürlükler Hareketi'ne oy verip vermeme nedeniniz nedir?” sorusuna verilen cevapların dağılımı</i>	296
Tablo 175. <i>“Gelecek seçimde Hak ve Özgürlükler Hareketi'ne oy verip vermeme nedeniniz nedir?” sorusunun cinsiyete göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu</i>	297
Tablo 176. <i>“Gelecek seçimde Hak ve Özgürlükler Hareketi'ne oy verip vermeme nedeniniz nedir?” sorusunun yaşa göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu</i>	298
Tablo 177. <i>“Gelecek seçimde Hak ve Özgürlükler Hareketi'ne oy verip vermeme nedeniniz nedir?” sorusunun eğitim düzeyine göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu</i>	300
Tablo 178. <i>“Hak ve Özgürlükler Hareketi Bulgar siyasetinde Türk-Müslüman azınlık açısından geçmişte başarılı oldu mu?” sorusuna verilen cevapların dağılımı</i>	301
Tablo 179. <i>“Hak ve Özgürlükler Hareketi Bulgar siyasetinde Türk-Müslüman azınlık açısından geçmişte başarılı oldu mu?” Sorusunun cinsiyete göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu</i>	302
Tablo 180. <i>“Hak ve Özgürlükler Hareketi Bulgar siyasetinde Türk-Müslüman azınlık açısından geçmişte başarılı oldu mu?” Sorusunun yaşa göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu</i>	303
Tablo 181. <i>“Hak ve Özgürlükler Hareketi Bulgar siyasetinde Türk-Müslüman azınlık açısından geçmişte başarılı oldu mu?” Sorusunun eğitim durumuna göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu</i>	304
Tablo 182. <i>“HÖH bundan sonra Bulgar siyasetinde başarılı olacak mı?” sorusuna verilen cevapların dağılımı</i>	305
Tablo 183. <i>“HÖH Bulgar siyasetinde bundan sonra başarılı olacak mı?” sorusunun cinsiyete göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu</i>	306
Tablo 184. <i>“HÖH Bulgar siyasetinde bundan sonra başarılı olacak mı?” sorusunun yaşa göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu</i>	307

Tablo 185. “HÖH Bulgar siyasetinde bundan sonra başarılı olacak mı?” sorusunun eğitim düzeyine göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	307
Tablo 186. Dini ibadetleri yerine getirme sıklığının sayısal dağılımı ve oranları	309
Tablo 187. Katılımcıların cinsiyetlerine göre vakit namazlarını hangi sıklıkla yerine getirdiklerini gösteren çapraz dağılım ve anlamlılık durumu	311
Tablo 188. Katılımcıların yaşlarına göre vakit namazlarını hangi sıklıkla yerine getirdiklerini gösteren çapraz dağılım ve anlamlılık durumu	312
Tablo 189. Katılımcıların eğitim düzeylerine göre vakit namazlarını hangi sıklıkla yerine getirdiklerini gösteren çapraz dağılım ve anlamlılık durumu	312
Tablo 190. Katılımcıların yaşlarına göre Cuma namazlarını hangi sıklıkla yerine getirdiklerini gösteren çapraz dağılım ve anlamlılık durumu	314
Tablo 191. Katılımcıların eğitim düzeylerine göre Cuma namazlarını hangi sıklıkla yerine getirdiklerini gösteren çapraz dağılım ve anlamlılık durumu.....	315
Tablo 192. Katılımcıların yaşlarına göre Bayram namazlarını hangi sıklıkla yerine getirdiklerini gösteren çapraz dağılım ve anlamlılık durumu	315
Tablo 193. Katılımcıların eğitim düzeylerine göre Bayram namazlarını hangi sıklıkla yerine getirdiklerini gösteren çapraz dağılım ve anlamlılık durumu.....	316
Tablo 194. Katılımcıların cinsiyetlerine göre Ramazan orucunu hangi sıklıkla yerine getirdiklerini gösteren çapraz dağılım ve anlamlılık durumu	317
Tablo 195. Katılımcıların yaşlarına göre Ramazanda orucu hangi sıklıkla yerine getirdiklerini gösteren çapraz dağılım ve anlamlılık durumu	318
Tablo 196. Katılımcıların eğitim düzeylerine göre Ramazan orucunu hangi sıklıkla yerine getirdiklerini gösteren çapraz dağılım ve anlamlılık durumu.....	318
Tablo 197. Katılımcıların cinsiyetlerine göre Kurban ibadetini hangi sıklıkla yerine getirdiklerini gösteren çapraz dağılım ve anlamlılık durumu	319
Tablo 198. Katılımcıların yaşlarına göre kurban ibadetini hangi sıklıkla yerine getirdiklerini gösteren çapraz dağılım ve anlamlılık durumu	320
Tablo 199. Katılımcıların eğitim düzeylerine göre Kurban ibadetini hangi sıklıkla yerine getirdiklerini gösteren çapraz dağılım ve anlamlılık durumu	320
Tablo 200. Katılımcıların cinsiyetlerine göre Kur'an okuma sıklıkla yerine getirdiklerini gösteren çapraz dağılım ve anlamlılık durumu	321

Tablo 201. Katılımcıların yaşlarına göre Kur'an okumayı hangi sıklıkla yerine getirdiklerini gösteren çapraz dağılım ve anlamlılık durumu	322
Tablo 202. Katılımcıların eğitim düzeylerine göre Kur'an okumayı hangi sıklıkla yaptıkları gösteren çapraz dağılım ve anlamlılık durumu.....	323
Tablo 203. Katılımcıların "İşiniz var mı?" sorusuna verdikleri cevapların dağılımı	324
Tablo 204. Cinsiyet değişkenine göre "İşiniz var mı?" sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	324
Tablo 205. Yaş değişkenine göre "İşiniz var mı?" sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu.....	325
Tablo 206. Eğitim değişkenine göre "İşiniz var mı?" sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	326
Tablo 207. Katılımcıların "İşinizin türü nedir?" sorusuna verdikleri cevapların dağılımı	326
Tablo 208. "İşinizin türü" sorusunun cinsiyete göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	327
Tablo 209. Yaş değişkenine göre "İşinizin türü nedir?" sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	328
Tablo 210. Eğitim değişkenine göre "İşinizin türü nedir?" sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	328
Tablo 211. "İş bulmada zorluk çıkarılması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz" sorusuna verilen cevapların dağılımı	329
Tablo 212. Cinsiyet değişkenine göre "İş bulmada zorluk çıkarılması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz" sorusuna verilen cevapların çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	330
Tablo 213. Yaş değişkenine göre "İş bulmada zorluk çıkarılması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz" sorusuna verilen cevapların çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	330
Tablo 214. Eğitim değişkenine göre "İş bulmada zorluk çıkarılması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz" sorusuna verilen cevapların çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	331

Tablo 215. “Mal mülk edinmede çıkarılan zorluk çıkarılması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz” sorusuna verilen cevapların dağılımı	332
Tablo 216. Cinsiyet değişkeni ile “mal-mülk edinmede güçlük çıkarılması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz” sorusuna verilen cevapların çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	333
Tablo 217. Katılımcıların yaş değişkeni ile “Mal-mülk edinmede güçlük çıkarılması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz” sorusuna verilen cevapların çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	334
Tablo 218. Katılımcıların eğitim değişkenine göre “Mal-mülk edinmede güçlük çıkarılması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz” sorusuna verilen cevapların çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	335
Tablo 219. “Sağlık hizmetlerine erişimde zorluk çıkarılması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz” sorusuna verilen cevapların dağılımı	335
Tablo 220. Cinsiyet değişkeni ile “Sağlık hizmetlerine ulaşmada zorluk çıkarılması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz” sorusuna verilen cevapların çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	336
Tablo 221. Katılımcıların yaş değişkeni ile “Sağlık hizmetlerine ulaşmada zorluk çıkarılması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz” sorusuna verilen cevapların çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	337
Tablo 222. Katılımcıların eğitim değişkenine göre “Sağlık hizmetlerine ulaşmada zorluk çıkarılması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz” sorusuna verilen cevapların çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	338
Tablo 223. “Hükümetten yardım alıyor musunuz?” sorusuna verilen cevapların dağılımı	339
Tablo 224. “Jivkov sonrası dönemde, ekonomik/ yaşamınız daha mı iyileşti, daha mı kötüleşti, yoksa değişmedi mi?” sorusuna verilen cevapların dağılımı	339
Tablo 225. Katılımcıların cinsiyetlerine göre “Jivkov sonrası dönemde, ekonomik/ yaşamınız daha mı iyileşti, daha mı kötüleşti, yoksa değişmedi mi?” sorusuna verdikleri cevapların çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	340

Tablo 226. Katılımcıların yaş değişkenine göre “Jivkov sonrası dönemde, ekonomik/ yaşamınız daha mı iyileşti, daha mı kötüleşti, yoksa değişmedi mi?” sorusuna verdikleri cevapların çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu.....	341
Tablo 227. Katılımcıların eğitim değişkenine göre “Jivkov sonrası dönemde, ekonomik/ yaşamınız daha mı iyileşti, daha mı kötüleşti, yoksa değişmedi mi?” sorusuna verdikleri cevapların çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu.....	341
Tablo 228. “Aşağıdaki ünlü kişilerden en çok kimi seversiniz” sorusuna verilen cevapların dağılımı	342
Tablo 229. Katılımcıların cinsiyet değişkeni ile “Aşağıdaki ünlü kişilerden en çok kimi seversiniz” sorusuna verilen cevapların çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	344
Tablo 230. Katılımcıların yaşları ile “Aşağıdaki ünlü kişilerden en çok kimi seversiniz” sorusuna verdikleri cevapların çapraz dağılımı	345
Tablo 231. Katılımcıların eğitimlerine göre “Aşağıdaki ünlü kişilerden en çok kimi seversiniz” sorusuna verdikleri cevapların çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu	346
Tablo 232. Katılımcıların “İsim değiştirme sürecinde isminiz değiştirildi mi?” sorusuna verdikleri cevapların dağılımı	347
Tablo 233. Katılımcıların “İsminizi geri aldınız mı?” sorusuna verdikleri cevapların dağılımı	347
Tablo 234. Katılımcıların “Uydu üzerinden evinizde Türkçe kanalları izliyor musunuz?” sorusuna verdikleri cevapların dağılımı.....	348
Tablo 235. Katılımcıların cinsiyetlerine göre “Uydu üzerinden evinizde Türkçe kanalları izliyor musunuz?” sorusuna verdikleri cevapların çapraz dağılımı ve anlamlılık ilişkileri	349
Tablo 236. Katılımcıların yaşlarına göre “Uydu üzerinden evinizde Türkçe kanalları izliyor musunuz?” sorusuna verdikleri cevapların çapraz dağılımı ve anlamlılık ilişkileri	349
Tablo 237. Katılımcıların eğitimlerine göre “Uydu üzerinden evinizde Türkçe kanalları izliyor musunuz?” sorusuna verdikleri cevapların çapraz dağılımı ve anlamlılık ilişkileri	350

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu

Araştırmanın konusunu, komünizm sonrası dönemde (1989) Bulgaristan'daki Türk azınlığın sosyo- ekonomik ve kültürel durumu, siyasi eğilimleri ve siyasal katılımları, bir etnik siyaset ve azınlıkların siyasete katılım modeli olarak Hak ve Özgürlükler Hareketi (HÖH) oluşturmakta; bu azınlığın asimilasyon sürecinden entegrasyon aşamasına nasıl geldiği ele alınmaktadır.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı; komünist dönem sonrası Bulgaristan'daki Türk azınlığının sosyo-ekonomik ve siyasi durumunu araştırmak; etnik azınlık bağlamında problemlerini ve endişelerini saptamak ve böylece bulgularımız ışığında problemlerine olası çözümler önererek, bulgularımızı gelecekte yapılacak araştırmaların kullanımına sunmaktır. Bu çalışmanın bir diğer amacı da, alan çalışması yoluyla elde edilen bu birincil verileri politika yapıcıların hizmetine sunmaktır.

Bu çalışma sosyolojik bir vakayı tarihi bağlamından koparmadan ele alan kapsamlı bir araştırmadır. Goldman'a (1998) göre, "Her toplumsal olgu tarihsel bir olgudur ve her tarihsel olgu da toplumsal bir olgudur." Bu nedenle tarihsiz sosyoloji, sosyolojisiz tarih olmaz (Yelken, 2009, s. 9). Araştırma hem tarihi bulguları, hem de sosyolojik bulguları içermesi bakımından önemlidir.

Araştırmanın yöntem ve teknikleri konuya ve içeriği göre değişiklik arz etmekte ve araştırmacı bu yöntemlerden kendine uygun olanı seçmektedir. Örneğin Blaxter ve arkadaşları araştırmanın yirmi farklı bakış açısının olduğunu ve yirmi de bilinmezlerinin bulunduğunu belirtip, araştırmacının bu bilinmezler içerisinde kaybolmaması gerektiğinin altını çizerler (Blaxter, Hughes & Tight, 1996, s. 4-5). May (1997)'de araştırmada anket tasarısının üzerinde durup, önemini vurgular. Ona göre araştırmacı, anket sorusunun ne için olduğunu, kim tarafından cevaplanacağını, bunları nasıl yorumlamak istediğini zihninde netleştirmelidir. Zira araştırmacı için anket sorusu anlaşılır görülebilir fakat katılımcı tarafından sorunun doğru anlaşılıp, ona göre cevabın verilmesi ve böylece de araştırmacının işini kolaylaştırmasıdır (May, 1997 s. 92-93).

Bulgaristan Türk ve Müslüman azınlığın yaşadığı sorunları ve mevcut durumunu anlayabilmek açısından önemlidir. Bu çalışma 1997-2000 yılları arasında Bulgaristan

Türkleri ve Müslüman azınlığın etnik, dini ve siyasi pozisyonlarını ortaya koymayı ve 1989 sonrası dönemde ortaya çıkan olumlu gelişmelerin Türk ve Müslüman azınlığa yansımalarını göstermeyi amaçlamaktadır.

Çalışma kendisinden önce yapılmış tüm çalışmaların verilerini de kullandığı için Bulgaristan Türklerinin 1997 ve 2000 yılları arasındaki durumunu yeni verilerle anlatması bakımından önemlidir. Veriler literatür/yazın taraması yapılarak hazırlanan anket sorularından elde edilmiştir. 200 kişiyle yerinde yapılan anket çalışmasında Bulgaristan Türklerini ilgilendiren toplam 63 soruya cevap aranmıştır. Daha önce yapılan akademik çalışmalarda bu kadar kapsamlı sorulara cevap aranmamıştır. Ayrıca dönemin önemli aktörleri olan HÖH lideri, milletvekilleri, Türklerin yoğun olduğu bölgelerdeki belediye başkanları ve akademisyenler gibi konuyu iyi bilen kişilerle yapılan mülakat çalışmaları da bu araştırmanın önemini ortaya koymaktadır. Bu nedenle de araştırma hem literatüre katkısı, hem de daha geniş bir bakış açısı sunması bakımından önemlidir.

Bu çalışmanın konuyla ilgili olarak yapılan diğer araştırmalardan önemli farkları şunlardır: çalışma ciddi ve kapsayıcı bir alan/saha çalışmasını içermektedir. Türkiye, Bulgaristan ve İngiltere olmak üzere farklı bakış açılarını bir araya getirmiş üçlü ayağı bulunmaktadır. Konuyla ilgili daha önce yapılan çalışmalar büyük oranda “içeriden” birileri, yani Balkan/Bulgaristan göçmeni ve/veya bu ailelere mensup araştırmacılar tarafından yapılmış ve neticede duygusallık faktörü söz konusu olabilmıştır. Tarafımızın yaptığı bu çalışmada duygusallık faktörü asgariye indirilmiş ve araştırmada objektif bakış açısından taviz verilmemiştir.

1.3. Araştırmanın Sınırlılıkları ve Problemleri

Araştırmanın sınırlarını; Bulgaristan Türk azınlığın siyasete katılımları ve etnik siyaset modeli, demografik, sosyo-ekonomik, eğitim ve dini-kültürel durumları, asimilasyon, etnik bilinç ve etnik kimlik algı düzeyleri, göç konusu ve diğer etnisitelerle ilişkileri oluşturmaktadır. Çalışmada 1997-2000 yılları arasında Bulgaristan'daki Türk/Müslüman azınlığın yukarıda belirtilen alanlarda durumlarını ortaya koyarak bir tespitte bulunulacaktır. Dönemin 1997-2000 yılları ile sınırlandırılma nedeni 19 Nisan 1997'de ülkede erken genel seçim yapılması ki bu seçimde Hak ve Özgürlükler Hareketinin (HÖH) 19 milletvekili çıkarmıştır; 2000 yılında ise Bulgaristan ile AB üyelik müzakereleri başlatılmıştır. Alan çalışmamızın da 1998 yılında gerçekleştirildiği dikkate alındığında, bu 4 yıllık dönem çalışmamızın süre sınırlılığını oluşturmuştur. Ancak bu tür

çalışmalarda, doğası gereği, süreyi keskin sınırlarla sabit tutmak mümkün olmamakta; olayların ve konuların önüne ve sonunu da değinmek kaçınılmaz olmaktadır.

Bulgaristan Türklerinin yukarıda belirtilen durumları araştırılırken 18 yaş üstü kişiler, Kırcaali ve Razgrad gibi Türklerin yoğun yaşadığı yerler başta olmak üzere ankete cevap vermeyi kabul eden kişiler bu araştırmanın sınırlılarını oluşturmaktadır. Türk vatandaşı olmam ve resmi pasaport taşımam alan çalışması sırasında anket ve mülakatlara katılanlar için güven anlamında olumlu katkı sağlarken; bu durum Bulgar yetkililer için olumsuz bir durum oluşturmuş ve işimizi zorlaştırmıştır. Zira etnisite ve özellikle Türk azınlık konusu Bulgaristan’da hassasiyet gösterilen, temkinli yaklaşılan ‘kırmızıçizgili’ bir konu olup, alan çalışmamız boyunca da hissedilmiştir. Fakat bu olumsuzluk İngiltere’nin Warwick Üniversitesi doktora programına kayıtlı olmam ve ilgili üniversitenin verdiği referans mektupları ile engelleri aşmam kolaylaşmıştır. Ayrıca alan çalışmasına gelirken İngiltere’den hukuksal koruma sigortası yaptırmış olmam sahada işimi kolaylaştırmış; gerektiğinde yetkililere ibraz edilerek güvence sağlamıştır. Warwick Üniversitesi Azınlık Araştırmalar Merkezi bu konuda tecrübeli olup; riskli bölge ve ortamlarda araştırma yapılırken ne gibi engellerin, risklerin ve tehlikelerin olabileceği konusunda öğrencilerine gerekli eğitimi vermiş; tarafımızı da bilgilendirerek gerekli tedbirleri almamızı sağlamıştır.

Araştırmamızda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1- Bulgaristan’daki Türk azınlığın siyasal katılımı, entegrasyona geçişte sergilediği tutumu ve oluşturdukları etnik siyaset modeli diğer ülkeler için bir örnek oluşturur mu?

2- Komünizm sonrası dönemde Yugoslavya başta olmak üzere Balkanlarda kanlı etnik ve dini çatışmalar yaşanmıştır. Bir Balkan ülkesi olan Bulgaristan ülkedeki Türk/Müslüman azınlık ile neden benzer bir çatışma yaşamamış ve uzak kalabilmiştir?

3- Barışçıl bir geçiş süreci yaşanmasında etnik siyasetin, etnik liderliğin rolü ne?

4- Ülkedeki ekonomik ve siyasi krizler neden ilk önce azınlıkları vurur?

5- Türk azınlığı Türkiye’ye göçe motive eden faktörler nelerdir?

6- Teknoloji ve iletişim alanında meydana gelen gelişmeler Türk azınlığının etnik/kültürel kimliğini geliştirmelerine ve sürdürmelerine yardımcı olmuş mudur?

7- Türk azınlığının Bulgaristan’daki diğer etnik gruplar ile olan ilişkileri nasıldır?

8- Türkiye'nin Bulgaristan'daki Türk azınlıkla ilgili, uzlaştırma ve/veya görmezden gelme yaklaşımlarından hangisi etkili olmuştur?

9- Bulgaristan'daki Türk azınlığın entegrasyona geçişte sergilediği tutum ve oluşturdukları etnik siyaset modeli diğer ülkeler için bir örnek oluşturur mu? Özellikle uluslararası topluluk bunu bir “model” olarak alıp değerlendirebilir mi?

10- Bulgaristan'daki Türk azınlığın gelecekteki beklentileri nelerdir? Bu konuda iyimserler mi?

1.4. Araştırmanın Modeli

Çalışmada, bir durumu var olduğu şekliyle betimleyerek ortaya koymaya çalışan tarama modeli (Karasar, 1984, s. 79) benimsenmiş, bu nedenle nitel ve nicel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Nicel araştırma yöntemi kapsamında Bulgaristan Türklerinden seçilen tesadüfi örneklem grubuna anket kullanılarak alan taraması yapılmıştır. Nitel araştırma, “gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma” (Yıldırım & Şimşek, 2011, s. 39) şeklinde tanımlanabilir. Araştırmada, nitel ve nicel araştırma yöntemlerinin birlikte uygulandığı karma yöntem kullanılmıştır. Bu hususu araştırmanın dördüncü bölümündeki metodolojisi bahsinde detaylı olarak anlatılmıştır.

1.5. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma hem nitel hem de nicel yöntem ile analiz edilen bulgular üzerine inşa edilmiştir. Araştırmada iki yöntem de kullanıldığından literatürde “karma yöntem” olarak adlandırılan yönteme girmektedir. Creswell (2006) karma yaklaşımın temel önermesini “*nicel ve nitel yaklaşımları birlikte kullanmak, her iki yaklaşımı tek başına kullanmaya oranla araştırma problemlerini daha iyi anlamamızı sağlar.*” şeklinde vermektedir (Akt. Baki ve Gökçek, 2012, s. 3). Sosyal bilimlerde tek yöntemin kullanılması çalışmalardaki farklı görüşlerin gözden geçmesine sebep olabilmektedir. Ayrıca karma yöntemle çalışılan araştırmalar kuramsal ve pratik alanda daha sağlıklı ve daha net bilgiler vermektedir Johnson & Onwuegbuzie, 2004'den akt. Baki ve Gökçek, 2012, s. 3).

Çalışmamızda hem açık uçlu sorular hem de anket tipi kapalı uçlu sorular sorulmuştur. Değerlendirme bölümünde açık uçlu anket bulguları ile kapalı uçlu anket bulguları var olan durumun anlaşılmasında birlikte kullanılmıştır. Çalışmada hem tesadüfi örneklem hem de amaçlı örneklem seçilmiştir. Yine çalışmada yarı açık uçlu

sorular önceden belirlenmiş siyasetçiler, akademisyenler ve iş adamları ile yapılan odak görüşmelerde sorulurken; tesadüfi seçilen örneklem grubuna ise, kapalı uçlu anket soruları sorulmuştur. Yıldırım ve Şimşek'te (2011) amaçlı örneklemede araştırmacının kimleri araştırmaya dâhil edeceğine karar vereceğini vurgulamaktadırlar. Çalışmamızda da yarı açık uçlu sorular, önceden belirlenen kişilere sorulmuştur.

Çalışmada, tarihi bilgileri içeren doküman taraması, amaçlı seçilmiş grupla yapılan görüşme ve tesadüfi seçilen gruba uygulanan tarama (anket) yöntemi birlikte kullanılmış, daha sonra hepsinden elde edilen bulgular var olan durumun ortaya konulması için değerlendirmeye alınmıştır.

Bu araştırma, Bulgaristan'da yaşayan Türk ve Müslüman azınlığın etnik, dini, sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi tutumlarını incelemeye yönelik bir çalışmadır. Komünizm sonrası dönemde Bulgaristan'da ortaya çıkan olumlu gelişmelerin yansımalarını anlamak için Bulgaristan'daki Türk ve Müslüman azınlığa anket uygulanmıştır. Ayrıca Türk azınlığın önde gelen kişileriyle de görüşmeler yapılmıştır. Alan çalışması sırasında araştırmacının konusu Türk/Müslüman azınlığın bizzat içinde bulunulup, yaşanarak doğrudan ve birinci elden inceleme ve gözlem yapma fırsatı elde edilmiştir. Örneğin; Kırcaali'de de bir Türk aileye bir hafta misafir olunmuş; Razgrad'ın bir Türk köyünde de bir hafta kalınarak yaşantıları konusunda inceleme ve gözlem yapma imkânı elde edilmiştir.

Bir araştırmada anket kullanılması nicel; gözlem, görüşme ve dokümantasyon incelemesi yöntemlerinin kullanılması da nitel çalışmaya örnektir. Aynı çalışmada bu yöntemler tek tek kullanıldığı gibi karma metotla ikisi bir arada da kullanılabilir (Altunışık, Coşkun, Bayraktaroğlu, & Yıldırım, 2005, s. 56). Bu araştırmada yapılan mülakatlarda yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan anket, mülakat ve gözlem teknikleri ile analiz yöntemlerine ilişkin bilgiler aşağıdadır.

1.5.1. Anket

Bulgaristan'daki Türk azınlığının nicel açıdan resmini çizebilmek için demografik istatistiklere, sosyo-ekonomik konuma ve etnik politikalara ek olarak esas itibariyle Türk azınlığının etnik kökeni din, kültür açısından yaşadığı deneyimler, diğer etnik gruplarla olan ilişkileri ve Türkiye ile olan ilişkileri etrafında toplanan bir anket kullanıldı. Anket yardımıyla toplanan veriler; onların problemlerini anlamama ve çerçeveye oturtmama yardımcı oldu. Anketler son şekliyle uygulanmadan önce, soruların katılımcılar

tarafından doğru bir şekilde anlaşıldığından emin olmak amacıyla Kırcaali çevresinde 10 katılımcı ile pilot uygulama yapıldı. Bu pilot uygulamada edindiğim sonuçlar ışığında ve IMIR gibi çeşitli kurumlar ile bazı yerel akademisyenlerin önerileri dikkate alınarak, katılımcıların soruları daha kolay anlaması için soruların bazıları değiştirildi veya başka şekilde yeniden ifade edildi. Soruların son hali çalışmanın sonuna eklenmiştir.

Araştırmada kullanılan soru formu iki bölümden oluşmaktadır. Soru formunun ilk bölümünde yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, aylık gelir, medeni durum, çocuk sayısı, ailedeki fert sayısı, oturulan bölge ve evin mülkiyeti şeklinde kişisel bilgileri ölçen sorular bulunmaktadır. Soru formunun ilk bölümünde örneklem grubunun sosyo-ekonomik ve demografik bilgilerine ulaşmak amaçlanmıştır. Bu bölümdeki soru sayısı 9 adettir.

Soru formunun ikinci bölümünde ise, katılımcıların etnik kimlik algıları, sosyal ve etnik ilişkileri ve etnik tutumu, göçü, dini tutumu, etnik, dini ve kültürel yasakları, sosyal ve ekonomik yaşamdaki zorlukları ve siyasal eğilimi içeren sorular bulunmaktadır. Bu bölümdeki soru sayısı 54'tür.

Bulgaristan'daki saha araştırmam sırasında iki bölgede 200 anket dağıtıldı (Kırcaali ve Razgrad). Bunlardan 114 tanesi (% 57'si) erkekler tarafından yanıtlanırken 86 (% 43'ü) tanesi kadınlar tarafından yanıtlandı. Yanıt veren kişilerin doğum yeri dağılımı şu şekildedir: Kırcaali 114 (% 57.0), Razgrad 76 (% 38.0), ve diğer 10 (% 5.0) şeklindedir. "Diğer" seçeneğini işaretleyenler başka bir yerde doğmuş fakat anket yapılan bölgede yaşıyor anlamına gelmektedir. Anketin tamamlanmasını müteakip, bazı anket katılımcıları ile derinlemesine görüşme yapma, sohbet etme ve ankette yer alan bazı konular hakkında istişarede bulunma imkânı da elde edilmiştir. Bu esnada verilen bilgiler, doküman ve kayıt olmaması nedeniyle daha çarpıcı, yaşanan sıkıntıları deşifre edici nitelikte olmuştur.

1.5.2. Mülakat

Nitel veri toplama tekniklerinin de kullanıldığı bu araştırmada, mülakatlarda yarı yapılandırılmış mülakat (görüşme) tekniği kullanılmıştır. Karasar'a göre, "Mülakat, sözlü iletişim yoluyla veri toplama tekniğidir" (Karasar, 1994, s. 165). Mülakat tekniği olarak çalışmaya uygun olan yarı yapılandırılmış mülakat tekniği tercih edilmiştir. Ekiz'e göre, yarı yapılandırılmış mülakat tekniğini kullanmak isteyen araştırmacı sorularını önceden hazırlar ancak, mülakatın akışına göre değişik sorularla daha detaylı bilgi alınmasını

sağlayabilir. Dolayısıyla yarı yapılandırılmış mülakat tekniği esnek bir veri toplama tekniğidir (Ekiz, 2003, s. 62).

Seidman'a (1991) göre, mülakat tekniği üzerinde çalışılan toplum üyelerinin tecrübelerini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Mülakat tekniğinde üzerinde durulan nokta insanların hatıraları, düşünceleri ve algılarıdır (Akt. Acar, 2015, s. 67). Mülakat yönteminde alan taramasında tesadüfi seçilen gruplardan elde edilen bilgilerden daha fazlasını elde etmek mümkün olabilmektedir. Bir siyasetçinin zengin tecrübesi ve olayları anlatmaktaki bilinç düzeyi ve cesareti bir anket verisinden daha verimli olabilmektedir. Yarı yapılandırılmış mülakat tekniği belli bir standarda ve esnekliğe sahip olduğu için araştırmacının işini kolaylaştırmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011, s. 283).

Bu çalışmada; milletvekilleri, belediye başkanları, dini liderler, eğitimciler, akademisyenler, elçilik personeli ve iş adamları dâhil olmak üzere toplum liderler ile yapılandırılmış mülakat formu üzerinden görüşme yapılarak bilgi elde edilmiştir. Çalışmada HÖH'ün o dönemdeki lideri Ahmet Doğan ile 04 Kasım 1998 tarihinde Sofya'daki konutunda teyp kaydı ile yaklaşık 3 saat süren bireysel, yarı yapılandırılmış ve açık uçlu görüşme tekniği kullanılarak bilgiler alınmıştır. Ahmet Doğan ile yapılan mülakata dair bilgiler çalışmanın "bulgular" bölümünde tablolarla bağlantılı olarak verilmiştir.

Ayrıca, 1998 yılı içerisinde dönemin Kırcaali Belediye Başkanı Rasim Musa, dönemin Razgrad Belediye Başkanı Venelin Uzunov, dönemin Bulgaristan Başmüftüsü Mustafa Aliş Hacı, HÖH Razgrad İl Başkanı Davut Osman, Koşukavak'ta Meslek Lisesinden iki öğrenci (isminin yazılmasını istememişlerdir), İsparih (Razgrad) milletvekili Dr. Hasan Ademof, HÖH Milletvekili Lütfi Mestan, Razgradlı iş adamı, Razgrad Ivan Sergieviç Turgenev İlköğretim Okulu Türkçe Öğretmeni Seher Adilova ve Şumnu Üniversitesi Öğretim Üyesi Yusuf Mehmedov Mustafaov ile mülakat çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışma verilerine bulgular bölümünde yer verilmiştir.

Bu çalışmada, daha önce de belirtildiği gibi, Bulgaristan'daki Türk/Müslüman azınlığının 1997-2000 yılları arasında siyasal katılımı ve etnik siyaseti başta olma üzere çeşitli yönleriyle ele alınıp, aynı zamanda bir durum tespiti yapılmıştır. Komünizm sonrası dönemde topluluğun gerçek resmini çizmek için günlük yaşamlarında ana kaygılarını ve odak çabalarını belirlemek için çok boyutlu yaklaşıma gereksinim duyulmuştur. Bu nedenle, saha çalışması yardımıyla mümkün olduğunda farklı kişilere

ve kurumlara ulaşmaya ve onlarla görüşmeye çalışılmıştır. Bundan dolayı kişilere, koşullara ve çeşitli yerlere bağlı olarak yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış mülakatlar yapılmıştır. Saha araştırmasının dili genellikle Türkçe ve bazı zamanlarda İngilizce ve Bulgarca olmuştur. Türkçe ve İngilizce olarak iletişimin sağlanamadığı durumlarda tercüman kullanılmıştır. Örneğin, Razgrad Belediye Başkanı ile yapılan mülakatta tercüman kullanılmıştır.

1.5.3. Gözlem

Özellikle toplumsal araştırmalarda sahada gözlem yapmak diğer verileri zenginleştirilmesi açısından önemlidir. Araştırmacının kültürel içerikli çalışmalarda hem katılımcı gözlemi hem de katılımsız gözlemi kullanacağı yerleri iyi belirlemesi gerekmektedir. Tekniklerin seçilmesi ve uygulanması; araştırmaya dâhil edilen topluluklara ve kültürle göre farklılık gösterir. Kendi toplumunu ve kültürlerini araştıran ve gözlemleyen bir araştırmacının; yabancı araştırmacıya göre aynı dili konuşabilmesinden ve aynı sembolik sisteme erişim sağlamasından kaynaklanan üstün avantajları vardır.

Becker'e göre etnografik çalışmalarda katılımcı gözlem yoluyla veri toplamak daha etkili olmaktadır (Becker, 1958, s. 652). Türk azınlığının sosyo-kültürel ve siyasi yaşamını daha da iyi anlamak için katılımcı gözlem yöntemi çeşitli durumlarda kullanıldı. Bu amaçla, 'gözlemci olarak katılımcı' rolü ile katıldığım bazı toplantı ve faaliyetler şunlardır: Kırcaali'de 'Türk Çingene' düğün merasimi, Razgrad bölgesindeki bir köyde yapılan başka bir Türk düğünü; Razgrad'ın ilkokullarında seçmeli Türkçe dersine katılım; Rodop bölgesinde Kirkovo belediyesinin yıllık toplantısı; Razgrad bölgesindeki HÖH'ün gençlik örgütünün yıllık toplantısı; Kırcaali, Razgrad ve Sofya camilerinde Cuma namazından sonraki sohbetler; bir restoranda düzenlene, içerisinde Türkiye'den gelen kişilerin de yer aldığı Türk iş adamları toplantısı. Ayrıca birkaç kez de Kırcaali ve Razgrad'taki Pazar yerlerinde satıcılar ve alıcılarla ayaküstü sohbetler yapıp, alım gücü ve piyasa hakkında bilgiler edindim. Bu etkinlikler sayesinde Türk azınlığın gözlenen davranışlarının mantığını kavrama imkânı buldum.

Alan çalışması sırasında rolüm, esas olarak sosyal etkileşimleri içerisinde daha geniş katılımcı grubuna erişim sağlamak için 'gözlemci olarak katılımcı' olmaktı. Bundan dolayı, etnik kökene, dine, kültüre, geleneklere ve etnik azınlığın üyeleri bağlamında siyasete verilen anlamları kavrayabilmek; bunun için de azınlığın çeşitli kesimleri ile

geniş temas ağı kurmak gerekiyordu ki bunu başardım. Zira bu sayede çalışılan azınlıkla ilgili toplanan verileri değerlendirme ve olabildiğince doğru olarak yorumlama fırsatı buldum. Katılımcı gözlem tekniği dışında, topluluğa girmeden, uzaktan yaptığım gözlemlerle de (katılımsız gözlem) konuyla ilgili verilere ulaşım, değerlendirdim.

1.5.4. Etnografik Saha Araştırması

Etnografya, kültürlerin, sosyal ilişkilerin ve davranışların ortamında gözlenmesi, belgelenmesi ve analizi olarak tanımlanabilir. Literatürde etnografik araştırmaya ilk olarak değinen antropolog Malinowski'dir (Harvey ve Myers, 1995, 17). Etnografik araştırmalarda, sahada olmak, araştırılan kültürün içine dâhil olmak ve insanlarla, etnik gruplarla direk bağlantı kurmak, onları doğal ortamlarında incelemek gerekmektedir (Canniford, 2005, 205). Saha çalışması meşakkatli ve yararlı sosyal araştırma yöntemidir. Sadece veri toplama yöntemi değildir; ayrıca çok sayıda veri toplama ve analiz tekniği uygulayan araştırma modelidir.

Goulding, etnografik çalışmalarda, kültürel yapıları, hâkim kültür ile alt kültürler arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmanın önemini vurgular. Bu çalışmalarda anket yaparak, gözlemlerle bulunarak ve kayıt olarak veriler elde edilmektedir (Goulding, 2005, s. 299). Bulgaristan'da Türk azınlığın yaşadığı bölgelerde izlediğim düğün, cenaze, okul etkinlikleri vb. kültürel faaliyetler etnografik saha çalışması kapsamında veri elde edilen bir çalışma niteliğindedir.

1.5.5. Analiz

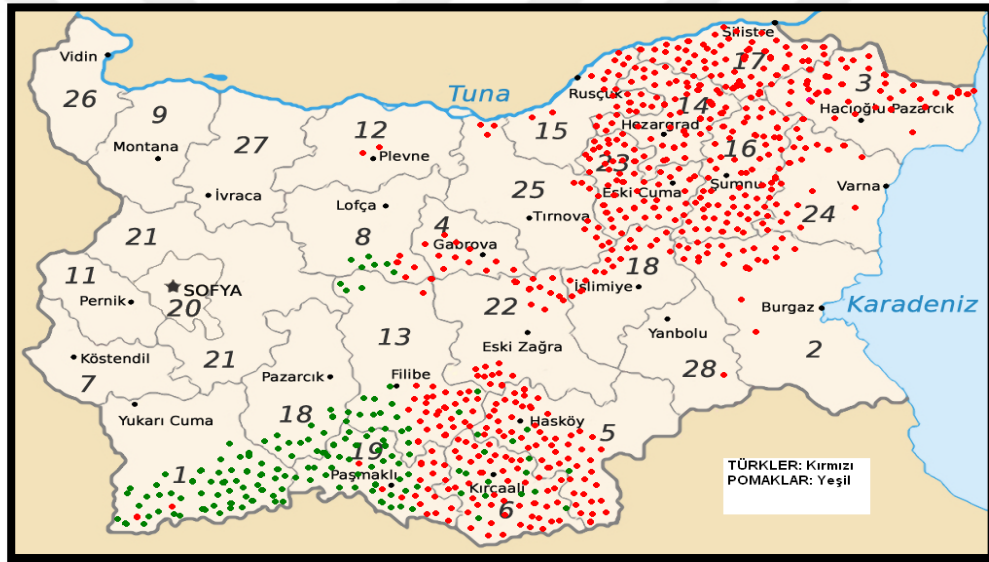
Alandan toplanan veriler için iki analiz yöntemi kullanıldı. Bunlar anketler için nicel ve görüşmeler için nitel yöntemlerdir. Araştırmanın amaçlarına uygun olarak anketlerin analizinde SPSS (İstatistiksel Sosyal Bilimler Programı) Programı ile frekanslar, karşılaştırmalı tablolar ve anlamlılık ilişkilerini görebilmek için de Ki- Kare (chi-square) testi uygulanmıştır. Anket bulgularından elde edilen cinsiyet, yaş ve eğitim değişkenleri arasındaki anlamlılık ilişkilerinin değerlendirilmesinde % 95 güvenirlilik puanı dikkate alınmıştır. Ki-kare testi kullanılmasının nedeni verilerin normal dağılım göstermemesidir. Veriler üzerinde yapılan normallik testlerinde (Shapiro-Wilk ve Kolmogorov-Smirnov testlerinde) anlamlı sonuçlar çıkmaktadır ($p=.000<.050$). Bu anlamlılık istatistiksel olarak verilerin non-parametrik olduğunun göstergesidir. Ayrıca verilerin normallik testine ait histogramlarda (sütun grafiği) verilerin normal dağılmadığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca anketlerdeki soru yapısı bazı istatistik tekniklerinin

kullanılmasını sağlayamamıştır. Örneklem grubundan eğitim ve yaş değişkenleri açısından elde edilen bulgularda hücrelerde beklenen sıklığın elde edilememesi nedeniyle, her ifadeden elde edilen sonuçlar anlamlılık testine tabi tutulamamış olup, bu durumdaki analizler ilgili tablolarda gerekçelendirilmiştir.

1.5.6. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Alanın seçilmesindeki en önemli etken demografik durumdur. Aşağıda Harita 1’de görüldüğü üzere kırmızı renkle işaretlenmiş alanlar Türk azınlığın Bulgaristan’da yoğunlaştığı yerlerdir. Harita 1’de gösterilen demografik durum çalışma alanını belirlemede etkili olmuştur.

Harita 1. *Bulgaristan’da Türklerin yoğun yaşadığı yerler* (Düşünce Mektebi, 2006).

Harita 1’de kırmızı noktalama ile belirtilen alanlar Bulgaristan’da yaşayan Türklerin yoğun olarak yaşadığı yerleri işaret etmektedir. Daha ziyade Bulgaristan’ın kuzeydoğusunda (Deliorman), güneyinde (Rodoplar) ve bir kısım da ülkenin orta bölgelerinde yaşadıkları görülmektedir. Haritada yeşil noktalama ile belirtilen alanlar ise ülkenin güneybatı bölgesindeki Müslüman Pomakların yaşadığı yerleri işaret etmektedir.

Saha çalışma alanımız olarak, Bulgaristan’da en çok Türk/Müslüman nüfusu barındıran Kırcaali ve Razgrad bölgeleri seçilmiştir. Kırcaali, Bulgaristan’da Türklerin çoğunluğu oluşturduğu ve belediye başkanının etnik Türk olduğu tek ildir. Ayrıca ile bağlı ilçe ve kasabalardaki belediye başkanları da çoğunlukla etnik Türk’tür. Bunların arasında Momchilgrad, Cebel, Ardino, Krumovgrad ve Kirkovo kasabaları vardır. Diğer

tarafından Razgrad belediye başkanı etnik Bulgar olmasına rağmen belediyenin Isperih, Loznica, Hlebarovo gibi birçok kasabasında belediye başkanları Türk'tür. Saha çalışmam sırasında belediye başkanları etnik Bulgar olan belediyeler ile mukayese edildiğinde, belediye başkanlarının etnik Türk olduğu yerlerde daha büyük ilgi ve destek gördüğümü belirtmek isterim. Kırcaali ve Razgrad'ı alan olarak seçmemin bir başka nedeni çeşitli kurum/kuruluşların buralarda çokluğu; politikacılar, dini liderler, iş adamları, öğretmenler ve diğer meslek mensuplarına daha kolay ulaşabilmem ve kabul edici bir ortam yakalayabilmem etkili olmuştur. Yine bu bölgeler demografik/nüfus yapısı, etnik ilişkiler ve etnik politika, etnik çoğunluk ve azınlıklar arası ilişkiler açısından çok dikkat çekici durumdadır. Örneğin Kırcaali bölgesinde Bulgar, Türk, Pomak ve Roman (Çingene) olmak üzere dört etnik ve/veya dini grup birbiriyle karmaşık ilişkiler içerisinde birlikte yaşamaktadırlar. Bu konu 'Etnik ilişkiler' başlığı altında incelenmiştir.

Araştırmanın evrenini Bulgaristan'daki Türk ve Müslüman azınlığın yaşadığı bölgeler; örneklem grubunu ise Kırcaali ve Razgrad bölgelerinden tesadüfi olarak seçilen Türk ve Müslüman azınlığa mensup 200 kişi oluşturmaktadır. Örneklem grubunu oluşturanlar 18 yaş ve üstü kişilerden oluşmaktadır. Araştırmada Türk ve Müslüman azınlığın yaşadığı sorunlar üzerine odaklanıldığından, örneklem çevresi Türk ve Müslümanların yoğun yaşadığı bölgelerden seçilmiştir.

Araştırmada hem basit tesadüfi hem de amaçlı örneklem yöntemi tercih edilmiştir. Çalışma kapsamında Türk azınlığın yoğun olarak yaşadığı Rodoplar'da Kırcaali ve ilçeleri ile bazı köylerinde; Deliorman bölgesinde Razgrad ve ilçeleri ile bazı köylerinde 15 Temmuz- 15 Kasım 1998 tarihleri arasında anket, mülakat ve gözlemler yapılmıştır. Yine bu tarih aralığında Sofya başta olmak üzere Hasköy, Rusçuk, Şumnu, Veliko Tırnovo ilerine ziyaretlerde bulunulmuş, inceleme ve gözlemler yapılmıştır. Buralarda araştırmaya konu olan azınlığın bazı düğün merasimlerine katılım sağlanarak gözlemler yapılmış; güreş müsabakaları, yerel futbol müsabakaları vb. sportif faaliyetler izlenmiştir. Ayrıca türbe ziyaretlerinde bulunularak inanışlar ve ritüeller konusunda bilgi edinme, gözlem yapma imkânı sağlanmıştır. Halk pazarları gezilerek bahse konu azınlığın alım gücü, ekonomik durumları ve alış-veriş alışkanlıkları ile ilgili gözlemde bulunulmuştur.

1.5.7. Veri Toplama Süreci

Anketler 15 Temmuz - 15 Kasım 1998 tarihleri arasında tarafımdan örneklem grubu ile yapılan yüz yüze görüşmeler esnasında uygulanmıştır. Anketlerin dışında 1998 yılı içerisinde görüşülen kişilerle yapılan sesli mülakat kayıtları çözümlenmiştir.

1.5.8. Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılan anket tek parçadan oluşmaktadır. Anket içeriğinde kişisel bilgileri içeren sorular ilk bölümde, araştırma varsayımlarını sorgulayan sorular ikinci bölümde bulunmaktadır. Birinci bölümde 9, ikinci bölümde 54 soru bulunmaktadır. Anket içeriği dördüncü bölümdeki “*metodoloji*” bölümünde detaylı olarak anlatılmıştır. Anket dışında mülakat kayıtları ve gözlem yoluyla da veri toplanmıştır.

1.5.9. Alana Giriş ve Etik

Alan çalışması (field work) için Bulgaristan’a gitmeden önce ilgili Bulgar otoritelerinden izin alınmış, vize için başvurulduğunda alan çalışması, amacı ve gerçekleştirileceği bölgeler hakkında bilgi verilerek resmi izinler alınmıştır. Çalışma bilim etiği kurallarına uygun olarak yürütülmüştür.

Bilim etiği, "bilimsel etkinliklerin yürütülmesi sırasında ortaya çıkan değer sorunları ile bunlara getirilen çözüm önerilerinin tartışıldığı alan" olarak tanımlanmaktadır. Bilim etiği, bilimsel çalışma yapan araştırmacılara, bu alanda uyması gereken prensipleri anlatmaktadır (A.Ü. Bilim Etiği Kılavuzu, 2003, s.3). Sosyal bilimler araştırmacıların manipülasyonlarına açık bir alandır. Saha çalışmaları etik kurallarına uyulmadan yapıldığı takdirde nesnel bilimsel veri elde etme zorlaşmaktadır. Özellikle etnisite, din, kültür vb. çalışmalar bilim etiği daha önemli hale gelmektedir.

Araştırmacıların; bireylerin yanı sıra kuruluşlara ve topluluklara erişmek ve yaklaşmak için kendi stratejilerini geliştirmesi gereklidir. Geçmişte büyük sıkıntılar yaşadığı için hassasiyet derecesi yükselmiş olan Bulgaristan’daki etnisitelerde araştırma yapmak zor bir çalışma sürecidir. Sahaya girmek ve kişilere yaklaşmak için dikkatli bir hazırlık yapmak gerekiyor. Bunu sağlamak için, hukuki ve yasal süreçlerin yerine getirilmesi, araştırma alanındaki kişilere çalışma kapsamı ve amacı hakkında bilgi verilmesi, referans kişi ve kurumların aracılığıyla alana erişim sağlanması gibi hazırlıkları çalışmanın önemli bir bölümünü oluşturmuştur. Çalışma alanında katılımcıların güvenini sağlamak için şeffaflık ve etik konusuna dikkat etmek, bölgenin hassasiyetlerini zedeleyecek girişimlerde bulunmamak gibi birçok hususa dikkate alınmıştır. Anket

sorularının hazırlanmasında, özellikle bölgedeki Türk azınlığın sorunlarını dile getirmede bir aracı olmasına özen gösterilmiştir.

Çalışma esnasında kişi ve kurumların onayı olmadan hiçbir girişimde bulunulmamıştır. Gerek anket uygulamalarında gerekse mülakatlarda katılımcılara kendimi tanıtmış, araştırmam, amacı ve ne için kullanılacağı net olarak belirtilerek kendilerinin bilgilendirilmiş onamı (informed consent) sağlanmış; anket formunun ilk kısmına gerekli bilgilendirme yönergesi yazılmıştır. Razgradlı Türk işadamları ve iki öğrenci dışında isminin yazılmasını istemeyen mülakat katılımcısı olmamıştır. Zira mülakat katılımcıları ülkede ve toplumda bilinen ve tanınan figürlerdir. Ancak mülakat sırasında bazı katılımcılar konuşmasının bazı bölümlerinde tape kaydının yapılmasını istememiş ve o kısımlarda sadece not almamıza müsaade etmişlerdir. Yanıtlamak istemedikleri sorular geçilmiş ve zorlama yapılmamıştır.

Çalışmada kişisel verilerin korunması kuralına uyulmuştur. Sahada gizli bir çalışma yürütülmemiştir. İzin alınmaksızın anket uygulaması ve ses kaydı yapılmamıştır. Çalışma sahasına bir “Türk” olarak değil, bir araştırmacı olarak dâhil olunarak, nesnel bir çalışma yürütülmüştür. Örneğin, Razgrad’ta insan kaçakçılarının o akşam 18 çocuğu kamyon kasasında Türkiye’ye kaçak yolla sokacaklarından haberdar olduğum halde, araştırma etiğine ve araştırmacının tarafsızlığı ilkesine riayet gereği, herhangi bir girişimde ve ihbarda bulunmadım. O sıralarda ailelerin birleştirilmesi bu tür kaçak yollarla ve yüklü miktarda paralar karşılığında gerçekleşiyordu. Türkiye vizesi alan aileler, daha sonra illegal yollarla çocuklarını Türkiye’ye kaçırarak “aile birleşimini” gerçekleştirme yoluna gidiyorlardı. Türk Büyükelçilik yetkilisi ile yapılan görüşmede de ifade edildiği üzere, Türk hükümeti vize verirken, başvuruların yakın aile fertlerinden en az birinin (anne, baba, çocuk) Bulgaristan’da kalmasını şart koşuyordu. Bunun nedeni de Türkiye’ye göçü azaltmak, gidenlerin kadim kalmasını önlemek ve geri dönmelerini sağlamaktı (Sadal, V. Kişisel iletişim, 3 Kasım 1998).

Kısaca bu çalışmada; konunun kavramsal tartışmaları sunulmuş, dört aylık bir alan çalışması yapılmış, Kırcaali ve Razgrad bölgelerinde tesadüfi yöntemle seçilen 200 katılımcıya 63 soruluk anket uygulanmış, anket, mülakat ve gözlem yöntemiyle veriler elde edilmiş, anket verilerinin analizinde nicel, mülakatlar verilerinde ise nitel olmak üzere karma yöntem tekniği kullanılmış, SPSS Programıyla frekansları ve karşılaştırmalı tablolar yapılmış ve anlamlılık ilişkilerini görebilmek için de Ki-Kare testi uygulanmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TEORİK YAKLAŞIMLAR

Siyasi açıdan hassas ve önemli bir konu olan Bulgarlar ve etnik Türkler arasındaki ilişkileri etnisite, siyasal katılım ve siyaset yoluyla uzlaşma, asimilasyon mağduriyeti, entegrasyon potansiyeli ve bu konulara ait teorik literatür çalışmada birlikte incelenmiştir.

2.1. Siyasal Katılım

Siyasal katılım demokratik düzenlerde sık kullanılan bir kavramdır. Birçok insan siyasal katılımı demokrasilerde geçerli bir kavram olarak algılar. Oysa totaliter sistemlerde de insanlar siyasal mücadelelerini bazen siyasal içerikli mektup, makale, resim ve müzikle, bazen sokak eylemleri, duvar yazıları ve protestolarla ortaya koymuşlardır. Bu mücadeleler çoğu kez idam ya da sürgün gibi hayati cezalarla karşılık bulmuştur. Siyasal katılım sadece demokrasilere has ve hür bir şekilde kendini ifade etme, parti faaliyetine katılma ya da oy kullanma olarak algılanamaz. Bazen sadece siyasal bir slogan bile dünya çapında büyük ses getirebilir. Örneğin, Marx ve Engels'in 1948'de yayınladıkları Komünist Manifestosunda yer alan meşhur "Dünya işçileri birleşin, zincirlerinizden başka kaybedeceğiniz neyiniz var" sözü sol siyaset anlayışında hala gündemini koruyan bir slogandır. Siyasal katılım çok geniş bir perspektifte işlenen, zengin bir faaliyet alanı olan önemli bir kavramdır. Önemi nedeniyle de tanımı konusunda siyasal bilimcilerin üzerinde uzlaşmadığı bir kavram olagelmıştır.

Türk alan yazınında siyasal katılım üzerine birçok farklı tanım bulunmaktadır. Bunlar arasında çok kabul görenlerden birisi Kalaycıoğlu'nun tanımı olup ona göre siyasal katılım, "kişinin otonom olarak yaptığı tercihler ve verdiği kararlar sonucunda siyasal karar mevkilerine gelecek olanları veya bu mevkileri ellerinde bulunduranları etkilemek üzere yaptıkları eylem ve faaliyetlerdir" (Kalaycıoğlu, 1998, s. 10).

Kalaycıoğlu siyasal katılımın alanına geniş bir perspektiften yaklaşır; siyasal katılımı legal faaliyetlerle sınırlamamaktadır. Zira ona göre bir seçimde parti için seçmen toplamak, partiye maddi destek vermek, aday olmak gibi rutin ve bilindik katılımın yanı sıra, siyasal nedenlerle adam öldürmek, suç işlemek, devrim, darbe, isyan gibi faaliyetlere katılmak da bireyin iradesiyle gerçekleştiği takdirde siyasal katılım olarak değerlendirilir (Kalaycıoğlu, 1998, s. 10-11). Modern demokrasilerde bile tolere edilmesi zor olan bu tanım, uygulama aşamasında siyasal katılım olmaktan ziyade terörizm faaliyet olarak algılanmaktadır. Örneğin, demokrasi ve insan haklarının en önemli savunucusu

olan Fransa’da Aralık 2018’de başlayan zam karşıtı sarı yelekli eylemleri siyasi faaliyet olarak değil, anayasal düzene karşıtlık olarak değerlendirilmiştir. Siyasal katılım faaliyetleri ile terörizmi ayıran keskin sınırların ülkelerin menfaatlerine göre değişmesi her iki kavramın zaman zaman griftleştğini gösterir.

Özbudun da Kalaycıoğlu gibi siyasal katılımı geniş ve sınırsız bir eylem olarak görmektedir. Ona göre siyasal katılım, yöneten kesimi ve yönetim işleyişini kendi fikri ya da başkalarının telkini ile etkilemek için yapılan legal ya da illegal; başarılı ya da başarısız tüm faaliyetler olarak tanımlar (Özbudun, 1975, s. 1-4). Daver ise “bireyin siyasal sistem karşısındaki durumu, tutumu ve davranışları” (Daver, 1993, s. 203) olarak daha kapsayıcı bir tanımlama yapmakta ve siyasal katılımın sınırlı olamayacağını vurgulamaktadır.

Dünya alan yazınında da siyasal katılım tanımları farklı farklıdır. Verba, Nie ve arkadaşları kapsamı daha geniş tutarak siyasal katılımı “rutin seçim faaliyetine katılmak ve yönetimin kararlarını etkilemek için yapılan tüm legal faaliyetler” olarak tanımlayıp, hiç katılmayanlar, sadece oy kullanarak katılanlar, sınırlı ve bireysel eylemlerle katılanlar ve kitlesel / grup halinde katılanlar olarak gruplandırmaktadırlar (Nie, Verba, Converse ve arkadaşları, 1989, s. 1).

Diğer taraftan Milbrath bireylerin siyasal katılıma dâhil olma basamaklarını şu şekilde sıralamaktadır; birey başlangıçta eylemsizdir. Bir adım sonra siyasal mesajlarla ilgilenmeye başlar ve onlara ilgi gösterir. Bu ilgi oy kullanma isteğine dönüşür. Oy kullanma sürecinde başkalarıyla siyasal tartışmalara girilir. Savunulan siyasal görüş doğrultusunda oy avcılığına başlanır. Bireyin siyasi eylemleri daha ileri bir seviyeye taşınarak partiye ait resim, amblem, rozet ile lider posterinin görünür yerlerde (kıyafet, ev, işyeri, araba vb.) teşhiri ile desteklenir. Bu adımı siyasetçilerle bağlantı kurma, parti için para toplama, partinin toplantı ve mitinglerine katılma, parti için daha çok vakit harcama eylemleri izler. Bir sonraki aşamada partiye üye olma, önemli parti toplantılarına katılma, aday olma ve parti yönetiminde yer alma şeklinde devam eder (Milbrath & Goel, 1977, s. 18-21).

Bireylerin siyasal katılım süreçlerini; ilgi, önem verme, bilgi edinme ve faaliyet gerçekleştirme olarak sıralayanlar da vardır. Örneğin Dahl, toplumda siyasetle ilgilenmeyenler, ilgilenenler, iktidar için çalışanlar ve iktidar olanlar şeklinde tabakalar bulunduğunu belirtir (Dahl, 1963, s. 56-57). Siyasal Katılım açıklık (yönetimin şeffaflığı

ve yönetime erişilebilirlik), yönetimde saydamlık ve karar almada çoğunluğun dikkate alınması gibi özelliklere sahiptir (Çevikbaş, 2008, s. 3-4). İnsanlar siyasete, menfaat elde etmek, sosyal çevreyi genişletmek, ego tatmini, toplumsal statü elde etmek ve yabancılaşmamak için de siyasete katılmaktadırlar (Öztekin, 2001, s. 231). Hatta sadakat, dayanışma, menfaat ve vatandaşlık bilinci gibi nedenlerle de insanlar siyasi hayata dâhil olmaktadır (Özbudun, 1975, s. 5-6).

Siyasal katılımın şekli ve yöntemi konusunda düşünürler ve araştırmacılar çeşitli yaklaşımlar sergilemektedirler. Örneğin Topbaş'a (2009) göre sekiz çeşit siyasal katılım şekli bulunmaktadır: "Açık veya gizli siyasal katılım, özerk veya zorunlu katılım, yaklaşan veya kaçınan katılım, geçici veya devamlı katılım, menfaate dayalı katılım, açıklayıcı ve araçsal katılım, sözlü ve sözsüz katılım; sosyal ve anti sosyal katılım" (Akt. Balcı vd., 2013: 43-44). Siyasal katılımı etkileyen belli başlı faktörler cinsiyet, yaş, eğitim, sosyo-ekonomik durum, kentleşme, teknolojik gelişim, mesleki konum, ülkenin hukuki ve siyasi yaşantı şartları, inançlar, tutumlar, değer yargıları ve beklentiler sayılabilir (Çukurçayır, 2002, s. 62; Hasırcı, 2008, 9). Diğer taraftan bazı toplumlarda siyasete katılımı engelleyen etkenler söz konusu olup, bunların başında da yoksulluk, eğitimsizlik, din, dil ve etnisite gelmektedir (Gültekin, 2017, s. 1562).

Siyasal amaçlı her etkinlik bir siyasal katılım mıdır? Hangi tür faaliyetler siyasal katılım sayılır? Bir etkinliğin siyasal katılım olarak değerlendirilebilmesi için hangi özellikleri taşıması ve neleri kapsaması gerektiği konularında farklı yaklaşımlar vardır. Bu konuda güncel ve kapsayıcı bir çalışma van Deth (2016: 7-12) tarafından yapılmış ve konunun kavramsal haritasını vererek, siyasal katılımı tanımlamada şu sekiz kuralı önermektedir: siyasal katılımın bir faaliyet mi yoksa bir eylem mi olduğu; yapılan faaliyette gönüllülük esası olup olmadığı; etkinliğin profesyonel olmayanlarca yürütülüp yürütülmediği; etkinliğin bir hükümet/devlet alanında yapılıp yapılmadığı; etkinliğin kamusal alanları hedefleyip hedeflemediği; faaliyetin kolektif ve/veya toplum problemlerini çözmeyi hedefleyip hedeflemediği; faaliyetin siyasi bir bağlamda/içerikte olup olmadığı ve nihayet faaliyetin siyasi amaçları ifade etmek niyetiyle mi yapılıp yapılmadığına bakılması gerektiğini vurgular. Bu kurallar dikkate alındığında Türk azınlıkça gerçekleştirilen birçok etkinliğin birer siyasal katılım faaliyeti olduğu görülür. Örneğin isim değişikliğini protesto için yapılan mitingler; hükümetçe el konulan malların iadesi için yapılan protestolar; 1984 yılında Kırcaali'nin Kirkovo ilçesi Mogilyane

köyünde Bulgar askerleri/milisleri tarafından henüz 17 aylıkken katledilen Türkan bebeği anma törenine katılım da birer siyasal katılım faaliyetidir.

Azınlıklar için siyasete katılım çoğunluğun katılımından daha elzem ve önemli hale gelmektedir. Zira bunlar için siyaset kendilerini ifade etmek, varoluşlarını duyurmak için bir araçtır. Bulgaristan'daki Türk azınlığın siyasete katılımı keyfiyetten ziyade bir ihtiyaçtan, zorunluluktan kaynaklanır. Bulgar yönetiminin Türk ve Müslüman azınlığa karşı uyguladığı baskı, yıldırma, sindirme ve asimilasyon faaliyetleri birer siyasal taktik olup, bu amaçla kullandıkları yöntemler de (zorla adların değiştirme, mal/mülklerine el koyma, yükseköğrenime geçişte engeller çıkarma, önemli mevki/makamlardan uzak tutma, göçe zorlama, vb.) birer siyasal baskı unsurlarıdır. Çoğunluğun (hükümet) uyguladığı bu yöntem ve politikalar azınlığı aktif olarak siyasal katılım adeta itmiş, mecbur bırakmıştır. Gültekin'in de vurguladığı gibi (2017) Bulgaristan'da Türk topluluğunun siyasal katılıma teşvik eden en önemli nedenlerden biri de siyasal katılıma yönelik konan engeller ve yasaklardır.

2.2. Etnisite, Etnik Kimlik, Etnik İlişkiler ve Göç

2.2.1. Etnisite

Küreselleşme ile ülkeler arasındaki sınırlar keskinliğini kaybetmeye başlamıştır, ancak bazı insanların beyinlerindeki sınırlar keskinliğini devam ettirmektedir. Günümüzde etnisite/etnik çalışmalar, ırksal farklılıkları temel almaktan ziyade kültürel, dilsel ve dinsel farklılıklar üzerine yoğunlaşmaktadır.

Hutchinson ve Smith (1994), Yunanca kökenli olan etnisite (ethnos) teriminden ortak köken, biyolojik benzerliği vurgular (Akt. Nişancı & Işık, 2015, s. 198). Oxford çevrimiçi İngilizce Sözlüğünde etnik azınlık, Yunanca “ethnos” kelimesinden gelen “etnik” terimi, bir grubun ortak kültürünü, geleneğini, dil, din, geçmiş ve kökenini karşıladığı belirtilmiş ve devamında; “bir ülkede yaşayan ana grubunkinden farklı bir kültürden ya da ırktan gelen insan topluluğu” olarak tanımlanır (Oxford Learner's Dictionary, 2018). Birleşmiş Milletler, etnik terimini “etnik, dinsel, dilsel olarak nüfusun geri kalanından farklı özellikler taşıyan (...) kendi kültür, gelenek, din veya dillerini koruma yönünde dayanışma sergileyen grup” için kullanmıştır (Çelik, 2013, s. 24).

Etnisite terimini daha önce Homeros, Herodot, Aeschylus, Sofokles, Pindaros, Aristo ve Platon kendilerinden olmayanları tanımlamak için kullanmışlardır. Örneğin, Aristo, etnisite kelimesini barbar kelimesini anlatmak için kullanmıştır (Tonkin, Mc

Donald, & Chapman, 1989, s. 12). Etnisite terimi 1941 yılında W. Lloyd Warner ve Paul S. Lunt'un *The Social Life of a Modern Community* adlı eserinde kullanılmıştır. Bilimsel anlamda ise ilk kez 1953 yılında Amerikalı sosyolog David Riesman tarafından kullanılmıştır (Eriksen, 1993, s. 4; Hutchinson & Smith, 1996, s. 4; Malesevic, 2004, s. 1; Tonkin, Mc Donald, & Chapman, 1989, s. 15). Yukarıda verilen eserlerde etnisite terimi daha ziyade ayrıştırıcı ve ötekileştirici olayları anlatmada kullanılmıştır.

Hutchinson ve Smith'in (1994) verdiği bilgiye göre, David Riesman'dan önce etnisite terimi, Yunanlıların kendilerinden olmayanları "barbar" olarak tanımlamak için kullanmıştır (Akt., Nişancı & Işık, 2015, s. 198). Yunanlıların "barbar" nitelemesinden sonra kavramı, 19. Yüzyılın ortalarına kadar Hristiyan ve Yahudiler kendi dinlerine mensup olmayanları dışlamak için "kâfir" ya da "putperest/pagan" anlamında kullanmışlardır (Cornell & Hartman, 1998, s. 16; Tonkin, Mc Donald, & Chapman, 1989, s. 13). Etnisite terimi daha sonraki zamanlarda toplumsal ve siyasal bir anlam yüklemesiyle insanlığın eşitsizliklerinin sosyal anlatımı ve kabulü düşüncesine evrilmiştir.

Günümüzde etnisite terimi bağımsızlık hareketlerinin beslendiği, farklılıkların kökensel olmaktan ziyade kültür, dil ve din gibi (Nişancı & Işık, 2012, s. 110) sonradan edinilen kazanımlarla ilgili olduğunu anlatmaya çalışmaktadır. Sonradan edinilen bu kazanımların benzerlik düzeyi oranında etnisiteler oluşur. Orhan Türkdoğan'a göre, sosyoloji alanında etniklik hiçbir zamana ırk veya soy temelinde ayrımcılık olarak ele alınmamıştır. Sorokin etnik grupları, aynı dili konuşan ve aynı kültür değerlerine ortak olan fertler etnik grubu teşkil ederler (Türkdoğan, 1997, s. 9, 105). De Vos etnisiteyi, "aynı kültür boyutunda yer alan bir insan grubunun sübjektif, sembolik ve amblematik amaçlarla, grup içinde dayanışma sağlamak ve öteki gruplarla farklılıkları vurgulamak için kullandığı etnik kimliğin içselleştirilmesi ve davranışa dönüştürülmesi durumu" olarak tanımlamaktadır (İnanç, 2005, s. 31).

Etnisite; kolektif bir ad, ortak bir tarih, din, dil, ortak soy/atadan gelme, ortak bir kültüre ait olma, belirli bir mekân ile özdeşleşme ve dayanışma varsa ortaya çıkmaktadır (Smith, 2002, s. 47-61). Sosyolog Max Weber etnik grubu şöyle tanımlamaktadır;

"Etnik grup, fiziksel tip veya geleneklerin veya her ikisinin benzerlikleri veya kolonileşme ve göç hatıraları sebebiyle ortak bir kökene dair öznel bir inanç taşıyan insan gruplarıdır. Özellikle siyasal alanda grup oluşumunu kolaylaştıran bir olgu olan etnik gruba dâhil olmada "kan bağı"nın fazlaca bir önemi yoktur. Zamanla bu siyasal topluluk dağılsa bile etnik grup; fiziksel ve geleneksel yapısında bir farklılaşma meydana gelmezse, varlığını devam ettirmesi kuvvetle muhtemeldir. Zira o, akılcı düzenlemelerin ikinci plana atıldığı, yüksek topluluk bilincinin ön planda olduğu bir örgüt

formasyonudur; siyasal toplulukların dağılmasına rağmen etnik grubun varlığını devam ettirmesinin temelinde yatan sebep de budur” (Nişancı ve Işık, 2012, s. 110).

Smith (1986), Connor (1994) ve Craig’e (1997) göre, toplumların etnisite inancında ortak atalarının kültürel mirasının etkisi çok fazladır. Bu nedenle etnisite biyolojik değil, sosyolojik olarak anlamlıdır (Akt., Kurubaş, 2008, s. 21).

İnsanlar yalnız yaşayamadıkları için kendisine yakın buldukları ve aynı değerleri paylaştıkları insanlarla bir topluluğu oluştururlar. Toplum olmak bir zarurettir. Herder bu zarureti şöyle izah etmektedir;

“Herder’e göre, insanlar yemeğe, içmeye, güvenliğe ve hareket özgürlüğüne nasıl ihtiyaç duyuyorlarsa, aynı şekilde bir gruba ait olma ihtiyacını da duyuyorlar; bunu bulamadıklarında kendilerini yalnız, zayıf ve mutsuz hissediyorlar... İnsan olmak, kendi cinsinden biriyle aynı yerde bulunup kendini evinde hissetmek demektir. Her grubun bir dizi gelenek ve yaşam tarzından, yalnızca ona ait bir anlayış ve davranış biçiminden oluşan kendi “Volksgeist”i ya da “Nationalgeist”i vardır. Kültürel yaşamın bütünü, yalnızca grup üyelerinin paylaştığı kolektif tarihsel deneyimlerden kaynaklanan belli bir gelenek ırmağının içinde şekillenir” (Bilgin, 1994, s. 16).

Althusser’e göre, etnisite, kişilerin kendilerini diğerlerinden farklı olacak şekilde tanıtmaları ya da baskın ideolojinin kişileri farklı tanımlamasıyla gelişen bir olgudur. “Ben kimim?” sorusunu soran herkes aidiyet arayışında ve bu aidiyetin kazanımlarını elde etme çabasıdadır. (Althusser, 1994, s. 1). Bu mücadele ise etnisiteleri doğurur. Verkuyten’e (2005) göre, aidiyet duygusu, ait olduğu grubun faaliyetlerine katılmak, aidiyeti hissetmek, sadakat göstermek, kendini adamak, ait olduğu grubun tarihini, kültürünü ve değerlerini bilmek etnik kimliği oluşturan özelliklerdir (Akt., Yayak, 2018, s. 784).

Etnik gruplar ile egemenler birbirini önemseydiği zaman toplumsal barış sağlanabilmektedir. Aksi halde egemen yok saymaya ve ötekileştirmeye başladığı anda etnik gruplar da şiddete ve illegal eylemlere başvurmaya başlamaktadır. Kurubaş (2009), egemen ile etnik gruplar arasında şiddetin başlama sürecini şu şekilde ifade etmektedir;

“Dış göç, küreselleşmeyle gelen serbest insan dolaşımı gibi pek çok etmenden etkilenerek oluşur ve değişir. Böylece ülkelerde hukuksal vatandaşlık, anayasal eşitlik gibi ırka, dine ve ya başka tür bir değere ayrıcalık tanımayan eşitlikçi bir yaşam şekli talep edilir ve benimsenir. Gelişmiş ülkeler uzun süren özgürlük ve demokrasi tarihleriyle anlamışlardır ki; ülke içindeki etnik grupları yok saymak ve ya baskı uygulamak, şiddet ve sosyal patlamayla neticelenir. Oysaki egemen anlayış etnik gruplara kendini ifade için alan tanırsa, uzun dönemde etnik gruplar temel niteliklerini yitirerek asimile olmuşlar, egemen anlayışın kültürüne uymuşlardır. Fakat elbette ki böyle bir asimilasyon süreci güçlü bir merkezi devlet algısı ve sağlam bir otorite gerektirir. Çünkü şiddete başvuran etnik gruplar, egemen kültürü yenebileceğini düşünür ve bazı varlıklar (toprak gibi) kazanabileceğine inanırsa, girilen süreç demokratik olmayacağı gibi insancıl da olamaz” (Kurubaş, 2009, s. 42).

Peter Andrews’a göre etnik gruplar bir ülkenin zaafı değil, gücüdür (Akt., Türkdoğan, 1997, s. 15). Bulgaristan’daki Türk ve diğer azınlıklar da o toplumun zenginliği ve gücüdür. Bulgaristan’daki etnisitelerin kendi kimliklerinin önemsenmesini

istemekten fazla bir talepte bulunmamaktadırlar. Şiddet veya legal olmayan yollardan otorite paylaşımı ya da toprak talebi gibi bir istekleri bulunmamaktadır.

2.2.2. Etnik Kimlik

Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıkan milliyetçilik akımı ve ulus devlet fikri egemen kimliğe sahip olanların diğerlerini ötekileştirmesine göz yummuş ve böylelikle etnik kimlikler ortaya çıkmaya başlamıştır. Egemenler ötekileştirdiklerini genellikle kökenleri itibariyle bozulmuş topluluklar olarak göstermeye gayret ettiler. Bulgaristan'daki akademi ve siyaset camiasında da savunulan bir görüşe göre, Türklerin, Pomakların ve Romanların Müslümanlaştırılmış Bulgarlardır. Fransız aydınlanması bir süre sonra Avrupa'da etnik ayrımcılık içeren fikirlerin popüler olmasına sebep olmuştur. Hitler Almanya'sı, Mussolini İtalya'sı ve Jivkov Bulgaristan'ı bu fikirleri uygulamaya koyan örneklerdir.

Ulus devlet fikriyle ortaya çıkan etnik kimlik terimi aslında sosyal bir kimliktir. Etnik kimlikte birey kendisini etnik unsurlar üzerinden tanımlar. Bilgin'e göre sosyal kimlik, "bireyin kendini sosyal bir çevreye göre tanımlamasını ve konumlamasını ifade eder" (Bilgin, 1995, s. 66). Bireyin "ben kimim?" sorusuna verdiği cevap bir kimlik tanımıdır. Bu tanım mutlaka bir aidiyet içerir (Göka, 2006, s. 297). Kavram olarak kimlik; "kolektif aidiyetler dışında, arzularımız, hayallerimiz, bireylerin kendilerine ilişkin algılarını ve hayata dair ilişki kurma biçimi gibi toplumsal hayatta yerimizi bildiren niteliklerin toplamını" ifade etmektedir (Bostancı, 1998, s. 42). Aydın'a göre de, "Kimlik, kendini tanımlama ve toplum içinde belli bir sınıfla, toplumsal olarak tanınma hem insana özgüdür hem de insani bir ihtiyaçtır" (Aydın, 1998, s. 12). Bireylerin kimlik ifadelerindeki aidiyet bağları etnik kimliğin içeriğini oluşturur.

Barth'a göre, etnik kimlikler diğerleri tarafından dışlanıp ya da kabul görme süreçlerine yaşarlar (Barth, 2001, s. 11-12). Kendi etnisitelerine olan aidiyet bağlarındaki gücü belirleyen de dışlanma ya da kabul edilme oranıdır. Etnik kimlikler kültürel kimliklerle değer kazanır. E. Burnett Tylor'a göre "kişinin bir toplumun üyesi olarak kazandığı bilgi, inanç, sanat, hukuk, ahlak, adet, gelenek, alışkanlık ve yeteneklerin karmaşık bir bütünü olan kültür" (Haviland, Prins, & Walrath, 2008, s. 103) bireyin ait olduğu topluluğun kimliğini edinmesini sağlar.

Etnik kimlik, özellikle toplumda kaos/kargaşa zamanlarında birleştirici rol oynar (Göka, 2006, s. 261). Kültürel kimlik bireyin kendisini millet, etnisite, ırk, cinsiyet ve din

gibi çeşitli kültürel kategorilerden oluşan belirli bir grup ile tanımlaması veya ona ait olduğunu hissetmesi anlamına gelmektedir. Kültürel gelenekler; miras, dil, estetik, kurallar ve örfler gibi kolektif bilginin paylaşılma sürecinde oluşur ve devamlılığını sürdürür (Hua Chen, 2017).

Verkuyten’e (2005) göre, etnik kimlik bir yandan kültürel içeriği yok olurken bile varlığını ısrarla sürdürebilir. Böylelikle bir taraftan kişi etnik kökeninden dolayı Türk olduğunu söylemeye devam ederken öte yandan da dilini konuşmadığı ve Türk etnik yaşam pratiğini takip etmediği için aslında Türk olmadığı da ileri sürülebilir. O halde bir kişinin bir yanda hislerinden bahsettiği, diğer yanda da etnik yaşam ve davranışlarını dile getirdiği iki farklı ifadesinin tutarsız sayılması gerekmez (Akt., Yayak, 2018, s. 782).

Bulgaristan’da 1969’a kadar Politbüro belgelerinde Bulgaristan’da yaşayan Türkler için sadece “Türk” kavramı kullanılırken, BKP’nin Şubat 1969 tarihli kararı ile Bulgaristan’daki Türkler için ilk defa “Bulgar Türkleri” deyiimi kullanılmıştır. (Asenov, 1994’ten akt., Tahir, 2009, s. 75). Kayapınar’a göre bu tabirin akademide ve basın kuruluşlarında aynen kullanılması sorunludur. Çünkü bu tanım Bulgar otoritelerinin Türkler konusundaki resmi tezini güçlendirmektedir. Bu konudaki doğru tanım “Bulgaristan’da yaşayan Türkler”dir. Türkiye’ye göç edenler için de, “Bulgaristan’dan gelen Türkler” denilmelidir. Bunlara ek olarak “Bulgaristan Türkü” de denilebilir (Kayapınar, 2012, s. 101). “Bulgar Türkleri” tanımının kullanımı sayesinde “Bulgar olan Türkler” tezine hizmet edilmektedir.

Bireyleri belirli bir etnisiteye göre tasnif ederek kimliklendiren, daha çok çevresidir. Dışlanmak ya da kabul görmek başkaları tarafından gerçekleşir (Maalouf, 2000, s. 26). Çalışmamızda bu tip dışlanma örneklerine sıklıkla değinilmiştir. Bulgaristan’daki Türk ve Müslüman etnik kimliğe sahip olanlar, Bulgar otoritesi ve destekleyicileri tarafından özellikle 1984-1989 yıllarında yoğun bir şekilde ötekileştirilmiş ve dışlanmıştır. Bulgaristan’daki baskıcı rejimler ve komünist idareler, Türk ve diğer etnik grupların kültürlerini yaşamalarını istemedikleri için yasaklamışlardır. Bu yasaklamalar etnik grupların bir kimlik altında birleşmesine ve mücadele etmesine neden olmuştur. Güçlü bir mücadeleyle karşılaşan Bulgar idaresi baskısını “zulüm psikoza”¹ seviyesine varacak kadar şiddetlenmiştir. Bulgarları bu derece baskıya sevk eden şeyler aslında ülkenin yaşadığı ekonomik krizlerin çözümsüzlüğüyle

¹ “Zulüm psikoza” kavramı için bakınız; Türkdogan, 1997, s.27.

yakından ilgiliydi. Bulgaristan’da nüfusun kırsalda toplandığı yıllarda Türk azınlığın elindeki verimli topraklara Bulgarların göz koyması, şehirleşen nüfusta işsizlik, eğitim seviyesinin düşüklüğü, dini inançların katılığı ve kentleşememek neticesinde ortaya çıkan sıkışmışlığı politikayla çözemeyen Bulgar politikacılar, halkı etnik temelli düşünceye sevk ederek Türkleri göçe zorlamada, halkı kendilerine meşruiyet zemini olarak görmüşlerdir.

Dünyadaki hızlı değişim kimlikler üzerinde de etkili olmuştur. AB üyeliği süreci, zayıf üye ülkelerde vatandaşlık kavramının içini boşaltarak mobil/hareketli vatandaşlığı ya da şirket aidiyetinin önemini artırmıştır. Post modernizm ve küresel dünya anlayışına göre, belirli bir yere aidiyeti ve sadakati mecbur kılan tek bir kimlik yerine hibrit kimlikler oluşmaktadır (Downing & Husband, 2005, s. 20). İnsanlar artık çok farklı toplumsal yapılarda yaşayarak çok yönlü kimlikler edinmektedirler. Sadece din, dil ve köken üzerinden oluşturulan aidiyetler yavaş yavaş yerini farklı değerlerin inşa ettiği hibrit bir kimliğe kayma görülmektedir. Göç ise bunu tetikleyen en önemli unsurlardandır. Bu durumu küresel asimilasyon olarak görenler de vardır. Bugün Bulgaristan’daki genel nüfusun azalması sorunu ve azınlıkların da buna dâhil olmasında göçün etkisi vardır. Bu göç daha çok AB üyesi ülkelere yapılmaktadır ve göç edenler bir kimliklerinin hibritleşmesi sürecine dâhil olmaktadır. Bunun en iyi örneklerinden biri ise, Bulgaristan Türklerinin çocuklarının okullarda Türkçe dersini seçme oranında görülmektedir. 1992-1993 sezonunda 114 000 civarında öğrenci Türkçe anadil eğitimi alırken, 2014-2015 sezonunda sayı 6381’e düşmüştür (Yıldırım, 2016, s. 106, 109). Çünkü nüfus artık AB üyesi ülkelerin ve ticaret yapabileceği, iş dünyasında geçerli dilleri öğrenmeye ve göç etmeye meyletmıştır.

2.2.3. Hibrit Kimlik

Oxford çevrimiçi sözlüğünde hibrit (hybrid), “iki farklı elementin birleşmesiyle ortaya çıkan şey” olarak tanımlanmaktadır (Oxford Dictionaries, 2018). Smith’e (2008) göre, hibrit kimlikler yerel ve küresel arasındaki tepkisel ilişkiler üzerine inşa edilmiştir (Çağırkan, 2016, s. 2619). Özellikle göçlerle ortaya çıkan ve farklı kültürel kimlikleri kazanma süreci ile oluşan kimliğe “hibrit kimlik” denilmektedir. Mobilizasyon hibrit kimliğin oluşumunu sağlamıştır. Eskiden insanlar köylerinden şehir merkezlerine sadece bayram, düğün vb. özel günlerde alışveriş için ya da erzak temini için giderken günümüzde eğitim, ticaret, tatil, eğlence vb. nedenlerle gitmeye başlamıştır. Artık

Nijerya'nın her hangi bir köyünden Türkiye'ye okumaya gelen yirmili yaşlarda gençlere rastlamaktayız. Bu gençler Nijerya'daki köyünün etnik ritüellerinin yerini zamanla Türk kültürel öğeleriyle değiştirmektedir. Bu geçiş çok kültürlü toplumlarda örneğin ABD'de daha da hızlıdır. Çok kültürlülüğün sağladığı kültürel etkileşim hibrit kimliklerin önünü açmakta, kabul edilebilirliğini kolaylaştırmaktadır. Hibrit kimlik katı aidiyet kurallarının etkisini de azaltmaktadır. Örneğin İngiltere'de yaşayan bir Hindu kadın kocası öldüğü zaman yeniden evlenebilmeyi rahatlıkla düşünmekte, kocasıyla birlikte yakılmayı tasavvur etmemektedir. İletişim araçlarının özellikle sosyal medyanın gelişmesiyle göç olmadan da hibritleşme süreci başlamaktadır. Hibrit kimliklere sahip kişiler geleneksel aidiyetlerine sıkı sıkıya bağlanmak yerine, kendi bağımsız fikirlerini, kimliklerini oluşturmaya meyyaldirler.

2.3. Etnisite Teorileri

Günümüzde sosyolojide etnisite çalışmaları, ırksal benzerliklerden daha çok kültürel temellidir. Etnisite çalışmaları bu alanda belli teorilerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Küreselleşen dünyada etnik çalışmalar ayrı bir değer kazanmıştır. Çünkü küreselleşme ile sınırların ve etnik özelliklerin zaman içinde yok olacağı düşünülmekteydi. Ancak beklenildiği gibi olmadı ve etnik kimlikler yerini korudu. Ancak yukarıda da bahsettiğimiz üzere, günümüzde hibrit kimliklere doğru bir geçiş söz konusudur. Günümüzde insanlar hâkim gruplara karşı kendi etnisitelerini, kültürlerini koruyabilmek için sivil toplum dayanışmalarına, sanatsal faaliyetlere, bilimsel çalışmalara yönelmektedirler. Etnisite alanındaki tartışmalar, etnisitenin sosyal bir kurgu mu, miras mı, inşa mı ve oluşumundaki önceliklerin neler olduğu konularında çeşitli düşünce akımlarının ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Etnisite teorisyenlerinin ürettikleri belli başlı teoriler primordializm, yapısalcılık, araçsalcılık ve transaksionalizm olarak bilinmektedir.

2.3.1. Primordialist (İlkselci) Yaklaşım

Hutchinson ve Smith'in (1996) anlatımına göre ilkselci yaklaşım, "ortak din, dil, ırk, kan bağı gibi özellikler bir grubun mensuplarının etnik bağlarla birbirine bağlanmasını sağlar" (Akt., Sarı & Avcıoğlu, 2012, s. 208). Yaklaşımın 3 temel düşüncesi vardır. Bunlardan ilki, etnisitenin kan bağına dayalı yani atfedilmiş olup, mirasla devralındığı düşüncesidir. Diğer ikisi ise etnisitenin değişmezliği ve ilkselliği, ortak biyolojik ve kültürel kökenlerin paylaşımı söz konusudur (Şimşek, 2009, s. 82-84).

Örneğin, Yahudi etnisitesinde bu kimlik doğuştan aileden gelen ve gelecek kuşaklara devredilen bir kimliktir. Bu kimliğin değiştirilmesi ya da bu etnisiteye dışarıdan dâhil olunması mümkün değildir. Bu teori adını, ilk kuşaklardan, atalardan gelen faktörlerin belirleyici olmasından almaktadır. Geertz (1993) ve van den Berghe'ye (1981) göre, etnisite varlığını ilk bağlara borçludur ve ilk bağlar sayesinde devam etmektedir.

Pierre van den Berghe'nin genel düşüncesine göre, etnisitenin belirlenmesinde sosyobiolojik faktörler önemlidir. Örneğin etnisite için akrabalık çok önemlidir. Çünkü akrabalık ortak ataya ve kan bağına dayanır. Akrabalık devam ettiği için etnisitede devam edecektir (van den Berghe, 1981).

Primordialist yaklaşım, bireylerin etnik kimliklerinin neden değişmediğini açıklayamamaktadır. Etnik kimliklerin oluşumundaki değişimleri açıklamakta sorunları olan bir yaklaşımdır. Etnik kimliklerin oluşumunda ve değişiminde etkili olan ekonomi, sosyal değişim ve benzeri faktörleri görmezden gelmektedir. Günümüzde insanlar belli bir menfaat karşılığında da etnik kimliklerinin mücadelesini yapmaktadır. Menfaat ortadan kalktığında etnik kimliklerini de savunmaktan vazgeçebilmektedirler. Örneğin Almanya'ya yaşayan Türklerin Alman vatandaşlığına geçişi, 3. kuşak Türklerin Alman milli futbol takımında gönüllü olarak yer almaları, Alman sinemasının gelişimi için oyuncu olmaları Türk/Müslüman etnik kimliğin yerine Alman etnik kimliğini ön plana çıkarılması anlamına gelmektedir. Bu değişimi sağlayan en önemli faktör menfaattir. Bu yaklaşıma göre etnik kimliğe yapılan bir sadakatsizliktir. Dolayısıyla bu yaklaşım sosyolojik değişimleri daha geniş bakış açısıyla ele almadığı için etnik kimlik değişimlerini tam olarak açıklayamamaktadır. Glazer ve Moynihan'a göre, etnik kimliklerin değişiminde ekonomik ve politik etkenlerin payı vardır (Glazer & Moynihan, 1963, s. 65). Özetle bu yaklaşıma göre, etnisitenin oluşumunda biyolojik ve genetik benzerlikler daha etkilidir.

Bulgar Devleti asimilasyon sürecinde Bulgaristan'daki Türk azınlığı "*Türkleştirilmiş Bulgarlar*" olarak tanımlamıştır (Hacısalıhoğlu, Ersoy-Hacısalıhoğlu, 2012, s. 13; Sabev, 2012, s. 130). Her türlü asimilasyona tabi tutulan Türk azınlık, bütün bu zorluklara rağmen etnik kimliğini koruma bilincini korumuştur. Bulgaristan Türklerini yaşadıkları asimilasyon döneminde birleştiren ortak dil, din ve tarih birliği olmuştur. Bu açıdan bakıldığında Bulgaristan Türklerinin etnisitesini ilkselci açıklamalarla

değerlendirmek mümkündür. Çünkü çoğunlukla doğuştan gelen –verili- özellikler Türk etnisitenin açıklanmasında daha açıklayıcıdır.

2.3.2. Yapısalcı (Constructionist) Yaklaşım

Yapısalcı yaklaşımın, ilkçi kuramlara bir cevap olarak Avrupa’da gelişen fanatik ve ırkçı düşünceler ile bunların doğurduğu siyasal ve sosyal sorunların etkisiyle ortaya çıkmıştır. 1980’lerden sonra da modernizmle eşdeğer anılmaya başlanmıştır (Sağıroğlu, 2014, s. 57-58).

Yang’a göre, yapısalcı yaklaşıma göre etnisite belirli bir toplum tarafından inşa edilen sosyal bir oluşumdur. Bu oluşum değişken, geçirgen ve dinamiktir. Bu yaklaşıma göre toplumda hâkim gruplar tarafından belirli kategorilere göre tasnif edilen insanlar tepki olarak belirli bir etnisiteyi oluştururlar (Yang, 2000, s. 44). Bulgaristan’daki Türkler ise yeni bir etnisite inşa etmekten ziyade, hâkim otorite ve destekçileri tarafından dışlandıkça var olan etnisitelerini güçlendirmeye gayret etmişlerdir. Bulgar Devleti’nin kendilerine karşı tavrı değiştiği anda –kısaca azınlık olduklarını hissettiklerinde- var olan etnik bilinçleri daha da canlanmıştır. Ötekileştirilmek, eziyet görmek ve kültürel asimilasyona tabi tutulmak var olan etnisitenin güçlenmesine sebep olmuştur. Kısaca var olan kimliğin yeniden inşası söz konusu olmayıp güçlenmesi sağlanmıştır. Bulgaristan’da yaşayan Türkler ne isimlerini, ne gelenek göreneklerini ne de diğer etnik özelliklerini yeniden inşa edecek şekilde unutmamışlar, aksine sürekli bunların mücadelesini vermişlerdir.

Yapısalcı yaklaşıma göre etnisite, sosyal ve kültürel şartlar ve birikimlerle inşa edilir. İnsanlar toplumdaki gelişmelere göre tepki olarak belli bir etnisite içinde yer alarak mücadelesini sürdürür. Yancey ve diğerleri (1976), yapısal koşullar etnisitenin oluşumunda çok etkili olduğunu belirtmektedirler (Yancey, Erikson, & Juliani, 1976). Etnisitenin oluşumunda ayrıştırıcı fikirlerin otoriteler ve güç merkezlerince oluşturulması ya da desteklenmesi ve belirli gruplara karşı duyulan önyargılar ve negatif duygular çok etkilidir (Sarna, 1978, s. 372-373). Yapısalcı yaklaşıma göre etnik kimlikler doğal olarak ortaya çıkmaz, zaman içinde sosyal, kültürel ve diğer etkenlerin bir araya gelmesiyle inşa edilir (Paul, 2000, s. 26).

Yapısalcı yaklaşımın en büyük sorunu ortak köklerin etnisite üzerindeki etkisini görmezden gelmesidir. Etnisitenin inşasında ortak soy, tarih vb. etkenlerin rolü küçümsenemez. Zira alanda elde edilen veriler de bu görüşü doğrulamamaktadır.

2.3.3. Araçsalcı (instrumentalist) Yaklaşım

Bu yaklaşıma göre etnisiteyi oluşturan insanların kökeni değil, etnisite için ne yaptıkları, ne anlam taşıdıkları önemlidir (Cohen, 1969, s. 15). Pragmatik bir anlayışa sahip olan bu yaklaşıma göre, insanlar etnik kimliklerini menfaat elde etme aracı olarak kullanırlar. Yang'a göre, etnik aidiyetlerin sahiplenilmesinin nedeni ve ölçütü faydadır (Yang, 2000, s. 46).

Bu yaklaşıma göre, insanlar kendileri için en yararlı seçimleri yapmak için etnik gruplara dâhil olurlar. Böylece en az maliyete en çok fayda etnik grup içinde gerçekleşmiş olur. Bireyin etnik gruplar içinde yer almasının nedeni maksimum fayda, yer almamasının nedeni ise zarar görmemektir, yani yine bir çeşit faydadır. Bazı insanlar zarar görmemek için etnik kimliklerini gizlerler (Banton, 1983; Hechter, 1986).

Etnik tercih, toplum tarafından tanımlanan atasal (ancestral) sınırlamalara tabi olduğu için, herkes özgürce etnik kimliği seçemez. Nagel, belirli bir etnik kökenden gelen insanların dilediği gibi etnik bir kimlik seçemeyeceğini dolayısıyla içinde bulunduğu etnik gruba sadakat göstererek mutlu olunabileceğini kaydeder. Ona göre etnik gruplar sadece maddi tatmin aracı değildir, manevi hazlar da verir (Nagel, 1996, s. 26).

Özetle araçsalcı yaklaşıma göre kişi etnisiteye maddi ya da manevi tatmin için dâhil olur, ya da zarar görmemek için kendisini saklar. Konuya Bulgaristan'daki Türk ve Müslüman azınlık açısından bakıldığında 1877-1878, 1950-1951 ve 1989 büyük göçlerinde tüm maddi varlığını arkasında bırakarak Anadolu'ya göç ettikleri görülmektedir. Bu azınlığın tek istediği şey huzurdu, Türkçe isimlerini kullanmaktı, dini ritüellerini serbestçe yapabilmektir. Binlerce insanımız bu uğurda yıllarını, birikimlerini Bulgaristan'da bırakarak Türkiye'ye göç etmişlerdir. İsteselerdi dillerini, dinlerini ve isimlerini feda ederek Bulgaristan'da kalabilirlerdi. Bu nedenle, Bulgaristan'daki Türk ve Müslüman azınlığın etnik kimliği sahiplenışı araçsalcı yaklaşımla açıklanamaz.

2.3.4. Transaksiyonalizm

Fredrik Barth'ın temsilcisi olduğu bu yaklaşıma göre, etnisite sosyal koşulların ürünüdür. Buna göre iktisadi kaynakların kontrolü sürecinde meydana gelen çatışmalar, etnik kimliklerin belirlenmesinde önemli role sahip olup, etnik gruplar arasındaki sınırı dışlama ve dâhil etme gibi sosyal süreçler belirler. Transaksiyonalizme göre, ortak bir kültüre sahip olup onun etrafında birleşerek etnisite oluşmaz, tam tersine etnisite oluşuktan sonra ortak değerler doğar. Etnisiteler farklı çevrelerle girdikleri etkileşim

sonucunda farklı hayat tecrübeleri edinirler. Etnisite bireyin farklı gruplarla etkileşimini kolaylaştırdığı için tercih edilir (Barth, 2001, s. 13-15). Bu yaklaşıma göre insanların bir etnisite içinde gruplaşmasının nedeni ortak kültür ve tarih ile çevresel ve iktisadi koşulların benzerliğidir. Etnisitenin yaşamını sürdürmesi için iktisadi veya demografik duruma ayak uydurmak gerekmektedir (Alverson, 1979, s. 13-14).

Bu yaklaşım sayesinde, etnisitelerin sınırları ve farklı etnisitelerin birbirleriyle etkileşimleri araştırma konusu olmaya başlamıştır. Etnisiteleri ilkselci yaklaşımda olduğu gibi statik değil dinamik olduğu yaklaşımı burada da vurgulanmıştır. Burada etnisitelerin ve aktörlerin işlevleri üzerinde durulmuştur (Özbudun & Şafak, 2005, s. 161-166). Bu yaklaşım etnisiteyi işlevlerine göre değerlendirerek faydacı anlayıştan beslenmiştir.

2.3.5. Ekollerarası Bakış Açısı

Yang'a göre, her kuramın açıklama gücünden ayrı ayrı yararlanarak etnisitelerin oluşumu ve işleyişi daha iyi açıklanabilir (Yang, 2000, s. 56). Yukarıdaki yaklaşımların sadece bir tanesi ile Bulgaristan Türklerinin etnik kimlik oluşumunu ve etnisitelerini birebir açıklamak mümkün görülmemektedir. Yaklaşımlar daha çok ABD ve Batı Avrupa toplumlarındaki etnisiteleri açıklamak üzerine kurgulanmıştır. Bulgaristan'daki azınlıkların tarihsel arka planından bugüne kadar geçirdikleri safhalara bakarak yukarıdaki yaklaşımların tümünden yararlanarak değerlendirme yapılabilir. Her yaklaşımın kendine özgü olayı açıklayıcı yanını ele alarak değerlendirme yapmak daha objektif sonuç doğuracaktır.

Yang'a göre, etnisite, ortak bir soy düşüncesine dayanır. Etnisite soy tasavvuruna dayansa da daha çok toplum tarafından inşa edilir. Bireylerin kar-zarar algısı etnisitelere sadakatlerini belirler. Etnik kimlikler genellikle değişmez ancak, baskı ve zarar görme korkusu bir değişiklik sağlayabilir. Normal şartlarda da etnik kimlikler bazen değişir. Bu değişim çok yavaş gerçekleşir. Yang'ın entegre kuramına göre, etnik kimlikler ortak soy düşüncesi, şahsi menfaatler, iktisadi, siyasi ve toplumsal yapıdaki değişimlere bağlı olarak tekrar tekrar inşa edilir. Bazen bireylerin bir etnisiteye dâhil olması rasyonel ya da irrasyonel menfaat tercihlerine dayalı olabileceği gibi manevi tatmin nedeniyle de bu tercihi yapabilir (Yang, 2000, s. 48-56). Yang çok fazla seçenek sunarak etnisiteleri anlayabilecek bir yol göstermektedir. Bu nedenle Yang'ın entegre kuramıyla Bulgaristan Türklerinin etnisite ve etnik kimliklerini açıklamak daha makul olacaktır.

Yang'ın kuramı ışığında değerlendirdiğimizde; Bulgaristan Türklerinin etnik kimliklerinin oluşumunda atfetme yani Osmanlı'dan bu tarafa Balkan Türkleri kimliğiyle vücut bulma, Türklük ve Müslümanlık etiketiyle anılma durumu ilkselci görüşle açıklanabilir. Osmanlı geçmişi, Türklük bilinci, Türklüğün referans alınması ve bu soy bağı ile övünme durumu Bulgaristan Türkleri için önemli bir etnik kimlik oluşum aracı olmuştur. Örneğin, Kırcaali'deki alan çalışmam sırasında Romaların yoğun olarak yaşadığı mahallede “Türk çingene” olarak adlandırılan ve Türkçe konuşan bir grupla sohbet ettim. Kendilerini “biz Osmanlıyız, Osmanlı Türküyüz” diye tanımamaları ve kendilerini bu geçmişle ilişkilendirerek, bundan gurur duymaları dikkate şayandı.

İnşa görüşü açısından da değerlendirildiğinde, çalışmamızın konusu olan Türk azınlık Bulgaristan'da, “*Bulgaristan Türkleri*” adı altında yeni bir kimlik inşa etmişlerdir. Bulgaristan Türkleri Bulgaristan'daki siyasi, iktisadi ve toplumsal değişimlere göre etnik gruplarını çeşitli kurumlarla güçlendirmişlerdir. Örneğin, Jivkov dönemi sona erer ermez, şartlar oluştuğu için siyasal kurumsallaşmalarını tamamlayarak HÖH'ü kurmuşlar hatta iktidar ortağı dahi olmuşlardır. Yine şartlara göre, Türk okulları, basın kuruluşları, sivil toplum örgütleri (dernek, vakıf vb.) açılmış, yerel yönetimlerde örgütlenmişlerdir. Türk etnisitesi değişen şartları lehine çevirerek kazançlı çıkmış, güçlenmiş ve bu sadakatin karşılığını almıştır. Ancak son dönemlerde AB üyesi ülkelere göçün de etkisiyle Türklük bilincinde azalma olduğu ve 1980'lerdeki kadar güçlü olmadığı anlaşılmaktadır. Hatta Bulgaristan'ın AB üyesi olmasıyla birlikte Türkiye'ye göç etmiş soydaşlarımızın geri dönerek AB vatandaşı olmak istemesi ve Türkçe öğrenmek isteyen öğrencilerin sayısındaki büyük gerileyiş bu duruma örnek verilebilir. Çalışmamızın demokratik dönemi anlatan bölümünde de sayısal olarak belirtildiği üzere okul çağındaki Türk öğrencilerin çok azı Türkçe dersini seçmektedir.

Bulgaristan'daki Türk ve Müslüman azınlık, ortak sosyo-kültürel ve dini değerlerden beslenerek güçlenen, bu değerlerinden maddi kazanımlar uğruna vazgeçmeyen, etnisitesinin farkında olan, etnisiteyi gücünü kaybettiği kazanımları geri almak için kullanan bir azınlıktır. Seçimleri son derece rasyoneldir. Örneğin ana dilini unutmama isteği ile bu dilde eğitim arzusu konusunda dirençli davranarak bu talebi uzun yıllar canlı tutmuşlardır. Günümüzde küresel değerler, AB üyesi ülkelerle ilişkiler ve Bulgaristan'da yaşanan işsizlik ve ekonomik sıkıntıların neden olduğu göçler bu durumu etkiler mi bu ilerde görülecek ve başka çalışmaların da konusu olacaktır.

2.4. Etnik Azınlık

Azınlık terimi Oxford çevrimiçi sözlükte, “sayıca toplumun bütününden az olan” ve “ırk, din ve dil olarak genel nüfustan farklı olan küçük bir grup” olarak tanımlanmıştır (Oxford Living Dictionaries, 2018). Akbulut’un aktardığı bilgilere göre, BM Genel Kurulu azınlıklarla ilgili 1948’den bu yana aldığı kararları sürekli güncellemiştir. Örneğin ilk kararlarında (217 C (III) nolu Karar) azınlıkları, “ırksal, dinsel, dilsel, kültürel” gruplar olarak tanıırken daha sonra (1950) aldığı kararda ırk yerine daha kapsayıcı olan “etnik” kelimesini kullanmıştır. Çünkü azınlıklar sadece ırksal özelliklerden ziyade dil, din ve kültürel özellikler barındırmaktadır. Aynı ırkta mensup olduğu halde din, dil ve kültür olarak farklı olan insan grupları vardır (Akbulut, 2006, s. 129). Örneğin, ABD ya da Fransa’daki Müslüman azınlığın ırksal kökenleri farklılık göstermekle birlikte, yine ABD’deki Afrika kökenliler sadece İngilizce konuşmakta kökenlerine ait dil ve kültürel değer ortaklığı bulunmayabilmektedir. Bu nedenle etnik farklılıklar daha zengin bir içeriğe sahiptir. Bulgaristan’daki Müslüman azınlığa bakıldığında içerisinde Türk, Pomak, Roman, Tatar ve Bulgar milliyetinden insanlar bulunduğu görülür. Yine Hristiyanlar arasında da ayrı milletlerden insanlar görülür. Genellikle Müslüman olan Türk etnik grubu içindeki Hristiyan Gagavuz Türkleri gibi.

1977 yılında BM özel raportörü Capotorti Azınlığı, “Sayıca bir devletin geri kalan nüfusundan az, hâkim olmayan konumda, -devletin vatandaşı olan- üyeleri sahip oldukları etnik, dinsel veya dilsel özellikleriyle nüfusun geri kalanından ayrılan ve kültürlerinin, geleneklerinin, dinlerinin ve dillerinin korunması için üstü kapalı da olsa bir dayanışma ruhu sergileyen grup” olarak tanımlamıştır (Akbulut, 2006, s. 123). Azınlık statüsü hâkim/güçlü bir grup tarafından diğeri üzerine dikte edilir. Hâkim grup ekonomik, siyasal, sayısal anlamda güçlü olan gruptur (Türkdoğan, 1997, s. 22).

Azınlıkların tanımı ve sınıflandırılması konusunda düşünürler ve araştırmacılar farklı bakış açılarına sahiptirler. Yinger (1972) azınlıkların tanımlanmasında sembollerin önemine vurgu yaparak, etnik (racial) azınlıklar konusunu çalışmak ile dini, ulusal ve kültürel yönleriyle farklılık arz eden grupları çalışmanın farklı şeyler olduğunu; zira kültür, dil ve ırki ayrılıkların derecesinin önemini vurgular (Yinger, 1970, s.14).

Azınlıklar konusuna kavramsal manada önemli katkılar sağlayan Louis Wirth (1970) azınlığın dominant çoğunluktan fiziksel veya kültürel karakteristiği bakımından ayırt edilebilir olması gerektiğini belirtir ve azınlığı eşit olmayan muameleye, ayrımcılığa

maruz kalan gruplar olarak tanımlamaktadır. Azınlıkları amaçlarına bağlı olarak çoğulcu, asimilasyonist, ayrılıkçı ve militan olmak üzere dört kategoriye ayırır. Bu ayırıma göre çoğulcu (pluralistic) azınlıklar, dominant grup olan çoğunluktan kendi farklılıklarını tolere etmelerini isterler. Siyasi ve ekonomik birlikteliğe evet derken; dil, din ve kültürel alanlardaki farklılıklarının hoşgörüyü karşılamanı beklerler. Asimilasyonist azınlıklar toplum içinde absorbe edilmeyi arzulalar ve bunların kendilerini bir birey olarak görmelerini beklerler. Ayrılıkçı (secessionist) azınlıklar siyasi ve kültürel bağımsızlık peşindedirler. Kavgacı (militant) azınlıklar ise eşitlik talebini de aşır; dominant olmayı, kendi üstünlüğünü egemen kılmayı isterler (Wirth 1970, s.34-36).

Bulgaristan'daki Türk azınlık yukarıda sayılan kategorilerden çoğulcu etnik azınlık tanımlamasına girer. Zira siyasette ve ekonomik refahta birlikteliğe, sistem içinde kalmaya özen gösterirken; dil din ve kültürel farklılıklarının tanınmasını ve bu alanlarda hoşgörü beklemektedirler. Özellikle HÖH marifetiyle siyasal katılım sağlayarak, sistem içerisinde kalmaya ve sistemin kurallarına uymaya gayret etmekte.

Kanadalı hukukçu Jules Deschênes (1985) azınlığı, “Devlet içinde sayıca az olan ve hâkim konumda bulunmayan, nüfusun çoğunluğundan farklı etnik, dinsel ve dilsel özelliklere sahip, birbirleriyle dayanışma ruhu içinde, örtülü de olsa varlığını sürdürmek için kolektif bir irade güden ve amacı çoğunlukla fiilen ve hukuken eşitlik elde etmek olan vatandaşlar grubu” olarak tanımlamaktadır (Akbulut, 2006, s. 124).

Her Türlü Irksal Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'nin giriş bölümünde ırka dayalı “üstünlük” kavramının bilimsel bir açıklamasının olmadığı aksine “tehlikeli” olduğu; ırka, renge ve etnik kökene dayalı ayrımcılığın uluslararası ilişkilerde dostluğu ve barışı engellediği belirtilmiştir (Gemalmaz, 2004, s. 299-335). Azınlık tanımı yapan konuyla ilgili hukukçu ve insan hakları raportörlerinin bildirileriyle de benzeşen BM sözleşmesi ırksal azınlıktan ziyade etnik azınlıklara dikkate çekmektedir.

Uluslararası belgelerde azınlık hakları teminat altına alınmıştır. 16 Aralık 1966 tarihli Uluslararası Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin 27. Maddesinde, “*Etnik, dinsel yahut dilsel azınlıkların bulunduğu Devletlerde, bu azınlıklara mensup kişiler, kendi gruplarının diğer üyeleriyle birlikte toplu olarak, kendi kültürlerinden yararlanmak, kendi dinlerinin gereklerini yerine getirmek ve uygulamak veya kendi dillerini kullanmak haklarından yoksun bırakılmayacaklardır*” denilmiştir (Gemalmaz, 2004, s. 88). Yine başka bir uluslararası metin olan BM Azınlık Hakları Bildirisi'nin

dördüncü maddesinin üçüncü ve dördüncü fıkraları azınlıkların eğitimi konusuna ayrılmıştır. Bu maddelerin içeriği şu şekildedir (Gemalmaz, 2004, s. 232-233);

“4. Madde 3. Fıkra; Devletler, mümkün olduğunca, azınlıklara mensup kişilerin kendi ana dillerini öğrenmeleri ya da kendi ana dillerinde eğitim görmeleri için yeterli olanaklara sahip olmalarını sağlayacak uygun önlemleri alırlar.

4. Madde 4. Fıkra; Devletler, uygun olduğunda, kendi ülkeleri içerisinde bulunan azınlıkların tarih, gelenek, dil ve kültürlerine ilişkin bilgi almalarını teşvik etmek için eğitim alanında önlemler almalıdırlar. Azınlıklara mensup kişiler, toplumun bütününe dair bilgi edinmelerini sağlayacak yeterli olanaklara sahip olmalıdırlar.”

“Avrupa Birliği, azınlıklar konusuna duyduğu hassasiyeti, üyelik kriterleri olarak ortaya koyduğu Kopenhag Kriterleri’ne yansıtmaktadır. 22 Haziran 1993’te kabul edilen Kopenhag Kriterleri’nin siyasi nitelikli kısmında üyelik başvurusu yapan devletin; demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan haklarına dayanan ve azınlıklara saygı gösteren ve onları koruyan nitelikte olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Aralık 2000’de toplanan Nice Zirvesi’nde imzalanan Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı’nda da azınlıklara vurgu yapılmaktadır. 54 maddeden oluşan söz konusu şartın 21. maddesinde cinsiyet, ırk, renk, etnik veya sosyal köken, kalıtsal özellikler, dil, din veya inanç, siyasi veya başka herhangi bir görüş, bir azınlığın üyesi olma, hususiyet, doğum, maluliyet, yaş veya cinsel eğilim gibi herhangi bir nedenle ayrımcılık yapılması yasaklanmaktadır. Şartın 22. maddesinde ise AB’nin "kültür, din ve dil çeşitliliğine saygı" gösterdiği belirtilmektedir” (Syuleymanova, 2010, s. 22).

Türk azınlığın dilleri ve isimleri 1989 sonuna kadar belirli aralıklarla yasaklanmıştır. Bulgar yöneticiler bu durumu uluslararası camiaya “ülkede Bulgarlar dışında etnik unsur yoktur. Türkler Müslümanlaşmış Bulgarlardır, asıllarına döndürüyoruz” (Sabev, 2012, s. 121) diyerek asimilasyonlarına meşruiyet kazandırmaya çalışmışlardır. Türk azınlık 1990 yılında kısmen Türkçe’yi serbestçe kullanmaya başlamışlardır. İsimler ise, 1990 yılından itibaren geri alınmaya başlamıştır. Dini ritüellerde bu tarihten itibaren serbestçe yapılır olmuştur. Bulgar Devleti 1990 yılından ve özellikle AB’ye üye olduğu 2007 yılından itibaren uluslararası insan hakları belgelerine uygun davranmaya başlamıştır.

2.5. Etnik ilişkiler

Her etnisite grubunun kolektif bir adı, ortak bir soydan gelme inancı ve ortak bir tarih ve kültür bağı bulunur. Etnisitelerde maddi ve manevi kültür ortaklığı ve bir toprak parçasına aidiyet hissi bulunur. Dayanışma ve işbirliği duygusu vardır (Smith, 2002, s. 47-57).

Şimşir'e göre Bulgaristan'da Türk ve Bulgar etnisiteleri birbirinden uzak ve kendi içine kapalı topluluklardı. Komünist yönetimin eritme politikası ile tek tip toplum oluşturmak istenildi ve bu amaçla önce özel mülkiyet yok edildi, sonra da özel ilişkiler alenileştirildi (Şimşir, 1986, s. 22). Özel yaşam yerine Bulgar idaresinin istediği kamusal yaşam hayata sokuldu. Bulgar ve Türk çocuklar aynı okullara gitmeye, farklı etnik gruplar aynı kooperatife hizmet etmeye, aynı partiye hizmet etmeye başladı ve etnikler arası ilişki tek tip toplum oluşturmak için mecburen kuruldu.

Bulgaristan'da yaşayan farklı etnisitelerin birbirleriyle ilişkileri din, dil ve aynı soydan gelme gibi kriterlerin etkisiyle şekillenmektedir. Örneğin Bulgaristan'da Türk azınlıktan sonra ikinci sırada olan Romanların ilişkileri hem Bulgarlarla hem de Türklere iyi kurulmuştur. Bunun nedeni Romanların bir kısmının Müslüman² bir kısmının Hristiyan olması ayrıca bir kısmının da kendisini Türk olarak görmesi ve Türkçe konuşması sayılabilir. Türkçe konuşan ve kendisini Türk olarak gören Romanlar HÖH gibi Türk partilerine oy vermekte ve Türklerin yaşadığı yerlerde yaşamaktadırlar. Bulgaristan'dan Türkiye'ye yapılan kitlesel göçlerde önemli oranda Roman kökenli gruplarda bulunmaktaydı. Bu Romanlar kendilerini Türk gördükleri için göç yolu olarak Türkiye'yi seçmişlerdir. Tomova'ya (1989) göre, Romanların % 46'sı kendisini "Türk Çingenesi" olarak görmektedir (Akt., Atasoy & Ertürk, 2010, s. 95).

Bulgaristan'daki etnisitelere bakıldığında nüfus sayımlarında genel olarak; Bulgarların nüfus ortalamasının % 80-85 civarı, Türklerin % 10 civarı, Romanların % 4-5 civarı olduğu görülmektedir (Comparative Tables By Census Years, 2018; National Statistical Institute, 2011, s. 3-4; Yıldırım, 2016, s. 22, 25-26). Yerleşim yeri olarak Türk azınlık yoğun olarak Kırcaali, Razgrad, Şumnu, Filibe ve Burgas'da kümelenmiştir. Bulgaristan'da dini aidiyete göre nüfus oranları; Hristiyan % 80-85, Müslüman % 10-13 civarında çıkmaktadır. Müslüman nüfus içinde Türkler, Pomaklar ve Romanlar yoğundur (National Statistical Institute, 2011, s. 3-4, 23-25).

Bulgaristan'da Jivkov döneminde teşvik edilen karma evlilikler sayesinde etnik gruplar arasında ilişkiler gelişmiş ve bunun neticesinde kültürel alışveriş artmıştır. Kurulan etnik ilişkiler sayesinde Türk kültüründen Bulgar kültürüne geçmiş birçok unsur bulunmaktadır. Genç'e (1998) göre, "birçok Türk atasözü Bulgar diline çevrilmiş ve kullanılmaktadır. Birçok Türk türküsü ezgisini Bulgar şarkılarında görüyoruz.

² Müslüman Romalar için "Horohane Roma" denilmektedir.

Bulgaristan’da Türk kültürünün yöre halkına ne denli etki ettiğinin en açık göstergesi ise onların dillerine girmiş Türkçe kelimelerdir.” Canım’ın (2000) araştırmasına göre de, “Bugünkü Bulgarcaya Türkçeden geçen dört - beş bin civarında kelime bulunmaktadır. Dildeki etkilenme sadece kelimeler ile sınırlı değildir, birçok deyim ve atasözleri de ortaktır” (Akt., Yalçın, 2009, s. 571). İstanbul evlerinin kendine has mimarisi Bulgaristan’da taklit edilmiştir. Evlerdeki divanhane, selamlık, minder gibi ev içi unsurlar ile yemek türlerinden pide, köfte, döner; içeceklerden salep, kahve, boza; tatlılardan baklava ve kadayıf da Türk kültüründen Bulgarlara aktarılmıştır. Ayrıca Türklerin meslek erbabı olduğu deri, çini, kumaş, kazancılık, maden, silah ve ağaç işlerinde de Türk kültürü Bulgarlara birçok katkı yapmıştır (Yalçın, 2009, s. 573-574).

Etnik ilişkiler kapsamında Bulgaristan’daki Roma etnik grubu ile Türk etnik grubu arasındaki ilişkilerin daha çok kendisini Türk addeden roma etnik grubu üzerinden kurulduğu görülmektedir. Büchsenschütz’e (2000) göre, Türk Çingenelerin % 56’sı Türkçe konuşmaktadır (Akt., Atasoy & Ertürk, 2010, s. 97). Türk ve Türk Çingenelerinin birlikte en yoğun bulunduğu yer Filibe şehridir. Bu şehirde ikili ilişkiler tarihten beri olumlu gitmiştir. Büchsenschütz’ün (2000) verdiği bilgilere göre, 1981–1985 yılları arasında Türk azınlığın adları zorla değiştirilirken, 250.000 civarında Romanında adı zorla değiştirilmiştir (Akt., Atasoy & Ertürk, 2010, s. 93).

Bulgaristan’daki etnik ilişkiler Jivkov rejiminin sonu olan 1989 yılına kadar rejimin dizayn ettiği ve izin verdiği ölçütler çerçevesinde şekillenmiştir. Bu çerçevenin temelini de asimile etmeye çalışma, inkâr etme ve yok sayma oluşturmuştur. Komünist dönemde halklar düzeyinde ve komşuluk ilişkilerinde ciddi çatışma ve husumetler yaşanmamış; görece ılımlı geçmiştir. Jivkov rejimi sonrasında da, Bosna ve Kosova’da yaşandığı gibi bir etnik çatışma yaşanmamış ve etnik ilişkilerde olumlu gelişmeler kaydedilmiştir. Anket sorularına verilen yanıtlarda ve Razgrad Belediye Başkanı Venelin Uzunov ile yapılan mülakatta etnik ilişkilerin olumlu yönde geliştiği vurgulanmıştır.

2.6. Etnik Siyaset ve Siyasal Katılım

Etnik siyaset sadece etnik bir grubun menfaatlerine dayalı siyasal bir örgütlenme ve siyasal katılım sürecidir. Bulgaristan’da yaşayan Türklerin partisi olan HÖH de bu amaçla yola çıkmıştır. Fakat zaman içinde kitle partisine dönüşerek hem Bulgar seçmenden oy almış hem de Bulgar siyasetçilerin parti içinde siyaset yapmasına kapı açmıştır. HÖH

Bulgaristan'ın menfaatleri için siyaset yapan bir parti durumundadır. HÖH'ün kurucu lideri Dr. Ahmet Doğan partinin kuruluş amacını şu şekilde özetlemektedir;

“HÖH'ün kuruluş amacı, etnik özelliklerden dolayı yaşanan mağduriyetlerin giderilmesini sağlamak (Türk isimlerini geri almak, Türk gelenekleri ile düğün ve cenaze törenleri yapabilmek vb.), hakim grupla her anlamda eşit statüde olmak için mücadele etmek, Bulgaristan'daki azınlıkların haklarını savunmak ve Türk kimliğini muhafaza etmektir. HÖH Tüzüğü'nün³ ilk maddesinde, HÖH'ün İnsan Hakları Sözleşmesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Ulusal Azınlıkları Koruma Çerçeve Anlaşması ve diğer uluslararası anlaşmalar ve Bulgaristan yasaları doğrultusunda, Bulgaristan'daki azınlıkların hak ve özgürlüklerini korumak için kurulmuş olduğu yazılmaktadır. İkinci maddede HÖH'ün amacı, Ülkedeki tüm toplulukların hak ve özgürlüklerine saygı göstermek ve Bulgaristan'ı AB'ye entegre etmek olarak belirtilmektedir” (Sadal, V., Kişisel iletişim, 4 Kasım 1998).

Ahmet Doğan'ın anlatımında da görüldüğü üzere HÖH, özelde Türk azınlık başta olmak üzere diğer azınlıklar için, genel de ise Bulgaristanın değişen dünya şartlarına ve Avrupa değerlerine entegrasyonu için mücadele etmektedir. Bulgaristan'daki asimilasyon ve baskı tecrübeleri Türkleri HÖH etrafında birleşmeye itmiştir.

(Aşağıdaki resimde solda bulunan HÖH lideri Ahmet Doğan ile 04 Kasım 1998 tarihinde Sofya'daki evinde yapılan ve 3 saat süren mülakatta Bulgaristan'daki Türk azınlı, Türklerin siyasal katılımı ve HÖH üzerine çok önemli konulara değinilmiştir.)

Atasoy'a göre, Bulgar yönetimi ülkedeki Türk azınlığa, “1944-1956 döneminde hoşgörülü, 1956-1984 döneminde etnik kimlikleri aşındırmaya dönük ve 1984-1989

³ Detaylı bilgi için HÖH Tüzüğü; <https://www.dps.bg/tr/t-z-k.html>

döneminde etnik asimilasyon” politikalarını uygulamıştır (Atasoy, 2011, s. 34). Türkler yaşadıkları bu üç süreç içerisinde sorunlarını çözmeyi kolaylaştıracak siyaset yolları ve katılım biçimleri aramışlar, bu yolda birlikler, örgütler ve daha sonra da legal siyasal partilerini kurmuşlardır.

Bulgaristan’da Osmanlı’nın çekilmesinden (1908) faşist ve komünist dönemlerin bitimi olan 1989 Kasım’ına kadar geçen sürede ülkedeki tüm azınlıklar hâkim ideoloji tarafından ağır baskıya, tehcire ve kültürel soykırıma uğratılmışlardır. Zayıf gördükleri Pomaklarla başladıkları bu ağır durum Türkler ve Romanlarla devam ettirilmiştir. Türk azınlık yaşadığı baskılara rağmen dayanışma göstererek ve gizlice örgütlenerek Nisan 1985 yılında Ahmet Doğan ve 18 arkadaşı tarafından gizlice illegal bir örgüt olan Bulgaristan Türk Kurtuluş Birliği Teşkilatı kurularak bugünkü durumuna gelmiştir. (Sadal, V., Kişisel iletişim, 04 Kasım 1998). Etnik azınlık olan Türklerin siyasal örgütlenme başarısı sayesinde Bulgaristan’da HÖH ortaya çıkmış ve Bulgaristan siyasetinde Meclisteki üçüncü büyük güç olarak kilit parti konumuna gelmiştir.

Etnik sorunlar etnik grupların siyasallaşması ile başlar (Kurubaş E. , 2008, s. 23). Belli bir etnisiteyi merkeze alarak onun etrafında ve sadece onun menfaatleri için yapılan siyaset diğer etnisitelerin dışlanmasına yol açar. Etnik partiler toplumdaki bölünmenin ve farklılığın kurumlarıdır. Bulgaristan’da komünist dönemde BKP’nin siyasi faaliyetleri daha çok diğer etnik grupların “*Bulgarlaştırılması*” ve ötekinin inkârı üzerine olmuştur. Aynı siyaset Jivkov sonrası demokratik dönemde ırkçı parti ATAKA tarafından savunulmaktadır. Öte yandan temelini etnik Türklerin oluşturduğu ve akabinde Müslüman Pomak ve Roman grupların da destek verdiği HÖH ilk kurulduğunda etnik kimlik temelli olsa da daha sonra kitle partisi olmaya yönelik ciddi gelişmeler kaydetmiştir. HÖH’ün ulusal parti olma çabası içerisinde 2005 seçim listelerinde 34 sandalyeden Pomaklara 4, Müslüman Romanlara 2 ve Bulgar asıllı milletvekillerine 5 sandalye (Özgür Baklacıoğlu, 2012, s. 479) tahsis etmesi bunun göstergesidir.

Sadece Türkler değil Bulgarların da etnik temelli siyasete meyletmelerinin temel nedeni birbirlerini tehdit olarak görmeleri sayılabilir. Bulgarlar, ülkenin en büyük azınlığı olan Türkleri her zaman bir tehdit unsuru olarak görmüşler ve bertaraf etmek için zorunlu göç başta olmak üzere çeşitli yöntemlere başvurmuşlardır. Türkler ise 93 Harbi, Balkan Savaşları ve komünist dönemde yaşadığı asimilasyonlar sonucunda kendi etnisitelerine, kültürlerine ve kimliklerine daha fazla sarılma ihtiyacı duymuşlardır. Volkan’ın da

vurguladığı gibi etnik bir grup maddi ve manevi varlığının tehlikeye girdiğini düşünürse, etnik duyguları canlandırarak güçlü tutar ve bu çerçevede siyasi amaçları oluşturur. Bu sayede etnik kimliğini korur (Volkan, 1993, s. 15-16).

Bugün ana akım Bulgaristan siyasetinde, ATAKA hariç tutulmak kaydıyla, etnik temelli siyaset eskiye nazaran hızını yitirmiştir. Hızını yitirmiştir diyoruz zira 1991 Bulgaristan Yerel Seçimlerinde Kırcaali Belediye Başkanı seçilen Türk kökenli HÖH adayı Rasim Musa'nın seçilmesini etnik Bulgarlar hazmedememiş ve seçimlerin iptali için Sofya Yüksek Mahkemesine başvurmuşlar ve mahkemenin lehte kararı neticesinde Rasim Musa Belediye başkanlığı koltuğuna oturabilmiştir (Sadal, V., Rasim Musa ile mülakat, 10 Ağustos 1998). Görüldüğü üzere demokratik dönemin ilk yıllarında bazı Bulgar siyasetçiler seçimler sırasında özellikle Türk ve Romanlara karşı ırkçı, ayrıştırıcı söylemlere başvurmuşlardır. Bu durum daha çok kendi politik çevresini canlı tutmak, seçmenlerini bir hedefe yöneltmek ve dolayısıyla milliyetçi oyları çekmek amacıyla verilmiş beyanlar olarak görülebilir. AB üyesi olunduktan sonra, bu alanda da AB normları çerçevesinde hareket etme ihtiyacı hâsıl olduğu ve etnik temelli siyasetin ikinci planda kaldığı söylenebilir ki bu değişim HÖH için de söz konusudur.

2.7. Asimilasyon

Verkuyten'a (2010) göre, asimilasyon teorileri, azınlık grubu üyelerinin hâkim değerlere uyması ve kendi azınlık grup kimliğinden vazgeçmesini öngörür. Castles (2007), hakim kültürün, azınlıkların dil, din ve kültürel bağlılıklarını toplumun geneli için bir tehlike olarak gördüğünü belirtir (Akt., Köse, 2012, s. 14) Bu nedenle hakim gruplar azınlıkların asimile edilmesini toplumun bütünlüğünü korumak adına meşru ve yasal bir hak olarak görmektedirler.

Şikago (Chicago) Sosyoloji Okuluna göre, azınlıklarla çoğunluk arasında, temas, çatışma, uyum ve asimilasyon süreçleri yaşanmaktadır. Bu döngü, dışarıdan bir etkiyle bertaraf edilmedikçe mutlaka yaşanan bir süreçtir. Asimilasyon aşamasına gelindiğinde etnik grupların birbirinden farkının olmadığı bir noktaya ulaşılır. Asimilasyonun başarısında en önemli paylardan biri de farklı etnik gruplar arasındaki evliliklere aittir (Markatikainen, 2010, s. 265). Jivkov'da karma evlilikleri deneyerek asimilasyon sürecinin başarısına inanmaktaydı. Ancak Türk etnisitesinin kimlik bilincinin köklü bir geçmişe dayanması buna engel olmuştur.

Milton Gordon'un *Assimilation in American Life* (1964) adlı eserinde savunduğu Amerikan Erime Potası (melting pot) düşüncesine göre, asimilasyonun yedi aşamadan oluşmaktadır. Bunlar, kültürel/davranışsal asimilasyon, yapısal asimilasyon, evlilikle asimilasyon, toplumun parçası olma (kimlik asimilasyonu), önyargılardan arınma (tutumsal kabul), ikna asimilasyonu (davranışsal kabul), uyum ve vatandaş olma yoluyla asimilasyondur. Gordon'un eritme potası fikrine göre, göçmenlerin kültürel farklılıkları eritilirse çatışmalar önlenir (Gordon, 1964, s. 71,125-126).

Yukarıda bahsedildiği üzere, asimilasyon teorileri daha çok bir ülkeye dışarıdan göç yoluyla gelenlerin hakim ve baskın kültürün tahakkümüne girmesini savunmaktadır. Şikago Sosyoloji Okulu ve Gordon'un "Erime Potası"nın da savunduğu görüş, Birleşik Devletler'e dışarıdan göç edenlerle ilgili bir asimilasyona dayanmaktadır. Bulgaristan'daki Türklerin Bulgar toplumu ve siyasi otoritesiyle ilişkisi Amerikan düşüncesindeki asimilasyon teorilerinden farklılaşmaktadır. Bulgaristan'da yaşayan Türkler geçmişte yaşadıkları toprakların sahibi pozisyonunda ve hakim bir statüde bulunmaktaydı. Türk azınlık, Bulgaristan'daki ikamet yerlerini yüzyıllardır anayurtları olarak görmektedirler.

2.8. Entegrasyon

İngilizce 'integration' kelimesinden Türkçeye uyarlanan entegrasyon kelimesi, uyum ve bütünleşme anlamlarına gelir. Avrupa Mülteci ve Sürgün Konseyine göre entegrasyon, ev sahibi ülkenin ekonomik, kültürel, sosyal ve siyasal hayatına uyum sağlama sürecidir (ECRE, 2002). Entegrasyon sosyolojik olarak, "ayrı birey ya da grupların toplumsal ve kültürel birliği, üniter bütünleşmesidir" (Perşembe, 2009, s. 247).

Kültürel entegrasyon, göçmenlerin yerel değer ve kurallarla uyumu ile ev sahibi toplumun göçmenlerin kültürel hayatlarının yansımalarına karşı oluşturduğu tepkiyle ilgilidir. Kültürel entegrasyon olumlu etnik ilişkiler, sivil toplum ve medya aracılığıyla başarılı olmaktadır. Yapısal entegrasyon ise, göçmenlerin toplumdaki ekonomik, eğitimsel, siyasi ve dini kurumlara dahil olma başarılarıyla orantılıdır. Politik entegrasyon, yönetim ile göçmenler arasındaki diyalog ve işbirliği kurdukça gerçekleşen bir süreçtir. Devletin göçmenlere tanıdığı siyasi ve hukuki haklar bu sürecin bir parçasıdır. Göçmenlerin politikaya dâhil olmaları, karar verici pozisyonuna kavuşmaları, ayrımcılığa dair hususların kaldırılması politik entegrasyonu başarılı kılar (Markatikainen, 2010, s. 266).

Entegrasyon politikaları gün geçtikçe değişmektedir. Keating'e (2001) göre, "Küreselleşmenin 1990'larda ortaya çıkan üçüncü dalgası ile global kültür yükselişe geçmiş ve politikadan savunmaya, ticarete, ekonomiye kadar hemen her alanda uluslararası yeni bir düzen ortaya çıkmıştır" (Akt., Köse, 2012, s. 127-128). Vervoot ve Dagevos'a (2011) göre, azınlık gruplarının eğitim seviyesi ve emek piyasasındaki pozisyonları gibi bireysel özellikler entegrasyonda etkili olmaktadır (Akt., Köse, 2012, s. 18).

Karl Deutsch'a göre, entegrasyon barışın anahtarıdır. Entegrasyon sürecinde başarılı olan bir otorite, daha büyük amaçlara ulaşabilirler. Entegrasyon etnik gruplara yeni bir imaj ve kimlik kazandırır (Deutsch, 1988, s. 271).

Küreselleşmenin ve bilgi toplumunun ortaya koyduğu teknolojik yenilikler (internet, uydu yayınları) ve ülkeler arası dolaşımın kolaylaşması ile Bulgaristan'daki Türk azınlığın Türkiye ile bağlarını güçlendirmiştir. Böylelikle kültürel bağların korunması ve derinleşmesi de sağlanmıştır. Küreselleşmenin avantajları sayesinde Türkiye'deki yakınları ile daha sık görüşme imkânı bulan Türk azınlık etnik aidiyetlerini güçlendirmektedir. Alan çalışmamız sırasında Türk mahallerindeki Türk ve Romanlara ait evlerin hemen hemen hepsinde, pahalı olmasına rağmen, uydu/çanak anten bulunmaktaydı. Bir kaçına yaptığımız ziyaretlerde Türkiye televizyonlarını izlediklerini, Türkiye'deki gündemi yakından takip ettiklerini; Romanların Türkiye'deki Roman sanatçıları yakından tanıdıklarına ve izlediklerine, hatta çocuklarına bu sanatçıların adlarını koyduklarına şahit olduk.

Diğer taraftan bakıldığında Bulgaristan'daki Türkler yüzyıllardır yönetici/hakim unsur olarak yaşadıkları bu toprakları vatanı olarak görmektedirler. Tehdide, baskıya, asimilasyona, inkâra maruz kalmamaları, huzur içinde yaşamalarına müsaade edilmesi halinde bu Osmanlı mirası toprakları bir Türk yurdu olarak görmekte ve AB üyesi Bulgaristan'da yaşamak istemektedirler. Bu durum Türk azınlığın çift kültürlü entegrasyonunu kolaylaştırmaktadır. Türk azınlık hem Türk kültürüne hem de yaşadığı toplumun kültürüne ait değerlere uyum sağlamaktadır. Asanoğlu'nun (2000) deyimiyle bu sayede kültürel melezlik durumu ortaya çıkmaktadır (Akt., Köse, 2012, s. 128).

Asimilasyon etkinlikleri ile farklı etnik ve dini grupları eritmeyi başaramayan teorisyenler bu görüşlerini entegrasyon teorileri üreterek güncellemişlerdir. Entegrasyon yaklaşımları, Çokkültürcü, Cumhuriyetçi ve Sivik Entegrasyon olarak ayrılmaktadır.

2.8.1. Çokkültürcü Entegrasyon Modeli

Aktay (2015), Çokkültürlülük üzerine çalışmalar yapan Charles Taylor'un bu kavramın farklı kültürlerin, cemaatlerin modern bir toplum içinde onurlarından taviz vermek zorunda bırakılmadan bir arada yaşayabilme imkânını kapsadığını vurgular. (Aktay, 2015, s. 6). Kymlicka'ya (1998) göre, çokkültürlülüğün, toplumun kültürel farklılık ve zenginliğini anlatan bir kavram olduğundan bahseder. Çokkültürcülük ise, kültürel farklılık ve zenginliklerin siyasi otoritelerce tanınması ve kabul görmesi demektir (Akt., Karakuşak, 2018, s. 113). Günümüzde göçler sayesinde toplumlar farklı kültürlere yer açmak durumunda kalmıştır. Bu yer açma ve kabullenme, bazen zorunlu bir göçün ürünü bazen de tarihi ya da ekonomik şartların gerekliliklerinden kaynaklanabilmektedir. Modern toplumlar çok farklı kültürlerle bir arada yaşamayı özümsemiştir. Siyasi otoriterler de tabandaki uyumlu havaya uymaktadırlar.

Çokkültürcülük, 1971 yılında Kanada'da ülkedeki farklı etnisitelere ait göçmenlerin farklılıklarının politik olarak tanınması ile gündeme gelmiştir (Perşembe, 2009, s. 238). Kanada'daki ülkesindeki farklı toplumsal yapıların sorunlarının siyasi çözümü için Çokkültürlülük Bakanlığı kurmuştur (Duman, 2009, s. 103). Altaş (2001) çokkültürlülük kavramından bahsederken "...günümüz toplumlarında ülkelerin sosyal yapılarına göre farklı anlamlar yüklenerek tanımlanmaktadır. Örneğin; çokkültürlülük, ABD ve Britanya'da kültürel çoğulculukla karakterize edilen toplumlar için kullanılan bir terim iken, Kanada'da göçmenlerin etnik kimliklerini ifade etme hakkı ve Avrupa'da genelde ulusal cemaatler arasında güçlerin paylaşımıdır" der (Akt., Erşahin, 2018, s. 103). Küresel toplum anlayışı giderek insanları milliyetlerine göre değerlendirme ölçütlerinden uzaklaşmaktadır. Dünyanın birçok yerinde insanlar farklı kültürlerin hakları ve eşitliği için uzlaşmış durumdadır. Bazen Avrupa'da beliren milliyetçi söylemler cılız bir ses olarak görülmektedir. Bu cılız sesler; ne Fransa'daki Kuzey Afrika kökenlileri ne Almanya'daki Türkleri ne de Bulgaristan'da yüzyıllardır kök salmış Türk, Pomak ve Romanları etkilemektedir. Artık insanlar farklı kültürleri ayrıştırıcı bir unsur değil, birer zenginlik olarak görmektedir. Bulgaristan dâhil birçok ülke geçmişte kendi ülkesindeki azınlıklara yaptıklarından dolayı kamuoyu nezdinde pişmanlık belirtmiştir. Ancak buna rağmen Bulgaristan Anayasasında hala bu azınlıkları "*Bulgarca bilmeyen vatandaşlar*" olarak gösterilmesi bir çelişkidir.

Çokkültürcülük, *çeşitlilik içinde bütünlük* olarak ele alınmaktadır. Hâkim kültürün dışında öteki olarak görülen göçmenler ya da azınlıkların bulundukları ülkelerde kalıcı oldukları kabullenilmiş ve onların entegrasyonu için devlet bir takım çalışmalara yönelmiştir (Kaya, 2014a: s. 26). Milliyetçi söylemleri bulunan siyasal yapılar için bu model kabul edilemez görülmektedir. Günümüzde ise çokkültürlülüğün siyasal olarak kabul görmüş kavramı olan çokkültürcülük popüler bir söylem haline gelmiştir. Kaya'ya göre, çokkültürcülük, azınlıklara ve göçmenlere sadece kültürel ve siyasal alanda bir özgürlük ve gelişme sağlarken, çalışma hayatına dâhil olmalarına geçit vermediği için eleştirilmektedir (Kaya, 2013, s. 108).

Marshall (1999) çokkültürlülük kavramını, “kültürel ve dinî çeşitliliği övdüğü için erken dönem ırk, etnisite ve göç araştırmalarında asimilasyoncu idealin karşıtı bir model olarak kullanılmıştır” (Akt., Erşahin, 2018, s. 103). Küresel toplum düzeni sınırları hem fiziki coğrafyada hem de beyinlerde kaldırmaya başlamıştır. Bulgaristan'ın da tam üye olarak yer aldığı AB müktesebatı ve mevzuatları çokkültürlü ve çokkültürcü bir yapıya doğru gitmekte olup; bu durumun Türk ve Müslüman azınlık için olumlu sonuçlar doğurması umulabilir.

2.8.2. Cumhuriyetçi Entegrasyon Modeli

Cumhuriyetçi entegrasyon modelinde amaç, farklı etnik kimliklerin üst bir kimlikte bütünleşmesi ve eşit vatandaşlık şemsiyesi altında toplanmasıdır (Kaya, 2014 b, s. 23). “Eğitim, oluşturulmak istenen toplum hedefine hizmet eden önemli bir araçtır. Milli eğitim yoluyla bireylerin ve tüm toplumun şekillendirilmesi, ortak değerler etrafında birleştirilmesi için çaba harcanmaktadır. Devletin belirlediği eğitim politikaları, bireyleri etkileyerek onların siyasal bir kimlik kazanmasını sağlamaya çalışır. Fransız Cumhuriyetçi geleneği, cumhuriyetçi yaklaşıma bir örnek olarak gösterilebilir” (Karakuşak, 2018, s. 115).

Hâkim topluluğa azınlıklara ait farklılıkları birer tehdit unsuru olarak gösteren bu modelin gayesi topluluk ruhu yerine bireysel faydalara öncelik verilmektedir. Toplumun genelinden farklı olan gruplara bireysel haklar verilerek onların genel tabi olması, kısaca eritilmesi savunulmaktadır (Kaya, 2013, s. 104-105). Bu model, farklı gruplara dini ve etnik haklar verilmesini kabul etmez. Devletin bunu yapmadığı sürece tarafsız olduğunu savunur (Kaya, 2014 a, s. 28). Farklı etnik gruplara verilecek haklar hâkim sınıf adına bir

zafiyet olarak kabul edilmektedir. Cumhuriyetçi entegrasyon modeli Bulgaristan'da Jivkov döneminde denenmiştir.

2.8.3. Sivik Entegrasyon Modeli

Goodman (2010) 1990'lardan sonra siyasal otoriteler tarihsel entegrasyon, asimilasyon, çokkültürcülük ve ötekileştirme tarzı siyaset anlayışlarını terk etmeye başladıklarını belirtmektedir. Green ve Joppke gibi düşünürler bu yeni tarz politikaya sivik entegrasyon (sivil bütünleşme) adını vermektedirler. Sivik entegrasyon modeline göre ev sahibi toplum azınlık üyelerini ve göçmenleri topluma kazandırmaya çalışmalıdır ve bu kazanım hayatın her alanını kapsamalıdır (Akt., Köse, 2012, s. 19). Bulgaristan'da belli dönemlerde göç taleplerini reddeden hükümetin en önemli gerekçesi, tarımda çalışacak iş gücünü kaybetme ve dolayısıyla ekonominin zarar görmesi endişesi olmuştur. Bulgaristan yönetimi uzun süre Türk azınlığı ekonomik bir araç olarak görmüştür. 1990'lardan sonra ekonomik yaşamın dışında sosyal, kültürel ve siyasi alana dâhil olan Türk azınlık, HÖH etrafında kenetlenerek bu bakış açısını kırmaya, asimilasyona direnmeye ve entegrasyon sürecine geçilmesi yönünde baskı oluşturmaya başlamıştır. Zira AB üyeliği ile entegrasyon geçiş sürecinde Bulgaristan'da önemli mesafeler kat edilmiş olup, bunun sonuçlandırılması halinde ülkede yaşayan tüm azınlıklar için kazanım olacağı aşikârdır.

Özetleyecek olursak;

Türk azınlıktaki etnisite bilincinin yüksekliği nedeniyle, kavramsal olarak Geertz, van den Berghe, Smith, Hutchinson, Connor, Craig gibi düşünürlerin üzerinde durduğu 'ilkselci' (primordialsit) etnisite yaklaşımıyla örtüşmektedir. İlkselci yaklaşım kısaca ortak din, dil, ırk, kan bağı gibi özellikler bir grubun mensuplarını etnik bağlarla birbirine bağlandığını; atalardan devralınan kültürel miras nedeniyle etnisitenin biyolojik değil, sosyolojik olarak anlamlı olduğunu vurgular. Ancak salt ilkselci yaklaşımla tanımlamak yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla Bulgaristan'daki Türk azınlığı Yang'ın 'ekoller arası bakış' yaklaşımı ile tanımlamak daha doğru olacaktır.

Bulgaristan'daki Türk azınlığının siyasal katılım modelini Milbrath ve Goel'in "gladyatör" siyasal tavır ile açıklamak mümkündür. Zira siyasal katılım, etnik siyaset, siyaset üzerinden sesini duyurarak varlığını kabul ettirme; siyasal katılım marifetiyle asimilasyon sürecinden entegrasyon aşamasına gelinmesi başarılı bir siyasal katılım modelinin meyveleridir. Her ne kadar Bulgar Etnik Modeli (BEM) olarak tanıtılsa da bu

aynı zamanda “HÖH modeli”dir. Zira Türk azınlığın önyak olup uyguladığı bu model, diğerk azınlıklar için de örnek teşkil etmiş; bu çalışmada da olduğı üzere birçok akademik çalışmalara konu olmuştur. HÖH lideri Ahmet Doğan’da bu modeli başarılı bir şekilde uygulayan siyasetçidir.

Her ne kadar Türk azınlık, ‘etnik azınlık’ kategorisinde değerkendirilse de; siyasal katılımları, tüm Bulgar toplumuna hitap eden söylemleri, HÖH’ün kitle partisi olma hedefleri, birlikte barış içerisinde yaşama arzu ve gayretleri dikkate alındığında, Wirth’in tanımladığı “çoğulcu azınlık” tanımıyla örtüşmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. TARİHİ GEÇMİŞ

Balkanlarda yaşayan Türklerin tarihsel sürecini öncelikle Orta Asya'daki kökenleriyle başlatmak gerekir. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde daha ayrıntılı olarak belirtildiği üzere Balkan Türkleri Oğuz, Kıpçak ve Peçenek boylarından gelmektedirler. Bulgaristan'da yaşayan Pomaklar içinde aynı tezi savunanlar da bulunmaktadır. Bulgaristan Türklerinin tarihsel sürecini; Osmanlı dönemi (1393-1908) ve bu dönem içinde önemli bir yeri olan Bulgaristan Emareti (Prensliği) dönemi (1878-1908), Bulgaristan Krallığı dönemi (1908-1944), Komünizm dönemi (1944-1989), Demokrasiye geçiş dönemi (1989-2007) ve AB üyeliği dönemi (2007- ...) olarak ele alınacaktır.

3.1.1. Osmanlı geçmişi (13. YY. – 1908)

Bulgaristan'ın toprakları 1393'den Bulgaristan Krallığı'nın kuruluş tarihi olan 5 Ekim 1908'e kadar Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır. Osmanlı hâkimiyeti öncesinde de Türkler Bulgaristan'da varlık göstermekteydi. Birçok tarihçi Bulgarları dahi “*Hristiyanlaştırılmış Türkler*” olarak kabul eder. Öte yandan bazı Bulgar tarihçileri de bölgedeki Türkleri “*Müslümanlaştırılmış Bulgarlar*” olarak görmektedir. Hristov'a (1980) göre Bulgarlar, Slavlar, Traklar (Ön-Bulgarlar) ve Türk göçebelerden oluşmuştur (Hristov, 1980, s. 23-25). Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinden önce Bulgaristan'a Karadeniz'in kuzeyinden gelen Türk Boyları yerleşmiştir. Avrupa Hunları'da 378 yılında Trakya'ya kadar gelmişlerdir. Daha sonraları Avarlar, Ogurlar (Bulgarlar), Peçenekler, Uzlar (Oğuzlar) ve Kumanlar'da bölgeye gelmişlerdir (Ahmetbeyoğlu, 2002). VII. asırsa Türk kökenli Bulgarlar Tuna bölgesindeki Slav topluluklarını idarelerine katmışlardı. XI. ve XII. asırda Peçenek, Kuman ve Uz Türkleri Balkanlarda bulunuyordu (Karpas, 1992, s. 28).

Balkanların Osmanlı topraklarına girmeye başlaması Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa döneminde başlamış ve ölümü üzerine kardeşi I. Murad Padişahlığı döneminde (1359-1389) fetihlere devam ederek 1361 yılında Edirne (Ostrogorsky, 1995, s. 494) ve akabinde 1363'de Filibe ve Zağra'yı alarak Tuna'ya kadar Osmanlı toprağı haline getirmişti. Bulgar Çarı İvan Aleksandr Asen'in 1365 yılında ölmesinden doğan boşluk Osmanlı'nın işini kolaylaştırmıştı. Bu dönemde Rodop (1370-1371), Sofya (1385), Niş (1386), Kuzey Bulgaristan-Şumnu (1388) ve Bulgar krallığının başkenti Tırnova

(1393) fethedilerek Bulgar krallığına son verilmiştir (Halaçoğlu, 1992; Uzunçarşılı, 1987, s. 274; Gibbons, 1998, s. 162, 301, 302). Bulgaristan'daki esas Osmanlı hâkimiyeti ise 1389'daki I. Kosova Savaşı ile başlamıştır. Sırpıları yenen Osmanlı Devleti, Tuna ve Vidin'i alarak Bulgaristan'ı topraklarına dâhil etmişti (İnalcık, 1992, s. VII). Yıldırım Bâyezid (1389-1402), Bulgaristan'ın Osmanlı hâkimiyetine girmesini sağlayan padişah olduğu bilinir (Öztuna, 2006, s. 11).

Tapu Kadastro ve Başbakanlık Arşivlerinde bulunan 16. ve 17. Yüzyıllara ait kayıtlara göre başta Bulgaristan olmak üzere Balkanlarda bulunan Türkmenlerin nüfusunun asgari 500 000 civarında olduğu tahmin edilmektedir (Yücel, 1987, s. 73-75). Bulgaristan Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra iskân politikası gereği bu bölgelere Türkler yerleştirilmişti. 1363'de Sultan Murad çok sayıda Türk'ü Trakya'ya yerleştirdi (Uzunçarşılı, 1987, s. 166).

Bulgaristan'ı fetheden Osmanlı, halkın dinî ve millî değerlerine dokunmadı. Bulgar Patrikliği lağvedilerek 1394'de Fener Rum Patrikliğine bağlandı (İnalcık, 1993, s. 19, 292). Osmanlı Balkanlar'daki köylüye eziyet eden toprak ağalığı sistemini (boyarlığı) ortadan kaldırdı (İnalcık, 1992, s. VII).

Bulgaristan alındıktan sonra Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlandı. Merkezi Sofya olan bölgenin sancakları da Sofya, Vidin, Niğbolu, Silistre, Köstendil ve Çirmen olmuştur (Şentürk, 1992, s. 5). Böylece Bulgaristan'ın fethi ile 1878'e kadar süren 500 yıllık “*Bulgar Tarihi*” Osmanlı tarihi içerisine girmiştir (Kurat, 1993, s. 799). Yaklaşık 500 yıl Osmanlı İdaresinde kalan Bulgaristan bölgede yaşanan isyanlardan etkilenerek ve Osmanlı'nın iç karışıklıklarından yararlanıp Rusların da desteğini alarak 1876'da Emaret haline gelmiş ve Osmanlı'dan ayrılışını fiilen başlatmıştır. Yıldırım, Bulgaristan'ın Osmanlı İdaresinden ayrılış sürecini şu şekilde özetlemektedir;

“Bugünkü Bulgaristan'ın ortaya çıkışı ise Osmanlı Devleti'nin 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nı kaybetmesi sonucu olmuştur. Osmanlı Devleti'nin ağır şartlar ihtiva eden bir antlaşma yapmaktan başka çaresi kalmamıştı. 3 Mart 1878 günü General İgnatyev'in Osmanlı Hariciye Nazırı Saffet Paşa'ya dikte ettirdiği Ayastefanos Antlaşması, Bulgar milliyetçilerinin hayallerinin büyük bir bölümünü karşılıyordu. Antlaşmanın 6. 7. 8. 9. 10. ve 11. maddeleri Osmanlı Devleti'ne bağlı olarak kurulacak olan Bulgaristan Prensliği'nin idare şekli, sınırları ve Osmanlı Devleti ile ilişkileri ile ilgilidir” (Yıldırım, 2016, s. 5).

Çalışmamıza konu olan “*Bulgaristan Türkleri*” tanımı, Tuna nehri ile Balkan sıra dağları arasında yaşayan Türkler için kullanılır. 1876 Berlin Antlaşması sonucunda Türklerin yoğun olarak yaşadığı Sofya, Vidin, Rusçuk, Tırnova ve Varna Sancaklarında kurulan Osmanlı İdaresine bağlı Bulgar Emareti (Prensliği) içerisindeki Türklere

“*Bulgaristan Türkleri*” denilmektedir (Şimşir, 1986, s. 17). Bulgaristan Türkleri Bulgaristan’ın Deliorman, Dobruca ve Kırcaali-Rodop bölgelerinde yoğun olarak yaşamaktadırlar.

1876 yılına kadar Osmanlı İdaresi Bulgaristan topraklarında bir nüfus sayımı yapmamıştır. 1876’da yapılan nüfus sayımında Müslüman-Türk nüfus 1 800 954 ve Bulgar nüfus 1 509 595 olarak kaydedilmiştir (Alp, 1990, s. 3). Fransa’nın Rusçuk viskonsülü’nün 6 Ekim 1876 tarihli raporuna göre, “Tuna Vilayetinin Niş hariç altı sancağında 1876 yılında 1 120 000 Türk ve 1 130 000 Bulgar yaşamaktaydı. Filibe ve İslimye sancaklarında ise, 483 000 Bulgar’a karşılık, 681 000 Türk yaşıyordu” (Şimşir, 1986, s. 18). Nüfusun yarıdan fazlası Türk’tü. 93 Harbinde yenilen Osmanlı’nın durumundan moral bulan Bulgarların Türklere karşı yaptıkları baskılara rağmen Bulgaristan’ın birçok bölgesinde Türk nüfus belli bir çoğunluğu oluşturmaktaydı. “1878’e kadar Bulgaristan’da Müslüman Türk nüfus bölge nüfusunun çoğunluğunu oluşturmuştur” (Danailof, 1937, s. 26). Rus yazar Teplow, 1878 yılında Rumeli’de 1 509 595 Bulgar nüfusa karşın 1 800 954 Türk yaşadığını, Tuna ve Edirne’de ise, nüfusun % 40’nın Müslüman, % 42’sinin Bulgar ve % 18’nin diğer inanç ve topluluklardan oluştuğunu belirtmiştir (Alp, 1990, s. 3). “1881 yılının başında Bulgaristan’ın kuzeydoğusunda nüfusun % 65’ini Türkler oluşturmaktaydı” (Şimşir, 1987, s. 48-49).

Osmanlı döneminde Bulgaristan’da yaşayan Müslüman ve Türk nüfusa dair muhtelif kaynaklarda farklı rakamlardan bahsedilmiştir. Bu kaynaklarda belirtilen nüfus sayıları şu şekildedir (Şimşir, 1986, s. 18);

Tablo 1. 1887-1905 yıllarında Bulgaristan’daki Türk ve Müslüman nüfusu ve genel nüfusa oranı

	1887		1892		1900		1905	
	Nüfus	(%)	Nüfus	(%)	Nüfus	(%)	Nüfus	(%)
Türk	602.331	19.1	569.728	17.2	539.656	14	505.439	12.5
Müslüman	676.212	21.4	643.258	19.4	643.300	17.2	603.084	15
Toplam Nüfus	3.154.375	-	3.310.713	-	3.744.283	-	4.035.575	-

Tablo 1’deki verilere göre, hem Müslüman hem de Türk nüfus yıllar içinde giderek azalmıştır. Bunun ana nedeni, Osmanlı’nın içinde bulunduğu zor dönemle birlikte bölgeye müdahalesinin azalıp, hâkimiyetinin zayıflamış olması ve buna ek olarak Bulgaristan Emareti’nin kurulması ile bölgedeki Müslüman Türklere yönelik baskıların artarak yöre halklarının göçe zorlanmasıdır. Müslüman ve Türk nüfusun azalırken toplam nüfusun artmasının sebebi göç ettirilenlerin yerine Bulgarların yerleştirilmesidir.

Osmanlı dönemine ait 1880-1900 yılları arasında Bulgaristan Türklerine ait nüfus bilgileri Tablo 2’de verilmiştir (Dayıoğlu, 2005, s. 44).

Tablo 2. 1880 ve 1900 yıllarında Bulgaristan nüfusu içerisinde Türk nüfusun oranı

Yıllar	Toplam Nüfus	Türk Nüfusu	Türklerin Oranı (%)
1880-1884	2.982.949	650.000	21.8
1887	3.154.375	602.311	19.1
1892	3.310.713	569.728	17.2
1900	3.744.283	531.240	14.2

Tablo 2’deki veriler Tablo 1’deki verilerden 1900’den itibaren nüfus sayısı olarak farklılaşmaktadır. Örneğin, Tablo 1’de 1900 yılında Türk nüfus 539 656 olarak gösterilmiş iken, Tablo 2’de 531 240 olarak gösterilmektedir. Tablo 1’de 1905 yılına dair veri varken Tablo 2’de bulunmamaktadır. Sonuç olarak 1880 yılında Bulgaristan genel nüfusunun % 21.8’ine tekabül eden Türk nüfusu 1900’de % 14.2 seviyesine gerilemiştir.

Bulgar İstatistik Enstitüsünün verilerine göre, 1881’de Bulgaristan Emareti’nde (Prensligi) 2 007 919 Hristiyan ve 578 060 (% 28) Müslüman yaşamaktaydı (National Statistical Institute, Republic of Bulgaria, 2018). 1887 ile 1900 yılları arasında Bulgaristan’da genel nüfusun % 20’sinden fazlası Müslüman olarak kaydedilmiştir. Bulgaristan Ulusal İstatistik Enstitüsü’nün verileri aşağıda Tablo 3’te verilmiştir (National Statical Instuitute, Republic Of Bulgaria, 2018; Yıldırım, 2016, s. 17-22);

Tablo 3. Bulgaristan’da 1887-1905 yıllarına ait dini inanışların nüfus dağılımı

Dini İnançlar	1887		1892		1900		1905	
	Nüfus	(%)	Nüfus	(%)	Nüfus	(%)	Nüfus	(%)
Ortodoks	2.424.371	76.9	2.606.786	78.74	3.019.999	80.66	3.345.519	82.90
Müslüman	676.215	21.4	643.258	19.43	643.300	17.18	603.867	14.96
Diğer	53.789	1.7	60.669	1.83	80.984	2.16	84.189	2.14
Toplam	3.154.375	100	3.310.713	100	3.744.283	100	4.035.575	100

Tablo 3’teki nüfus bilgilerine bakıldığında, 93 Harbinde % 21,4 olan Müslüman nüfusun Balkan Savaşları öncesinde % 14.9’ a düşerek, % 6.5 azaldığı ve Müslüman nüfus dışındakilerin arttığı görülmektedir. Bu durumun nedeni Müslüman Türk azınlığın topraklarına Bulgarların el koyması ve Türkiye’ye yapılan göçlerdir.

Yukarıdaki tablolarda, “Müslüman nüfusun içinde Pomaklar, Tatarlar, Müslüman Çingeneler de yer almaktadır” (Şimşir, 1986, s. 18). Tablo 3’deki verilerde sadece Müslüman nüfusun arttığı görülmektedir. Bulgaristan resmi istatistik kurumuna göre

Tablo 4'te Bulgaristan şehirlerindeki dini inanışlara göre nüfus bilgileri verilmiştir (Yıldırım, 2016, s. 19);

Tablo 4. Bulgaristan Eمارeti'nin 1905 yılına ait din ve mezheplere göre nüfus durumu

İller	Grek-Ortodoks	Müslüman	Katolik	Protestan	Yahudi	Ermeni-Gregoryen	Diğer	Toplam
Burgaz	290.772	39.720	631	259	3.422	1.090	64	335.958
Varna	182.252	114.352	608	642	2.250	4.939	51	305.134
Vidin	205.646	7.840	310	152	2.402	73	14	216.077
Vratza	268.959	12.244	3.182	407	644	16	9	285.461
Köstendil	209.500	1.430	73	60	2.581	3	14	213.661
Filibe	348.780	47.859	12.743	900	6.132	2.091	42	418.547
Plevne	313.633	21.430	2.248	984	605	46	33	338.979
Ruşuk	211.007	159.948	783	417	4.164	2.558	55	378.932
Sofya	412.504	4.750	2.614	1.011	11.846	439	197	433.961
Eski Zağra	383.536	33.517	141	558	2.136	439	45	420.372
Tırnova	390.438	25.949	5.917	133	205	81	46	422.769
Şumnu	128.462	135.188	434	81	1.269	847	13	266.324
Sofya	66.162	2.027	2.453	663	10.703	431	182	82.621
Toplam Şehir Nüfusu	628.959	101.991	8.256	2.675	36.097	11.193	518	789.689
Toplam Köy Nüfusu	2.716.560	501.876	21.428	2.969	1.559	1.429	65	3.245.886
TOPLAM	3.345.519	603.967	29.684	5.644	37.656	12.622	583	4.035.575

Tablo 4'teki verilere göre, 1905 yılında Müslüman nüfusun Varna, Rusçuk ve Şumnu'da 100 binin üzerinde yoğunlaşarak ilgili şehir nüfusunun % 50 civarı ve hatta üstünde olduğu görülmektedir. Bulgaristan genelinde sadece Şumnu'da Müslüman nüfus diğerlerinin üstünde gözükmemektedir. En az Müslüman ise Köstendil'de bulunmaktadır. Müslümanların % 83'ü köyde, % 17'si şehirde yaşamaktadır.

Daha önce de belirttiğimiz üzere “1881 yılının başında Bulgaristan'ın kuzeydoğusunda nüfusun % 65'ini Türkler oluşturmaktaydı” (Şimşir, 1987, s. 48-49) ve bu bölgedeki “tarım arazilerinin de % 70'e yakını bölgedeki Türklere aitti” (Şimşir, 1986, s. 20). Memişoğlu'nun (1994) Bulgar akademisyen Dimitrov ve Draganova'dan aktardığına göre Bulgaristan'ın kuzeydoğusundaki toprakların yarısından fazlası Türklere aitti. 1874 yılında kuzeydoğu Bulgaristan'daki Türk topraklarının oranı Tablo 5'te verilmiştir (Memişoğlu, 1994, s. 362; Tablo 1);

Tablo 5. 1874'de Kuzeydoğu Bulgaristan'da Türklere ait toprak miktarı ve oranı

Toprak Mülkiyet Türü	Bulgar akademisyen Str.Dimitrov'a göre	Bulgar akademisyen Sl.Draganova'ya göre
Türkler' in sahip olduğu toprak oranı	%55	%60

Tablo 5’teki verilerde, iki Bulgar akademisyenin de bölgedeki Türklerin toprak mülkiyetinin toplam toprak mülkiyetinin yarısından fazla olduğu gösterdiği görülmektedir. Ancak bu durum Bulgarların hoşuna gitmemekteydi ve bu nüfusu azaltmanın yolunu yıldırarak kovma ve göçe zorlama olarak görmeye başlamışlardı. Aslında Bulgarların bu konudaki cesareti 1878’den çok önce belirmişti. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda yenilen Osmanlı Devleti, Ruslarla Küçük Kaynarca Antlaşmasını imzaladı. Bu antlaşmayla Rusya, Balkanlardaki Ortodoksların koruyucusu oldu ve bunlar arasından kendisine en yakın gördüğü Bulgarları ve Sırları Osmanlı’ya karşı sürekli kışkırttı. Bulgarlar için Müslümanları ve Türkleri bölgeden çıkarma süreci böylelikle başlamıştı. Ağanoğlu’na göre, Balkanlar’da Sırp, Yunan ve Bulgarların baskısıyla bölgedeki Türkler ilk defa 1806-1812 yılları arasında Anadolu’ya yaklaşık 200 000 kişilik toplu bir göç gerçekleştirmişlerdi. (Ağanoğlu, 2001, s. 32).

Daha sonra 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı başlamış ve hem Bulgarlar hem de Ruslar Türkleri Balkanlardan tamamen temizlemeye girişmişlerdir. Bu savaşta Bulgarlar Rusların yanında yer almıştı. Crampton’a (1993) göre, Bulgarlar 1856’daki Kırım Savaşı’ndan beri Rus ordularının yanında savaşmışlardır (s. 17-18). Rus Bulgar ittifakı sayesinde Bulgaristan’dan çok sayıda Türk zorunlu olarak göç etmiştir. Yıldırım’ın Bulgar istatistik verilerinden aktardığı bilgiye göre, “1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı’ndan XIX. yüzyılın sonuna kadar Türklere ait 4 ilâ 7 milyon dönüm arazi Bulgarlar tarafından ele geçirilmişti” (Yıldırım, 2015, s. 101).

Türkler ellerindeki varlıkları kaybetmesine rağmen anavatan olarak gördükleri Balkanlardaki yerleşim yerlerini kolayca terk etmeye niyetli olmamışlardı. Başbakanlık Osmanlı Arşivlerindeki Hariciye Siyasi İşlerdeki (N:306/206-306/162), 29 Mart 1889 tarihli “*Bulgaristan Komiserliği’nden sadarete tahrirat*” başlıklı belgede, “Baskılara karşı yılmayan ve durum düzelir umuduyla yerlerinde kalmayı tercih eden Müslümanları, Bulgar zaptiyeleri köylerden ve mahallelerden toplayıp göçe zorladıkları” yazmaktaydı (Aktaran, Köse, 2006).

Bu dönemlerde yapılan göçler konusunda farklı rakamlar mevcuttur. Örneğin, Kayapınar (2012, s. 389) ve Çetin’e (2009, s. 607) göre, 1878-1902 yılları arasında 350 000 kişi Anadolu’ya göç etmiştir. İpek’e göre bu rakam bir milyondan fazladır (İpek, 1994, s. 40). Osmanlı dönemindeki göçlerle ilgili ayrıntılı bilgi bu çalışmanın “4.3. Göç olgusu ve Türkiye ile ilişkiler” bölümünde detaylı olarak anlatılmıştır.

93 Harbi ve akabinde kurulan Bulgar Emareti (13 Temmuz 1878) neticesinde bir şekilde baskıya maruz kalan ve göçe zorlanan Türkler bu tarihten sonra Bulgaristan'da azınlığa düşmüştü. Berlin Antlaşmasıyla Osmanlı Devletine bağlı olarak kurulan Bulgar Emareti (Prensligi) içinde yaşayan Türklerin her türlü hak ve özgürlükleri garanti altına alınmıştı (Şimşir, 1986, s. 202). Bu garanti yazılı olmaktan öteye gidememişti. Fransa'nın Varna Viskonsülü Henri Muttets o döneme ait bir raporunda;

“Sadece kendi konsolosluk çevresinde Mart 1879 ile Mart 1880 tarihleri arasında 82 önemli olay olduğunu, Türk köylerinin Bulgar çetelerinin sürekli baskılarına uğradığını, Türklerin malları ve hayvanlarının çalındığını, varlıklı kimselerin evlerinin basıldığını, kızgın demirlerle işkenceler yapıldığını, Türklerin paralarının işkencelerle alındığını, ırza geçmelerin, yaralamaların, adam öldürmelerin pek sık görüldüğünü ve bu süre içinde 39 Türkün Bulgar çetelerince öldürüldüğünü” yazmıştır (Şimşir, 1986, s. 203).

Bölgeden Binbaşı Leader'ın İstanbul'daki Daily Telegraph gazetesi muhabiri M. Drew'e gönderdiği telgrafta şöyle denilmektedir (Alp, 1990, s. 19);

“... Yeni Zağra istasyonu civarında 3000 kadar ceset gördük, hepsi Türk'tü. Köpeklerin ve domuzların bozulmuş cesetleri kemirmeleri ve binlerce aç kuşun istasyon duvarlarına tüneyerek beklemeleri korkunç bir manzaraydı...”

Bulgarların Osmanlı İdaresine isyanlarının ve bölgedeki Türklere ve Müslümanlara acımasız davranmalarının birçok nedeni bulunmaktadır. Bunlardan bazıları olarak, Rusların Slav birliği adı altında Bulgarları kışkırtması ve Osmanlı'nın nüfuzunu kullanan Fener Rum Patrikliğinin Bulgarlara yönelik baskıları sayılabilir. “Bulgar topraklarında daha 16. asırda Slav birliği düşüncesi bulunmaktaydı” (Ortaylı, 2005, s. 65). Fransız İhtilali'nin ateşlediği milliyetçilik ve ulus devlet fikri ile birlikte Balkanlarda hareketlenmeler daha da artmaya başlamıştı. Buna Slav kökenlileri kendi amaçları için kışkırtan Rusların desteği de eklenince Balkanlarda isyan eden topluluklara Bulgarlar da katılmış oldu. Ruslar Bulgarları hem Slav köken hem de ortak Ortodoks inanış birliğinden dolayı çok iyi kullanmaktaydı. Büyük Bulgaristan ya da Slav birliği gibi amaçlar Bulgarları motive etmişti.

Bulgarların özellikle bölgedeki Türklerden intikam almaya, onları bu bölgeden atmaya yönelik davranışları girmesinin en önemli sebebi, Balkanlar'da Osmanlı yönetimince Rumlara verilen imtiyazlar olmuştur. Gibbons, Fatih Sultan Mehmet çıkardığı kanunlarla Bulgarları Rum milletine dâhil ettiğini yazarken Bulgar Milli Kilisesinin Fener Rum Patrikliğine bağlamasını kastetmektedir (Gibbons, 1998, s. 162). 1871 yılında Bulgar Kilisesi Fener Rum Kilisesinden ayrılınca Bulgarlarda milliyetçi duygular daha da güçlenmiştir (Yinanç, 2002, s. 242). Rusların bölgeye gelerek Slav ve Ortodoks unsurlarla dayanışma içine girmesi Bulgar, Yunan ve Sırp topluluklarda

Osmanlı'ya karşı bir isyan hareketi doğurmuştur. İncalcık, Osmanlı'ya karşı yapılan isyanlarda, Rusların kışkırtması ve Bulgar çetelerinin halkı isyana teşviki önemli olmakla birlikte, isyanların temelinde içinde bulunulan idari ve sosyal meseleler ile yerel yöneticilerin çıkardığı sorun ve zorlukların da bulunduğunu yazmaktadır (İncalcık, 1993, s. 50). “İsyanlara katılan halk, isyanın gerekçeleri kendilerine sorulduğunda, mütesellimlerin, köy ağalarının ve subaşlıların zorbalıklarından bahsediyor; hükümetin bunlara bir çözüm bulması gerektiğinin ve hareketlerinin bu tür zorba idarecilere karşı olduğunu belirtiyorlardı” (Köse, 2006, s. 241).

Osmanlı Devletinin Balkanlar'daki uzun süren egemenliğinin sağlanmasında farklı din, dil, kültür ve etnik yapıya mensup halkları bir arada tutmasını kolaylaştıran “*millet sistemi*” adlı idari yapılanma etkili olmuştur (Jelavich, 1995, s. 48-49). Her birey ya da grup, dini aidiyete göre bir millete mensuptu; Ortodoks, Katolik, Gregoryan; Rum, Ermeni, Yahudi, gibi. Her milletin/cemaatin bir “millet başı” vardı ve Osmanlı idaresine karşı sorumluydular. Bu cemaatlerin kendi içlerinde o döneme göre oldukça serbest ve toleranslı bir idari yapısı söz konusuydu. Her cemaat eğitim, vergi, adalet işlerinde ve dini, sosyal ve kültürel faaliyetlerinde serbesttiler ve Osmanlı yönetiminin hoşgörüsünden yararlandılar. Osmanlı Devletinde gerçekleştirilen Tanzimat ve Islahat fermanları ile bu gayri-Müslim tebaanın “laikleşme” süreci hızlanmış; halkın millet yönetimine katılması özendirilmişti (Shaw & Shaw, 1987, s. 123-128).

Bu sistem bölgedeki halkları uzun süre bir arada yaşatmayı ve idare etmeyi kolaylaştıran bir mekanizmaydı. Hatta bu sistem sayesinde gayrimüslim cemaatler Osmanlı yönetim sistemine de dâhil oldular: “*Millet sistemi, Osmanlı yönetiminin, yönettiği çeşitli dini-etnik grupların örgütlenme ve kültürünü dikkate alma çabalarına bir cevap olarak yavaş yavaş ortaya çıktı. Sistem, bir yandan bu topluluklar içinde bir dereceye kadar dini, kültürel ve etnik süreklilik sağlarken, öte yandan onların Osmanlı idaresine, ekonomik ve politik sistemine katılmalarına izin vermiştir*” (Karpas 1982, s. 141-142). Zira Bulgarlar başta olmak üzere Balkanlardaki Ortodoks ahalinin İstanbul'daki Rum Patrikhanesine bağlanarak Patrikhanenin muhatap alınması, Rum olmayan Ortodoks tebaa tarafından hoş karşılanmadı. Bu hoşnutsuzluk Osmanlı idaresi tarafından kullanılabilir bir durum olsa da, Bulgarların Osmanlı'dan ayrılma sürecinin başlamasında önemli bir etken olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Bulgar toplumunu din ve mezhep bakımından Rumların Fener Rum Patrikhanesine bağlaması Bulgar isyanını tetikleyen

sebeplerdendir (Kartal, 1988, s. 84). Bölgedeki Rumlar İstanbul’da, Balkanlar’da ve Rus topraklarında yaptıkları ticaretle zenginleşmiş, makam ve mevki sahibi olmuşlardı. Buna Fener Rum Patrikliği aracılığıyla Osmanlı İdaresinden aldıkları daha fazla yetki ve nüfuz eklenince Bizans’ı diriltmeye yeltendiler ve Balkanlar’daki diğer toplulukları bu amacı gerçekleştirmek uğruna rumlaştırmaya çalıştılar.

Rumlar elinde bulundurdukları ekonomik üstünlüğü, Fener Rum Patrikliğinin nüfuzu ile birleştirerek Bulgarları eğitim, ekonomi ve dini alan gibi birçok konuda kontrol altında tuttular. Bulgarlara ait makam ve mevkileri ele geçirmeye başladılar. Patrikhane 1767’de Bulgarlara ait Ohri Başpiskoposluğu’nu ve 1800’de de Bulgar kilise okullarını kaldırdı. Bulgarca yerine Yunanca eğitimi Bulgarlara dayattı. Tırnova’daki katedralin kütüphanesini yaktırdı (İnalcık, 1992, s. 18-19). Bu eylemler sonucunda Bulgar toplumu birçok haktan mahrum bırakıldı ve bunun müsebbibi olarak Fener Rum Patrikhanesine bu gücü sağlayan ve yapılara ses çıkarmayan Osmanlı İdaresi görüldü. Osmanlı’nın Fener Rum Patrikhanesine tanıdığı bu güç zamanla Bulgarların Osmanlı Devleti’ne ve Müslümanlara karşı bir nefrete dönüştü. Bu nefreti kullanan Ruslar, 500 yıldır Osmanlı himayesinde yaşayan Bulgarları kışkırtmayı, tüm Osmanlı – Rus Savaşlarında kendi saflarına çekmeyi başardılar. Bu duruma Slav milliyetçiliği ve Ortodoks mezhepdaşlığı da etki etmiştir. Aynı zaman da Osmanlı’nın içinde bulunduğu iç ve dış çekişmelerin getirdiği otorite boşluğu da Bulgarların işine yaramıştı.

İnalcık’a (1993) göre, “18. Asrın ortalarına kadar dünyada Bulgar adıyla bir millet tanınmıyordu. Bu tarihlerde Balkanları dolaşan âlim ve seyyahlar, Tuna nehri ile Ege denizi arasında yalnız Türklerden ve Rumlardan bahsetmektedirler” (Akt., Köse, 2006, s. 240). Bu döneme kadar Bulgarlar Rum din adamlarının asimilasyon çalışmalarının başarısı sayesinde kendilerini Rum zannettiklerinden bir millî bilince sahip değillerdi (Köse, 2006, s. 240). Bu durum ileri de Bulgarların Türklere yaptıkları asimilasyon çalışmalarının gerekçesi olarak ortaya atılacaktı.

Harris (1876), Şentürk (1992) ve İnalcık (1992) gibi tarihçilerin verdiği bilgilere göre, Rumların ağır manevi ve iktisadi baskıları altında benlikleri kaybolan Bulgarlara ilk milli iman kıvılcımını veren Paisi adında bir Bulgar keşişi oldu. Paisi, Rumların ve Sırların küçümseyici tavırları karşısında, milletinin asaletini ispat etmek için Bulgarların tarihini yazmaya karar verdi. 1762 yılında tamamladığı ve “Slav- Bulgar Halkının, Çarlarının ve Azizlerinin Tarihi” ismini verdiği kitabında Paisi, Bulgarların mazideki

şanlı günlerini anlattı. Kitabının giriş kısmında milletine şöyle hitap etti (Akt., Bağçeci, 2014, s. 213);

“Ey Bulgar, ecdadını öğren, dilini tanı... Ben bütün Bulgarlara bizim milletimizin dahi şanlı bir millet olduğunu göstermek için bu tarihi yazmak zahmetine girdim... Öyle Bulgarlar tanıyorum ki şaşkınlıkları içinde kendi soylarını unutacak kadar ileri gidiyorlar ve bunu bilmiyorlar. Bilakis Yunanca okuma yazma öğreniyorlar; hatta kendilerini Bulgar saymaktan utanıyorlar. Ey akılsız millet, Bulgar adını taşımaktan neden utanç duyuyorsun; neden öz dilinde düşünmek ve okumak istemiyorsun? ... Bulgar, gaflete düşme, dilini ve neslini öğren, onları takdir ve tazim et! ...”

Paisi ve ardılları rahip Sofroni ve Rus asıllı Bulgar dilbilimci Venelin Bulgarlarla Rusların ortaklığını ve Bulgar milli şuurunu anlatan söylemleriyle Bulgar toplumunda bir uyanış gerçekleştirdiler (İnalcık, 1992, s. 21; Karal, 1988, s. 87). 1828-1829'da Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Rusların Edirne'ye kadar gelmesi Bulgarları tanımaya ve yakınlık kurmasına vesile oldu. Bulgarların dilini kendi diliyle benzer bulan Ruslar onlarla ilişkilerini geliştirmeye karar verdi (Aydın, 1990, s. 282; Şimşir, 1970, s. XXXVI). Bu ilişkiler daha çok Müslüman ve Türk toplulukların Balkanlardan temizlenmesi yönünde Bulgarların Osmanlı'ya karşı kışkırtılması yönünde geliştirilmiştir. Tepedelenlioğlu'na göre, 1830'lu yıllarda Bulgarlar küçük ayaklanmalar ve isyanlar gerçekleştirmişti. Sırp isyancıların kışkırtmasıyla 1850'de 10 bin köylünün isyan etmesi Osmanlı'ya ve bölge Türklerine karşı yapılan ilk ciddi kalkışma olmuştur (Tepedelenlioğlu, 1989, s. 26). Karal'a (1987) göre, Rusların kışkırttığı Bulgarlar daha önce, 1835'te Tırnova'da, 1841'de Niş'te ayaklandılar (Akt., Köse, 2006, s. 241). Bulgarlar Rusların da desteğiyle hız kesmeden isyanlarına devam ettiler ve 1849-1850'de Vidin'de daha sonra da Eflak, Buğdan ve Sırbistan'da 1856'dan 1875'e kadar isyan tertiplerler (İnalcık, 1992, s. 25-26). Bulgarlar 1867'de “Bulgar Gizli İhtilal Bükreş Merkez Komitesi” adlı bir örgüt kurarak “Sultan Hazretlerine Muhtıra” başlıklı bir bildiri yayınlarak Bulgaristan'ı Osmanlı ile birlikte yönetmeyi istediler. İstedikleri olmayınca da kurdukları küçük çetelerle ufak tefek ayaklanmalara giriştiler. Bu ayaklanmalardan 1868'de Hacı Dimitri liderliğinde olanını Mithat Paşa bastırmış ve çete lideri Buzluca'da öldürülmüştü. Bulgarlar Dimitri'nin anısına Buzluca'da onun büyük bir heykelini diktiler (Acaroğlu, 1988, s. 25-27).

1868'de Türklerin en yoğun yaşadığı yerlerden biri olan Tuna vilayetinde de Osmanlı'ya karşı isyanlar tertiplenmiştir (Aydın, 1990, s. 282). Tuna vilayetinde isyan Mithat Paşa'nın bölgeden gidişine denk gelmektedir. Gökbilgin (1963), Mithat Paşa'nın Tuna'da kaldığı üç buçuk yıl (1864- Mart 1868) içerisinde “3000 km. yol ve 1400 köprü” yaptırdığını yazar (Akt., Kılıç, 2005, s. 107). Mithat Paşa bölgeye sosyal, iktisadi,

teknolojik ve eğitimsel katkılar sağlamıştı. Halkı tefecilerden kurtararak "Menafi Sandıkları" konusunda padişahın onayını almayı başarmış, borç isteyenlere düşük faizle bu sandıktan kredi sağlamıştı. Bölgeye ıslahhane yaptırmış ve ıslahhanedeki çocuklara meslek edindirilmişti. Tuna'ya 1866'da telgraf hattı kurmuştu (Kılıç, 2005, s. 108).

Türk ve yabancı arşiv belgelerine göre, "1857-1876 yıllarında Filibe Rus Konsolosu olan Bulgar asıllı Nayden Gerov ile İstanbul'daki Rus Elçi Ignatiev Bulgaristan'daki isyanları hep desteklemişlerdir" (Aydın, 2005, s. 148-149). 1876 yılında, Georgi Benkovski adlı bir isyancının örgütlemesiyle Mayıs başında Otlukköy (Panagyurişte) ve Avratalan (Koprivštitsa) mevkilerinde sivil Müslüman Türk halkı öldürüldü, evleri yakıldı (Jelavich, 2009, s. 377; McCarthy, 1998, s. 60-61). 1876 yılında Filibe'nin tüm köylerinde isyan vardı (Karal, 1988, s. 98). Bu isyanları Ruslar ve Sırlar olabildiğince destekledi (Danışmend, 1972, s. 252). Osmanlı yukarıdaki isyanların tümünü geç de olsa bastırdı. Geç bastırılması konusunda Slav asıllı ve bir Rus hayranı olan Aziz Paşa'nın ayaklanma hazırlığını İstanbul'a geç haber vermesi gösterilir (Şimşir, 1970, s. XCVI-CXVII). Bu gecikme sayesinde Bulgar isyancılar, bölgedeki telgraf hattını kesip, köprüleri yıktılar, köyleri ateşe verdiler ve isyanın Sofya'ya kadar ulaşmasını sağladılar (Karal, 1988, s. 98). Bu isyanda Bulgarlar bine yakın Müslümanı katlettiler (Danışmend, 1972, s. 252). 1877 yılında bölgedeki Türklere yönelik katliam, tecavüz ve insan kaçırmalarına dair o dönemin telgraf kayıtlarında çok vahim olaylar anlatılmaktadır;

"Süleyman Paşa'nın, 4 Ağustos 1877 tarihinde, Sadrazam'a arz ettiği telgrafta ve İngiliz Kraliyet Deniz Kuvvetlerinden Yüzbaşı Gunnet'in, Times Gazetesi muhabiri Austin'e 4 Ağustos 1877 tarihinde çektiği telgrafta, Hain Boğaz'a yakın olan Elifanlı köyünde Bulgarlarla Ruslar tarafından korkunç bir şekilde katledilen 120 kişinin cesetlerini gördüklerini, güzel kadınların tecavüze uğradıktan sonra öldürülüp çıplak olarak yol kenarına bırakıldıklarını ve bunların dışında çok sayıda insan cesedinin kuyulara atılmış olduğunu belirtmektedirler. Ayrıca, Osmanlı ordusunun Hain Boğaz'a doğru geldiğini haber alan Bulgarlar, esir aldıkları otuz yaşın altındaki pek çok Türk kadını ve küçük yaşta çocukları balkanlara kaçırdıklarını bildirmektedirler" (Alp, 1990, s. 19).

Bu insanlık dışı olaylar hakkında Şimşir ve İpek ise, aşağıdaki bilgileri aktarmaktadırlar;

"Temmuz 1877'de Hain Boğazı, Tırnova ve Kazanlık arasında çoğu kadın ve çocuk çok sayıda göçmen Bulgar çeteleri tarafından acımasızca katledilmiştir" (Şimşir, 1989, s. 132). Yine aynı tarihlerde "Şumnu, Eskizağra, Tunca vadisi, Varna yolu, Bâli Efendi Boğazı'nda göçmen kabileleri General Gurko komutasındaki Rus öncü kuvvetleri tarafından katledilmişlerdir. Ocak 1878'de Skobelev komutasındaki Rus ve Don Kazakları, Harmanlı'da 20.000 araba ile göç eden ve sayıları 40 ile 100 bin arasında gösterilen muhacir kitesine saldırdılar. Katliamdan kurtulanlar Meriç üzerinde ve dağlar arasında soğuk ve açlıktan tamamen kırılmıştır" (İpek, 1994, s. 18-19).

Savaş öncesi Tuna ve Edirne Vilayetlerinde yaşayan Müslüman nüfus toplam 1 500 000 civarındaydı. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sırasında savaş ve katliamlar nedeniyle 515 000 kişi Osmanlı topraklarına yerleştirilmiştir. Bunlardan bir kısmı eski topraklarına geri dönmüştür. 93 Harbinde Rusların desteğini alan Bulgarlar bölgedeki Türkleri bizzat katlettiler, birçoğunun ise açlıktan ve hastalıktan ölmesine ortam hazırladılar. İpek'e göre, "93 Harbi sırasında Tuna ve Edirne'de 500 000 Türk açlık, hastalık ve sefaletten öldü, bir kısmı da öldürüldü" (İpek, 1994, s. 40). Bazı tarihçiler ise savaşta öldürülen Türkler konusunda farklı rakamlar belirtmektedirler. Örneğin Ağanoğlu, savaş sırasında "261 937 Türk'ün yani eski nüfusun % 17'sinin katledildiği ya da sürgünlerde öldüğünü" belirtmektedir (Ağanoğlu, 2001, s. 35). Savaşta Bulgaristan'da yaşayan Türklere çok büyük eziyetler edildiği ve insanlık dışı muamelelerde bulunduğu bölgede görevli birçok Avrupalının hatıralarında geçmektedir. Örneğin, 1877-1878 Savaşında Bulgaristan'daki Türklere yapılanları Burgaz'daki İngiliz Konsolosu Brophy şöyle anlatıyordu;

"Ben on yıldan beri bu memleketteyim ve sekiz yıldan beri de Konsolos yardımcısı olarak görev yapıyorum; Şimdiye dek, Osmanlı yerel yönetiminin, hiçte az sayıda olmayan kusurlarını Majestelerinin, Büyük Elçiliğine bildirmekte hep önde gelenlerden oldum; ancak şimdi söylemeliyim ki, bir takım şeyleri görüp yaşadıktan sonra, buradaki Türk yönetiminin en güç bir döneme rastlaması yüzünden en kötü olmuş haline kıyasla dahi, sözde bir büyük Avrupa Devletinin (Rusya) yönetimi altında ve hiç değilse benim bölgemde tartışmasız olarak Osmanlı ya da yerel Türkler hiç bir şeye karışmayarak en aşağı altı aydan beri yürütülmesi dönemimde, Sancaktaki (Burgaz) durumun eskisine göre on kat daha kötü olduğunu görmek, beni birazcık şaşırtmış değildir" (Savrun, 2013).

Razgrad ve Şumnu'da yaşayan Türklerin savaş esnasında yaşadıkları insanlık dışı muamelelere bölgede görevli yabancı gazeteciler tanık olmuşlar ve tanıklıklarını ortak bir bildiride aşağıdaki şekilde kayda almışlardır;

"Yabancı basın temsilcileri olup aşağıda imzası bulunan kişiler Şumnu'da bir araya gelmişlerdir. Bulgaristan'ın suçsuz Müslüman ahalisine karşı işlenmiş insanlık dışı eylemler hakkında kendi gazetelerine gönderdikleri haberlerin şimdi kendileri (muhabirlerin hepsi) tarafından yazılmış bir özetini imzaya bağlamayı, görevleri saymaktadırlar. Duyururlar ki: Razgrad'ta ve Şumnu'da çocukların, kadınların ve yaşlıların mızraklarla ve kılıçlarla yaralandığını kendi gözleriyle görmüşlerdir. Eylemlerin kurbanı olmuş kişiler kendilerine Ruslar tarafından yapılan feci davranışları anlatmışlardır. Bu kişiler, birçok köyün Müslüman ahalisinin tümünün ya kaçmaya çalışırken ya da talanına girilmiş köylerde kıyımdan geçirildiğini açıklamışlardır. Her gün yeni yaralanmış birçok kişi gazetecilerin toplandığı yere (Şumnu) gelmiştir. Aşağıda imzası bulunanlar, kurbanlardan büyük çoğunluğun kadınlarla çocuklar olduğuna ve mızraklarla yaralanmış bulunduğuna tanıklık ederler. Şu gazetelerin muhabirlerince imzalanmıştır: Manchester Guardian, Kölnische Zeitung, Standard, Frankfurter Zeitung, Journal des Debats, Morning Post, Republique Française, Pester Lloyd, Wiener Tagesblatt, Illustrated London News, Neue Freie Presse, Times, Morning Advertiser, New York Herald, Scotsman, Eypeterczy Graphie, Wiener Vorstadt, Zeitung, Daily Telegraph ve Manchester Examiner" (Savrun, 2013).

1877-1878 Savaşında Bulgaristan'da yaşayan Türklere yapılanları anlatan McCarthy, "Hiç abartmaya düşmeden denebilir ki, Kavala ve Drama yörelerinde, Bulgar komitacılarının ve yerel Hristiyan halkın elinden çile çekmemiş tek bir Türk köyü bile

yok gibidir. Çoğunda, düzinelerle erkek kıyımdan geçirilmiştir; diğerlerinde vahşet ve talan etmeler olmuştur” demektedir (McCarthy, 1998, s. 150). 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Bulgarların bölgede yaşayan Türkler katledilmiş, evleri yakılmıştır. Tırnova Mutasarrıfı’nın İstanbul’a gönderdiği “*Katledilen Müslümanlara ve Yakılan Evlere Dair Liste*” içeriği aşağıda verilmiştir;

“1- Zıitovi’ye bağlı Türk Batak köyünde 100 ev yakılmış, 200 erkek ve 300 kadın katledilmiş, 7 kişi kurtulabilmiştir.

2 – Tırnova’ya bağlı Belovan köyünde 250 ev yakılmış, 700’ü erkek, 1200’ü kadın olan 1900 sakininden öğrendiğimize göre, 1 kişi kurtulabilmiştir.

3 – Kayapınar’daki 100 ev yakılmış, 200’ü erkek, 300’ü kadın olan 500 sâkininden 2 kişi kurtulabilmiştir.

4 – Kestanbol’daki 150 ev yakılmış, 300’ü erkek, 600’ü kadın olan 900 nüfustan sadece 3 kişi kurtulabilmiştir.

5 – Müslüman-Hristiyan karışık Şems köyünden 600 Müslüman evi yakılmış, 120’si erkek, 200’ü kadın olan 320’i sâkini yakılmış, 1 kişi kurtulabilmiştir. Müslümanlar sığındıkları cami’de diri diri yakılmışlardır.

6 – Müslüman-Hristiyan karışık Tunca köyünde 100 ev yakılmış, 250’si erkek, 400’ü kadın olmak üzere 650 Müslüman katledilmiş, 3 kişi kurtulabilmiştir. Aşağıda ise, düşman gelmeden boşaltılan köylerde yakılan evlerin sayısı gösterilmiştir;

Traniç Hamri? 40, Revan 150, Odalar 180, Armutluk 80, Boruş 100, Koçina 70, Okçular 200 ev olmak üzere toplam 820 ev yakılmıştır. Ek olarak her biri 100 evi ihtiva eden 40–50 kadar karışık köy bulunmaktadır. Buralardaki Müslümanlar Ruslara teslim olmuşlar, ancak akıbetleri hakkında haber alınamamıştır” (Alp, 1990, s. 18).

Başbakanlık Osmanlı Arşiv belgelerine göre 1880 yılından itibaren bölgedeki Türk azınlıktan sürekli Türk ve Bulgar makamlarına şikâyetler gitmiştir.⁴ Bu şikâyetlerde; Bulgar çete ve komitelerinin köylere baskınlar yaparak Türkleri kaçırdığı, işkence ettiği, boğarak ya da silahla öldürdüğü, özellikle Müslümanların yoğun olarak yaşadıkları yerleşim birimlerine gelen Bulgar çetelerinin asker ve görevlilerin bilgisi, gözetimi ve hatta emirleri dâhilinde yağma, gasp, işkence ve katliamlar yaptığı, bu konularda Bulgar resmî makamlarına yapılan şikâyetlerin sonuçsuz kaldığı yazmaktaydı (Akt., Köse, 2006, s. 246-247).

Başbakanlık Osmanlı Arşivlerindeki Hariciye Siyasi İşlerdeki (N:306/262), 8 Kasım 1884 tarihli Vidinli Müslümanların Bulgaristan Emet idaresi Prensi Alexsandr’a gönderdikleri “*Bulgaristan Reis-i Müdiranı Karavalof’a verilen arzuhâl*” başlıklı şikâyet dilekçesinde aşağıdaki konular sıralanmıştır (Akt., Köse, 2006, s. 263);

“1. Nizama aykırı vergiler alınmaktadır.

2. Düşük fiyattan satmaya çalıştıkları arazi ve mülklerin satışına engel olunulmaktadır.

3. İdareden cesaret alan bazı Bulgarlar Müslümanlara zulüm etmektedir.

4. Din ve Peygamber’e çarşı ve pazarda sövülmektedir.

5. Müslüman ahali dövülüp yaralanmaktadır.

⁴ Bakınız: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Siyasî (HR. SYS), 304/165: Varna’dan bir grup ulemadan Başvekâlete dilekçe (14 Aralık 1879); 304/16: Rusçuk kazası jurnallerinden (29 Şubat 1880); 306/64: Filibe ikinci Kitabeti’nin Bulgaristan Komiserliği’nden gelen tahrirat (6 Nisan 1907); 306/54: Sadarettin Hariciye Nezareti’ne tezkere (9 Mart 1908).

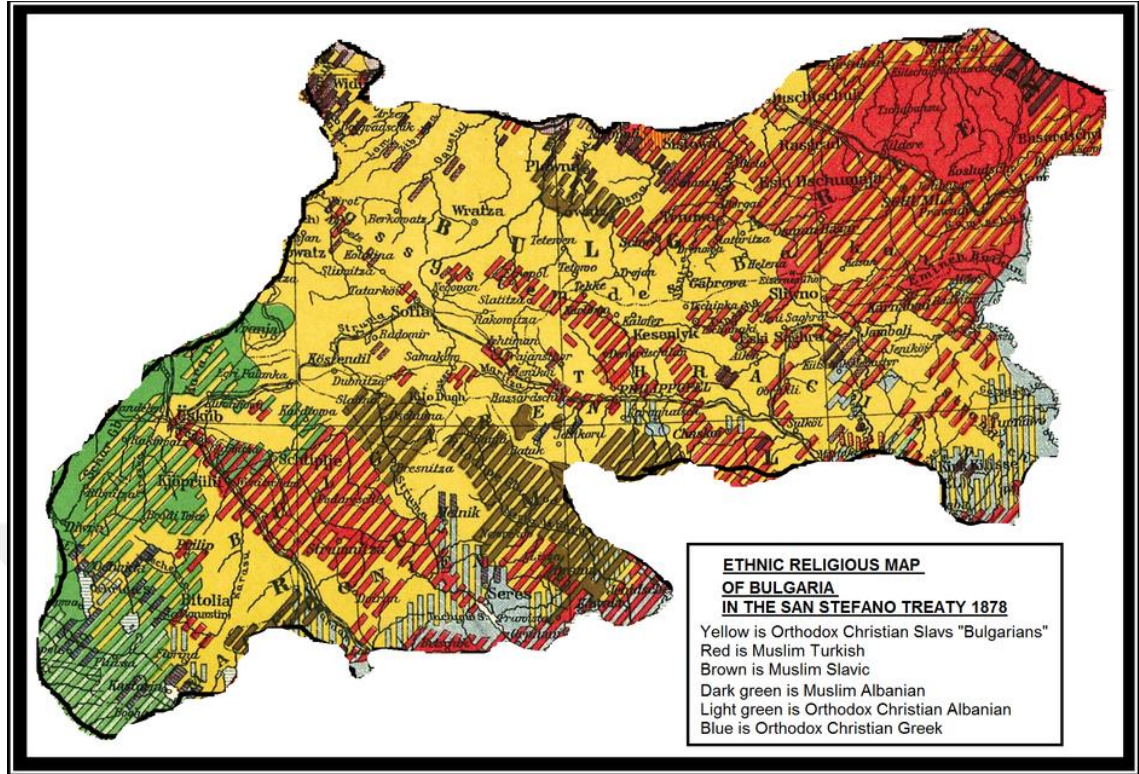
6. Hükümet memurları şikâyetlerimizde tedbir almamaktadır.
7. İslam mahallelerinde kerhaneler açılmaktadır. Mezhep değiştirmeye zorlamak amacıyla küçük kız çocukları zorla evlere kapatılmaktadır.
8. Bu konuda prensin emri olduğu halde çocuklar henüz velilerine teslim edilmemiştir.
9. Askere alınan çocukların başlarına Müslüman oldukları halde haç taktırılmaktadır.
10. Haksız yere cezalar verilmektedir.
11. Tutuklu ahali geceleri dövülmekte, kaybolan ve katledilen ahalinin hakkı aranılmamaktadır.
12. İnsan hayatını tehlikede bırakacak insanlık dışı zulümler yapılmaktadır.
13. Araziler hükümetin izni dâhilinde gasp edilmektedir. Ahali nafakalarını teminden aciz kalmaktadır.
14. Eytam sandığı işletilmemektedir.
15. Bulgaristan'daki bütün milletler dini vecibelerini yerine getirirlerken, Müslümanların kendi paralarıyla cami inşa etme istekleri reddedilmektedir.
16. Rüştîye mektebi Emaret'çe zapt edilişinden, çocuklar tahsil yapamamaktadır.”

Bu şikâyet dilekçesi de diğer şikâyet dilekçelerinin akıbetine uğrayarak sonuçsuz kalmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivlerindeki 1879-1907 tarihleri arasındaki Bulgaristan Türklerinden gelen şikâyet dilekçelerinde, o dönemde Bulgar yönetimi, çeteleri ve ahalisinin Türk azınlığa karşı yaptığı insanlık dışı muameleler anlatılmaktadır. Bu muameleler soygun, gasp, tecavüz, göçe zorlama, din değiştirmeye zorlama, dini ve kültürel fiillerin yapılmasını yasaklama, toplu halde çukura gömme, cami duvarına domuz eti asıp, haç işareti yapma, imamlara hakaret, küfretme, cinayet ve işkence, hak ve hukukun göz ardı edilmesi idi.⁵

Ayastefanos Antlaşması'nın yapıldığı dönemde Bulgaristan'ın dini ve etnik nüfus yoğunluğuna dair bilgiler Harita 2'de aşağıda gösterilmiştir.

⁵ Bakınız; BOA. HR. SYS. 304/160: Paravadi kazası jurnallerinden (31 Ekim 1879); 305/153: Başvekâlet'ten Hariciye Nezareti'ne tezkere (22 Aralık 1880); 306/155: Bulgaristan Komiserliği'nden gelen tahrirat (5 Şubat 1905); 306/87: Bulgaristan Komiseri Sadık Paşa'dan sadarete gönderilen tahrirat (5 Mart 1905); BOA. HR. SYS. 304/16: Meşihat'tan Başvekâlet'e tezkere (18 Şubat 1880); BOA. HR. SYS. 304/16: Rusçuk kazası jurnallerinden (29 Şubat 1880); 304/288: Vidin Yahya Paşa Mahallesi Müslümanlarının Vidin Tüccar Vekâle- ti'ne verdikleri istid'â (23 Eylül 1885); BOA. HR. SYS. 304/16: Rusçuk kazası jurnallerinden (18 Nisan 1880); 304/68: Rumeli i Şarkî Vilâyeti'nde Başvekâlet'e tahrirat (7 Temmuz 1880); 306/132: Bulgar Komiserliği'nden sadarete tahrirat (19 Ocak 1893); 306/5-2: Hariciye Nezareti'nden Sofya'daki Osmanlı maslahatgüzarı Refik Bey'e tel (28 Eylül 1912); BOA. HR. SYS. 304/73: Meşihathâne'den Hariciye Nezareti'ne tezkere (4 Mayıs 1880); 306/132: Bulgar Komiserliği'nden sadarete tahrirat (19 Ocak 1893); 306/88: Bulgaristan komiseri Sadık Paşa'dan sadarete tahrirat (26 Ocak 1905); 304/86: Bulgaristan komiseri Sadık Paşa'dan sadarete tahrirat (5 Ocak 1905).

Harita 2. 1878’de Bulgaristan’ın etnik ve dini nüfusu (Reddit, 2019).

Harita 2’deki bilgilere göre Bulgaristan’ın kuzey doğusunda yoğun olmak üzere ülkenin her tarafında Müslüman⁶ nüfusun yaşadığı görülmektedir. Haritada görülen Müslüman nüfusun büyük bir kısmı 1878’den sonra ya göç etmiş ya da savaşlarda öldürülmüştür.

Bulgarlar yaptıkları tüm zalimane davranışlarda Rusların desteğini alıyordu. Ruslar ise, Balkanlardan Osmanlı’yı silerek orada bir Slav Devleti kurma ve Akdeniz’e inme planı için Bulgarları istediği gibi kullanıyordu. Rusların 93 Harbinde Osmanlı’ya karşı galip gelmesi imzalanan Ayastefanos Antlaşması (3 Mart 1878), Bulgarların bağımsızlığına giden önemli bir aşama olmuştur. Karpat’a göre, Ayastefanos Antlaşması ile Tuna’dan Ege denizine kadar ve Makedonya’nın bir kısmını da içeren bölgede Bulgaristan muhtariyeti kurulacaktı (Karpa, 1993, s. 364). Ancak, Ayastefanos Antlaşmasını beğenmeyen İngiltere ve Avusturya-Macaristan, 13 Haziran 1878’de Berlin Kongresini gerçekleştirdi ve buna göre, Ayastefanos Antlaşmasıyla kurulan Bulgaristan Emareti içişlerinde serbest, dış işlerinde Osmanlı yönetimine bağlı kalacak ve Osmanlı’ya

⁶ Harita 2’de kahverengi, koyu yeşil ve kırmızı renkli alanlar Müslümanların yaşadıkları yerleşim yerlerinin göstermektedir.

vergi verecekti. Ayrıca Emaret içinde yaşayan Türklerin tüm hak ve hukuku antlaşmanın 4. ve 5. maddeleri ile yazılı olarak kayıt altına alınıyor ve bu haklar Bulgar Devleti kurulduğunda da kalıcı olması sağlanıyordu (İpek, 1994, s. 111-112). Antlaşmanın beşinci maddesinde, farklı din ve mezhepten olanlara eşit davranılacağı farklılıklarını dilediği gibi yaşayabileceği ve buna konuda herhangi bir ayrımcılık yapılamayacağı, ayrıca azınlıklara siyasi ve medeni haklar konusunda Bulgar vatandaşları ile eşit davranılacağı ve bu hükümlerin Bulgar Anayasası'nın üstünde kabul edileceği belirtilmişti (Şimşir, 1986, s. 378-379).

Berlin Antlaşması Ayastefanos göre daha çok Osmanlı'nın lehine bir antlaşmaydı. Türkgeldi (1987) ve Uçarol'a (2000) göre, Ayastefanos Antlaşması'yla sınırları Ege Denizi'ne kadar genişleyen Büyük Bulgaristan, 13 Temmuz 1878'de tarihli Berlin Antlaşması'yla sınırları daraltılarak Osmanlı Devleti'ne vergi veren bir prensliğe dönüştürülmüştür (Akt., Özcan, 2014, s. 100). Başbakanlık arşivindeki 57/192,12/N/1295; Y.EE, 2/79, 15/Z/1296 sayılı Osmanlı belgelerine göre,

“Berlin Antlaşması'na göre Büyük Bulgaristan üç kısma ayrılıyordu. Birinci bölgede Osmanlı hâkimiyeti altında muhtar, Babiâli'ye vergi veren bir Bulgaristan emareti oluşturulmuştur. Emaretin başına geçecek prens; halkın seçimi, padişahın bu seçimi tasdiki ve büyük devletlerin muvafakati ile tayin edilecekti. Prens iktidarda bulunan Avrupa devletleri hanedanlarından birine mensup olmayacaktı. Bulgaristan Prensliği sadece dokuz ay müddetle Rusya tarafından idare edilecekti. Bulgar prensliğinin örgütlenmesi ise Rusya'ya bırakılacaktı. Bulgaristan'da bir Hristiyan hükümeti ve milis askeri olacak ancak Osmanlı askeri bulunmayacaktı. Tuna vilayeti Bulgaristan'a kalacaktı” (Akt., Özcan, 2014, s. 100-101).

Ayastefanos Antlaşması ile kurulan 163 965 km²'lik Bulgaristan Emareti, Berlin Antlaşması ile üç parçaya ayrılarak 63 972 km² ile sınırlandırılmıştır. Kalan 99 993 km²'lik bölge ise Osmanlı yönetimine bırakılmıştı (Aydın, 1996, s. 127-128). Ayastefanos ile Bulgarların hayalini kurduğu Büyük Bulgaristan, Berlin Antlaşmasıyla sonlandırılmıştı. Tarihçi Emecen'e (1999) ve Başbakanlık Arşivindeki Osmanlı belgelerine göre;

“Berlin Antlaşması ile Bulgaristan'ın sınırları oldukça daraltılmıştı. Ayastefanos'ta Bulgar prensliğinin sınırları kuzeyde Tuna Nehri'ne, doğuda Karadeniz'e, güneyde Ege Denizi'ne ve Batı'da Arnavutluk'a dayandırılmışken yeni statü gereği Doğu Rumeli, Batı Trakya ve Makedonya Bulgaristan'dan geri alınmıştır. Doğu Rumeli'de özerk bir yönetim kurulmak ve Makedonya'da ıslahat yapılmak şartıyla buralar Osmanlı Devleti'ne verilmiştir. Bu şekilde Bulgaristan, Tuna Nehri ile Balkan Dağları arasında dar bir koridor haline getirilmiştir” (Özcan, 2014, s. 101). Yetişgin'e (2013) göre, “Bulgaristan'ın bu şekilde küçültülmesi, özellikle Makedonya ve Ege Denizi'nden uzaklaştırılmasıyla İngiltere ve Avusturya büyük oranda isteklerine ulaşmışlardır” (Akt., Özcan, 2014, s. 101).

Berlin Antlaşması ile Bulgaristan'da başlayan 9 aylık Rus idaresi Nisan 1879'a kadar devam etti. Rus idaresindeki Bulgaristan'da önce “Prens Çarkovski sonra da Dundukof Korsakof Rus komiserler olarak görev yaptılar. İdari teşkilatlanmayı Rus

çıkarlarına göre kurdular” (Karal, 1995, s. 102). Dundukof Korsakof’tan sonra, “23 Nisan 1879’da Sobranyo adını taşıyan Bulgaristan milli meclisi Bulgar anayasasını onayladı ve 29 Nisan’da Alman Prensi Alexander Battenberg Bulgar Prensi seçildi” (İpek, 1994, s. 122).

Bulgaristan’da Türk/Müslüman husumeti 1877-1878 Savaşı ve Emaretin kurulması hatta Bulgaristan Krallığı dönemlerinde de devam etti. Bu süreçte Bulgaristan’daki Türkler Anadolu’ya göç etmeye devam etti. Bu esnada Türk muhacirlerin en önemli sorunlarından biri de mal ve mülklerini koruyabilmektir. Bulgarlar Türk muhacirlerin hem canına hem de malına göz koymuştu. Bulgaristan Türklerinin Bulgaristan’daki mülkleri antlaşmalarla garanti altına alındığı halde Bulgar idareleri Rusların desteğini alarak hile, tehdit ve gasp yoluyla bu mülklerin üzerine konmuşlardır. İpek’in (1994) aktardığına göre, Ruslar Ayastefanos (11. Madde) ve Berlin Antlaşması (12. Maddesi) gereği köylerini terk eden kişilerin mülkiyet haklarını kaybettiğini savunmuştur. Oysa Berlin Antlaşması’nda (12. Madde), Bulgar Emareti’ndeki ikametini terk eden veya göç eden topluluğun, geride bıraktığı mal ve mülklerin korunacağı, üçüncü kişiler aracılığıyla değerlendirilebileceği ve Bulgar idarelerince asla el konulamayacağı hükümleri bulunuyordu. Sorun çıktığı takdirde Türk-Bulgar idaresi karma bir çözüm komisyonu kuracak ve sorunları 2 yıl içinde çözüme kavuşturacaktı (s. 144). Ancak bu konu uzun zaman sürüncemede kaldı ve nihayetinde göç eden Türkler için bu mal ve mülkler bir daha geri alınamadı.

Berlin Antlaşması ile teminat altına alındığı varsayılan Türk azınlığın hak ve özgürlükleri sadece kâğıt üzerinde kalmıştı. Başbakanlık arşivlerindeki 14 Kasım 1880 tarihli “Köstendil ahalisi 73 Müslüman’dan Başvekâlet’e mahzar” başlıklı şikâyetlerinde, Türk azınlığın tarlalarına dahi gidemediğini, kiraya verdikleri tarlaların ücretlerini alamadıklarını, mallarına hile ile el konulduğunu, mülke dair senetlerin resmi makamlarca tasdik edilmediği, Bulgarların, 30-40 yıllık olayları yeniden dava ederek Türkleri mahkeme kapılarında süründürdüklerini, atılan iftiralarla mücadele ettiklerini anlatmışlardır. 24 Kasım 1880 tarihli ve “Manastır vilayetinden Dâhiliye Nezareti’ne tahrîrât” başlıklı başka bir Başbakanlık arşiv belgesinde, Zulme uğrayan Türk azınlığın şikayet etmek, mücadele etmek ve mücadele sabrı tükenince Anadolu’ya göçmekten başka yapacağı bir şeyinin kalmadığı anlatılmaktadır. Bulgarlar hem çeteleri hem de

resmi görevlileri eliyle bölgedeki Türklerin tüm haklarına el koyarak onları yıldırılmıştı (Akt., Köse, 2006, s. 249).

Türkleri göçe zorlayan Bulgarların tek hedefi bölgede Bulgarlardan oluşan milli bir devlet kurmaktır. Artık dünyadaki konjonktürel şartlar onların lehine işliyordu. Kurtev (1964) ve Radeva'ya (1983) göre, “Berlin Antlaşmasından sonra Bulgar milli kimliğini inşa etme sürecinin son aşamasına gelinmiştir. Millî şuur oluşturma sürecindeki kadar güçlü olmasa da millî ve devlete ait semboller, eğitim sistemi, ordu ve millî propagandanın çoğunluğu oluşturan Bulgarlar üzerindeki etkisi devam etmektedir” (Akt., İsoy, 2014, s. 39).

3.1.2. Bulgaristan’ın bağımsızlığından komünist rejime kadar olan dönem (1908-1944)

23 Temmuz 1908’de ilan edilen II. Meşrutiyet sonrası çıkan kaos ve Osmanlı’nın sürekli kaybettiği savaşların getirdiği moral bozukluğu ve ağır borç yükü yönetimi zora sokmuştu. Artan iç huzursuzluklar, İttihat ve Terakki’nin yaptığı darbe ve darbenin oluşturduğu istikrarsızlık Osmanlı’yı kendi içine odaklanmaya zorlamıştı. Bu durum Bulgaristan Emareti için bulunmaz bir fırsat olmuştu. Osmanlı’nın içinde bulunduğu bu zor durumdan yararlanan Bulgarlar 5 Ekim 1908’de Bulgaristan Krallığı’nı ilan ettiler (Crampton, 2007, s. 57; Toğrol, 1989, s. 18, 70). 19 Nisan 1909 tarihinde Osmanlı ve Bulgar yönetimleri arasında imzalanan protokol ile Bulgaristan Krallığı resmen tanındı. İmzalanan protokol ile Bulgaristan Krallığı ülkesindeki Türk-Müslüman azınlığa din ve mezhep özgürlüğü, siyasi ve medeni haklar konusunda eşitlik fırsatı tanındı (Şimşir, 1986, s. 368). Protokol ile Bulgaristan’daki Müslüman-Türk azınlığa ibadet özgürlüğü, Bulgarlarla eşit muamele ve camilerde Halife-Padişah adına hutbe okutulması taahhüt edilmiştir (Şimşir, 1985, s. 243). Protokol sayesinde Türkler okul ve ibadethanelerini kullanabilecekleri, ayrıca Türk-İslam kültürüne ait eserlerle ilgili sorunların uluslararası hukuk yoluyla çözülmesi garantiye bağlanmıştır. Bulgaristan’daki Türk-İslam mirası eserlerin korunması ve hak sahipliği konusu bu protokolde açıkça yazılmış oldu (Özlem, 2008, s. 347).

“İstanbul Sözleşmesiyle Bulgaristan’ın tanınması bazı hukuksal sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Bulgaristan’ın bağımsızlığını ilan etmeden önce Osmanlı sınırlarını terk eden Bulgarların sınırlar arasında serbestçe seyahat etme lükslerinin ortadan kalkması, Edirne ve Makedonya’da bulunan arazi ve taşınmaz mallarını kontrol

için 2 ay içerisinde Osmanlı vatandaşlığına geçmeleri aksi takdirde ilelebet Bulgar kalacaklarına ilişkin bir şartın getirilmesi bu kapsamda verilebilecek örneklerdir” (Özlem, 2008, s. 348).

Osmanlı Devleti’nin I. Balkan Savaşı esnasında Bulgarlarla ilişkileri sorunlu geçmiştir. I. Balkan Savaşı sürecinde ilişkilerin seyri aşağıdaki şekilde gelişmiştir;

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşının yaraları sarılamadan Balkan savaşları başladı. Bulgar Krallığı’nın kurulması Bulgarları durdurmadı. Balkanlardaki diğer ülkeleri de yanına çekerek Osmanlı düşmanlığına devam etti. Richard Hall’e göre, Balkan ülkeleri Balkan Savaşlarında, yayılmacı büyük Avrupa ülkelerinden Almanya ve İtalya’yı taklit ediyorlardı (Hall, 2003, s. 9). Örneğin Bulgarların da derdi “*Büyük Bulgaristan*”ı kurabilmektir. Oysa daha önce de İncalcık’tan aktardığımız tespitlerde de görüleceği üzere, Bulgar milleti 18. Asra kadar bilinen bir millet bile değildi. Diğer Balkan devletleri de büyük olma hayalinin peşinden Balkan Savaşlarına sürüklenmişti. Osmanlı düşmanlığı nedeniyle Avrupa Devletleri ve Ruslar bu konuda tüm Balkan Devletlerini yeterince destekliyorlardı.

Avrupa Devletleri “Şark Meselesi” adı altında, Balkanlardaki Hristiyan milletleri Osmanlı hâkimiyetinden kurtarmak için isyana teşvik etmeyi, Hristiyanlar için reform talep etmeyi, Türk toplumunu Balkanlar’dan silmeyi hedefliyorlardı. Bu amaçla Rus Çarı’nın aracılığı ile 13 Mart 1912’de Sırp-Bulgar ittifak anlaşması imzalandı (Halaçoğlu, 1994, s. 6, 7, 12). İttifak anlaşmasına göre geçmişin iki düşmanı olan Sırp ve Bulgarlar Rusların isteği üzerine her şeyi unutarak Osmanlıya karşı birlikte hareket etme konusunda uzlaşmışlardı. Mayıs 1912’de ise, Bulgar-Yunan ittifakı gerçekleştirildi (Artuç, 1988, s. 68, 69, 93). Bu ittifakların amacı Osmanlı topraklarını paylaşmaktır. Ekim 1912’de Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ ayrı ayrı olmak üzere Osmanlı’ya savaş ilan ettiler (I. Balkan Savaşı). Osmanlı’yı savaş ilan eden taraf olması için zorlasalar da başaramayınca, kendileri savaş ilan ettiler.

I. Balkan Savaşı’nda yenilen Osmanlı Devleti 30 Mayıs 1913’de Londra Anlaşması’nı imzalamak zorunda kaldı ve anlaşma gereği Kavala, Dedeağaç, Edirne dâhil bütün Rumeli’yi Bulgaristan Krallığı’na bırakarak Midye-Enez çizgisinin batısını kaybetti (Eroğlu, 1990, s. 71). Batı Trakya Bulgaristan’a bırakılmıştı. Oysa 1913 yılında Batı Trakya nüfusunun %80’i Türklerden meydana gelmekteydi. Bulgarlar ise sadece %5 nüfus oranına sahipti (Öksüz, 2006, s. 60).

Bulgaristan Devleti'nin ilk yıllarında birçok bölgede Türkler yoğunlukta idi. Balkan Savaşları ve 1934 sonrası yapılan toprak ihtilali ile Bulgaristan Türklerin arazilerine devletin el koyması Türk nüfusun göç etmesine sebep olmuştur (Keskiöglü, 1985, s. 26-27).

Balkan Savaşları esnasında Balkan coğrafyasından Anadolu'ya büyük kitlesel göçler olmuştur. Tarihçilerin bu konudaki rakamları 115 000 (Halaçoğlu'ndan aktaran, Kayapınar, 2012, s. 375) ile 410 000 (McCarthy, 1998, s. 374) arasında değişmektedir. Balkan Savaşları dönemindeki göçlerin ayrıntılı bilgileri “4.3. Göç olgusu ve Türkiye ile ilişkiler” başlığı altında ele alınmıştır.

Balkan Savaşlarında Balkan coğrafyasındaki büyük oranda Türk/Müslüman nüfus göç etmiş ve Osmanlının Rumeli'deki toprakları da bu kayıptan etkilenmiştir. Osmanlı Devleti, Balkan Savaşlarında Balkanlardaki “topraklarının %83'ünü, nüfusunun %69'unu kaybetmiş” ve bölgede yaşayan Osmanlı halklarına, savaş sonrası yapılan antlaşmalara aykırı olarak baskı ve zulüm uygulanmıştı (Halaçoğlu, 1994, s. 26). McCarthy'ye göre, 1911'de Osmanlı Devleti'nin sınırları dâhilinde olup daha sonra Bulgaristan'a bağlanan topraklarda halkın % 56'sı Müslüman'dır. Sadece Tırnova kazasında Bulgarlar %72 ile çoğunlukta idi (McCarthy, 1998, s. 187).

Ayrıca Bulgaristan topraklarında bulunan Türklerin büyük bir kısmının Balkan savaşları sonrasında diğer Balkan ülkelerine bırakılması da Bulgaristan'daki Türk nüfusunu azaltmıştır. Örneğin, Balkan Savaşları sonunda Türklerin yoğun olarak yaşadığı Pazarcık ve Silistre gibi Romanya'ya bırakılan 5 yerleşim yerinde toplam 106 038 Türk bulunmaktaydı ve bu nüfus Bulgaristan nüfusundan Romanya nüfusuna aktarılmıştır. Türk nüfus ile birlikte bölgedeki 350 okul da Romanya'ya bırakılmıştır (Şimşir, 1986, s. 52).

Savaşın sivil halkı nasıl etkilediğine dair birçok acı anı bulunmaktadır. Kasım 1912'de Çatalca'ya giren Bulgarların ağır kayıplar vererek çekilmek zorunda kaldı (Artuç, 1988, s. 166-174) ve çekilirken verdiği zararı Georges Remond şöyle tasvir ediyordu;

“Üç bin nüfus bulunan Müslüman mahallesinde bir hane bile kalmamıştı. Bulgarlar çekilmeden önce hepsini yakmışlar, yıkmışlardı. Yalnız birkaç duvar ve bölme kalmıştı. Aslında iki camiye pek dokunmamışlarsa da, ahıra çevirdiklerinden içleri gübrelerle pislenmişti. Mezar taşlarını hep kırmışlardı. İster savaş açısından olsun, ister başka bir görüş sebebiyle olsun hiçbir sebep bu vahşice muameleyi meşru gösteremez. Binaların yapısı o kadar bozulmuştu ki, bir Rum veya Bulgar evine rastladığı zaman durmuş ve yine Müslüman evine atlamıştı. Rum mahallesine hiç de dokunulmamıştı. Türkler geldikleri ve Müslüman kardeşlerinin evlerinin enkazının üstünden geçtikleri zaman Rumların bir camını bile kırmamışlardır. Rum mektep ve kiliselerine de hiçbir zarar

gelmemiştir. Bu yumuşaklık, bu uysallık, bu itaat veya hissizlik her türlü övgü ve takdire değer”
(Remond, 2007, s. 163-165).

I. Balkan Savaşı esnasında Bulgar çetelerinin ve askerlerinin yaptığı katliamları anlatan McCarthy, “Ölüm ve Sürgün” adlı kitabında, Demir Hisar’da, 64 Türkün bir kahvede diri diri yakılarak katledildiğini, Aralık 1912’de Serez’de, 800 Müslüman şehit edildiğini, Cuma-i Bala, Petriç, Menlik kasabalarında Müslüman ev ve ibadethaneleri yok edildiğini, Drama’da yüzlerce Müslümanın öldürüldüğünü, Dedeagaç’ta da yaklaşık 3000 kişi öldürüldüğünü, ev ve camilerin yakıldığını, malların yağmalandığını yazmaktadır (McCarthy, 1998, s. 148-150, 156, 161-162).

Balkan Savaşı sırasında Babaeski’de bulunan Alman Binbaşı Hochwaechter, o günlerden birine dair anısını şöyle anlatır; *“İstasyonda korkunç bir hava esiyor. Yerli halkın hepsi kaçmış. Kadın ve çocuklar manda arabalarıyla uzun kollar halinde demiryolu boyunca ya da kestirmeden Tekirdağ’a gidiyorlar. Köyleri yanmış, yersiz yurtsuz günlerce oradan oraya ya dolaşıyorlar. Karışıklık gittikçe artıyor, manzara tam sefalet ve perişanlık. Çocuklar yarı çıplak, kadınlar çamurda çıplak ayak”* (Artuç, 1988, s. 132).

24 Eylül 1913 tarihli İngiliz arşiv belgesinde, Bulgaristan’da Müslümanların dövülerek zorla Ortodoks yapıldığı, Müslüman kadınların peçelerinin açıldığı ve zorla kiliseye götürüldükleri yazmaktadır (Ağanoğlu, 2001, s. 88). Bulgar çeteleri I. Balkan Savaşı’nın zafer sarhoşluğu ile Müslüman Türklere her eziyeti reva görmekteydiler. Alp’in aktardığına göre, Bulgar komitacıları ve çeteleri resmi otoritenin bilgisi ve teşviki ile bölgedeki Türkleri zorla vaftiz etmeye, Pazar âyini için kiliseye götürmeye başlamışlardı. Gümülcine’de kiliseye dönüştürülen camilerde, zorla Hristiyan âyini yaptırılmaya başlanmış, âyine gitmeyenler her Pazar âyini için 15 altın lira ile cezalandırılmışlardı. Gitmemeye devam edenlerse idam edilmişti (Alp, 1990, s. 23-27).

Osmanlı Devleti’nin II. Balkan Savaşı esnasında Bulgarlarla ilişkilerinin seyri aşağıdaki şekilde gelişmiştir;

I. Balkan Savaşı’nda galip gelen Balkan Devletleri (Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan ve Makedonya) aralarında anlaşamadılar ve Bulgaristan 15 Ağustos 1913 tarihinde Sırbistan ve Yunanistan’a saldırdı. Bu saldırı II. Balkan Savaşı’nı başlattı. Balkan Devletlerinin aralarındaki savaştan faydalanan Osmanlı, Bulgaristan’a savaş açtı. Her iki cephede savaşamayacağını anlayan Bulgar yönetimi Edirne’yi Osmanlı’ya bırakmak zorunda kaldı (23 Temmuz 1913). Savaş sonunda “yirmi maddeden oluşan,

Osmanlı-Bulgar Barış Antlaşması 29 Eylül 1913'de İstanbul'da imzalandı. Bu antlaşma ile Edirne ve onun batısındaki çapı 30 km. tutan yarım daire şeklindeki bir toprak parçası, Osmanlı Devleti'ne kalırken, Meriç (Mesta/Karasu) Edirne arasında kalan Batı Trakya toprakları ise Bulgaristan'a verilmiştir" (Erim, 1953, s. 457-476).

İstanbul Antlaşmasına göre, Bulgaristan'da kalan Türkler hakkında da maddeler içermektedir. Bu maddelere göre: Bulgaristan'a terk edilecek arazide yaşayan Türkler dört yıl içinde Osmanlı sınırlarına göç edip etmeme hakkına sahip olacaklardı (Madde 2). Eğer göçmeye karar verirlerse mallarını satabilecekler, kalanlar ise, Hristiyan komşuları gibi, sivil ve siyasî haklara sahip olacaklardı (Madde 3). Ayrıca burada kalan Türkler her türlü din ve mezhep hürriyetine sahip olacaklar, okullarda devlet dili dışında eğitim-öğretim Türkçe olacaktır. Bunlar müftü ve başmüfettişlerini kendileri seçecekler ve bunların maaşları Bulgar hükümetince ödenecekti. Müftüler evlenme, boşanma, vasiyet, miras ve nafaka konularında mutlaka karar yetkisini sahip olacaklar ve Bulgar makamları da bu kararları aynen uygulayacaktı. Bunlardan başka Bulgarlar, Bulgaristan'daki Türklerin mülkiyet haklarına saygı gösterecek, zorunlu olmadıkça kamulaştırmayacak, kamulaştırma hâlinde değerini peşin olarak ödeyecekti (Armaoğlu, 1997, s. 689; Crampton, 1993, s. 62-63). Bu Antlaşma ile Bulgaristan'da bulunan Türk-İslâm azınlığı, okullar, vakıflar, cemaat teşkilatlanmaları, müftülükler, dil, din, örf ve âdet konusunda hak ve menfaatlere sahip olmuşlardı (Eroğlu, 1985, s. 29).

Balkan Savaşları sonucunda Bulgaristan 84 000 ölü ve 156 000 yaralı asker; dört devlete karşı savaşan Osmanlı ise 150 000 şehit ve yaralı vermiştir. Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ'ın toplam ölü ve yaralı sayısı 417 200 olmuştur (Sloane, 1987, s. 146). Balkan Savaşları neticesinde Bulgaristan 25 257 Km² toprak kazanmış, Osmanlı ise kaybetmiştir (Öztuna, 2006, s. 196). Savaş sonucunda, Türk ve Müslüman nüfusun en yoğun olduğu Kırcaali, Eğridere, Koşukavak, Darıdere, Cebel, Mestanlı, Ortaköy, Dövlén, Paşmaklı ve Nevrokop şehirleri Bulgar toprakları olmuştu (Alp, 1990, s. 1-2).

Balkan Savaşları esnasında bölgedeki Türkler, Osmanlı idaresinden bağımsız olarak çok yoğun bir mücadele vermişler ve hatta tarihteki ilk Türk Cumhuriyetini dahi kurmuşlardı. Abdürrahim Dede'nin (1978) "*Balkanlar'da Türk İstiklal Hareketleri*" adlı kitabında yazdıklarına göre, Balkan Savaşları sonunda Balkan ülkeleri arasında imzalanan 10 Ağustos 1913 Bükreş Antlaşmasıyla nüfusunun büyük bir çoğunluğu Türk

ve Müslüman olan Batı Trakya Bulgaristan'a bırakılmış ve Bulgar çeteleri bu bölgede hemen büyük bir zulme girişmişti. Bu zulme karşı direnen bölgedeki Türkler 31 Ağustos 1913'te başkenti Gümülcine olan Batı Trakya Türk Cumhuriyeti'ni (Garbi Trakya Hükümeti Muvakkatesi) kurdular. Batı Trakya Türk Cumhuriyeti, İstanbul'da ve Sofya'da telaş ve heyecan uyandırmıştı. 2 Ekim 1913'te Yunanlılar Dedeağaç'ı ve bazı liman şehirlerini Batı Trakya hükümetine teslim etmişlerdi. Gümülcine, Dedeağaç, İskeçe, Eğridere, Darıdere, Kırcaali, Koşukavak bölgesini idare eden Hükümet, Osmanlı Devleti ile de aralarının iyi olmadığını ve bu bağımsızlığı onlara karşı da ilan ettiklerini bildirmişlerdi. Garbi Trakya Hükümeti'ne Osmanlı Devleti destek veremedi ve 29 Eylül 1913'te Bulgarlarla imzalanan İstanbul Antlaşmasıyla Batı Trakya tamamen ve savaşı bir şekilde Bulgaristan'a bırakıldı (Akt., Bulut, 2008, s. 86). Antlaşma gereği 25 Ekim 1913'te bölge Bulgaristan'a bırakılınca, tarihte kurulan ilk Türk Cumhuriyeti de büyük bir hüznle sonlanmış oldu. Bu durum bölge halkında Osmanlı idaresine karşı bir sitem de doğurdu.

Bulgaristan İstatistik Genel Müdürlüğü'nün 1933 yılı verilerine göre; Balkan Savaşları öncesinde Bulgaristan'ın 96 345 kilometrekare toprağı bulunmaktaydı. Balkan Savaşı neticesinde Türkiye'den 23 187 kilometrekare alıp, Bükreş Antlaşması ile Romanya'ya 7696 kilometrekare bırakmış ve nihayetinde 111 836 kilometrekare toprağına sahip olmuştur. 1915'de Meriç bölgesinden 2 588 kilometrekare olarak toprağını 114 424 kilometrekare 'ye çıkarmıştır (Aybar, 1935, s. 3).

I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti ile Bulgaristan ilişkileri müttefiklik havasında başlamıştır. I. Dünya Savaşı sürecinde Türk-Bulgar ilişkilerinin seyri iki devlet arasında olduğu gibi iki toplum arasında da olumlu olmuştur.

Osmanlı Devleti, Kasım 1914'te I. Dünya Savaşı'na İttifak Devletleri saflarında girdi. Bulgaristan ise biraz bekledikten sonra Almanların yeneceğini düşünerek 6 Eylül 1915'te İttifak Devletleri safında yer alarak savaşa dâhil oldu. Böylece Osmanlı ile Bulgar Devletleri ilk defa aynı tarafta yer aldılar. Bu müttefiklik durumu Bulgaristan'daki Türkler ve Müslümanlar üzerinde asimilasyon baskısını biraz yumuşattı ve yaşantılarında olumlu bir havanın esmesine neden oldu.

1913'ün sonlarına doğru Bulgar makamlarının Bulgar görevlilere yazdıkları resmi yazılarda, Türklerin Hristiyanlaştırılması ve Bulgarlaştırılması uygulamalarından vazgeçildiği yazılmaktaydı (Özlem, 2016a, s. 285). I. Dünya Savaşında müttefik olan

Türkiye ve Bulgaristan arasındaki ilişkiler yoğunlaşmış ve müşterek askeri birlikler Romanya cephesinde Ruslara karşı savaşmıştır. Bu yakınlaşma atmosferinde Bulgar yönetimi, Türklere isim kullanma hakkını iade etmiştir” (Turan, 1995, s. 295). I. Dünya Savaşı döneminde bazı cephelerde ortak düşmana karşı mücadele veren iki devlet arasında gelişen iyi ilişkiler Milli Mücadele döneminde de devam etmiş ve bu durum Bulgaristan’daki Türk azınlığın rahatsız bir dönem geçirmesine vesile olmuştur (Özlem, 2015a, s. 87). Bu dönemde Bulgar Meclisinde Türk milletvekilleri dahi seçilmiştir.

Bulgar resmî istatistiğine göre, Bulgar Devleti adına Birinci Dünya Savaşı sırasında savaşan Türk askerlerden 9604’ü şehit düşmüştür. Binlercesi de sakatlanmış ve esir edilmiştir. Savaşta yer alan Pomak askerlerle ilgili resmî istatistiklerde her hangi bir bilgiye yer verilmemiş, Pomak şehit ve yaralı sayıları gizlenmiştir (İsoy, 2014, s. 42).

I. Dünya Savaşı’ndan yenik çıkan Bulgaristan, 27 Kasım 1919’da Neuilly Barış Antlaşması’nı imzaladı⁷. Anayasa hükümleri ile eşdeğer kabul edilen antlaşmanın dördüncü bölümüne (Madde 49-57) göre, Bulgaristan idaresinin hiç bir yasal mevzuat ve kararı Bulgaristan’da yaşayan azınlıkların aleyhine olmayacaktı. Bulgaristan, din, dil, ırk, milliyet gözetmeden, tüm azınlıklarına eşitlik tanıyacaktı. Dini ibadet ve yaşantı serbestliği; seçme, seçilme ve siyasal faaliyet hakları; devlet memuru olma, meslek ve sanat seçme ve icrasında serbestlik; kendi dillerini her yerde (okul, basın, ibadet, ticaret, mahkeme vb. yerlerde) yazılı ve sözlü olarak kullanabilme hakkı; kurum açma ve denetleme serbestliği ile Bulgar yurttaşlarına verilen tüm haklara sahip olabilme gibi haklar bu antlaşma ile sağlanmıştı (Şimşir, 1986, s. 374).

Neuilly Barış Antlaşması ile Bulgaristan’ı Ege’ye bağlayan ve İstanbul Antlaşması ile Batı Trakya Türk Cumhuriyeti’nden alınan topraklar (Gümölcine ve Dedeoğlu) Yunanistan’a verildiğinden Ege Denizi ile bağlantısı kesilmiş oldu.

Bulgaristan’da Neuilly Barış Antlaşması öncesi Bulgaristan Halk Çiftçi Partisi iktidardaydı (6 Ekim 1919). Çiftçi Partisi’nin yönetimde kaldığı 9 Haziran 1923 tarihine kadar Bulgaristan Türkleri 1878’den bu yana en rahat dönemi yaşamışlardı. Bu dönemde 8 Türk milletvekili meclise girerken Çiftçi Partisi lideri Alexandr Stamboliyski’nin kendisi de Türk bölgesinden seçilmiştir (Özlem, 2016a, s. 288). Stamboliyski Türkiye ve

7 Antlaşmanın tüm maddeleri için bakınız, “Treaty of Peace Between the Allied and Associated Powers and Bulgaria, and Protocol and Declaration signed at Neuilly-sur-Seine, 27 November 1919” <http://www.gwpda.org/1918p/neuilly.html>

Türkler hakkında olumlu kanaatler taşıyordu. Stefan Velikov'un (1983) aktardığına göre, Stamboliyski'nin 26 Ekim 1922'de Parlamento'da Türkiye hakkında şunları söylemiştir;

“Büyük devlet adamı Kemal Paşa şahsında Türkiye'nin hizmetlerini tanımamız gerek... Sevr Antlaşması'nın revize edilmesiyle birlikte, öteki antlaşmalardaki ağır maddelerin de revize edilmesine gidilecektir. Sabır gerek. Şimdi artık komşumuz olan Türkiye ile ilişkilerimiz ancak iyi, dostane ilişkiler olabilir. Ortak çıkarlarımız, barış içinde yaşamamamızı gerektiriyor” (Velikov, 1983, s. 1871).

Stamboliyski'nin Türkiye'ye karşı beslediği olumlu duygular Bulgaristan'daki Türk azınlığı da olumlu etkilemişti. Çiftçi Partisi I. Dünya Savaşı'nda müttefik olduğu Türklere karşı olumlu tavrını devam ettirdi. Bunda Bulgaristan Türklerinin % 80'inin çiftçi olmasının ülkedeki tarım üretimi açısından önemi ve o yıllarda imzalanan antlaşmalardaki azınlık hakları ile ilgili hükümler de etkili olmuştur (Eminov, 1990; Şimşir, 1986, s. 54-57).

Askeri darbe ile devrilen Çiftçi Partisi lideri Stamboliyski'nin iktidarından sonra Türkler için yine sıkıntılı günler başlamıştı. İktidara gelen faşist idare, “*Bulgaristan Bulgarlarıdır*” diyerek Türklere ve diğer azınlıklara baskılar başlattı (Toğrol, 112 Yıllık Göç (1878 - 1989), 1989, s. 18, 71). Stayanov'a göre, 1920'li yılların sonralarına doğru Bulgaristan'da kurulan küçük çapta bazı faşist örgütler “Bulgaristan Bulgarlara aittir” sloganı kullanarak burada yaşayan Türkleri göç etmeleri için zorluyorlardı (Sabev, 2012, s. 126-127).

Stamboliyski döneminden sonra Bulgaristan'da yaşayan Türklere baskılar arttı. Şimşir'in (1986) aktardığına göre, Kuzey Bulgaristan'da kurulan Rodna Zaştita (Yurt Koruması) ve Güney Bulgaristan'da kurulan Trakya Komiteleri 1923-1936 yılları arasında Bulgaristan Türklerine zulüm yapmışlardı. Özellikle Rodna Zaştita “*Bulgaristan Bulgarlarıdır, başka ırklara hayat hakkı yoktur*” diyerek eziyetlerini meşrulaştırmaya ve taraftar bulmaya çalışıyordu. 8 Mart 1930 tarihli Deliorman gazetesi, Trakya ve Rodna Zaştita komitelerinin zulümlerini aşağıdaki haberleriyle aktarmaktaydı (s. 207-208);

“Şimdi Bulgaristan'da Türklere dayak atan, bunları yaralamaktan, hatta öldürmekten zevk alan, köy çeşmesine domuz yağı süren, müezzini taşıyan, bazen de cami yakan, velhasıl saf halkın dini hissiyatını galeyana getirmek, gözünü yıldırmak, üzerlerine dehşet, korku salarak bu güzel vatani terk ettirmeye çalışan kara bir teşkilat faaliyetine devam ediyor. Son zamanlarda şimal taraflarındaki bu belaya, cenup taraflarında ikinci bir bela daha zammoldu. Kırcaali ve havalisinde de kahpece pusu kurarak namuslu Bulgarya Türkünü öldürenler belirdi. Orada da Türkün tarlasını, evini bırakıp hicret etmesini isteyenler his olunmaya başladı. Şimdiye kadar kalemlle, nutuklarla hareket eden bir teşkilatın eline sopa ve silah aldığını Bulgarya Türkü hayretle, esefle, lanetle hissediyor ...”

20 Şubat 1930 tarihli Deliorman Gazetesi Bulgaristan Türklerinin dramatik durumunu aşağıdaki şekilde anlatıyordu,

“Türkler buradan istemeye istemeye, gözleri arkalarında kalarak gidiyorlar, çünkü gitmeye mecbur oluyorlar. Bulgarya'da... öyle vakalar oluyor ki, insanı canından, malından, namusundan ötürü

korkutuyor... Bir ay evvel Akdere'de öldürülen Pehlivanoğlu'nun kanları kurumadan Rodoplarda başka Türk kanı döküldü... Cebiroğulları Nahiyesi Müdürü Hasan Efendinin gün ortasında katli keyfiyeti, Kırcaali ve havalisinde pek büyük korku tevhit ettiğinden umum halk malını, mülkünü satarak Türkiye'ye hicret etme yoluna dökmüştür ...”(Akt: Şimşir, 1986, s. 209-210).

Bu yıllarda Balkan Paktı kurulmuş, ancak burada da Bulgaristan-Türkiye ilişkileri iyi gitmemiştir. 9 Şubat 1934'te kurulan Balkan Paktı'na Bulgaristan, komşularının topraklarına göz diktiği iddiasıyla alınmamış ve Bulgaristan bu durumdan dolayı Türkiye'ye menfi tavır almıştır (Genelkurmay Başkanlığı, 1976, s. 95).

Baeva ve Kalinova'dan (2009) aktaran Sabev'e göre, 19 Mayıs 1934 tarihinden itibaren Türklere karşı baskılar artmıştı. Dönemin İçişleri ve Dışişleri bakanlıkları arasında “Haziran ve Temmuz 1934 tarihli yazışmalarda Türklerin dükkânlarda ve kamuya ait yerlerde Türkçe konuşmalarının yasaklandığı ve diğer baskılara maruz kaldıkları” belirtilmiştir (Sabev, 2012, s. 121). 1934 yılında askeri bir darbeyle iktidara gelen Zveno altı ayda Türklerin yoğun yaşadığı Kırcaali ve Deli Orman çevrelerindeki 1900'e yakın Türk köyünün ismini Bulgarca yapmıştır (Tahir, 2009, s. 19). Bulgaristan'da 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı döneminden Bulgar Krallığı'nın (1944) kuruluşuna kadar geçen sürede, Bulgar milliyetçiliği ve Ortodoks duygularla, Bulgaristan Türklerinin “*Müslümanlaştırılmış Bulgarlar*” oldukları gerekçesiyle özüne döndürme faaliyetleri kapsamında öncelikle isimlerinin değiştirilmesi çalışmalarına yer verilmiştir (Sabev, 2012, s. 123-124).

Bulgaristan İstatistik Genel Müdürlüğü'nün 1933 yılı verilerine göre; I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Bulgaristan Neuilly Antlaşmasıyla topraklarının 2566 kilometrekaresini Yugoslavya'ya, 8712 kilometrekaresini Yunanistan'a bırakarak 103 146 kilometrekare toprağı koruyabilmiş, Balkan Savaşında kazandığı toprakların 11 278 kilometrekaresini kaybetmiştir (Aybar, 1935, s. 3).

Balkanlarda gerginlik ve çatışmaları azaltmaya yönelik politika zileyen Türk hükumeti Bulgaristan ile de iyi ilişkiler kurma peşindeydi. Türk kruvazörü Hamidiye'nin Varna limanını ziyareti bu çerevede değerlendirilebilir. Bu ziyaret bölgedeki Türk/Müslüman ahali tarafında da sevinçle karşılanmıştır. Zira İngiltere'nin Varna Konsolos Yardımcısı F. P. Baker 21 Mayıs 1938'de Londra'ya gönderdiği raporda Türk kruvazörü Hamidiye'nin Varna limanını ziyaretini şu şekilde anlatmaktadır:

“Ziyaret, ilin resmi makamlarınca ve halk tarafından ilgiyle takip edildi. Ziyarete siyasi bir anlam yüklenilip bu ziyaretin Fransa, Yugoslavya, Türkiye ve Bulgaristan arasında kurulacağı düşünülen Pakta yönelik olduğu şeklinde algılandı. Hamidiye'nin ziyareti en çok da Varna'da bulunan ve Türkçe konuşan ahali tarafından sevinçle karşılandı; çevredeki köylerden akın akın gelen Türkler, gemiyi ziyaret ettiler” (Public Record Office, 1938, PRO/FO: 371/22333/ s. 200-201).

“1 Eylül 1939'da II. Dünya Savaşı'nın çıkması ve ardından da Almanya'nın Balkanlarda ilerlemesi karşısında Türkiye İstanbul ve bazı vilâyetlerinde sıkıyönetim ilân edip sınır boylarında bazı güvenlik tedbirleri aldı. Ancak Bulgaristan Türkiye'nin aldığı bu tedbirlerin kendine karşı alındığı hissine kapıldı. Bunun üzerine Türkiye Bulgaristan'ın bu endişesini gidermek ve savaşta tarafsızlığını koruduğunu belirtmek için Bulgaristan'la 17 Şubat 1941 tarihinde Ankara'da bir beyanname imzaladı. Bu beyanname ile Türkiye ve Bulgaristan birbirlerine saldırmamayı taahhüt ettiler” (Gönlübol, Sar, Esmer, & Sander, 1996, s. 152).

1940 yılında Bulgaristan Cumhuriyeti Bulgar Vatandaşlığı Kanunu yürürlüğe girdi ve Kanun'un 15. Maddesi, “*Krallıktan göç eden Bulgar asıllı olmayan Bulgar tebaaları göçün gerçekleşmesiyle tabiiyetini kaybeder... Anlaşmada farklı bir şekilde düzenlenmediği sürece, Bulgaristan ile başka bir devlet arasında yapılan anlaşma çerçevesinde Krallıktan göç edenler de Bulgar tabiiyetini kaybederler*” demektedir (Özgür Baklacioğlu, 2012, s. 463). Bu kanun hükmü göç edenlerin geri dönemeyeceği tehdidini içeren ve böylelikle göçleri önlenmeye çalışan bir metindi ve bilinçli hazırlanmıştı. Bulgar idaresi Türk azınlığı her anlamda abluka altına almıştı. Bu yıllarda Avrupa'da meydana gelen diğer gelişmeler de Bulgaristan'da yaşayan Türk ve Müslüman topluluklar için olumlu değildi. 16 Mart 1941'de Bulgaristan'a Hitler'in orduları girdi ve 1944'e kadar faşist bir yönetim sürdü. Bu yıllar arasında Türk ve Müslüman azınlığın hakları daha da geriye gitti. 1944 yılına kadar olumlu bir gelişme yaşanmadı. Türkler bu dönemde eğitim ve kültür hayatında da ciddi sıkıntılar çekmişlerdir.

3.2. BULGARİSTAN'IN DEMOGRAFİK VE ETNİK YAPISI

Bulgaristan 1989'dan sonra Rusya'nın güdümünden çıkınca yeni ortaklar aramaya başladı. Türkiye'nin yardımı ile Kıbrıs'ta azınlık durumunda olan Türk toplumunun 15 Kasım 1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)'ni ilan etmesi Bulgaristan'ı içindeki Türk azınlık için de benzer durum yaşanması endişesine, dolayısıyla da Türkiye ile iyi geçinme yollarını aramaya sevk etti (Özgür, 1999, s. 333). Balkanlardaki etnik ve dini çatışmanın ülkesine sıçrama riski Bulgaristan'ın kâbusu haline geldi. Bunu önlemek için de çeşitli enstrümanlara başvurarak içerideki durumu kontrol altına almak istiyordu. Bu nedenle azınlıklar konusunda yumuşak bir politika izlemeyi tercih edip, “Bulgar Etnik Modeli”ni (BEM) geliştirdi. Zira BEM ile 1984-1989

dönemindeki “soya dönüş süreci”ne bir alternatif oluşturmayı ve 1989’dan sonraki 10 yıllık dönemde farklı etnik ve dini toplulukların barış içinde birlikte varoluşuna dair başarılı sayılabilecek bir süreci girildi (Yanakiev, 2018, s.42).

Bulgaristan’ın her hangi bir etnik çatışma yaşamadan, kansız bir şekilde komünizmden AB değerlerine geçme gayretinde, Bulgaristan’ın AB ve diğer uluslararası kuruluşlara üye olma arzusu önemli bir etkindir. Zira ülkesindeki azınlıklara dair sorunları çözmek için etniler arasında diyalog, azınlıkların toplumla bütünleşmesi ve çok etnisiteli bir demokrasiyi amaçlayan “Bulgar Etnik Modeli”ni uygulamaya koydu. Bu Model sayesinde hem etnik sorunlar azalacak, hem de ulus devlet korunacaktı (Dayıoğlu, 2012, s. 284-285).

Birçok Bulgar tarihçi ve siyaset bilimcisi Bulgaristan’ın Yugoslavya gibi dağılmamasının nedenini, 1990 sonrası “azınlıklara karşı daha toleranslı davranılması” ve bunlara daha çok hak verilmesi ile açıklayıp, bu sürece de “Bulgar Etnik Modeli” adını vermişlerdi. Bulgaristan’ın Yugoslavya’ya benzememesinde Bulgarların toleransından ziyade Türklerin silahlı çatışma yoluna gitmemeleri ve Türkiye’nin bu konuda itidalli bir politika izlemesinin etkisi büyük olmuştur. Yine HÖH’ün siyaset yoluyla hak arayışına girmesi ve bu konuda legal adımların dışına çıkmaması BEM süresinin yaşanmasında etkili olmuştur (Hacısalıoğlu, 2012, s. 55-56).

Bulgar hükümetleri Batı ve özellikle NATO ile ittifak yapabilmenin yolunun Türkiye ve komşu ülkelerle sorunlarının çözümünden ve dolayısıyla da Türk azınlığa uygulanan baskı ve asimilasyon politikalarının sona erdirilmesinden geçtiğini anlamıştır. Bulgaristan’ın bu dönemde Türkiye ile işbirliği çabası, Batıyla yakınlaşma politikası bağlamında ele alınmalıdır. Bu yeni dönemdeki dış politikayı Dışişleri eski Bakanı Stanislav Daskalov şu sözlerle özetler:

“Dış politikanın amacının basit olduğunu düşünüyorum: uluslararası alanda kabul gören standartlara uygun olarak ülkenin ulusal çıkarlarını korumak. Bu amaca ulaşmanın farklı yöntemleri vardır. Bu Avrupa kurumlarıyla birleşme veya komşularla ilişkileri artırma şeklinde olabilir. Balkanlardaki Avrupalı bir ülke olarak Bulgaristan’ın bunları yapmakta çıkarları vardır” (Lefebvre’den (1995), akt. Demirtaş Coşkun, 2018, s. 32).

Bulgar Devleti demografik koşullardan dolayı da Batı ile entegrasyona zorunlu olarak dâhil olmuştur. Hem göç ettirilen nüfusun eksikliğini kapatmak hem de artmayan nüfus sorununu çözmek Bulgaristan için hiç kolay olmamıştır. Bu nedenle siyasi taktikler geliştirme yoluna gitmiştir. Kemal Karpat, Bulgaristanın Türk azınlığı zorunlu göçe tabi tutarak stratejik açıdan her halükarda kazançlı çıkacağını hesap etmiş olabileceğini

vurgulamaktadır (Karpas, 1995, s. 726). Buna göre eğer 1989'da göçe zorlanan Türkler dönmeyip Türkiye'de kalırlarsa Bulgaristan'daki Türk nüfus azalmış olacak ve malları-mülkleri Bulgarlara kalacak ve emekli maaşları da alamayacaklardı. Şayet geri dönerlerse de, Bulgar hükümeti 'Türkiye'deki ekonomik ve siyasal şartların ne kadar kötü olduğu', bu nedenle de giden göçmenlerin geri dönmek zorunda kaldığı propagandasını yapmasına imkân verecekti.

3.2.1. Bağımsızlıktan komünist rejime kadar dönemdeki etnik ve dini yapı

Balkan Savaşları öncesinde Bulgaristan'daki Türk ve Müslüman nüfus en düşük seviyedeydi. 1910-1934 yılları arasında Bulgaristan Türklerinin nüfusunun yıllara göre dağılımını ve Bulgaristan genel nüfusuna oranı Tablo 6'da verilmiştir (Dayıoğlu, 2005, s. 44; Kayapınar, 2012, s. 390);

Tablo 6. 1910-1934 yılları arasında Bulgaristan Türklerin nüfusu ve genel nüfusa oranı

Yıllar	Toplam Nüfus	Türk Nüfusu (Dayıoğlu'na göre)	Oran (%)	Türk Nüfusu (Kayapınar'a göre)	Oran (%)
1910	4.437.513	465.641	10.5	465.641	10.5
1920	4.846.971	520.339	10.7	608.678	12.55
1926	5.478.741	577.552	10.5	679.903	12.4
1934	6.077.939	591.193	9.7	725.318	11.9

Tablo 6'daki verilere bakıldığında, Krallık öncesi Bulgaristan Türklerinin toplam nüfusa oranının % 14.2 (531 240) olduğu hatırlandığında (Tablo 2'de), 1910 yılında Türk nüfusun azaldığı görülmektedir. 1920 yılına ait verilerde ise Türk nüfusu 1910 sayımına göre yaklaşık 55 000 kişi artmıştır. Farklı nüfus verileri olan Kayapınar'a göre ise, 1910'da 465 641'den 1920'de 608 678 kişiye çıkan Türk nüfusu 143 037 kişi artmıştır (Kayapınar, 2012, s. 390). İki tablonun da ortak yanı Türk nüfusun 1920 yılına göre genel nüfusa göre oranının azalmış, ancak Türk ve Müslüman nüfusa olarak artmış olmasıdır. 1910 ile 1920 yılları arasındaki Müslüman Türk nüfusundaki artış, Balkan Savaşlarında Türklerin yoğun olarak yaşadığı Osmanlı Topraklarının içindeki Türk nüfus ile birlikte Bulgaristan'a bırakılmasından kaynaklanmıştır (Alp, 1990, s. 1-2).

1910-1941 yılları arasındaki Türk ve Müslüman nüfus aşağıdaki Tablo 7'de verilmiştir (Comparative Tables By Census Years, 2018; Şimşir, 1986, s. 18-19; Yıldırım, 2016, s. 22);

Tablo 7. 1910 ve 1941 yıllarında Bulgaristan nüfusu içerisinde Türk ve Müslüman nüfusun oranı

Yıllar	Türk Nüfusu	(%)	Müslüman Nüfusa	(%)	Toplam Nüfus

1910	504.560	11.63	603.084	13.90	4.337.513 ⁸
1920	520.339	10.73	690.734 ⁹	14.25	4.846.971 ¹⁰
1926	577.555	10.44	825.774	14.93	5.528.741 ¹¹
1934	618.028	10,16	821.298	13.51	6.077.939 ¹²
1940	640.000	-	841.000	-	-
1941	705.000	-	910.000	-	-

Tablo 7’deki verilere göre, 1910 ile 1940 yılları arasında Bulgaristan’daki Müslüman nüfusun genel nüfusa oranı % 13.9 – 14.9 arasında olduğu görülmektedir. 1887’de nüfusun % 21.44’ü Müslüman Türklerden oluşmakta iken 1934 yılına gelindiğinde % 7’lik bir düşüşle % 13.51’e gerilediği görülmektedir. Tablo verilerinde 1940 ve 1941 yıllarına ait genel nüfus bilgisi bulunmamaktadır. Balkan Savaşları nedeniyle 1910 ile 1920 yılları arasında ve 1939 yılında başlayan II. Dünya Savaşı nedeniyle 1940-1946 arasında Bulgaristan’da nüfus sayımı yapılamamıştır.

Tablo 12’deki 1941 yılı verilerindeki Müslüman ve Türk nüfustaki artışını Şimşir, “7 Eylül 1940 tarihli Bulgar - Romen Antlaşmasıyla, Bulgaristan'a geçen Güney Dobruca toprakları ile 65 437 Türk Bulgaristan'a geçmiştir. Böylece 1941'de Bulgaristan Türk nüfusu 705 bine, Müslüman nüfusu ise 910 bine yükselmiştir” şeklinde izah etmektedir (Şimşir, 1986, s. 19).

Yukarıda Tablo 12’de, 1910 yılına ait verilerde 504 560 Türk, Tablo 11’de aynı yılda 465 641 Türk bulunduğu belirtilmektedir. İki tablo arasında aynı yıla ait fark 39 000 kişiden fazladır. 1910 yılına ait Tablo 9’daki verilerden farklı olarak Yıldırım, Müslüman nüfusu 602 188 olarak göstermiştir (Yıldırım, 2016, s. 21). Araştırmacılar arasında Türk ve Müslüman nüfus konusunda farklılıklar bulunmaktadır.

1910 yılında Bulgaristan’ın toplam nüfusun 4 337 513, idi ve bu dönemde Türkler ağırlıklı olarak Bulgaristan’ın Kuzeydoğusunda Şumnu, Razgrad ve Tırgovişte ve Deliorman ile güneyde Kırcaali’de yaşamaktaydılar (Balkaya, 2004).

Balkan Savaşları sonunda, Türk nüfusun yoğun olarak bulunduğu “Kırcaali, Eğridere, Koşukavak, Darıdere, Mestanlı, Ortaköy, Dövlén, Paşmaklı ve Nevrokop” adlı yerleşim yerleri Türk nüfusla birlikte Bulgaristan’a bırakıldı. Böylelikle hem Bulgaristan’ın genel nüfusu hem de Müslüman/Türk nüfus artmış oldu (Şimşir, 1986, 17).

⁸ İlgili veri, Bulgar Ulusal İstatistik Enstitüsü’ne aittir.

⁹ İlgili veri, Bülent Yıldırım’a (2016) aittir.

¹⁰ İlgili veri, Bulgar Ulusal İstatistik Enstitüsü ’ne aittir.

¹¹ İlgili veri, Bulgar Ulusal İstatistik Enstitüsü ’ne aittir.

¹² İlgili veri, Bulgar Ulusal İstatistik Enstitüsü ’ne aittir.

Balkan Savaşları nedeniyle on yıl yapılamayan nüfus sayımı 1920’de yapılmıştır. 1920 yılına ait dini inanışa göre, şehir-köy ve kadın-erkek nüfus verileri Tablo 8’de verilmiştir (Yıldırım, 2015, s. 104);

Tablo 8. 1920 yılında Bulgaristan’da dini inanışa göre şehirli-köylü ve kadın-erkek nüfus

DİN	Şehir Nüfusu	Köy Nüfusu	Erkek	Kadın	Toplam	Genel Nüfusa Oranı
Grek-Ortodoks	804.486	3.257.343	2.027.344	2.034.485	4.061.829	83.80
Müslüman	97.543	593.191	346.840	343.894	690.734	14.25
Katolik	8.746	25.326	16.661	17.411	34.072	0.70
Protestan	2.551	3.066	2.780	2.837	5.617	0.12
Yahudi	42.464	768	21.117	22.115	43.232	0.89
Ermeni-Gregoryen	10.229	619	5.628	5.220	10.848	0.22
Diğer	356	283	414	325	639	0.02
Genel Toplam	966.375	3.880.596	2.420.784	2.426.187	4.846.971	100

Tablo 8’deki verilere göre, 1920’de Müslüman sayısı 690 734’e yükselerek 1910 yılındaki 602 188 olan Müslüman sayısını 88 546 kişi daha artırmıştır. Yine Tablo 13’teki verilere bakıldığında şehirli Müslüman nüfusun 97 543, köylü Müslüman nüfusun 593 191 olduğu; 1905 yılı şehirli Müslüman nüfusun 101 991 köylü Müslüman nüfusun 501 876 olduğu görülmektedir. Bu sayılara bakıldığında Müslüman nüfusun şehirden köylere doğru kaydığı ve bu sayının 15 yılda 91 315 kişi olduğu görülmektedir.

Şimşir (1990) ve Crampton’un (2002) verdiği bilgilere göre, 1920 yılında Bulgaristan Kırcaali’de toplam nüfusun % 95.7’si, Koşukavak’ta % 94’ü, Eğridere’de % 98.3’ü, Mestanlı’da % 98.7’si, Dövlén’de % 92.9’u ve Paşmaklı’da % 54.1’i Türklerden oluşmaktaydı (Akt., Çetin, 2009, s. 610).

Bulgaristan Krallığı döneminde Bulgaristan’daki Müslümanların genel nüfus içindeki yıllara göre dağılım ve oranları Tablo 9’da verilmiştir (Yıldırım, 2015, s. 104-105);

Tablo 9. Bulgaristan’da 1910-1940 yıllarına ait dini inanışların nüfus dağılımı

Dini İnançlar	1910 Nüfus	(%)	1920 Nüfus	(%)	1926 Nüfus	(%)	1934 Nüfus	(%)
Ortodoks	3.644.567	84	4.061.829	83.8	4.568.773	83.39	5.128.890	84.41
Müslüman	602.188	13.9	690.734	14.3	789.296	14.41	821.298	13.51
Diğer	90.758	2.1	94.408	1.9	120.672	2.20	125.949	2.8
Toplam	4.337.513	100	4.846.971	100	5.478.741	100	6.076.137	100

Tablo 9’daki verilere bakıldığında Müslüman nüfusun 1910 ile 1934 yılları arasındaki artışı 219 110 kişiye, Ortodoks nüfustaki artış ise 1 484 323 kişiye tekabül

etmektedir. Balkan Savaşları nedeniyle devletlerarasında el değiştiren topraklarda yaşayan nüfus hem Müslüman nüfus artışını hem de toplam nüfus artışını izah etmektedir. Yıldırım'a göre, Müslüman nüfusun artmış olmasının sebebi Balkan Savaşlarında Müslüman Türk nüfusun yaşadığı bölgelerin işgale uğrayarak Bulgaristan'a terk olunmasıdır (Yıldırım, 2016, s. 21). Yukarıdaki tablolarda, "Müslüman nüfusun içinde Pomaklar, Tatarlar, Müslüman Çingeneler de yer almaktadır" (Şimşir, 1986, s. 18). Tablo 12 ve 14'deki verilerde Müslüman nüfusun hızlı bir şekilde arttığı görülmektedir.

3.2.2. Komünist rejim altında Bulgaristan'daki Türkler ve Müslümanlar

Komünist dönemde Bulgaristan'da yaşayan azınlıklar çok sıkıntılı bir dönem yaşamıştır. 93 Harbi ile başlayan ve Balkan Savaşları sürecinde de devam eden asimilasyon hareketi ve zorunlu göç politikaları 1989'a kadar devam etmiştir.

Komünist dönemde Bulgaristan'daki Türk nüfus sayı olarak artmış olmakla beraber genel nüfus içindeki oranı azalmıştır. Bunda Bulgarların nüfus sayımında ve sonuç verilerinde yaptıkları hileler de etkili olmuştur. Komünist dönemin başlarından sonra yapılan 1946 nüfus sayımında rejimin devrildiği 1989 yılına kadar olan nüfus verileri Tablo 10'da verilmiştir (Dayıoğlu, 2005, s. 44; Yıldırım, 2016, s. 25-26);

Tablo 10. Bulgar ve Türk nüfus bilgileri (1946-1989)

Yıl	Toplam Nüfus	Bulgar	Oran	Türk	Oran
1946	7.029.349	6.073.124	86.4	675.500	9.6
1956	7.613.709	6.506.541	85.6	656.025	8.6
1965	8.227.866	-	-	780.928	9.5
1975	8.727.771	-	-	-	-
1985	8.948.649	-	-	-	-
1989	8.949.618	7.250.859	81.1	847.584	9.5

Tablo 10'daki veriler değerlendirildiğinde, 1946 yılında 675 500 olan Türk nüfusunun 1950-1951 yılındaki göçte 154 000 civarı göç vermesine rağmen, 1956 yılına kadar yaşanan yüksek doğum oranı sayesinde göçle giden nüfus telafi edilmiş ve sadece 19 500 civarı bir eksilme kalmıştır. Şimşir'in verileri dikkate alındığında 1950 yılındaki büyük göç öncesinde (1949 yılı sonunda) Bulgaristan'da 850 000 Türk ve 1 170 000 Müslüman vardı ve göç sonrasında (1952) Bulgaristan'da 1 075 000 civarı Müslüman ve 800 000 civarı Türk kalmıştı (Şimşir, 1986, s.19). Tablo verileri ile Şimşir'in verileri bir arada değerlendirildiğinde, Türk nüfus 1949 sonundaki 850 000 sayısına 1989 yılında dahi ulaşamamıştır.

Tablo 10’da verilen nüfus sayılarında Pomaklar Bulgar olarak kaydedilmişlerdir. 1956 yılından sonra Komünist dönemde etnik gruplara göre nüfus verileri yayınlanmamıştır. Alandaki farklı araştırmacılardan bazıları 1946 yılındaki Müslüman nüfusu 938 418, oranı % 13.3 olarak yazmışlardır (Alp, 1990, s. 4). Tablo 10’da görüldüğü üzere 1975 ve 1985 yıllarında etnik olarak nüfus verisi bulunmamaktadır. Çünkü bu sayımlarda sosyalist devlet anlayışı gereği, etnik yapıya göre tasnif yapılmıyordu. Kısaca herkesi Bulgar kabul etme yaklaşımı hâkimdi.

1956 yılına kadar Türk ve Müslüman nüfus ayrıca gösteriliyordu. Müslüman nüfusun içinde Pomaklar, Tatarlar, Müslüman Çingeneler de yer alıyordu. Bulgarlar 1956’dan sonra Türk ve Müslüman nüfusu açıklamaz oldular. 1956 sayımında da Türk nüfusun 100 000’ini çingene, 100 000’ini de Bulgar olarak yazmak suretiyle toplamda 200 000 Türkü eksik göstermişlerdir (Şimşir, 1986, s. 19). Bu hesaplamalara göre 1956 sayımında Türk nüfusu gerçekte 856 025’dir.

Bulgaristan’da 1944 yılında başlayan komünist dönemde Türk ve Müslüman azınlık başta olmak üzere Pomaklar ve çingeneler “sınıfsız, dinsiz ve milliyetsiz” bir toplum oluşturma gayesiyle asimile edilmeye çalışılmıştır. Çünkü komünizm ideolojisinden toplumda etnik, ekonomik ve dini bir sınıf ayrımcılığı kabul görmüyordu. Ancak, Bulgar tipi komünizmde tam tersine Bulgar milliyetçiliği ön plana çıkmıştır. Bulgar idaresinin herkesi Bulgar milliyeti altında toplama gayesi komünizmin sınıfsız toplum ütopyasının yanlış uygulandığının bir göstergesiydi. Komünizm dönemi Türk ve Müslüman azınlık için zor bir dönem olmuştur. Şimşir’e göre, Komünist dönemde Bulgar idareciler, eskiden beri devam eden zoraki göç politikasını devam ettirdiler ve bunun sonucunda 1950-1951 ve 1969-1978 yıllarında gerçekleşen göçlerde 286 000 civarı Türk Anadolu’ya yerleşti (Şimşir, 1986, s. 13).

Bulgar idareciler İkinci Dünya Savaşı’nda Almanlarla galibiyet rüyası kurarken savaş sonunda Sovyet işgaline uğradılar. Birinci Dünya Savaşı’nda da aynı politika Bulgarları mağlubiyete taşımıştı. II. Dünya Savaşı’nda yine Almanya yanında savaşa giren Bulgaristan, Sovyet Kızıl Ordusu tarafından 8 Eylül 1944 günü işgal edildi. Şimşir’in aktardığı bilgilere göre, Sovyet kuvvetleri aynı gün Bulgaristan’daki faşist idareyi ortadan kaldırdı. 9 Eylül 1944’de Zveno Partisi’nden Kimon Georgieff başkanlığında “Vatan Cephesi” adını taşıyan yeni bir hükümet kuruldu. Hükümetin İçişleri ve Adalet Bakanlıkları komünistlerden oldu. Diğer bakanlar da komünizm yanlısı

kişilerden oluşturuldu. Komünizme geçiş günü olan 9 Eylül ise, milli bayram olarak kabul edildi. Bulgar halkı bu geçişi coşkuyla karşıladı (Şimşir, 1986, s. 167).

Bulgaristan Krallığı'nın Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'ne dönüştüğü, Hitler'in faşist ideolojisinden Marksist-Leninist Sovyet ideolojisine geçiş yaptığı bu dönem Jivkov'un devrildiği 1989 yılına kadar Sovyet güdümünde devam etti. 1949 yılında Bulgaristan Komünist Partisi ülkenin yönetimini ele aldı ve komünist ilkeler gereği her şey kamulaştırıldı. Bu durumlardan en çok Türk ve Müslüman azınlık etkilendi. Hem malları, hem de inançları, değerleri ve kültürleri gasp edildi. Direnenler çok ağır cezalara çarptırıldı. Bunların doğal sonucu olarak Bulgaristan-Türkiye ilişkileri bozuldu. Bulgaristan bu dönemde Sovyetler Birliği'nin desteğine güvenerek uluslararası camiayı, insan haklarını ve hukuku görmezden geldi. Ognyanov (1993), 1944 -1948 yılları arasında Vatan Cephesinin kontrolü Bulgar Komünist Partisinde olmuştur. Vatan Cephesi (Oteçestven Front) 1942 yılında sosyalist bir yönetim arzu eden Bulgar İşçi Partisi önderliğinde kurulmuştur. Vatan Cephesi, Bulgar İşçi Partisi, Bulgar Ulusal Tarım Birliği, Zveno, Bulgar İşçi ve Sosyal Demokrat Partisi ve Bulgar Radikal Partisi'nin katılımı ile büyümüştür (Akt., Tahir, 2009, s. 16).

Komünist sisteme geçen Bulgaristan hükümeti başlangıçta Türk azınlıkla iyi ilişkiler kurmaya çalıştı. Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkileri ise kötüydü. Bıçaklı'ya göre, "1948'de iki savaş uçağımızın Bulgaristan tarafından düşürülmesi, Sofya Askeri Ataşesinin 'İstenmeyen Adam' ilan edilmesi, Filibe Başkonsolosluğu'nun bombalanması ve 1950-1951'de Türk azınlığın büyük göçüne neden olan baskıların" ilişkileri olumsuz etkilemiştir (Bıçaklı, 2015, s. 206-207).

Vatan Cephesi, Bulgaristan nüfusunun %10'unu oluşturan Türklere ayrı bir önem vermişler. Vatan Cephesinin içindeki Komünist Parti Türk ve Pomaklara baskı yapan Rodina adlı örgütü Ağustos 1944'de yasadışı kabul ederek ve yönetime geldiklerinde ayrımcılığa son vereceklerine dair söz vererek önceden bir olumlu zemin oluşturma gayretine girmişti. Türkler de bu önemsenmeye karşılık Vatan Cephesini desteklemişlerdi. Komünist yönetim, sosyalist düzenin kusursuz inşası adına Türk azınlık lehine kararlar almış, onların toplumla bütünleşmesini destekleyen politikalar üretmişti. Vatan Cephesi Türk azınlığa verdiği destekle hem onların oylarını almayı hem de onları komünist ideoloji taraftarı yaparak Türkiye ile bağlarını koparmayı hedeflemişlerdi. Ayrıca Türk azınlığın önemli bir tarım iş gücü olması da etkenlerden olmuştur. Ancak,

1950'nin başında Türk-Bulgar ilişkileri Kore Savaşından dolayı bozulmaya başlamıştı. Kore Savaşı ile komünist bloğundaki ülkeler Türkiye'ye cephe almıştır. Bulgaristan'da Türkiye'nin Kore Savaşına dahilinden hoşnut değildi. Türk-Bulgar ilişkilerindeki olumsuzluk Bulgaristan'daki Türk azınlığını da yansıtmıştır. Bu yansıma neticesinde Bulgaristan, 1950-1951 yıllarında Türklerin zorunlu göçünü başlatan radikal kararlara onay vermiştir (Yalımov (2002) ve Mihaylov'dan (1992), akt., Tahir, 2009, s. 20-21).

1950'li yıllardan önce Vatan Cephesinin Türk azınlık yararına gerçekleştirdiği birçok faaliyet olmuştur. Örneğin, 27-28 Aralık 1944 yılında düzenlenen konferanslara Türk azınlığın temsilcileri davet edilmiş ve burada Türk azınlığın sorunları konuşulmuştur (Yalımov, 2002'den akt. Tahir, 2009, s. 22). Bu konferansta Türk okulları açılması, Türkçe gazeteler yayınlanması ve Türklerin askere alınma isteği dile getirilmiştir (Baev & Kotev, 1994'den akt. Tahir, 2009, s. 22). Türk azınlığın isteklerini Sovyetler Birliği'ne danışmak isteyen BKP Genel Sekreteri Georgi Dimitrov Moskova'ya gitmiştir. 6 Şubat 1945 tarihinde Dimitrov Moskova'dan şu emri vermiştir:

“Ulusal azınlıklara tüm hakları verilecektir. Fakat Türkler konusunda dikkatli olmalıyız-elbette onlar da eşit haklara sahip olacaklar. Fakat Türk kimliği altında hiçbir milli oluşum içinde bulunmamalıdır. Çünkü benzer bir oluşum Bulgaristan'da Türkiye lehine ajanlık faaliyetleri için uygun bir ortamın oluşmasını sağlayacaktır. Bizler Türkiye'yi Avrupa'dan atmak istiyoruz, Asya'ya gitsin (Türkiye), Türk milliyetçilerini tanımıyoruz ve Bulgarcanın Türk okullarında zorunlu olması gerektiğini düşünüyoruz”(İvanova 2002'den, akt. Tahir, 2009, s. 22).

Bulgar yönetimi 1945 yılı Şubat ayı boyunca Türk azınlığın sorunlarını öğrenmek için konferanslar düzenlemiş ve bu sayede Türklerin her konudaki düşüncelerini öğrenmişti. Yalomov'a (2002) göre Vatan Cephesi ilk hükümet programında Türk azınlığın beklentilerini büyük ölçüde karşılamıştı. Vatan Cephesi daha önceki yıllarda yaşanan olumsuzlukları telafi etmek için yasalarda bulunan kısıtlayıcı hükümleri kaldırdı. Azınlıkların Bulgar vatandaşları gibi toplumun tüm katmanlarında faaliyet gösterebilmesi için çalışıldı ve 17 Mart 1945'te ırkçılık yasaklandı (Akt. Tahir, 2009, s. 24-25).

Bulgaristan'da 1946 yılında toprak reformu yapıldı. Çiftçi olan Türk azınlık bu konuda komünistlere destek verdi. “Bulgar belgelerine göre bu reform ile 45 000 Türk kökenli köylüye tarım işini yapabilecekleri araziler hükümet tarafından bağışlanmıştır. BKP'ye üye olan Türk sayısı 1945'in sonlarına doğru 21 500 iken bu rakam 1947'de 31 000'e” yükselmiştir (Büchschütz, 2000, akt. Tahir, 2009, s. 24-25). Toprak reformu Türklerin Vatan Cephesine sempatisini artırmıştır. Türklerin çoğu tarımla meşgul olduğu için Milli Çiftçi Partisini desteklemiştir. Ancak toplam nüfusun % 10'unu oluşturan Türk

azınlığın % 80'inden¹³ fazlası tarımla meşguldü. Dolayısıyla bu politika Türkler için tatmin edici değildi ve bir süre sonra yaşanan sıkıntılar göç talebi olarak ortaya çıkmıştır. İleri ki dönemlerde toprakların tamamen gaspı da göç isteğini kamçılamıştır.

Bazı olumlu gelişmelerin yanı sıra ülke yönetiminde bulunanların komünist prensiplere uymadığı gerekçesiyle Türk azınlığın aile yapısı, sosyal hayatı, eğitimi ve dini inançları eleştiriliyordu Büchschütz'ün (2000) yazdığına göre, BKP Genel Sekreteri Georgi Dimitrov 1946'da yaptığı bir konuşmada, Türklerin oryantal ve modernlikten uzak olduğunu belirtmişti (Akt. Tahir, 2009, s. 28).

1947 Bulgar Barış Antlaşması ile Bulgaristan, ırk, cinsiyet, dil ve din ayrımı gözetmeksizin yönetimi altındaki herkese temel hak ve hürriyetleri sağlamayı taahhüt etti. Antlaşmanın ikinci maddesinde, *“Bulgaristan, ırk, cinsiyet, dil ya da din farkı gözetmeksizin yetkisi altındaki herkesin söz, basın ve yayın, ibadet, düşünce ve toplantı özgürlükleri dâhil, tüm insan hakları ve temel özgürlüklerden yararlanmasını sağlayacak bütün gerekli tedbirleri alacaktır”* denilmektedir (Şimşir, 1986, s. 380). Antlaşmanın bu maddesi Bulgaristan idaresi için azınlıklara hak ve özgürlük vaat etmiyordu. Özlem, 1947 Barış Antlaşmasında “azınlık” kavramı yerine “ırk” kavramından bahsedilmesinin Neuilly Antlaşmasından bir geri gidiş olarak yorumlamaktadır (Özlem, 2015b, s. 33). Çünkü Bulgaristan idaresi, ırk kavramını ülkesinde yaşayan azınlıklar lehine yorumlamayarak herkesi Bulgar vatandaşı görerek hak ve özgürlüklerde kısıtlamaya gitmiştir.

1947 tarihli Bulgaristan Anayasana göre, azınlıklar anadilinde eğitim yapabilme ve milli kültürlerini geliştirme haklarına sahiptirler; tüm vatandaşlar eşittir; ırkçılık yasaktır (National Assembly of the Republic of Bulgaria, 1947).

Komünist hükümetin idaresinde geçen 4 yıl içinde Bulgaristan'da komünizm benimsenmişti, ancak bu sürece dâhil olmayanlar tutuklanarak çalışma kamplarına sürülmüştür. Bu kamplarda insanlara işkenceler edilmişti. Sistem oturdukça Bulgaristan'daki idare gizli gündemini açık etmeye başladı. Bulgar rejimi Türk ve Müslüman azınlığı ülke içinde göçe tabi tuttu. Tahir'in aktardığına göre, ülke içinde trenler dolusu Türk kuzeyden güneye, güneyden kuzeye göç ettiriliyordu Tahir, 2009, s. 25, 31).

¹³ Jivkov'un 1967 tarihli raporunda, Türk nüfusunun % 83'ü tarım sektöründe çalışıyordu (Atasoy, 2011, s. 74-75). 1946'da bu rakam daha da yüksek orandadır ve bundan dolayı çiftçi olan Türk azınlık bu durumdan en çok zarar gören kitle olmuş ve göç etmekten başka yol bulamamıştır.

Bu dönemdeki bir diğer sorun da Türkiye ve Bulgaristan ideolojilerinin farklılığından kaynaklı önyargılar oluşturmaktaydı. Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesi (1950) ve NATO'ya (10 Şubat 1952) girmesi Bulgaristan'ın Türkiye'yi tehdit olarak algılamasına yol açmıştı. Şimşir'e göre, Sovyet Hükümeti Türkiye'nin bu hamlelerinden hoşnut olmadığını göstermek adına Bulgaristan'ın Türk azınlığa baskı ve tecrit uygulamasını sağlıyor ve Türkiye'yi cezalandırıyordu (Şimşir, 1986, s. 223). Türkiye'nin NATO'ya girmesi sonrası Bulgaristan Türkiye'ye “bunun bir tehdit” olduğunu nota vererek bildirmiş (Demirtaş Coşkun, 2008, s. 20), karşı nota ile Türkiye uzlaşma mesajı göndermiştir.

Türk azınlığı birçok yasak ve baskıyla bunaltan Bulgar Devleti onları göçe zorlamıştır. 1950–51 yıllarında 150 000 kişi Türkiye'ye göç etmiştir (Özlem, 2008, s. 351). Komünist yönetim döneminde Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden toplam Türklerin sayısı 637 219'dur. Bu sayının yıllara göre tasnifi Tablo 206'da verilmiştir (Yıldız, 2007, s. 199); Akıllıoğlu'na göre, 1950 ile 1968 arasında 500 000 kişi Türkiye'ye göç etmiştir (Akıllıoğlu, 1989, s. 141).

BKP'nin Şubat 1969 tarihli kararlarında, Bulgaristan'daki Türkler için ilk defa “Bulgar Türkleri” deyimini kullanılmıştır. 1969'a kadar Politbüro belgelerinde “Türk” kavramı kullanılırken, (Asenov 1994'ten akt. Tahir, 2009, s. 75) komünist rejimin farklı etnisiteleri inkâr ederek “Bulgar” etnisitesinde eritme fikri kavramlarla da oynayarak devam etmiştir.

“1969 yılında “Priobštavane” (bütünleşme, birleşme) adı altında Bulgarlaştırma kararları ilk kez resmi bir kararla belirtilmişti. Bu kararlar tüm azınlıklar kontrol altında tutulacak, komünizm bahanesiyle Bulgar milleti dışındaki milletler baskılanacaktı. 17 Temmuz 1970 tarihinde, 549 sayılı “Gizli Tedhiş ile Milliyet ve Din Değiştirme Kararı” alındı. Pirin Makedonya'sı ve Rodoplar'da yaşayan Türklerin Bulgarlaştırılması için planlar yapılmıştır. İlk olarak Bulgarlaştırmaya Yukarıcuma, Tatarpazarcık ve Paşmaklı illerinden başlanması kararlaştırılmıştır” (Alp, 1990, s.184-185).

Jivkov'un 1971 Anayasası'nın 35, 45, 48, 52, 53 ve 54. maddeleri azınlıklarla ilgilidir. Anayasasının 35. Maddesi, tüm vatandaşların eşit olduğunu, Bulgaristan vatandaşları arasında hiçbir farklılık gözetilmeyeceği, hiçbir etnik gruba, azınlığa ya da sosyal herhangi bir statüye ayrımcılık yapılamayacağını; 45. madde, devletin sağladığı eğitimin herkes için zorunlu olduğunu (devlet dışında eğitim hizmeti verilemeyeceğini),

azınlıkların zorunlu eğitimini Bulgarca yapmak zorunda olduğunu, ayrıca kendi dilini de öğrenebileceğini; 48. madde, tüm vatandaşların özgürlüğünün garantilendiğini; 52. Madde, vatandaşların örgütlenebilme özgürlüğünü; 53. Madde; din ve ibadet özgürlüğünü; 54. Madde, basın ve düşünce özgürlüğünü içermektedir (National Assembly of the Republic of Bulgaria, 1971).

Bulgaristan yönetimi 1968-1972 yılları arasında Türk azınlığa karşı gerçekleştirmeye çalıştığı eritme politikası sonucunda “8 ile 10 bin civarı Türk katledilmiş, 558 325 Müslüman Türk’ün ismi değiştirilmiş, isimlerini değiştirmek istemeyen ve direnen 48 073 Türk işten atılmış, çok sayıda Türk öğrenci Bulgar adını almadığı için okullardaki kaydı silinmiş ve isimlerini değiştirmemekte direndikleri için birçoğunun nüfus cüzdanı, diploması, ehliyeti vb. belgeleri iptal edilmiştir” (Alp, 1990, s. 193). Aynı konuda Toğrol’da, Bulgarlaştırma fikri kapsamında önce Çingene, Gagavuz ve Pomak Türklerinin adları değiştirilmiş ve arkasından da diğer Türklere benzer yöntemler uygulandığı bilgisini vermektedir. Ona göre, 1972’de bu uygulamaya karşı gelen 10 binin üzerinde Rodoplu Türk katledilmiştir. Bulgarlar kendi ülkelerinde ileri de azınlık durumuna düşme korkusuyla bu tür faaliyetlere giriştiklerini çeşitli resmi toplantı ve raporlarda dile getirmişlerdir (Toğrol, 1991, s. 50-65).

Baskı ve işkenceler bir müddet sonra tecavüz ve idama kadar gitmişti. Demirtaş (2001) o tarihlerde gerçekleşen bir Bulgar zulmünü şöyle aktarmaktadır;

“28 Temmuz 1972 tarihinde Nevokop’ta, Espiyonaj Seksiyonu Başkanı H. Grozdanof ve MVR (Asker Haber Alma Servisi) şefi Angel Trandafilof’un emirleriyle, Hamide Sadıkoğlu ve birkaç Türk kadın ile kızları elleri kolları bağlanarak, elbiseleri çıkartıp anadan doğma çıplak, bir halde sokaklarda gezdirilmiştir. Bu hakaretlerden sonra, zavallı kadın ve kızlar karakolda polisler tarafından tecavüze uğradıktan sonra 1 Ağustos 1972 tarihinde kurşuna dizilerek idam edilmişlerdir. Buna benzeyen barbarca olaylar Dospat, Barotin ve diğer yerlerde de meydana gelmiştir” (Demirtaş Coşkun, 2001, s. 27-28).

Jivkov döneminde ender de olsa olumlu ilişkiler de gerçekleşmiştir. Örneğin, 1975 yılında Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ilişkiler iki ülke başbakanının elektrik enerji nakil hatlarının açılması töreni nedeniyle karşılıklı ziyarette bulunmaları gibi olumlu gelişmeler de olmuştur (Saray, 2010, s. 13). Ancak iyi ilişkiler sadece istisna idi. 27 Mart 1981 tarihinde Bakanlar Kurulu Kararıyla Türkçe köy ve mahalle isimleri Bulgarca yapılmıştır (Ecer, 1995, s. 71) Bulgar idaresi, 11 Şubat 1982’de “Bulgaristan’ın Etnik Birliğini Sağlamaştırmada bir Faktör Olarak Manevi Değerler” adlı yeni bir asimilasyon planını hayata geçirmeye çalıştılar. Bu plana göre Bulgaristan’da sadece Bulgar toplumunun değerleri olmalıydı. Bunun için, “aile bireylerinin kendi aralarında

konuşmaları da dâhil olmak üzere toplum içindeki tüm konuşmaların Bulgarca olması gerekir” denildi (Uluyurt, 2005, s. 177-178).

Veselin Angelov’a (2008) göre, “1983 yılının ortalarından Aralık 1984 tarihine kadar Smolyan, Haskovo ve Kırcaali bölgesinde karma evliliklere sahip olan yaklaşık 50 000 Türk ve Pomak’ın isimleri değiştirildi. Bu uygulamaya ‘yeniden doğuş’ denilerek uluslararası kamuoyu ikna edilmeye çalışılmıştır. İsim değiştirme faaliyetlerinde emirler sözlü verilmiştir.” (Akt., Ersoy Hacısalihoğlu, 2012, s. 179)

“Ocak 1984’te Dolni Voden köyünde askeri birlik kullanarak ilk isim değiştirme gerçekleştirildi ve Aralık 1984’de ülke genelinde ulusal kampanya haline dönüştürüldü. Bu kampanya ‘*zorla Müslüman edilen Slavların gönüllü olarak isim değiştirmesi*’ şeklinde tanıtıldı. Zorla isim değiştirme faaliyetleri Aralık 1984’den Şubat 1985’e kadar devam etti. Uluslararası AF Örgütü 23 Aralık 1984’te Gorski İzvor köyünde isim değiştirmeyi reddetmeleri nedeniyle tutuklanan 250 kişinin isimlerini yayınlamıştır (Akıllıoğlu , 1989, s. 141; Ersoy Hacısalihoğlu, 2012, s. 185).

İçişleri Bakanlığı’nın 4 Ocak 1985 tarihli toplantısında, sadece evli Türk-Bulgar çiftlerin isimlerinin değiştirilmesinin Bulgarlaştırma politikaları için yeterli olmayacağı belirtilerek tüm Türklerin isimlerinin değiştirilmesi istenilmiştir (Baeva / Kalinova, 2009’dan akt., Sabev, 2012, s. 130).

İsim değiştirme kişilerin gönüllü tercihlerine bırakılmamış, Türk toplumu abluka altına alınarak ve korkutularak bu değişikliğe zorlanmıştır. Hüseyin Köse (2001) “*Kanlı İzler (Şehitlerimizin Belgesel Öyküleri)*” adlı hitabında, ismini değiştirmek istemeyenlerin işten atıldığını ya da uzak yerlere sürüldüklerini hatta hapsedildiklerini, karakollarda öldüklerini yazmaktadır. Yine Stoyanov (1998) ve Türker’in (2004) yazdıklarına göre, Türk topluluğun yaşadığı yerlerde isim değiştirme faaliyetleri esnasında askerler köylerin bütün giriş ve çıkışlarını tutmuşlar, telefon bağlantılarını kesmişler, evlerden av tüfekleri alınmış, radyoların yayınları engellenmiştir (Akt. Ersoy-Hacısalihoğlu, 2012, s. 188). Mileva Maeva’nın (2006), yazdıklarına göre, Türk ahalinin evleri genelde gece yarısı ya da sabaha karşı basılmış, evlerdeki Türkçe isimlerin bulunduğu kimlik, pasaport ve ehliyet gibi günlük hayatta gerekli olan tüm resmi belgeler yok edilmiştir. Ayrıca Türk azınlığa Bulgarca isimleri kendilerinin gönüllü olarak aldıklarına ve Türkiye’ye göç etmek istemediklerine dair dilekçeler doldurtularak zorla imzalatılmıştır. Türkler önlerine konulan listelerden Bulgar isimler seçmek zorunda

bırakılmıştır (Akt. Tahir, 2009, s. 91). Girilen evlerde direniş olmazsa askerler ve görevliler sorun çıkarmamıştır. Ancak sorun çıkaranlara sert davranılmıştır (Ersoy Hacısalihoğlu, 2012, s. 188). 1989 Kasım’ında komünist rejim devrildikten sonra isim değiştirme projesi konusunda tüm sorumluluk Jivkov’un üzerinde kalmıştır. Bulgar akademi dünyasında da bu konu uzun süre tartışılmıştır.

Bulgar araştırmacılardan Kalinova ve Baeva (2009), Bulgaristan Türklerinin adlarının değiştirilmesi kararının, sadece Jivkov ve en yakın çevresinin kararı olduğunu ileri sürerler. Bulgaristan arşivlerinde tüm Bulgaristan Türklerini kapsayan Aralık 1984–Ocak 1985 tarihli ad değiştirme kampanyasına dair herhangi bir resmi belge bulunmamaktadır. Sadece Bulgar’la evli olan Türklerin isimlerinin Bulgarlaştırılması için resmi olarak alınmıştır. Bunun dışındakiler Jivkov’un yasadışı uygulamalarıdır. Jivkov 18 Ocak 1985 tarihinde adların değiştirilmesinin *“bu halkın Türk esaretinden kurtuluşunun kutlandığı bir bayram haline gelmesi gerektiğini”* belirtmiştir (Sabev, 2012, s. 132). Jivkov bu fikri eskiden beri savunmakta ve asimilasyon politikası için kullanmaktaydı. Örneğin, 1968’deki bir konuşmasında, *“Bulgaristan Türkleri İslamlaştırılmış Kan kardeşlerimizdir. Bunun açıkça vurgulamak gerekiyor. Yegâne yol onları babalarının, dedelerinin dinine ve milletine döndürmektir. Bu yolda elimizden geleni yapacağız gerekirse kamplar kuracağız. Gerekirse etnik temizleme yoluna başvuracağız”* demekteydi (Rehber, 2009, s. 32-33). Jivkov’un eskiden beri savunduğu bu fikirler Bulgaristan’ın suçunu kapatma mazereti haline dönüşmüştü. Bulgaristan yönetimi ad değiştirme politikalarını uluslararası camiada meşrulaştırma gayretine girerek, aslında ismi değiştirilenlerin gönüllü olduklarını ya da onların Türkleşmiş/Müslümanlaşmış Bulgarlar olduklarını anlatma gayretine düştüler.

18 Ocak 1985 yılında bir toplantıda konuşan Komünist Partisi Merkez Komitesi üyesi ve Kırcalı Milletvekili Georgi Atanasov, Bulgaristan Türklerinin aslında eskiden beri değişik zamanlarda İslamiyet’i kabul eden Bulgarlar olduğunu ve bunun da belgelendiğini belirtmiştir. Ona göre, Bulgaristan’ın bağımsızlığını kazanmasından sonra ve 20. yüzyılda bile karma evliliklerden dolayı ve dinin etkisiyle Bulgarların bir kısmı Türkleşmiştir. Jivkov’da 18 Ocak 1985 tarihli benzer içerikli bir konuşmasında, Bulgaristan’da yaşayan Türklerin Türkiye ile bir bağlantısının olmadığını ve bu insanların *“Beş yüzyıllık Türk Köleliğinin sonucu”* asimile olan Bulgarlar olduğunu savunmuştur. Tarihi olarak bu olayın ispatlandığını belirterek, aslında 1912-1913 yıllarında isimleri

Bulgarcaya çevrilen Müslümanların isimlerinin tekrar geri verilmesi kararıyla Bulgar Hükümeti'nin büyük bir ihanet işlediğini ve hızla Türklerin nüfusunun arttığını iddia etmiştir (Ersoy Hacısalihoğlu, 2012, s. 182-183) Bulgaristan'ın soydaşlarımızı asimile etmeyi iyice şiddetlendirdiği bu dönemde Türkiye kendi ekonomik ve terörle ilgili sorunları ile meşguldü.

İsim değiştirme sürecinde Bulgaristan yönetiminin Türk azınlığa uyguladığı baskılar neticesinde, Şubat 1985'de Bulgaristan'ın Ankara büyükelçisi Türk Dışişleri Bakanlığına çağırılmış ve Bulgaristan'daki Türk köylerine basın mensupları ve diplomatların serbestçe giriş yapmalarının sağlanması istenmiştir. Bulgar büyükelçi ise, anlatılanların doğru olmadığını, Türk azınlığın isimlerinin zorla değiştirilmediği, tam tersine onların özüne dönmek için gönüllü olarak gerçekleştirdiği belirtmiştir (İnginar Kemaloğlu, 2012).

Aralık 1984 tarihinde Kırcaali ve civarında isim değiştirme karşıtı gösteri yapanlara ateş açılmış ve annesinin kucağındaki Türkan bebek de olmak üzere toplam 7 Türk öldürülmüş, birçok kişi yaralanmış, tutuklanmış, cezaevine, Belene Kampı'na veya sürgüne gönderilmiştir. Ocak 1985 tarihinde Yablanovo köyündeki direnişlerde, 1 Türk öldürülmüş, birçok kişi yaralanmış, tutuklanmış ve 20 direnişçi Türk mahkûm edilmiştir. Yablanovo köyünden 22 erkek Belene Toplama Kampı'na gönderilmiştir (Angelov, 2008; Yalimov, 2002; Baeva/Kalinova, 2009 & Yapov, 2009'dan akt., Zafer, 2010, s. 2). Harmanlıda isimlerini değiştirmeyenler işten atılmakla tehdit edilmiştir. Bulgar ismi olmayanlar hastanelere kabul edilmemiş, bankacılık işleri yapamamışlar, faturalarını ödeyememişler, çocuklarını okula gönderememişlerdir. Bunun yanında devlet memurlarına yılda 20-30 leva zam yapılırken, Ocak 1985'te gönüllü olarak ismini değiştiren imamlara ise 50 leva zam yapılmıştır. (Yılmaz, 2008, s. 30, 60). Büchschütz'ün (2000) verdiği bilgilere göre, 1985'te Jivkov, Kuzey Bulgaristan'daki Türk azınlık mensuplarından isimlerini değiştirmeyenleri işten çıkarmaları konusunda bölgedeki BKP temsilcilerine talimat vermiştir (Akt., Tahir, 2009, s. 92).

Aralık 1984 - Şubat 1985 yıllarında gerçekleşen isim değiştirme zorbalığına direnen çok sayıda Türk tutuklanmış, işkence görmüş, sürgün yemiş, hapiste ölmüş, Türkiye'ye çalışan ajanlar olarak suçlanmış ya da kamplara gönderilmişlerdir. Belene Toplama Kampına 1984'ten 1989'a kadar 517 kişi adli işleme tabi tutulmadan

gönderilmiştir. Erkeklerin bir kısmını ise, askeri seferberlik bahanesiyle askere alarak kontrol altında tutmuşlar, belli sürelerde zorla çalıştırmışlardır (Zafer, 2010, s. 30).

Mayıs 1984’de Bulgar Komünist Partisi Merkez Komitesi aldığı bir kararla Türkleri, “*Bulgaristan Türklerini sosyalizme ve Bulgaristan Komünist Partisi’nin politikasına yakınlaştırmak ve kazandırmak*” amaçlanmıştır. ‘Yeniden doğuş süreci’ ilk defa Bakan yardımcısı Georgi Atanasov tarafından 18 Ocak 1985’de dile getirilmiştir. Bulgaristan’da sadece Bulgar milletin bulunduğunu savunan bu görüş başlattığı yeniden doğuş süreci ile herkesi özüne döndüreceğini iddia etmiştir (Sabev, 2012, s. 121, 128, 129). 1984 kışında hayata geçirilen “*Yeniden Doğuş*” ya da “*Soya Dönüş*” olarak adlandırılan Bulgarlaştırma politikasına hizmet eden İçişleri Bakanlığı yöneticileri ve üst düzey subaylardan oluşan 179 kişiye 17 Nisan 1986’da Jivkov devlet nişanı verilmiştir. Bu dönemde 2500 civarı kişi öldürülmüş, 500 000 kişiye yakın da göç etmiştir (Ishiyama & Breuning, 1998’den akt., Akın, 2015, s. 69).

1985 yılında İçişleri Bakanlığının istatistik raporlarında 822 588 kişinin isimlerinin değiştirildiği belirtilmiştir. 1989’da yayınlanan Bulgaristan askeri belgelerinde ise bu sayı 1 306 000’dir. İsimleri değiştirilenler arasında Pomak ve Türklerden oluşan karma aileler de yer almaktadır (Аврамов’ndan (2016) akt., Kazan & Aslan, 2017, s. 661).

Araştırmacı Nevrezova, 14 Ocak 1985’e kadar Bulgaristan’ın güneyindeki 310 000 Türkün isimleri Bulgar isimleriyle değiştirildiğini ve bunların 214 000’inin Kırcaali bölgesinde, 41 000’inin Hasköy bölgesinde, 22.000’inin Filibe bölgesinde, 5000’inin Pazarcık bölgesinde, 11 000’inin Eski Zağra bölgesinde, 9 000’inin Burgaz bölgesinde olduğuna yazmaktadır (Nevrezova, 2006, s. 37).

Aralık 1984’de başlatılan Türk azınlığın ismini Bulgarca isimlerle değiştirme baskısı karşısında 11 Ocak 1985 tarihinde Türkiye Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Jivkov’a bir mektup göndererek iyi ilişkiler kurulması adına isim değiştirme işleminin durdurulmasını talep etmiştir. Jivkov mektubu kendisine getiren Türk heyetine, ilişkilerin olumlu olmasını kendilerinin de arzu ettiklerini, ancak Türk azınlıkla ilgili durumun Bulgar Devletini ilgilendirdiğini belirtmiştir (Lütem, 2000, s. 176-179).

Türkçe isim yasağından mezar taşları da nasibini almış ve Arapça-Türkçe yazı bulunan mezar taşlarına zarar verilmiştir. BKP, Türkçe isimlerin kullanılmasını, Türkçe’nin halka açık yerlerde ve hatta telefonlarda dahi konuşulmasını yasaklanmıştır

(Mahon, 1999'dan akt., Tahir, 2009, s. 94). Türkçe konuşanlara 5 Leva'dan 50 Levaya kadar para cezaları verilmiştir (Dayıoğlu, 2005, s. 297-298). O dönemde Türkçe dünyanın en pahalı dili haline gelmiş; Türk azınlığın anadili olan Türkçeyi konuşmasının cezası kelime başına 5 Leva olmuştur (Memişoğlu, 1989a, s. 102). Yasağa uymayanlara para cezalarının dışında Devlet dairelerinde işlerinin yapılmaması gibi caydırıcı önlemler de uygulanmıştır. İsmi değiştirmeyenlerden bazılarının isimlerini değiştirmeleri karşılığında hayatlarını kolaylaştıracak (kıyafet ve dini vecibe kolaylığı gibi) belirli sözler verilmişse de bu sözler tutulmamıştır.

1984'deki isim değiştirme faaliyetleri uygulanan asimilasyon politikalarının sadece görünen kısmı idi. Türk ve Müslüman azınlığa uzun zamandır çok kapsamlı baskılar uygulanmaktaydı. Bu yıldırma, eritme ve asimilasyon faaliyetlerini şu şekilde sıralamak mümkündür: (Lütem, 2012, s. 145-148; Alp, 1990, s. 229-230);

- Bulgaristan hükümetleri uzun süre Türk azınlığa kültürel, ırk kökene dayalı, dini ve psikolojik baskılarda bulundu.
- Müslümanların ve Türklerin isimleri ile yaşadıkları yerlerin isimleri Bulgar isimlerle zorla değiştirildi.
- Önce resmi dairelerde, okullarda daha sonra özel iş yerlerinde ve hatta evlerde dahi Türkçe konuşmak yasaklandı. Türkçe konuşanlara, Türkçe şarkı söyleyen ya da dinleyenlere para cezası uygulandı. Bulgaristan'daki Türklere gönderilen postalarda Türk isimleri varsa postalar iade edildi. Her türlü telefon görüşmeleri yasaklandı.
- Türklerin birbirleriyle evlenmeleri engellenmeye çalışıldı.
- Bulgaristan'da Bulgar-Türk evliliklerinin çoğalması teşvik edildi. Yeni evlenmiş Bulgar-Türk çiftlere ev için faizsiz kredi verilmesi, bunların çocuklarının ücretsiz kreşe ve anaokuluna alınması sağlandı. Çocuklara zoraki Bulgar adı verildi. 1985 yılında yer adlarının Bulgarlaştırılması kararlaştırıldı (Sabev, 2012, s. 129-130).
- 1985 yılında üç - altı yaş arası Türk çocukları, küçük yaşta asimile etmek amacıyla kreşler zorunlu yapıldı. Böylelikle Türk çocukları küçük yaşta Bulgarca öğrenerek asimile olacaktı.
- Geleneksel Türk kıyafetleri yasaklandı. Kur'an'ın evde bulundurulması, camilere gitmek yasaklandı. Türk İslam kültürüne ait eserler, camiler, medreseler ve mezar taşlarına zarar verildi.

- Bulgar radyosunun, Türkçe yayınları kaldırıldı. Türklerin, Türkiye’den yayın yapan Türkiye’nin Sesi Radyosu’nun ve Hür Dünya Radyosunun dinlenmesi yasaklandı. Türkçe gazete ve dergilerin isimleri değiştirilerek Bulgarca basılmaya başlandı. Komünizm propagandası yapan bu yayınlara Türkler de pek ilgi duymadıklarından, etkisi sınırlı kaldı.
- Doğum, cenaze, bayram adetleri İslami olmaktan çıkarılıp Bulgar ve Hristiyan kalıplara dönüştürüldü.
- 1984-1985 yılları arasında gerçekleşen Bulgar zulmünün Dünya kamuoyunda duyulmaması için Bulgaristan’a giriş ve çıkışlar yasaklandı. Türk azınlığın seyahat hakkı kısıtlandı. Transit geçişler için güvenli yollar ayarlandı.
- Türklerin yoğun olduğu yerler askeri yasak bölge ilan edilerek çevresi kuşatıldı.
- Bulgar ordusundaki Türk askerler “Trodovak” adlı işçi birliklerinde çalıştırılarak küçük düşürüldü.

Bu dönemde Jivkov yönetimi baskı ve asimilasyon faaliyetlerine Bulgar halkını da dâhil etti. Aynı mahallede bir arada yaşayan Türk ve Bulgarların birbirine düşman olmaları sağlandı. Yönetimin görevlendirdiği Bulgarlar Türk komşularını takip ettiler, Türkçe konuşanları, İslami ya da Türk geleneksel kıyafetlerini giyenleri şikâyet ederek cezalandırılmalarını sağladılar. Bu faaliyetler yıllarca biriktirilmiş komşuluk ve dostluk bağlarına zara verdi. (Süleymanoğlu Yenisoğlu, 2007, s. 33).

1984-1985 yıllarında uygulanan baskı ve yasaklar bir göç habercisiydi. Özellikle 1988’de Devlet Başkanı Jivkov’un Türklerin göçü ile ilgili beyanları kitlesel göçün yapılacağını belirtisi olmaktaydı. Bu dönemdeki kitlesel göçler “*Göç olgusu...*” bölümünde anlatılmıştır.

Bakalova’nın (2006) verdiği bilgiye göre, 10 Kasım 1989’da Todor Jivkov Devlet Başkanlığı görevinden ayrıldı. Yerini Aleksandır Lilov geçti. Lilov yayınladığı raporla Türklerin isimlerinin geri verilmesini kabul etti. Lilov Türklerin ana dillerini kullanmakta serbest olduklarını ve anayasanın sağladığı tüm haklardan eşit bir şekilde yararlanılacaklarını belirtti. İsimlerin geri verilmesi kararının uygulanması gecikince 4 Ocak 1990’da Bulgar parlamentosu önünde 500 000 – 600 000 kişilik büyük bir protesto gösterisi düzenlendi (Akt., Tahir, 2009, s. 106-107). Protesto gösterisi düzenlenebilecek kadar ortam normalleşmişti. Bu tarihten sonra Türk azınlık için farklı bir süreç başlıyordu.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. BULGARİSTAN'DA TÜRK AZINLIĞIN SOSYO-EKONOMİK DURUMU

4.1. Komünizm Sonrası Ekonomik Krizde Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlık

1985'te Gorbaçov'un iktidara gelmesiyle uygulamaya konulan açıklık (glasnost) ve yeniden yapılanma (perestroyka) politikaları sayesinde, Doğu Bloku ülkelerinde görülen demokratikleşme hareketleri ve halk gösterileri Jivkov rejimini ürküttü. Bu dönemde Bulgaristan'ın ekonomik durumu kötüleşmiş, büyüme oranı sürekli düşerek, 1980 yılında binde 36 iken 1986 da -0,35'e kadar geriledi. Dünya ortalamasının binde 29 olduğu dikkate alınırsa Bulgaristan'daki krizin büyüklüğü ortaya çıkmaktadır (Vasileva, 1992, s. 347). Jivkov rejimi, kötüleşen ekonominin Bulgaristanı kaosa sürükleyeceğinden korktuğu için, hedef saptırarak, çareyi halkın dikkatini 'Türk tehlikesine' çekmekte buldu. Bu amaçla Türkleri hedef gösterip; Türklerin ülkeden sürülmesi halinde ekonominin düzeleceğine halkını inandırmaya, uygulamaya koyduğu asimilasyon politikaları konusunda onların desteğini almaya çalıştı. Fakat her zaman güç ve destek aldığı SSCB'deki politika değişikliği Jivkov rejimini zora soktu.

Komünist sistem 1980'lerin sonunda iflas etmeye başladı ve sistemin ana ülkesi SSCB'de ekonomik sıkıntılar ve kargaşa baş gösterdi. Ekonomik ve sosyal sorunlarını çözmek için 1985'te açıklık ve yeniden yapılanma politikaları benimsendi. Bu durum Bulgaristan için de rejimin çöküşüne giden yol oldu. 10 Kasım 1989 tarihinde Devlet Başkanı Todor Jivkov koltuğu bırakmak zorunda kaldı. Eski Dışişleri Bakanı Petar Mladenov Bulgaristan'ın yeni devlet başkanı oldu (Dayıoğlu, 2012, s. 285-286). Mladenov göreve gelişinden dört gün sonra Türk akademisyen ve siyaset önderleriyle bir araya gelerek, Türk azınlığın sorunları üzerine bir yol haritası hazırlığı yapıldı (Sadat, V. Kişisel görüşme, 04 Kasım 1998).

Mladenov hükümeti, haksız yere hapsedilen Türklerin salıverilmesi için girişimde bulundu. Kasım ve Aralık aylarında Parlamento'da hükümet politikalarının eleştirilmesini ve devlet karşıtı propagandayı yasaklayan Ceza Yasası'nın 108, 109 ve 273. Maddeleri kaldırıp, af çıkarılarak cezaevlerindeki tutuklu Türkler serbest bırakıldı ki bunlar arasında HÖH lideri Ahmet Doğan'da vardı. BKP Merkez Komitesi 29 Aralık 1989'da, asimilasyon sürecinde isimleri zorla değiştirilenlerin, isimlerinin geri

verilmesini karara bağladı. Meclis Başkanı Todorov, herkesin adını, dinini ve dilini özgürce seçebileceğini ifade etti. BKP’de Müslümanlara getirilen yasakların kaldırılması ve Türkçe konuşmanın serbest olması yönünde karar alındı ve bu kararlar 10 Ocak 1990’da Parlamento’da kabul edildi (Poulton, 1989’dan akt., Özlem, 2008, s. 354; Dayıoğlu, 2012, s. 305-306). Fakat Mladenov’un serbestlik politikaları ve bu konuda attığı adımların çoğu etnik Bulgarların hoşuna gitmedi ve bu nedenle çeşitli protesto gösterileri düzenlendi.

06 Mart 1990 tarihinde “Bulgar Vatandaşlarının İsimlerine İlişkin Yasa” Parlamento’da kabul edildi. Kanunda zorla isim değiştirme kınandı (Eminov, 1997, s. 20). Yasaya göre, isimlerin sonuna Bulgarcadaki -ov, -ev, -ova, -eva eklerini koymak zorunlu oldu. (Poulton, 1994’dan akt., Dayıoğlu, 2012, s. 308). Bu zorunluluk 16 Kasım 1990’da yasa ile kaldırıldı. Ayrıca eski isimlerin mahkeme yerine idari işlemle geri alınması kabul edildi (Cumhuriyet, 17 Kasım 1990).

Poulton’un (1994) verdiği bilgiye göre, isimlerini geri almak için başvuran Türklerin sayısı 21 Mayıs 1990’da 220 000’e ulaşmış ve bunların 180 000’i ismini geri alabilmişti. İsimlerin geri alınmasına ek olarak asimilasyon esnasında ölenlerin yakınlarına da tazminat ödenmesi kararı alındı. Özgür (1999), 1 Mart 1991’e kadar başvuranların sayısının 600 000 olduğunu belirtmektedir (Akt., Dayıoğlu, 2012, s. 309).

Bulgaristan’da 1991 Anayasası’nın 29/1. Maddesi ile asimilasyon yasaklandı. Anayasanın 6. Maddesindeki, “*Bütün vatandaşlar kanun önünde eşittir. Irk, milliyet, etnik mensubiyet, cins, köken, din, eğitim, düşünce, siyasal mensubiyet, kişisel ve toplumsal statü ile mülki duruma dayanan hak ve önceliklere hiç bir sınırlama konulamaz*” hükümleri ile etnik azınlıkların hak ve eşitlik konuları teminat altına alındı (Akin, 2015, s. 73). Anayasa’nın 13. Maddesinde din ve inanç özgürlüğü ibaresi bulunmasına rağmen, devletin resmi dininin Ortodoks Hristiyanlık olarak belirlenmesi bir tezat oluşturmuştur. Ayrıca Müslümanlara ibadet özgürlüğü sağlanmakla birlikte, Osmanlı mirası vakıfların Türk azınlığa devri ve kullanımı ile ilgili sorunların çözülmesi konusunda bir adım atılmamıştır (Özlem, 2008, 366). Dini alanda gerçekleşen özgürleştirici adımların yanı sıra Bulgaristan Anayasa’nın 54/1. Maddesinde, “*Bu kanunla herkes kendi etnik kültürünü geliştirmek için ulusal ve evrensel insani kültürel değerlerden faydalanma hakkına sahiptir*” (Resmi Gazete’den, (13.07.1991) akt.,

Yıldırım, 2016, s. 85) denilerek etnik kültürlerin kendisini geliştirmesi anayasal güvence altına alınmıştır.

Jivkov rejiminin devrilmesi ve akabinde 1991 Anayasası ile sağlanan olumlu hava Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ilişkilere de yansdı. 1992’de Dostluk, İşbirliği ve Güvenlik Anlaşması ile her iki ülke, ortak sınırlarındaki askeri güçlerini karşılıklı olarak çektiler. Olumlu hava 1994 yılında da devam etti. “Bulgaristan Devlet Başkanı Jeleu 15 Temmuz 1994’de valiliklere gönderdiği 055917 nolu genelgede, Bulgaristan’dan göç eden Türklerin Bulgaristan’daki tüm haklarının muhafaza edildiğini bildirdi. Genelgeye göre, Türk azınlığın Bulgaristan vatandaşlığı ve sosyal güvenlik hakları bulunmaktaydı. Ancak bu durum, 1998 Vatandaşlık Kanunu ve 2001 yılında çıkarılan 1989 göçmenleriyle ilgili ek düzenlemeye kadar çözülemedi.” 26 Nisan 2001 tarihli State Gazette’nin haberine göre, Nisan 2001’de 1998 tarihli Vatandaşlık Kanunu’nun 12, 13 ve 15. Maddelerinde yapılan değişikliklerle, önceki vatandaşlıktan çıkarak Bulgar vatandaşlığına geçme şartı getirildi. Kanun’un 26. Maddesiyle de, göç ile Bulgar vatandaşlığını kaybedenlerin yeniden Bulgar vatandaşı olabilmeleri için bir yıl içinde başvuru sınırı getirildi. Bu kapsamda 35 000 Türk 2002’ye kadar bu haklardan yararlandı. Mayıs 2002’de çıkarılan bir kanunla Bulgar vatandaşlığını kaybeden Türk göçmenlerin vatandaşlıklarını koşulsuz almaları sağlandı (Özgür Baklacıoğlu, 2012, s. 466-468).

Bulgaristan’da olumlu hava tüm ülkede eşgüdümlü olarak devam ettirilmiyordu. 1997 yılında Bulgaristan’da Eski Zağara Belediyesi, Türk-Arap kökenli olduğu gerekçesiyle çağdaşlaşma adına, 51 ilçeye bağlı 838 yer adını değiştirip, Bulgarca isimler verdi. Bu değişikliğe tepki gösteren Bulgaristan Müslümanları Baş Müftülüğü bir bildiri yayınlarak, yapılanların Jivkov rejimini hatırlattığını ve Bulgaristan’daki çok kültürlü hayata zarar verdiğini belirtti (Çelikdönmez, 2018).

28 Temmuz 1997’de Bulgaristan Cumhurbaşkanı Peter Stoyanov Türkiye’yi ziyaret etti. Stoyanov ziyaret kapsamında TBMM’de yaptığı konuşmada Jivkov döneminde Türk azınlığa karşı izlenen asimilasyon politikasından dolayı üzüntü duyduğunu belirtip, yaşananlar için özür diledi. Stoyanov, “Bulgar halkının Türk azınlığa yönelik baskıları onaylamadığını” söyledi. Stoyanov’un 28 Temmuz 1997 tarihli ziyaretinde iki ülkenin Genelkurmay Başkanları, askeri alanlarda işbirliği anlaşması imzaladılar. Anlaşma

metninde, “askeri işbirliği sayesinde iki ülkenin sınır güvenlik bölgelerinde bulunan askeri birliklerini çekerek, karşılıklı güvenin geliştiği” vurgulandı (BYEGM, 1997).

Bulgaristan Başbakanı İvan Kostov, 6 Kasım 1998’de Bursa’daki Bulgaristan göçmeni Türklere yaptığı konuşmada, *“10 yıldır çekilen acıları çok iyi biliyorum. Size temin ederim ki, o gün olanlar bir daha tekrar etmeyecek. Sizi evlerinizden ocaklarınızda ayıranlar bir daha tekrar yönetime gelemeyecek. Bulgaristan’ı vatandaşlarına düşman ülkeden, anne şefkatine dönüştürmeye çalışıyoruz. Onlar Bulgar halkına da işkence çektirdiler”* diyerek (Hürriyet Gazetesi, 07.11.1998) o dönemde Türklere yapılanlardan dolayı en üst düzeyde pişmanlığı dile getirdi.

1 Nisan 2006’da Bulgaristan Başbakanı Sergey Stanişev, yaptığı bir konuşmada, “geçmişte Türklere uygulanan zorunlu isim değiştirme sürecinin, Avrupalı, modern ve adil olmadığını” dile getirdi (BYEGM, 2006). Ancak, Stanişev’in partisi BSP, 11 Ocak 2012’de parlamentoda kabul edilen "Bulgaristan Müslümanlarına Karşı Uygulanan Zorla Asimilasyon Sürecinin Kınanmasına İlişkin Deklarasyon"u imzalamaktan imtina etti. Avrupa Birliği Dış İlişkiler Konseyi Sofya Direktörü Dimitir Beçev, "1998 yılında Peter Stoyanov Devlet Başkanı olarak özür diledi ve BSP bu jسته daha o zaman katılabilirdi” diyerek eleştirmiştir (Kırcaali Haber, 19.11.2013).

1999 yılında Avrupa Konseyi Ulusal Azınlıkların Korunması İçin Çerçeve Sözleşmesi Bulgaristan’da yürürlüğe girdi. Ancak, ülkede hukuki anlamda etnik ve dini gruplar azınlık sayılmamaktaydı (Özlem, 2016b, s. 77). Bulgaristan’ın imzaladığı Çerçeve Sözleşme “ana dili Bulgarca olmayan” vatandaşlara uygulanacaktır. Çerçeve Sözleşme ana dili farklı olan toplulukların farkına varma ve onlara kimlik kazandırma açısından önemli bir belgedir. Yapılan anlaşma ve sözleşmelerle azınlıklar nispeten rahat bir döneme girdiler. 1999 ve 2000’li yıllarda, US Department of State ve Human Rights Watch’ın Bulgaristan’daki Türk azınlık ile ilgili raporlarında özetle, “eleştirilecek bir şey kalmamıştır. Türkler artık rahattır” denilmektedir (Nevrezova, 2006, s. 59-60).

Ancak, Çerçeve Sözleşmesinin imzalanmış olması Bulgaristan’daki azınlık ve azınlık sorunlarını çözüme kavuşturduğu söylenemez. Gerek yaptığımız anket ve mülakat verilerinde gerekse kişisel gözlemlerimizde sorunun çözüme kavuşmadığı görülmüştür. Azınlıklar ve azınlık meseleleri bir Sözleşme imzalanmasıyla halledilecek bir konu değildir. Resmi belgelerde yazılanların, uygulamaya konulup konulmadığına bakılmalıdır. Nitekim HÖH Milletvekili Lütfi Mestan Çerçeve Sözleşme konusundaki

tereddütlerinden şu şekilde ifade etmiştir: “- Çerçeve Anlaşması yakında gündeme gelecek fakat onlar bir deklarasyonla şart ileri sürmek istiyorlar, mesela çerçeve anlaşmasına Bulgaristan’da ‘milli azınlık yoktur, çeşitli etnik gruplar vardır’ şeklinde yazmak istiyorlar. Zira milli azınlık deyince Türkler akla geliyor. Ayrılmadan ve otonomiden endişe ediyorlar. Bizi milli azınlık olarak tanımayarak kendilerine kapı aralıyorlar: Bu haklar/tanımlar milli azınlıklar için, etnik gruplar için değildir diyerek bizi oyalarlar.” (Sadal, V., Kişisel görüşme, 27 Ağustos 1998). Yine Lütfi Mestan, Bulgaristan’ın Çerçeve Sözleşme’yi imzalaması ve buna rağmen azınlıklar konusundaki çifte standartlı davranmasını “Arnavutluk’ta bulunan 50 bin Bulgar’ın etnik Milli azınlık statüsü var, Bulgaristan’daki yaklaşık 1 Milyon Türkün Milli azınlık statüsü yok. O zaman biz neyiz?” diyerek eleştirmektedir (Kırcaalieber, 30 Ekim 2017). Kısacası Çerçeve Sözleşmesi, Bulgaristan’ın istisnai uygulamaları ve sahaya yeterince yansıtılmaması nedeniyle Türk azınlığı tatmin etmemiştir.

AB Komisyonu’nun 8 Kasım 2000 tarihli Raporu’da bu tatminsizliği teyit ederek; Bulgaristan’daki Türk azınlığın nüfusun % 9’unu oluşturduğunu ve her anlamda politik yaşama entegre oldukları, ancak Türk azınlığın orduda, üst düzey makamlarda yeterince temsil edilemediği, okullarda Türkçe eğitimin verilmesinde sıkıntılar aşılmış olsa da Türkçe dersini verecek öğretmen bulunamadığı, azınlık mensupları arasında işsizlik oranının yüksek olduğu vurgulanmaktadır.

1 Ocak 2007 tarihinde Bulgaristan’ın AB’ye dâhil olması Türk azınlığın sıkıntılarını çözememiştir. Bulgaristan halen Türkleri azınlık olarak kabul etmezken, üyesi olduğu AB’nin raporlarında Bulgaristan’daki Türklerden “Türk azınlık” olarak bahsedilmesi tezattır. Bulgar Anayasası’nın 36/2. Maddesi azınlıkları, “*anadili Bulgarca olmayan vatandaşlar*” olarak tanımlamaktadır (Özlem, 2008, s. 365). Bulgaristan’ın azınlık tanımı için anadil şartını koyması Pomaklar konusundaki hassasiyetlerinden kaynaklanmaktadır. Zira, Pomakları ‘zorla Müslüman edilmiş etnik Bulgarlar’ olarak görmektedirler.

Bulgaristan yönetimi ülkedeki Türk azınlığın statüsünü ve azınlık haklarını tanımamak için, zaman zaman perdeleme yöntemine başvurmakta ve afaki fikirler ileri sürerek, mütekabiliyet pozisyonu oluşturmaya çalışmaktadır. Örneğin, 4 Ocak 2010’da Dış Bulgarlardan Sorumlu Bulgar Bakan Bojidar Dimitrov’un, Trakya Bulgarları adına Türkiye’den tazminat talep etmesi ve bunu Türkiye’nin AB üyeliğinin ön şartı olarak

belirtmesi ilişkileri germiştir (Özlem, 2015a, s. 92). Dimitrov’a cevap 5 Ocak 2010’da Dışişleri Bakanı Davutoğlu’ndan gelmiştir: “*Tarihte yaşananlar tek taraflı göç şeklinde cereyan etmemiştir.*” 7 Ocak 2010 tarihinde Bakan Bojidar Dimitrov, “*1913 yılından sonra Türkiye’den göç eden Bulgarların Türkiye’de bırakmak zorunda kaldıkları mal ve mülkleri için 20 milyar dolara yakın tazminat istenmeli*” şeklindeki beyanları için özür dilemiştir. (BYEGM, 2010).

AB üyesi Bulgaristan’da azınlıklar eskiye nazaran daha rahat olsalar da özellikle siyaset alanlarında olumsuz söylemler devam etmektedir. Örneğin, ATAKA partisinin taraftarı olan aşırı milliyetçi gruplar 20 Mayıs 2011’de Sofya Banyabaşı Camisinde Cuma namazı kılanlara ezanı bahane ederek saldırıp, yaraladılar. Saldırıdan zarar görenler AİHM’ e başvurdu ve tazminatlar kazandılar. Bu olaylar Bulgar parlamentosunda da kınandı (BAL-TÜRK, 2014). Bir başka kınama ise 11 Ocak 2012 tarihinde Bulgaristan Parlamentosunda gerçekleşti. Parlamento, ülkede sona eren komünist rejimin Türk ve Müslüman azınlığa uyguladığı asimilasyonunu kınadı. Aynı tarihli parlamento toplantısında Bulgaristan siyasetçileri Ermeni iddiaları ile ilgili oylamada Türkiye’ye destek niteliğinde ret kararı vererek, dostane bir tutum sergilemişlerdir (BYEGM, 2012). Ancak aşırı uçtaki Bulgarların Türk ve Müslümanlara saldırıları kesilmemiştir. 2014 yılında birçok camiye saldırı yapılmıştır. Bunlardan bir tanesi de 14 Şubat 2014 tarihinde Filibe’deki Cuma Camisine yapılan saldırıdır. Bulgaristan’da şu an en büyük sorunlardan birisi de ibadethane yapımında çıkan bürokratik sorunlardır.

Bütün bu olumsuzlukların yanında olumlu değişimler de yaşanmaktadır. Bu olumlu değişime Devlet katında iftar yemekleri verilmesi, resmi söylemlerde olumlu ifadelerin kullanılması ve Müslümanlara yapılan saldırıların kınanması örnek verilebilir.

Bulgaristan’daki demokratik dönemin başlamasıyla Türkiye ile ticari anlaşmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu anlaşmalardan bazıları şunlardır; Ticaret ve Ekonomik, Sınai ve Teknik İşbirliği Anlaşması (1994), Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma (1994), Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması (1994), Turizm İşbirliği Anlaşması (1997), Enerji ve Altyapı Alanlarında İşbirliği Anlaşması (1998), Uzun Vadeli Sözleşme (1999), İkili Hava Ulaştırma Anlaşması (2004), Deniz Ticareti Taşımacılık Anlaşması (2004). Bilimsel ve Teknolojik İşbirliği Anlaşması (2004) (T.C. Sofya Ticaret Müşavirliği, 2017, s. 93).

Sofya Ticaret Müşavirliği'nin 2017 verilerine göre, Bulgaristan'ın demokrasi endeksi sıralaması 167 ülke arasında 47. sırada; Basın özgürlüğünde 199 ülke arasında 78. sırada; Medya özgürlüğünde 180 ülke arasında 113. sırada bulunmaktadır (T.C. Sofya Ticaret Müşavirliği, 2017, s. 30).

Jivkov'dan sonra dünyadaki sistemle entegre olan Bulgaristan, 1992'de Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ), 2004'te NATO'ya ve 2007'de de AB'ye üye oldu. NATO ve KEİ üyelikleri konusunda Türkiye'den destek alan Bulgaristan, 2018 yılında Başbakan Borisov'un ağzından, Türkiye'nin AB'ye üye olamayacağını belirtmiştir. Sputniknews'in 19 Temmuz 2018 tarihli haberinde, Borisov'un, "Türkiye, 50 yılı aşkın bir süredir AB'ye girmeye çalışıyor ancak mevcut durum ve bozulan ilişkiler nedeniyle bu ülkenin AB'ye gireceğini konuşmaya bile gerek yok" dediğini yazmıştır (Sputniknews, 2018).

Bulgaristan'daki Türk azınlığın haklarını garanti altına alan ikili antlaşmaların yanı sıra Birleşmiş Milletler Kurucu Antlaşması, Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşme, Irk Ayrımını Bütün Şekilleri ile Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Sözleşme, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Sözleşme, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve Helsinki Nihai Senedi gibi birçok antlaşma ve sözleşmeyle Türk azınlığın hakları uluslararası boyutta teminat altına alınmıştır (TASAM, 2011).

İsim değiştirme sürecinde yönetime direndikleri için Belene Toplama Kampı'na götürülerek, işkenceye tabi tutulan Türklere AİHM'den tazminat hakkı doğmuş ve Jivkov dönemi mahkûm edilmiştir. Ancak günümüzde de Siderov'un başını çektiği ATAKA Partisi ve diğer Bulgar milliyetçilerinin Jivkov dönemindeki Türklere yönelik kültürel soykırımı arzuladıkları, söylem ve eylemlerine bakarak söylenebilir.

2000'li yıllardan sonra Bulgaristan'da Türkler tarafından asimile edilme korkularını içeren analizler yapılmaya başlanmıştır. Bu analizleri yapanlardan birisi de İvanov'dur. İvanov'un (2005) temel tezi, Bulgaristan ile Türkiye'nin AB'ye üye olmaları ile sınırlar kalktığında 80 milyon nüfuslu Türkiye'nin, 5 milyon nüfuslu Bulgaristan'ı ele geçireceği, 5 milyon nüfusa sahip Bulgaristan'ın 20 milyon nüfuslu İstanbul'un arka sokağına dönüşeceği ve böylece Bulgaristan Türkiye'nin gıda ihtiyacını karşılayan bir yere dönüşeceği; 2050 yılında 97 milyona nüfusa sahip olması beklenen Türkiye,

Bulgaristan’a doğru genişleyecek ve Bulgarları asimile ederek “uydu ülkeye” çevirecektir şeklindeki spekülasyonlarıdır (Akt., Atasoy, 2007, s. 17).

İvanov’un yukarıdaki komplo teorilerine benzer düşünceler Bulgaristan’da yer yer tartışılmaktadır. Bu tartışmalardan ziyade ilişkileri anlamak için iki ülke arasındaki ekonomik verilere bakmak gerekmektedir. Türkiye, Bulgaristan’ın kalkınması ve işsizlik oranlarının düşmesi için karşılıklı işbirliğini artırıcı faaliyetleri artırmaktadır. Bulgaristan Merkez Bankasının verilerine göre, Türkiye Bulgaristan’a en çok yatırım yapan 18. ülkedir. Türkiye, Bulgaristan’da 2014 yılında 19 milyon Avro, 2015’te 87 milyon Euro ve 2016 yılında da 23 milyon Euro yatırım yapılmıştır. Bulgaristan Merkez Bankasının 2016 yılı verilerine göre, Bulgaristan ithalatının % 6’sı (1.6 milyar dolar) Türkiye’den yapılmaktadır. İhracatının ise, % 8’ini (1.8 Milyar dolar) Türkiye’ye yapmaktadır. Bulgaristan İstatistik Enstitüsünün 2016 yılı verilerine göre Türkiye, Bulgaristan’a en çok iş gezisi yapan ikinci ülke (137 646 kişi) ve en çok turistik seyahat yapan dördüncü ülke (382 735) durumundadır. Bulgaristan’da iş yapan 55 büyük Türk şirketi bulunmaktadır. Bu şirketlerin yatırım tutarı 2.2 milyar Dolardır ve 10 000’den fazla kişiye istihdam sağlamaktadır (T.C. Sofya Ticaret Müşavirliği, 2017, s. 41, 45, 46, 69, 89).

Bulgaristan’daki işsizlik oranlarına bakıldığında Bulgaristan Yatırımlar Ajansı’nın verilerine göre, ülkede işsizlik oranının ülke ortalamasının altında olan yerler arasında Türklerin yoğun yaşadığı Kırcaali, Razgrad, Şumnu, Haskovo, Burgaz, Rusçuk, Stara Zagora, Pazarcık ve Plovdiv bulunmaktadır (T.C. Sofya Ticaret Müşavirliği, 2017, s. 111). Daha önce de belirttiğimiz üzere Slatinski’ye (2006) göre, “Bulgaristan’da yaşayan Türklerin % 23.4’ü işsizdir” (Atasoy & Ertürk, 2010, s. 110-111). Bu durum Türklerin AB ülkelerine göç etmesine neden olmaktadır.

Bulgaristan’da demokratik bir ortamın oluşması ve AB üyeliği ülkedeki nüfus düşüşüyle ilgili sorunlar, ekonomik sıkıntılar ve azınlıklarla ilgili sorunların bir kısmı halen devam etmektedir. Bunların yanı sıra hala Türk ve Bulgar akademisyenler ve politikacılar arasında etnik köken tartışmaları süregelmektedir. Tartışmada Bulgaristan’da yaşayan Türkler için Bulgar tarafı, “*Müslümanlaşmış Bulgarlardır*” derken, Türk tarafı da Bulgarlar eski çağlarda bulundukları coğrafyada “*Hristiyanlaştırılmış Türklerdir*” demektedirler (Kayapınar, 2012, s. 104; Sabev, 2012, s. 121; Zafer, 2012, s. 203). Bunlara ek olarak, Bulgarlar Trakya Bulgarları için tazminat mevzusunu dillendirirken, Bulgaristan Türklerinin çözüme muhtaç birçok sorunu

bulunmaktadır. Örneğin; Türk ve diğer azınlıkların Bulgaristan Anayasası'na göre "*Bulgarca bilmeyen vatandaşlar*" olarak tanınarak etnik kökenlerinin kabul görmemesi, Türkçe eğitim konusunda yeterli alt yapı ve öğretmenin sağlanamaması, eğitilmiş oranındaki düşük seviye, işsizlik, Osmanlı vakıflarının devri, İslami konuları öğretecek personelin eksikliği, Türkiye'ye 3 aylık vize ile giriş yapma sorunu, vb. sayılabilir.

Demokratik dönemde Türk ve Müslüman azınlığın eğitim öğretim şartları olumlu olarak değişmekle birlikte öğretmen sorunu, derslerde Bulgaristan Türklerin geçmişi ile ilgili bilgilerin sansürlenmesi ve Türkçe dersi gibi sorunlar bu dönemin de konusu olmaya devam etmektedir. Kırcaali Belediye Başkanı Rasim Musa yaşanan zorlukları şöyle özetlemektedir; "*1989'daki demokrasi ve değişim sürecine Türklerin katkısı büyüktür. Var olabilmemiz için ortam oluşturup, eşit vatandaşlık talep ettik. Kırcaali bölgesinde 7 ilçe var hepsinin belediye başkanı Türk. Fakat buralarda eşitsizlikle mücadele ediyoruz: yolu, suyu, elektrik ile uğraşıyoruz, telefonu olmayan çok köy var. Türk belediye başkanı olmanın zorluğu çok fazla. Seçildiğimi ikinci gününde, sahte oylar var diyerek mahkemeye verdiler. Kırcaali mahkemesi seçimi iptal etti. Biz de Sofya yüksek mahkemesine itiraz başvurusu yaptık. 1,5 ay sonra yüksek mahkeme sahte oy olmadığı teyit etti. Savcılığa suç duyurusunda bulundular; mali kontrol talebinde bulundular. Kendimizi göstermemizi, hizmetlerimizi engellediler. Sofya yazdıklarımıza ve taleplerimize cevap vermiyor, ya da geç cevap veriyor ve çoğu zaman da olumsuz olarak. Başka bölgelerden gelen taleplere cevap veriliyor, hatta aynı projeyi biz sununca olumsuz, Bulgar bir belediye başkanlığı sununca olumlu sonuçlanıyor*" (Sadal, V. Kişisel görüşme, 10 Ağustos 1998).

Bulgaristan'daki Türk azınlığın demokrafik ve nüfus yapısını tekrar hatırlayacak olursak; istatistiklere göre Bulgaristan'daki nüfus dağılımı uzun yıllardır % 85 civarı Bulgarlar, % 8-10 civarı Türklerle geri kalanı da diğer etnik gruplardan oluşmaktadır. 1992 nüfus sayımına göre, Türkler Bulgaristan'ın kuzey doğusu ile güney doğusunda ve Rodop bölgesinde yoğunlaşmaktadır. Türklerin en yoğun yaşadığı (% 64.7) yer Kırcaali'dir. Türklerin yoğun yaşadığı diğer şehirler ise Türk nüfus oranına göre, Razgrad (% 47.5), Targovişte (% 33.6), Silistre (% 32.8) ve Şumnu (% 29.4) olarak sıralanmaktadır. Türk nüfusun % 68'i kırsalda, % 32'si şehirlerde yaşamaktadır (Yanakiev, 2018, s. 39). Kırsalda yaşayan Türkler tarım, hayvancılık ve inşaat işleri ile uğraşmaktadırlar.

4.2. İş Hayatı ve Mesleki Alanda Türk Azınlığın Durumu

Komünizm sonrası yapısal değişiklikler azınlıkların çalışma alanını daraltmıştır. Jivkov döneminden sonra yaşanan ekonomik krizin en çok ülkedeki azınlıkları etkilediğini araştırmacılar vurgulamaktadırlar (Erdoğan, 2002). Devlete ait işletmelerinin kapatılması, tarım alanlarının özelleştirilmesi, ihracatın azalması daha çok bu alanda çalışan Türk, Pomak ve Roman azınlığın işsiz kalmasına ve fakirleşmesine sebep olmuştur. Bu nedenle Türk azınlık ucuz işgücü haline dönüşmüştür. Daha niteliksiz ve ucuz işleri talep eden Türkler, Pomaklar ve Romanlara Bulgarlar tarafından yine de iş vermede sorunlar yaşanmıştır. Bunda azınlık mensuplarının eğitim düzeylerinin düşük olması da etkili olmaktadır. Şehirlerdeki iş kollarında eğitim ve ayrımcılık nedeniyle iş bulamayan başta Türkler olmak üzere diğer azınlıklar, kırsal kesimde tarım işlerinde çalışmak zorunda kalmışlardır (Kayapınar, 2003, s. 214).

Bulgaristan'da yaşayan Türklerde bir ailenin ortalama geliri 1999 ve 2000 yıllarında 51.50 Leva olarak tespit edilmiştir. Türklerde işsizlik oranı 2002 verilerine göre % 62 olarak belirlenmiştir (Nevrezova, 2006, s. 88). Avrupa Komisyonunun 1999 ve 2002 tarihli ilerleme raporlarında, Bulgaristan'da yaşayan Türklerin ekonomik ve sosyal sorunların devam ettiğini belirtilmektedir (Avrupa Komisyonu, 1999 & 2002).

Bulgaristan Türkleri genellikle tarım, inşaat ve maden işçiliği sektörlerinde düşük gelirle çalışmaktadırlar. Komünist dönemde kamulaştırılan araziler 1990 yılından sonra satılmaya başlandı. Jivkov döneminde toprakları gasp edilen Türkler topraklarını geri almak için mücadele ettiler ancak başarılı olamadılar. Hatta HÖH'ü de bu konuda etkili olamamakla suçladılar. Bulgaristan'da geçimini temin etmekte zorlanan Türkler AB ülkelerini ve Türkiye'ye göç etmektedirler. 2000'li yılların başında göç edenlerden "Güneydoğu Bulgaristan'da yaşayan Türkler Türkiye'yi, kuzeydoğudakiler AB ülkelerini seçmişlerdir" (Nevrezova, 2006, s. 94).

Mohammed Recep'in (1993) tahliline göre, tarımla meşgul olan kırsal kesimdeki Türk ve Müslüman azınlığın bir kenarda birikmiş sermayesi bulunmadığı için geri verilen toprakları ekip dikemediler. Böylece ellerindeki topraklar değerini kaybetti. Ayrıca hükümetin et, süt ve tütün gibi daha çok Türk azınlığın geçim kaynağı olan ürünlerin fiyatlarını düşük tutması ya da bu ürünleri almaması nedeniyle bu bölgede yaşayan azınlıkların hükümetle güven sorunu oluşmuştur (Akt., Özgür, 1999, s. 51).

Bulgaristan Türkleri daha çok tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadırlar. Tarımsal ürün olarak da daha çok tütün yetiştirmektedirler. Ahmet Doğan da mülakatında “*Rodoplar’da ve Deliorman’da tütün yetiştiriciliği çoğu ailenin en önemli geçim kaynağıdır*” demiştir (Sadal, V. Kişisel görüşme, 04 Kasım 1998). 2016 yılında ülkede asgari ücret 215 Avro’dur. Asgari ücretle yapılan işlerin ya da tarım gelirinin yeterli olmadığı Bulgaristan’da Türkler, AB ülkelerine göç etmektedir. Özlem (2017)’in verdiği bir tütün işçiliği örneği göçün zaruretiyi şu şekilde ortaya koymaktadır;

“Kırcaali bölgesinde tarım alanında en fazla üretimi yapılan tütünün 2016 yılı içerisinde aracı şirketler tarafından kilosu en yüksek 7 levadan satın alınmıştır. 4 kişilik işgücü olan bir ailenin yıllık ortalama 1.200 kilo tütün üretebildiğini esas alırsak toplamda bir yıl için elde edilen 8400 levalık gelirin aylık karşılığı 700 leva olmaktadır. Bu da kişi başına $700/4=175$ leva yapmaktadır. Aynı kişinin sigorta primi olarak 75 leva ödemesi gerektiği düşünülürse aylık kazanç 100 levaya düşmektedir. Hâlbuki Kırcaali’nin yaklaşık 60 km güneyinde yer alan Yunanistan’daki tütün tarlalarında çalışan bireyler mevsimlik olarak Euro-Leva kur farkından dolayı daha fazla gelir elde edebilmektedir. Nitekim bu yolu tercih eden Türklerin sayısı Yunanistan’da yaşanan ekonomik krize karşı son yıllarda artış kaydetmiştir. Dolayısıyla tütün üretimi artık kazançlı bir uğraş olmadığından Bulgaristan Türkleri için cazibesini yitirmiştir. Söz konusu durumun oluşmasında 2009’da iktidara gelen GERB partisinin kota uygulaması da etkili olmuştur.” (Özlem, 2017, s. 180).

Türk azınlığın yeni ekonomik duruma alışması ve piyasa şartlarını kavramada zorlanması hususunda Ahmet Doğan şu görüşleri paylaşmıştır: “Komünist dönemde ürettiği malları kooperatiflere satmaya alışan Türk azınlık, Jivkov sonrası oluşan serbest piyasaya alışamamıştır. Türk azınlık halen birilerinin mallarını almasını beklemektedir. Örneğin, tütün ve patates yetiştiricileri, ürünlerini hala hükümetin satın almasını, ya da onlara pazar bulmasını beklemektedirler” (Sadal, V., Kişisel görüşme, 4 Kasım 1998).

Türkiye ile ilişkiler kapsamında yapılan yatırımları değerlendiren Razgrad Belediye Başkanı Venelin Uzunov, “Türk yatırımlarından memnunuz. Karma firmalar oluşturularak bölgemize daha fazla yatırım yapılmasını bekliyoruz” demektedir (Sadal, V. Kişisel görüşme, 26.10.1998).

Bugün Bulgaristan Türkleri sivil toplum örgütleri kurarak kolayca örgütlenen, sosyal hayatını kolaylaştırabilecek faaliyetleri serbestçe yapabilen bir topluluktur. Kırcaali’de Ömer Lütfi Kültür Derneği 1992’de, Türk Kültür ve Sanat Derneği (TÜRK SAD) 2011 yılında kurulmuştur. Yine 1999 yılında Burgaz’da Recep Kürkçü Kültür Merkezi, Rusçuk’ta Güneş Derneği, Şumnu’da 2012 yılında Türkçe Öğretmenler Derneği ve Dil Evi gibi sivil toplum kuruluşları kurulmuştur. Bu sivil toplum kuruluşları (STK) birer kültür merkezi, kütüphane ve buluşma yerleri olarak faaliyet göstermektedir.

4.3. Göç Olgusu ve Türkiye İle İlişkiler

4.3.1. Göç Olgusu

Göç kısaca “*Ekonomik, siyasal ya da sosyal nedenlerin etkisiyle bireylerin yer değiştirmesi*” olarak tanımlanabilir (Meydan Larousse Ansiklopedisi, 1971, s. 251). Birleşmiş Milletler, göç edenlerin, göç ettikleri yerlerde en az 1 yıl ikamet etmeleri halinde durumun göç olarak kabul edileceğini belirtir (Gökçe Akgür, 1997, s. 41). 1951’de BM bünyesinde kurulan Uluslararası Göç Teşkilatı göçü, “*Bir kişinin ya da grubun ülke içinde veya uluslararası sınırı geçerek göç etmesidir. Uzunluğu, bileşimi ve nedenleri ne olursa olsun insanların her türlü hareketini içine alan bir nüfus hareketidir. Mültecilerin, yerinden edilenlerin, ekonomik göçmenlerin ve aile birleşmesi dâhil başka amaçlarla göç edenleri de kapsar*” olarak açıklamaktadır. Bu tanımın yanı sıra göçü kategorilere ayırmaktadır. Göçler, ülkeler arasında “*insan akışı*”, “*kolaylaştırılmış göç*”, “*zorunlu göç*”, bir ülkeye yapılan “*dış göç*”, bir “*ülkeden göç*” (emigration), “*düzensiz göç*”, “*işgücü göçü*” ve “*düzenli göç*” şeklinde sınıflandırır (Zeytinli, 2012, s. 11-12).

Uluslararası Göç Hukukunda ise göçü, “Uluslararası bir sınırı geçerek veya bir devlet içinde yer değiştirmek; süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların yer değiştirdiği nüfus hareketleri” olarak tanımlayıp; göçe dâhil olanlara da, “mülteciler, yerinden edilmiş kişiler, yerinden çıkarılmış kişiler ve ekonomik göçmenler” demektedir (Uluslararası Göç Örgütü, 2009, s. 22).

Hilmi Ziya Ülken göçü “Göçler, memleket içinde olunca iç göç, memleket dışına olunca dış göç adını alır” şeklinde tanımlamıştır (Ülken, 1969, s. 119).

Gönüllü göçün temel etkeni daha rahat bir yaşamı sağlayan ekonomik sebeplerdir. Terör, savaş ve asimilasyon-baskı nedeniyle yapılan zorunlu göçte ise göç edenlerin tek derdi kalabilecekleri daha emin bir yer bulmaktır. Zorunlu göçlerde çoğu zaman siyaset daha bir belirleyicidir (Ekici & Tuncel, 2015, s. 14).

Willam Petersen’in (1958) “*A General Typology of Migration*” adlı makalesinde, göçe iten ve çeken faktörlerin bulunduğu belirtilmektedir. Ekonomi, duruma göre hem iten hemen çeken bir güçtür. Ekonominin etkisi ve toplumsal sınıfların buna verdiği tepkiye göre şekillenen beş göç tipi vardır (Akt., Çağlayan, 2006, s. 75-76). Peterson bu göç türlerini şu şekilde saymaktadır;

- İlkel göçler: Doğal çevrenin oluşturduğu itmenin etkisiyle olur. Bu göç, ilkel kabilelerin kuraklık ve kötü iklim gibi çevresel zorluklardan kaynaklanan göçüdür.

- Zoraki ve yönlendirilen göçler: Bu göçün belirleyicisi sosyal şartlardır oluşturduğu baskıdır. Bunlardan yönlendirilen göçte, kişiler baskıya dayanıp göç etmeyebilir de, göç edebilir de. Kişilerin tercih edebilme seçenekleri bulunmaktadır. Eğer kişiler göç kararında seçenek hakkına sahip değilse, bu zoraki göçtür. Zoraki göçte göç edenlerin karar alma ve seçme şansı bulunmamaktadır ya da bu seçeneği kullanmak istememektedir. 1950-52 ve 1989 yıllarındaki Türk azınlığın göçü zorunlu göçe örnektir. Yanakiev'in çalışmasında, "*Etnik Türklerin göç etmesi için her şey yapılmalı*" diyen Bulgar gençlerinin oranı; 1997 yılında % 29; 1999 yılında % 41; 2000 yılında % 54 olarak tespit edilmiştir (Yanakiev, 2018, s. 57; Tablo 7). Bulgaristan'daki Türk azınlığın zorunlu olarak göç ettirilmesi fikrinin azalmadığı; aksine 2000 yılında % 54 gibi yüksek bir orana ulaşmış olması dikkat çekicidir.

- Serbest göç: Bu göç türünde itici bir güç, baskı ve bir zorlama bulunmamaktadır. Bu göç türünde bireyler kendi hür iradeleriyle göç etmeye karar vermektedir. 1989 yılından sonra Bulgaristan'dan yapılan göçler gönüllü göçe örnek gösterilebilir.

- Kitlesele göç: Küreselleşme, makinalaşma, teknolojik gelişme ve seyahat imkânlarının artmasıyla, insanlar kitlesele olarak göç etmeye başlamışlardır. Bu göç türünde öncü göçmenlerin göçe teşviki ile kitlesele göçü oluşturmaktadır (Petersen'den (1958), .akt. Çağlayan, 2006, s. 75-76).

Petersen'in 5 göç tipinin dışında bir göç türü de tersine göçtür. Göç veren yerlerin, göç alma durumuna "Tersine Göç" denilmektedir. Tersine göçü tetikleyen başlıca nedenler arasında, teknolojik gelişmeler, istihdam olanaklarının artması, siyasal gelişme ve kalkınma sayılabilirken, göçü veren yerlerdeki ekonomik sorunlar, terör, siyasal, ekonomik ve kültürel düzeylerde beklentinin karşılanamaması gibi nedenler tersine göç etmeye sebep olabilmektedir (İslamoğlu, Yıldırımalt, & Benli, 2014, s. 76).

Tersine göçü, 'beşeri sermaye kuramı' ile açıklamaya çalışan görüşler de vardır. Örneğin Day ve arkadaşları (1987) tersine göçü beşeri sermaye kuramı ile açıklamakta ve göç kararında faydanın maliyetten büyük olması gerektiği vurgulanmaktadır (Akt. İslamoğlu, Yıldırımalt, & Benli, 2014, s. 76).

İtme ve çekme teorisine göre ise, yaşamın zor yanlarının itme gücü, daha iyi imkân sunan şehirlerin çekme gücü tersine göçe sebep olmaktadır (Wiltshire, 1979'dan akt., İslamoğlu, Yıldırımalt, & Benli, 2014, s. 78). 1989 da Bulgaristan'dan göçen Türklerin umduğunu bulamayıp geri dönmesi bu duruma bir örnek sayılabilir. O

dönemde Türkiye'deki ekonomik koşullar, işsizlik, sosyal uyum sorunları, zorunlu askerlik ve PKK terörü gibi itici şartlar ile Bulgaristan'ın AB'ye üyeliği gibi çekici şartlar, tersine göçün gerekçeleri olmuştur.

Bulgaristan Türklerinin 1877'den itibaren, yaşadığı asimilasyon süreci nedeniyle göç ettiği sosyal bir gerçektir ve bu sürece uygun olarak sosyal statüleri “mülteci” olarak tanımlanabilmektedir. 1951'de Mültecilerin Statüsü ile ilgili BM Sözleşmesi'nde, “*Irkı, dini, milliyeti veya belirli bir toplumsal gruba mensubiyeti ya da siyasal görüşü nedeniyle zulme uğrayacağı yolunda haklı bir korku taşıyan ve vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve o ülkenin korumasından yararlanamayan ya da aynı korku yüzünden yararlanmak istemeyen kişiler*” de “mülteci” olarak tanımlanmaktadır (Yücel, 2010, s. 73). Bulgaristan'daki Türkler özellikle yaşadıkları kültürel soykırım nedeniyle anavatan olarak gördükleri Türkiye'ye kitlesel göçler yapmışlardır. Türkler ana dillerini konuştukları için para cezasına çarptırılmışlardır. Türklere ve Müslümanlara yapılan kültürel soykırımı soya dönüş projesi olarak gören Bulgar idaresi göçü zorunlu bir enstrüman haline getirmiştir.

Koşukavak Meslek Lisesi öğrencilerinden isminin yazılması istemeyen Türk azınlığa mensup iki öğrencinin göçün itici ve çekici yönüyle ilgili şu ifadeleri bu konuda bir örnek oluşturabilir: “- *Türkiye'ye gitmek istiyoruz, fakat askerliğimizi Bulgaristan'da yapmak istiyoruz. İzmir de kuzenimiz vardı. Şırnak'ta şehit oldu. Bu yüzden Bulgaristan'da askerlik yapmak istiyoruz*” (Sadal, V., 10 Ağustos 1998).

4.3.2. Türk Azınlığın Göç Süreci ve Türkiye ile İlişkiler

Türk ve Müslüman azınlığın Balkanlardan Anadolu'ya göç hareketleri 1877-78 Osmanlı- Rus Harbi, namı diğer “93 Harbi” ile başlamıştır. Bazı yazarlara göre 1878-1902 arasındaki 24 yılda 350 000 (Çetin, 2009, s. 607; Kayapınar, 2012, s. 389); bazı yazarlara göre, 1878-1912 yılları arasındaki 34 yılda 350 000 (Öksüz, 2006, s. 149) bazı yazarlara göre ise, 1880 yılına kadar bir milyondan fazla Türk (İpek, 1994, s. 40) ve Bulgar istatistiklerine göre de, 1886-1902 yılları arasındaki 16 yılda 145 356 Türk Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç etmiştir (Şimşir, 1986, s. 205). Bu sayılara göre yılda ortalama 10 000 kişi Türkiye'ye göç etmiştir. Karpat ise, 1877-1914 yılları arasında tüm Balkanlar'dan Osmanlı'ya göç eden kişi sayısını 3 milyon olduğu görüşündedir (Karpat, 2002, s. 130). Halaçoğlu da, 1885-1923 yılları arasında Bulgaristan'dan Anadolu'ya 500 bin civarı Türk'ün göç ettiğini belirtmektedir (Halaçoğlu A. , 1994, s. 63).

Araştırmacı Turhan Çetin'in çeşitli araştırmacılardan (Şimşir, 1985; Vasileva, 1992 ve McCarthy, 1999) derlediği bilgilere göre, 1878-1902 yılları arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye 350 000 Türk göç etmiştir. Göçün yıllara göre sayısı Tablo 11'de verilmiştir (Çetin, 2009, s. 607);

Tablo 11. 1878-1902 yılları arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçler

Yıllar	Göçmen Sayısı
1878- 1892	279.397
1893-1902	70.603
Toplam	350.000

Tablo 11'deki verilere göre, 93 Harbi ve sonrasında yapılan göçler diğer dönemlere göre çok yüksek seviyededir.

Akademisyen Recep Yıldız'ın konuyla ilgili araştırmacılardan (Konukman, 1990; Şimşir, 1986; Yenisoy, 1994), Bulgaristan Pazar Gazetesi'nden (Pazar Gazetesi, 9 Mart 1997) ve T.C. Kültür Bakanlığı verilerinden derlediği bilgilere göre, Osmanlı döneminde tüm Balkanlar'dan ve Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden toplam Türk/Müslüman sayısı 1 270 593'tür. Yıllara göre göç edenlerin sayısı Tablo 12'de verilmiştir (Yıldız, 2007, s. 199);

Tablo 12. Bulgaristan'dan Türkiye'ye 1877-1902 yılları arasında göçen Türklerin yıllara göre sayısı

Yıllar	Sayı	Göç Yeri
1877-1878	1.000.000	Tüm Balkanlar
1880	200.000	Bulgaristan
1893	11.460	Bulgaristan
1894	8.837	Bulgaristan
1895	5.085	Bulgaristan
1896	1.946	Bulgaristan
1897	2.801	Bulgaristan
1898	6.640	Bulgaristan
1899	7.354	Bulgaristan
1900	7.417	Bulgaristan
1901	9.339	Bulgaristan
1902	9.714	Bulgaristan
Toplam	1.270.593	

Tablo 12'deki verilere göre, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı döneminde tüm Balkanlar'dan 1 milyon Türk/Müslüman Anadolu'ya göç etmiştir. McCarthy'ye göre ise, tüm Balkanlar'da 1877-1878 yıllarında 1 253 500 kişi göç etmiştir. Yine bu savaş sırasında ve sonrasında sadece Bulgaristan'dan göç eden Müslüman sayısı 515 000 ve Bulgaristan'da ölen Müslüman sayısı 260 000'dir (McCarthy, 1998, s. 105, 374). 1880 ile Balkan Savaşları arasında 70 600 civarı ve Balkan Savaşları esnasında da 440 000 Türk/Müslüman Osmanlı topraklarına göç etmiştir. Bir başka veride ise, 1895 yılı farklı olarak 5095 kişi gösterilmiş ve toplam sayı 1 270 603 verilmiştir (Bulut, 2017, s. 62).

Balkanlardan göç edenlerin ne kadarının Bulgaristan topraklarından olduğu konusunda çok farklı kaynaklarda çok farklı bilgiler bulunmaktadır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve Balkan Savaşları sonucunda Balkanlardan ve Bulgaristan'dan Anadolu'ya göç eden Türk/Müslüman nüfus ile ilgili olarak; İpek'e göre, 1878-1891 yılları arasında Balkanlar'dan Anadolu'ya 767 339 göçmen (İpek, 1994, s.174) ve Eminov'a göre de, 1878-1912 yılları arasında sadece Bulgaristan'dan 350 000 Türk Anadolu'ya göç etmiştir (Eminov, 1997, s. 79; Tablo 3.1.).

Türk/Müslüman azınlık sadece Türkiye topraklarına göçe zorlanmamış; Bulgaristan içerisinde de zorunlu göçe, yer değiştirmelere tabi tutulmuşlardır. Şimşir'in aktardığına göre, "Tuna cephesinde yedi ay süren 1877- 1978 savaşında, bir milyon kadar Türk, çok kanlı biçimde yerlerinden sökülüp göçe zorlandı. Yarım milyon kadar Rumeli Türkü de daha 1877-1878 yıllarında katliamdan, açlıktan, soğuktan, salgın hastalıklardan kırıldı" (Şimşir, 1986, s. 18). Karpat'a göre, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında ve sonra Balkanlarda 250 000 ile 300 000 civarında Müslüman katledilmiş, yaklaşık bir buçuk milyonu da muhacir olarak Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır (Karpat, 2003, s. 118).

1877-1878 Savaşı sürecinde Balkan Türklerine karşı girişilen toplu katliam ve sürgün olayları üzerine Osmanlı hükümeti Ağustos 1877'de Rus ve Bulgar idaresiyle görüştü. Osmanlı hükümeti, Prens Dondukof ile geri dönen göçmenlere çıkartılan güçlükleri çözmesini ilettili. Ancak Dondukof, sabıkaları hariç diğer göçmenlerin geri dönebileceklerini bildirdi. Osmanlı Devleti, 20 Ağustos 1878'de Rus sefaretine verdiği nota ile bu teklifi reddetti (İpek, 1994, s. 120).

Bu göçler esnasında muhacir Türkler çok büyük sıkıntılar yaşamışlardır. Başbakanlık Osmanlı Arşivlerindeki Hariciye Siyasi İşlerdeki (N:305/137), 13 Eylül 1880 tarihli "*Tırnova ahalisinden Başvekâlefe arzuhal*" ve (N:305/139) 8 Mart 1881

tarıhli “*Bulgarıstan Kapıkethüdalığı'ndan Harıcıye Nezareti'ne tahrirat*” başlıklı evraklarda, “Bulgar makamlarının göçe zorladıkları Müslümanların mal ve servetlerini de gasp edebilmek için çeşitli yöntemler uyguladığı yazmaktaydı. Mesela, Eylül 1880'de göç etme emeliyle malını mülkünü yarı fiyatına satan Tırnova ahalisine Menafı Sandıklarından borç çıkarılmıştır. Göç eden Müslümanlar menafı sandıklarından, köyde oturanlar "takrir", şehirde oturanlar da "ilmühaber" alarak Bulgar makamlarına ibraz etmek zorundaydılar. Bu belgeleri vermeyenlere ne göç izni, ne de mal mülklerine sahiplik etme imkânı veriliyordu. Ahali, kendilerine dayattırılan bu meblağı mecburen ödeyerek, ilgili belgeyi alıyorlardı. Bu konu muhacirlerin şikâyetlerinin başında gelmekteydi” (Köse, 2006, s. 268).

4.3.3. Bulgaristan'ın bağımsızlığından komünist rejime kadar olan dönemdeki göçler (1908-1944);

Meşhur Balkan tarihçisi ve araştırmacısı McCarthy, en düşük tahminlerle bile Balkan Savaşlarında ölen Müslüman sayısını 1 450 000, göç eden Müslüman sayısını ise 410 000 olarak vermektedir (McCarthy, 1998, s. 374; Tablo 30). 1912–1913 yılındaki Balkan Savaşları sırasında “Anap isimli bir Macar gazetesinin 7 Şubat 1913 tarihli sayısında, Makedonya’da 40 000, tüm bölgede ise 200 000 Türk’ün Bulgarlar tarafından öldürüldüğünü” yazmaktaydı. Tüm Balkanlarda ise, 440 000 Türk Anadolu topraklarına göçe zorlanmıştı (Şimşir, 1986, s. 206-207). Çolak’a göre ise bu rakamın 200 000’i Bulgaristan topraklarından göç eden Türkleri içermekteydi (Çolak, 2013, s. 116). Halaçoğlu’na (2002) göre, Balkan Savaşı sonuncunda 115 883 Müslüman/Türk Bulgaristan’dan Anadolu’ya göç etmek zorunda kalmıştır (Akt. Kayapınar, 2012, s. 375).

Bulgaristan Krallığı döneminde Bulgaristan’dan Türkiye’ye göç eden toplam Türk/Müslüman sayısı 551 761’dir. Yıllara göre göç edenlerin sayısı Tablo 13’de verilmiştir (Yıldız, 2007, s. 199);

Tablo 13. Balkanlar ve Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden Türklerin yıllara göre sayısı

Yıllar	Sayı
1913	440.000
1934	8.682
1935	24.968
1936	11.730
1937	13.490
1938	20.542
1939	17.569
1940	6.960
1941	3.803
1942	2.672
1943	1.145
Toplam	551.761

Tablo 13'de, 1913 yılına ait göç verisi için Bıykoğlu (1988), tüm Balkanları kapsadığını yazmaktadır (Akt., Kayapınar, 2012, 375). 1913 ile 1943 yılları arasında her yıl ortalama 18 392 kişi göç etmiştir. Geray ise 1923-1933 yılları arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye 101 537 kişinin, 1933 yılından İkinci Dünya Savaşı'na kadar da 198 688 kişinin göç ettiğini bildirmektedir (Geray, 1962, s. 13-14).

Çetin'in konuyla ilgili araştırmacılarından (Şimşir, 1985, 51-55; Vasileva, 1992, 346; McCarthy, 1999, 175-177) derlediği verilere göre 1912-1949 yılları arasında Bulgaristan'dan Anadolu'ya göç edenlerin sayısı 655 135'dir. Yıllara göre yapılan göçler Tablo 14'te verilmiştir (Çetin, 2009, s. 607).

Tablo 14. 1912- 1949 yılları arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçenlerin sayısı

Yıllar	Sayı
1912-1920	413.922
1921-1922	21.172
1923-1939	198.688
1940-1949	21.353
Toplam	655.135

Tablo 14'teki verilerde görüldüğü üzere, en fazla göç Balkan Savaşları yıllarında (1912-1913); en az göç ise II. Dünya Savaşı yıllarında gerçekleşmiştir. 1912-1920 yıllarını içeren göçmen sayısı, tüm Balkanları içerdiği hususunu daha önce belirtmiştik.

“1913–1934 yılları arasında her yıl ortalama 10 000-12 000 Türk Anadolu'ya göç etmiştir” (Turan , 2003, s. 23). 1934'de Bulgaristan'daki askeri ihtilalden sonra Türklere yapılan baskıların artmasıyla göç eden Türklerin sayısı artarak, yılda 20 000 olmuştur (Öksüz, 1997, s. 99).

I. Dünya Savaşı'nda müttefik olan Türk ve Bulgar Devletlerinin bu ilişkisi Milli Mücadele döneminde de devam etmiştir. Bu dönemde gelişen olumlu hava sayesinde, Bulgaristan'daki Türk azınlık siyasi ve kültürel bazı kazanımlar da elde etmiştir. Örneğin, 17. Hükümet döneminde (1914-1919) parlamentoya 15 Türk kökenli milletvekili girebilmiştir (Özlem, 2016a, s. 286).

18 Ekim 1925 tarihinde imzalanan Türk-Bulgar Dostluk Antlaşması¹⁴ ve İkamet Sözleşmesi ile Türkiye'ye düzenli olarak göçler yaşanmıştır. Antlaşmanın ek protokolünün A paragrafında “İki Hükümet, azınlıkların korunmasında, Neuilly Antlaşması'nda yazılı hükümlerin tümünden Bulgaristan'da oturan Müslüman azınlıklarını ve Lozan Antlaşması'nda yazılı hükümlerin tümünden Türkiye'de oturan Bulgar azınlıklarını yararlandırmayı, karşılıklı olarak sorumludurlar” hükmü yer almıştır (Dayıoğlu, 2005, s. 110). Antlaşmaya göre; her iki ülkede azınlık konumunda bulunan Türk ve Bulgarlar, yanlarına taşınabilir mallarını alarak serbestçe göç edebilecekler ve azınlıklar zorunlu askerlikten muaf tutulacak, ek vergi alınmayacak, ticaret yapabilecek, isterse göç edebilecek, göç etmezse bile ülkedeki her türlü hakları güvence altında olacaktı (Bıçaklı, 2016, s. 130-131; Genelkurmay Başkanlığı, 1976, s. 106).

“Sözleşmeye göre, Bulgar makamları, Türklerin Türkiye'ye göçlerine engel olmayacaklardır. İsteğe bağlı göçe hiçbir engel çıkarılmayacaktır. Bulgaristan Türkleri istedikleri zaman göç edebileceklerdir. Göçmenler, taşınabilen mallarıyla hayvanlarını yanlarında getirebileceklerdir. Taşınmaz malların serbestçe elden çıkarılmasına da Bulgar makamları engel çıkarmayacaklardır. Bu konuda göçmenlere daha da kolaylık sağlanmıştır. Taşınmaz mallarını göç ettikten sonra iki yıl içinde satabilecekleri hükme bağlanmıştır. Göçmenleri darda bırakmamak, giderayak dar bir zaman içinde taşınmaz mallarını değerinden ucuza elden çıkarıp zarara uğramalarını önlemek, yani göçmenleri korumak için böyle bir süre kendilerine tanınmıştır” (Şimşir, 1986, s. 378).

Antlaşmanın 1926'da karşılıklı olarak onaylanması ile iki devlet arasındaki ilişkiler normal seyrine dönmüştü. 1928 yılında Bulgaristan ile ilk resmi ticaret antlaşması imzalandı (Özgiray, 2015, s. 58-59). 1929'da iki ülke arasında “Ticaret ve Seyrüseferin Anlaşması” imzalanarak, iki ülke arasında ticaret ve ticari ulaşım serbestliği konusunda anlaşıldı. Yine 1929'da “Tarafsızlık, Uzlaşma ve Adli Tesviye Anlaşması” imzalanarak

¹⁴ Antlaşma 30.05.1926 tarihinde TBMM'de onaylanarak yürürlüğe girdi (Özgiray, 2015, s. 55).

iki ülkenin birbirlerine aykırı siyasi ve iktisadi faaliyetlerde bulunmaması, üçüncü bir ülkenin saldırısı karşısında diğer tarafın tarafsız kalması konularında hem fikir olundu (Bıçaklı, 2016, s. 133, 135).

Türkiye Bulgaristan ilişkileri 1930 yılına kadar olumlu seyretti. Ancak 1931 yılında Bulgaristan'da Türkiye aleyhine birçok olaylar gelişti ki, bunların en önemlisi Haskova katliamıdır. İlişkilerdeki olumsuz dönem 1934-1935 yıllarında da devam etti. Sofya'daki İngiliz Elçiliği Maslahatgüzarına göre bu kötü dönemin nedenleri; iki ülke arasındaki gayrimenkul sorunu, Bulgaristan'daki Türk azınlığa yapılan kötü muamele, Türkiye'ye göç etmek isteyen Pomaklara izin verilmemesi ve İstanbul'da ve Sofya'da çıkan gazetelerin karşılıklı sataşmalarıdır. İki komşu devlet arasındaki ilişkiler 1936-1938 yıllarında iyileşti (Özgiray, 2015, s. 61-68). Daha sonra Bulgaristan'da, antlaşmalara ve sözleşmelere uymayan faşist hükümetler işbaşına geldiği için ilişkiler yeniden gerginleşti ve Bulgaristan Türklerinin hakları çiğnenmeye devam edildi (Özlem, 2015a, s. 87).

Ağanoğlu, 1923'ten 1934 yılına kadar Bulgaristan'dan Türkiye'ye toplam 110 189 kişi ve yıllık ortalama 11 000; 1923-1939 yılları arasında ise 198 688 kişi ve yıllık ortalama 17 000 kişinin göç ettiğini yazar (Ağanoğlu, 2001, s. 310, 319). Geray ise, Cumhuriyetin ilanından sonraki on yılda (1920-1930) Bulgaristan'dan Türkiye'ye 101 537 Türkün göç ettiğini; 1923-1944 yılları arasında ise 213 757 Türk'ün Anadolu'ya göç ettiğini (Geray, 1970, s. 13; Tablo IV). Göçlerin yıllara göre dağılımı Tablo 15'te gösterilmiştir (Geray, 1962, s. 211; Tablo-2);

Tablo 15. 1923-1944 yılları arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç sayısı

Yıllar	Sayı
1923-1933	101.507
1934	8.682
1935	24.968
1936	11.730
1937	13.490
1938	20.542
1939	17.769
1940	6.960
1941	3.803
1942	2.672
1943	1.145
1944	489
Toplam	213.757

Tablo 15 verilerine göre, İkinci Dünya Savaşı'nın (1939) başlamasıyla Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç edenlerin sayısında ciddi bir azalma olmuştur. Tablo

verilerine göre en çok göç faşist iktidarların güçlü olduğu 1930’lu yıllarda gerçekleşmiştir. Faşist iktidarın sona erdiği 1944 yılı göçün en az olduğu yıl olmuştur.

Komünizm ülkede sağlamlaştıkça, Bulgar Devletinin Türk/Müslüman azınlığa baskıları artmıştır. Türklere karşı biriktirilen olumsuz duygular önce gizli toplantılarda planlanıyor, sonra uygulamaya konuyordu. İvanova (2002) ile Yalımov ve arkadaşlarının (1998) verdiği bilgilere göre, 4 Ocak 1948’deki BKP Merkez Komitesi’nin gizli toplantısında Dimitrov Türklere yönelik politikasını şöyle açıklamıştır;

“Aramızda kalması kaydıyla sizinle eskiden beri devam eden büyük bir sorunu paylaşmak istiyorum. Bu sorun bizim güney sınırımızda Bulgar olmayan bir nüfusun yaşaması ile ilgili ve sürekli olarak bir hastalık gibi bize zarar veriyor. Parti ve hükümet olarak bize düşen görev, bu kişileri oradan alıp başka yere göç ettirmek ve yerine de bizim öz Bulgar nüfusumuzu yerleştirmektir. Ülkenin önemli şehirlerinde, Şumnu, Razgrad ve diğer yerlerde sadece Türklerin yaşadığı bölgeler mevcut. Azınlıklara tüm haklarını veren bizim rejimimiz döneminde müftüler ve ajanlar başkaldırmaya başladı; gençlerde Türk milliyetçiliği yükselişe geçti ve hepsi de yüzünü İstanbul ve Ankara’ya çevirmiş. Bu sorunu giderecek önlemleri almamız gerekiyor. Konunun 1948 yılı içinde halledilmesi gerekmektedir” (Akt. Tahir, 2009, s. 30-31).

Bulgar Komünist Partisinin niyetini açık etmesini müteakip, öncelikle sınıra yakın yaşayan Türk/Müslümanlar zorunlu göçe tabi tutulmaya başlandı. 1948 yılında, Bakanlar Kurulunun kararıyla (Karar No: 9, 15, 16 ve 17) sınırın 1 kilometre yakınında bulunan siyasi açıdan şüpheli kişilerin göç ettirilmesine karar verildi. Karar sonrası “Temmuz 1948’de 50 vagon Türk Rodoplar bölgesinden alınarak Dobruca’ya göç ettirildi. Ekim 1949’da ise, 28 tren dolusu Türk Zlatograd bölgesinden Bulgaristan’ın kuzeyine ve yine Eylül 1950’de 63 yük treni ile Krumovgrad’tan alınan Türkler Razgrad ve Şumnu bölgelerine” göç ettirildi (Büchsenschütz, 2000’den akt., Tahir, 2009, s. 31). Bununla da yetinmeyen BKP Merkez Komitesi, aynı yıl aldığı 132 numaralı kararla, “Yunan ve Türk sınırlarında ikamet eden ve yakınları bu ülkelere iltica eden kişilerin Bulgaristan’ın diğer bölgelerine göç ettirilmesi ve zorluk çıkaranlara güç kullanılması karara bağlanmıştır” (21 Temmuz 1948 tarihli Bulgaristan Devlet Merkez Arşivi’nden akt., Tahir, 2009, s. 25). Bulgarlar Türk azınlığı tarım iş gücüne ihtiyaç duyduğu için, Türkiye’ye değil de Bulgaristan içinde göçe zorlamıştır. Ancak Türk azınlık komünist dönemde devletin tüm tarım arazilerine el koyması nedeniyle tarım alanında çalışmayı istemeyerek, Türkiye’ye göçü tercih etmişlerdir. Türk azınlık tarlalarda maaş karşılığı çalışmaya sıcak bakmamıştır.

Yalımov’a (2002) göre, zorla göç ettirilenlerin evleri ve arazileri devlet arazi fonuna aktarıldı. Göç edenlere gittikleri yerlerde ev ve arazi verileceği söylene de, bu sözler yerine getirilmediği için Türk azınlık çok sıkıntılar yaşadı. Bulgaristan Merkez

Arşiv belgelerine göre, BKP'nin 28.07.1949 tarihli 65 numaralı kararıyla, göç eden Türkler mallarını özel kişilere satışı yasaklandı. Satışta tek muhatap devlet olacaktı (Akt. Tahir, 2009, s. 32-33). Bu yıllarda Türk azınlık sadece mallarını kaybetmekle kalmadı, Stoyanov'un (1998) verdiği bilgilere göre, 1948'de Türk okulları, 1949'da ise camiler ve diğer Müslüman kuruluşlar devletin yönetiminde geçti (Akt., Nevrezova, 2006). Bir kaç yıl sonra da dini tatiller (1953) kaldırıldı, İslami giysiler ve sünnet (1959) yasaklandı.

Komünist iktidar ilk on yıl etnik kimlikleri göz ardı eden, sınıfsız toplum ideolojisi gereği milliyetlere önem vermeyen prensiplerini görmemeye başladı. 10 Ağustos 1950'de Bulgaristan Hükümeti 1925 Dostluk ve İşbirliği Antlaşması kapsamında, Türkiye'den üç ay içerisinde 250 000 Bulgaristan Türkünü göçmen olarak kabul istemesini dikte eden bir talepte bulundu. Türk idaresi bu kadar büyük bir kitlenin göçünü kabul edemeyeceğini bildirirse de nihayetinde 1950-51 yıllarında 150 000 kişi Türkiye'ye göç etmiştir (Özlem, 2008, s. 351). Bulgar yönetimi zorunlu göçün suçlusu olarak Türkiye'yi gösterdi. Bulgaristan tarafında, Türkiye'nin Bulgaristan karşıtı söylemlerinden güç alan Türk azınlığın tarlalardaki işlerini bırakarak göç etmesi sonucu milli üretim hedeflerinin düşmesi nedeniyle (Şimşir, 1986, s. 226) gönüllü olarak göç etmek isteyenlere yol verildiği belirtiliyordu. Oysa göç gönüllü değil zorunlu tutulmuştu. Komünist yönetim göç olgusunu keyfine göre kullanarak, hem Türk Devletinin sosyal ve iktisadi politikalarını istikrarsızlaştırmaya çalışıyor; hem de ülkesinde kendisine koşulsuz bir şekilde itaat etmeyen Müslüman ve Türk azınlıktan intikam alıyordu. Bu konuyu bir politika malzemesi yaparak, göçü kimi zaman serbest bıraktı, kimi zaman yasakladı kimi zaman ise zorunlu tuttu. Bulgar yönetiminin zorla göç ettirme politikası 1925 İkamet Sözleşmesine de aykırı idi.

Komünist yönetim döneminde Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden toplam Türklerin sayısı 637 219'dur. Bu sayının yıllara göre tasnifi Tablo 16'da verilmiştir (Yıldız, 2007, s. 199);

Tablo 16. Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden Türklerin yıllara göre sayısı (1944-Mayıs 1990)

Yıl	Sayı
1944	489
1945	631
1946	706
1947	1.763
1948	1.514
1949	1.670
1950	52.185
1951	102.208
1952-1960	93
1968-1978	130.000
Mayıs 1989-Mayıs 1990	345.960
Toplam	637.219

Tablo 16'daki verilere göre, Komünist dönemim ilk yılındaki olumlu bakış ile göç seviyesi 1944'te 489 kişiye düşmüştür. Daha sonra yavaş yavaş artan göçmen sayısı 1950-1951 yılında zirveye çıkmıştır. 1944 ile 1990 yılları arasındaki 46 yıllık göç sayısının dörtte biri 1950-1951 yıllarında yapılmıştır. 1952 yılında Bulgaristan'ın göçe engel olmasıyla 1952-1968 yılları arasındaki 16 yılda göç eden Türk sayısı 93'e düşmüştür. Bu dönemde Bulgaristan içindeki sürgünler devam etmiştir. 1968 Antlaşmasına kadar göç etmesine izin verilmeyen Türkler, 1968-1990 yılları arasında 475 960 sayısına ulaşmıştır. 93 Harbi ve Balkan Savaşları'ndaki rakamlardan sonra en büyük göç 1989 yılındaki göç olmuştur. Bu yıllarda Devlet Başkanı Jivkov'un Türk düşmanlığına dayalı asimilasyon politikası hız kazanmıştır. Jivkov 1985 Şubat'ında Bulgaristan'da asimilasyon sürecini tamamlamakla övünmüştü.

Bulgaristan Türkleri konusunda çalışma yapan farklı araştırmacıların (Şimşir 1985, s. 51-55; Vasileva 1992, s. 346; J. McCarthy 1999, s. 175-177) verilerini derleyen Çetin'in (2009, s. 607) ve Kayapınar'ın (2012, s. 389) 1950-1989 yıllarına ait göç eden Türk azınlığa dair sayısal veriler Tablo 17'de verilmiştir;

Tablo 17. Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden Türklerin yıllara göre sayısı (1950-1989)

Yıl	Sayı (Çetin'e göre)	Sayı (Kayapınar'a göre)
1950-1951	154.393	154.198
1952-1968	24	24
1969-1978	113.393	114.356
1979-1988	20	0
1989	313.984	321.000 ¹⁵
Toplam	581.814	589.578

¹⁵ Türkiye'ye göç edenlerin 133.272'si geri dönmüştür (Kayapınar, 2012, s.389; Konukman, 1990, s. 71).

Tablo 17’deki veriler değerlendirildiğinde, 1950’den 1989’a kadar geçen 39 yılda iki araştırmacının ortalamasına göre 585 696 Türk göç etmiştir. Bu sayıya göre 1950-1989 yılları arasında her yıl 15 017 kişi Türkiye’ye göç etmiştir

Türk azınlığın göç etme sürecinde dini yasaklar, isim değiştirme, toprakların kamulaştırılması (1949), Türk okullarının kapatılması (1946), tutuklamalar, sürgünler ve diğer asimilasyon faaliyetleri etkili olmuştur. Türk azınlık genellikle baskı politikalarından dolayı istemeyerek de olsa göç etmiştir. Ancak, 1950 yılındaki göç bir zorunlu göçtür. 1877-1878’den sonra Bulgaristan Devletinin zoruyla yapılan en kapsamlı göç 1950 yılında başlamıştır. 1950-1951 yılları arasında göç edenlerin büyük çoğunluğu, Bulgaristan’ın artık Türkler için yaşanmaz bir yer olduğu kanaatindeydiler. Şimşir’in (1986) aktardığına göre,

“1950-1951 yılındaki Bulgaristan’dan gelen 154 bini aşkın göçmen arasında yapılan bir anket bu konuda ilginç sonuçlar çıkarmıştır. Bulgaristan’ın çeşitli yörelerinden gelmiş olan 9446 aile reisinin anket sorularına verdiği cevaplara göre, göçmenlerin % 11.1 kendi arzularıyla göç etmiş, % 85.3 Bulgaristan’da yaşamının imkânsız olduğu için göç ettiklerini söylemişlerdir. Bulgarların göçe zorladıkları kimseler % 3 oranındadır. Demek oluyor ki göçmenlerin % 85.3’ü Bulgar rejiminden kaçmıştır. Ankete cevap veren aile reislerinden % 24 ü Bulgarlardan şahsen kötü muamele görmediklerini söylemişlerdir. Geri kalan % 74 kadarı ise şahsen kötü muamele görmüştür. Şöyle ki % 8 i Bulgarlardan dayak yemiş % 4.3 ü Bulgar makamlarında hapsedilmiş ve sürgüne gönderilmiş, % 62 si ise çeşitli kanunsuz ve haksız fiillere ve hareketlere uğramıştır. Göçmen aile reislerine Bulgaristan’daki mallarının satışlarıyla ilgili olarak da sorular sorulmuş ve beyanları şöyle oluşmuştur” (Şimşir, 1986, s. 229);

Göç etme mecburiyetinde olanlar mallarını ellerinden bir an önce çıkarmak istediler. Tablo 18’de göç etmek zorunda kalan Türk azınlığın mallarını satma durumları verilmiştir.

Tablo 18. Göç eden Türklerin mallarını satma durumu *

Beyanlar	Beyanda Bulunanlar	Oran (%)
Mallarını değerinde satanlar	215	2.6
Değerinden aşağıya satanlar	5.988	63.4
Hiç Satamayanlar	2.578	27.3
Bilinmeyen	635	6.7
Toplam	9.446	100

*(Şimşir, 1986, s. 229)

Tablo 18’deki verilere göre, 1950-1951 yıllarında Bulgaristan’dan Türkiye’ye zorla göç ettirilen soydaşlarımızın 90.7’si Bulgaristan’daki malları yüzünden mağduriyet yaşamışlardır. Bu konuda 1925 yılındaki Türk-Bulgar Antlaşması ile göçmenlerin malları üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunabileceği hüküm altına alınmış olmasına rağmen Bulgar Hükümeti buna uymadı.

M. Faik Fenik “*Bulgarların Yeni Bir Küstahlığı*” (1950) adlı eserinde, 1950’li yıllardaki zorunlu göç ile Bulgaristan’ın amacını nedenlerini şöyle sıralamaktadır (Akt., Çolak, 2013, s. 127); Türk azınlığın mallarını gasp etmek, üretime katkısı bulunmayan çingeneleri Bulgaristan’dan Türkiye’ye yollayarak yükü üzerinden atmak, Komünist bilince sahip Türk azınlığı Türkiye’ye sokarak Türkiye’yi meşgul etmek, göçün yükü ile Türkiye’yi mali sıkıntıya sokmak. Bilal Şimşir’in (1985) verdiği bilgiye göre, Türk Devleti Nisan 1951’de aldığı kararla, 1950 yılının başından itibaren Bulgaristan’dan Türkiye’ye göç eden veya göç edecek olan tüm göçmenler, iskânlı göçmen olarak kabul edildi (Akt., Çolak, 2013, s. 128).

Türkiye’nin tüm göçmenleri iskânlı yapmasını fırsat bilen Bulgaristan Hükümeti, sahte vizeli, vizesiz kişileri ve istemediği çingeneleri Türkiye’ye göndermeye başladı. Bunu fark eden Türkiye, Bulgar Hükümeti’ne Haziran-Ekim 1951 tarihleri arasında 6 nota verdi. Türkiye, Bulgaristan Hükümetinden usulsüz giriş yapanları geri almasını ve sahte belge hazırlayarak suç işleyenlerin bulunmasını talep etti ancak, olumlu bir cevap alamadı. Bunun üzerine Türk Hükümeti, 8 Kasım 1951’den 20 Şubat 1953’e kadar Türk-Bulgar sınırını kapattı (9 Kasım 1951 tarihli Cumhuriyet ve Tekin Kurat’dan (1975), aktaranlar; Çolak, 2013, s.128-129 ve Şimşir, 1986, s. 225). Türk Hükümetinin Kasım başında sınır kapısını kapatmasına misilleme olarak 30 Kasım 1951’de Bulgar Hükümeti Türklerin göç etmesini durdurmuştur (2 Aralık 1951 tarihli Cumhuriyet Gazetesi’nden akt., Çolak, 2013, s.129) 1950’li yıllarda iki ülke arasında karşılıklı nota vermeler devam etmiştir. Türk Devletinin kolaylaştırıcı çabalarına karşılık Bulgaristan suçlayıcı beyanlarına ve çözümsüzlük faaliyetlerine devam etmiştir.

1951 yılında göç devam ederken, bir taraftan da Türk azınlığın ‘kazanılmasına’ dair politikalar da üretilmeye, farklı bir yaklaşım içine giriliyordu. Bu amaçla 26 Nisan 1951’de BKP Politbüro 103 numaralı kararını açıkladı. Kararın içeriğinde Türk azınlıkla ilgili şu içerikler bulunmaktaydı:

“Siyasi yaşamda Vatan Cephesi-BKP’de Türklere aktif görev vermek, Türk azınlığın yaşadığı yerlerde işyerleri ve atölyeler, tiyatrolar, okullar ve kurslar açmak, Türkçe eğitim vermek, Türkçe gazete yayınlamak, radyo programları yapmak, komünizm ideolojisi içeren Türk edebiyatı kaynaklarını yayınlamak, Azerbaycan’dan komünizm ideolojisi içeren edebi kitaplar getirmek, Bulgar ordusuna Türk subaylar yetiştirmek, üniversitelerde Türk öğrencilere yer vermek, burslarını artırmak, Halk Eğitimi Bakanlığına bağlı Türk Okulları Müfettişliğini oluşturmak, Kırcalı ve Razgrat Türk Liseleri açmak” (Tatarlı, 2009, s. 331).

Tüm bu kararlara rağmen Türk azınlığa karşı baskı politikasına devam edildi. 1956 yılı Nisan ayına gelindiğinde Todor Jivkov, Bulgaristan Komünist Partisi (BKP)

içinde daha da güçlendi. Elde ettiği güç onu komünizmin sınıfsız toplum fikrinden uzaklaştırarak Bulgar milliyetçiliğine yönlendirdi. Özlem'in aktardığına göre, Jivkov bu dönemde Türk-İslam karşıtı bir politika yürütmeye başladı ve Türk azınlığa yönelik asimilasyon faaliyetlerine 1989'a kadar devam etti (Özlem, 2008, s. 351).

1960 yılında Bulgar nüfus yasasında yapılan bir değişiklikle *“Bulgar asıllı olmayan kişilerin istedikleri takdirde isimlerini değiştirebileceği”* kabul edildi (Şimşir, 1986, s. 346). Değişiklik için irade beyanını belirten yazılı bir belge yeterliydi. Aslında baskıyla alınacak bir beyan için irade beyanı şartı getirmek hileli bir politikaydı.

1962 yılından itibaren cenazelerdeki İslami ritüeller, ezan okuma gibi birçok İslami ve geleneksel ritüeller yasaklandı (Eminov, 2002, s. 13). Köylerde Türk/Müslüman kadınların geleneksel kıyafetlerle (şalvar vb.) çalışmaları yasaklanmış, yasağa uymayan kadınlara, toplum önünde dayak ve çıplak bırakma gibi insanlık dışı uygulamalar yapılmıştır. (Uluyurt, 2005, s. 160). Türkler için artık ‘bulgarlaşmama’ direnci oluşmuştu. Bu direnci korumak Bulgaristan’da pek de mümkün gözüküyordu. Ağır baskı ve işkenceler Türk azınlığı yıldırılmış, Türkiye’ye göç etmek için başvurmaya başlamışlardı. Ancak, Bulgar idareciler göç taleplerini rejimin prestijini küçültmeye yönelik hareketler olarak görmüş ve göç dilekçesi verenleri cezalandırmış, göç talebini dahi suç saymıştır. Bulgarlar göçe izin vermeyerek asimilasyon politikalarının başarılı olacağını düşünmekteydiler. Creed’e (1990) göre, göçe izin vermemelerinin bir nedeni de azalacak olan iş gücü nedeniyle ekonomik zarar görecektir. Bu nedenle göç sözcüğüne dahi dayanamıyorlar, cezalandırarak yıldırmaya çalışıyorlardı. Bu dönemde Bulgaristan’da Türk olmak nerdeyse suçtu. Baskılardan iyice bunalan Türkler Anadolu’ya göç etmeyi amaçladı. “1962-1963 yılları arasında 380 000” civarı Türk (Turan , 2003, s. 24) ve “1963-1964 yılları arasında da 383 358” soydaşımız konsolosluklardan vize talebinde bulundu (Şimşir, 1986, 268).

Göç talepleri ile ilgili sıkıntılar 1968 yılına kadar devam etmiştir. 22 Mart 1968 tarihinde Bulgaristan ve Türkiye arasında “Yakın Akraları 1952 Yılına Kadar Türkiye’ye Göç Etmiş Olan Türk Asıllı Bulgar Vatandaşlarının Bulgaristan Halk Cumhuriyeti’nden Türkiye’ye Göç Etmeleri Hakkında Anlaşma” imzalandı (Şimşir, 1986, s. 384). Anlaşmaya göre sadece 1952 yılına kadar Türkiye’ye göç etmiş olan Bulgaristan Türklerinin birinci dereceli akrabaları serbest statülü göçmen kapsamına alınmış ve belirli bir plan ve program dâhilinde Türkiye’ye gelmelerine izin verilmişti.

Kayapınar'ın verilerine göre, bu anlaşmanın yürürlüğe girdiği 1969 yılından 1978 yılına kadar 114 356 kişi Türkiye'ye göç etmiştir (Kayapınar, 2012, s. 389). Göçler Bulgaristan yönetimini daha kızdırmış ve geride kalanları asimile etmek için daha fazla faaliyete girişmişlerdi. Gerek Bulgarların aşırı baskısı gerekse Türk azınlığın isteğine dayalı göçlere bakıldığında 1950 ile 1968 arasında 500 000 kişi Türkiye'ye göç etmiştir (Akıllıoğlu , 1989, s. 141).

Anlaşmanın maddeleri 23 Mart 1968 tarihli Cumhuriyet gazetesinin “Bulgaristan’la Göç Anlaşması Dün İmzalandı” başlıklı haberine göre (Cumhuriyet Gazetesi, 1968, s. 1, 7); göç talepleri anlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren 6 ay içinde Bulgar makamlarına yapılacaktır. Pasaport verme süresi 45 gündür. 1 Nisan- 30 Kasım arasında haftalık 300 kişinin göç etmesine izin verilecekti. Göçmenlerin yanında götürecekleri eşyalar vergiden muaf olardı. Göçmenlerin Bulgaristan’daki mallarını devretmelerine yardımcı olunacaktı. Göç Antlaşmasının imzalanmasından 19 ay sonra 8 Ekim 1969’da ilk göçler gerçekleşmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 1969, s. 1).

1969 yılından sonra Türk azınlığın göçü 1989 yılına kadar nerdeyse göç gerçekleşmemiştir. Büyük göçün temeli 1984-1985 yıllarındaki baskı politikası ile atılmıştır. 1989 göçünü hazırlayan daha önceki baskılar arasında, 12 Ekim 1946’da, Bulgaristan’daki Türk okullarının devletleştirilmesi ve mal varlıklarına el konulması, 1959’da Türk okullarının kapatılması da etkili olmuştur. Bu süreçte Türkiye Bulgaristan’a ikili ve çok taraflı antlaşmaları, BM İnsan Hakları Beyannamesi ve Bulgar Anayasası’ndaki azınlıklarla ilgili maddeleri uygulaması için birçok talepte bulundu, fakat Bulgar hükümeti iç işlerine karışıldığı gerekçesiyle bu talepleri sürekli geri çevirdi.

Todor Jivkov’un 8 Mayıs 1988 tarihli demecinde, Bulgaristan’dan 100 000 ile 500 000 arasındaki Türk’ün göç ettirilmesinin gerekli olduğunu söylemesi ve 1988 yılının sonlarında Politbüro üyesi Penço Kubadinski’nin de, “ülke nüfusunun %18’ini oluşturan Türklerin bir bölümünün göç ettirilmesinin zamanının geldiğini” belirtmesi (Yalımov, 2002) 1989’daki büyük göçün habercisi olmuştur. (Akt., Atasoy, 2010a, s. 5-6). Mayıs sonunda Jivkov içinde tutarsızlıklar bulunan demeciyle Türkiye’ye gözdağı vermeye çalışıyordu. Demecinde hem Müslümanları “İslamlaştırılmış Bulgarlar” olarak niteliyor ve kabulleniyor hem de Türkiye sınırlarını Bulgaristan Müslümanlarına açmalı diyordu.

30 Mayıs 1989 günlü Rabotniçesko Delo gazetesinin haberine göre Devlet Başkanı Jivkov'un 29 Mayıs 1989 tarihli Televizyon konuşmasında halka şu mesajları veriyordu (Akt: Atasoy, 2010a, s. 7);

*“- Her Bulgaristan vatandaşı dilediği zamanda dilediği ülkeye gidebilir. Her vatandaş bu hakkını kendi ihtiyaçları ve görüşleri, kendi bilinç ve istekleri doğrultusunda engellenmeden kullanabilir.
- İslamlaştırılmış Bulgarlar hiçbir yerden gelmedi. Bulgaristan onların asli vatanıdır. Onlar Bulgaristan'da yaşadılar, burada yaşamayı sürdürmektedirler ve gelecekte de bu vatan topraklarında yaşamlarını sürdürecektir.
- Bulgaristan Devlet Başkanı olarak Türkiye'deki yöneticilere sesleniyorum: Bütün Bulgaristan Müslümanlarına sınırlarınızı açınız ve onları geçici veya kalıcı olarak ülkenize kabul ediniz. Oyun zamanı bitmiştir. Bulgaristan'ın yaptığı gibi Türkiye'de uluslararası anlaşmalar gereği ülkesine gelmek isteyenlere sınırlarını açmalıdır.”*

Jivkov Türk azınlığın büyük bir bölümünü ülkesinden göndermeyi kafasına koymuştu. Uluslararası camiada yaptıklarını meşru göstermek için Türkiye'yi “oyun” oynamakla itham ederek planın uygulamaya koymuştu. Jivkov bir anlamda Türkiye'ye meydan okuyordu. Asenov'a (1996) göre, “1989 göçü ile Todor Jivkov Bulgaristan'daki Türklerin demografik baskısını büyük ölçüde çözmüştür. Çünkü yaklaşık üç ayda Bulgaristan'ı terk eden etnik Türk sayısı, Bulgaristan Türklerinin 15 yıllık toplam nüfus artışına eşit bir nüfustur. Bir başka anlatımla, yazara göre 1989 göçü ile Jivkov, Bulgaristan'ın 15 yıllık beşeri ve jeopolitik geleceğini, Türklerden arınmak suretiyle garanti altına almıştır” (Akt. Atasoy, 2010a, s. 8-9).

Başbakan Turgut Özal, Jivkov'un kapıları açın talebindeki köşeye sıkıştırma politikasını fark etti ve Brüksel'de katıldığı NATO toplantısının çıkışında "sınırları açıyorum" dedi (Milliyet Gazetesi, 1989, s. 3).

Todor Jivkov 7 Haziran 1989 tarihinde partililerle yaptığı toplantıda yine ikiyüzlü politikasını arkadaşlarıyla şöyle paylaşıyordu;

“Benim sınırların açılması kararı duyurmamdan sonra Mayıs olayları ve siyasal çalkantılar azaldı, ülke daha huzurlu ve sessiz oldu. Bizler büyük bir göç psikozu içindeyiz. Bu göç çığırını, bu anormal psikolojik durumu nasıl değerlendirmemiz gerekir? Ben derim ki, böyle bir psikolojik ortam bizim için olumlu ve yararlıdır. Sır gibi sakladığım bir şeyi sizlerle paylaşmak istiyorum. Ülkemizden 200 000 – 300 000 Türk'ü göndermezsek, 15-20 yıl sonra Bulgaristan bir devlet olarak var olmayacak. Bizi gelecekte Kıbrıs veya benzeri bir durum beklemektedir.” (Gruev ve Kalyonski'den 2008 akt., Atasoy, 2010a, s. 9)

Şimşir, Gruev, Kalyonski ve Zlatanova'nın aktardığı Bulgaristan verilerine göre 1989-1990 yılları arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden Türklerin sayısı Tablo 19'da verilmiştir (Şimşir, 2009, s. 440-443; Atasoy, 2010a, s. 10,12);

Tablo 19. 1989-1990 yılları arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye yapılan göçlere dair sayılar

Tarih	Sayı (Şimşir'e göre)	Sayı (Kalyonski'ye göre) ¹⁶	Sayı (Bulgaristan verilerine göre) ¹⁷
2 Haziran 1989- 22 Ağustos 1989	311.862	360.000	218.000
22 Ağustos 1989- Mayıs 1990	34.098	-	71.195

Tablo 19'daki verilerde, üç araştırmacının 2 Haziran 1989- Mayıs 1990 tarihleri arasında göç edenleri ortalama sayısını 331 718 olarak görmekteyiz. Bulgaristan verisini yanlı olarak değerlendirip çıkardığımızda iki araştırmacının göçmen ortalaması 352 980'dir. Genellikle alandaki araştırmacılar da bu sayıyı telaffuz etmektedirler. Örneğin Konukman'da, bu rakamlara yaklaşık bir rakam olarak 345 960 kişinin Anadolu'ya göç ettiğini yazmaktadır (Konukman, 1990, s. 71). Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye göç nedenini Zagorov (1993), "göç eden Türklerin dörtte birinin Türkiye'de akrabası olduğu için Türkiye'ye göç ettiklerini aktardıklarını" yazmaktadır (Atasoy, 2010a, s. 3). Konukman'a göre, göç edenlerin 311 862'si vizesiz 34 098'i vizeli göçmendir (Konukman, 1990, s. 61).

Gruev ve Kalyonski'e (2008) göre, 1990 yılının sonuna kadar Türkiye'den Bulgaristan'a geri dönen soydaşlarımızın sayısı ise yaklaşık 150 000'dir. Bir başka anlatımla Türkiye'ye gelen Bulgaristan Türklerinin yaklaşık % 40'ı geri dönmüştür (Akt., Atasoy, 2010a, s. 10). Haziran 1989'dan Mayıs 1990'a kadar Bulgaristan'a geri dönen soydaşlarımızın toplam sayısı 133 272'dir. Aylara göre Türkiye'den Bulgaristan'a geri dönenleri sayısal verileri Tablo 20'de verilmiştir (Konukman, 1990, s. 71);

¹⁶ (Gruev ve Kalyonski, 2008'den akt. Atasoy, 2010a, 10).

¹⁷ Zlatanova'dan (2005) aktaran Atasoy, 2010a, s.12; Tablo-1.

Tablo 20. 1989-1990 Yıllarında Türkiye’den Bulgaristan’a dönüş yapanların aylara göre dağılımı

Aylar	Göç edenler	Geri dönenler	Türkiye’de Kalanlar
Mayıs / 1989	1.630	--	1.630
Haziran	87.621	40	89.211
Temmuz	135.316	76	224.451
Ağustos	87.908	3.677	308.682
Eylül	1.859	26.181	284.360
Ekim	3.619	21.486	266.493
Kasım	4.531	16.293	254.731
Aralık	4.843	27.688	231.886
Ocak / 1990	2.779	8.292	226.373
Şubat	3.645	6.816	223.202
Mart	4.595	10.033	217.764
Nisan	4.360	7.341	214.783
Mayıs	3.254	5.343	212.688
Toplam	345.960	133.272	212.688

Tablo 20’deki veriler değerlendirildiğinde, en yüksek göç sayısının Temmuz 1989, en yüksek geri dönüş sayısının Aralık 1989’da; en düşük göç ve geri dönüş sayısının Mayıs 1989 olduğu görülmektedir. Jivkov’un devrildiği Kasım 1989’dan hemen sonra Aralık 1989’da en yüksek geri dönüş sayısına (27 688) erişilmiştir. Komünist dönemin bitişinden itibaren 81 806 Türk Bulgaristan’a geri dönmüştür. Tablo verilerine göre, 1989-1990 yıllarında göç edenlerin üçte birinden fazlası Bulgaristan’a geri dönmüştür. Konukman’ın verilerinden farklı veriler de bulunmaktadır. Örneğin, Stoyanov’a (1997) göre ise, göçün başlama tarihinden 10 Eylül 1989’a kadar 154 927 Türk (yani göçen tüm soydaşların % 42’si) Bulgaristan’a geri dönmüştür (Akt., Atasoy, 2010a, s. 15). Türkiye’ye gidip dönenlerin yanı sıra bir de kapılar kapatıldığı için geri dönenler bulunmaktadır. 1989 yılında, Jivkov isteyen tüm herkese pasaport verince üç yüz bin Türk, Türkiye’ye doğru yola koyuldu. Göç etmek isteyenlerin sayısı çok büyük olunca Türkiye Kapıkule sınır kapısını kapattı. Bıçaklı’ya göre, kapıların kapatılması nedeniyle 120-130 bin civarı Türk göçmen geri döndü (Bıçaklı, 2015, s. 321). Geri dönüşlerde Bulgaristan’daki komünist dönemin bitmesi etkili olmuştur.

Bulgaristan’dan göç etmek isteyenleri bekleyen birçok sorun bulunmaktaydı. Bunlar hem Bulgaristan’da hem de Türkiye’deydi. Göçmek isteyenlerin Bulgaristan’daki en önemli sorunu 1950-1951 göçünde de yaşanmış olan malların gerçek değerinde satılamaması sorunuydu. Yalimov’un (2002) verdiği bilgilere göre, Bulgaristan Bakanlar Kurulu’nun 8 Haziran 1989 tarihli karar içeriğinde, göç eden Türklere yaşadıkları evlerini

sadece devlete ve bağılı bulundukları belediyeye satabilme imkânı verildiği hükme bağlanmıştır. Bu karardan dolayı binlerce aile belediyenin verdiği çok az paraya gayrimenkullerini satmak zorunda bırakılmışlardır. Gayrimenkul kısıtlamasının yanı sıra göçmenlerin satışlardan elde ettikleri, ya da biriktirdikleri gelirlerini değerlendirmeleri engellenmiştir. Türkler işlerine yarayacak değerli eşyaları yanlarına almak istemişler, fakat “Bulgaristan Bakanlar Kurulunun aldığı 28 Haziran 1989 tarih ve 12 No’lu kararı ile otomobil, motosiklet, bisiklet, televizyon, mücevher, altın, döviz vb. değerli malların satışı geçici olarak tüm ülkede durdurulmuştur” (Akt. Atasoy, 2010a, s.11).

Angeleov’un (2008) verdiği bilgilere göre, Jivkov göç etmek niyetinde olan Türklerin taşınmazlarına ucuza konmayı planladığını 7 Haziran’da şu cümleleriyle ortaya koymaktaydı, “*Evler belediyeye kalacak (...). Evler şahıslara asla satılmasın. Hatta satın alanlar uyarılsın, satın alınmış evler kamulaştırılacak ve paralar yeni sahiplerine iade edilmeyecek. (...) Belediyeler fiyatı belirleyecektir. Eğer gerçek fiyatı 50 bin ise, ev sahibine 2 veya 3 bin ödensin*” (Akt., Zafer, 2010, s. 43).

Gayrimenkulleri ucuza kapatmayı resmi karara bağlayan Bulgar idaresi bir başka yaptırıma daha karar verdi. Türkiye’ye göç eden soydaşlara kişi başına 500 leva gibi komik ve çok yetersiz para götürme sınırı konuldu. Göç etmek isteyen Türk azınlık her açıdan cezalandırılıyordu. Göçmenlere, yıllarca biriktirdiği parasını Bulgaristan’da bırakmaktan başka çare bırakmıyordu. Atasoy’un hesap örneğine göre, “30-40 yıllık birikimle bankada 50 000 levası olan 4 kişilik bir aile bu paranın sadece 2000 levasını Türkiye’ye getirebilir, geri kalan 48 000 levayı 1-2 hafta gibi çok kısa bir sürede ya harcaması gerekir (harcama yapılacak değerli mal pazarda zaten kalmamıştı ya da bu parayı Türkiye’ye gidemeyen yakınlarına veya akrabalarına hediye etmek zorundaydı. Böylece milyonlarca levalık kişisel birikim Bulgar bankalarında çekilmeden veya kullanılmadan devlete bırakılmıştır. Yine soydaşlara ait olan milyonlarca leva sınırda Bulgar güvenlik güçleri tarafından gizlendiği yerlerde bulunmuş ve sınır yetkilileri bu paralara el koymuşlardır. Binlerce ailenin alın teri ile ömür boyu kazandıkları birikimler 1-2 haftada çarçur olmuştur” (Atasoy, 2010a, s. 11). 1989 göçü Türk azınlığı çok büyük sıkıntılara sokmuştur. Birikimleri ucuza kapatılarak boşa gitmiş, bir kısmının malı mülkü çalınmış, bir kısmı fazla para götürememe yasağı nedeniyle paralarını emanet ettikleri kişilerden daha sonra alamamış, daha sonra Türkiye’de yaşayamayıp komünizm sonrası Bulgaristan durulunca geri dönenlerin ise malları iade edilmemişti. Komünizm

döneminde Bulgaristan'da yaşayan Türk/Müslüman azınlık büyük acılar çekmiştir. Bunun yanı sıra Bulgaristan-Türkiye ilişkileri de genellikle olumsuz seyretmiştir. Komünist rejimin Bulgaristan'da yıkılması baskıların kalkması anlamında olumlu bir gelişme sayılsa da, Türk/Müslüman azınlığa yönelik alışlageldik ayrımcılıklar hemen ortadan kalkmamıştır. Bu nedenlerle göç faaliyetleri de devam etmiştir.

Bulgaristan'dandaki Türk/Müslüman azınlığın Türkiye'ye göçü komünizm sonrası dönemde de sürdü ve bu durum 1997 yılına kadar devam etti. Özlem'e göre AB'nin Mayıs 2001'den sonra Bulgaristan vatandaşlarına AB içinde serbest dolaşım hakkı vermesiyle Türk azınlığın göç yolu değişti (Özlem, 2017, s. 170).

Konu üzerinde çalışan araştırmacılarının 1990-1996 yıllarına ait Türk/Müslüman azınlığın göçüne dair verilerinde farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklı verilerden ilki Tablo 21'de ikincisi Tablo 22'de verilmiştir;

Tablo 21. Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden Türklerin yıllara göre sayısı*

Yıllar	Sayı
Mayıs 1990-1994	160.000
1994-1996 (Turist olarak giriş yapmış, geri dönmeyenlerin tahmini sayısıdır)	150.000

*(Yıldız, 2007, s. 199).

Tablo 22. 1992 Nüfus sayımı verilerine göre Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden Türklerin sayısı*

Yıllar	Göç sayısı
1990	71.195
1991	32.164
1992	23.490
Toplam	126.849

*(Zlatanova'dan (2005) akt., Atasoy, 2010a, s. 12).

Çetin'in konuyla ilgili araştırmacılarından (Şimşir, 1985, 51-55; Vasileva, 1992, 346; McCarthy, 1999, 175-177) derlediği verilere göre ise, 1990-1997 yılları arasında Bulgaristan'dan Anadolu'ya göç edenlerin sayısı 209 500'dir (Çetin, 2009, s. 607). Bir başka araştırmacı Kayapınar'a (2012) göre ise 1991-1994 yılları arasında toplam 120 000 kişi Türkiye'ye göç etmiştir. Göç edenlerin yıllara göre sayısı Tablo 23'de verilmiştir (s. 389);

Tablo 23. Türklerin Bulgaristan'dan göçü (1991-1994)*

Yıl	Göç Edenlerin Sayısı
1991-1992	50.000
1993-1994	70.000
Toplam	120.000

*(Kayapınar, 2012, s.389).

Daha önce Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden 130 000 civarındaki göçmen 1990 yılı Mayıs ayına kadar Bulgaristan'a geri dönmüştür. Geri dönüş nedenleri arasında, Bulgaristan'da demokratik döneme geçilmiş olması, HÖH'ün kuruluşu ve aktif siyasetteki gücü ve Türk azınlığın haklarını savunabilmesi; 1990'lı yıllarda Türkiye'deki ekonomik sorunlar, yıllarca komünist yaşam düzenine alışmış kişilerin Türkiye'deki uyum sorunları, göç edenlerin Bulgaristan'da kalan yakınlarına kavuşamaması ve Bulgaristan'da bırakılan mal varlıklarının durumu (McMeekin, 2003'den akt., Işık, 2016) sayılabilir.

Özetleyecek olursak;

Türk azınlıkta göç olgusu derin bir geçmişe sahiptir. En çok da 'zorunlu göç' ve 'anlaşmalı göç' kategorileri bunların göç mitolojisini tanımlar. Ülkede bulunan Türk/Müslüman azınlığı gönüllü, anlaşmalar yoluyla veya zorunlu göçe tabi tutarak göç ettirmeyi Bulgar devleti ve siyasetçileri milli bit politika haline getirmişlerdir. Bu göç ettirme politikasını temel prensip haline getiren Bulgar hükümetleri, ülkedeki Türk azınlığın nüfusunu % 10'un üzerine çıkarmama konusunda hep uzlaşmışlar; çeşitli nedenlerle bu aran aşılacak olursa da zorunlu göçü gündemlerine almışlardır. 1950-51 zorunlu göçü, 1969-1978 arası anlaşmalı 'Yakın Akraba Göçü' ve 1989 zorunlu göçü bu politikaların tezahürüdür.

Bulgaristan'ın AB üyelik süreci 2000 yılında netleşince Türkiye'ye göç efsanesi ivmesini kaybetmiş ve bu kez de rotasını AB ülkelerine çevirmiştir. AB ülkelerine olan göç beraberinde bir 'hibrit' kimliğe ve çokkültürlülüğe getirecektir. Göç olgusu Bulgaristan'ın genel bir sorunu olup, özellikle yetişmiş işgücü ve 'beyin göçü' nedeniyle mustarıptirler. Hatta bu durum ciddi nüfus kaybına yol açtığından, ülke için 'demografik' bir sorun haline gelmiştir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. DİNİ VE KÜLTÜREL YAPI

5.1. Türklerde Etnik ve Dini Kimlik

Bulgaristan'da komünist dönemden sonraki ilk nüfus sayımı 1992'de yapılmış ve sayım formunda etnik köken, ana dil ve inanç seçeneklerine yer verilmiştir. 1992-2018 yılları arasına ait nüfus verileri Tablo 24'de verilmiştir (National Statistical Institute, 2011, s. 3-4; Eminov, 1997, s. 71-72; Population of Bulgaria, 2018);

Tablo 24. Komünizm sonrası dönemde Bulgaristan'da Bulgar ve Türk nüfus bilgileri (1992-2018)

Yıllar	Toplam Nüfus	Bulgar Nüfus	Oran (%)	Türk Nüfus	Oran (%)	Türkçe (Anadil)	Oran (%)	Müslüman Nüfus	Oran (%)
1992	8.487.317	7.271.185	85.7	800.052	9.4	817.609 ¹⁸	6.6	1.112.331 ¹⁹	13.1
2001	7.928.901	6.665.210	84	746.664	9.4	762.516	9.6	966.978	12.1
2011	7.364.570	5.664.624	84.8	588.318	8.8	605.802	9.1	577.139	10
2018 ²⁰	7.050.034	5.494.238	76.9	571.572	8	585.500	8.2	557.283	7.8

Tablo 24 verilerine göre hem Bulgar nüfus, hem de Türk azınlığın nüfusu sürekli düşmüştür. Ülkenin genel nüfusunda bir düşüş görülmektedir. Demokratik dönemin ilk nüfus sayımından günümüze kadar var olan Türk nüfus rakamlarına bakıldığında 228 480 kişi azaldığı görülmektedir. Tablo 24'deki verilerden farklı olarak Kayapınar, 1992 yılındaki sayımda Türk nüfusun 965 191 ve 2001 yılında da 757 191 olduğunu belirtmektedir (Kayapınar, 2012, s. 390). Kayapınar'ın rakamları dikkate alınarak Türk nüfustaki düşüş hesaplandığında 1992 ile 2018 arasındaki rakam 393 619'a tekabül etmektedir.

1992 nüfus sayımına göre, Bulgaristan'da 822 255 (% 9.7) Türk bulunmaktadır. Bulgaristan'da yaşayan Türkler daha çok ülkenin güneydoğu ve kuzeydoğu bölgelerindedir. Güneydoğudaki Kırcaali bölgesinde Türkler % 65.7 oranla çoğunluğu oluşturmaktayken, Haskova bölgesinde bu oran %11.45'tir. Kuzeydoğuda ise, Razgrad (% 47.4), Silistre (% 37.5), Turgovişte (% 32.8), Şumnu (% 30.3), Dobriç (% 14.7), Burgaz (% 13.8), ve Rusçuk'ta (% 13.0) Türkler yaşamaktadır. Ülkenin güneydoğusundaki Blagoevrat bölgesinde Bulgarca konuşan halkın %11.3'ü kendisini

¹⁸ Eminov, A., 1997, s. 72

¹⁹ Eminov, A., 1997, s. 71

²⁰ 2018'e ait tahmini veriler Population of The World sitesi, Population of Bulgaria (2018) başlığı, <https://www.livepopulation.com/country/bulgaria.html>

Türk olarak belirtmiştir. 1992 nüfus sayımı verilerine göre, Türklerin üçte ikiden fazlası kırsalda yaşamaktadır (Eminov, 2002, s. 3). Aynı nüfus sayımına göre Türk nüfusun % 75.3'ü, Bulgar nüfusun 13.5'i, Romen nüfusun 10.5'i Müslümandır. Yine anadili Türkçe olanların 75.8'i, Bulgarca olanların % 15.2'si Müslümandır (Eminov, 1997, s. 72).

Tablo verilerine göre Bulgar nüfusu 2011'den 2018'e gelinceye kadar sonra % 7.9 düşmüştür. Mevcut durumda ülke nüfus artış hızı negatiftir. Türk azınlığın gerileyişi % 0.8, Müslüman nüfustaki gerileyiş % 2.2'dir. Bu azalmada AB üyesi ülkelere göçün etkisi ve doğum oranındaki azalma etkilidir. 'Population of the World' internet sitesinin haberlerine göre, bu yıl Bulgaristan'da 136 016 doğum ve 224 117 ölüm gerçekleşmiştir (Population of Bulgaria, 2018).

2011 yılına ait Bulgar istatistik verilerine göre, Türk azınlığın % 63.7'si, Kırcaali, Razgrad, Şumnu, Silistre Dobriç, Rusçuk, Burgaz ve Eski Cuma'da yaşamaktadır. 2011 nüfus verilerine göre, Bulgaristan şehirlerinde Türk azınlığın yoğunluk yüzdesi şöyledir; Kırcaali (% 66.2), Razgrad (% 50), Silistre (% 36.1), Eski Cuma (% 35.8), Şumnu (% 30.3), Dobriç (% 13.5), Burgaz (% 13.3), Rusçuk (% 13.2) ve Haskovo (% 12.5), 2011 nüfus verilerine göre, Bulgaristan nüfusunun % 22.3'ü 20 yaş altı; % 10.3'ü 20-30 yaş arası; % 9.3'ü 30-40 yaş arası; % 9.3'ü 40-50 yaş arası; % 25,4'ü 50 yaş üstü Türklerden oluşturmaktadır (National Statistical Institute, 2011, s. 23-25). Ağustos 2018 yılı nüfus verilerine göre, Bulgaristan nüfusu 7 050 034 kişiden oluşmaktadır (National statistical institute, 2018).

Bulgar Ulusal İstatistik Enstitüsünün verilerine göre, 2001 yılı nüfus sayım sonuçlarına göre illere göre etnik dağılım Tablo 25'de verilmiştir (National Statistical Institute, 2004);

Tablo 25. İllere göre etnik dağılım sayısı (2001)

İller	Toplam	Bulgar	Türk	Roman	Diğer	Belirtilmeyen	Bilinmeyen
Blagoevgrad	341 173	286 491	31 857	12 405	5 519	4 242	659
Burgas	423 547	338 625	58 636	19 439	3 728	1 919	1 200
Varna	462 013	393 884	37 502	15 462	9 866	3 830	1 469
Veliko Tırnovo	293 172	259 099	22 562	6 064	2 495	2 014	938
Vidin	130 074	118 543	139	9 786	528	553	525
Vratsa	243 036	223 692	2 000	14 899	608	984	853
Gabrovo	144 125	131 494	9 109	1 611	939	615	357
Dobriç	215 217	164 204	28 231	18 649	1 588	1 854	691
Kırcaali	164 019	55 939	101 116	1 264	385	4 565	750
Köstendil	162 534	152 644	146	8 294	416	508	526
Lovech	169 951	152 194	8 476	6 316	891	1 522	552
Montana	182 258	157 507	235	22 784	649	322	761
Pazardzhik	310 723	261 260	20 448	23 970	1 461	2 978	606
Pernik	149 832	145 642	108	3 035	375	270	402
Pleven	311 985	280 475	16 931	9 777	1 702	2 135	965
Plovdiv	715 816	621 338	52 499	30 196	7 274	2 869	1 640
Razgrad	152 417	67 069	71 963	8 733	1 444	2 739	469
Ruse	266 157	213 408	37 050	9 703	3 076	2 071	849
Silistra	142 000	84 178	48 761	6 478	1 461	656	466
Sliven	218 474	163 188	22 971	26 777	3 193	1 597	748
Smolyan	140 066	122 806	6 212	686	250	9 696	416
Sofya-Başkent.		1 124					
	1 170 842	240	6 036	17 885	13 652	4 645	4 384
Sofya	273 240	253 536	654	16 748	821	661	820
Stara Zagora	370 615	319 379	18 529	26 804	2 400	2 308	1 195
Eski Cuma	137 689	76 294	49 495	9 868	324	1 259	449
Haskovo	277 478	224 757	31 266	17 089	1 143	2 302	921
Shumnu	204 378	123 084	59 551	16 457	2 344	2 350	592
Yambolu	156 070	140 240	4 181	9 729	672	644	604
Toplam		6 655					
	7 928 901	210	746 664	370 908	69 204	62 108	24 807

Tablo 25 verilerine göre 2001 yılında, Bulgaristan’da 746 664 Türk yaşamaktadır. Ülkede nüfusunun yüzde onundan fazlası Türk olan şehirler sırasıyla Kırcaali, Razgrad, Şumnu, Eski Cuma, Silistre, Rusçuk, Haskovo, Burgaz, Dobriç ve Sliven’dir. En az Türk nüfus ise, Pernik, Vidin, Köstendil, Montana’dır.

1 Mart 2001 yılında yapılan nüfus sayımında konuşulan dile göre yapılan tasnif Tablo 216’da verilmiştir (National Statistical Institute, 2004);

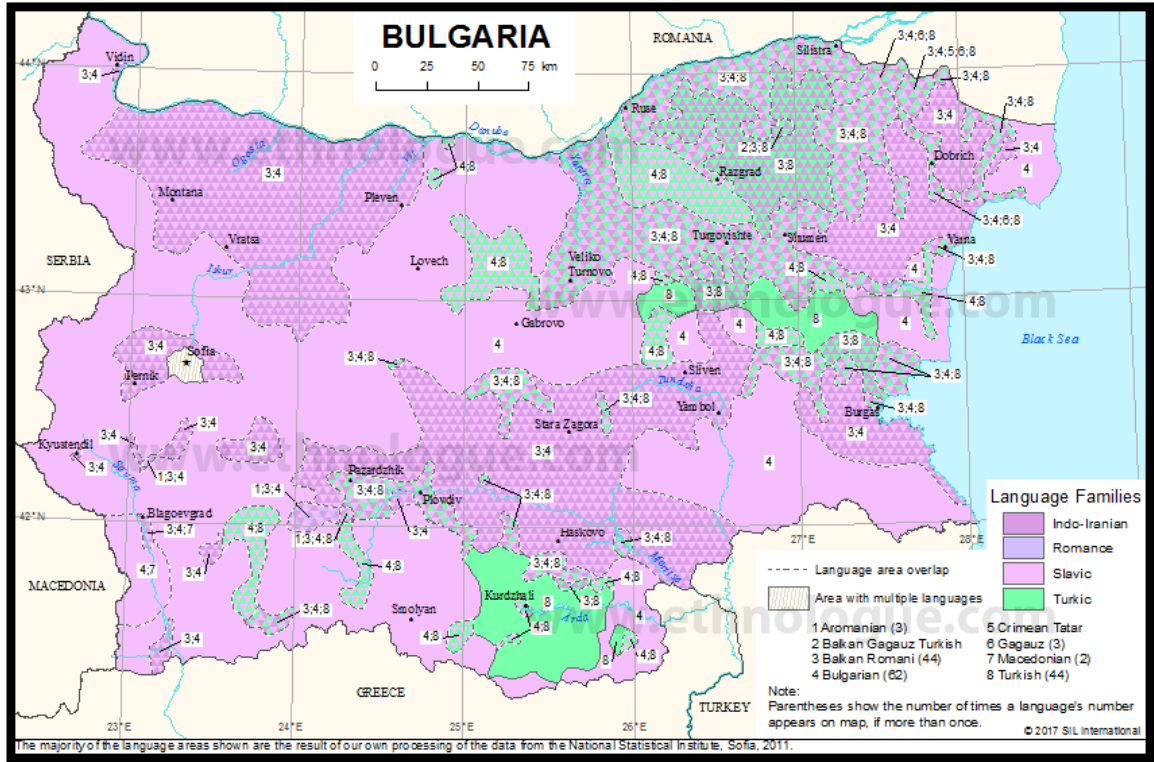
Tablo 26. Konuşulan dile göre Bulgaristan'ın illere göre nüfus dağılımı

İller	Nüfus	Bulgarca	Türkçe	Roman Dili	Diğer	Belirtilmemiş	Bilinmiyor
Blagoevgrad	341.173	306.118	19.819	9.232	2.921	2.424	659
Burgas	423.547	337.150	63.025	16.483	4.004	1.685	1.200
Dobriç	215.217	163.433	33.642	13.860	1.846	1.745	691
Gabrovo	144.125	131.399	9.156	1.572	1.058	583	357
Haskova	277.478	224.741	31.560	17.133	1.238	1.885	921
Kırcaali	164.019	57.046	101.548	1.171	402	3.102	750
Köstendil	162.534	153.242	117	7.929	403	317	526
Loveç	169.951	154.157	6.994	6.033	1.123	1.092	552
Montana	182.258	160.494	220	19.849	645	289	761
Pazarcık	310.723	260.817	21.902	24.204	1.478	1.716	606
Pernik	149.832	147.117	106	1.542	443	222	402
Pleven	311.985	283.626	14.947	8.861	1.686	1.900	965
Plovdiv	715.816	620.014	56.696	27.737	7.274	2.455	1.640
Razgrad	152.417	67.078	75.585	5.277	1.770	2.238	469
Ruşçuk	266.157	213.869	37.206	9.591	3.089	1.553	849
Silistre	142.000	84.134	51.616	3.810	1.498	476	466
Sliven	218.474	164.776	23.606	24.453	3.416	1.475	748
Smolyan	140.066	129.181	5.782	532	266	3.889	416
Sofya	273.240	255.214	587	15.144	858	617	820
Sofya-Başkent	1.170.842	1.124.932	6.263	16.931	14.419	3.913	4.384
Stara Zagora	370.615	319.846	18.924	26.178	2.433	2.039	1.195
Şumnu	204.378	123.063	62.420	13.778	2.525	2.000	592
Eski Cuma	137.689	76.652	50.753	8.428	327	1.080	449
Varna	462.013	392.053	41.229	13.079	10.956	3.227	1.469
Tırnova	293.172	258.445	23.738	5.816	2.489	1.746	938
Vidin	130.074	228.412	138	9.363	1.114	522	525
Vratsa	243.036	230.261	553	9.981	680	708	853
Yanbolu	156.070	139.888	4.384	9.915	723	556	604
Toplam	7.928.901	6.697.158	762.516	327.882	71.084	45.454	24.807

Tablo 26'daki verilere göre, ülkede 762 516 kişi Türkçeyi ana dili olarak belirtmiştir. Türkçe'nin en yoğun kullanıldığı yerler sırasıyla, Kırcaali, Razgrad, Burgas, Şumnu, Plodiv, Silistre, Eski Cuma, Varna, Rusçuk, Dobriç, Haskova, Tırnova, Sliven ve Pazarcık'tır. Bu sayılan yerlerde Türkçe konuşan kişi sayısı 20 000 ile 100 000 arasında çıkmıştır. En az Türkçe konuşulan yerler sırasıyla, Pernik, Köstendil, Vidin, Montana, Vratsa, Sofya'dır. Buralarda Türkçe konuşan kişi sayısı 100 ile 600 arasındadır. Başkent Sofya'da ise 6 263 kişi Türkçe konuştuğunu beyan etmiştir. 2001 nüfus sayımlarında ülke nüfusunun % 9.61'i Türkçe konuştuğunu belirtmiştir.

2011 yılında Bulgaristan'da yayınlanan bir haritada ülkede konuşulan dil ailelerine dair bilgiler aşağıda Harita 3'te gösterilmiştir.

Harita 3. Bulgaristan'da konuşulan dil aileleri (Ethnologue, Language of the world,2019).

Harita 3'teki bilgilere göre Bulgaristan'ın güney doğusu ile kuzey doğusunda Türkçe konuşulmaktadır. Özellikle Kırcaali bölgesinde yoğun olarak Türkçe konuşulduğu görülmektedir.

1 Mart 2001 yılında yapılan nüfus sayımında dini inanışa göre yapılan tasnif Tablo 27'de verilmiştir (National Statistical Institute, 2004);

Tablo 27. Bulgaristan'da dini grupların illere göre dağılımı (2001)

İller	Toplam	Hristiyan	Müslüman	Diğer	Belirtilmemiş	Bilinmiyor
Blagoevgrad	341.173	270.791	62.431	274	7.018	659
Burgas	423.547	342.444	64.568	737	14.598	1.200
Dobriç	215.217	163.654	44.277	144	6.451	691
Gabrovo	144.125	132.027	8.860	177	2.704	357
Haskova	277.478	229.865	33.780	912	12.000	921
Kırcaali	164.019	35.551	114.217	71	13.430	750
Köstendil	162.534	155.641	231	487	5.649	526
Loveç	169.951	148.023	10.501	136	10.739	552
Montana	182.258	171.972	283	103	9.139	761
Pazarcık	310.723	253.729	46.338	536	9.514	606
Pernik	149.832	146.589	178	94	2.569	402
Pleven	311.985	282.725	15.681	336	12.278	965
Plovdiv	715.816	635.261	62.595	2.772	13.548	1.640
Razgrad	152.417	65.915	81.835	97	4.101	469
Ruşçuk	266.157	216.483	41.997	747	6.081	849

Silistre	142.000	84.463	54.174	87	2.805	466
Sliven	218.474	184.043	21.668	309	11.706	748
Smolyan	140.066	41.792	58.758	97	39.003	416
Sofya	273.240	264.502	3.368	207	4.343	820
Sofya-Başkent	1.170.842	1.128.787	8.614	3.383	25.674	4.384
Stara Zagora	370.615	334.244	21.423	363	13.390	1.195
Şumnu	204.378	122.645	72.544	229	8.368	592
Eski Cuma	137.689	75.591	58.838	78	2.733	449
Varna	462.013	396.501	45.672	1.827	16.544	1.469
Tırnova	293.172	258.442	26.085	203	7.504	938
Vidin	130.074	125.603	139	77	3.730	525
Vratsa	243.036	230.962	4.223	142	6.856	853
Yanbolu	156.070	140.620	3.700	312	10.834	604
Toplam	7.928.901	6.638.870	966.978	14.937	283.309	24.807

Tablo 27 verilerine göre, 2001 yılında 966 978 (% 12.19) Müslüman yaşamaktadır. Kırcaali nüfusunun 69.63'ü; Razgrad'ın % 53.69'u Müslümandır. Şumnu, Burgas, Plovdiv, Eski Cuma ve Smolyan en yoğun Müslüman nüfusun yaşadığı şehirlerdir. En az Müslüman nüfus Vidin ve Pernik'te yaşamaktadır.

Bulgar İstatistik Enstitüsünün yukardaki verilerine göre Müslüman, etnik Türk ve anadili Türkçe olan nüfusun 2001 yılına ait verileri aşağıda Tablo 28'de verilmiştir;

Tablo 28. Bulgaristan'da 2001 yılında Türk, Türkçe konuşan ve Müslüman nüfusun sayısı*

İller	Toplam	Müslüman	Türk	Türkçe (Anadil)
Vidin	130.074	139	139	138
Pernik	149.832	178	108	106
Köstendil	162.534	231	146	117
Montana	182.258	283	235	220
Sofya	273.240	3.368	654	587
Yanbolu	156.070	3.700	4 181	4 384
Vratsa	243.036	4.223	2 000	553
Sofya-Başkent	1.170.842	8.614	6 036	6 263
Gabrovo	144.125	8.860	9 109	9 156
Loveç	169.951	10.501	8 476	6 994
Pleven	311.985	15.681	16 931	14 947
Stara Zagora	370.615	21.423	18 529	18 924
Sliven	218.474	21.668	22 971	23 606
Tırnova	293.172	26.085	22 562	23 738
Haskova	277.478	33.780	31 266	31 560
Ruşçuk	266.157	41.997	37 050	37 206
Dobriç	215.217	44.277	28 231	33 642
Varna	462.013	45.672	37 502	41 229
Pazarcık	310.723	46.338	20 448	21 902
Silistre	142.000	54.174	48 761	51 616

Smolyan	140.066	58.758	6 212	5 782
Eski Cuma	137.689	58.838	49 495	50 753
Blagoevgrad	341.173	62.431	31 857	19 819
Plovdiv	715.816	62.595	52 499	56 696
Burgas	423.547	64.568	58 636	63 025
Şumnu	204.378	72.544	59 551	62 420
Razgrad	152.417	81.835	71 963	75 585
Kırcaali	164.019	114.217	101 116	101 548
Toplam	7.928.901	966.978	746.664	762.516
Oran (%)	100	12.1	9.41	9.61

* (National Statistical Institue, 2004).

Tablo 28 verilerinde Pomak, Roman ve diğer etnik gruplardan oluşan toplam Müslüman nüfus % 12.1, bununun içindeki etnik Türk nüfus oranı ise 9.41’dir. Tablo verilerinde anadil olarak Türkçeyi beyan edenlerin sayısı kendisini Türk olarak ifade edenlerden fazla çıkmıştır. Bu durum Pomak ve Roman etnik gruplardan da Türkçe konuşanların olduğu anlaşılmaktadır.

Özetle Bulgaristan nüfusu 1992’den 2018 yılına kadar yaklaşık 1 437 000 kişi düşmüştür. Bulgar etnik topluluğun nüfusu ise aynı dönemde yaklaşık 1 777 000 kişi düşmüştür. Türk nüfus 1992’den 2018’e kadar 232 000, Müslüman nüfus ise aynı dönemde yaklaşık 550 000 kişi düşmüştür. Avrupa ülkeleri arasında en yüksek nüfus kaybı Bulgaristan’dadır. Devedciev’e (2006), nüfus uzmanları bu duruma “demografik histeri” demektedir (Akt., Atasoy, 2007, s. 5). Slatinski’ye (2006) göre, Bulgaristan’da 1970-1980 yılları arasında doğan kuşağın % 25’i; 1996-2002 yıllarındakinin onda biri yurtdışında yaşamaktadır ve Bulgaristan artık “yaşlılar ve terkedilmişler ülkesine” benzemektedir. Her 1.2 çalışana 1 emekli düşmektedir. 2003 yılında, fakir Bulgarların oranı % 9.5 iken, fakir Türklerin oranı % 23.4’dir (Akt., Atasoy, 2007, s. 6, 14).

Bulgaristan’daki Müslümanların çoğunluğunun Sünni mezhebine mensupturlar. Bunun yanı sıra Alevi/Kızılbaş toplulukları da bulunmaktadır. Bulgaristan’daki Müslüman halkta mezhep temelli bir ayrımcılık pek görülmez. Sünniler ile Alevi/Kızılbaşlar arasında evlilik sıradan bir konu olup, karşılıklı evlilikler yapılmaktadır. Anadolu’daki durum ile karşılaştırıldığında Bulgaristan’daki Müslümanların evliliklerde mezhepsel farklılığın belirleyiciliği sınırlı kalmaktadır. Bu anlayışa sahip olunmasında Komünist dönemin dini/mezhepsel farklılıkları önemsemeyip törpülemesi ve buradaki Müslümanların genel olarak laik/seküler bir anlayışa yakın olmalarının etkisi önemlidir. Bulgaristan’daki Alevi/Kızılbaşlar daha ziyade Dulova,

Kubralı, Biselsi, Sevor, Brodivari, Çernik köyleri ile Silistre merkezinde yaşamaktadırlar. Bulgaristan Alevi/Kızılbaşlar arasına namaz kılma oranı düşüktür ve köylerinin çoğunda da cami yoktur. Bulgaristan'daki Türkler iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin de etkisiyle evlerinde Türk kanallarını izleyebilmekte, Anadolu Türkçesi öğrenmektedirler (Kalafat, 2002).

5.2. Eğitim, Dil ve Kültürel Yapı

Bulgaristan'da Türk Eğitiminin tarihsel süreci incelendiğinde bunun temelleri Osmanlı Dönemine kadar gitmektedir. Bu dönemde Bulgaristan'daki eğitim-öğrenim düzeyi İstanbul'dan sonra İmparatorluktaki en üst seviyeye ulaşmıştır. Bundan sonraki dönemlerde tüm baskılara rağmen azalarak da olsa Sosyalist Döneme kadar varlığını sürdürmüştür. Komünist iktidarla birlikte Bulgaristan'daki Türk eğitimi iyice bitirilme noktasına getirilmiş ve nihayetinde son verilmiştir. Fakat Komünist rejimin yıkılmasından sonra da eğitim alanında beklenen gelişme kaydedilememiştir. Bulgaristan'daki Türklerin ve diğer azınlıkların eğitim durumları, dönemlerine göre alt başlıklar halinde aşağıda verilmiştir.

5.2.1. Osmanlı Döneminde Bulgaristan Türklerinin Eğitim Durumu

Tanzimat döneminde Osmanlı idaresi Balkanlar'da Türk okulları açmaya başladı ve bu Islahat döneminin (1856) başlangıcından 93 Harbinden bir yıl önceye (1876) kadar yoğun bir şekilde devam etti. Şimşir'e göre, "1875'de Tuna vilayetinde, 2700 sıbyan mektebi, 150 medrese ve 40 rüştiye olmak üzere toplam 2890 Türk okulu vardı." 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) sonrası kurulan Bulgar Emareti döneminde Türklere dair ne varsa yok edilmeye çalışıldı. Eğitim kurumları, öğrenci ve öğretmenleri de bundan nasibini aldı. 93 Harbinden sonraki 10 yılda, Berlin Antlaşması'nın 5. maddesinde belirtilen azınlık hakları ve milli kültür kurumlarıyla ilgili hükümler göz ardı edilerek, Balkanlarda 1500 kadar Türk okulu yok edildi, Türk öğretmenler işsiz bırakılarak göç etmesi sağlandı. Vakıf malları yağmalandı, Türk okullarının gelirleri gün geçtikçe azaltıldı. (Şimşir, 1986, s. 23, 28-29; Özlem, 2008, s. 347). Bulgaristan Türklerinin kendi kültürünü devam ettirmesi için en büyük araç olan eğitim kurumları işlevsiz bırakıldı.

Osmanlı-Rus savaşı esnasında Türk eğitim kurumları yakılıp yıkılmış ve Bulgaristan'daki Türk eğitim hayatı yaklaşık 10 yıllık bir süre içinde kendini toparlamıştır. 1886 yılından itibaren Bulgaristan'daki Türk eğitimi yeniden canlanmaya başlamıştır. 1894 - 1895 öğretim yılında, 1284 ilk ve 16 ortaokul olmak üzere Bulgaristan

Türklerinin 1300 okulu faal duruma geçmiştir. Ancak Türk okulları, devlet desteğinden yoksun oldukları için araç-gereç ve formasyonlu öğretmen açısından oldukça sıkıntı içine girmiştir (Şimşir, 1986, s. 28-37).

Osmanlı döneminde Bulgaristan'daki 21 şehirde bulunan Türk eğitim kurumu, öğretmen ve öğrenci sayıları Tablo 29'da verilmiştir;

Tablo 29. Bulgar istatistiklerine göre Bulgaristan'da Türk okul, öğretmen ve öğrenci sayısı (1894-1908)*

Ders Yılları	Okul Sayısı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
1894/95	1.300	1.516	72.582
1895/96	1.341	1.549	75.160
1907/08	1.234	1.566	63.516

*(Şimşir, 1986, s. 23).

Tablo 29'daki verilere göre, Osmanlı Döneminde okul, öğretmen ve öğrenci sayısı ilerleyen yıllara göre azalmıştır. 1894 ile 1908 yılları arasındaki geçen 14 yılda okul sayısı 66, öğrenci sayısı 9066 azalırken, öğretmen sayısı aynı dönemde 50 kişi artmıştır. Şimşir'in, sadece Tuna Vilayetinde 1875 yılında 2890 Türk okulu olduğunu belirtmesi (Şimşir, 1986, s. 23,29) dikkate alındığında tüm Bulgaristan'da 1894-1908 yılları arasında bu okul sayısının bir daha yakalamadığı görülmektedir. 1894 ile 1896 yılları arasında okul, öğretmen ve öğrenci sayısının arttığı görülmektedir. Turan'a göre 1886-1894 arasında Türk azınlık eğitim alanında olumlu bir dönem yaşamıştır (Turan, 1998, s. 220-222).

Berlin Antlaşması'nda Bulgaristan'daki Türklerin eğitim konusunda eşit hakları sahip oldukları ve bunların engellenmeyeceği garanti edilmişti. Ayrıca bu hakların Bulgar Anayasasında da yer alacağı belirtilmekteydi. Berlin Antlaşması kapsamında yürürlüğe giren Resmi ve Özel Okullar Yasası (1884), Türk okullarını özel statüde saymış ve okulların yönetim ve denetimini Türk cemaatine bırakmıştı. Ancak daha sonra çıkartılan Milli Eğitim Yasası (1891), Türk okullarını yerel yönetimlerin denetimine bırakıyordu.

1864'de Tuna Valisi olan Mithat Paşa dönemi Tuna vilayetinde (Silistre, Vidin ve Niş) eğitim öğretim alanında parlak bir dönem yaşanmış daha sonraları ise sürekli bir geriye doğru gidiş olmuştur. Devletlerarası antlaşmalara uyulmamış ve Türk halkının hak ve özgürlük alanına sürekli müdahaleler olmuştur.

5.2.2. Krallık Döneminde Bulgaristan Türklerinin Eğitim Durumu

1908'de yürürlüğe giren İlk ve Orta Öğretim Yasası ile verilen haklardan dönülmüştü. İlk ve Orta Öğretim Yasası ile Türkçe eğitim hakkı verilmekle birlikte bu

okullardan Bulgar Devlet okullarına geçmek isteyenlere denklik sınavı şartı getirilmesi, okulların Bulgar yönetimince teftiş edilmesi, öğretmenlerin Bulgar vatandaşı olması zorunluluğu, Türk okulunda çalışan öğretmenlerin emeklilik maaşı ve diğer özlük haklarından ve sosyal güvencelerden yararlanamaması, okulda okutulacak kitapların Bulgar yönetiminin onayından geçmesi zorunluluğu getirilmekteydi (Şimşir, 1986, s. 41-42). Bütün bu yasa içerikleri gösteriyordu ki, Bulgar Devleti Türkleri Bulgar okullarında eğiterek asimile etmek istiyordu. Türk okullarını cazip olmaktan çıkarak bunu başarmayı amaçlayacak yasal düzenlemeler yapması bunu göstermekteydi.

1909'da çıkartılan Bulgar Milli Eğitim Yasası ile tüm eğitim ve öğretim kurumları bir araya toplanarak, denetimi hükümete bırakıldı. Bu adımla azınlık okullarının özerkliği kaldırılmış oldu (Şimşir, 1986, s. 49). 1909 yılında Türk öğretmen okulu açılmasına karar verilmiş ancak karardan öte gidememiştir. (Bu okul dokuz sene sonra 1918 yılında açılabilmiştir). Bu dönemde müftü vekili yetiştiren Medrese-i Nüvvab Okulu Şumnu'da açılmıştır (Yenisoy, 1997, s. 1781).

Balkan Savaşları öncesinde Bulgaristan'da 1200 ilkokul bulunmaktaydı (Özlem, 2016a, s. 288). 21 Temmuz 1921'de çıkarılan Bulgar Milli Eğitim yasası ile Şumnu'da bir Türk öğretmen okulu açılmış, din adamı yetiştiren bir İlahiyat (Nüvvab) okulu açılma çalışmaları başlatılmıştır. 1921-1922 Eğiti öğretim yılında Türk okullarının toplam sayısı 1712'ye ulaşmış, Bulgarca eğitim yapma zorunluluğu kalkmış ve devlet desteği sağlanmıştır (Yenisoy, 1997, s. 1781) Bu okulların 1673'ü ilkokul ve 39'u ortaokuldu. Ayrıca okullarda görevli 2013 Türk öğretmen ve öğrenim gören 60 481 Türk öğrenci bulunmaktaydı (Ulutürk, 2008).

1921 tarihli Bulgar Milli Eğitim Yasası sayesinde, "Türk okullarına ayrı bir müfettiş atanması, 20'den fazla okulu bulunan encümenlerin birer orta ve ilkokul öğretmeni seçmesi, Bulgarca eğitim yapma zorunluluğunun kalkması, okul fonları oluşturulması, okul ve okul yapımına devlet desteği sağlanması" gibi yenilikler getirilmişti (Keskioğlu, 1985, s. 32).

Bulgaristan istatistik verilerine göre, Türk eğitim dünyasının Bulgar Krallığı dönemindeki sayısal karşılıkları Tablo 30'da verilmiştir;

Tablo 30. Bulgar istatistiklerine göre Bulgaristan'da Türk okulu, öğretmen ve öğrenci sayısı (1909-1944)*

Ders Yılları	Okul Sayısı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
1909/1910	1.222	1.522	63.033
1921/1922	1.713	2.113	60.540
1923/1924	1.688	2.350	77.559
1926/1927	1380	2.188	63.557
1928/1929	949	-	-
1936/1937	545	1226 ²¹	54.146 ²²
1943/1944	424	871	37.555

* (Şimşir, 1986, s.23, 149, 198; Yeniso, 2007, s. 17)

Tablo 30'da, Bulgaristan Krallığı döneminde okul, öğretmen ve öğrenci sayılarının 1909-1910 eğitim öğretim yılındaki seviyeden 1943-1944 eğitim öğretim yılına kadar sürekli bir düşüş yaşadığı görülmektedir. Okul sayısı üçte bire, öğretmen ve öğrenci sayısı neredeyse yarı yarıya düşmüştür. Bu duruma yasaklamalar neden olmuştur. Aşağıda Tablo 31'de Krallık döneminde Bulgaristan'daki Türk okullarının ilkokul ve lise düzeyinde okul, öğretmen ve öğrenci sayıları verilmiştir;

Tablo 31. Bulgaristan'daki Türk okullarının, ilkokul ve lise seviyesine göre okul, öğretmen ve öğrenci sayısı (1909-1837)*

Yıl	İlkokul			Rüştiye (Lise)		
	Okul	Öğrenci	Öğretmen	Okul	Öğrenci	Öğretmen
1909	1214	64.103	1521	-	-	-
1912	1206	63.778	1420	28	1286	59
1914	1185	69.939	1396	-	-	-
1921	1673	58.553	1990	39	1928	113
1925 ²³	1242	53.497	1.139	31	1.188	71
1928	922	55.962	1801	27	-	75
1930	922	47.254	1809	27	1483	75
1937	518	52.446	1168	20	1700	58

* (Keskiöglü, 1985, s. 65-66).

Tablo 31'deki verileri Osmanlı dönemi ile karşılaştırdığımızda, 1894-1895 eğitim öğretim yılında Bulgaristan Türklerinin 1284 ilkokul, 72 582 ilkokul öğrencisi, 1460 ilkokul öğretmeni; 16 lise, 554 lise öğrencisi ve 56 lise öğretmeni bulunmakta iken, Bulgaristan Krallığı'nın ilk yılında ilkokul sayısı 70, ilkokul öğrenci sayısı 8.479

²¹ ²⁰ Yeniso'ya (2007) ait veriler.

²³ 1925 yılında ek olarak 9 adet medrese bulunmaktadır. Bu yılda medrese dahil 1262 Türk okulu eğitim vermekteydi.

düşmüştür. Öğretmen sayısı ise tam tersine 59 artmıştır. 1937 yılına gelindiğinde ilkokul sayısı 1909'a göre 696, ilkokul öğrenci sayısı 11 657, ilkokul öğretmen sayısı da 353 düşmüştür. Lise sayısı, öğretmen ve öğrenci sayısı ise yükselmekle birlikte hiç bir zaman 1912 yılındaki seviyesine gelememiştir. Keskiöğlü'nün (1985) verdiği bilgilere göre, 1928 yılında Bulgaristan'da 75 047 okul çağında çocuk bulunmaktaydı ve bunların 55 692'si okula gidebilmekteydi (Keskiöğlü, 1985, s. 66). 1928'de Bulgaristan Türklerinin okullaşma oranı 74.2'dir.

Bulgaristan 1919-1923 yılları arasında Çiftçi Partisi iktidarda kaldı ve Türklere eğitim alanında geniş haklar tanıdı (Çulha, 2017, s. 53). Çiftçi Partisi iktidarının devrilmesiyle Bulgaristan'da hâkim olan faşist hükümetler 1930'lu yıllarda Türk azınlığa baskıları artırdılar, birçok alanda yeni yasaklar getirdiler, eğitim hakkı üzerinde oynamaya başladılar. Türkler için önemli bir örgütlenme ve aydınlanma kuruluşu olan Türk Öğretmenler Birliğinin 1933'ten sonra faaliyet yapmasına izin verilmedi. Türkiye gibi 1928'de okullarında Latin harfi ile eğitim yapmak isteyen Türk azınlığın bu isteğini bir süre askıya aldılar. Okullarda Arapça okutulmasını sağlamaya çalıştılar. Okullarda verilen eğitimi basitleştirme, milli değerlere yönelik eğitimi azaltarak dini eğitime ağırlık verme ve Türk okullarındaki Bulgar öğretmenlere istihbarat faaliyeti yaptırarak Türk öğretmen ve öğrencileri yıldırma başlıca politikalar olmuştu. Ancak aydın din adamlarını bu süreçte görevlerinden attılar. Bulgar yönetiminin Türk okullarında dini eğitime yönelmesinin nedeni, Bulgaristan'daki Türkleri Türkiye Cumhuriyeti'nin milli değerlerinden uzaklaştırmaktı. Laik Türkiye'ye muhalif bir Türk azınlık oluşturmaktı. Bu amaçla öğretmen okulu 1928'de kapatıldı, ancak 1926'da açılan Şumnu İlahiyat Okulu (1947'de kapatıldı), öğretmen okulunun görevini üstlenerek öğretmen yetiştirmeye başladı (Şimşir, 1986, s. 66-73; 95-98; 129; Yenisoğlu, 1997, s. 1782-1784).

5.2.3. Komünist dönemde Türklerin eğitim durumu

Bulgaristan istatistik verilerine göre, Türk eğitim dünyasının Bulgar Krallığı dönemindeki sayısal karşılıkları Tablo 222'de verilmiştir (Şimşir, 1986, s.23, 149, 198; Süleymanoğlu Yenisoğlu, 2007, s. 17);

Tablo 32. Bulgaristan'da Türk okul, öğretmen ve öğrenci sayısı (1944-1989)

Ders Yılları	Okul Sayısı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
1943/1944	424	871	37.555
1947-1948 ²⁴	894	-	88.600
1949/1950	1.199	3.037	100.276
1952/1953 ²⁵	-	3.951	-
1957/1958 ²⁶	1156	4.908	110.000

Tablo 32'deki verileri değerlendirildiğinde, Bulgaristan Krallığı dönemindeki düşüşün tersine Türk okul, öğretmen ve öğrenci sayılarında ciddi bir yükseliş olmuştur. Vatan Cephesinin önderliğini yaptığı komünist iktidar döneminde taraftar oluşturmak için azınlıklar adına eğitim alanında olumlu adımlar atılmıştır. Tablo 32 verilerinde 1957-1958 eğitim öğretim yılından sonra Türk azınlığın eğitim durumunu gösterir bilgi bulunmamaktadır. Özbir ve Yenisoy'un verdiği bilgilere göre, 1959 yılından sonra Türk okullarının tamamı Bulgar okulları ile birleştirilmiştir (Özbir, 1986, s. 41; Yenisoy, 2007, s. 28-29). Bu nedenle ilgili yıllara ait tasnif edilmiş veri bulunmamaktadır.

1944'de iktidara gelen Vatan Cephesi Türk azınlığın komünist toplum sistemine uyumunu arttırmak için basın ve eğitim alanında Türkler lehine adımlar atılacağını, Türkçe gazete basılacağını ve Türkçe eğitim yapılabilceğini dile getirmiştir. Ancak Vatan Cephesinin taahhüt ettiği kitap ve basın araçları komünizme uygun içerikte olmak kaydıyla Türkçe olabilecekti. Türk milli şuuruna ait kitaplar ve İslami kaynaklarda bu müsamaha gösterilmeyecekti.

1944'de yönetime gelen komünistler, yerlerini sağlamlaştırmak ve tüm halk katmanlarının desteğini alabilmek için kendisinden önceki iktidarın uyguladığı tüm baskı politikalarına son vermiştir. Fakat rejimi sağlamlaştırmak adına 1946 sonrası özel okul statüsündeki Türk okullarını devletleştirmiş daha sonra da faşistlerin yaptığı gibi tek tip bir sosyalist Bulgar toplumu oluşturmaya kalkışmıştır (Turan, 1995, s. 295). Tek fark vardı aralarında; faşistler ırkçı ve Ortodoks değerlere dayanan tek tipleşmiş bir Bulgar toplumu isterken Vatan Cephesi iktidarı, komünist değerlere bağlı tektipleşmiş bir Bulgar toplumu istiyordu.

²⁴ Yalimov'dan (2002) aktaran Tahir, 2009, s. 44.

²⁵, ²⁴ Veriler Yenisoy'a aittir.

Bulgaristan'ın eğitim politikalarında çoğunlukla Türklere karşı iyi niyet beslenmiyordu. Düzenlenen bir eğitim raporunda müfettiş, "*Türk halkı okutulmamalıdır. Çünkü ne kadar okur, kültürlü olursa o kadar tehlikeli olacak ve hükümetin eğilimlerini kavrayacaktır*" yazarak soydaşlarımızla ilgili Bulgar Milli Eğitim Bakanlığına resmi öneride bulunuyordu. Hükümetlerin Eğitim politikaları da müfettiş raporundan farklı değildi. Türk azınlık aleyhine yapılan düzenlemelerle özel okullarda okuma, iyi bir eğitim alma ve ufak bir memur olma ya da meslek eğitimi alarak çırak olma imkânları sürekli engellenmeye çalışılıyordu. Bütün bunlar Türklerin Bulgaristan'dan gitmesi içindi (Memişoğlu, 1989a, s. 19-20).

1944 ve 1945 yıllarında BKP önderliğindeki Vatan Cephesi düzenlediği konferanslarla Türk azınlığın eğitim konusundaki taleplerini de toplamıştır. Bu talepler BKP'nin daha sonraki yıllarda oluşturacağı siyasetin yol haritası için veri niteliğindeydi. Komünist dönemin ilk yıllarında Türklerin ihtiyaçları dikkate alınıyor ve politika oluşturuluyordu. BKP'nin konferanslar aracılığıyla Türklerin eğitim sorununa dair tartıştığı konular şunlar olmuştur (Tahir, 2009, s. 42);

- Eğitimin Türk çocukları için de zorunlu olması.
- İlköğretim okullarındaki eğitimin yeni Türk alfabesi ile yapılması.
- Türk okullarını bitirenlerin üst kademedeki okullara kabul edilmesi ve iki adet Türk pedagoji okulunun açılması.
- Dini bir ortaöğretim kurumu olarak hizmet veren Nüvvab'ın normal liseye dönüştürülmesi.
- Türk öğretmenlerine Bulgar öğretmenleriyle eşit haklar verilmesi.
- Faşist yönetim tarafından el konulan okullar ve vakıf mallarının geri verilmesi"

Görüşülen maddeler arasında Nüvvab'ın kapatılması dikkat çekicidir. Komünist sistem Nüvvab'ın kapatılmasını ideolojik bir talep olarak getirirken, Jivkov rejimi de Türklerin milliyetçi kanalda buluşmamaları için din paydasında buluşsunlar diye Nüvvab'ı desteklemişti. Türk azınlık her dönem Bulgar siyasetine göre şekillendirilmek istenmiş ve özellikle Türkiye ile ortak değerlerde buluşmamaları için çaba sarf edilmiştir. Yalimov'a (2002) göre, bu görüşmede Türk azınlığın dini kuruluşlarla ilişkileri de görüşülmüştür. Vatan Cephesi, komünist rejimin toplumda yerleşmesi için Türk ve Müslüman azınlıktan dini müesseselerle rejimin müsaade ettiği tarzda ilişkiler geliştirmelerini ve Türklerin dini vakıflara üye olmamalarını ve bu alanda faaliyet göstermelerini talep etmiştir. Kısaca sınırlı bir dini yaşam isteniyordu. İslam dininin uygulaması konusun komünist güncellemelerin yapılması talep ediliyordu. Ayrıca Başmüftü'nün dini konuların dışında Türk ve Müslüman azınlığın başka meseleleriyle ilgilenmemesi isteniyordu (Akt., Tahir, 2009, s. 42).

27 Eylül 1946 yılında çıkarılan 154 sayılı Kanun ile Türk azınlık okulları devletleştirilerek özel statüleri ellerinden alındı. Bu okulların bütün mallarına da devletleştirme bahanesiyle el konuldu. Bu tarihten sonra Bulgar Devleti'nin resmi Türk azınlık okulları haline geldiler; denetimi ve yönetimi Belediyelere geçti ve eğitim dili Bulgarca-Türkçe oldu. 1951–1952 eğitim öğretim yılında Türkçe okutulan derslerin oranı üçte bire indirildi. 1957-1958 eğitim öğretim yılından itibaren öğretmen okulları ve liselerinde Türk dili ve edebiyatı dışındaki dersler Bulgarca oldu. Türk dili ders saatlerinin azalmasıyla Türk öğretmenler işsiz kalmaya başladı. Bulgarca okutulan ders saatlerinin artması ise Bulgar öğretmenlerin istihdamını hızlı bir şekilde artırıyordu. 1952 yılında açılan Sofya'daki Türk Öğretmen Okulu 1957-1958 eğitim öğretim yılında kapatıldı. 1958-1959 eğitim öğretim yılında Türk liseleri Bulgar liseleriyle birleştirildi. 1959- 1960 eğitim öğretim yılında Türk anaokulları, ilk ve ortaokulları da Bulgar okullarıyla birleştirildi. Böylece resmi statülü Türk okulları Bulgar okullarıyla birleştirilerek Türk okullarının sonu gelmiş oldu. Bu yıldan sonra Türkçe seçmeli ders olarak haftalık 1 saate indirildi. 1974'te Türkçe eğitim tamamen kaldırıldı. Böylece Türk çocuklarının Türkçe eğitim serüveni bitmiş oldu (Şimşir, 1986, s. 185, 345; Özbir, 1986, s. 41; Süleymanoğlu Yenisoy, 2007, s. 28-29). 11 Ekim 1974 tarihli “Türk Asıllı Bulgar Vatandaşların Bulgarca Öğrenmelerine Yönelik Kanun” ile Türkçe öğrenmenin önüne yasal olarak geçildi.

Bulgar yazarlardan Baev ve Kotev'e (1994) göre, okullar Türklerin Bulgarlardan farklılaşmaması için birleştirilmiştir (Akt., Tahir, 2009, s. 26). 1946'da Türk azınlık okullarının devletleştirilmesiyle bu okullarda okutulan Türkçe ders kitapları komünizm ideolojisi ile doldu. 1946 yılından önce Türkçe ders kitaplarında Türk kültürü ve değerlerine dair içerikler bulunmaktaydı. Ayrıca ders kitapları Türkiye'deki eğitim programlarıyla da uyumluydu. Türk öğrencilerin ders kitaplarında Türklük bilincini kazandıracak içerikler bulunuyordu. Komünist dönemin ders kitaplarında Bulgar ve Sovyet Devletlerini öven içerikler bulunmaktaydı (Şimşir, 1986, s. 240). Rejim okulları ideoloji yuvalarına çevirmişti. Bir yıl sonra 1947'de Türk azınlık için olumlu bir gelişme yaşandı. Şumnu ve Zağra'da Türk okulu açıldı.

1947 yılında Eski Zağra kentinde bir Türk Pedagoji Okulu açıldı. Okulda, Türkçe dersinin dışındaki bütün dersler Bulgar öğretmenlerce ve Bulgar dilinde veriliyordu. 1950/51 eğitim öğretim yılında, Şumnu'daki Bulgar Yüksek Pedagoji Enstitüsüne bağlı

iki yıllık bir Türk Pedagoji Şubesi açıldı. Burada da Türk ortaokulları için öğretmenler yetiştirilmeye başlandı. 1952’de Rusçuk Türk Kız Lisesi açıldı. 1952/53 akademik yılında Sofya Üniversitesinde Türk gençleri için bölümler açıldı (Şimşir, 1986, 241-242, 245-246).

1951 yılından sonra Türk öğrencileri komünist sisteme kendi dilinden konuşan Azeri akademisyenler aracılığıyla etkilemek amacıyla Azerbaycan’dan akademisyenler getirildi. Bunun yanı sıra Türk öğrenciler de Azerbaycan’a gönderildi. 1957-1958 eğitim öğretim yılından itibaren Azerbaycan’a Türk öğrenci gönderilmedi. 1959 yılında Türk kütüphane ve okuma evleri Bulgarların ki ile birleştirilerek fiilen kapatılmış oldu. Türkçe kitaplar yasaklandı, evlerden, okullardan, kütüphanelerden toplanan Türkçe kitaplar yakıldı. Türk müfettişlerin görevleri sonlandırıldı. (Süleymanoğlu Yenisoğlu, 2007, s. 27, 29). 1947 Bulgar Anayasası ile Türklere anadillerinde eğitim hakkı veren komünist yönetim 1959 yılında Türkçe kitapların yakılması, Türk tiyatrolarının kapatılması ve Türkçe radyo yayınların sonlandırılması ile sonuçlanmıştı. Komünist dönemin başlangıcında Türk azınlığa eğitim alanında olumlu açılımlar yapan Bulgaristan bu süreci devam ettiremedi. Oysa 1954 Nisan’ında Bulgaristan Milli Eğitim Bakanı Demir Yanev, Türklerle ilgili eğitim hizmetlerinden övgüyle şu şekilde söz ediyordu (Şimşir, 1986, s. 246);

“Ülkemizde okulsuz bir Türk yerleşim yeri kalmadı. 1943/44 ders yılında sayıları 376 olan Türk ilkokulları, 1953/54 ders yılında 786’ya yükseldi. Aynı dönemde Türk ortaokulları 27’ den 319’a çıktı. V- VII. sınıflar bu sayının dışındadır. Halen dört Türk gimnazyası vardır. Orta dereceli Bulgar okullarında iki Türk şubesi de eğitim vermektedir. Türk ilk ve ortaokullarının bazılarının yatılı bölümleri vardır. 1952-1953 ders yılında yedi sınıflı ortaokulu bitirmiş olan Türk öğrencilerin yüzde 63’ü daha üst okullara devam etmektedirler. Hükümet, Türk gençliği içinde bir teknik kadro yaratmak için de büyük çaba harcıyor. Yedinci sınıflı bitiren Türk çocukları Teknikumlara özendirilip yönlendiriliyorlar. 1953/54 ders yılında hükümet, Teknikumlardaki 850 Türk öğrenciye devlet bursu verdi.”

Milli Eğitim Bakanı Yanev’in övgüyle bahsettiği eğitim politikalarından sonra BKP iktidarı Türkçe eğitimin kısıtlanması, Türk okullarının birleştirilme yoluyla kapatılması, din eğitimi veren okulların komünist düzenle uyum sağlamadığı gerekçesiyle sonlandırılması gibi olumsuz adımlar atmışlardır. BKP’nin Türkler konusunda istikrarlı bir politikası olmamıştır. Jivkov’da basın beyanatları ve parti içi konuşmaları ile bu istikrarsızlığı sıklıkla sergiliyordu 1964 yılı başında Jivkov BKP’nin Türkçe yayın organı olan Yeni Hayat Dergisi’ne şunları söylemiştir (Eminov, 1997, s. 133):

“Türk nüfusunun kendi dilini ve kültürünü özgürce geliştirebilmesi için mümkün olan her şey yapılmıştır. Türk nüfusun çocukları kendi ana dillerini öğrenmeli ve onu en iyi şekilde kullanmalıdırlar. Bu sonuca ulaşmak için, okullarda verilen Türkçe dil öğretimini daha iyi düzeye getirmek gerekir. Türk nüfus bugün olduğu gibi gelecekte de kendi ana dilini konuşacaktır; kendi çağdaş edebi eserlerini,

Türkçe yazacaktır; o güzel türkülerini, söyleyecektir... Bu ülkede, Türkiye'deki ilerici yazarların en seçkin ürünleri dâhil, çok daha fazla kitap basılmalıdır.”

Jivkov'un bu sözleri nüfus yoğunluğundan dolayı Türkçe derslerine devam eden yerlerdeki çocukları sosyalist düşünceye sahip Türk yazarlarla etkileyerek rejime ısındırmaktı. Sözlerinde ha ve hukuk samimiyeti bulunmamaktaydı. Çünkü hak ve özgürlük içeren sözlerin sahibi olarak Türkçe'yi seçmeli ders haline getiren, Türk okullarını kapatan, modern bir vatandaş olmak için Bulgarca konuşmayı öneren, Bulgar isimler alınması konusunda işkenceye kadar ulaşan baskıları yapan yine kendisiydi. Komünist yönetim döneminde okullarda Rusça bile okutulmuş ancak, toplam nüfusun % 10'unu oluşturan Türklerin dili yasaklanmıştı. Jivkov ikiyüzlü politikasına devrilinceye kadar devam etti. Türkiye konuya ilişkin vatandaşlarının haklarını aramaya yönelik Bulgaristan'a notalar verse de sonuçsuz olmuştur.

Bu dönemde Türk azınlığın eğitim hakkı gasp edilmiş olmakla beraber Türk öğretmenlerde çeşitli eziyetlere maruz kalmıştır. Okullardaki Türk öğretmenlerin bir kısmı casus olarak suçlanıp hapsedilmiş, bir kısmı da komünist rejim tarafından madenlere ve demiryollarına işçi olarak sürülmüş, meslekleri ellerinden alınmıştır (Akıllıoğlu , 1989, s. 141; Demirtaş Coşkun, 2001, s. 29; Memişoğlu, 1989b, s. 125; Milliyet, 1985, s. 3). Bu dönemde 1300 öğretmen ve 2755 din görevlisi işinden atılmıştır (Süleymanoğlu Yenisoy, 2007, s. 30).

Komünist dönemde Türk azınlığın eğitim hayatı yasaklarla geçti. Eğitimde Türkçe'nin sorunsuz bir şekilde kullanılması Jivkov'un devrilmesinden iki yıl sonra 1991-92 öğretim yılının ikinci yarısında belediye okullarında başladı.

5.2.4. Demokratik dönemde Türk azınlığın eğitim durumu

Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığın en önemli eğitim ve kültür sorunu Türkçe dersi ve Türkçe konuşma, okuma ve yazma konusundadır. Jivkov döneminde azınlıkların yaşadığı kültürel soykırımın etkileri bu dönemde de tam olarak silinememiştir. Çünkü oluşturduğu tahribat çok büyüktü. Türk azınlığın partisi olarak bilinen HÖH'ün siyasal yaşamda güçlü bir şekilde yer edinmesiyle birlikte iktidar partileriyle Türk azınlığın eğitim sorunlarını pazarlık konusu yapmaya başlamıştır.

HÖH ile Eğitim Bakanlığı yetkilileri azınlığın yoğun olarak yaşadığı yerlerdeki devlet okullarında, 1990-1991 ders yılının 2. döneminden itibaren başlamak üzere haftada 4 saat Türkçe dersinin okutulmasına karar verildi. Türkçe dersi verilebilmesi için bir sınıfta 10 öğrencinin bulunması şartı getirildi. Türk öğretmenlerin maaşlarının devlet

tarafından ödenmesi kararlaştırıldı (Eminov, 1997, s. 138-139; Cumhuriyet, 02.12.1990; Poulton, 1994'den akt., Dayıoğlu, s. 311).

Devlet okullarında Türkçe dersinin okutulması Bulgarların hoşuna gitmedi. Özellikle milliyetçi gruplar gösteriler düzenledi, açlık grevleri yapıldı, birçok yerde Bulgar öğretmen ve öğrenciler dersleri boykot etti. Türk öğrencilerin okullara girmeleri engellendi. Bu tepkiler üzerine hükümet, okullarda Türkçe dersinin okutulmasını kaldırdı. Türkçenin okullarda tekrar okutulması konusunda kararlı olan Türk azınlık Kırcaali'de ve Türk azınlığın yoğun olduğu yerlerde 16 Eylül 1991'den itibaren dersleri boykot etti (Cumhuriyet, 17.09.1991). Boykot büyümeye başlayınca Eğitim Bakan Yardımcısı Enço Gerganov, çocuklarını okula göndermeyen velilere günlük 50 Leva para cezası kesileceğini, derslere girmeyen 16 yaşından büyük öğrencilere de disiplin cezası uygulanacağını açıkladı (Cumhuriyet, 26.09.1991). Tehditler Türk velileri etkilemedi. Türk azınlığın önde gelenleri Türk çocuklarının eğitimini okul dışında Türkçe olarak sürdürmeye devam ettiler. 1 Ekim 1991 de çıkarılan bir yasa ile de Türkçe dersleri okullarda yasal olarak engellendi. Türk çocuklarının sadece kurslarda Türkçe öğrenmelerine izin verildi (Milliyet, 03.10.1991). 13 Ekim 1991'deki seçimde 110 milletvekili çıkaran DGB'nin hükümeti kurması için 11 milletvekiline ihtiyacı vardı. 24 milletvekili bulunan HÖH bu desteğe razıydı, ancak azınlık haklarıyla ilgili talepleri vardı ve bunlardan bir tanesi de Türk azınlığın yaşadığı yerlerde Türkçe dersinin okullarda okutulmasıydı. DGB bu şartı kabul etti. Eğitim Bakanlığı'nın hazırladığı yönetmeliğe göre, Türkçe dersi ilk ve ortaokullarda ders saatleri dışında seçmeli ders olarak haftada dört saat okutulacaktı. Türk azınlık 16 Eylül 1991'den beri sürdürdüğü çocuklarını okula göndermeme boykotunu 25 Kasım 1991'de sona erdirdi (Cumhuriyet, 24.11.1991; Dayıoğlu, 2012, s. 312, 314). Ülke nüfusunun yaklaşık % 10'nunu oluşturan Türk azınlığın dilinin okullarda seçmeli olması hak ve özgürlükler açısından olumsuz bir durumdur. Üç sene seçmeli olarak okutulan Türkçe dersi için olumlu karar 5 Eylül 1994 tarihindeki 183 numaralı Bakanlar Kurulu kararı ile çıktı. Yenisoy'un aktardığı Kararnamenin 1. Maddesine göre, devlet okullarında 8. Sınıfa kadar haftada dört saat seçmeli Türkçe dersi okutulacak ve 5. Maddeye göre, giderleri belediyeden karşılanacaktı (Süleymanoğlu Yenisoy, 2007, s. 38).

1992-1993 eğitim yılında Türkçe anadil eğitimi alanların sayısı 114 000 civarındadır (Yıldırım, 2016, s. 109). 1993'de Türkçe eğitim için 92 166 başvuru yapıldı.

Yeterli Türkçe öğretmeni olmadığı için 17 000 talep karşılanamamıştır. Bu dönemde Türk azınlık seçmeli Türkçe dersinin zorunlu olarak okutulmasını talep etti, ancak Eğitim Bakanı İlço Dimitrov, “*Bulgaristan’da Türk okullarına yer olmadığını ve Türk okulu isteyen Türkiye’ye gitsin*” diyerek talepleri reddetti. 1997–1998 eğitim öğretim yılında 40 000 civarı öğrenci seçmeli Türkçe dersini seçti. Aynı eğitim yılının Türkçe öğretmen sayısı 844’tür. 2001–2002 eğitim öğretim yılında ise, Türkçe dersini seçen öğrenci sayısı 33 000 ve Türkçe dersi veren öğretmen sayısı da 700 olmuştur (Mandacı & Erdoğan, 2001, s. 118-119). 2011 yılı nüfus verilerine göre 7-19 yaş grubundaki (okul çağı) Türk çocuklarının sayısı 89 421’dir. 2012-2013 eğitim öğretim yılında 9282 öğrenci zorunlu seçmeli olan Türkçe dersini seçmiştir. Eğitim Bakanlığı verilerine göre bu sayı 6349’dur. Bu verilere göre, okul çağındaki Türk öğrencilerin neredeyse % 10’u anadilini seçmeli ders olarak tercih etmektedir. 2014-2015 eğitim öğretim yılında ise, Türkçeyi seçenlerin sayısı 6381’dir (Yıldırım, 2016, s. 106, 109). Anadili Türkçe olanlardan daha fazla sayıda öğrencinin Türkçe dersini seçmesini Pomak, Roman ve diğer azınlığa ait öğrencilerin Türkçeyi öğrenmek istemesine bağlayabiliriz. 2011 yılı nüfus verilerinde anadil olarak Türkçeyi seçen “Romanların sayısının 21 440 oranının % 6.7 (National Statistical Institute, 2011, s. 26; Tablo-4) olması bu durumu daha iyi açıklamaktadır

Komünist dönemde ara verilen din dersine 1997–1998 eğitim öğretim yılında okullarda tekrar yer verildi. 16 Aralık 1999 tarihinden beri Bulgaristan’da tüm Müslüman öğrenciler için belediye okullarında seçmeli İslam Dini dersi okutulmaya başlandı (Mandacı & Erdoğan, 2001, s. 120). 1999–2000 eğitim öğretim yılından itibaren ise, İslam dini dersi mecburi seçim dersi olarak sadece yedi okuldaki 634 öğrenciye verildi. Aynı eğitim öğretim yılında Hristiyan din dersi verilen öğrenci sayısı 10 154’tür. Eğitim Kanunun 8/1. Maddesinde yapılan düzenleme ile “*İslam din dersi Bulgarca yapılır*” denilerek (Nevrezova, 2006, s. 51) dini eğitimde devletin kontrolü sağlanmıştır. Türk ve Müslüman azınlığın dini eğitimi için Sofya İslam Enstitüsü ve Bulgaristan’ın farklı yerlerde İmam Hatip Okulları açılmıştır (Özlem, 2008, s. 366). Ancak, İslami eğitimin Türkçe ya da Arapça yaptırılmaması ayrı bir sorun olmuştur. Bulgar yönetimi bu iki dil sayesinde Türk öğrencilerin kendi kültür bağlarıyla ilişkilerini güçlendireceğinden çekinip, İslam dini dersinin Bulgar dilinde okutulmasını zorunlu tutmuştur.

1999’da Bulgaristan’da kabul edilen Milli Eğitim Kanunu’yla ilkokuldan lise bitinceye kadar Türkçe zorunlu seçmeli ders oldu (Özlem, 2008, s. 356). Bu dönemde

Bulgaristan Türklerinin eğitimiyle ilgili kaynak desteği Türk Devleti tarafından sağlanmıştır. 1991-1997 yılları arasında 453 925 adet ve 1997-2000 yılları arasında 1-8. Sınıf (ilköğretim) 80 000 adet Türkçe ders kitapları Türk Hükümeti tarafından Bulgar Devletine parasız gönderilmiştir (Süleymanoğlu Yenisoy, 2007, s. 44-45).

Bulgaristan’da yaşayan Türklerin 2001 ve 2011 yılları arasındaki eğitim durumu aşağıda Tablo 33’te gösterilmiştir;

Tablo 33. Bulgaristan’da yaşayan Türklerin eğitim durumu (2001-2011)*

Eğitim Seviyesi	Yıllara göre Oran (%)	
	2001	2011
Okula gitmeyenler	10.2	7.5
İlköğretim	65.5	57.9
Lise	21.9	29.7
Üniversite	2.4	4.9

* (Özlem, 2017, s. 181).

Tablo 33’teki verilere göre, 2001 yılına göre 2011 yılında üniversite, lise eğitimi alanlar artmış, okula gitmeyenlerin oranı azalmış, ancak ilköğretim eğitimi alanların oranı % 7.6 azalmıştır. Bu durum 2001-2011 yılları arasına denk gelen ilköğretim öğrencilerinin ailelerinin Türkiye ve AB ülkelerine göçü ile açıklanabilir.

Bulgaristan’daki Türkler 1992-1993 eğitim öğretim yılından itibaren Türkiye’ye eğitim görmeye gelmeye başlamışlardır. 1992-2007 yılları arasında Türk Hükümeti tarafından 1507 öğrenci kontenjanı verilmiş, bu kontenjanın 1162’si kullanılmıştır. Öğrencilerin yanı sıra 347 Türkçe öğretmeni de 1992-2006 yılları arasında Türkiye’de kurs ve seminerlere katılmıştır. (Süleymanoğlu Yenisoy, 2007, s. 46-47).

Ders kitaplarındaki Türk tarihi ve kültürü ile ilgili sansür faaliyetleri günümüzde de devam etmektedir. Konu ile ilgili olarak İsoy’un (2014) yaptığı çalışmalarda, 2001 yılında ve günümüzde okullarda okutulan lise tarih ders kitaplarında da Bulgaristan Türklerinin geçmişiyle ilgili bilgilerin yer alma oranı %0.12- %1.56 arasındadır (İsoy, 2014, s. 44).

Deykova ve Çakır’ın 2000 yılında Türk çocuklar üzerinde yaptıkları Bulgar tarihinde komşu ülke ve milletler hakkındaki öğretilerine ilişkin bir ankette sorulan “*Tarih ders kitaplarında geçen ülkelerle ilgili sizde hangi duygular uyanmaktadır?*” şeklindeki soruya Türk çocukların % 98’i Türkiye cevabı için “*ebediyen yabancı*” şıkkını işaretlemişlerdir. Anketi cevaplayan Türk öğrencilerin çoğunun tarih derslerindeki telkinlerden olumsuz yönde etkilendikleri ve rahatsız oldukları tespit edilmiştir. Bu

öğrenciler “suçluluk duygusu ve mensup olduğu etnik gruba ilişkin bir yetersizlik duygusu” ile kendi tarihlerini anlatan derse karşı ilgisiz olduklarını belirtmişlerdir. Bu şekilde cevap verenlerin oranı %75’tir (Akt. Yıldırım, 2016, s. 110).

1992-1993 eğitim öğretim yılında 114 000 civarında öğrenci Türkçe dersini okumak için müracaat ederken bu sayının 2014-2015 eğitim öğretim yılında 6381’e (Yıldırım, 2016, s. 106, 109) kadar gerilemesi demokratik dönemde Türk azınlığın Türk diline verdiği önemin çok azaldığının göstergesidir. Bulgaristan’ın AB üyeliği Bulgaristan Türklerini Türklük şuurundan uzaklaştırmaya başlamıştır. Türkçe dersi ile ilgili verilere bakıldığında Bulgaristan, komünist dönemde dahi başaramadığı asimilasyonu hiç baskı yapmadan serbest ortamda başarmış gözükmektedir. Türkçe eğitimi desteklemek adına Güney Bulgaristan Türkçe Öğretmenler Derneği 2012 yılı başlarında öğretmenler tarafından Kırcaali’de kurulmuştur.

Azınlıkların okullarda kendi ana dillerinde öğrenmelerine Hristiyan Bulgarlardan, 1997 yılında 18-85 yaş grubundakilerin % 29’u; 1999 yılında 18-30 yaş grubundakilerin % 24’ü; 16-19 yaş grubundaki öğrencilerin % 27’si “evet” demişlerdir. Azınlıkların okullarda kendi ana dillerinde eğitimlerini devam ettirmelerine Hristiyan Bulgarlardan, 1997 yılında 18-85 yaş grubundakilerin % 9’u; 1999 yılında 18-30 yaş grubundakilerin % 9’u; 16-19 yaş grubundaki öğrencilerin % 19’u “evet” demişlerdir (Yanakiev, 2018, s. 63; Tablo-10).

Jelyazkova’ya (2012) göre, Türk çocukların eğitimi ile ilgili halen en önemli sorunlardan biri Türkçe ders kitaplarıyla ilgili “yasal düzenleme olmaması, kitapların 20 yıldır yeni baskılarının yapılmaması”, (Yıldırım, 2016, s. 116) güncellenememesi ve öğretmen eksikliği sayılmaktadır.

Bulgaristan Eğitim Bakanlığı’na göre Türk öğrencilerin sorunları şunlardır;

- “1. Türkçe bilen yetkin öğretmen yetersizliği
2. Anadil Türkçe eğitiminde modern Türkçe ders kitaplarının yetersizliği
3. Çocukların Bulgarca’yı yeterince iyi bilmemesinden kaynaklanan sorunlar
4. Çocukların anadilleri olan Türkçe eğitime katılmaması ve verilen eğitimin kalitesinin düşük seviyede olması
5. Eğitim sisteminde Türk toplumuna karşı negatif bakış yaratan etnik merkezîyetçilik anlayışı
6. Türk çocuklarının anaokullarında ve ilkokullarda adaptasyon yaşamaması” (Yıldırım, 2016, s. 106, 109).

Demokratik dönemde Bulgaristan Türklerinin eğitim sorunu mağduriyet ve baskı algısından kurtulmuş, ilgisizlik boyutuna evrilmiştir.

5.2.5. Osmanlı Döneminde Basın Yayın Faaliyetleri

Bulgaristan'da; 1865-1877 yılları arasında bir Türkçe gazete, 1 Türkçe-Fransızca gazete ve bir de Türkçe dergi yayımlandı. 1878- 1908 yılları arasında ise, Bulgaristan'da toplam 44 Türkçe gazete ve dergi çıkarılmıştır. 1908- 1944 yılları arasında 80 tane Türkçe gazete ve dergi çıkarılmıştır. Bunların 50'si Türkiye Cumhuriyeti dönemine denk gelmektedir (Şimşir, 1986, s. 307-311).

5.2.6. Bulgaristan Krallığı Döneminde Türklerin Basın Yayın Faaliyetleri

1908- 1944 arasında 80 Türkçe gazete ve dergi çıkarılmıştır. Daha sonraki süreçte bunların hepsi kapatıldı. (Şimşir, 1986, s.25).

19 Mayıs 1934 hükümet darbesinden sonra iktidara gelen faşist yönetici çevreler, Türk eğitimine en karanlık dönemi yaşatmıştır. Osmanlı döneminden “izlerin ortadan kaldırılması” için 1934'te Türkçe kökenli yer adları da Bulgarca yer adlarıyla değiştirilmiştir. 1934 yılında bir hükümet darbesiyle iktidara gelen General Kimon Georgiev, başbakanlıktan başka, adalet bakanlığını da üzerine almıştı. Hükümet programında da yer alan ilk emirlerinden biri, ülkedeki bütün Türkçe yer adlarının Bulgarcaya çevrilmesi oldu. Bu işle resmen görevlendirilen komisyon, birçok yere, Türkçe adların Bulgarcadaki karşılıkları olan adları veya Bulgarca yeni adlar verdi: 1600 Türkçe yer adı Bulgarcaya çevrildi (Yenisoy, 2007, s. 18).

5.2.7. Komünist Dönemde Basın Yasakları

1944 yılında başlayan komünist dönemin ilk yıllarında Türk azınlığın basın imkânlarından kendi dillerinde yararlanmasına izin verildi. Şubat 1945'te Türk azınlığa yönelik ilk gazete olan Vatan Sofya'da yayınlandı (Yalımov ve arkadaşlarından (1998) akt., Tahir, 2009, s. 28). Mayıs'ta, başka bir Türk gazetesi olan Işık yayınlanmaya başlamıştır (Norveç Helsinki Komitesi, 1988, s. 1455). Her iki gazete de komünistler tarafından kendi propagandalarını yapma amacıyla çıkarılmıştır. Işık gazetesinin sayfalarında faşist yönetim sırasında Türklerin maruz kaldığı kötü olaylara sık sık yer verilmiştir (Şimşir, 1986, s. 170).

Komünist yönetim, Türkçe yayımlanan Işık ve Vatan gazetelerinin yanı sıra 5 Nisan – 12 Aralık 1947 tarihleri arasında yayımlanmış Dostluk gazetesi de Türkleri etkileme amacına hizmet etmiştir (Yalımov v.d., 1998'den akt., Tahir, 2009, s. 46).

1947 yılında Türk çocuklarına ve gençlerine hitap eden komünizm propagandası yapan gazeteler yayımlandı. Bu yayınlardan “Eylülcü Çocuk” isimli gazetede şiirler ve

dünya klasikleri Türkçe olarak basıldı. 1948’de yayımlanan “Halk Gençliği” adlı gazeteyle de amaçlanan rejime sempati sağlamaktı. Başlangıçta etkili olan bu eserler gençleri sosyalizme ısındırmıştır. Gazetelerde elde edilen başarı radyoda da denendi. Stara Zagora ve Sofia radyoların da 25 dakikalık Türkçe yayınlar yapıldı (Yalimov v.d., 1998; Yalimov, 2002’den akt., Tahir, 2009, s. 46-47). Gazete ve radyolar bu tarihten sonra tamamen komünizm propagandası içerdi. Türklere yönelik yayınlar tamamen onların asimilasyonuna döndü.

25 Şubat 1969’da NA 84 sayılı Politbüro kararı ile, Türk azınlığının asimilasyonunu hızlandırmak için Türkçe gazetelerin kapatılmasına, Türkçe tiyatro ve kitap basımının sonlandırılmasına ve Türkçe öğreniminin yasaklanmasına karar verildi (İvanova, 2002’den akt., Tahir, 2009, s. 75). 1969 yılında alınan kararlar uygulanarak Türkçeye ve Türklüğe ait ne varsa yasaklandı. Norveç Helsinki Komitesinin 1987 yılında hazırladığı rapora göre, 1985 yılının Ocak ayı sonu itibariyle “Bulgaristan’da tek bir Türkçe yayın ve eğitim yapan Türk okulu bulabilmek imkânsız hale gelmiştir” denilmiş, ayrıca raporda Türkçe konuşmanın yasaklandığına yer verilmiş ve Aralık 1984’den beri Bulgaristan’da Türk olmak yasaklanmıştır denilmiştir (Norveç Helsinki Komitesi, 1988, s. 145). 1985 yılından itibaren Sofya radyosunda Türkçe yayın yasaklandı (Süleymanoğlu Yeniso, 1996, s. 19).

5.2.8. Komünist dönem sonrası Bulgaristan’da Türklerin Basın Yayın Faaliyetleri

Aralık 1989 ‘da Mladenov yönetiminin kararıyla, Sofya Radyosu Türkçe yayın yapmaya başladı. 8 adet Türkçe gazete basılıyordu (Demirtaş Coşkun , 2010, s. 115).

Bulgaristan Ulusal Radyosunun Türkçe yayını 1945 yılında başlamış, komünist rejim döneminde, Aralık 1985’te askıya alınmış, yayınlar ancak 10 Ekim 1993’te yeniden başlayabilmiştir (Yalimov, 2015, s. 113). 1994 yılından itibaren de Bulgar Ulusal Radyosu her gün sabah yarım saat, öğleden sonra ve gece birer saatlik Türkçe bölgesel yayın yapmaktadır (Yıldırım, 2016, s. 89). 2002 yılında, Radyo ve Televizyon Kanununda, “Bulgar milli televizyonunun birinci kanalında günde on dakikalık Türkçe haber yayınlanabilir” denilmiştir. 2005’de Ulusal Radyo Yönetim Kurulu Türkçe yayınların altı saate çıkarılmasına karar vermiştir (Nevrezova, 2006, s. 50).

Bulgaristan’da Türk radyolarının Türkçe yayını 2015 yılına kadar sorun olmuştur. 8 Eylül 2015’te Bulgar idaresi Kırcaali Radyosuna lisans verme işini ertelemiştir. Bunun

dışında Kırcaali bölgesinde yapılması planlanan üç saatlik Türkçe yayın da Medya Konseyinde tartışmalara neden olmuştur (Yıldırım, 2016, s. 92).

HÖH kurucu lideri Ahmet Doğan Bulgar basının Türk azınlığa yönelik tavırlarıyla ilgili olarak, “- Basın/medya ile ilişkimiz iyi değil. Bizden uzak duruyorlar. Yayınları tek taraflı ve çoğunlukla bize karşı olumsuz. Mesela, Şumnu’da ‘Büyük Gençlik Kongresi’ düzenledik, bundan bahsetmediler bile. Zaten bahsetseler bile hoş şeyler yazmıyorlar” şeklinde şikâyetlerde bulunmuştur (Sadal, V., Kişisel görüşme, 4 Kasım 1998).

Komünist rejimden sonra ülkede, Türkçe basılan 15 gazete ve dergi mevcuttur. Onlardan sadece 2 gazete ve 2-3 dergi yayınlanmaya devam etmiştir. Gazetelerden biri “Filiz” adlı çocuklara yönelik, diğeri ise Müftülük tarafından 1990 yılında yayınlanmaya başlanan ve ilerleyen zamanlarda aylık çıkarılan bir dergiye dönüşen “Müslümanlar” adlı gazetelerdir. 1995 yılında da “Ümit” adlı dergi basılmaya başlanmıştır. 1990’lı yıllarda “Kaynak” adlı dergi, “Işık” ve onun devamı “Güven”, “Hak ve Özgürlükler” gazeteleri ile “Balon” ve “Gönül” adlı çocuk dergileri yayınlanmaya başlanmıştır. Türk gazete ve dergilerinin yayımına ilişkin açık bir yasaklama olmamasına rağmen, Türk basını Türk kültür hayatında etkili ve aktif bir rol üstlenememiştir. 2015 yılına gelindiğinde bile hala günlük çıkan bir gazete yoktur. Basılan dergilerin de baskı sayısı oldukça düşüktür. Bunların birçoğu da finansal yetersizlikten dolayı düzenli basılamamaktadır.

1989 yılından sonra, yerel Türk kültürüyle ilgilenen bazı topluluklar ortaya çıkmıştır. Sofya’da “Kültürel Etkileşim Derneği”, Razgrad ’ta “Deliorman”, Şumnu’da “Kültür Evi”, Kırcaali’de “İstikbal”, Rusçuk’ta “Güneş” adlı edebiyat dernekleri ve Kırcaali’de “Ömer Lütfü” ve Şumnu’da “Nazım Hikmet” gibi bazı okuma yurtları ortaya çıkmıştır. Bunlar epeyce çalışmaktadır, ancak elbette ki bunların dışında bazı topluluklar oluşturulmuştur. Sofya’da “21. Yüzyıl Türk Kültür Derneği” Rusçuk Türklerinin Kültür ve Eğitim Derneği “Tuna”, Kırcaali’de “Türk Kültür ve Sanat Derneği”, Mestanlı’da “Zeybekler” adlı Türk Kültür Topluluğu, Varna’da “Türk Kültür Derneği”, Şumnu’da “Türk Dili ve Kültürü Derneği” ve bunları diğer bazı topluluklar takip etmektedir. Bunların faaliyetleri hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığımız için çalışmalarının değeri ve özelliği ile ilgili yorumda bulunmak zordur. Yalimov’a göre, bu toplulukların kültürel kapasiteleri Türk/Müslüman toplumunun gerçek ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli değildir (Yalimov, 2014’den akt., Yıldırım, 2016, s. 86-87). Bulgaristan’da 2002 yılından itibaren Deliorman ve Balkan Aktüel isimli dergiler de yayımlanmaya başlanmıştır.

Ancak Bulgaristan Türkleri arasında okuma oranı yüksek olmadığı için ticari beklentilerle çıkarılan bu basın yayın eserleri uzun soluklu olamamaktadır. Günümüzde Bulgaristan Türkleri internet üzerinden birçok yayın yapmaktadır. *Kırcaalieber.com* üzerinden yayınlanan Kırcaali Gazetesi 2006 yılından beri hem internet üzerinden hem de gazete olarak basılarak yayınlanmaktadır. Bundan başka Ardino'nun Sesi Gazetesi, Müslümanlar Dergisi, Hilal Çocuk Dergisi, Ümit, Mozaik, Alev ve Filiz adlı yayınlar Bulgaristan Türklerinin bu döneme ait gazete ve dergileridir.

Yanakiev'in 1997, 1999 ve 2000 yıllarında yaptığı anket çalışmalarında; Azınlıkların kendi ana dillerinde kitaplar ve diğer eserleri basabilmelerine Hristiyan Bulgarlardan, 1997 yılında 18-85 yaş grubundakilerin % 52'si; 1999 yılında 18-30 yaş grubundakilerin % 43'ü; 16-19 yaş grubundaki öğrencilerin % 47'si "evet" demişlerdir (Yanakiev, 2018, s. 63; Tablo-10).

Türk azınlığın kültürel etkinliklerine Bulgar çoğunluğun bakış açısına dair Yanakiev tarafından 1997-2000 yılları arasında yapılan saha çalışmalarının bulgularına "*Bulgar çoğunlukla ilişkiler*" bölümünde detaylı olarak değinilmiştir.

5.2.9. Komünist Dönemde Dini Yasaklar

Bulgaristan'da komünist dönemde başlatılan yasaklar sadece Türkçe konuşmak ya da Türkçe isme sahip olmakla sınırlı değildi. Bulgar yönetimi Türk ve Müslüman değerlerin tamamına karşı olduğunu getirdiği yasaklarla göstermişti. Özellikle dini değerlerin yerine getirilmemesi ve sonraki kuşaklara öğretilmemesi konusunda hatta duaların Arapça ve Türkçe yapılmaması konusunda özel gayret sarf edilmekteydi.

1944 yılında Bulgaristan'da 16 000 Müslüman din adamı bulunmaktaydı. 1950'lerin ortalarına gelindiğinde, bu sayı çok düşmüştü. Mizov'a göre (1965), 1956'da Türk nüfusunda çalışan 2393 hoca vardı ve her 170 Türk'e 1 hoca düşmekteydi. Pomaklarda ise 322 hoca vardı ve her 430 Pomak'a bir hoca düşmekteydi. 1961'de ise, Türk nüfusa hizmet eden 557 hoca bulunuyordu. 1397 Türk'e 1 imam, Pomaklarda 95 imam ve 1459 Pomak'a 1 imam düşüyordu. Bu hocalara din konusunda bilgi vermeleri yasaklandığı için zaman içinde toplum liderliğinden namaz liderliğine dönüştürüldüler (Eminov, 2002, s. 10).

Bulgaristan'ın uyguladığı dini yasaklamalar içeren siyaseti meyvesini vermiş ve Müslüman nüfusun temel dini ibadetleri yerine getirme sıklığı yıllar içinde yok olmaya başlamıştı. Aliev'in (1980) yaptığı bir araştırmaya göre, her gün namazı kılan veya cuma

namazına giden Türklerin sayısında bir düşüş olmuştur. “1946’da tüm Türk yetişkinleri her gün namaz kılmaktayken, 1956’ya gelindiğinde bu oran %56.3’e, 1962’de % 32.2’ye ve 1973’te %9.1’e düşmüştür. Bu duruma benzer olarak Cuma namazına gitme oranı, 1946’da %100 iken 1956’da % 73, 1962’de % 42.6 ve 1967’de %15.8’e gerilemiştir” (Akt., Eminov, 1997, s. 57; Tablo 2.8).

Mayıs 1978’de hükümet, komünist sistemin müsaade etmediği tatil ve bayramları yasakladı. Ramazan’da oruç tutmak bağışıklık sistemini zayıflattığı ve iş gücünü düşürdüğü gerekçesiyle yasaklandı. Kurban kesmeye, hayvanlara eziyet ediliyor diye izin verilmedi. Cenazelerin İslami esaslara göre defni yasaklandı. Türk ve Müslüman cenazelerinin Bulgar mezarlıklarına gömülmesi emredildi (Eminov, 2002, s. 11). Müslüman topluluk Bulgar yetkili gözetiminde, gündüz defnettiği cenazelerini gece mezarı açarak ve İslami usulleri yerine getirerek tekrar defnetmek zorunda kalmaktaydı.

1984-1985 yıllarında camilerde komünist ideoloji yanlısı imamlar görev yapmaktaydı. Müslüman topluluğun ibadethanelerinin çoğu yıkılmış, yıkılmayanlar müze ya da tütün ambarı yapılmıştı. Çocukların sünnet edilmesi, dini kitapların basımı, dini nikâh ve bayramlar yasaklanmıştır (Tahir, 2009, s. 95). Bulgar yönetimi evlerdeki dini kitapları toplatmış, hacca gitmeyi de yasaklamıştır (Dayıoğlu , 2005, s. 352-353).

Ahmet Doğan’ın verdiği bilgilere göre, “- *Bulgarlar asimilasyon kapsamında 1985-1986’da Sofya ve Filibe’deki birer caminin dışında tüm camileri kapattılar. Bu iki camiye ise Suriye ve Libya gibi Müslüman sosyalist ülkelere şirin gözükmek için kapatmadılar*” (Sadal, V. Kişisel iletişim, 4 Kasım 1998).

5.2.10. Osmanlı Döneminde Bulgaristan’da Yapılan Eserler

Osmanlı Devleti aldığı toprakları hiç bir zaman geçici bir mekân olarak görmemişti. Osmanlı’nın gaza felsefesinde alınan yerler “*Muhammed toprağı*” sayılır. Bu nedenle Muhammed toprağı olarak görülen yerlere şaheserler yapılması gerekirdi. Bu nedenle Osmanlı idaresi Balkanlarda ve de Bulgaristan’da çok fazla eser inşa etmiştir.

Balkanlardaki Osmanlı eserlerinin çoğu Bulgaristan’dadır. Ekrem Hakkı Ayverdi’ye göre (1956), Osmanlı idaresi 5 yüzyıl kaldığı Bulgaristan’da 3339 eser inşa etmiştir. Bulgaristan’daki Osmanlı eserlerinin sayısı hizmet alanlarına göre Tablo 34’de verilmiştir (Yalçın, 2009, s. 563);

Tablo 34. Bulgaristan'daki Osmanlı eserlerinin tür ve sayıları

Dinî eserler						
Cami-mescit			Tekke		Türbe	Toplam
2353			174		27	2554
Eğitim Kurumları						
Okul	Medrese		Darül Kurra (Kur'an okuma yeri)		Kütüphane	
273	142		2		6	423
Ticari Eserler						
Han			Kervansaray		Bedesten	
116			16		3	135
Askerî Eserler						
Kale			Kule			
5			1			6
Sosyal Eserler						
İmaret	Saray	Köprü	Hamam	Saat Kulesi	Çeşme	Hastane
42	3	24	113	2	36	1
						221
Genel Toplam						3.339

Tablo 34'teki verilere bakıldığında, Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'da farklı hizmet kollarına ait zengin bir eser çeşitliliğine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bulgaristan'da yer alan 3339 eserin büyük bir bölümü 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Balkan Savaşları, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, doğal afetler ve diğer sebeplerden dolayı yok olmuştur. Turan ve İbrahimgil'e (2004) göre, ayakta kalan eserler Filibe, Şumnu, Vidin, Eski Zağra, Pazarcık, Sofya, Razgrad ve Köstendil şehirlerindedir (Yalçın, 2009, s. 563). Bu eserlerden günümüze kadar 512'si ayakta kalabilmiştir (Ağanoğlu, 2017).

2013 yılı Eylül ayı itibarıyla ülkede 1550 cami ve mescit, 50 tekke ve türbe bulunmaktadır. 200'e yakın ibadethane Müslüman cemaatte imam eksikliği, mülkiyet sorunu ya da tadilat gerekliliği gibi nedenlerle işlev görememektedir. Faaliyetteki cami sayısı 1300'dür, bu rakam ülkedeki imam sayısı ile eşittir. Bunlardan 600 tanesi gönüllülük esasına göre çalışmaktadır. İmamların maaşları Müslüman cemaatin bağışlarıyla karşılanmaktadır (Yıldırım, 2016, s. 122).

Bulgaristan Başmüftüsü Mustafa Aliş Hacı Bulgaristan'daki dini hizmet ve cami sayısı hakkında şu bilgileri vermektedir; “- Toplam 155 Kur'an kursumuzda 140 öğretene ile 2355 öğrenciye eğitim veriyoruz. Başmüftülüğe bağlı 10 yerde bölge müftülüklerimiz bulunmaktadır. Mescitler dâhil ülke genelinde 1380 camimiz olup, bunların da 1380 imamı var. Bunlardan 300 kadarı sadece Mescit olup, buralarda 5 vakit namaz kılınıyor. Bulgaristan'daki Müslümanların bilinç düzeyi zayıftır. Birlik- beraberlikte pek yok.

1990'daki müftü seçimindeki gerginlik aralarında ikilik çıkardı. İHL ve İslam enstitüsü var fakat hoca sayısı yetersiz. Köylerdeki imamların çoğu yaşlı ve yetersiz; kendilerine göre nikâh, cenaze işleri ve namaz kıldırma ile yetiniyorlar” (Sadal, V., Kişisel görüşme, 3 Kasım 1998).

Komünist dönemde Bulgar idaresi sınıfsız bir toplumu sadece Bulgar milliyeti altında birleşmek olarak kabul etmiş ve bu amaçla ülkesindeki başta Türkler olmak üzere tüm azınlıkları yok saymış ve onları sözde özlerine döndürmek adına asimilasyona tabi tutmuştur.

Komünizm döneminin zorluklarına rağmen Türkiye ile Bulgaristan arasında 1964-1984 yılları arasında 21 resmi ziyaret ve 13 anlaşma yapılmıştır (Bıçaklı, 2015, s. 227). 1989 yılının sonlarına doğru komünizmin iki güçlü ülkesi olan Doğu Almanya'da Berlin Duvarının yıkılması ve Sovyetler Birliği'nde açıklık politikaları rejim değişikliğinin sinyallerini vermeye başlamıştı. Komünist sistem Avrupa ve Sovyetlerde iflas etmişti. Bu durum Bulgaristan'ı da etkilemiş ve 10 Kasım 1989 tarihinde Todor Jivkov'u devirmişti. 13 Aralık 1989'da Jivkov birçok suçtan hüküm giydi ve ev hapsine alındı. 22 Aralık 1989'dan sonra Türk siyasi mahkûmlar hürriyetine kavuştu. Komünizmin yıkılışı ile Bulgar hükümetleri Türk azlıktan özür dilediler, tazminat ödemeyi kabul ettiler, Türkçe isimlerin iadesi için kararlar aldılar. İlerleyen dönemde Türkçe eğitim, İslami ritüellerin yapılmasında serbestlikler, Türk kültürüne ait davranışların serbestçe yaşanmasına izin vermek, Türklerin siyasi hayata dâhil olabilmesi, yürüyüş ve gösteri yapabilmesi, yurtdışına sürgüne gönderilenlerin geri kabulü, haberleşme özgürlüğü, müftüleri seçme hakkı ve hapiste suçsuz yere yatanların serbest bırakılması gibi talepler yerine getirildi.

ALTINCI BÖLÜM

6. ETNİK İLİŞKİLER

Bulgaristan'daki nüfus sayımı ve nüfus dağılımı ile ilgili olarak Londra'daki İngiliz Devlet Arşivinde (The Public Record Office) yaptığım araştırmada, İngiliz elçiliğinden George W. Buchanan'ın 26 Aralık 1907'de Londra'ya “gizli” koduyla gönderdiği 19 sayfalık “Bulgaristan Yıllık Rapor” unda²⁷, Bulgaristan'da 31 Aralık 1905 tarihinde yapılan nüfus sayımına göre ülkedeki etnik grupların dağılımı Tablo 35'te şu şekilde verilmiştir (Akt., Buchanan, 1907, s. 18);

Tablo 35. Bulgaristan'daki etnisitelerin 1905 yılındaki sayıları

Etnisiteler	Nüfusu
Bulgarlar	3.205,004
Türkler	497.818
Çingeneler	94.649
Romenler	83.942
Yunanlar	69.757
Yahudiler	36.455
Almanlar	5.021
Ruslar	3.270
Diğer milliyetler	39.707
Toplam	4.035,623

Tablo 35 verilerine göre, ülkedeki en büyük azınlık grubu Türklere aittir. 1905'te ülke nüfusunun altıda birinden fazlası Türk'tür.

Çeşitli kaynaklardan elde edilen verilere göre ise 1946 ile 2001 yılları arasında Bulgaristan'da yaşayan etnik grupların nüfus oranları Tablo 36'da verilmiştir (Yıldırım, 2016, s. 25-26; Demirtaş, 2001, s. 20; National Statistical Institute Republic of Bulgaria, 2004);

²⁷ Rapor Devlet Arşivinde, PRO/FO:881/9140 numarası ile kayıtlıdır.

Tablo 36. Bulgaristan'daki etnisitelerin sayıları²⁸

Etnisiteler	1946	1956	1992	2001
Bulgar	6.073.124	6.506.541	7.271.185	6.655.210
Türk	675.500	656.025	800.062	746.664
Roman	170.011	197.865	313.396	370.908
Makedon	-	187.789	-	-
Ermeni	21.637	21.954	13.677	-
Rus	13.200	10.551	-	-
Rum	3.623	7.437	-	-
Yahudi	44.209	6.027	3.461	-
Tatar	8.133	5.993	4.515	-
Romen	2.459	3.749	-	-
Karakaçan	-	2.085	-	-
Çek	-	1.199	-	-
Arnavut	1.128	1.105	-	-
Alman	1.407	747	-	-
Macar	-	671	-	-
Ulah	-	487	-	-
Sırp	723	484	-	-
Diğer	-	3.000	-	156.119
Toplam	7.029.349	7.613.709	8.487.317	7.928.901

Tablo 36'daki verilerde Bulgaristan'da en büyük azınlık grubun Türkler ve Romanlar olduğu görülmektedir. Bulgaristan, Jivkov döneminin etnik asimilasyon sorunlarını aşabilmek için çeşitli modeller üzerinde çalışmıştır. Bunlar arasında en bilineni Bulgar Etnik Modeli (BEM) olup; 1984-1989 arasında uygulanan "yeniden doğuş" sürecine bir alternatif olarak ortaya atılmıştır. Çoğu Bulgar yazar BEM'i başarılı bir gelişme olarak tanımlar ve ülkedeki etnik grupların Jivkov sonrası dönemde hoşgörü ve barış içinde yaşadıklarını vurgular. Bu modeli istikrar, eşitlik ve ortak sorumluluk temelli "sosyal ve politik bir yapı" olduğu ifade edilir. BEM sayesinde ayrılıkçı iddiaların yok olduğu; farklı etnik grupların diğer grupların alışkanlıklarına ve inançlarına saygı duyduğu söylenir. Bulgar siyasi sistemi içinde, etnik partilerle diğer siyasi görüşler rekabet edebilmektedir. BEM'in kültürel boyutu sayesinde "diğerlerine" hoşgörü içinde, etnik çatışma ve şiddetten uzak sorunlarını çözme imkânı sunmaktadır. BEM'in demokratik hakları ve azınlık haklarını savunan; sivil toplumun rolünü ve nüfuzunu önemseyen bir yapı olduğu vurgulanır. Türkiye ile geliştirilen iyi ilişkiler ayesinde Bulgaristan'a yapılan ekonomik yatırımların da bu modelin başarısında etkili olduğu belirtilir (Yanakiev, 2018, s. 43, 47).

²⁸ 1946 ve 1956 yılına ait veriler Yıldırım, 2016; 1992 yılına ait veriler Demirtaş, 2001; 2001 yılına ait veriler Bulgar İstatistik Enstitüsü'nden alınmıştır.

Çoğu Bulgar yazar ve isyasetçilerin BEM'i her ne kadar Bulgaristan'ın etnik, dini ve kültürel sorunlarını, ayrımcılığı bitirdiğini, azınlıklara hakları meselesini çözüme kavuşturduğu vs. iddia ederek Bulgaristan'ı adeta Avrupa'nın İsviçre'si gibi gösterse de realite ve uygulamalar bunu doğrulamamaktadır. Konuya masanın bu tarafında yani azınlıklar cihetinden bakıldığında durumun farklı olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin HÖH kurucusu Ahmet Doğan, Bulgar Etnik Modeli konusunda söylenenlerle yaşananların farklı olduğunu ifade etmiş ve şu görüşleri paylaşmıştır: *"Bir yandan Bulgar etnik modelinden bahsediyorlar, diğer taraftan bizi baskı altına alıyorlar. Fakat Bulgarlar bu 'model' den filan konuşmak istemiyorlar; aksi takdirde gündemde kalıyoruz. İnsan hakları konuları ele alındığında, özellikle Avrupa'dan gelen temsilciler öncelikle bunu bize soruyorlar. Bu durum Bulgar hükümetinin hoşuna gitmiyor ve gereksiz yere endişeleniyorlar. (...)Etnik ayrımcılık, Çerçeve Sözleşmeden sonra da devam eder. Çünkü bizi ulusal azınlık olarak kabul etmiyorlar; yerine 5-6 yüz yıldır dil, din ve kültürel anlamda farklılaşmış etnik veya dini 'gruplar' olarak bahsediyorlar. Temel ihtilaf bireysel haklardan mı, kolektif haklardan mı söz edildiğidir"* (Sadak, V. Kişisel görüşme, 4 Kasım 1998). Ahmet Doğan, komünist dönem sonrasında etnik ayrımcılığa dair sorunların devam ettiğini vurgulamıştır. Aşağıdaki bölümlerde bulunan etnik ilişkilere ilişkin veriler, BEM modelinin bu ilişkilere yansıyor yansımadığı hususunda bize fikir vermektedir.

6.1. Bulgar Çoğunlukla İlişkiler

Bulgar çoğunluk ile Türk azınlığın ilişkilerini komünist dönem ve sonrası olarak ele almak gerekir. Bulgar çoğunluğun Türkler hakkındaki kanaatlerini ölçmek üzere birçok saha araştırması yapılmıştır. Yapılan anket çalışmaları, önyargı ve sosyal mesafe uzaklık algılarının giderek azaldığını göstermektedir.

Komünist dönemde Bulgar siyasetçilerin, Türk azınlığın özellikle yaşam standardı, aile yapısı, dini yaşamı ve kıyafet tarzı gibi öğelerini kötü, aşağılayıcı örnekler olarak göstermiştir. Yeni dönemde BEM modeli taraftarları, Bulgar toplumunun bu algıyı kabullenmesinden ve devam ettirmesinden endişe duymaktadırlar (Büchschütz, 2000'den akt., Tahir, 2009, s. 28).

Weber, "toplumlar arasındaki kılık, kıyafet, dil, görünüş gibi farklılıkların toplumları birleştirici ya da ayrıştırıcı bir işlev alabileceğini vurgulamış; ne zaman birleştirici, ne zaman ayrıştırıcı olacağının farklılığın niceliği ile ilgili olmadığını

savunmuştur” (Heckmann, 1995’den akt., Çelik, 2013, s. 31). Weber’in görüşleri doğrultusunda Bulgaristan’da yaşayan Türklerin Bulgarlardan dil ve kılık kıyafet konularında ayrıştığı ve bu durumun 1989’a kadar önemli bir ayrışma işareti olarak otoritelerce kullanıldığı görüşü yaygındır.

Bulgar yönetimi, asimilasyon sürecinde daha etkili olabilmek için Türkçe konuşanların, Türk kültürüne ait kıyafetler giyenlerin bildirilmesi için Türk azınlığın içine Türk ve Bulgar ajanlar yerleştirmişti. Bu yöntem ve uygulamalar etnik Türk ve Bulgar toplumu arasındaki güvensizliği artırmış, ilişkileri zedelemiştir. Etnik Türkler bu faaliyete dahil olarak görev alan hem Bulgar, hem de Türklere karşı düşmanlık beslemeye başlamışlardır (Zhelyazkova , 2012).

Her ne kadar Bulgar akdemi dünyasının bir kısmı Osmanlı dönemini “*Osmansko Robstvo/Osmansko Ėgo*” kavramlarıyla ‘kölelik dönemi’ olarak nitelendirse de (Bojkov, 2004’den akt., Tahir, 2009, s. 63), bazı Bulgar akademisyenler aynı dönemi daha objektif değerlendirebilmektedir. Örneğin, Bulgar yazarı Emiliyan Stanev, “*Beş yüzyıllık Osmanlı yönetiminde dilimizi ve milliyetçilik bilincimizi koruyabilmişsek, bu, Türklerin bizi eritme gibi bir amaç gütmemiş olması yüzündendir*” diye yazmıştır. Yine Bulgar ozanı ve yazarı Penço P. Slaveykov’da 1904 yılında “*Bulgarlar, 500 yıllık Osmanlı köleliği döneminde birçok şey için Türklere teşekkürü borç bilmeli. Her şeyden önce, Bulgar olarak kaldıkları için... Türkler onları kendi haline bırakmışlar, kendilerini düşünmek için, yaşamın koşullarına göre ihtiyaçların gerektirdiği düzeni kurmak üzere onlara yeterince zaman ve olanak sağlamışlardır*” görüşünü paylaşmıştır (Alev, 2018).

Osmanlı uzun süre yönettiği Balkanlara genel anlamda huzur getirmiş, barış sağlamıştır (Osmanlı Barışı/ Pax Ottomana). Zira Osmanlı’nın bu bölgeden çekilmesinden günümüze kadar bölgeye huzurun ve barışın gelmemiş olması bunu doğrulamaktadır. Bölge ülkelerinin tümünün AB üyesi olması ile nispeten bir barış sürecine girilmesi mümkün görünüyor. Roma dönemindeki sükûnet (Roma Barışı / Pax Romana) de dikkate alındığında, Balkanların bir ‘çatı idareye’ ihtiyaç duyduğu, zira kendi başlarına kaldıklarında çatışma ve savaşların eksik olmadığı söylenebilir. Balkan Savaşları ve Yugoslaya’nın dağılma sürecinde yaşananlar bunun kanıtlarıdır. Benzer durumun, olgunun Orta Doğu için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür.

Osmanlı’nın çekilmesi ile bölgede meydana gelen huzursuzlukları biraz açacak olursak, bu huzursuzlukları ve ayklanmalı 1789 Fransız İhtilalinin yaydığı milliyetçilik

ve ulus devlet fikirlerinin tetiklediğini görürüz. Fransız İhtilalinin yaydığı etnik ağırlıklı düşünceler ve Osmanlı Devletinin gerileme sürecine girerek güç kaybedişi, Balkanların eksenini de değiştirdi ve 1908 yılında Balkan Devletleri Osmanlı yönetimine karşı başkaldırarak bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bu durumun oluşumunda Rusların Slav ve Ortodoks yayılmacı politikaları belirleyici olmuştur. 1877-1878 Osmanlı – Rus Savaşı ile Rus desteğini arkasına alan Bulgar yönetimi 1989 yılına, yani sosyalist yönetimin iflasına kadar geçen sürede Bulgaristan’da yaşayan Türk ve Müslüman azınlığa öldürme, yıldırma, sindirme, sürgün ve zorla göç ettirme politikaları uygulamıştır.

1964-1984 yılları arasında olduğu gibi bazı dönemlerde Türk-Bulgar ilişkileri olulu seyretmiş; bu dönemde iki ülke arasında devlet başkanları ve dışişleri bakanları düzeyinde 21 ziyaret gerçekleştirilmiş ve çeşitli konularda 13 antlaşma imzalanmıştır.

Türkiye ile Bulgaristan arasındaki siyasi ilişkiler Türk/Müslüman azınlığı da doğrudan etkilemiş ve etkilemektedir. O nedenle Türkiye’nin Bulgaristan politikası bu durumu ve hassasiyeti gözeterek takip edilmesi elzemdir.

Bulgar çoğunluk ile ilişkilerin iç politikadaki yansımalarına dönecek olursak; GERB lideri Borisov’un 2009 yılındaki “Şu anda elimizde 1 milyon Roman, 700-800 bin Türk ve 2.5 milyon emekli var. Elimizde seçmen ve çalışan adayı olarak kötü insan malzemesi bulunuyor” (Kırcaali Haber, 2009) şeklindeki sözleri Bulgar politikacılarının bir kısmında ırkçı söylemlerin devam ettiğini göstermektedir. Borisov Ağustos 2009 tarihli beyanlarında da ATAKA’nın Osmanlı’nın Bulgarlara soykırım yaptığına dair tezlerini haklı bulduğunu ve bir soykırım günü ilanına destek verdiğini belirtmişti (Dayıoğlu, 2012, s. 298-299).

Haziran 2011 tarihli bir Bulgar gazetesinde, “*Camilere ve İslam kurumlarına veya sıradan Müslüman vatandaşlara yönelik saldırılar toplumda sık sık karşılaşılan normal olaylara dönüşmüştür*” şeklinde yapılan haber ve Lyuben Obretenov’un Jivkov döneminden sonraki zamanlarda da Müslümanlara ve ibadethanelerine 100’den fazla saldırı yapıldığını söylemesi (Yıldırım, 2016, s. 147) Bulgar toplumunun bir kısmında Müslümanlara ve Türklere karşı öfkenin devam ettiğini göstermektedir.

Öte yandan 29.12.2002 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan dinî haklarla ilgili kanuna göre daha önce el konulan yabancılara ait malların sahiplerine iadesi hükümleri bulunmaktaydı. Bu malların 10 yıl içinde iade zorunluluğu vardı. Kanun kapsamında Bulgaristan Baş Müftülüğü kendisine ait 83 vakıf malı için 10 yıl sonra 54 dava açmıştır.

Baş Müftülüğün mallarını istemesi Bulgar camiada büyük tepkileri neden olmuştur. Ülkedeki Müslüman azınlığın başta el konulmuş ibadethaneleri olmak üzere, kendilerine ait malları talep etmesi üzerine 18 ve 27 Mart 2013 tarihlerinde Köstendil’de Bulgarlar büyük gösteriler yaptılar. Daha sonra Karlovo, Eski Zağra, Yanbo, Kırcaali, Samokov, Gotse Delçev ve diğer şehirlerde de gösterilere devam ettiler. 14 Şubat 2014’de ise, Baş Müftülüğün Karlovo Kurşun Camisini geri istediği davada, Filibe adliye binası önünde toplanan üç bin civarı insan Cuma Camisine saldırarak zarar vermiş, kafeteryasını da yakmıştır. Bu davalar daha sonraları hukuk oyunları ile sürüncemede bırakılmış ve vakıf mallarının iadesine yanaşılmamıştır (Yıldırım, 2016, s. 127, 128, 135).

1992 yılında yapılan bir çalışmada, Bulgarlara Türk azınlıkla ilgili sorulan sorulara verilen cevaplarda Bulgarların Türklerle ilgili yüksek düzeyde bir etnik önyargıya sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Örneğin, Bulgar halkının % 51.1’i Türk azınlığını milli güvenlik için ciddi bir tehlike olarak görmekte ve % 61.7’si Türklerin hükümette aşırı sayıda önemli pozisyonu elde ettiğine inanmaktadır (Künev’den (1992a), akt., Eminov, 1997, s. 22).

Bulgaristan’da Jivkov rejiminin yıkılmasından sonra yapılan bir saha çalışmasına göre, “Bulgarların % 35.2’si ad değiştirmenin Bulgar ulusunun birliği için gerekli olduğunu, % 56.2’si “Türkleştirilmiş Bulgarların torunlarına Bulgar bilincini yeniden kazanmaları konusunda yardım edilmesi” gerektiğini ve % 60’ı da bu konuda uygulanan yöntemin tartışmalı olabileceğini, fakat gayenin doğru olduğunu savunuyordu” (Ragaru’dan akt., Kayapınar, 2003, s. 210).

Kinev ve Tomova’nın (1992) yaptığı bir anket çalışmasında ise, Türklerin % 31.2’si kendilerine etnik ayrımcılık yapıldığına inanmaktadır (Özgür, 1999, s. 51). Hâkim etnisite açısından bir değerlendirme yapan Slatinski’ye (2006) göre, Bulgarların bir iş yerinde çaycı ya da temizlikçi olarak görmek istediği etnik gruplar; (“% 51.8) Türkler, (% 55.9) Romanlar ve (% 57.9) Pomaklardır” (Pamporov, 2009’dan akt., Atasoy & Ertürk, 2010, s. 110-111).

Azınlıkların Sorunları ve Kültürel Etkileşim Uluslararası Merkezi tarafından 2004 yılında yapılan bir çalışmada 18 yaş üzerindeki Hristiyan Bulgarların, Türk ve Romanlara karşı önyargılı oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma verileri 1994, 1998, 2002 ve 2004 yıllarına dair verileri kapsamaktadır ve bu verilere göre, Türklerin kendi dernek ve sivil toplum örgütlerini kurmalarına Hristiyan Bulgarların ortalama % 17.5’i

olumsuz bakmaktadır. Türklerin anadillerinde kitap vb. basmalarına karşı olanların oranı % 32.75'tir. Devlet okullarında Türkçe ders görmelerine karşı olanların oranı, % 59.75'tir. Derslerin tümünün Türk öğrencilere Türkçe yapılmasına karşı olanlar % 78.75'tir. Türk milletvekiline karşıtlık oranı % 27.25'tir. İkamet ettikleri yerlere Türkçe tabela, afiş asmalarına karşıtlık oranı % 45.25'tir. Türklerin siyasi parti kurmalarına karşıtlık oranı % 49.25'tir. Türkçe televizyon yayınına karşıtlık oranı % 60.6'dır.

Çalışma dönemimizi kapsayan 1994 ve 1998 yıllarına dair verileri ayrıntılı olarak verdiğimizde çalışmaya katılan Bulgarların; Türklerin kendi dernek ve sivil toplum örgütlerini kurmalarına 1994 yılında % 20, 1998 yılında % 16; Türklerin anadillerinde kitap vb. basmalarına 1994 yılında % 43, 1998 yılında % 30; Devlet okullarında Türkçe ders görmelerine 1994 yılında % 66, 1998 yılında % 56; Derslerin tümünün Türk öğrencilere Türkçe yapılmasına 1994 yılında % 81, 1998 yılında % 75; Türklerin milletvekili seçilmesine 1994 yılında % 36, 1998 yılında % 29; Türklerin yoğun olduğu yerlerde Türkçe tabela ve afiş asmalarına 1994 yılında % 84, 1998 yılında % 72; Türklerin siyasi parti kurmalarına 1994 yılında % 63, 1998 yılında % 50; Türkçe televizyon yayınına karşı olma oranı 1998 yılında % 50 olarak tespit edilmiştir (Syuleymanova, 2010, s. 57-58). 1994-1998 yılları arasında Bulgar topluluğun Türk azınlığın hak ve hürriyet taleplerine sıcak bakmadığı görülmektedir.

Azınlık hakları konusunda Yanakiev'in 1997, 1999, 2000 ve 2003 yıllarında farklı yaş gruplarındaki Hristiyan Bulgarlarla yaptığı anket çalışmalarında aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır;

Azınlıkların yoğun yaşadıkları yerlerde trafik levhalarında, panolardaki reklamlarda ana dilinde bir şeyler koymalarına Hristiyan Bulgarlardan, 1997 yılında 18-85 yaş grubundakilerin % 12'si; 1999 yılında 18-30 yaş grubundakilerin % 14'ü; 16-19 yaş grubundaki öğrencilerin % 25'i "evet" demişlerdir (Yanakiev, 2018, s. 63; Tablo-10).

"Etnik Türkler Bulgaristan yönetim organlarında çok fazla yer işgal ediyor" diyen Hristiyan Bulgarların yıllara göre oranı; 1997 yılında 18-85 yaş grubunun % 50'si; 1999 yılında 18-30 yaş grubunun % 57'si; 2000 yılında 16-19 yaş grubundaki öğrencilerin % 53'ü olarak tespit edilmiştir (Yanakiev, 2018, s. 57; Tablo 7).

Azınlıkların kendi televizyonlarını kurmalarına Hristiyan Bulgarlardan, 1997 yılında 18-85 yaş grubundakilerin % 18'i; 1999 yılında 18-30 yaş grubundakilerin %

23'ü; 16-19 yaş grubundaki öğrencilerin % 35'i "evet" demişlerdir (Yanakiev, 2018, s. 64; Tablo-10).

Azınlıkların ulusal televizyonlarda kendi yayınlarını yapmalarına Hristiyan Bulgarlardan, 1997 yılında 18-85 yaş grubundakilerin % 20'si; 1999 yılında 18-30 yaş grubundakilerin % 14'ü; 16-19 yaş grubundaki öğrencilerin % 22'si "evet" demişlerdir (Yanakiev, 2018, s. 64; Tablo-10).

Azınlıkların kendi gazeteleri olmasına Hristiyan Bulgarlardan, 1997 yılında 18-85 yaş grubundakilerin % 45'i; 1999 yılında 18-30 yaş grubundakilerin % 37'si; 16-19 yaş grubundaki öğrencilerin % 32'si "evet" demişlerdir (Yanakiev, 2018, s. 64; Tablo-10).

Azınlıkların Bulgar ordusuna ve polis teşkilatına katılmalarına Hristiyan Bulgarlardan, 1997 yılında 18-85 yaş grubundakilerin % 24'ü; 1999 yılında 18-30 yaş grubundakilerin % 30'u; 16-19 yaş grubundaki öğrencilerin % 32'si "evet" demişlerdir (Yanakiev, 2018, s. 64; Tablo-10).

Azınlıkların kültürel ve geleneksel örgütlenmelere gitmelerine Hristiyan Bulgarlardan, 1997 yılında 18-85 yaş grubundakilerin % 67'si; 1999 yılında 18-30 yaş grubundakilerin % 67'si; 16-19 yaş grubundaki öğrencilerin % 60'ı "evet" demişlerdir (Yanakiev, 2018, s. 63; Tablo-10).

Açık Toplum Enstitüsünün (Open Society Institute) 28 Kasım 2013 tarihli Bulgaristan'daki nefret söylemi çalışmasına göre, Bulgaristan'da en çok nefret söylemine maruz kalanlar arasında ilk sırada % 90 oranla Romanlar, ikinci sırada % 58 civarı ile Türkler yer almaktadır (Ivanova, 2013, s. 11).

Bazı araştırmacıların (Bates'ten (2010), akt., Öztürk, 2012, s. 242) "Kuzey'de yaşayan Bulgaristan Türkleri asla başkalarıyla evlenmemişlerdir" şeklinde çok iddialı söylemleri olsa da, aşağıdaki anket verilerinde de görüldüğü üzere çoğu araştırmalar bu iddiayı doğrulamıyor.

Bulgaristan'da yapılan bir çalışmada "*Bulgarlar ile Türkler arasında sadece soğan zarı kadar bir fark vardır*" sözü sorgulanmış ve bu ifadeyi onaylayanların oranının % 39.1; fikir belirtmeyenlerin oranını, % 28.8 ve onaylamayanların oranının ise % 32.9 olduğu ortaya çıkmıştır (Dalkılıç ve Biçer, 2014, s. 132). Yukarıdaki araştırmaların sonuçlarına göre Bulgar ve Türk etnisitelerinin daha iyi ilişkiler için karşılıklı çaba sarf etmesi gerekmektedir.

Ankete katılanların beyanlarına göre yakın çevrelerinde Bulgarlarla evlenen Türklerin oranının % 68.3 olduğu ortaya çıkmaktadır. Bulgaristan'daki Türklere, Bulgarlarla komşuluk ve arkadaşlık yapmasının önem derecesi sorulduğunda, ankete katılanların % 2.1'i bu arkadaşlığın "çok önemli" olduğunu; % 9.4'ü "önemli" olduğunu; % 31.5'inin "fikri olmadığı"; % 27.3'ünün "önemli olmadığını" ve % 29.6'sının "hiç önemli" olmadığını belirttiği tespit edilmiştir (Dalkılıç ve Biçer, 2014, s. 140-141). Yanakiev'in (2018, s. 50) çalışmasında Bulgarların Türklerle evlilik isteği oranı % 19 çıkmıştır. Türk ve Bulgarların birbirlerini eş olarak tercih etme farkı Dalkılıç ve Biçer'in (2014) çalışmasıyla karşılaştırıldığında % 50'lik bir fark ortaya çıktığı görülmektedir. Bu sonuca göre, Türkler Bulgarlarla evlenmeyi daha çok istemektedir.

Dalkılıç ve Biçer'in (2014) yaptığı çalışma sonuçlarına göre, Bulgaristan Türkleri, Bulgaristan'daki etnik barışı desteklemektedirler. Yakın ilişki kurduğu Bulgarlar hakkında olumsuz fikirleri bulunmamaktadır. Olumsuz fikirleri aşan Türk azınlığının Bulgar eş tercihi de artmaktadır. Çünkü Bulgaristan şartlarına ve ortamına entegre olmuşlardır (Dalkılıç ve Biçer, 2014, s. 148).

Bulgar araştırmacı Yantsislav Yanakiev'in yaptığı sosyal mesafe çalışmalarında Bulgar ve Türk topluluklar arasındaki ilişkiye dair bulgular aşağıda Tablo 37'de gösterilmiştir:

Tablo 37. Hristiyan Bulgarlar ve etnik Türkler arasındaki sosyal mesafe*

Türk azınlıktan hangisini kabul edersin?	1997 (18-85 yaş)	2000	1999 (18-30 yaş)	2000 (18-20 yaş asker)	2000 (16-19 yaş öğrenci)
Eş/koca	% 15	% 27	% 13	% 26	% 19
Yakın arkadaş	% 65	% 80	% 63	% 73	% 70
Komşu	% 73	% 71	% 57	% 56	% 56
İş yerinde arkadaş	% 78	% 74	% 64	% 67	% 67
Aynı şehirden olma (hemşehri)	% 81	% 77	% 64	% 61	% 60
Aynı ülkeden olma	% 84	% 85	% 72	% 65	% 66

* (Yanakiev, 2018, s. 50; Tablo 1).

Tablo verilerinde; Hristiyan Bulgarların "Türk azınlıktan eş seçer miydiniz?" sorusuna yıllara ve yaş gruplarına göre verdikleri cevaplarda; 1997 yılında 18-85 yaş grubunun % 15'i, 1999 yılında 18-30 yaş grubunun % 13'ü, 2000 yılında 16-19 yaş grubundaki öğrencilerin % 19'u "evet seçerdim" şeklinde beyanda bulunmuşlardır. Hristiyan Bulgarların "Türk azınlıktan yakın arkadaş seçer miydiniz?" sorusuna yıllara

ve yaş gruplarına göre verdikleri cevaplarda; 1997 yılında 18-85 yaş grubunun % 65'i, 1999 yılında 18-30 yaş grubunun % 63'ü, 2000 yılında 16-19 yaş grubundaki öğrencilerin % 70'i “evet” şeklinde beyanda bulunmuşlardır. Hristiyan Bulgarların “*Türk azınlıktan komşu seçer miydiniz?*” sorusuna yıllara ve yaş gruplarına göre verdikleri cevaplarda; 1997 yılında 18-85 yaş grubunun % 73'ü, 1999 yılında 18-30 yaş grubunun % 57'si, 2000 yılında 16-19 yaş grubundaki öğrencilerin % 56'sı “evet” şeklinde beyanda bulunmuşlardır (Yanakiev, 2018, s. 50; Tablo-1).

Türk azınlığa Hristiyan Bulgarlarla hangi ilişkiyi tercih etiklerine dair verilen cevaplar aşağıda Tablo 38’de verilmiştir:

Tablo 38. Türklerin Hristiyan Bulgarları kabul durumu *

Hristiyan Bulgarlardan hangisini kabul edersin?	Türkler
Eş/koca	% 63
Yakın arkadaş	% 94,5
Komşu	% 94,5
İş yerinde arkadaş	% 97
Aynı şehirden olma (hemşehri)	% 93
Aynı ülkeden olma	% 92

* (Yanakiev, 2018, s. 54; Tablo 5)

Yanakiev’in çalışma verileri Tablo 38’de verilmiştir. Buna göre; Hristiyan Bulgarlardan “*eş seçer miydiniz?*” sorusuna Türk azınlığın % 63’i evet demektedir. Hristiyan Bulgarlardan “*yakın arkadaş*” seçerim diyenlerin oranı % 95; “*komşu*” isterim diyenlerin oranı % 95; “*iş yeri arkadaşı*” olurum diyenlerin oranı ise % 97 olarak belirlenmiştir.

Türk azınlığa Müslüman Bulgarlarla hangi ilişkiyi tercih etiklerine dair verilen cevaplar aşağıda Tablo 39’da verilmiştir.

Tablo 39. Türklerin Müslüman Bulgarları kabul durumu *

Müslüman Bulgarlardan hangisini kabul edersin?	Türkler
Eş/koca	% 40
Yakın arkadaş	% 69
Komşu	% 69
İş yerinde arkadaş	% 74
Aynı şehirden olma (hemşehri)	% 70
Aynı ülkeden olma	% 70

* (Yanakiev, 2018, s. 54; Tablo 6)

Tablo verilerine göre; Müslüman Bulgarlardan “*eş seçer miydiniz?*” sorusuna Türk azınlığın % 40’ı evet demektedir. Müslüman Bulgarlardan “*yakın arkadaş*” seçerim

diyenlerin oranı % 69; “komşu” isterim diyenlerin oranı % 69; “iş yeri arkadaşı” olurum diyenlerin oranı ise % 74 olarak belirlenmiştir.

Hristiyan Bulgarların Türk azınlığa dair düşüncelerine dair veriler aşağıda Tablo 40’da verilmiştir;

Tablo 40. Hristiyan Bulgarların etnik Türklere karşı önyargıları ve klişeleri²⁹

	1992 ³⁰	1997 (18-85 yaş)	1999 (18-30 yaş)	2000 (18-20 yaş asker)	2000 (16-19 yaş öğrenci)	2003 ³¹ (Yetişkin)
Bulgaristan Türkleri dini fanatiktir	% 83,8	% 63	% 53	% 45,5	% 37	% 71,5
Bulgaristan Türkleri güvenilmezdir	-	% 45	% 40	% 36	% 33	% 39
Bulgaristan Türkleri Hristiyan Bulgarlara karşı düşmanca tavır gösterirler	-	% 37	% 38	% 35	% 36	% 30
Daha fazla Bulgaristan Türkünün Türkiye’ye göç etmesi için tüm imkânlar kullanılmalıdır	% 36,5	% 29	% 41	% 43	% 53,5	% 53

Tablo verilerinde; “*Etnik Türkler dini açıdan fanatiktir*” diyen Hristiyan Bulgarların yıllara göre oranı; 1992 yılında soruya cevap verenlerin % 83.8’ü; 1997 yılında 18-85 yaş grubunun % 63’ü; 1999 yılında 18-30 yaş grubunun % 53’ü; 2000 yılında 16-19 yaş grubundaki öğrencilerin % 37’si ve 2003 yılında yetişkinlerin % 71.5’i olarak tespit edilmiştir. “*Etnik Türklere inanılmaz-güvenilmez*” diyen Hristiyan Bulgarların yıllara göre oranı; 1997 yılında 18-85 yaş grubunun % 46’sı; 1999 yılında 18-30 yaş grubunun % 40’ı; 2000 yılında 16-19 yaş grubundaki öğrencilerin % 33’ü ve 2003 yılında yetişkinlerin % 39’u olarak tespit edilmiştir. “*Etnik Türkler Hristiyan Bulgarlara karşı düşmanca davranıyor*” diyen Hristiyan Bulgarların yıllara göre oranı; 1997 yılında 18-85 yaş grubunun % 37’si; 1999 yılında 18-30 yaş grubunun % 38’i; 2000 yılında 16-19 yaş grubundaki öğrencilerin % 36’sı ve 2003 yılında yetişkinlerin % 30’u olarak tespit edilmiştir. Tüm yaş gruplarında Türklerin göç ettirilmesi düşüncesi yıllara göre artmış, 1992’de % 36,5 olan oran 2000 ve 2003 yıllarında % 53.5’e kadar yükselmiştir (Yanakiev, 2018, s. 57; Tablo 7; Yanakiev’den (2003) akt. Yıldırım, 2006, s. 110; Künev’den (1992a), akt., Eminov, 1997, s. 22).

²⁹ Yanakiev, 2018, s. 56-57; Tablo 7.

³⁰ 1992 yılına ait verileri Künev’den (1992a), akt., Eminov, 1997, s. 22.

³¹ 2003 yılına ait verileri Yanakiev’den (2003) akt., Yıldırım, 2006, s. 110).

2000 yılında Türklere Bulgarlarla ilgili olarak, “*Bulgarlar dini açıdan fanatiktir*” ifadesine “*evet*” diyen Türklerin oranı % 29; “*Bulgarlara inanılmaz ve güvenilmez*” ifadesine “*evet*” diyen Türklerin oranı % 24; “*Bulgarlar Türklere karşı düşmanca davranıyor*” ifadesine “*evet*” diyen Türklerin oranı % 28; “*Bulgarlar birbirine benzer*” ifadesine “*evet*” diyen Türklerin oranı % 36 olarak tespit edilmiştir (Yanakiev, 2018, s. 61; Tablo-9).

“*Tüm Türkler birbirine benzer*” diyen Hristiyan Bulgarların yıllara göre oranı; 1997 yılında 18-85 yaş grubunun % 52’si; 1999 yılında 18-30 yaş grubunun % 57’si; 2000 yılında 16-19 yaş grubundaki öğrencilerin % 53’ü olarak tespit edilmiştir (Yanakiev, 2018, s. 57; Tablo 7).

Yanakiev’in Bulgaristan’da 2000’li yıllarda yapmış olduğu saha çalışmasında Bulgarların Türk azınlık hakkındaki olumlu düşünceler geliştiremediği görülmektedir.

Tablo verilerine göre, Bulgar toplumu Türkler hakkında dini fanatik, güvenilmez ve düşmanca hislere sahip şeklinde tutum geliştirmişlerdir. Bu tutumların neticesine uygun olarak Türklerin ne şekilde olursa olsun göç ettirilmesi düşüncesine sahip olmuşlardır.

1970’li yıllarda Pomaklara ve 1980’lerin başında Müslüman Romanlara yapılan asimilasyon faaliyetler Türk toplumunu tedirgin etmiş, ancak mücadele ettiklerine dair bir vaka görülmemiştir (Öztürk, 2012, s. 241).

Veselin Angelov bütün sorumluluğu Bulgar Komünist Partisine yüklerken, Bulgar toplumunu bu sürecin dışında tutma arzusu dikkat çekmektedir: “*Bu belgelerin okuyucularından rica ediyorum, Bulgar halkının herhangi bir suçu olduğuna dair bir kanıt aramaya çalışmasınlar. Çünkü böyle bir şey bulamazlar.*” Angelov’a göre Hristiyan Bulgar halkının büyük bir çoğunluğu bu asimilasyon politikasını desteklememiştir. “*Onlar vatandaşlarıyla, meslektaşlarıyla, komşularıyla dayanışma içinde olmuştur.*” (Akt., Hacısalihoğlu, 2012, s. 52).

Günümüzde Bulgaristan’da Müslüman Türkler Hristiyan Bulgarlarla evlenebilmektedir. Komünist rejimin Türk toplumunu eritmek için karşılıklı evlilikleri teşvik etmesinden önce Türkler Hristiyan Bulgarlarla evlenmezdi. Günümüzde de karşılıklı evlilikler devam etmektedir (Kalafat, 2002).

Bulgar olan Razgrad Belediye Başkanı Venelin Uzunov Türklerle ilişkileri şu şekilde özetlemektedir; “*-Benim köyümde Türk komşularımız var, ilişkilerimiz gayet*

iyidir. Kendim Türklerle birlikte büyüdüm. Üst tabakada ayrı-gayrılık olabilir; alt tabakada, halk arasında yok. Örneğin ailem birebirimizin düğününe katılırız. Ailem Türk komşumun çocuklarını emzirdi. Birbirimizin çocuklarına bakardık, birlikte büyüdü çocuklarımız. Halkın % 80'i arasında dostluk söz konusudur” (Sadat, V., Kişisel görüşme, 26.10.1998).

Kırcaali Belediye Başkanı Rasim Musa bölgesindeki etnik ilişkilerle ilgili şunları söylemişti; “- Halk arasında dostluk var, fenalık yok. Fakat siyasiler etnik ayrımcılık yapıp, bunu kullanıyorlar. Seçimlerde Bulgar siyasetçiler adeta etnik kampanya yürüttüler” (Sadat, V., Kişisel görüşme, 10 Ağustos 1998).

Türklerin Bulgar çoğunlukla ilişkileri yere ve tarihi dönemlere göre farklı olmuştur. Jivkov rejiminin yıkılması ile başlayan olumlu sürecin, Bulgaristan’ın AB üyeliği ile daha da olumlu yönde gelişeceği söylenebilir.

6.2. Pomaklarla İlişkiler

Pomaklar Bulgaristan ve Yunanistan’da yaşayan azınlıklardandır. Tarih sahnesinde azınlık statüsündeki Türklerle aynı asimilasyon sürecinden geçmiş Müslüman kimliğiyle tanınan bir topluluktur. Karagiannis’e (2012) göre, Pomak ismi, 19. yüzyıl ortalarında yerel bir Slavca konuşan Müslüman grup için kullanılmıştır (Karagiannis, 2012, s. 20). Yunanlı araştırmacılara göre Pomaklar, “Müslümanlaştırılmış Helenler” veya İskender’in yanından ayırmadığı “Ariyan” kabilesinden gelen topluluklardır (Alp, 2008, s. 9-10). Bulgarlara göre ise Pomaklar, Bulgar kökenli Müslümanlardır (Memişoğlu, 1991, s. 22). Türk tarihçilere göre de, 11 ve 12. yüzyıllarda Balkan coğrafyasına yerleşen ve dili Slavca, dini İslam olan Kuman ve Kıpçak Türklerinin devamıdır (Alp, 2008, s. 17; Karpat, 2004, s. 326). Alp’e göre, “Pomak Türkleri Hazar Denizi ve Karadeniz’in kuzeyinden 11. yüzyılda Rodoplar, Batı Trakya, Pirin ve Vardar Makedonyası’na yerleşen Kıpçaklar’ın veya Avrupalıların Kuman dedikleri Türker’in torunlarıdır” (Alp, 2008, s. 8).

Bazı Bulgar tarihçilerine göre, “Pomak” adı Bulgarca eziyet çekmek anlamına gelen “makamika” fiilinden gelmektedir. İddiaya göre, Pomak adı Müslümanlığı zorla ve eziyet çektirerek kabul ettirilen topluluğun adıdır (Dayıoğlu, 2005, s. 65).

Osmanlılar 14. yüzyılın ikinci yarısında Balkanlardaki Rodop bölgesinde fetih hareketine başladıklarında, bu bölgede yaşayan Pomakların yardımını görmüşlerdir. Pomak ismi de Slavların bu topluluğa Slav dilinde “yardımcı” anlamına gelen “pomagaç”

demesiyle doğmuştur (Ulutürk, 2010). F. Kanitz'in de savunduğu bu görüş Bulgar bilim adamlarınca da kabul görmemiştir. “Jireçek Ischirkoff ve diğer bazı Bulgar bilginleri, Pomaklar'ın kendilerine "Acherjan" veya "Agaryan" dediklerini belirtmektedirler. 1870-1876 yılları arasında patlak veren ilk Bulgar isyanında Osmanlı Devleti'nden yana tavır koyan Pomaklar, Türkler gibi, Bulgar yönetimince cezalandırıldılar, hatta ilk isim değiştirme uygulamasına maruz kaldılar” (Beycan.net, 2013). 93 Harbi, Balkan savaşları ve I. Dünya Savaşı sonrasında da Pomaklar da Türkler gibi Anadolu topraklarına göç etmişlerdir.

93 Harbi yenilgisi sonrasında Balkanlardaki tüm Müslümanlar bölgedeki Bulgar, Yunan ve Sırp tarafından baskı altına alınmıştı. “Artık bu olaylar gündelik hayatta kadınların çarşaflarını, erkeklerin feslerini yırtmak gibi olaylara kadar indirgenip; Pomak halkı aç ve bi-ilac, emval, emlak, arazi ve vatanlarını ağlaya ağlaya terke mecbur bırakılmıştır” (BOA, 01 Aralık 1893, 105 / 2, 22). Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde Pomaklara yapılan asimilasyon çalışmaları detayıyla anlatılmaktadır.³²

“1988 yılı Bulgaristan Komünist Partisi Merkez Komitesi emriyle Sofya'da yayınlanan *Bulgar Ahalisinin Milliyetinin Gelişme Problemleri* adlı kitapta Temmuz 1913 tarihine kadar 200.000 civarında Müslüman Pomak Türkünün isimlerinin zorla Slav-Bulgar isimleriyle değiştirildiği ve Hristiyanlığı kabul ettirildiği belirtilmektedir” (Memişoğlu, 1989a, s. 17, 31). Türkçe konuşan Çingene, Tatar ve Arnavutlar da aynı işleme tabi tutulmuşlardır. 1984-85'te de aynı işleme yine başlanmıştır. Pomakların isimlerinin Türk ve Müslüman isimleri olması Bulgarları bu konuda ayrıca motive etmiştir.

“1923 yılından itibaren Pomaklara Hristiyanlığı ve Bulgarlığı aşlamak için yeni yöntemler geliştirdiler. Buna göre; Pomakların oturduğu köy, bucak, ilçe ve vilayetlerde Türkçe eğitimin yapılmaması, Türkçe eğitim veren okullara Pomakların alınmaması, Pomak kültürü tahrif edilerek Bulgar kültürüyle birleştirilmesi, ayet, hadis ve hutbelerin Bulgarca okunmaya zorlanması, anavatan “Türkiye” sevgisi yerine anavatan “Bulgaristan” sevgisinin aşılması için çalışılması, Türk ve İslam düşmanlığının aşılması için Pomak okullarına Bulgar öğretmenler atanması ve Türk-İslam

³² Bakınız; Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Muamelet Genel Müdürlüğü (BCA. MGM.), Belge: 242.633.21, 243.646.7, 143.28.11, 242.633.1, 242.633.28, 243.646.13, 241.628.10, 242.633.9, 242.637.8, 241.629.15.

düşmanlığını telkin edici konuların işlenmesi gibi yöntemler geliştirildi” (Memişoğlu, 1991, s. 33).

Kertikov’un (1991) verdiği bilgilere göre, Bulgar Politbürosu 17 Temmuz 1970 tarihli bir kararla isim ve din değiştirme işlemine Rodop bölgesindeki Pomaklardan başladı. Bu kültürel asimilasyon sürecinde Türk ve Müslüman kıyafetleri de yasaklananlar arasındaydı (Eminov, 1997, s. 106).

“1972’de askerlik yapan askerlere, okuldaki öğrencilere, devlet dairelerinde çalışan Pomaklara isim değiştirme baskısı yapılmaya başlanmıştır. Askerdekilere ağır fiziksel işkenceler yapıldığı er mektuplarıyla ortaya çıkarılmıştır. Köylerde de köy meydanlarında Pomaklar öldürülmüştür. İsimlerini değiştirmeyen öğrencilere para cezaları verilerek okula gitmemeleri sağlanmıştır. Blagoevgrad belediye başkanına 5 Mart 1973 tarihinde Kornitsa köyündeki Pomakların el yazısıyla yazdığı şikâyet dilekçesinde “400 öğrenciye verilen para cezalarının öğrenci başına 100 leva olduğu her ailede 4-5 çocuk okuduğu için bu bedelin aile başına 500 levaya çıktığı, cezaları ödemenin imkânsız olduğu bildirilmekte ve cezaların iptali istenmektedir.” 1984 yılında yayınlanan İstihbarat 2. Daire Başkanlığının raporundan Pomak ve Roman nüfusunun isim değiştirme süreci tamamlanmış olduğu anlaşılmaktadır” (Kazan & Aslan, 2017, s. 659-661).

1960–1976 yılları arasında 200 000 Müslüman Pomak, isimlerini Bulgar isimleriyle değiştirmeye zorlanmıştır. Pomakların yaşadığı bölgelerde dini okullar ve camiler kapatılmış, İslami ibadetler yasaklanmıştır (Demirtaş Coşkun, 2001, s. 23).

“Pomaklar, çoban ve dağ insanı topluluğu olarak Rodop dağlık bölgesindeki köylerde yaşayıp çok kapalı ve izole bir hayat sürmekteydiler. Savaşçı ve mücadeleci yapıları vardır. Sırpların hareketlerini önlemek için Deliorman taraflarına asker gönderilmesine karar verildiğinde ihtiyat olarak Vidin’deki Pomakların da asker olarak hazırlanmasına karar verilmiştir” (BOA, 27 Kasım 1861, s. 22-24).

Pomaklar daha çok Smolyan (Paşmaklı), Blagoevgrad, Kırcaali, Pazarcık, Filibe, Tırговиşte ve Şumen’de yaşamaktadır. Kullandıkları dildeki kelimelerin yaklaşık % 60’ını Türkçe kökenli kelimeler oluşturmaktadır. Alp ve Memişoğlu’na göre, “Pomakçanın % 30’unu Ukrayna, Bulgaristan ve Makedonya Slavcaları, % 25’ini Kumanca, Kıpçakça, % 20’sini Oğuz Türkçesi, % 15’ini Nogayca, % 10’unu ise Arapça oluşturmaktadır” (Alp, 2008, s. 24; Memişoğlu, 1991, s. 22). Müslüman Pomakların

okuryazar oranları Romanların ki gibi düşüktür (Turan, 1998, s. 102-103). Yayınlanan istihbarat belgelerinde 1983 yılında ülke genelinde toplam 8689 Türk-Pomak karma evliliği tespit edildiği ve sürecin bu evliliklerle başlatıldığı anlaşılmaktadır (Kazan ve Aslan, 2017, s. 662)

Temmuz 1972 tarihli rapora göre ülkedeki Pomak nüfusu yaklaşık olarak 230 000'dir (Kazan ve Aslan, 2017, s. 656). Daha sonraki sayımlarda Bulgaristan'da yaşayan Pomak nüfus Bulgar sayıldığı için Bulgar nüfusla birlikte yazılmaktadır. Bu nedenle Pomak nüfusa ait resmi veri bulunmamaktadır.

Mizov'un (1965) verdiği bilgilere göre Bulgaristan'da 1956 yılında tahminen 134 460 Pomak yaşamaktaydı bu sayı Monov'a (1972) göre, 1972 yılında 170 000; Konstantinov, Alhaug ve Igla'ya (1991) göre sayı 1989 yılında 286 971 olmuştur (Eminov, 1997, s. 100).

"1992 nüfus sayımları Pomakların 120 000'i İslam dinine mensup ana dilleri Bulgarca ve Bulgar oldukları belirtilmiştir. Yaklaşık 600 000'inin ana dilleri Bulgarca, İslam dinine mensup Türk olduğu belirtilmiştir. Diğer 65 000 kişi etnik kimliğini Pomak olarak belirtmiştir. Mart 2001 son nüfus sayımlarında Pomaklardan 83 000 kişi kendini Bulgar Müslüman'ı olarak tanıtmıştır" (Marushiakova'dan akt., Nevrezova, 2016).

Pomakların Türk ve Müslüman isimleri 1912, 1942, 1962 ve 1971-1974 yıllarında bazen isteğe bağlı bazen de zorla değiştirilmeye çalışılmıştır (Eminov, 1997, s. 101). Balkan Savaşları sırasında 200 000 civarında Pomak baskı zorla Hristiyanlaştırılmıştır. (Koyuncu, 2014, s. 33). Sibel Turan'ın verdiği bilgilere göre, 80'li yıllarda da Pomakların adları değiştirilmiş, kültürleri yasaklanmıştır. Jivkov dönemi bitiminde isimlerin geri alınması sürecinde Pomakların %70.9'u Müslüman isimlerini geri almıştır (Akt., Nevrezova, 2016).

Kendisi de bir Pomak olan ve Türkçe konuşan Bulgaristan Başmüftüsü Mustafa Aliş Hacı, Pomak-Türk etnisitelerinin ilişkisine tarihsel bir tecrübeden yola çıkarak şu şekilde anlatmaktadır;

"- Pomaklar genelde Rodop bölgesinde çoğunluktadırlar. Pomakların çoğu Türkçe bilmiyor ve Bulgarca konuşurlar. Komünist idare döneminde Pomakların isimlerini değiştirmeye ve Hristiyanlaştırmaya başladılar. Türk azınlık Pomaklara yardım etmedi. Sıranın kendilerine geleceğini düşünmediler. Pomaklar bu olaydan sonra

Türklere karşı bir güvensizlik ve kırgınlık hissetti. 1984'te sıra Türklere geldiğinde, Komünist idare Pomakları asker ve polis yaparak Türklere karşı kullandı"(Sadal, V., Kişisel görüşme, 3 Kasım 1998).

Komünist rejimin, Pomak ve Türkleri birbirlerine karşı kullanma, bölme, ayrıştırma politikası izlediği ve bunda da nispeten başarılı olduğu görülmektedir.

Pomaklar 1950'li yıllarda da Türkiye'ye göç etmek için Türk konsolosluklarına müracaat etmişlerdir (Kazan ve Aslan, 2017, s. 656). Pomak nüfus çocuklarına Türk okullarına göndermiş, Türklerle aynı camiye gitmiş ve Türklerle evlilikler gerçekleştirmiştir. Nihayetinde Türklerle birlikte aynı asimilasyon sürecine tabi tutulmuştur. Pomaklar, dini benzerlik ve aynı asimile sürecindeki kader ortaklığı nedeniyle kendilerini Türklere yakın bulmaktadırlar ve göç yolu olarak Türkiye'yi seçmekte; çocuklarına Türk ve Müslüman isimleri vermektedirler. Tomova'ya göre, "Batı Rodop bölgesinde Bulgarlar arasında yaşayan Pomaklar, Bulgarlar tarafından asimile edilmekten korktukları için kendilerini Türk kimlikle ifade ediyorlar ve HÖH'e oy veriyorlar. Doğu Rodop bölgesinde Türkler arasında yaşayan Pomaklar ise Türkler arasında asimile edilmekten korktukları için kendilerini Bulgar kimlikle ifade ediyorlar ve genelde BSP'ye oy veriyorlar" (Eminov, 1997, s. 109; Nevrezova, 2006, s. 95). HÖH'ün 2005 seçim listesinde yer alan 34 sandalyeden 4'ünü Pomaklara vermiştir (Özgür Baklacioğlu, 2012, s. 479).

Nevrezova'nın aktardığına göre, Pomaklar daha çok geleneksel tarım, hayvancılık ve maden işçiliği ile uğraşmaktadırlar. Bulgaristan'da bu alanlarda yaşanan sıkıntılar Pomakların durumunu derinden etkilemiştir. Özellikle tütün sektörüne rağbetin azalması ve Rodop bölgesindeki madenlerin kapatılması Pomakları fakirleştirmiştir (Nevrezova, 2016).

6.3. Romanlar (Çingeneler) İle İlişkiler

Romanların Hindistan'dan yayıldıklarına dair genel bir kanı vardır. Tomova'ya göre (1998), Romanlar Bulgaristan'a ilk olarak 13. Yüzyılda gelmiştir. Osmanlı belgelerinde adları ilk defa 1430 yılında geçen Romanlar, 1530 yılında yasal düzenlemelere dâhil edilmişlerdir. Osmanlı himayesindeki Bulgaristan Romanları etnik özelliklerini koruyarak, mutlu şekilde yaşamışlardır (Akt. Atasoy & Ertürk, 2010, s. 91).

Dünya geneline yayılan Romanların birçok ülkede birçok adı vardır. Bulgaristan ve Sırbistan'da bunlara "Tsigani" denilmektedir. Avrupa kıtasında "Sinti", "Manuşi",

“Kalo” ve “Roma” adı verilen büyük Roman alt etnik grupları yaşamaktadır. Bulgaristan’daki Romanlar “Roma” alt etnik gruptan sayılmaktadır. 1960’lardan sonra Komünist rejim ülkedeki tüm Romanları “Çingene kökenli Bulgar vatandaşlar” olarak tanımlamıştır (İvanova ve Krastev’den (2006) akt., Atasoy & Ertürk, 2010, s. 90).

1945–1955 yılları arasında Romanlar gayet özgür bir yaşama sahipti. Kendi kültür evlerini, gazete ve kitaplarını özgürce faaliyete geçirebiliyorlardı. Daha sonra gazeteleri, kitapları, dilleri yasaklandı (Büchsenschütz, 2000’den akt. Atasoy & Ertürk, 2010, s. 92).

Bulgar rejimi Türk ve Müslüman Romanları Bulgarlaştırmak için 1940’larda çalışmaya başlamış, 1960’larda bu çalışmaları hızlandırmıştır. 1962’den itibaren devlet dairelerine gönderilen yazılarda Romanların isteğe bağlı olarak Bulgarca isimler alabilecekleri yazılmıştır. 1981 yılından sonra ise bu keyfiyet zorunluluğa dönüştürülerek Romanların pasaportları Bulgar adlarıyla verilmiş, yeni doğanlara Bulgar adı verilmiştir. 1981–1985 yılları arasında 250 000 civarında Romanın ismi Bulgarcaya çevrilmiştir (Büchsenschütz, 2000’den akt., Atasoy & Ertürk, 2010, s. 93).

Bulgaristan’da yaşayan Romanların nüfus verileri aşağıda Tablo 41’de verilmiştir;

Tablo 41. 1905–2011 Yılları Arasında Bulgaristan Romanlarının Nüfusu*

Yıllar	Roman(Çingene) Sayısı	Genel Nüfusa Oranı (%)
1905	99.000	2.45
1910	122.296	2.81
1920	98.451	2.03
1926	134.844	2.46
1946	170.011	2.41
1956	194.000	2.54
1959	214.167	2.74
1976	373.200	4.26
1980	523.519	5.96
1989	576.927	6.45
1992	313.396	3.69
2001	370.908	4.67
2011	325.343	4.9

* (Slaveykov (2006) & Tomova, Pamporov, Milenkova’dan (2008) akt., Atasoy & Ertürk, 2010, s. 98-99; Yıldırım, 2016, s. 25; Demirtaş Coşkun, 2001, s. 20; National Statistical Institute, 2011).

Resmi olmayan rakamlara göre Roman nüfus 750 000 civarındır. Romanlar 2011 nüfus sayımında etnik kökenlerini belirtmedikleri için rakamlar arasında fark oluşmuştur. Roman nüfusun yoğun olarak yaşadığı yerler Filibe, Eski Zağra, İslimiye, Pazarcık, Burgaz, Sofya, Montana ve Hasköy’dür (Özlem, 2016b, s. 76).

Bulgar akademisyenlerin yaptıkları bazı çalışmalarda Bulgaristan'daki Romanların % 46'sı Türk Çingenesi olarak görülmektedir (Tomova'dan 1998, akt., Atasoy & Ertürk, 2010, s. 95). 1992 nüfus sayımlarında ise Bulgar Romanlarının %39.7'si Müslüman olarak görünmektedir (Atasoy & Ertürk, 2010, s. 97).

Bulgaristan'daki Türk Romanlarının % 56'sı Türkçeyi ana dil olarak kabul etmektedirler (Büchsenschütz'den 2000, akt., Atasoy & Ertürk, 2010, s. 96). 2001 yılı nüfus sayımında ana dilini Romanca olarak seçenlerin sayısı 327 882'dir (National Statistical Institute, 2004). Aynı sayımda Roman nüfusun 370 908 olduğu düşünüldüğünde, geriye kalan 43 026 kişinin Bulgarca ve Türkçe'yi ana dil olarak seçtiği sonucuna varılabilir.

“1994 yılında Roman iş gücünün yüzde 76'sı işsizlik sorunu yaşamıştır” (Maria Spirova, 2016'dan Akt., Özlem 2016b, s. 78) ve bu işsizlik 2000'li yıllarda da devam etmiş, AB üyeliği ile de çözülememiştir. Bulgar Hükümetinin verilerine göre, 2013 yılına gelindiğinde Roman nüfusun % 44.8'i işsiz, % 68.1'i ise sosyal güvencelerden yararlanamamaktaydı (Özlem, 2016b, s. 78-79). Romanların okuma oranları ise Tablo 42'de verilmiştir;

Tablo 42. Romanların okuma oranları (2001-2011)*

Eğitim Düzeyi	2001	2011
Yükseköğretim	% 0.2	% 0.5
Ortaöğretim	% 6.5	% 9
İlköğretim	% 70.1	% 68.7
Okula gitmeyenler	% 23.2	% 21.8

* (Atasoy, 2010b, s. 181).

Romanların anadillerinde eğitim görme isteği de çok düşük olmuştur. Bulgar Eğitim Bakanlığı verilerine göre, 2006'da 48, 2007'de 127 ve 2008'de de 52 kişi Roman dilinde eğitim talebinde bulunmuştur (Yıldırım, 2016, s. 108).

1970'li yıllarda isim değiştirme sırası Roman azınlığa uygulanmaya başlamış ve on yıl içinde 298 000 Müslüman Roman'ın ismi değiştirilmiştir (Özgür, 1999, s.74). 1942 yılında Fakülte olarak bilinen Sofya mahallelerinden birinde yaşayan Müslüman Romanların adlarının Bulgarcaya çevrilmesi ile başlayan süreç 1980'lere kadar sürmüştür (Ersoy Hacısalihoğlu & Hacısalihoğlu, 2012, s. 19, 634).

HÖH ulusal parti olma çabası çerçevesinde, 2005 seçim listelerinde 34 sandalyeden Müslüman Romanlara 2 sandalye vermiştir (Özgür Baklacioğlu, 2012, s. 479). Vidin'deki Romanlar 2001 seçimlerinde sadece 700 oy verirken, 2005 seçiminde

bu sayı 8026 oya çıkmıştır. Vidin'deki Roman nüfusun 15 000 olduğu düşünüldüğünde % 53'ünün HÖH'e oy verdiği görülür. 2001 seçimlerinde Dimitrovgrat'da Romanların dörtte biri, Svilengrat'ta sekizde biri HÖH'e oy vermiştir. 2005 seçimlerinde de Romanların % 5.5'i HÖH'e oy verince ATAKA lideri Siderov, "Bütün Çingeneler hırsız ve katildir" demiştir. (Nevrezova, 2006, s. 70-71).

Romanların 6 siyasi partisi bulunmaktadır. Bunlar; Eşit Toplum Modeli Hareketi (Движението за Равноправен Обществен Модел), "Evromoma" Siyasi Hareketi ((Политическо Движение "ЕВРОПОМА"), Avrupaî Güvenlik ve Entegrasyon (Европейска сигурност и интеграция), Dayanışma Partisi (Солидарност), "Birlik" Ulusal Hareketi (Национално Движение "Единство"), Birlik, İlerleme ve Adalet (Обединение, прогрес и справедливост) siyasi partileridir. Eşit Toplum Modeli Hareketi Lideri İliya İliev 2014 seçimlerinde HÖH'ten milletvekili seçilmiştir. Yine Roman kökenli Aleksandır Metodiev'de HÖH'ten milletvekili seçilmiştir. Bulgaristan'daki Romanların siyasi partilerinden Evromo, Avrupaî Güvenlik ve Entegrasyon ve "Birlik" Ulusal Hareketi Bulgar etnik grubun partisi olan Bulgaristan Sosyalist Partisi'ne; Dayanışma Partisi ise Bulgaristan'ın Avrupalı Geleceği için Vatandaşlar Girişimi'ne (GERB) yakın politika izlemektedir. HÖH'ün Romanlara dönük siyasi açılımları Türk ve Müslüman Romanların partiye ilgi duymalarını sağlamıştır. HÖH eski Genel Başkanı Lütfi Mestan, 2014 seçimlerinde Romanlardan en çok oy alan partinin HÖH olduğunu belirtmiştir (Özlem 2016b, s. 85-88).

Açık Toplum Enstitüsünün (Open Society Institute) 28 Kasım 2013 tarihli Bulgaristan'daki nefret söylemi çalışmasına göre, Bulgaristan'da en çok nefret söylemine maruz kalanlar arasında ilk sırada % 90 oranla Romanlar, ikinci sırada % 58 civarı ile Türkler yer almaktadır (Ivanova, 2013, s. 11).

1955'ten sonra Pomak ve Romanların Türk ismi almalarına izin verilmedi (Öztürk, 2012, s. 239). 1970'li yıllarda Pomaklara ve 1980'lerin başında Müslüman Romanlara yapılan asimilasyon faaliyetler Türk toplumunu tedirgin etmiş, ancak mücadele ettiklerine dair bir vaka görülmemiştir (Öztürk, 2012, s. 241). Türkler ve Romanlar arasındaki sosyal mesafeyi 2000 yılında araştıran Yanakiev aşağıdaki sonuçlara ulaşmıştır (Yanakiev, 2018, s.53, Tablo 4);

Tablo 43. Türkler ve Romanlar arasındaki sosyal mesafe

Türk/Roman azınlıktan hangisini kabul edersin?	Türkler-Romanları	Romanlar-Türkleri
Eş/koca	% 17	% 65
Yakın arkadaş	% 42	% 84.5
Komşu	% 26	% 79
İş yerinde arkadaş	% 39	% 83
Aynı şehirden olma (hemşehri)	% 34	% 77
Aynı ülkeden olma	% 50	% 77

Tablo verilerinde; Türklerle Roma etnik grubu arasındaki ilişkileri ölçen ankette; Romalarla “*evlilik yapmak isteyen*” Türklerin oranı % 17; “*yakın arkadaş*” olurum diyenlerin oranı % 42; “*komşu*” olurum diyenlerin oranı % 26; “*iş arkadaş*” olurum diyenlerin oranı % 39 olarak tespit edilmiştir. Roma etnik grubunda Türklerle evliliğe evet diyenlerin oranı % 65; yakın arkadaşlığa evet diyenlerin oranı % 85; “*komşuluğa*” evet diyenlerin oranı % 79; “*iş arkadaşlığına*” evet diyen Romanların oranı % 83 olarak bulunmuştur (Yanakiev, 2018, s. 53; Tablo-4).

Alna çalışmamız sırasında Kırcaali'deki “Türk Çingener” mahallesinde Romanların uydudan Türkiye'deki televizyon yayınlarını takip edip, izlediklerine ve Türk şarkıcılarını dinlediklerine şahit olduk. Bölgedeki diğer Türklerle karşılaştırıldığında bu konuda onlara fark attıklarını gördük. Ayrıca HÖH'ü desteklediklerini beyan etmişlerdir. Kendisini Türk hissedenden Roma etnisitesine ait insanlar, Türklerle iyi ilişkiler kurmakta ve Türkçe konuşmaktadırlar.

6.4. Diğer Etnik Gruplarla İlişkiler

Bulgaristan'da Romanca konuşan Ulahlar, Yahudiler, Ermeniler, Müslüman Tatarlar ve Hristiyan Gagavuzlar yaşamaktadır. Bu azınlık gruplarından Tatar ve Gagavuz toplulukların Türklerle ilişkileri olumludur. Bulgarlarla içi içe yaşayan Ermeniler ile ‘mesafeli’ bir ilişkiye sahipler.

YEDİNCİ BÖLÜM

7. ETNİK SİYASET VE SİYASAL KATILIM ÖRNEĞİ OLARAK HAK VE ÖZGÜRLÜKLER HAREKETİ (HÖH)

7.1. Komünizmin Çöküşünden Günümüze Bulgaristan’da Siyasi Durum

Varşova Paktı’nın yıkılmasıyla Bulgaristan dış politikasında ciddi değişiklikler ve yönelmeler olmuş; NATO ve AB’ye üyelik perspektifi ön plana çıkmıştı. Bu yönelme ve eksen kayması Rusya ile ekonomik ve siyasi ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Yugoslavyanın dağılmasıyla çıkan çatışmalarda Bulgaristan, topraklarını ABD ve NATO birliklerine açmış; Balkanlara barış gücü gönderme kararı alan Rusya’ya ise hava sahasını kapatmıştı. 1989’da SSCB ile Bulgaristan arasındaki ticaret hacmi 15 milyar Dolar iken, 2005’te bu rakam 3 milyar Dolara indi. İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesi için alt yapı yarım asırda ancak kurulabilmişti ve Doğu Avrupa ülkeleri arasında Sovyet ekonomisine en fazla entegre olan ülke Bulgaristan idi. (Kamalov, 2007, s. 106).

1999’da Yugoslavya’ya NATO’nun yaptığı hava harekâtına Bulgaristan’ın verdiği destek 2004’te gerçekleşen NATO üyeliğinde etkili oldu (Dayıoğlu, 2012, s. 303). Bulgaristan, Haziran 2004’teki AB uyum müzakerelerinde yer alan 31 faslın tamamını tamamladı ve 1 Ocak 2007’de AB’ye üyesi oldu (Arman & Mandacı , 2014, s. 56).

1990 yılından bu yana Bulgaristan’da demokratik seçimler yapılmaktadır. Türk azınlığın desteklediği ve Bulgar kamuoyunda Türk azınlığın partisi olarak bilinen HÖH, 1990 yılından bu yana seçimlere katılmakta ve Bulgaristan siyasi katılımına katkı sunmaktadır. HÖH’ün Bulgar siyaset arenasında yer edinebilmesi kolay olmamıştır. Aşağıdaki bölümlerde HÖH’ün yaşadığı bu siyasi katılım süreci ele alınmaktadır.

7.2. Etnik azınlık siyaseti ve siyasi arenada HÖH ³³

Etnik azınlıkların siyasi harekete meyletmesi bir hak olarak kabul edilebildiği gibi, bölücü, kışkırtıcı ve toplumsal entegrasyonu engelleyici bir faaliyet olarak da görülebilmektedir. Boyadjiev’e (1993) göre, etnik partilerin kurulması ulusal bütünlüğü tehdit etmekte, toplumdaki etnik farklılıkları ve uçurumları derinleştirmekte ve bölücü eğilimlere temel teşkil etmektedir. Kohen (1995) ise etnik partilerin sorunları, çatışmaları siyasi platforma çekerek etnik sorunların barışçıl bir şekilde çözümünü sağlamakta,

³³ Bulgarca adı “Dvijenie za Prava i Svobodi”.

devletle etnik azınlıklar arasındaki iletişimi gerçekleştirmekte ve azınlıklar ile çoğunluk arasındaki eşitsizliği nispeten azaltmakta olduğu görüşündedir. (Akt., Özgür, 1999, s. 26).

Yukarıdaki değerlendirmeler ışığında HÖH'ün Bulgaristan'daki faaliyetlerine bakıldığında, her zaman barışçıl, yapıcı ve tüm Bulgaristan'ın menfaati için çalışan bir parti olduğu; etnik barışı etnik çatışmaların önüne koyduğu söylenebilir. Başlangıçta sadece Türk ve Müslüman azınlığın partisi olarak faaliyet göstermişse de zamanla, Bulgaristan siyasetinde belirleyici ve çoğunluğa hitap eden bir siyasal hareket haline gelmiştir. HÖH konusunda önemli çalışmalara imza atan akademisyen Özgür'ün tespitlerine göre, Bosna Savaşı esnasında Bulgaristan Batı'dan yana tavır almış, Makedonya'yı tanımış ve neticede de komşuları Sırbistan ve Yunanistan'ı karşısına almıştır. Bulgaristan yönetiminin bu kararlarını HÖH de desteklemiştir. Yine HÖH, Bosna savaşında radikal eğilimlere sahip Boşnakları yatıştırmak konusunda önemli işlevleri yerine getirmiştir (Özgür, 1999, s. 393, 396, 400).

(HÖH Seçim Broşürü)

HÖH'ün kuruluş sürecini kurucu lideri Ahmet Doğan'dan dinleyelim: *“Bulgaristan'daki Türk-Müslüman azınlığa yapılan baskılar uzun bir geçmişe sahip olsa da son üç evresini vurgulamakta yarar var. Bunlar; 1960'larda Bulgaristan Romalarına (Çingeneler) yapılan baskılar; 1972-73 yıllarında Bulgaristan'daki Pomaklara yapılan baskılar ve nihayet Bulgaristan'da Türk azınlığa yapılan geniş çaplı zorla isim değiştirme*

ve zorla göç ettirme kampanyaları ve baskılarıdır. Bulgar hükümetinin Aralık 1985- Mart 1986 yıllarında Türklere karşı yoğun olarak başlattığı baskıları görene kadar Romalara ve Pomaklara yapılanların Türklere yapılamayacağını zannediyorduk. Bulgar hükümetinin bize karşı başlattığı baskı ve asimilasyon kampanyaları son yüzyılda görülen en büyük kapmanyaydı. Bu baskı ve saldırılar karşısında haklarımızı koruyup savunmak için Nisan 1985'te, 18 arkadaşım ile birlikte illegal bir Örgüt (Türk Milli Kurtuluş Hareketini) kurduk. Bu hareket, Türk azınlığa uygulanan baskı ve eritme politikalarına direnmek ve Türk kimliğini korumaktı. İlk etapta Örgütün faaliyetleri ilk etapta Kuzey Bulgaristan'da yoğunlaştı ve peşinden Kırcaali, Burgaz, Şumnu, Razgrad ve Rusçuk bölgelerine yayıldı. Pomak bölgelerinde örgüt faal değildi. Bulgaristan'daki Komünist dönemde örgütümüz en güçlü muhalefeti oluşturdu. Öncelikli hedefimiz tüm vatandaşlar için insan hakları, demokratik hak ve özgürlükler olmuştur. Terörist metot ve yöntemlerden uzak durarak, rejimle mücadeleye giriştik: baskı ve vahşetlerle ilgili bilgi ve kanıt toplayıp bunları Bulgaristan'daki, Türkiye'deki ve Avrupa'daki yabancı misyonlara, gazetecilere ve medyaya iletmiyorduk. Fakat Haziran 1986'da, ben dâhil örgütümüzün 19 üyesi tutuklanarak cezaevine kondu ve verilen 3,5 yıl cezanın 9 ayını hücrede geçirdim. Jivkov'un istifasıyla başlayan yumuşama sürecinde 22.12.1989'da serbest bırakıldım ve Türk Milli Kurtuluş Hareketini, Hak ve Özgürlükler Hareketi olarak partileşmeye karar verdik. 26-27 Mart 1990 tarihlerinde benim liderliğimde Bulgaristan Türkleri, Hak ve Özgürlükler Hareketini kurdu. 26.04.1990'da resmen tescillenen HÖH, iki ay sonra yapılan ilk seçimlere (Haziran 1990) katıldı. İki turlu olarak yapılan seçimlerde 400 kişilik meclisin % 5'ini oluşturarak 23 milletvekili çıkardı" (Sadal, V., Kişisel görüşme, 4 Kasım 1998).

HÖH, Bulgaristan'ın Türk azınlığa çok ağır asimilasyon politikası uyguladığında dahi, terörizme prim vermemiş, daima demokratik usullerle mücadelesini sürdürmüştür. HÖH'e destek konusunda Türk azınlığın tavrı, Milbrath ve Goel'in (1977) siyasal katılım türlerinden 'gladyatör' bir tavır olarak görülebilir. Çünkü Türk azınlık oy verme eğilimi dışında, HÖH etrafında kenetlenerek eylem yapma, kınama, bildiri yayınlama, yürüyüş yapma, protestolara katılma, gibi etnik mobilizasyon faaliyetlerinde de bulunmuştur. Jivkov döneminde maruz kaldığı baskı, yıldırma, sindirme ve asimilasyon sürecinde dahi Türk azınlık demokratik yollardan ayrılmamıştır. Balcı ve arkadaşlarına göre, demokratik yolların kapalı olduğu sistemlerde siyasal katılım yerini şiddete ve terör eylemlerine

bırakır (Balcı vd., 2013, s. 57). Türk azınlık ise siyasal eylemlerini uluslararası hukukun tanıdığı meşruiyet sınırları içinde tutmuştur. Pragmatik ve kişisel kaygıları bir yana bırakıp, Türk/Müslüman azınlığın bekasıyla ilgili konularda (zorla ad değiştirme, Türkçe konuşma yasağı, etnik kimliklerinin inkârı, dini/kültürel ritüellere getirilen yasaklar, zorla göç ettirme, gibi) taviz vermemiş, mücadelesini yoğunlaştırmıştır.

Haziran 1990'da AGİT, ulusal azınlıklara mensup kişilerin kendi partilerini kurma ve siyasal hayata katılma haklarının olduğunu (Özgür, 1999, s. 30) kabul etmesine rağmen 1991'de Bulgaristan Anayasası'nın 11/4 ve 44/2 maddelerindeki, “siyasi partilerin etnik ve dini temellere göre kurulmasının yasak olduğu” hükümleri gereğince kapatılması için dava açmıştır. HÖH parti tüzüğünde, tüm Bulgaristan vatandaşlarının hak, özgürlük ve birliği için uluslararası hukuka uygun hareket edeceğini beyan etmiştir. Anayasa Mahkemesi 21.04.1992'de kapatma davasını reddetmiştir (Özlem, 2008, s. 356).

12 Temmuz 1991'de Bulgaristan Cumhuriyeti'nin yeni anayasasının kabul edilmesinin ardından, Parlamento kendisini feshedip, 13 Ekim 1991'de genel seçimlere gitmiştir. Yapılan seçimlerde Parlamento üye sayısı 240'a indirilmiştir. Filip Dimitrov liderliğinde DGB üyeleri ve bağımsızlardan oluşan yeni hükümetin kurulmasından sonra, 20 Ocak 1992'de ilk kez halkoyuyla yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Jeleve ikinci kez bu göreve seçildi. 1994 seçimlerinde Bulgaristan Sosyalist Partisi (BSP) iki küçük sol partiyle ittifak yaptı. BTHB ve Demokratik Parti'de birleşerek Halk Birliği'ni oluşturup, seçime girdi. 1994 seçimlerine Bulgar İşadamları Birliği de (BİB) katıldı. Cumhurbaşkanı Stoyanov'un 19 Şubat 1997'de Parlamento'yu feshetmesiyle 19 Nisan 1997'de yeniden seçim gidildi ve yeni hükümeti Ivan Kostov kurdu.

17 Haziran 2001'de genel seçimler yapıldı. Seçimlerde eski Kral II. Simeon'un “II. Simeon Ulusal Hareketi” (NDSV) en yüksek oyu aldı. Seçimlerde BSP, Bulgaristan İçin Koalisyon (BİK) adı verilen bir oluşumla seçime girdi. HÖH ise, Liberal Birlik ve Evroroma ile ittifak yaparak seçimlere katıldı. 2001 seçim sonuçları NDSV ile HÖH'ü koalisyon ortağı yaptı. Hükümet 20 Temmuz 2001'de kuruldu. Eski kral Simeon'un başbakan olduğu bu seçimde ilk kez bir kral seçimle başbakan oldu ve HÖH'te koalisyon hükümetinde yer aldı. 16 bakandan oluşan hükümette HÖH iki bakanlık (Tarım ve Orman ile Doğal Afetler ve Sanayi Kazaları Bakanlıkları), dört bakan yardımcılığı (Milli Savunma, Maliye, Ekonomi, Bölgesel Gelişme ve Çevre), üç valilik (Sofya, Razgrad, Eski Cuma) ve 6 vali yardımcılığı elde etti. 2001 yılı Kasım'ında yapılan

cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, HÖH'ün desteklediği BSP lideri Georgi Pırvanov Cumhurbaşkanı seçildi.

25 Haziran 2005'te yapılan genel seçimlerde en çok milletvekilini BSP liderliğindeki BİK (82) çıkardı. 2005 seçimine birçok yeni parti girdi. Bunlar Birleşik Demokratik Güçler, Güçlü Bulgaristan İçin Demokratlar ve Bulgaristan Halk Birliği gibi. 2005 seçimleri sonunda BSP liderliğinde NDSV ve HÖH'ten oluşan koalisyon hükümeti kuruldu. BSP lideri Sergey Stanişev başbakan oldu. 17 bakandan oluşan hükümette HÖH, Başbakan Yardımcılığı ve Doğal Afetler ve Sanayi Kazaları Bakanlığı'nın yanı sıra, Çevre ve Su ile Tarım ve Orman Bakanlıklarını aldı (Dayıoğlu A. , 2012, s. 287-292). Türk düşmanlığıyla bilinen ATAKA lideri Siderov'un HÖH'e karşı ağır muhalefeti sonucu, 28 Temmuz 2005'te güvenoyu alamayan hükümet düştü. Aynı yıl ATAKA, etnik temelli parti olarak gördüğü HÖH'ün kapatılması için mahkemeye başvurdu, fakat talebi reddedildi. Ekim ayında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimini HÖH'ün ikinci kez desteklediği Pırvanov kazandı. Rakibi ATAKA lideri Sirdenov ise, Pırvanov'u "Türklerin kuklası" (Milliyet, 17.08.2005) olmakla suçlamaya devam etti. Bulgaristan 01.01.2007'de AB üyesi oldu. 14.02.2007'de çıkarılan bir yasa ile Türkiye'deki Bulgaristan vatandaşı Türklerin Avrupa Parlamentosu (AP) seçimlerinde oy kullanması yasaklandı. AP seçimlerinde oy kullanmak için seçimden en az 3 ay önce herhangi bir AB üyesi ülkeye gidip seçimlere kadar buralarda ikamet etme şartı getirildi (Radikal, 15.02.2007). Bu engele rağmen yapılan ilk AP seçiminde HÖH 4 milletvekili çıkarmayı başardı.

Bulgaristan'da 5 Temmuz 2009'da yapılan seçimlerde Jivkov'un eski Koruma müdürü ve Sofya eski Belediye Başkanı Borisov'un liderliğindeki Bulgaristan'ın Avrupalı Geleceği için Vatandaşlar Girişimi (GERB) en çok milletvekili çıkaran parti oldu. Azınlık hükümeti kuran GERB'e ATAKA, Mavi Koalisyon ve Düzen, Meşruiyet ve Güvenlik Partisi destek verdi. Kabinede Türk kökenli heykeltıraş Vejdi Raşidov³⁴ Kültür Bakanı oldu (Dayıoğlu, 2012, s. 296, 299).

Bulgaristan'da yapılan yerel seçimler HÖH'ün genel seçimlere nazaran daha başarılı olduğu söylenebilir. 1991 yerel seçimlerinde HÖH, 28 ilçe başkanlığı, 653 köy muhtarlığı ve 1144 ilçe danışman üyeliğine sahip oldu (Özgür, 1999, s. 121). 1995

³⁴ Türk tiyatrolarının 28 Temmuz 2010 tarihli 152 numaralı Bakanlar Kurulu Kararnamesiyle kapatılması Raşidov'un Kültür Bakanı olduğu döneme denk gelmektedir (Kırcaali Haber, 2010).

yılındaki yerel seçimlerde toplam 255 Belediye başkanlığından 26'sını HÖH kazandı (BYEGM, 1995). 2003 yerel seçimlerinde ise ikinci parti olup, 31 belediye başkanı, 700 belediye meclis üyesi, 550 muhtar ve 230 atamalı muhtar elde etti (Akın, 2015, s. 139).

Nevrezova'nın vurguladığı haliyle HÖH şovenizme, intikama, köktendinciliğe, özerkliğe karşı; Bulgaristan'da yaşayan diğer etnik kültürlerle saygılı ve onların uyum içinde olmasını ve çok kültürlülüğü destekleyen; Bulgaristan vatandaşlarıyla uyumlu olmayı ve tüm halkların eşitliği ilkesini benimseyen; azınlıkların hak ve özgürlüklerini savunan; kanunlara ve evrensel değerlere saygılı bir partidir (Nevrezova., 2006, s. 63).

HÖH'ün ırkçı bir parti olmayıp, tüm Bulgaristan'ın partisi olduğunun göstergelerinden birisi de 2005 seçimlerinde 34 milletvekili kontenjanının 4'ünü Pomaklara, 2'sini Müslüman Romanlara ve 5'ini Bulgar asıllı milletvekillerine ayırması gösterilebilir (Özgür Baklacioğlu, 2012, s. 479).

Liberal demokrat bir parti olan HÖH'ün Tüzüğü'nün 1. Maddesinde (2), "HÖH, Liberal Enternasyonal (LI), Avrupa liberal-demokratik ve reformlar partisinin (ELDR) üyesi olup, bir liberal-demokratik partidir"; 2. Maddesinde, Hak ve Özgürlükler Hareketi'nin temel amaçları (1), "Ülkedeki tüm toplulukların hak ve özgürlüklerine saygı gösterilerek, takip edici ve kesin milli politika oluşumu sayesinde Bulgaristan vatandaşları arasında anlaşma, birlik ve eşitliğe ulaşılması"; (2) "Bulgaristan Cumhuriyeti'ndeki azınlıklara, hak ve özgürlükler sağlanması için ulusal yasamanın, uluslararası prensip ve normlar ile uyum sağlanması"; (3) "Tüm toplulukların özgürlükler ve sosyal güvenlik, haklarında eşitlik için, etnik ve dini nefret ve ayrımcılığın oluşmaması için sosyal garanti ve hakların oluşturulması" denilmektedir (Hak ve Özgürlükler Hareketi, 2018).

HÖH'te zaman içinde çeşitli çekişmeler yaşandı, partiden ihraçlar oldu. Ayrılanlar benzer partiler kurdular. Başbakan Borisov iktidarı döneminde (2009-2013) HÖH'lü politikacılara yolsuzluk soruşturmaları açıldı. HÖH lideri Doğan, 19 Ocak 2013 yılında partisinin genel kurul toplantısında suikast girişimine uğrayınca Borisov'u ve Türkiye'yi suçladı (Özlem, 2015a, s. 105).

HÖH'ün Bulgaristan'ın kitle partileriyle olan ilişkilerine bakıldığında; 1992-94 yılları arasında Başbakan Lyuben Berov Hükümetinde Bulgaristan Sosyalist Partisi ile 2001-2005 yılları arasında Başbakan Simeon Sakskoburggotski Hükümetinde ülkenin eski kralının partisi olan II. Simeon Ulusal Hareketi (NDSV) ile 2005 ve 2009 yıllarında

Başbakan Sergey Stanişev Hükümetinde NDSV ve BSP ile ve yine Mayıs 2013 tarihinde BSP ile koalisyon ortağı olarak iktidarda bulunduğu görülür (Arman & Mandacı, 2014, s. 54). HÖH artık Bulgaristan’da kilit parti durumuna gelmiştir.

7.3. Azınlık oyları ve Türk azınlıkta oy verme eğilimleri

1990 yılında resmi ve yasal bir siyasi parti olarak Bulgar siyasetinde boy gösteren HÖH, 1990 yılından itibaren girdiği seçimlerde parlamentodaki sandalye sayısını artırmış; Türk/Müslüman azınlığın ve diğer azınlıkların haklarını savunan, Bulgaristan’ın menfaatlerini gözetten bir parti olmuştur.

Komünist dönemin bitişinden sonra yapılan seçimlerde partilerin çıkardıkları milletvekili sayıları Tablo 44’te gösterilmiştir;

Tablo 44. 1990-2014 yılları arasında Bulgaristan seçim sonuçları*

Partiler	1990	1991	1994	1997	2001	2005	2009	2013	2014
HÖH	23	24	15	19	21	34	38	36	38
BSP	211	106	125	58	48	82	40	84	39
DGB	144	110	69	137	51	-	-	-	-
BTHP	16	-	-	-	-	-	-	-	-
VB	2	-	-	-	-	-	-	-	-
SDP	1	-	-	-	-	-	-	-	-
İP	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Bağımsız	2	-	-	-	-	-	-	-	-
HB	-	-	18	-	-	-	-	-	-
BİB	-	-	13	12	-	-	-	-	-
Ulusal Kurtuluş için Birlik	-	-	19	-	-	-	-	-	-
Avrupa Solu	-	-	-	14	-	-	-	-	-
NDSV	-	-	-	-	120	53	-	-	-
ATAKA	-	-	-	-	-	21	21	23	11
BDG	-	-	-	-	-	20	-	-	-
GBİD	-	-	-	-	-	17	-	-	-
BHB	-	-	-	-	-	13	-	-	-
GERB	-	-	-	-	-	-	116	97	84
SDS-DSP	-	-	-	-	-	-	15	-	-
RZS	-	-	-	-	-	-	10	-	-
RB	-	-	-	-	-	-	-	-	23
ABV	-	-	-	-	-	-	-	-	11
Sansürlsüz Bulgaristan	-	-	-	-	-	-	-	-	15
Vatanseverlik Cephesi	-	-	-	-	-	-	-	-	19
Toplam	400	240	240	240	240	240	240	240	240

*(Álvarez-Rivera, 2014).

Tablo 44’teki verilere göre, HÖH 23 sandalye ile girdiği mecliste 1994 yılında bir düşüş göstermişse de, 2014 yılına gelindiğinde kazanılan sandalye sayısının yaklaşık iki katına çıktığı görülmektedir. Bulgaristan’da yapılan demokratik seçimlerde HÖH’e ait detaylı sayısal bilgiler Tablo 45’te gösterilmiştir;

Tablo 45. 1990-2014 arası parlamento seçimlerinde HÖH oy oranları ve milletvekili sayıları*

	Seçim Yılları								
	1990	1991	1994	1997	2001	2005	2009	2013	2014
Alınan Oy Sayısı	491.596	418.168	283.094	323.429	340.395	467.400	610.512	400.466	487.134
Alınan Oy Oranı (%)	8.03	7.55	5.44	7.60	7.45	12.81	14.4	11.3	14.84
Milletvekili Sayısı	23	24	15	19	21	34	38	36	38
Toplam Milletvekili	400	240	240	240	240	240	240	240	240
Seçime Katılım (%)	90.8	83.9	78	62.9	67.03	55.76	60.9	51.4	51.05
Parlamento Sırası	3/7	3/3	3/5	3/5	3/5	3/7	3/6	3/4	3/8

* (Akın,2015, s. 137).

Tablo 45'teki bilgilere göre, 1990 yılındaki ilk seçimde 491 000 oy alan HÖH, girdiği tüm seçimlerde en düşük oyu 1994 yılında (283 094) almıştır. Seçime katılım oranı içerisinde değerlendirdiğimizde ise, HÖH en yüksek oyu 2014 yılında (% 14.84), en düşük oyu ise, 1994 yılında (% 5.4) almıştır. HÖH, 2009 yılında aldığı oy sayısına (610 512) hiç bir seçimde ulaşamamıştır. HÖH her seçimde 3. Parti olma konumunu korumuştur.

Özgür'e (2013) göre, 1995 seçiminde HÖH'ün aldığı oyların % 87'sini Türkler vermiştir (Akt., Akın, 2015, s. 68). Chukov'a göre, 1990 yılındaki ilk demokratik seçimlerde HÖH 540 000 oy sayısı ile Türk seçmenin % 95'inin oyunu almıştır 1991 yılında kurulan Türk Demokrat Parti seçimlerde başarılı olamadı. Bulgaristan'da yaşayan Türkler 1994 yılında bir başka partiyi de kurdular: Demokratik Değişim Partisi. Aynı yıl yapılan seçimlerde bu parti genel oyların % 0.2'sini ve Türk oylarının da % 4'ünü alabildi (Chukov, 2018).

Tabloda yer almayan 2017 seçimlerinde HÖH oyların % 8.9'unu alarak 26 milletvekili çıkarmıştır. 2017 seçimlerinde Türk azınlığın partilerinden olan DOST Partisi ile Hürriyet ve Şeref Partisi oyların % 2.95'ini aldı fakat AB üyesi diğer ülkeler ile karşılaştırıldığında yüksek sayılacak % 4'lük seçim barajını aşamadılar. Yurtdışı oyların % 17.38'i DOST Birliği'ne, % 11.98'i HÖH'e gitmiştir (Sputnik Türkiye, 2017).

HÖH'ün AB Parlamentosundaki temsil durumu Tablo 46'da gösterilmiştir;

Tablo 46. Avrupa Parlamentosundaki HÖH Milletvekili Sayı ve Oranları (2007-2014)*

AP Seçim Yılı	Milletvekili Sayısı	Oran (%)
2007	-	20.2
2009	3	14.1
2014	4	17.27

* NSD , 2007; NSD, 2009 & NSD 2014 verilerinden uyarlanmıştır.

Tablo 46'daki sonuçlara göre, 2007 AB Parlamentosu seçimlerinde HÖH % 20.26 oy almıştır. Bulgaristan dışından da HÖH'e % 15.82 oranında oy gelmiştir. Bulgaristan'da Kırcaali (% 75.12), Razgrad (% 64.03), Eskicuma (% 52.82), Silistre (% 49.21), Şumnu (% 41.73), Smolyan (% 27.44) ve Blagoevrad (% 31.72) en yüksek oy veren yerler olmuştur (NSD, 2007). 2009 AB Parlamentosu seçimlerinde HÖH % 14.14 oy almıştır. Kırcaali (% 69.98), Razgrad (% 58.11), Eskicuma (% 46.88), Silistre (% 42.95), Şumnu (% 31.50), Smolyan (% 23.30) ve Blagoevrad'an (% 18.46) (NSD, 2010) yüksek oylar gelmesine rağmen bir önceki seçime göre oyların çok düştüğü görülmektedir. 2014 AB seçimlerinde ise, Bulgaristan AB Parlamentosuna 17 milletvekili göndermiştir. Bunlardan 4'ü HÖH milletvekilidir. HÖH bu seçimde oylarını yükselterek % 17.27'ye çıkarmıştır. Aşağıdaki Tablo 47'de HÖH'ün yıllar göre oy aldığı bölgeler ve oy oranları gösterilmiştir;

Tablo 47. 2001-2005 Genel Seçimlerinde HÖH'ün Oy Aldığı Sancaklar*

Sancak	1994	1997	2001	2005	2009	2013	2014
Kırcaali	% 50.47	% 59.94	% 58.07	% 67.32	% 68.60	% 59.77	% 70.43
Burgaz	% 8.70	% 10.34	% 10.56	% 15.06	% 15.61	% 11.56	% 15.56
Blagoevrad	% 9.76	% 12.21	% 10.87	% 18.51	% 17.74	% 12.81	% 16.57
Plevne	% 1.19	% 2.83	% 2.34	% 7.25	% 6.98	% 7.25	% 9.05
Razgrad	% 34.38	% 36.47	% 30.85	% 45.97	% 55.14	% 46.62	% 55.88
Eski Cuma	% 20.65	% 23.37	% 27.20	% 37.84	% 42.88	% 35.23	% 43.17
Smolyan	% 4.97	% 6.60	% 6.19	% 15.25	% 23.46	% 17.65	% 22.40
Şumnu	% 18.13	% 22.03	% 20.93	% 27.48	% 32.47	% 28.73	% 34.44
Silistre	% 18.25	% 23.32	% 28.30	% 36.12	% 39.14	% 28.28	% 34.30
Yurtdışı oy	-	-	-	-	% 61.18	% 49.13	% 43.40

* European Election Database, 2001; NSD, 1994; NSD, 1997; NSD, 2005; NSD, 2009; NSD, 2013; NSD, 2014 verilerinden uyarlanmıştır.

Tablo 47'deki verilere göre, HÖH en yüksek oyu Kırcaali ve Razgrad'tan almaktadır. HÖH'ün aldığı oylar yıllara göre artmaktadır. HÖH'ün en düşük oy aldığı yer Plevne'dir. HÖH'ün Bulgaristan dışından aldığı oylar ise, 2009'dan 2014 yılına kadar yaklaşık % 17 düşmüştür.

Alpha Research Ajansın (2009) araştırmasına göre, HÖH'e oy verenlerin % 83'ü Türk'tür. HÖH oylarının “% 83'ünü kırsal kesimden (2001'de % 67) ve % 46'sını ilköğretim ve altı düzeyde eğitime” sahip olanlardan almaktadır (Syuleymanova, 2010, s. 74). HÖH'te yer alan Bulgarların oranı 2001 seçimlerinde % 2 ve 2009 seçimlerinde % 9'dur (Syuleymanova, 2010, s. 75). HÖH Türkiye'den 2005'te 42 596; 2009'da 88 237 oy almıştır (Syuleymanova, 2010, s. 80-82).

Syuleymanova'nın 2010 yılında yaptığı ve katılımcıların % 61'inin HÖH üyesi olduğu alan çalışması verilerine göre ankete katılanların % 40'ı HÖH'ü bir azınlık partisi olarak, % 60'ı tüm Bulgaristan'ın partisi olarak gördüğünü beyan etmiştir. Katılımcıların % 22'si HÖH'ün sadece azınlık sorunlarıyla ilgilenmesini, % 78'i ise HÖH'ün tüm vatandaşların sorunlarıyla ilgilenmesi gerektiğini belirtmiştir. “HÖH oylarını nasıl artırabilir” sorusuna cevap verenlerin % 75'i “HÖH'ün Türk partisi imajından kurtulması” gerektiğini belirtmişlerdir. Katılımcıların % 31'i HÖH'e aldığı azınlık oyları yeter derken, % 69'u HÖH'ün herkesten oy alabilecek şekilde politika üretmesi gerektiğini beyan etmiştir. Katılımcıların % 53'ü HÖH Türklerden oluştuğu için oy verdiğini ve % 75'i HÖH'ün azınlık haklarını koruduğunu belirtmiştir (Syuleymanova, 2010, s. 87, 89, 91, 92, 96, 101).

1997 seçimlerine HÖH, ONS adı altındaki ittifak ile Yeşil Parti, Demokratik Merkez Parti, Ulusal Dayanışma Birliği, Bulgar Krallığı Federasyonu, Yeni Seçim adlı siyasal oluşumlarla birlikte katılmıştır (NSD, 1997).

Kırcaali Belediye Başkanı Rasim Musa 1195 yerel seçimlerinde Kırcaali'deki durumu şöyle özetlemiştir: “- Oyların yaklaşık % 98'i Türklerden geldi. Çingeneleden 2000 oy, Bulgarlardan da (Pomaklar dâhil) 1400 oy gelmiştir. Pomak oylarının % 40'ı bize geldi, % 60'ı da SDS'ye gitti. Çingene oylarının ise % 85'i bize, geri kalanı ise SDS'ye gitti. Kırcaali'de Pomak nüfus az olduğundan etkileri sınırlı. Pomak nüfusun yoğunluğu Ardino'dan başlayarak Güneye doğru artıyor. Seçimlerde bu bölgede Türklerle Bulgarlar yarıştı” (Sadal, V. Kişisel görüşme, 10 Ağustos 1998).

7.4. Azınlıkların siyasete katılımında HÖH modeli

Siyasal süreçlere katılım konusunda çeşitli yaklaşımlar vardır. Bunlardan Carole Pateman, demokrasilerde sadece seçimlere katılarak birini temsilci olarak parlamentolara göndermeyi sınırlı bir siyasal katılım olarak değerlendirir ve asıl olanın siyasal süreçlere tam anlamıyla katılım olduğunu vurgular (Pateman, 1970). Bulgaristan’da yaşanan sosyal, siyasal ve ekonomik sorunların çözümünde siyasal katılımın niteliği ve niceliği önem arz eder. Sık olarak gündeme gelen yolsuzluklar, bozuk ekonomik düzen ve azınlıkların eşit vatandaş olmalarının önüne geçen uygulamalar, tabandan yukarıya doğru sağlanacak siyasal katılım ile düzeltilebilecek sorunlardır. Tabandan yukarıya doğru sağlanabilecek siyasal bir yapının aracıları ise siyasal partiler ve sivil toplum örgütleridir. Bulgaristan’daki Türkler bu konuda gerekli adımları atmaktadırlar ancak, diğer etnisitelerde de bu yönde yapılanmaların gerçekleşmesi gerekir. Özellikle Pomaklar bu noktada rol alabilirler, zira en yoğun baskı ve asimilasyona bunlar maruz kalmışlardır.

Bulgaristan’da Yanakiev’in 1997 yılında yaptığı saha çalışmasında azınlıkların siyasi hayata dâhil olması konusunda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır; azınlıkların milli mecliste kendilerini temsil etmelerine Hristiyan Bulgarlardan, 1997 yılında 18-85 yaş grubundakilerin % 50’si; 1999 yılında 18-30 yaş grubundakilerin % 44’ü; 16-19 yaş grubundaki öğrencilerin % 40’ı “evet” demişlerdir. Azınlıkların yerel yönetimlerde kendilerini temsil etmelerine Hristiyan Bulgarlardan, 1997 yılında 18-85 yaş grubundakilerin % 47’si; 1999 yılında 18-30 yaş grubundakilerin % 40’ı; 16-19 yaş grubundaki öğrencilerin % 40’ı “evet” demişlerdir. Azınlıkların siyasi parti kurmalarına Hristiyan Bulgarlardan, 1997 yılında 18-85 yaş grubundakilerin % 25’i; 1999 yılında 18-30 yaş grubundakilerin % 32’si; 16-19 yaş grubundaki öğrencilerin % 28’i “evet” demişlerdir (Yanakiev, 2018, s. 63-64; Tablo-10).

HÖH’ün yapıcı tutumu azınlıklar için örnek bir siyasal katılım modelidir. Balkanların savaş alanına döndüğü 1990’lı yıllarda HÖH barışçıl ve yapıcı bir tutum sergilemiştir. Siyasi faaliyetlerinde Bulgar Devleti’nin menfaatlerini göz önünde tutmuştur. Örneğin Bulgaristan’ın Batıya açılmasında, AB’ye üyelik sürecinde HÖH destek olmuştur. Bulgaristan’da azınlıkların haklarını siyaset yoluyla gündeme taşıyan HÖH örnek bir siyasal katılım modeli ortaya koymuştur.

HÖH’ün örgütlenme başarısına Türkiye’deki Balkan dernekleri de destek vermiştir. Bursa’daki BAL-GÖÇ Derneği Türkiye’deki seçmenleri başarıyla siyasal

katılıma dâhil etmiştir. BAL-GÖÇ'ün çalışmaları neticesinde başta İstanbul olmak üzere Bursa ve İzmir'de yüksek oranda HÖH'e oy sağlanmıştır. Bunun dışında HÖH'ün çabaları ile Türkiye'den otobüslerle Bulgaristan'a seçmen taşınmıştır. Bulgar haber kaynaklarına göre 2005 yılındaki genel seçimlerde Türkiye'den Bulgaristan'a birkaç gün içinde 150 civarında otobüs gelmiştir (Ekici, 2005 s. 132-133).

Türk azınlığın seçimlere katılım oranı da ülke genelindeki katılımdan yüksektir. Örneğin, Tablo 45'te 2005 yılı seçimlerine ülke genelinde katılımın %55,76 olduğu görülmektedir. Ekiz'e göre Türklerin yaşadığı bölgelerde katılım ise, % 65 civarında olmuştur (Ekiz, 2005, s. 134). Bu durum Türk azınlığın siyasal katılım konusundaki istek ve duyarlılığını ortaya koymaktadır.

HÖH Türk azınlığın mağduriyetlerini giderme, ülkenin AB ile ilişkilerinde kolaylaştırıcı rol üstlenme, hükümet ortağı olarak siyasal tıkanıklığı çözme, Türkiye ile ilişkilere aracılık etme, Türk öğrencilerin YÖK bursu ile okutma, vakıf mallarının geri alınması için faaliyet yürütme ve bu hususu uluslararası alanda duyurarak, AİHM'e taşıma gibi konularda ana aktör olmuştur. Bulgaristan'ı bölmeye çalışan bir niyet taşımamış ve eylem içinde olmamıştır. Alan çalışmamız sırasında da bu gözlemlenmiştir.

HÖH azınlık haklarını savunurken, ağır tahriklere maruz kalsa da demokrasinin sınırları içerisinde kalmıştır. Yenigün'ün de vurguladığı gibi HÖH ve Ahmet Doğan Bulgaristan'a demokrasi dersi vermiştir. uluslararası siyasi arenada Türk azınlığa uygulanan hak ihlallerini siyasi söylemlerle duyurmayı başararak destek bulmuştur. Bulgaristan'ın uluslararası camia tarafından kınanmasını, uyarılmasını ve yaptırım tehdidi ile karşı karşıya kalmasını sağlamıştır. Ayrıca Jivkov rejiminin yıkılmasında da yaptığı eylemlerle katkı sağlamıştır (Yenigün, 2009, s. 14-15).

Yenigün, HÖH'ün 1990'dan sonra başlayan süreçte Bulgar demokrasisini geliştiren bir motor olduğunu belirterek şu hususlara dikkat çekmektedir: "İlk olarak yeni anayasanın oluşturulmasına davet edilen HÖH, baştan beri savunduğu, idari makamların siyasetten ayrı faaliyet yürütmesi, adli makamların işlerinde özgür olması, düşünce ve konuşma özgürlüğü, çok partili siyasal hayat, insan ve azınlık haklarının garanti altına alınması ve yasaların her şeyin üstünde yer alması gibi konuların yeni anayasaya dâhil edilmesini sağladı. İkinci olarak 1990'da başlayan demokratik Bulgaristan'da siyasetin tıkanıldığı dönemlerde yol açıcı ve hükümetlere yardımcı niteliği öne çıkarak demokrasinin işleyişine katkıda bulunmuştur. Bunun örnekleri 1993 ve 2005

seçimlerinde iktidara koalisyon ortağı olarak katılarak hükümetin mayası olmuştur. Özellikle 2005 seçimlerinde 3. parti olan HH sağcı ve solcu olan ilk iki parti hükümeti kuramamış, nc parti olarak HH hükümeti kurabilmiştir. Bu başarı HH’n hem sağ ve sol ile oldukça başarılı bir ilişki içinde olduğunu hem de ulusal bir parti olduğunu ispatlamaktadır. Bulgaristan’ın geneli üzerine politikalar üretti ve bunu propagandalarına yansıttı. İrredentizm, zerklik, otonomi söylemleri yerine, ulusal söylemler üretti” (Yenigün, 2009, s. 15).

Liberal Enternasyonal (LI), Avrupa liberal-demokratik ve reformlar partisinin (ELDR) yesi olan HH, AP’ye 4 milletvekili göndermiştir. Bulgaristan’ın çıkarlarını AB platformlarında savunurken, ülkedeki ihlalleri de uluslararası alana taşıyarak demokratik bilince ve insan haklarına hizmet etmektedir. HH’n Avrupa’da geniş bir siyasal ağı bulunmaktadır. HH’n Avrupa’daki liberal siyasal oluşumlarla güçlü bir işbirliği bulunmaktadır ve bu durum hem Bulgaristan’a hem de başta Türk azınlık olmak üzere tüm azınlıklara olumlu getiriler sağlamaktadır. HH, hem AB nezdinde gördüğü değer açısından hem hükümet krizlerini çözebilecek gücü olması, hem de azınlıkların sesi olması açısından kilit partisi olduğu açıktır. Hem Türk azınlığın etnik kimliği ve değerleri için mücadele etmekte, hem de Bulgaristan’ın değişen dünya değerlerine uyum göstermesi için uluslararası alanda çaba harcamaktadır. Dolayısıyla HH’n Bulgaristan için birleştirici, uzlaştırıcı ve AB değerleriyle bütünleşmiş bir parti olduğu açıktır.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

8. BULGU VE YORUMLAR

8.1. Araştırmanın Geçmişi ve Konuya Duyulan İlgi

Türkiye Yükseköğretim Kurulunun açtığı yurtdışı bursunu kazanarak, Kırıkkale Üniversitesi adına yurt dışında lisansüstü çalışmalar yapmak üzere İngiltere'nin Warwick Üniversitesine kabul edildim. Dil kursunu tamamlayıp gerekli puanı aldıktan sonra Tezli Yüksek Lisans programına başladım.

Komünist rejimlerin çökmesiyle 1990'lı yılların başında etnisite ve azınlıklar konusu dünya gündemine oturmuş, Kafkaslar ve Balkanlarda etnik çatışmalar patlak vermiş, Bosna'da bir "etnik temizlik" yaşanmıştı. Bu durum dikkatimi çekiyor ve bu konularda çalışmayı arzuluyordum. Bosna ve Kosova'da alan çalışması yapma imkânı yoktu. Bulgaristan da ise Türk/Müslüman azınlık vardı ve bu çatışmaların buraya da sıçrayıp sıçramayacağı konusunda endişe ve spekülasyonlar yapılmaktaydı. Ancak Bulgaristan'ın özellikle Jivkov'un baskı rejiminin ardından bu ülkede yaşayan azınlıklar görece barışçıl bir süreç yaşamaktaydı ve bu durum etnisite ve azınlıklar konusunda kafa yoran sosyologların, tarihçilerin, siyaset bilimcilerin, uluslararası ilişkiler uzmanlarının dikkatini çekiyordu. Zira burada da kompakt/kesif bir etnik ve dini azınlık olup; isim değiştirmeler ve zorunlu göçler başta olmak üzere yakın bir geçmişte ciddi sıkıntılar, acılar çekmişlerdi. Arkalarında da sınır komşusu olan Türkiye gibi güçlü bir devlet ve soydaş/dindaş bir millet vardı. Bu sayılanlara rağmen, Bulgaristan bir çatışma ortamından nasıl uzak durabildi ve nispeten barışçıl bir süreç yaşayabildi? Bunda Türk/Müslüman azınlığın rolü ve etkisi neydi? İşte bu sorular ve potansiyel cevapları bu çalışmamızın konusunu oluşturdu.

Araştırmalarım sonucunda Warwick Üniversitesi Etnik/Azınlık Araştırmalar Merkezi'nin bu konuyu çalışmak için doğru yer olduğuna karar verdim ve Merkez Başkanı Prof. Dr. M. Anwar ve Dr. C. Harris ile görüşüp konuyu ve amacımı istişare ettim. Konu onlar tarafından da ilginç ve önemli bulununca bu iki hocamın danışmanlığında "*The Emergence of Muslim Minorities in the Balkans with Special Reference to Turks in Bulgaria (Balkanlarda Müslüman Azınlıkların ortaya çıkışı; Bulgaristan'daki Türkler Örneği)*" (1996) başlıklı Tezli Yüksek Lisans tezimi başarıyla tamamladım. Akabinde de aynı Merkez'de gerekli koşulları sağlayarak doktora programına kabul edilip, çalışmalara başladım.

Doktora programım çerçevesindeki faaliyetleri, seminerleri tamamlayarak doktora yeterliliğinde başarılı olup tez aşamasına geçtim. Alan çalışması için gerekli altyapı ve dokümanları hazırladım. Haziran 1998’de Türkiye’ye gelerek tezimle ilgili çok sayıda kurum, dernek, kütüphane ziyaret edip, çalışmalar yaptım. Konunun uzmanı akademisyenlerle görüşüp, istişarelerde bulundum. Akabinde de Bulgaristan’a giderek 15 Temmuz- 15 Kasım 1998 tarihleri arasında alan çalışmamı (field work) gerçekleştirdim.

Saha çalışması boyunca Sofya’daki IMIR (Uluslararası Azınlık Çalışmaları ve Kùltürler Arası İlişkiler Merkezi) ve Sofya’daki Yeni Bulgar Üniversitesinde BSRCS’den (Bulgar Bölgesel Kùltür Çalışmaları Merkezi) destek gördüm. Çok sayıda köy ziyaret edip, evlere misafir oldum. Azınlık tarafından tertiplenen bazı toplantı ve faaliyetler katıldım. Camilerde, okullarda, kafelerde, eğlence yerlerinde, pazar yerlerinde inceleme ve gözlemler yaptım.

Bu çalışmada tarihi arka planın çalışıldığı doküman taraması, etnografik saha çalışması, gözlem, görüşme ve anket teknikleri kullanılmıştır. Araştırmanın hem nitel hem de nicel özellikler taşıması nedeniyle, araştırma tekniği olarak karma yöntem tercih edilmiştir. Bu çalışmada kullanılan karma yöntemle ait teknikler (etnografik saha çalışması, anket, görüşme, gözlem) aşağıdaki alt bölümlerde detaylandırılmıştır.

8.2. Bulgu ve Yorumlar

8.2.1. Etnik, Siyasi ve Dini Tutum Anketinin Güvenirliğine Ait Bulgular

Tablo 48’de Cronbach Alfa katsayıları ve Tablo 49’da madde bazında güvenilirlik analizi bilgileri gösterilmiştir.

Tablo 48. Cronbach Alfa Katsayısı

Cronbach Alfa Katsayısı	Madde Sayısı
,739	50

Tablo 49. Güvenilirlik analizi tablosu

	Madde silindiği durumda ölçek ortalaması	Madde silindiği durumda ölçek varyansı	Düzeltilmiş madde toplam korelasyonları	Madde silindiğinde Cronbach Alfa Katsayısı
1- Eşinizin etnik kökeni nedir/neydi?	86.29	88.346	.357	.726
2- Evde aile arasında hangi dili konuşuyorsunuz?	86.18	103.654	-.722	.761
3- Bitirdiğiniz son okul hangisidir?	85.82	93.404	.201	.735
4- İşinizin türü nedir?	85.71	96.346	-.020	.745
5- Jivkov sonrası dönemde, ekonomik/ yaşam durumunuz nasıl etkilendi?	86.24	99.066	-.206	.751

6- İsminizin değiştirilmesi önemli mi?	86.82	96.654	0.000	.739
7- Sünnet yasağı önemli mi?	86.76	96.441	.032	.739
8- Cenazede dini törenin yasaklanması önemli mi?	86.29	89.721	.684	.720
9- Camide ibadet yasağı önemli mi?	86.41	91.757	.477	.727
10- Türkçe konuşma yasağı önemli mi?	86.65	92.743	.496	.729
11- Geleneklere göre düğün töreninin yasaklanması önemli mi?	86.18	92.779	.300	.731
12- Türkçe eğitimin yasaklanması önemli mi?	86.24	87.191	.673	.714
13- İş bulmada zorluğun önem derecesi?	86.24	88.191	.595	.718
14- Mal/mülk edinmedeki zorluğun önem derecesi nedir?	85.41	96.382	-.023	.745
15- Sağlık hizmeti almadaki zorluğun önem derecesi nedir?	86.12	89.235	.536	.721
16- Türkiye'ye gittiniz mi?	86.82	96.654	0.000	.739
17- Türkiye ziyaretinizin ana sebebi neydi?	85.53	96.515	-.039	.748
18- Türkiye'ye göç etmek istiyor musunuz?	86.59	90.757	.685	.723
19- Türkiye'ye göç edenlerin ana nedeni nedir?	86.18	103.154	-.370	.767
20- Son seçimde oy kullandınız mı?	86.82	96.654	0.000	.739
21- HÖH'e oy verdiniz mi?	86.65	91.993	.598	.727
22- Gelecek seçimde HÖH'e oy verecek misiniz?	86.47	91.015	.574	.724
23- HÖH'e oy verme nedeniniz nedir?	85.41	80.757	.455	.717
24- HÖH Bulgar siyasetinde, Türk/Müslüman azınlık açısından, geçmişte başarılı oldu mu?	86.76	97.816	-.254	.743
25- HÖH gelecekte Bulgar siyasetinde başarılı olur mu?	86.24	90.066	.450	.724
26- Siyasi, dini ve kültürel düşünceleriniz nedeniyle Bulgaristan'da işkence gördünüz mü? Hapse atıldınız mı?	86.00	93.000	.462	.730
27- İsim değiştirme kampanyasından sonra Türk/Müslüman adınızı geri aldınız mı?	86.65	94.118	.312	.733
28- Kendinizi nasıl tanımlarsınız?	85.71	98.846	-.172	.753
29- Favori kişiniz kimdir?	85.24	87.066	.374	.724
30- Vakit namazlarını ne sıklıkta kılıyorsunuz?	85.00	91.000	.533	.725
31- Cuma namazını ne sıklıkta kılıyorsunuz?	85.47	85.265	.669	.710
32- Bayram namazını ne sıklıkta kılıyorsunuz?	86.65	94.368	.279	.734
33- Ramazan orucunu tutuyor musunuz?	85.35	85.368	.720	.709
34- Kurban Bayramında kurban kesiyor musunuz?	86.53	97.640	-.130	.744
35- Kur'an okuyor musunuz? Ne sıklıkta?	84.82	96.654	0.000	.739

36- Bölgenizdeki Bulgar vatandaşlarla ilişkileriniz nasıl?	85.82	99.279	-.222	.752
37- Bölgenizdeki Pomak vatandaşlarla ilişkileriniz nasıl?	85.88	94.485	.172	.736
38- Bölgenizdeki Roman vatandaşlarla ilişkileriniz nasıl?	85.00	109.875	-.638	.784
39- Hangi gruptan insanlarla komşuluk etmek istemezsiniz?	85.71	95.096	.140	.737
40- Oğlunuzun hangi etnik grupla evlenmesini istersiniz?	85.06	73.434	.730	.687
41- Kızınızın hangi etnik grupla evlenmesini istersiniz?	84.94	79.934	.419	.721
42- Çocuğunuzun Türkçe mi, Bulgarca mı eğitim almasını istersiniz?	86.41	91.507	.504	.726
43- Çocuğunuz okula gidiyor mu?	86.82	96.654	0.000	.739
44- Çocuğunuz seçmeli Türkçe alıyor mu?	86.41	90.007	.664	.721
45- Sizce, bölgenizde etnik ilişkiler nasıl?	86.00	97.625	-.102	.749
46- Bulgaristan'daki Türk/Müslüman azınlığın geleceği konusunda kaygı duyuyor musunuz?	86.29	96.596	-.032	.744
47- Aileniz devletten yardım alıyor mu?	85.82	96.654	0.000	.739
48- Türkiye'de 1. derece akrabanız var mı?	86.41	93.632	.282	.733
49- Uydu üzerinden evinizde Türkçe kanalları izliyor musunuz?	86.59	93.757	.320	.732
50- En son bitirdiğiniz okul nedir?	85.94	96.934	-.060	.741

Güvenilirlik analizi uygulamasında kişisel bilgilerin dışında tutum ölçen sorulardan “*Bulgarca'yı tercih etme nedeniniz nedir; Türkçeyi tercih etme nedeniniz nedir; Türkiye'ye ziyaretinizin ana sebebi neydi; Ne tür işkence ve baskı gördünüz*” şeklindeki 4 adet sorunun silinmesi durumunda Cronbach Alfa katsayısı artacağı için bu sorular analiz dışı bırakılmıştır. Bu sorular analizden çıkarıldıktan sonra yeniden güvenilirlik analizi gerçekleştirilmiş ve sonuç olarak Cronbach Alfa katsayısı 0.739 olarak hesaplanmıştır. Cronbach Alfa katsayısına göre %92.6 oranında anket sonuçlarının güvenilir olduğu tespit edilmiştir.

8.2.2. Sosyo Demografik ve Ekonomik Bulgular ve Yorumlar

Katılımcılara ait sosyo-ekonomik ve demografik verilere ilişkin bulguların dağılımı aşağıda Tablo 50'de verilmiştir.

Tablo 50. Demografik Özellikler (n=200)

Sosyo-ekonomik ve demografik özellikler	Sayı (N)	Yüzde (%)
Cinsiyet		
Kadın	86	43.0
Erkek	114	57.0

Doğum yeri		
Kırcaali	114	57.0
Razgrad	76	38.0
Diğer	10	5.0
Eğitim düzeyi		
İlköğretim (ilk+ortaokul)	80	40
Lise	85	42.5
Üniversite	35	17.5
Yaş		
18-35	91	45.5
36-55	79	39.5
56 ve üzeri	30	15.0
Medeni durum		
Bekâr	62	31.0
Evli	138	69.0
Çocuk sayısı		
1 tane	49	24.5
2 tane	70	35.0
3 tane	32	16.0
4 tane	3	1.5
4'den fazla	2	1.0
Cevapsız	44	22.0
Evdeki fert sayısı		
1	12	6.0
2	36	18.0
3	56	28.0
4	48	24.0
5	24	12.0
5'ten fazla	20	10.0
Cevapsız	4	2.0
Aylık gelir durumu		
50-75.000	40	20.0
76-125.000	52	26.0
126-175.000	32	16.0
176-225.000	38	19.0
226-275.000	14	7.0
276.000 ve üzeri	24	12.0
Oturulan evin durumu		
Ev sahibi	168	84.0
Kira	28	14.0
Diğer	4	2.0
Toplam	200	100.0

Araştırma bölgelerimizdeki katılımcıların cinsiyete göre oranları %57 (n=114) ile erkek ve % 43 (n=86) ile kadınlardan oluşmaktadır. Araştırmada kadın katılımcıların oranının yüksek olması araştırmanın önemini daha da artırmaktadır. Çünkü kadınları ankete katılımı araştırma yaptığımız bölgelerin her iki cinsiyet bakımından da eşit katılım sağlanması objektifliği de beraberinde getirmiştir. Ayrıca mülakatlar esnasında kadınların rahat olması ve katılıma gönüllü olarak katılması bu sayıyı artırmada etken olmuştur.

Araştırma grubumuzun nüfus dağılım oranına baktığımızda %57 ile Kırcaali ve %38 ile Razgrad olduğu tablodaki verilerde tespit etmekteyiz. Ayrıca % 5 “diğer” seçeneğini seçen kişilerin başka bölgelerden gelen kişiler olması nedeniyle için böyle bir oran elde edilmiştir. Ayrıca iki bölgedeki araştırmaya katılım farkının oluşması nüfus oranları bazı alınarak anket uygulandığından oluşmuştur.

Araştırma grubumuzun eğitim düzeyine baktığımızda %42.5 lise mezunu olanların oranı diğerlerine oranla en dikkat çekici değerimizdir. Araştırma grubumuzun tamamının okur-yazardır. Üniversite eğitimine baktığımızda % 17 oranı düşük bir seviyede olduğunu görmekteyiz.

Türkiye’nin genel eğitim durumuna baktığımızda Türkiye İstatistik Kurumu 2013 yılı verilerin göre okuma yazma bilmeyenlerin oranı %5.08, ilköğretim mezunu oranının % 21, lise ve dengi okuldan mezun oranının % 22 yüksekokul ve üniversite mezunlarının oranlarının ise % 11 olduğu tespit edilmiştir (TUIK, 2013). Türkiye’nin 2013 eğitim verileri ile Bulgaristan’ın 2000 yılındaki eğitim verileri karşılaştırıldığında Bulgaristan’da yaşayan Türklerin eğitim seviyesinin biraz daha yüksek olduğu görülür.

Araştırma örneklemindeki kişilerin yaş aralığına bakıldığında 18-35 yaş grubundakilerin % 45.5 (n=91) ile diğer yaş aralığındakilere oranla en fazla olduğunu, en az oran ise, 56 yaş ve üzeri grupta (% 15, n=30) olduğunu Tablo 13’de görmekteyiz. Tabloya genel olarak baktığımızda yaş oranının % 45.5 ile 18-35 yaş aralığında oluştuğudur. Bunun nedeninin anketlerin yapıldığı mülakat saatleri, yer ve zaman gibi etkenlerin bu oranlarının elde edilmesinde etkili olmuştur. Ayrıca anket uygulanırken yasal sınır çerçevesinde kalmaya dikkat edilmiş ve bu sebeple de 18 yaş altı kişilere uygulanmamıştır.

Araştırma grubunun % 69’nun evli olduğu tabloda elde edilen bilgilerle saptanmıştır. Araştırma grubumuzdakiler genellikle (% 35) 2 çocuğa sahip olduğunu belirtmişlerdir. Mülakatlar esnasında ankete katılan bireylerinin çoğunun çalışması, yaşam standartları vb. gibi etkenlerin çocuk sayısı üzerinde etkili olduğu hem eldeki bulgulara göre hem de mülakat esnasında doğrudan söylenen yorumlara göre tespit edilmiştir. Cevapsız olarak 44 kişi bu oranlarda temel alınmamış, zira ya evli olmadığı için ya da çocuk sahibi olmadığından ankete cevapsız olarak yansıtılmıştır.

Grubun yaşadığı aile yapısına baktığımızda % 28 ile 3 kişilik bir aile ferdi ile yaşadığı tablodaki verilerden anlaşılmıştır. % 24 ise 4 kişilik aile ferdiyle yaşadığını

belirtmiştir. Tablo genel olarak incelendiğinde 3 ve 4 kişilik aile bireyleriyle yaşadığını söyleyen araştırma grubumuzun oranı % 52 olmuştur. Buradan da genel aile yapısının, çekirdek aile yapısını oluşturduğu ve bir önceki tablodaki oranlarla paralel olması elde ettiğimiz verilerin güvenilir olduğunu göstermektedir.

Araştırma grubumuzun ekonomik durumlarının çokta yüksek olmadığını % 26'sının 76 000-125 000 Leva arası aylık gelire sahip olduğu görülmektedir. %20'si 50 000-75 000 Leva ve % 12'sini 276 000 ve üzeri leva aldığı tablodaki verilerden saptanmıştır.

8.2.3. Etnik Tutum Bulguları ve Yorumlar

Katılımcıların etnik sorulara verdikleri cevapların sayısal ve oransal genel durumu ile cinsiyete, yaşa ve eğitim düzeyine göre dağılımı ve anlamlılık ilişkileri aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

8.2.3.1. “Kendinizi nasıl tanımlarsınız?” sorusuna verilen cevaplara dair bulgular ve yorumlar

Tablo 51’ de katılımcıların “Kendinizi nasıl tanımlarsınız?” sorusuna verdikleri cevapların dağılımı gösterilmiştir.

Tablo 51. “Kendinizi nasıl tanımlarsınız?” sorusuna verilen cevapların dağılımı

	Sayı	Yüzde (%)
Türk	51	25.5
Müslüman Türk	105	52.5
Bulgar Türkü	34	17.0
Bulgar / Bulgar Müslümanı	10	5.0
Toplam	200	100.0

Tablo verilerine göre, araştırma grubumuzdakiler kendilerini sadece “*Türk*” olarak tanımlamaktan (% 25.5) ziyade “*Müslüman Türk*” olarak tanımlamayı (% 52.5) daha önemli görmüşlerdir. Kendilerini “*Müslüman Türk*” olarak tanımlayanların oranı araştırma grubumuzun yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Bu husus Türklerin başka toplumlar içerisinde yaşamaları halinde bile milli benliklerini, kültürlerini ve inançlarını koruduklarını göstermektedir. Kendilerini “*Müslüman Türk*” olarak tanımlamakla birlikte İslami ritüelleri ne kadar yerine getirdikleri konusu ileride Tablo 149’da ele alınmıştır. Kültürel asimilasyona tabi tutulan katılımcılarımızın büyük çoğunluğu (% 78, n=156) kendini “Müslüman Türk” ve “Türk” olarak tanımlamıştır.

Anket verilerine ek olarak, HÖH lideri Ahmet Doğan etnik tanımlama konusunda aşağıdaki beyanlarda bulunmuştur;

“-Bulgaristan'da, Türklere “Bulgar” dersiniz bu Türkler için bir saldırı/aşağılama olarak algılanır. Fakat Türkiye'de bizi 'Bulgar' olarak adlandırmaktalar ki bu bizi incitiyor. Biz “Bulgar” isek 1984'ten beri burada neyin mücadelesini verdik ve hala da vermekteyiz?” (Sadal, V. Kişisel iletişim, 04 Kasım 1998).

Doğan, Bulgaristan'da yaşayan Türklerin etnik kimliği konusunu sadece Bulgaristan bağlamında değil, Türkiye toplumunun Bulgaristan Tügrklerine bakış açısından da değerlendirdiğini ve hem Türkiye toplumunun hem de Bulgaristan toplumunun Türk azınlığı ötekileştirdiğine dikkat çekmektedir.

8.2.3.2. Cinsiyete göre etnik kimlik tanımlama bulguları ve yorumlar

Tablo 52' de katılımcıların cinsiyetlerine göre “Kendinizi nasıl tanımlarsınız?” sorusuna verdikleri cevaplara dair bilgiler ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 52. Katılımcıların cinsiyetlerine göre kendilerini nasıl tanımladıklarını gösteren çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Cinsiyet		Toplam	X ²	p
		Erkek	Kadın			
Ben bir Türküm	Sayı	28	23	51	,607	,895
	Oran %	24,6	26,7	25,5		
Ben bir Müslüman Türküm	Sayı	60	45	105		
	Oran %	52,6	51,3	52,5		
Ben bir Bulgar Türküyüm	Sayı	21	13	34		
	Oran %	18,4	15,1	17,0		
Ben bir Bulgar Müslümanıyım	Sayı	5	5	10		
	Oran %	4,4	5,8	5,0		
Toplam	Sayı	114	86	200		
	Oran %	100,0	100,0	100,0		

Katılımcılarımızın cinsiyet dağılıma göre kendilerini nasıl tanımladıklarını baktığımızda, kadınların %52.3'ü ve erkeklerin %52.6'sı kendilerini “Müslüman Türk” olarak tanımlamaktadırlar. Kendini sadece “Türk” olarak tanımlayanların oranı erkek ve kadınlarda toplam sayının ¼ oranına denk geldiği tespit edilmektedir. Katılımcıların kendilerini etnik olarak tanımlama durumunun cinsiyet değişkenine göre, istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık oluşturmadığı ($X^2 = .607$; $p = .895 > .050$), kadın ve erkek katılımcıların kendilerini etnik olarak tanımlama görüşlerinin birbirine benzer olduğu görülmektedir. Kadın ve erkek katılımcıların büyük bir benzerlikle kendilerini “Türk” ve

“*Müslüman Türk*” olarak tanımladığı görülmektedir. Cinsiyet değişkenine göre etnik anlamda kimlik sahiplenilmesinin güçlü olduğu anlaşılmaktadır.

8.2.3.3. Yaş göre etnik kimlik tanımlama bulguları ve yorumlar

Tablo 53’de katılımcıların yaşlarına göre “*Kendinizi nasıl tanımlarsınız?*” sorusuna verdikleri cevaplara dair bilgiler ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 53. Katılımcıların yaş değişkeni ile “Kendinizi nasıl tanımlarsınız?” Sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Yaş			Toplam	X ²	p
		18-35	36-55	56 ve üzeri			
Ben Türküm	Sayı	29	13	3	51	10.901	.065*
	Oran %	31.9	24.1	10.0	25.5		
Ben Müslüman Türküm	Sayı	38	48	19	105		
	Oran %	41.8	60.8	63.3	52.5		
Ben Bulgar Türküyüm	Sayı	19	9	6	34		
	Oran %	20.9	11.4	20.0	17.0		
Ben Bulgar Müslümanıyım	Sayı	5	3	2	10		
	Oran %	5.5	3.8	6.7	5.0		
Toplam	Sayı	91	79	30	200		
	Oran %	100,0	100,0	100,0	100,0		

* Hücrelerdeki beklenen değerlerin %20 si 5’ten küçük olduğu için Monte Carlo Simülasyonu yardımı ile ki kare analizi yapılmıştır.

Katılımcılardan 56 yaş ve üzeri grubu oluşturan 30 kişi arasından 19 kişi (% 63.3) “*Ben Müslüman Türküm*” diyerek diğer yaş grupların üstünde bir cevap vermiştir. Yaş grupları içinde benzer bir cevapla yüksek oranda “*Ben Müslüman Türküm*” şeklinde kendilerini tanımlamışlardır. Kendilerini “*Ben Türküm*” şeklinde tanımlayanların daha çok 18-35 yaş grubundaki (% 31.9) katılımcılardan oluşmaktadır. Yaş gruplarının kendilerini etnik olarak tanımlama tercihleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmektedir ($X^2=10.901$; $p=.065>.050$). Yaş gruplarının etnik kimlik kabulü benzer niteliktedir.

8.2.3.4. Eğitim düzeyine göre etnik kimlik tanımlama bulguları ve yorumlar

Tablo 54’te katılımcıların eğitim düzeylerine göre “*Kendinizi nasıl tanımlarsınız?*” sorusuna verdikleri cevaplara dair bilgiler ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 54. Katılımcıların eğitim değişkenine göre “Kendinizi nasıl tanımlarsınız?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Eğitim düzeyi			Toplam	X ²	p
		İlköğretim	Lise	Üniversite			
Ben bir Türküm	Sayı	15	26	10	51		
	Oran %	18.8	30.6	28.6	25.5		
Ben bir Müslüman Türküm	Sayı	51	36	18	105		
	Oran %	63.8	42.4	51.4	52.5		
Ben bir Bulgar Türküyüm	Sayı	10	18	6	34		
	Oran %	12.5	21.2	17.1	17.0	8.304	.217*
Ben bir Bulgar Müslümanıyım	Sayı	4	5	1	10		
	Oran %	5.0	5.9	2.9	5.0		
Toplam	Sayı	80	85	35	200		
	Oran %	100.0	100.0	100.0	100.0		

* Fisher's Exact Testi kullanılmıştır. $p > .050$

Tablo verilerine göre, ilköğretim okulu mezunlarının % 63.8'i "*Ben Müslüman Türküm*" şeklinde ifade etmişlerdir. Katılımcılardan elde edilen verilere göre, "*Müslüman Türk*" tanımlaması tüm eğitim düzeylerinde yüksek çıkmıştır. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, eğitim düzeyi ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin etnik olarak kendilerini tanıma durumları arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare (chi-square) analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir ($\chi^2 = 8.304$; $p = .217 > 0.05$). Katılımcıların etnik tanımlama beyanları eğitim düzeyi bağlamında benzerlik göstermektedir.

Sonuç olarak "*Kendinizi nasıl tanımlarsınız?*" sorusuna verilen cevaplar cinsiyet, yaş ve eğitim düzeyi değişkeni açısından benzerlik göstermektedir. Tüm değişkenler açısından "*Müslüman Türk*" tanımı belirgin bir şekilde öne çıkmaktadır.

8.2.4. Eş seçiminde Etnik Tercih Tutumu Bulguları ve Yorumlar

Katılımcıların eşlerinin etnik kökenlerine dair sorulara verdikleri cevapların sayısal ve oransal genel durumu ile cinsiyete, yaşa ve eğitim düzeyine göre dağılımı ve anlamlılık ilişkileri aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

8.2.4.1. "*Eşinizin kökeni nedir/neydi?*" sorusuna verilen cevaplara dair bulgular ve yorumlar

Tablo 55'te katılımcıların "*Eşinizin etnik kökeni nedir/neydi?*" sorusuna verdikleri cevapların dağılımı gösterilmiştir.

Tablo 55. "*Evli iseniz / idiyse, eşinizin etnik kökeni nedir?*" sorusuna verilen cevapların dağılımı

	Sayı	Yüzde (%)	Geçerli Yüzde Oran %
Türk	136	68.0	84.5
Pomak	11	5.5	6.8
Bulgar	8	4.0	5.0
Roman	6	3.0	3.7
Toplam	161	80.5	100.0
Uygulanmaz	39	19.5	
Toplam	200	100.0	

Örneklekimizi oluşturan grubun % 69'u evlidir ve Tablo 18'deki verilere göre, geçerli grubun % 84.5'i Türk eş tercih etmektedir. Elde edilen bu oranla Bulgaristan'da yaşayan Türkler milli benlikleri korumaya çalıştıklarını ve azınlık durumunda olsalar bile Türk toplum yapısını koruduklarını görmekteyiz. Ortaya koyduğumuz bu iddia rastgele söylenmemektedir. Anketlerin uygulanması esnasında gerek gözlemlediğimiz gerekte konu ile ilgili sorduğumuz dil, din ve diğer etnik gruplarla olan ilişkiler incelendiğinde yukarda kullandığımız iddiayı kanıtlayacaktır.

Razgradlı iş adamı karma evlilik konusunda, “ - *Komünizm döneminde Türklerle Bulgarlar arasında evlik olurdu; hatta teşvik edilir, bu şekilde evlilik yapan çiftlere daire verilirdi*” demektedir (Sadat, V. Kişisel görüşme, 27 Ekim 1998). Sabev'in de (2012, s. 129-130) bahsettiği bu teşvik usulü ile evlilik komünist dönemin asimilasyon taktiklerinden birisiydi. Ancak buna rağmen Tablo 62'deki Bulgarca konuşma oranı da gösteriyor ki, Türk etnisitesi maddi rüşvetler karşısında etnik bilinçlerinden ödün vermemişlerdir.

8.2.4.2. Cinsiyete göre eş seçiminde etnik tercih bulguları ve yorumlar

Tablo 56'da katılımcıların etnik köken olarak eş tercihleri cinsiyetlerine göre verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 56. Katılımcıların cinsiyetlerine göre “Evli iseniz / idiyse, eşinizin etnik kökeni nedir?” sorusuna verilen cevapların dağılımı ve anlamlılık durumu

		Cinsiyet		Toplam	χ^2	p
		Erkek	Kadın			
Türk	Sayı	81	55	136	4.041	,257
	Oran %	86.2	82.1	84.5		
Pomak	Sayı	4	7	11		
	Oran %	4.3	10.4	6.8		
Bulgar	Sayı	4	4	8		
	Oran %	4.3	6.0	5.0		
Roman	Sayı	5	1	6		
	Oran %	5.3	1.5	3.7		
Toplam	Sayı	94	67	161		
	Oran %	100,0	100.0	100.0		

* Fisher's Exact Testi kullanılmıştır.

Tablo 56'daki verilere göre, katılımcı grubun “*Türk*” eş seçme konusunda yüksek seviyede benzerlik gösterdiği görülmektedir. 200 katılımcı arasından evli olan ya da daha önce evlenmiş olan 161 kişiye hangi etnik kökenden eş seçmek isterseniz sorusuna alınan cevaplarda erkeklerin % 86.2'si ve kadınların % 82.1'i “*Türk*” eş seçme eğiliminde olduklarını beyan etmişlerdir. Tablo 56'daki anlamlılık verilerine göre, cinsiyet ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin eş seçimindeki etnik tercihleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare (chi-square) analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir ($\chi^2 = 4.041$; $p = .257 > .050$). Erkek ve kadınların “*Türk*” eş seçme konusunda yüksek oranda benzerlik gösterdikleri görülmektedir.

8.2.4.3. Yaşa göre eş seçiminde etnik tercih bulguları ve yorumu

Tablo 57'de katılımcıların eş seçim durumları yaşa göre verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 57. Katılımcıların yaşlarına göre “Evli iseniz / idiyse, eşinizin etnik kökeni nedir?” sorusuna verilen cevapların sayısal dağılımı ve anlamlılık durumu

		Yaş			Toplam	p
		18-35	36-55	56 ve üzeri		
Türk	Sayı	40	67	29	136	* Test yapılmadı
	Oran %	74.1	87.0	96.7	84.5	
Pomak	Sayı	8	3	0	11	
	Oran %	14.8	3.9	0.0	6.8	
Bulgar	Sayı	4	4	0	8	
	Oran %	7.4	5.2	0.0	5.0	
Roman	Sayı	2	3	1	6	
	Oran %	3.7	3.9	3.3	3.7	
Toplam	Sayı	54	77	30	161	
	Oran %	100.0	100.0	100.0	100.0	

* Hücrelerdeki kişi sayısının yetersiz olması nedeniyle test uygulanamamıştır. Hücrelerde beklenen sıklıkların % 20'sinin < 5 olması koşulu sağlanamamıştır.

Tablo 57'deki verilere göre, 36-55 yaş grubunun % 87'si Türk eş tercihi ile diğer yaş gruplarından öne geçmiştir. Tüm yaş gruplarında “Türk” eş tercihi en yüksek oranı göstermektedir. Değişkenler arasındaki anlamlılık testi ise hücrelerde beklenen sıklık kuralı oluşmadığı için yerine getirilememiştir.

8.2.4.4. Eğitim düzeyine göre eş seçiminde etnik tercih bulguları ve yorumu

Tablo 58'de katılımcıların eş seçim durumları eğitim düzeylerine göre verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 58. Katılımcıların eğitim değişkenine göre “Evli iseniz / idiyse, eşinizin etnik kökeni nedir?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Eğitim Düzeyi			Toplam	p
		İlköğretim	Lise	Üniversite		
Türk	Sayı	67	49	20	136	* Test yapılmadı
	Oran %	90.5	79.0	80.0	84.5	
Pomak	Sayı	2	7	2	11	
	Oran %	2.7	11.3	8.0	6.8	
Bulgar	Sayı	2	4	2	8	
	Oran %	2.7	6.5	8.0	5.0	
Roman	Sayı	3	2	1	6	
	Oran %	4.1	3.2	4.0	3.7	
Toplam	Sayı	74	62	25	161	
	Oran %	100.0	100.0	100.0	100.0	

* Hücrelerdeki kişi sayısının yetersiz olması nedeniyle (ki kare) test uygulanamamıştır. Hücrelerde beklenen sıklıkların % 20'sinin < 5 olması koşulu sağlanamamıştır.

Tablo 58’deki verilere göre, ilköğretim mezunu grubun % 90.5’i Türk eş tercihi ile diğer grupların önüne geçmiştir. Tüm eğitim düzeyi gruplarda “*Türk*” eş tercihi en yüksek oranı teşkil etmektedir. Değişkenler arasındaki anlamlılık testi ise hücrelerde beklenen sıklık kuralı oluşmadığı için yerine getirilememiştir.

Eş seçimindeki etnik tercihlere cinsiyet, yaş ve eğitim düzeyleri açısından bakıldığında, “*Türk*” eş seçimi belirgin bir şekilde öne çıkmaktadır.

8.2.5. Aile Arasında Konuşulan Dil İle İlgili Sorulara Verilen Cevaplara Dair Bulgular ve Yorumlar

Katılımcıların evde aile arasında konuştukları dillere dair sorulan sorulara verdikleri cevapların sayısal ve oransal genel durumu ile cinsiyete, yaşa ve eğitim düzeyine göre dağılımı ve anlamlılık ilişkileri aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

8.2.5.1. “Evde aile arasında hangi dili konuşuyorsunuz?” sorusuna verilen cevaplara dair bulgular ve yorumlar

Tablo 59’da katılımcıların evde konuştukları dillere göre sayı ve oranlar verilmiştir.

Tablo 59. “Evde aile arasında hangi dili konuşuyorsunuz?” sorusuna verilen cevapların dağılımı

	Sayı	Yüzde (%)
Bulgarca	27	13,5
Türkçe	173	86,5
Toplam	200	100,0

Tablo verilerine göre, aile bireylerinin kendi aralarında konuştukları dillere baktığımızda % 86.5’i evde Türkçe konuştuklarını belirtmiştir. Bu durum Tablo 51’deki kendini tanımlama oranı toplamının “*Türk*” ve “*Müslüman Türk*” % 78 olarak tespiti ve Tablo 55’te eş seçimindeki “*Türk*” eş tercihinin % 84.5 olarak tespiti ile örtüşen bir durumdur. Türk azınlığın milli benliklerini korudukları açıkça anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili olan Bulgarca ve Türkçeyi niçin tercih ettikleri ilgili olarak iki farklı soru olarak ele alınmıştır. İki soru birlikte dikkatlice incelendiğinde belirttiğimiz düşünceyle paralel bilgiler elde edileceği görülecektir.

8.2.5.2. Cinsiyete göre “Evde aile arasında hangi dili konuşuyorsunuz?”

sorusuna dair bulgular ve yorumlar

Tablo 60’ta katılımcıların evde aile arasında konuşulan dil durumları cinsiyetlerine göre verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 60. Cinsiyete göre “Evde aile arasında hangi dili konuşuyorsunuz?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Cinsiyet		Toplam	X^2	p
		Erkek	Kadın			
Bulgarca	Sayı	14	13	27	.338	.561
	Oran %	12.3	15.1	13.5		
Türkçe	Sayı	100	73	173		
	Oran %	87.7	84.9	86.5		
Toplam	Sayı	114	86	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0		

Tablo verilerine göre, erkeklerin % 87.7’si, kadınların % 84.9’u Türkçe konuşmayı tercih ettiklerini belirtmişlerdir. İstatiksel açıdan kadın ve erkeklerin evde hangi dili konuştukları konusunda anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($X^2= .338$; $p= .561>.050$). Erkek ve kadınların Türkçe tercihleri yüksek oranda birbirine benzemektedir.

8.2.5.3. Yaşa göre “Evde aile arasında hangi dili konuşuyorsunuz?” sorusuna

dair bulgular ve yorumlar

Tablo 61’ de katılımcıların evde aile arasında konuşulan dil durumları yaşa göre verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 61. Yaşa göre “Evde aile arasında hangi dili konuşuyorsunuz?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Yaş			Toplam	X^2	p
		18-35	36-55	56 ve üzeri			
Bulgarca	Sayı	14	12	1	27	3.125	.210
	Oran %	15.4	15.2	3.3	13.5		
Türkçe	Sayı	77	67	29	173		
	Oran %	84.6	84.8	96.7	86.5		
Toplam	Sayı	91	79	30	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablo verilerine göre, 56 yaş ve üzeri gruptakilerin % 96.7’si evde Türkçe konuşmayı tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Tüm yaş gruplarında “Türkçe” dil tercihi belirgin bir şekilde yüksek oranda çıkmaktadır. İstatiksel açıdan yaş grupları arasında evde konuştukları dil konusunda anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($X^2= 3.125$; $p= .210>.050$). Yaş gruplarının Türkçe tercihleri yüksek oranda birbirine benzemektedir.

8.2.5.4. Eğitim düzeyine göre “Evde aile arasında hangi dili konuşuyorsunuz?”

sorusuna dair bulgular ve yorumu

Tablo 62’de katılımcıların evde aile arasında konuşulan dil durumları eğitim düzeylerine göre verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 62. Katılımcıların eğitim düzeylerine göre “Evde aile arasında hangi dili konuşuyorsunuz?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Eğitim Düzeyi			Toplam	X ²	p
		İlköğretim	Lise	Üniversite			
Bulgarca	Sayı	3	17	7	27	10.854	,004
	Oran %	3.8	20.0	20.0	13.5		
Türkçe	Sayı	77	68	28	173		
	Oran %	96.2	80.0	80.0	86.5		
Toplam	Sayı	80	85	35	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablo verilerine göre, ilköğretim mezunlarının % 96.2’si Türkçe konuştuğunu beyan ederek diğer mezun gruplardan önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Bulgarca konuştuğunu beyan eden en düşük grubu ilköğretim mezunlarından oluşmaktadır. Katılımcıların verdikleri cevaplara göre, evlerinde Bulgarca konuşan ilköğretim mezunları (% 3.8) ile lise (% 20) ve üniversite mezunları (% 20) arasında; evlerinde Türkçe konuşan ilköğretim (% 96) ile lise ve üniversite mezunları (% 80) arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık görülmektedir ($X^2= 10.854$; $p= .004 < .050$). İlköğretim mezunları diğerlerine oranla Bulgarca’yı daha az, Türkçeyi daha çok tercih ettikleri belirgin bir şekilde görülmektedir.

Sonuç olarak tüm gruplarda “Türkçe” konuşma tercihi çok yüksek orandadır. Sadece eğitim düzeyleri açısından ilköğretim mezunları diğerlerine göre “Türkçe” konuşmayı belirgin bir şekilde daha fazla tercih etmektedirler.

8.2.6. Bulgarca’yı Tercih Etme Nedenlerine Dair Bulgular ve Yorumlar

Katılımcıların Bulgarca’yı tercih etme nedenlerine dair sorulan sorulara verdikleri cevapların sayısal ve oransal genel durumu ile cinsiyete, yaşa ve eğitim düzeyine göre dağılımı ve anlamlılık ilişkileri aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

8.2.6.1. “Bulgarca’yı tercih etme nedeniniz nedir?” sorusuna verilen cevaplara dair bulgular ve yorumlar

Tablo 63’de katılımcıların Bulgarca’yı tercih etme nedenlerine dair sayı ve oranlar verilmiştir.

Tablo 63. “Bulgarcayı tercih etmenizden nedeni nedir?” sorusuna verilen cevapların dağılımı

	Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde
Birbirimizle kolayca iletişim sağlıyoruz	11	5.5	40.7
Aile üyelerinden bir veya birkaçının Türkçeyi iyi konuşamaması	16	8.0	59.3
Toplam	27	13.5	100.0
Cevapsız/ Uygulanmaz	173	86.5	
Toplam	200	100.0	

Tablo 63’deki verilerden cevapsızlar (Türkçeyi tercih edenler) çıkarıldıktan sonra geriye kalan veri üzerinden yapılan analize göre, Bulgarcayı tercih edenler (n=27, % 13.5), “*aile bireylerinin bir veya bir kaçının Türkçeyi konuşamaması*” nedeniyle olduğunu belirtmiş (% 59.3) ve yine birbiriyle kolayca iletişim kurduğundan dolayı (geçerli yüzde içerisinde % 40.7) tercih ettiklerini belirtmiştir.

8.2.6.2. Cinsiyete göre “Bulgarcayı tercih etmenizden nedeni nedir?” sorusunun bulguları ve yorumu

Tablo 64’te katılımcıların “Bulgarcayı tercih etmenizden nedeni nedir?” sorusuna verdikleri cevapların cinsiyete göre dağılımı ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 64. Katılımcıların cinsiyetlerine göre Bulgarcayı tercih etmelerinin nedenlerini gösteren çapraz dağılım ve anlamlılık durumu

		Cinsiyet		Toplam	X ²	P
		Erkek	Kadın			
Birbirimizle kolayca iletişim sağlıyoruz	Sayı	5	6	11		
	Oran %	28.6	50.0	40.7		
Aile üyelerinden bir veya birkaçının Türkçeyi iyi konuşamaması	Sayı	9	7	16		
	Oran %	64.3	53.8	59.3	.304	.581
Toplam	Sayı	14	13	27		
	Oran %	100.0	100.0	100.0		

Tablo 64’teki verilerde katılımcıların cinsiyetlerine göre Bulgarcayı tercih etmelerinin nedenlerine baktığımızda; erkek katılımcıların %64.3’ünün, kadın katılımcıların ise 53.8’i Bulgarcayı tercih etme nedenini “*aile üyelerinden bir veya birkaçının Türkçeyi iyi konuşamaması*” olarak göstermiştir. Kadın katılımcıların diğer %50’si ise kolay iletişim sağlamak amacıyla Bulgarcayı konuştuğunu ifade etmiştir.

Cinsiyet değişkenine göre “*Bulgarcayı tercih etmenin ana nedenleri*” konusunda anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($X^2=.304$ $p=.581>.050$).

8.2.6.3. Yaşa göre “*Bulgarcayı tercih etmenizden nedeni nedir?*” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 65’te katılımcıların “*Bulgarcayı tercih etmenizden nedeni nedir?*” sorusuna verdikleri cevapların yaşa göre oranları gösterilmiştir.

Tablo 65. Yaş değişkenine göre “*Bulgarcayı tercih etmenizden nedeni nedir?*” sorusunun çapraz dağılımı

		Yaş			Toplam	P
		18-36	36-55	56-üzeri		
Birbirimizle kolayca iletişim sağlıyoruz	Sayı	7	4	0	11	Test yapılamadı*
	Oran %	43.8	40.0	0.0	38,5	
Aile üyelerinden bir veya birkaçının Türkçeyi iyi konuşamaması	Sayı	9	6	1	16	
	Oran %	56.2	60.0	100.0	53,8	
Toplam	Sayı	16	10	1	27	
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0	

* Hücrelerdeki kişi sayısının yetersiz olması nedeniyle test uygulanamamıştır. Hücrelerde beklenen sıklıkların % 20’sinin < 5 olması koşulu sağlanamamıştır.

Tablo verilerine göre, örneklem grubu içerisindeki 36-55 yaş grubunun % 60’ı Bulgarcayı “*aile üyelerinden bir veya birkaçının Türkçeyi iyi konuşamaması*” nedeniyle konuştuklarını ifade etmiştir. Tüm yaş grupları “*aile üyelerinden bir veya birkaçının Türkçeyi iyi konuşamaması*” nedeniyle Bulgarcayı tercih ettiklerini belirtmektedirler. Yaş değişkenine göre bulguların (ki kare) anlamlılık testi hücrelerde beklenen sıklık koşulu sağlanamadığı için yapılamamıştır.

8.2.6.4. Eğitim düzeyine göre “*Bulgarcayı tercih etmenizden nedeni nedir?*” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 66’da katılımcıların “*Bulgarcayı tercih etmenizden nedeni nedir?*” sorusuna verdikleri cevapların eğitim düzeylerine göre dağılımı ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 66. Eğitim düzeyine göre “Bulgarcayı tercih etmenizden nedeni nedir?” sorusunun çapraz dağılımı

		Eğitim Düzeyi				P
		İlköğretim	Lise	Üniversite	Toplam	
Birbirimizle kolayca iletişim sağlıyoruz	Sayı	2	5	4	11	Test yapılamadı*
	Oran %	66.7	29.4	57.1	40,7	
Aile üyelerinden bir veya birkaçının Türkçeyi iyi konuşamaması	Sayı	1	12	3	16	
	Oran %	33.3	70.6	42.9	59,3	
Toplam	Sayı	3	17	7	27	
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0	

* Hücrelerdeki kişi sayısının yetersiz olması nedeniyle test uygulanamamıştır. Hücrelerde beklenen sıklıkların % 20’sinin < 5 olması koşulu sağlanamamıştır.

Tablo verilerine göre, örneklem grubu içerisindeki lise mezunlarının %70.6’sı “aile üyelerinden bir veya birkaçının Türkçeyi iyi konuşamaması”ndan dolayı Bulgarcayı tercih ettiklerini ifade etmişlerdir. Eğitim değişkenine göre bulguların (ki kare) anlamlılık testi hücrelerde beklenen sıklık koşulu sağlanamadığı için yapılamamıştır. Sonuç olarak tüm grupların Bulgarcayı tercih etme nedeni “aile üyelerinden bir veya birkaçının Türkçeyi iyi konuşamaması” olarak belirtilmiştir.

8.2.7. Türkçeyi Tercih Etme Nedenlerine Dair Bulgular ve Yorumlar

Katılımcıların Türkçeyi tercih etme nedenlerine dair sorulan sorulara verdikleri cevapların sayısal ve oransal genel durumu ile cinsiyete, yaşa ve eğitim düzeyine göre dağılımı ve anlamlılık ilişkileri aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

8.2.7.1. “Türkçeyi tercih etme nedeniniz nedir?” sorusuna verilen cevaplara dair bulgular ve yorumlar

Tablo 67’de katılımcıların Türkçeyi tercih etme nedenlerine dair sayı ve oranlar verilmiştir.

Tablo 67. “Türkçeyi tercih etmenizın nedeni nedir?” sorusuna verilen cevapların dağılımı

	Sayı	(%)	Geçerli Yüzde
Ana dil olması / Bizler Türk’üz	133	66.0	76.9
Aile üyelerinden bir veya birkaçının Bulgarca’yı iyi konuşamaması	18	9.0	10.4
Birbirimizle kolayca iletişim sağlıyoruz	12	6.0	6.9
Çocuklara Türkçeyi konuşmanın teşvik edilmesi / öğretilmesi	10	5.0	5.8
Toplam	173	86.5	100.0
Uygulanmaz	27	13.5	
Toplam	200	100.0	

Tablo 67’deki verilere göre, araştırma grubumuzun Türkçeyi tercih edenlerin % 76.9’nun “*ana dil olması/Bizler Türk’üz*” olarak nedenini belirtmesi oldukça dikkat çekicidir. Çünkü elde ettiğimiz bu bilgiyle beraber araştırmaya katılmış olan bireylerin oldukça yüksek bir oranda kendi ana dillerini tercih ettiklerini ve böylece toplumun büyük çoğunluğunun milli duyguların hâkim olduğunu bu bulgularla tespit etmiş bulunmaktayız. Ve yine daha önceki tablolarda da ortaya çıkan veriler gösteriyor ki Bulgaristan’da yaşayan Türk toplumu kültürel yapısını muhafaza etmektedir.

8.2.7.2. Cinsiyete göre “Türkçeyi tercih etmenizın nedeni nedir?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 68’de katılımcıların “*Türkçeyi tercih etmenizın nedeni nedir?*” sorusuna verdikleri cevapların cinsiyete göre dağılımı ve anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 68. Katılımcıların cinsiyetlerine göre Türkçeyi tercih etmelerinin nedenlerini gösteren çapraz dağılım ve anlamlılık durumu

		Cinsiyet		Toplam	X^2	p
		Erkek	Kadın			
Ana dil olması / Bizler Türk'üz	Sayı	76	57	133	.058	.996
	Oran %	76.8	77.0	76.9		
Aile üyelerinden bir veya birkaçının Bulgarca'yı iyi konuşamaması	Sayı	10	8	18		
	Oran %	10.1	10.8	10.4		
Birbirimizle kolayca iletişim sağlıyoruz	Sayı	7	5	12		
	Oran %	7.1	6.8	6.9		
Çocuklara Türkçeyi konuşmanın teşvik edilmesi / öğretilmesi	Sayı	6	4	10		
	Oran %	6.1	5.4	5.8		
Toplam	Sayı	99	74	173		
	Oran %	100,0	100,0	100,0		

Tablo verilerindeki Türkçenin tercih edilme nedenlerine baktığımızda ise, hem erkeklerin (%76.8) hem de kadınların (%77) büyük oranlarda bu dilin ana dilleri olması ve kendilerini Türk olarak görmeleri gelmektedir. Özetle; hem erkek hem de kadın katılımcılar için Bulgarcanın konuşulma nedeni olarak, Türkçenin tüm aile bireyleri arasında iyi konuşulamaması ve kolay iletişim sağlama aracı olarak gösterilirken, Türkçenin konuşulma nedeni olarak da anadil olması ve Türk olmaları gösterilmektedir.

Tablo 68'deki anlamlılık verilerine göre, cinsiyet ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Türkçe tercihleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare (chi-square) analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir ($\chi^2 = 0.58$; $p = .996 > .050$). Erkek ve kadınların Türkçe konuşmayı tercih etme konusunda yüksek oranda benzerlik gösterdikleri görülmektedir.

8.2.7.3. Yaşa göre “Türkçeyi tercih etmenizın nedeni nedir?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 69'da katılımcıların “Türkçeyi tercih etmenizın nedeni nedir?” sorusuna verdikleri cevapların yaşa göre dağılımı ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 69. Katılımcıların cinsiyetlerine göre Türkçeyi tercih etmelerinin nedenlerini gösteren çapraz dağılım ve anlamlılık durumu

		Yaş			Toplam	p
		18-35	36-55	56 ve üzeri		
Ana dil olması / Bizler Türk'üz	Sayı	60	50	23	133	* Test yapılamadı
	Oran %	78.9	73.5	79.3	76.9	
Aile üyelerinden bir veya birkaçının Bulgarca'yı iyi konuşamaması	Sayı	5	8	5	18	
	Oran %	6.6	11.8	17.2	10.4	
Birbirimizle kolayca iletişim sağlıyoruz	Sayı	7	4	1	12	
	Oran %	9.2	5.9	3.4	6.9	
Çocuklara Türkçeyi konuşmanın teşvik edilmesi / öğretilmesi	Sayı	4	6	0	10	
	Oran %	5.3	8.8	0.0	5.8	
Toplam	Sayı	76	68	29	173	
	Oran %	100,0	100,0	100,0	100,0	

* Hücrelerdeki kişi sayısının yetersiz olması nedeniyle test uygulanamamıştır. Hücrelerde beklenen sıklıkların % 20'sinin < 5 olması koşulu sağlanamamıştır.

Tablo 69'daki verilere göre, katılımcılarımızın Türkçeyi tercih etmelerinin temel nedenini yaş değişkenine göre bakacak olursak; 56 yaş ve üzeri gruptakilerin %79.3'ü “Ana dil olması / Bizler Türk'üz” şeklinde ifade etmişlerdir. Bununla beraber diğer yaş gruplarının da aynı şekilde yüksek oranlarda “Ana dil olması / Bizler Türk'üz” ifadesi tespit edilmiştir. Kısaca; Bulgarca'yı tercih eden büyük çoğunluğu yaş gruplarında ki katılımcıların ağırlıklı olarak aile üyelerinin bir veya bir kaçının Türkçeyi iyi bilmemesi ve daha iyi iletişim sağlamak adına tercih ettiklerini belirtmiş, Türkçeyi tercih edenlerin yaş gruplarının neredeyse tamamı anadil olarak gördüklerinden dolayı tercih ettiklerini ifade etmişlerdir. Bulguların (ki kare) anlamlılık testi hücrelerde beklenen sıklık koşulu sağlanamadığı için yapılamamıştır.

8.2.7.4. Eğitim düzeyine göre “Türkçeyi tercih etmenizın nedeni nedir?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 70'te katılımcıların “Türkçeyi tercih etmenizın nedeni nedir?” sorusuna verdikleri cevapların eğitim düzeylerine göre dağılımı ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 70. Katılımcıların eğitim düzeylerine göre Türkçeyi tercih etmelerinin nedenlerini gösteren çapraz dağılım ve anlamlılık durumu

		Eğitim düzeyi			Toplam	p
		İlköğretim	Lise	Üniversite		
Ana dil olması / Bizler Türk'üz	Sayı	58	54	21	133	
	Oran %	75.3	79.4	75.0	76.9	
Aile üyelerinden bir veya birkaçının Bulgarca'yı iyi konuşamaması	Sayı	10	7	1	18	
	Oran %	13.0	10.3	3.6	10.4	*Test
Birbirimizle kolayca iletişim sağlıyoruz	Sayı	6	2	4	12	yapılamadı
	Oran %	7.8	2.9	14.3	6.9	
Çocuklara Türkçeyi konuşmanın teşvik edilmesi / öğretilmesi	Sayı	3	5	2	10	
	Oran %	3.9	7.4	7.1	5.8	
Toplam	Sayı	77	68	28	173	
	Oran %	100.0	100.0	100.0	100.0	

* Hücrelerdeki kişi sayısının yetersiz olması nedeniyle test uygulanamamıştır. Hücrelerde beklenen sıklıkların % 20'sinin < 5 olması koşulu sağlanamamıştır.

Tablo 70'deki verilere göre, Türkçeyi tercih edenlerin nedeni ise hem lise (%79.4) hem de üniversite mezunları (%76.9) "*Ana dil olması / Bizler Türk'üz*" olarak gösterilmiştir. Ayrıca ilköğretim mezunlarının büyük çoğunluğu (% 75.3) yine aynı gerekçeyle Türkçeyi tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Tüm eğitim düzeylerinde Türkçe tercihi "*anadillerinin Türkçe olması ve Türk kökenli olmak*" nedeniyle yüksek seviyede çıkmaktadır. Eğitim değişkenine göre bulguların (ki kare) anlamlılık testi hücrelerde beklenen sıklık koşulu sağlanamadığı için yapılamamıştır.

Cinsiyet, yaş ve eğitim değişkenleri açısından da Türkçe konuşma tercihinin nedeni olarak yüksek oranda bir benzerlikle "*anadil olması ve Türk kökenli olmak*" gösterilmiştir.

8.2.8. En Son Gidilen Okula Dair Bulgular ve Yorumlar

Katılımcıların Bulgarca'yı tercih etme nedenlerine dair sorulan sorulara verdikleri cevapların sayısal ve oransal genel durumu ile cinsiyete, yaşa ve eğitim düzeyine göre dağılımı ve anlamlılık ilişkileri aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

8.2.8.1. "En son bitirdiğiniz okul nedir?" sorusuna verilen cevaplara dair bulgular ve yorumlar

Tablo 71'de katılımcıların en son hangi okula gidildiğine dair sayı ve oranlar verilmiştir.

Tablo 71. “En son bitirdiğiniz okul nedir?” sorusuna verilen cevapların dağılımı

	Sayı	Yüzde (%)
Türk okulu	33	16.5
Bulgar okulu	167	83.5
Toplam	200	100.0

Tablo 71’de, Eğitim seviyesi yüksek olmasına karşın en son bitirilen okulun Türk Okulu olup olmadığı ile ilgili sorumuza % 83.5’inin Bulgar okulundan mezun olması oldukça dikkat çekici bir durumdur. Milli benliğini koruma konusunda oldukça sağlam bir yapıda olan araştırma grubumuzun Bulgar okuluna gitme nedenleri arasında Türk okul sayısının azlığı, Bulgaristan’ın eğitimi uygulama biçimi, yasal engeller vb. durumlar etkili olmuştur.

Ayrıca, 1991 Anayasasının 3. Maddesinde Bulgarcanın resmi dil olarak kabul edilmesinin yanı sıra 34. maddesinde Bulgarcanın öğrenilmesinin bir yükümlülük olarak gösterilmesi (Özgür, 1999, s. 54) katılımcıların bu dili öğrenmek için Bulgar okullarını tercih etmiş olmalarında birer etken olmuştur.

8.2.8.2. Cinsiyete göre “En son bitirdiğiniz okul nedir?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 72’de katılımcıların cinsiyetlerine göre en son mezun oldukları okula ait bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 72. Katılımcıların cinsiyetlerine göre en son gittikleri okul durumu ve anlamlılık durumu

		Cinsiyet		Toplam	X^2	p
		Erkek	Kadın			
Türk okulu	Sayı	27	6	33	9.932	.002
	Oran %	23,7	7,0	16,5		
Bulgar okulu	Sayı	87	80	167		
	Oran %	76,3	93,0	83,5		
Toplam	Sayı	114	86	200		
	Oran %	100,0	100,0	100,0		

Tablo 72’de, erkeklerin Türk okulu tercihi % 23.7 olarak görülmektedir. Türk veya Bulgar okuluna gitmenin cinsiyet değişkenine bağımlı olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan ki-kare (chi-square) testi sonucunda değişkenler arasındaki bağımlılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($X^2=9.932$; $p=.002<.050$). Erkeklerin Türk okulunu tercih etme oranı (% 23.7) ile kadınların tercih etme oranı (% 7) arasında anlamlı

bir farklılık bulunmaktadır. Tablo verilerine göre, erkeklerin Türk okul hassasiyetinin daha yüksek olduğu görülmektedir.

8.2.8.3. Yaşa göre “En son bitirdiğiniz okul nedir?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 73’te katılımcıların yaşlarına göre en son mezun oldukları okula ait bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 73. Katılımcıların yaşlarına göre “En son bitirdiğiniz okul nedir?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Yaş			Toplam	X^2	p
		18-35	36-55	56 ve üzeri			
Türk okulu	Sayı	2	8	23	33	94.665	,000
	Oran %	2.2	10.1	76.7	16.5		
Bulgar okulu	Sayı	89	71	7	167		
	Oran %	97.8	89.9	23.3	83.5		
Toplam	Sayı	91	79	30	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablo 73’e göre, 18-35 yaş grubunun Bulgar okulunu tercih etme durumu (% 97.8) ve 56 yaş ve üzeri grubun Türk okulunu tercih etme durumu (% 76.7) tüm yaş gruplarından belirgin bir şekilde yukarıdadır. Anlamlılık verilerine göre, katılımcıların yaşları ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin okul tercihleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığa sahip olduğu görülmektedir ($X^2=94.665$; $p=.000<.050$). 18-35 yaş grubunun Türk okulu tercih oranı % 2.2 iken 56 yaş ve üzeri grubun Türk okulu tercih oranı % 76.7’dir. Bu iki yaş grubu arasında Türk okulu tercihi anlamlı bir şekilde farklıdır. Yine 18-35 yaş grubunun Bulgar okulu tercihinin % 97.8 olarak tüm gruplardan belirgin bir şekilde farklı olmasının nedeni olarak katılımcıların okula gittikleri dönemlerde Türk okulu sayısının azlığı ve yasal engeller gösterilebilir. Daha önceki tablo bulgularında Türklük algısı belirgin bir şekilde yukarıda çıkan katılımcıların Bulgar okulu tercihi konusundaki tavrı zaruretlerden kaynaklanmakta olduğu söylenebilir.

8.2.8.4. Eğitim düzeyine göre “En son bitirdiğiniz okul nedir?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 74’te katılımcıların eğitim düzeylerine göre en son mezun oldukları okula ait bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 74. Katılımcıların eğitim düzeylerine göre “En son bitirdiğiniz okul nedir?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Eğitim Düzeyi			Toplam	X ²	p
		İlköğretim	Lise	Üniversite			
Türk okulu	Sayı	25	2	6	33	24.991	,000
	Oran %	31.2	2.4	17.1	16.5		
Bulgar okulu	Sayı	55	83	29	167		
	Oran %	68.8	97.6	82.9	83.5		
Toplam	Sayı	80	85	35	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablo 74’teki verilere göre, Bulgar lisesinden mezun olanları oranı % 97.6 çıkmaktadır. Tüm yaş gruplarında Bulgar okuluna gitme oranı Türk okulundan yüksektir. Anlamlılık verilerine göre, eğitim düzeyi ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Türk ve Bulgar okulu tercihleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmektedir ($\chi^2 = 24.991$; $p = .000 < .050$). Bulgar lisesinden mezun olanlar (% 97.6) ile Bulgar ilköğretim okullarından mezun olanlar (% 68.8) arasında anlamlı bir farklılık görülmektedir. Yine Türk ilköğretim okulundan mezun olanlar (% 31.2) ile Türk lisesinden mezun olanlar (% 2.4) arasında anlamlı bir farklılık görülmektedir. Buradaki bulgular için de bir önceki tablodaki zaruret durumları geçerlidir.

8.2.9. Çocuklarının Türkçe / Bulgarca Eğitim Tercih Durumuna Dair Bulgular ve Yorumlar

Katılımcıların okula giden çocuk sayıları ve çocukları için Türkçe ya da Bulgarca eğitim tercihlerine dair sorulan sorulara verdikleri cevapların sayısal ve oransal genel durumu ile cinsiyete, yaşa ve eğitim düzeyine göre dağılımı ve anlamlılık ilişkileri aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

8.2.9.1. Okula giden çocuk sayısına dair bulgular ve yorumlar

Tablo 75’te katılımcıların okula giden çocukları ile ilgili sayılar ve oranlar verilmiştir.

Tablo 75. “Okula devam eden çocuğunuz var mı?” sorusuna verilen cevapların dağılımı

	Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde
Evet	91	45.5	56.5
Hayır	70	35.0	43.5
Toplam	161	80.5	100.0
Cevapsız	39	19.5	
Toplam	200	100.0	

Tablo verilerinden çocuğu olan ya da çocuğu okul çağında olan geçerli yüzdeden anlaşılacağı üzere okula devam eden çocukların oranı % 56.5'tir.

8.2.9.2. Çocuk sayısına dair bulgular ve yorumlar

Tablo 76'da katılımcıların çocukları için tercih etmek istedikleri eğitim diline dair sayılar ve oranlar verilmiştir.

Tablo 76. “Çocuklarınızın eğitimini Türkçe mi, Bulgarca mı görmesini istersiniz?” sorusuna verilen cevapların dağılımı

	Sayı	Yüzde (%)
Türkçe	112	56.0
Bulgarca	88	44.0
Toplam	200	100.0

Tablo 76'daki verilerde, araştırma bölgelerimizde ki katılımcıların % 56'sı çocuklarının Türkçe eğitim görmesini isterken % 44'ü Bulgarca eğitim görmesini istediğini ifade etmiştir. Yaşadığı toplumun ana dilini konuşması gerektiğini düşündüğünden ve iş, yaşamı idame ettirme gibi nedenlerden dolayı Bulgarca'yı tercih etme nedenleri artmıştır. Ayrıca Türk okullarının azlığı da bu duruma etkilen koşullardan biridir.

8.2.9.3. Cinsiyete göre “Çocuklarınızın eğitimini Türkçe mi, Bulgarca mı görmesini istersiniz?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 77'de katılımcıların cinsiyetlerine göre çocukları için tercih ettikleri eğitim diline ait bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 77. Katılımcıların cinsiyetlerine göre “Çocuklarınızın eğitimini Türkçe mi, Bulgarca mı görmesini istersiniz?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Cinsiyet		Toplam	χ^2	p
		Erkek	Kadın			
Türkçe	Sayı	72	40	112	5.513	,019
	Oran %	63.2	46.5	56.6		
Bulgarca	Sayı	42	46	88		
	Oran %	36.8	53.5	44.0		
Toplam	Sayı	114	86	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0		

Tablo verilerine göre, erkek ve kadın katılımcıların çocukları için Türkçe eğitim tercihleri birbirine yakın orandadır. Erkek katılımcıların % 63.2'si kadın katılımcıların % 46.5'i Türkçe eğitimi tercih etmektedirler. Tablo 40'daki anlamlılık verilerine göre, cinsiyet ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Türkçe tercihleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir ($\chi^2= 5.513$; $p= .019>.050$). Erkek ve kadınların Türkçeyi tercih etme konusunda yüksek oranda benzerlik göstermektedirler.

8.2.9.4. Yaşa göre “Çocuklarınızın eğitimini Türkçe mi, Bulgarca mı görmesini istersiniz?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 78'de katılımcıların yaşlarına göre çocukları için tercih ettikleri eğitim diline ait bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 78. Katılımcıların yaşlarına göre “Çocuklarınızın eğitimini Türkçe mi, Bulgarca mı görmesini istersiniz?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Yaş			Toplam	X^2	p
		18-35	36-55	56 ve üzeri			
Türkçe	Sayı	49	42	21	112	2.815	.245
	Oran %	53.8	53.2	70.0	56.0		
Bulgarca	Sayı	42	37	9	88		
	Oran %	46.2	46.8	30.0	44.0		
Toplam	Sayı	91	79	30	200		
	Oran %	100.0	100.0	100.0	100.0		

Tablo verilerine göre, tüm yaş gruplarındaki katılımcıların çocukları için Türkçe eğitim tercihleri birbirine yakın orandadır. Katılımcılar arasında en yüksek Türkçe tercih oranı % 70 ile 56 yaş ve üzeri gruba aittir. Tablo 41'deki anlamlılık verilerine göre, yaş ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Türkçe tercihleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir ($X^2=2.815$; $p=.245>.050$). Tüm yaş gruplarında Türkçeyi tercih etme eğilimi yüksek oranda benzerlik göstermektedirler.

8.2.9.5. Eğitim düzeyine göre “Çocuklarınızın eğitimini Türkçe mi, Bulgarca mı görmesini istersiniz?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 79'da katılımcıların eğitim düzeylerine göre çocukları için tercih ettikleri eğitim diline ait bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 79. Katılımcıların eğitim düzeylerine göre “Çocuklarınızın eğitimini Türkçe mi, Bulgarca mı görmesini istersiniz?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Eğitim Düzeyi			Toplam	X ²	p
		İlköğretim	Lise	Üniversite			
Türkçe	Sayı	47	42	23	112	3.083	.214
	Oran %	58.8	49.4	65.7	56.0		
Bulgarca	Sayı	33	43	12	88		
	Oran %	41.2	50.6	34.3	44.0		
Toplam	Sayı	80	85	35	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablo verilerine göre, tüm eğitim düzeylerindeki katılımcıların çocukları için Türkçe eğitim tercihleri birbirine yakın orandadır. Katılımcılar arasında en yüksek Türkçe tercih oranı % 65.7 ile üniversite mezunu ebeveynlere aittir. Bu durum eğitim düzeyinin bu konuda bilinçlilik düzeyini daha çok etkilediğini göstermektedir. Tablo 42’deki anlamlılık verilerine göre, eğitim düzeyi ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Türkçe tercihleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir ($X^2=3.083$; $p=.214>.050$). Tüm eğitim düzeylerinde Türkçeyi tercih etme eğilimi yüksek oranda benzerlik göstermektedirler.

Sonuç olarak çocuklarının Türkçe eğitim görmesi konusunda katılımcılar cinsiyet, yaş ve eğitim düzeyi anlamında yüksek oranda benzer eğilimlere sahiptirler. Katılımcılar Türklük konusunda eğitim, dil, eş seçimi, etnik kimlik aidiyeti başta olmak üzere her yönden duyarlılık göstermektedirler.

8.2.10. Çocukların Seçmeli Türkçe Dersi Tercih Durumuna Ait Bulgular ve Yorumlar

Katılımcıların çocuklarının seçmeli Türkçe dersi tercihlerine dair sorulan sorulara verdikleri cevapların sayısal ve oransal genel durumu ile cinsiyete, yaşa ve eğitim düzeyine göre dağılımı ve anlamlılık ilişkileri aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

8.2.10.1. Okulda Türkçe dersi seçen çocuk sayısına dair bulgular ve yorumlar

Tablo 80’de katılımcıların çocuklarının okulda Türkçe dersini seçme durumları ile ilgili sayılar ve oranlar verilmiştir.

Tablo 80. “Çocuğunuz seçmeli Türkçe dersi alıyor mu?” sorusuna verilen cevapların dağılımı

	Sayı	Yüzde (%)	Geçerli Yüzde
Evet	65	32.5	71.4
Hayır	26	13.0	28.6
Toplam	91	45.5	100.0
Cevapsız	109	54.5	
Toplam	200	100.0	

Tablo 80’deki verilere göre, okula giden çocukların % 71.4 seçmeli ders olarak Türkçeyi tercih etmişlerdir. Okumakta olan çocuklarının Türkçe eğitimine devam etmesi hem anadillerinin kaybını önlerken hem de milli benliklerini canlı tutmuştur.

Razgrad Ivan Sergieviç Turgenev İlköğretim Okulu Türkçe Öğretmeni Seher Adilova, “*Türkçe seçmeli ders fakat 13 öğrenci olmadan ders açılmıyor. Haftada 4 saat Türkçe dersi var. 13 öğrenciyi tamamladık fakat derse katılan az oluyor*” demektedir (Sadat, V., Kişisel görüşme, 27 Ağustos 1998).

Türk azınlığının Türkçe seçmeli ders isteğinin Hristiyan Bulgar toplumundaki yansımalarını ise Yanakiev’in anketlerinde görmekteyiz. Yanakiev’in (2018) anket çalışmasında, azınlıkların okullarda kendi ana dillerinde öğrenmelerine Hristiyan Bulgarlardan, 1997 yılında 18-85 yaş grubundakilerin % 29’u; 1999 yılında 18-30 yaş grubundakilerin % 24’ü; 16-19 yaş grubundaki öğrencilerin % 27’si “evet” demişlerdir. Azınlıkların okullarda kendi ana dillerinde eğitimlerini devam ettirmelerine Hristiyan Bulgarlardan, 1997 yılında 18-85 yaş grubundakilerin % 9’u; 1999 yılında 18-30 yaş grubundakilerin % 9’u; 16-19 yaş grubundaki öğrencilerin % 19’u “evet” demişlerdir (Yanakiev, 2018, s. 63; Tablo-10).

Bulgaristan’daki Türk toplumunun Türkçe dersi isteği % 71.4 iken Bulgarların bu talebe karşıtlık oranı ise, ortalama % 80 olarak görülmektedir. Türk azınlığının bu arzusu oranında Bulgar toplumu karşı durmaktadır. Bu durum Türk etnisitesinin milli bilinç durumundaki yüksekliği ve Bulgarların bunun farkında olması olarak görülmelidir.

Bulgar Milli Eğitim Bakanlığı verilerine göre, Bulgaristan Türklerinin çocuklarının okullarda Türkçe dersini seçme oranı; 1992-1993 sezonunda 114 000 civarı, 2005-2006 eğitim öğretim yılında 13 800, 2014-2015 sezonunda ise 6 381 öğrenciye düşmüştür (Yıldırım, 2016, s. 106, 108, 109). Bulgaristan’daki Türklerle yaptığım

mülakatlarda öğrencilerini İngilizce ve Almanca gibi dillere yönlendirdiklerini, 1980’lerde olduğu gibi Türkçe öğrenme materyallerinin kısıtlı olmadığını belirtmektedirler. 1990’larda uydu TV, internet ve seyahat imkânlarının artması ile Türkçe öğrenmenin değişik yolları ortaya çıkmıştır.

8.2.10.2. Cinsiyete göre “Çocuğunuz seçmeli Türkçe dersi alıyor mu?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 81’de katılımcıların cinsiyetlerine göre çocukları Türkçe dersini seçenlerin durumlarına dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 81. Cinsiyete göre “Çocuğunuz seçmeli Türkçe dersi alıyor mu?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Cinsiyet		Toplam	X^2	p
		Erkek	Kadın			
Evet	Sayı	36	29	65	.018	.894
	Oran %	72.0	70.7	71.4		
Hayır	Sayı	14	12	26		
	Oran %	28.0	29.3	28.6		
Toplam	Sayı	50	41	91		
	Oran %	100.0	100.0	100.0		

Tablo verilerine göre, çocukları okulda Türkçe dersini seçen erkeklerin oranı % 72, kadınların oranları % 70.7 ile birbirine çok yakın görülmektedir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, cinsiyet ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin çocuklarının Türkçe dersini seçme tercihleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir ($X^2=.018$; $p=.894>.050$). Erkek ve kadınların çocuklarına okulda Türkçe dersi seçtirme oranları yüksek oranda benzerlik göstermektedir.

8.2.10.3. Yaşa göre “Çocuğunuz seçmeli Türkçe dersi alıyor mu?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 82’de katılımcıların yaşlarına göre çocuklarının okulda Türkçe dersini seçme durumlarına dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 82. Katılımcıların yaşlarına göre “Çocuğunuz seçmeli Türkçe dersi alıyor mu?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Yaş			Toplam	X^2	p
		18-35	36-55	56 ve üzeri			
Evet	Sayı	22	39	4	65	.309	.857
	Oran %	68.8	72.2	80.0	71.4		
Hayır	Sayı	10	15	1	26		
	Oran %	31.2	27.8	20.0	28.6		
Toplam	Sayı	32	54	5	91		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablo verilerine göre, çocukları okulda Türkçe dersini seçen farklı yaş gruplarının oranları birbirine yakın olmakla birlikte 56 yaş ve üzeri grupta olanların oranı az bir farkla % 80 olarak çıkmıştır. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, yaş ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin çocuklarının okullarda Türkçe dersini tercih etme arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir ($X^2=.309$; $p=.857>.050$). Tüm yaş gruplarındaki katılımcıların, çocuklarına okulda Türkçe dersi seçtirme oranları yüksek oranda benzerlik göstermektedir.

8.2.10.4. Eğitim düzeyine göre “Çocuğunuz seçmeli Türkçe dersi alıyor mu?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 83’de katılımcıların eğitim düzeylerine göre çocuklarının okulda Türkçe dersini seçme durumlarına dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 83. Katılımcıların eğitim düzeylerine göre “Çocuğunuz seçmeli Türkçe dersi alıyor mu?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Eğitim Düzeyi			Toplam	X^2	p
		İlköğretim	Lise	Üniversite			
Evet	Sayı	28	29	8	65	4.669	.083
	Oran %	84.8	65.9	57.1	71.4		
Hayır	Sayı	5	15	6	26		
	Oran %	15.2	34.1	42.9	28.6		
Toplam	Sayı	33	44	14	91		
	Oran %	100,0	100,0	100,0	100,0		

Tablo 83’deki verilere göre, çocukları okulda Türkçe dersini seçen farklı yaş gruplarının oranları birbirine yakın olmakla birlikte 56 yaş ve üzeri grupta olanların oranı az bir farkla % 80 olarak çıkmıştır. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, yaş ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin çocuklarının okullarda Türkçe dersini tercih etme arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki

ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir ($X^2=4.669$; $p=.083>.050$). Tüm eğitim düzeylerindeki katılımcıların, çocuklarının okulda Türkçe dersini seçme oranları yüksek oranda benzerlik göstermektedir.

Özetle, çocuklarına okulda Türkçe dersi seçtirme konusunda katılımcılar yaş, cinsiyet ve eğitim düzeyi olarak benzer bir şekilde yüksek oranda Türk kimliğine sahip çıkma eğilimi göstermektedirler.

8.2.11. Türkiye Ziyareti İle İlgili Bulgular ve Yorumlar

Katılımcıların Türkiye ziyaretlerine dair sorulan sorulara verdikleri cevapların sayısal ve oransal genel durumu ile cinsiyete, yaşa ve eğitim düzeyine göre dağılımı ve anlamlılık ilişkileri aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

8.2.11.1. Türkiye ziyaretine dair bulgular ve yorumlar

Tablo 84'te katılımcıların Türkiye'ye ziyaretleri ile ilgili sayılar ve oranlar verilmiştir.

Tablo 84. “Hiç Türkiye'ye gittiniz mi?” sorusuna verilen cevapların dağılımı

	Sayı	Yüzde (%)
Evet	118	59.0
Hayır	82	41.0
Toplam	200	100.0

Tablo 84'e göre, araştırma grubumuzun içerisinde daha önce Türkiye'ye % 59 geldiğini verdiği cevaplarla saptamış bulunmaktayız.

8.2.11.2. Cinsiyete göre “Hiç Türkiye'ye gittiniz mi?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 85'te katılımcıların cinsiyetlerine göre Türkiye'yi ziyaret durumlarına dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 85. Cinsiyete göre “Hiç Türkiye'ye gittiniz mi?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Cinsiyet		Toplam	X^2	p
		Erkek	Kadın			
Evet	Sayı	72	46	118	1.895	.109
	Oran %	63.2	53.5	59.0		
Hayır	Sayı	42	40	82		
	Oran %	36.8	46.5	41.0		
Toplam	Sayı	114	86	200		
	Oran %	100,0	100,0	100,0		

Tablo 85’e göre, katılımcılarımızdan Türkiye’ye gidenlerin cinsiyet dağılımına bakıldığında; erkeklerin % 63.2 ve kadınların %53.5 olduğu görülmektedir.

Tablo 85’teki anlamlılık verilerine göre, cinsiyet ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Türkiye’yi ziyaret etme durumları arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir ($X^2=1.895$; $p=.109>.050$). Erkek ve kadın katılımcıların Türkiye’yi ziyaret etme oranları yüksek oranda benzerlik göstermektedir. Her iki cinsiyetin de Türkiye ile bağlarını koparmak istemedikleri anavatanlarını ziyaret etme eğilimlerindeki yüksek oranlardan anlaşılmaktadır.

8.2.11.3. Yaşa göre “Hiç Türkiye’ye gittiniz mi?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 86’da katılımcıların yaşlarına göre Türkiye’yi ziyaret durumlarına dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 86. Yaş değişkeni ile “Hiç Türkiye’ye gittiniz mi?” sorusunun çapraz dağılımı ve farklılık durumu

		Yaş			Toplam	X^2	p
		18-35	36-55	56 ve üzeri			
Evet	Sayı	45	46	27	118	15.368	.000
	Oran %	49.5	58.2	90.0	59.0		
Hayır	Sayı	46	33	3	82		
	Oran %	50.5	41.8	10.0	41.0		
Toplam	Sayı	91	79	30	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablo 86’ya göre, katılımcılarımızın daha önce Türkiye’ye gitme durumlarını yaş değişkenine göre değerlendirdiğimizde; araştırma grubumuzun %59’u daha önce gittikleri belirterek özellikle “56 ve üzeri” yaş grubunun % 90 olması dikkat çekidir. Yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığa sahip olduğu görülmektedir ($X^2=15.368$; $p=.000<..050$). Anlamlı farkın 56 yaş ve üzeri grup lehine olduğu görülmektedir. 18-35 yaş grubundakilerin Türkiye’yi ziyaret oranı % 49.5 iken, 56 yaş ve üzeri grubun oranı % 90’dır. Bu durumda daha yaşlı olanların Türkiye ile bağlarının daha sıkı olduğu anlaşılabılır.

8.2.11.4. Eğitim düzeyine göre “Hiç Türkiye’ye gittiniz mi?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 87’de katılımcıların eğitim düzeylerine göre Türkiye’yi ziyaret durumlarına dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 87. Eğitim değişkenine göre “Hiç Türkiye’ye gittiniz mi?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Eğitim Düzeyi			Toplam	X ²	p
		İlköğretim	Lise	Üniversite			
Evet	Sayı	47	47	24	118	1.108	.405
	Oran %	58.8	55.3	68.6	59.0		
Hayır	Sayı	33	38	11	82		
	Oran %	41.2	44.7	31.4	41.0		
Toplam	Sayı	80	85	35	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablo 87’ye göre, katılımcılarımızın daha önce Türkiye’ye gitme durumlarını eğitim düzeylerine göre değerlendirdiğimizde; katılımcılar arasında üniversite mezunlarının % 68.6 ile diğer gruplardan daha çok Türkiye’ye gitme oranına sahiptirler. Bununla birlikte tüm eğitim düzeylerinde Türkiye’ye gitme oranlarının yüksek olduğu görülmektedir. Yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığa sahip olmadığı görülmektedir ($X^2=1.108$; $p=.405>.050$). Türkiye’yi ziyaret etme durumunun tüm eğitim düzeylerinde benzerlik gösterdiği görülmektedir.

8.2.12. Türkiye’ye Gitme Sebebi İle İlgili Bulgular ve Yorumlar

Katılımcıların Türkiye’ye gitme nedenlerine dair sorulan sorulara verdikleri cevapların sayısal ve oransal genel durumu ile cinsiyete, yaşa ve eğitim düzeyine göre dağılımı ve anlamlılık ilişkileri aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

8.2.12.1. Türkiye ziyaretine dair bulgular ve yorumlar

Tablo 88’de katılımcıların Türkiye’ye gitme nedenleri ile ilgili sayılar ve oranlar verilmiştir.

Tablo 88. “Türkiye’ye gidişinizin temel nedeni neydi?” sorusuna verilen cevapların dağılımı

	Sayı	Yüzde (%)	Geçerli Yüzde
1989 göçü	30	15.0	25.4
İş / Ticaret / İş bulma	20	10.0	16.9
Aile / Akraba / Arkadaş ziyareti	56	28.0	47.5
Kültürel / Sportif faaliyetler ya da Kurs	12	6.0	10.2
Toplam	118	59.0	100.0
Uygulanmaz	82	41.0	
Toplam	200	100.0	

Tablo 88’e göre, 200 kişilik katılımcı grubun sadece Türkiye’ye giden (n=118) grubu üzerinden yapılan hesaplamalara göre, daha önce Türkiye’ye gidenlerin % 47.5

aile/akraba/arkadaş ziyareti için geldiğini belirtmiştir. Ayrıca katılımcıların %25.4'ünün 1989 göçü nedeniyle gittiğini belirtmesi dikkat çeken bir husustur. Zira Türk azınlığın önemli bir kısmının Türkiye'ye gitmiş olduğu görülmektedir.

8.2.12.2. Cinsiyete göre “Türkiye'ye gidişinizin temel nedeni neydi?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 89'da katılımcıların cinsiyetlerine göre Türkiye'yi gitme nedenlerine dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 89. Cinsiyet değişkeni ile “Türkiye'ye gitme nedeniniz neydi?” sorusu arasındaki çapraz dağılım ve anlamlılık durumu

		Cinsiyet			X^2	p
		Erkek	Kadın	Toplam		
1989 göçü	Sayı	19	11	30	2.077	.557
	Oran %	26.4	23.9	25.4		
İş / Ticaret / İş bulma	Sayı	10	10	20		
	Oran %	13.9	21.7	16.9		
Aile / Akraba / Arkadaş ziyareti	Sayı	34	22	56		
	Oran %	47.2	47.8	47.5		
Kültürel / Sportif faaliyetler ya da Kurs	Sayı	9	3	12		
	Oran %	12.5	6.5	10.2		
Toplam	Sayı	72	46	118		
	Oran %	100.0	100.0	100.0		

Tablo 89'daki verilere göre, Türkiye'ye daha önce gidenlerin hem erkeklerin (%47.2) hem kadınların (%47.8) temel sebebi arasında “Aile/Akraba/Arkadaş ziyareti” olduğu diğerlerine oranla daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 89'daki anlamlılık verilerine göre, cinsiyet ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Türkiye'yi ziyaret etme nedenleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir ($X^2=2.077$; $p=.557>.050$). Erkek ve kadın katılımcıların Türkiye'yi ziyaret etme nedenleri yüksek oranda benzerlik göstermektedir. Cinsiyet bağlamında ziyaret nedeninin daha çok aile, akraba ve arkadaş ziyareti olması Türkiye ile bağların devam ettiğinin bir göstergesidir.

8.2.12.3. Yaşa göre “Türkiye'ye gidişinizin temel nedeni neydi?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 90'da katılımcıların yaşlarına göre Türkiye'yi gitme nedenlerine dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 90. Yaş değişkeni ile “Türkiye’ye gidiş nedeniniz neydi?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Yaş			Toplam	X^2	p
		18-35	36-55	56-üzeri			
1989 göçü	Sayı	8	14	8	30	10.237	.115
	Oran %	17.8	30.4	29.6	25.4		
İş / Ticaret / İş bulma	Sayı	9	10	1	20		
	Oran %	20.0	21.7	3.7	16.9		
Aile / Akraba / Arkadaş ziyareti	Sayı	21	21	14	56		
	Oran %	46.7	45.7	51.9	47.5		
Kültürel / Sportif faaliyetler ya da Kurs	Sayı	7	1	4	12		
	Oran %	15.6	2.2	14.8	10.2		
Toplam	Sayı	45	46	27	118		
	Oran %	100.0	100.0	100.0	100.0		

Tablo 90’deki verilere göre, Türkiye’ye gitmelerinin temel nedenleri arasında 56 yaş ve üzeri grubunun % 51.9’u “Aile/Akraba/Arkadaş ziyareti” olduğu ifade etmişlerdir. Tüm yaş gruplarında yüksek oranda ve benzer bir şekilde “Aile/Akraba/Arkadaş ziyareti” nedeniyle Türkiye’ye gidildiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 90’deki anlamlılık verilerine göre, yaş ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Türkiye’yi ziyaret etme nedenleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir ($X^2=10.237$; $p=.115>.050$). Tüm yaş gruplarındaki katılımcıların Türkiye’yi ziyaret etme nedenleri yüksek oranda benzerlik göstermektedir. Yaş değişkeni bağlamında ziyaret nedeninin daha çok aile, akraba ve arkadaş ziyareti olması Türkiye ile bağların devam ettiğinin bir göstergesidir.

8.2.12.4. Eğitim düzeyine göre “Türkiye’ye gidişinizin temel nedeni neydi?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 91’de katılımcıların eğitim düzeylerine göre Türkiye’ye gitme nedenleri hakkındaki bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 91. Eğitim değişkenine göre “Türkiye’ye gidiş nedeniniz neydi?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Eğitim Düzeyi			Toplam	X ²	P
		İlköğretim	Lise	Üniversite			
1989 göçü	Sayı	12	11	7	30	10.391	.109
	Oran %	25.5	23.4	29.2	25.4		
İş / Ticaret / İş bulma	Sayı	5	12	3	20		
	Oran %	10.6	25.5	12.5	16.9		
Aile / Akraba / Arkadaş ziyareti	Sayı	28	19	9	56		
	Oran %	59.6	40.4	37.5	47.5		
Kültürel / Sportif faaliyetler ya da Kurs	Sayı	2	5	5	12		
	Oran %	4.3	10.6	20.8	10.2		
Toplam	Sayı	47	47	24	118		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablo 91’e göre, araştırma grubumuzun Türkiye’ye hangi temel nedenle gittiklerini eğitim değişkenine göre bakacak olursak; ilköğretim mezunlarının % 59.6’sı “Aile/Akraba/Arkadaş ziyareti” nedeniyle Türkiye’ye gittiklerini beyan etmişlerdir. Tüm mezuniyet gruplarının ortak yanı “Aile/Akraba/Arkadaş ziyareti” nedeniyle Türkiye’ye gitme oranlarının yüksek olmasıdır. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, eğitim düzeyi ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Türkiye’yi ziyaret etme nedenleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir ($X^2=10.391$; $p=.109>.050$). Tüm mezun gruplarındaki katılımcıların Türkiye’yi ziyaret etme nedenleri yüksek oranda benzerlik göstermektedir.

Sonuç olarak cinsiyet, yaş ve eğitim değişkenleri bağlamında Türkiye’yi ziyaret nedeni “aile, akraba ve arkadaş ziyareti” olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum Türkiye ile bağların devam ettiğinin bir göstergesidir.

8.2.13. Türkiye’deki Birinci Derecede Akrabalara Dair Bulgular ve Yorumlar

Tablo 92’de katılımcıların Türkiye’deki akrabalarına dair sayılar ve oranlar verilmiştir.

Tablo 92. “Türkiye’de birinci dereceden akrabalarınız var mı?” sorusuna verilen cevapların dağılımı

	Sayı	Yüzde (%)
Evet	116	58.0
Hayır	84	42.0
Toplam	200	100.0

Tablo 92’deki verilere göre, araştırma grubumuzun % 58’nin Türkiye’de akrabası bulunmaktadır. Bu kişilerin Türkiye’de bulunan akrabalarının bir kısmı da Bulgaristan’dan göç etmiştir. Türkiye’den çeşitli nedenlerle Bulgaristan’a geri dönenler olmuşsa da araştırma bulguları göstermektedir ki, Türkiye’de akrabanın bulunması göçü teşvik etmiştir. Yukarıdaki Tablo 88’de katılımcıların % 47.5’inin Türkiye gidiş nedeni olarak aile ve akraba ziyaretini göstermeleri ile Türkiye’de bulunan % 58’lik bir akraba oranda olması, akrabalık ilişkilerinin güçlü olduğunun göstergesidir.

8.2.14. “Türkiye’ye Göç Etme İsteğine Dair Bulgular ve Yorumlar

Katılımcıların Türkiye’ye göç etme isteklerine dair sorulan sorulara verdikleri cevapların sayısal ve oransal genel durumu ile cinsiyete, yaşa ve eğitim düzeyine göre dağılımı ve anlamlılık ilişkileri aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

8.2.14.1. Türkiye ziyaretine dair bulgular ve yorumlar

Tablo 93’de katılımcıların Türkiye’ye göç etme istekleri ile ilgili sayılar ve oranlar verilmiştir.

Tablo 93. “Türkiye’ye göç etmek istiyor musun?” sorusuna verilen cevapların dağılımı

	Sayı	Yüzde (%)
Evet	150	75.0
Hayır	50	25.0
Toplam	200	100.0

Göç olgusu her canlıda olduğu gibi insanların oluşturduğu toplumlarda da sıklıkla meydana gelmektedir. Bu olgu çeşitli nedenlerle ve sebeple gerçekleşmektedir. Tablo 93’e göre, araştırma grubumuza “Türkiye’ye göç etmek istiyor musunuz?” sorusu sorulduğunda % 75’i “Evet” cevabını vermesi dikkat çekici bir tespittir. Araştırma grubumuzun büyük çoğunlukla göç etmek istemesinin nedenini ayrıntılı olarak alttaki tablolardan ele alınacaktır.

8.2.14.2. Cinsiyete göre “Türkiye’ye göç etmek istiyor musun?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 94’de katılımcıların cinsiyetlerine göre Türkiye’ye göç etme arzuları hakkındaki bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 94. Cinsiyet değişkenine göre “Türkiye’ye göç etmek istiyor musunuz?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Cinsiyet			X^2	p
		Erkek	Kadın	Toplam		
Evet	Sayı	84	66	150	.245	.372*
	Oran %	73.7	76.7	75.0		
Hayır	Sayı	30	20	50		
	Oran %	26.3	23.3	25.0		
Toplam	Sayı	114	86	200		
	Oran %	100.0	100.0	100.0		

* Fisher's Exact Testi kullanılmıştır.

Tablo 94'deki verilere göre, Türkiye'ye göç etme arzusu her iki cinsiyet açısından yüksek oranda benzerlik göstermektedir. Aralarında çok küçük bir fark olmakla birlikte kadınların (% 76.7) erkeklere (% 73.7) nazaran daha çok göç etme eğiliminde oldukları görülmektedir. Tablo 57'deki anlamlılık verilerine göre, cinsiyet ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Türkiye'ye göç etme istekleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir ($X^2=.245$; $p=.372>.050$). Erkek ve kadın katılımcıların Türkiye'ye göç etme istekleri yüksek oranda benzerlik göstermektedir. Bu benzerlik göç etme eğilimi yönündedir.

8.2.14.3. Yaşa göre “Türkiye'ye göç etmek istiyor musun?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 95'te katılımcıların yaşlarına göre Türkiye'ye göç etme arzuları hakkındaki bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 95. Yaş değişkenine göre “Türkiye'ye göç etmek istiyor musunuz?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Yaş			X^2	p
		18-35	36-55	56 ve üzeri		
Evet	Sayı	63	60	27	5.253	.072
	Oran %	69.2	75.9	90.0		
Hayır	Sayı	28	19	3		
	Oran %	30.8	24.1	10.0		
Toplam	Sayı	91	79	30		
	Oran %	100.0	100.0	100.0		

Tablo 95'teki verilere göre, Türkiye'ye göç etme arzusu tüm yaş gruplarında yüksek oranda benzerlik göstermektedir. Aralarında çok küçük farklar olmakla birlikte 56 yaş ve üzeri grubun göç etme arzusu (% 90) en yüksek seviyede çıkmaktadır. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, yaş ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin

Türkiye’ye göç etme istekleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare (chi-square) analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir ($X^2=5.253$; $p=.072>.050$). Farklı yaş gruplarındaki katılımcıların Türkiye’ye göç etme istekleri yüksek oranda benzerlik göstermektedir. Bu benzerlik göç etme eğilimi yönündedir.

8.2.14.4. Eğitim düzeyine göre “Türkiye’ye göç etmek istiyor musun?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 96’da katılımcıların eğitim düzeylerine göre Türkiye’ye göç etme arzuları hakkındaki bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 96. Eğitim düzeyine göre “Türkiye’ye göç etmek istiyor musunuz?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Eğitim Düzeyi			Toplam	X^2	p
		İlköğretim	Lise	Üniversite			
Evet	Sayı	68	57	25	150	7.364	.025
	Oran %	85.0	67.1	71.4	75.0		
Hayır	Sayı	12	28	10	50		
	Oran %	15.0	32.9	28.6	25.0		
Toplam	Sayı	80	85	35	200		
	Oran %	100.0	100.0	100.0	100.0		

Tablo 96’daki verilere göre, katılımcılarımızın “Türkiye’ye göç etmek istiyor musunuz?” sorusuna verilen cevapların eğitim değişkenine göre değerlendirdiğimizde; İlköğretim mezunları yüksek oranda (%85) “evet” yanıtı vermişlerdir. Göç etme arzusu tüm mezun gruplarda yüksek çıkmıştır. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, eğitim düzeyi ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Türkiye’ye göç etme istekleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermektedir ($X^2=7.364$; $p=.025<.050$). Bu fark ilköğretim mezunlarının göç etme isteğinin daha yüksek olması anlamında ortaya çıkmaktadır.

8.2.15. Türkiye’ye Göç Etme İsteğinin Ana Nedenlerine Dair Bulgular ve Yorumlar

Katılımcıların Türkiye’ye göç etme nedenlerine dair sorulan sorulara verdikleri cevapların sayısal ve oransal genel durumu ile cinsiyete, yaşa ve eğitim düzeyine göre dağılımı ve anlamlılık ilişkileri aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

8.2.15.1. Türkiye'ye gitme nedenlerine dair bulgular ve yorumlar

Tablo 97'de katılımcıların Türkiye'ye göç etme nedenleri ile ilgili sayılar ve oranlar verilmiştir.

Tablo 97. “Türkiye'ye göç etmek istiyorsanız temel nedeni nedir?” sorusuna verilen cevapların dağılımı

	Sayı	Yüzde (%)	Geçerli Yüzde
Ekonomik	50	25.0	33.3
Siyasi	8	4.0	5.3
Dini/ Kültürel veya Eğitim	8	4.0	5.3
Aile birleşmesi	25	12.5	16.7
Yukarıdakilerin hepsi	59	29.5	39.3
Toplam	150	75.0	100.0
Uygulanmaz	50	25.0	
Toplam	200	100.0	

Tablo 97'deki verilere göre, araştırma grubumuzun göç etmek istemesinin temel nedeni %39.3 “Yukarıdakilerin Hepsini” (ekonomik, siyasi, Dini/Kültürel veya Eğitim, Aile birleşmesi) öne çıkan tercih olmasına karşın en büyük etkenin % 33.3 ile ekonomik sebepler olduğunu görmekteyiz.

8.2.15.2. Cinsiyete göre “Türkiye'ye göç etmek istiyorsanız temel nedeni nedir?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 98'de katılımcıların cinsiyetlerine göre Türkiye'ye göç etme nedenleri hakkındaki bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 98. Cinsiyet değişkeni ile “Türkiye’ye göç etmek istiyorsanız temel nedeni nedir?” sorusu arasındaki çapraz dağılım ve anlamlılık durumu

		Cinsiyet		Toplam	X ²	p
		Erkek	Kadın			
Ekonomik	Sayı	26	24	50	6.267	.180
	Oran %	31.0	36.4	33.3		
Siyasi	Sayı	7	1	8		
	Oran %	8.3	1.5	5.3		
Dini, kültürel, eğitimsel	Sayı	5	3	8		
	Oran %	6.0	4.5	5.3		
Aile birleşimi	Sayı	17	8	25		
	Oran %	20.2	12.1	16.7		
Hepsi	Sayı	29	30	59		
	Oran %	34.5	45.5	39.3		
Toplam	Sayı	84	66	150		
	Oran %	100.0	100.0	100.0		

Tablo 98’deki verilerde görüldüğü üzere, Türkiye’ye göç etmek isteyen erkeklerin %34.5’i ve kadınların %45.5’i “*Ekonomik, siyasi, dini/kültürel veya eğitim, aile birleşmesi*” kriterlerini kapsayan “*Yukarıdakilerin hepsi*” cevabını tercih ettikleri görülmektedir. Ancak bu grubun içerisinde ekonomik nedenlerle göç etmek isteyenlerin oranının bir hayli yüksek olduğu görülmektedir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, cinsiyet ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Türkiye’ye göç etme nedenleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($X^2=6.267$; $p=.180>.050$). Her iki cinsiyet grubu da tüm seçenekleri göç etme nedeni olarak belirtme konusunda benzerlik göstermektedir.

8.2.15.3. Yaşa göre “Türkiye’ye göç etmek istiyorsanız temel nedeni nedir?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 99’da katılımcıların yaşlarına göre Türkiye’ye göç etme nedenleri hakkındaki bilgiler verilmiştir.

Tablo 99. Yaş değişkenine göre “Türkiye’ye göç etmek istiyorsanız temel nedeni nedir?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Yaş			Toplam	p
		18-35	36-55	56 ve üzeri		
Ekonomik	Sayı	22	25	3	50	* Test yapılamadı
	Oran %	33.8	42.4	11.5	33,3	
Siyasi	Sayı	4	2	2	8	
	Oran %	6.2	3.4	7.7	5,3	
Dini, kültürel, eğitimsel	Sayı	6	2	0	8	
	Oran %	9.2	3.4	0.0	5,3	
Aile birleşimi	Sayı	8	6	11	25	
	Oran %	12.3	10.2	42.3	16,7	
Hepsi	Sayı	25	24	10	59	
	Oran %	38.5	40.7	38.5	39,3	
Toplam	Sayı	65	59	26	150	
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0	

* Hücrelerdeki kişi sayısının yetersiz olması nedeniyle test uygulanamamıştır. Hücrelerde beklenen sıklıkların % 20’sinin < 5 olması koşulu sağlanamamıştır.

Tablo 99’deki verilere göre, Türkiye’ye göç etmek isteyen yaş grupları arasında 36-55 yaş grubu % 42.4 oranla “ekonomik” nedenlerden dolayı göç etmek istediklerini belirtmektedirler. 56 yaş ve üzeri grup ise % 42.3 ile “aile birleşimi” nedeniyle göç etmek istediklerini belirtmektedirler. Yaş gruplarının nedenleri yaşlarının gerektirdiği isteklere göre uyumlu bulunmaktadır. Tablodaki veriler için ki kare anlamlılık testi, hücrelerde beklenen sıklık koşulu sağlanamadığı için yapılamamıştır.

8.2.15.4. Eğitim düzeyine göre “Türkiye’ye göç etmek istiyorsanız temel nedeni nedir?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 100’de katılımcıların eğitim düzeylerine göre Türkiye’ye göç etme nedenleri hakkındaki bilgiler verilmiştir.

Tablo 100. Eğitim değişkenine göre “Türkiye’ye göç etmek istiyorsanız temel nedeni nedir?” sorusunun çapraz dağılımı

		Eğitim düzeyi			Toplam	p
		İlköğretim	Lise	Üniversite		
Ekonomik	Sayı	25	19	6	50	Test yapılamadı*
	Oran %	36.8	33.3	24.0	33.3	
Siyasi	Sayı	1	3	4	8	
	Oran %	1.5	5.3	16.0	5.3	
Dini, kültürel, eğitimsel	Sayı	1	4	3	8	
	Oran %	1.5	7.0	12.0	5.3	
Aile birleşimi	Sayı	18	3	4	25	
	Oran %	26.5	5.3	16.0	16.7	
Hepsi	Sayı	23	28	8	59	
	Oran %	33.8	49.1	32.0	39.3	
Toplam	Sayı	68	57	25	150	
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0	

* Hücrelerdeki kişi sayısının yetersiz olması nedeniyle test uygulanamamıştır. Hücrelerde beklenen sıklıkların % 20'sinin < 5 olması koşulu sağlanamamıştır.

Tablo 100'de, Türkiye'ye göç etmek isteyenlerin temel nedeni olarak; lise mezunlarının %49.1'i "*Yukarıdakilerin hepsi*" (ekonomik, siyasi, dini/kültürel veya eğitim, aile birleşmesi) yanıtı vermişlerdir. Tablo 100'deki verilerden hücrelerde beklenen sıklık koşulu sağlanamadığı için bulguların ki kare anlamlılık testi yapılamamıştır.

Özetle, Türkiye araştırma grubumuzun $\frac{3}{4}$ 'ü göç etmek istemekle birlikte ekonomik, siyasi, Dini/kültürel veya eğitim, Aile birleşmesi (hepsi) gibi nedenlerle göç etmek istedikleri görülmüştür.

8.2.16. "*Türkiye'ye Göç Edenlerin Temel Gayeleri Nedir?*" Sorusuna Dair Bulgular ve Yorumlar

Katılımcıların Türkiye'ye göç edenlerle ilgili fikirlerine dair sorulara verdikleri cevapların sayısal ve oransal genel durumu ile cinsiyete, yaşa ve eğitim düzeyine göre dağılımı ve anlamlılık ilişkileri aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

8.2.16.1. "*Türkiye'ye göç edenlerin temel nedenleri nelerdir?*" Sorusunun cevaplarına dair bulgular ve yorumlar

Tablo 101'de katılımcıların Türkiye'ye göç edenlerin temel nedenleri ile ilgili sayılar ve oranlar verilmiştir.

Tablo 101. "*Size göre, Türkiye'ye göç edenlerin temel gayeleri nedir?*" sorusuna verilen cevapların dağılımı

	Sayı	Yüzde (%)
Ekonomik sıkıntılar / İşsizlik / Daha iyi bir yaşam	109	54.5
Türkiye'yi anavatan olarak görme/ Vatana kavuşma	44	22.0
Korku, Bulgarlara güvenmeme, gelecekte kaygı duyma	31	15.5
Dini-kültürel ve milli faaliyetleri özgürce yerine getirme	16	8.0
Toplam	200	100.0

Tablo 101'deki verilere göre, "*Türkiye'ye göç edenlerinin temel gayeleri nedir?*" diye sorduğumuzda % 54.5'i "*Ekonomik sıkıntılar / İşsizlik / Daha iyi bir yaşam*" cevabını vermektedir. Bir önceki tabloyu da destekleyen bir bulgu elde edilmiştir. Araştırmayı yaptığımız zamanın şartlarını göz önüne aldığımızda verilen cevaplar durumun birbiriyle örtüştüğü ve elde edilen verilerin sağlıklı olduğunu bir kez daha göstermektedir. Ayrıca %22'si Türkiye'yi anavatan olarak gördüklerini belirtmişleridir.

HÖH kurucusu Ahmet Doğan'da, “*Türkiye’yi anavatan olarak görmek istiyoruz*” demiştir (Sadal, V., Kişisel görüşme, 4 Kasım 1998).

8.2.16.2. Cinsiyete göre “*Türkiye’ye göç edenlerin temel gayeleri nedir?*” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 102’de katılımcıların cinsiyetlerine göre “*Türkiye’ye göç edenlerin temel gayeleri nedir?*” sorusuna verdikleri cevaplara dair bilgiler ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 102. Cinsiyet değişkeni ile “*Türkiye’ye göç edenlerin temel gayeleri nedir?*” sorusu arasındaki çapraz dağılım ve anlamlılık durumu

		Cinsiyet			X ²	p
		Erkek	Kadın	Toplam		
Ekonomik sıkıntılar / İşsizlik / Daha iyi bir yaşam	Sayı	64	45	109	3.849	.278
	Oran %	56.1	52.5	54.5		
Türkiye’yi anavatan olarak görme/ Vatana kavuşma	Sayı	21	23	44		
	Oran %	18.4	26.7	22.0		
Korku, Bulgarlara güvenmeme, gelecekte kaygı duyma	Sayı	17	14	31		
	Oran %	14.9	16.3	15.5		
Dini-kültürel ve milli faaliyetleri özgürce yerine getirme	Sayı	12	4	16		
	Oran %	10.5	4.7	8.0		
Toplam	Sayı	114	86	200		
	Oran %	100.0	100.0	100.0		

Tablo 102’de, erkek katılımcıların “*Türkiye’ye göç edenlerin temel gayeleri nedir?*” sorusuna verdikleri cevapta % 65.1 oranında “*ekonomik sıkıntılar, işsizlik ve daha iyi bir yaşam*” isteğinin göçe neden olduğu bulgusu ortaya çıkmıştır. Kadınlarda da benzer seviyede (% 52.5) aynı neden göç sebebi olarak görülmektedir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, cinsiyet ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Türkiye’ye göç edenlerin temel nedenlerine dair verilen cevaplar arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($X^2=3.849$; $p=.278>.050$). Her iki cinsiyet grubu da “*ekonomik sıkıntılar, işsizlik ve daha iyi bir yaşam*” isteğinin göçe neden olduğu konusunda benzerlik göstermektedirler.

8.2.16.3. Yaşa göre “Türkiye’ye göç edenlerin temel gayeleri nedir?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 103’de katılımcıların yaşlarına göre “Türkiye’ye göç edenlerin temel gayeleri nedir?” sorusuna verdikleri cevaplara dair bilgiler ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 103. Yaş değişkenine göre “Türkiye’ye göç edenlerin temel gayeleri nedir?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Yaş			Toplam	X ²	p
		18-35	36-55	56 ve üzeri			
Ekonomik sıkıntılar / İşsizlik / Daha iyi bir yaşam	Sayı	57	41	11	109	8.995	,184
	Oran %	62.6	51.9	36.7	54.5		
Türkiye’yi anavatan olarak görme/ Vatana kavuşma	Sayı	15	18	11	44		
	Oran %	16.5	22.8	36.7	22.0		
Korku, Bulgarlara güvenmeme, gelecekte kaygı duyma	Sayı	11	15	5	31		
	Oran %	12.1	19.0	16.7	15.5		
Dini-kültürel ve milli faaliyetleri özgürce yerine getirme	Sayı	8	5	3	16		
	Oran %	8.8	6.3	10.0	8.0		
Toplam	Sayı	91	79	30	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablo 103’deki verilerde, farklı yaş gruplarındaki katılımcıların “Türkiye’ye göç edenlerin temel gayeleri nedir?” sorusuna verdikleri cevapta 18-35 yaş grubunda bulunanların % 62.6’sının “ekonomik sıkıntılar, işsizlik ve daha iyi bir yaşam” isteğinin göçe neden olduğunu belirttikleri görülmektedir. Genç nüfusun en büyük kaygısını ekonomik nedenlerin oluşturduğu görülmektedir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, yaş ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Türkiye’ye göç edenlerin temel nedenlerine dair verilen cevaplar arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($X^2=8.995$; $p=.184>.050$). Tüm yaş grupların da “ekonomik sıkıntılar, işsizlik ve daha iyi bir yaşam” isteğinin göçe neden olduğu konusunda benzerlik göstermektedirler.

8.2.16.4. Eğitim düzeyine göre “Türkiye’ye göç edenlerin temel gayeleri nedir?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 104’te katılımcıların eğitim düzeylerine göre “Türkiye’ye göç edenlerin temel gayeleri nedir?” sorusuna verdikleri cevaplara dair bilgiler ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 104. Eğitim düzeyine göre “Türkiye’ye göç edenlerin temel gayeleri nedir?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Eğitim Düzeyi			Toplam	X ²	p
		İlköğretim	Lise	Üniversite			
Ekonomik sıkıntılar / İşsizlik / Daha iyi bir yaşam	Sayı	43	49	17	109	11.331	.079
	Oran %	53.8	57.6	48.6	54.5		
Türkiye’yi anavatan olarak görme/ Vatana kavuşma	Sayı	25	12	7	44		
	Oran %	31.2	14.1	20.0	22.0		
Korku, Bulgarlara güvenmeme, gelecekte kaygı duyma	Sayı	8	17	6	31		
	Oran %	10.0	20.0	17.1	15.5		
Dini-kültürel ve milli faaliyetleri özgürce yerine getirme	Sayı	4	7	5	16		
	Oran %	5.0	8.2	14.3	8.0		
Toplam	Sayı	80	85	35	200		
	Oran %	100,0	100,0	100,0	100,0		

Tablo 104’te farklı eğitim düzeylerine ait katılımcıların “Türkiye’ye göç edenlerin temel gayeleri nedir?” sorusuna verdikleri cevapta lise mezunu grubunda bulunanların % 57.6’sının “ekonomik sıkıntılar, işsizlik ve daha iyi bir yaşam” isteğinin göçe neden olduğunu belirttikleri görülmektedir. Liseyi bitirenlerin bakış açısına göre en büyük göç nedeni ekonomik imkân durumudur. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, eğitim ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Türkiye’ye göç edenlerin temel nedenlerine dair verilen cevaplar arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($X^2=11.331$; $p=.079>.050$). Tüm mezun grupların da “ekonomik sıkıntılar, işsizlik ve daha iyi bir yaşam” isteğinin göçe neden olduğu konusunda benzerlik göstermektedirler.

Anket verilerine ek olarak, HÖH lideri Ahmet Doğan göç konusunda aşağıdaki beyanlarda bulunmuştur;

“- Göç konusuna değinirken Türkiye’nin politikalarına değinmiştim. 1993-94 yıllarında biz hükümette iken Türk yatırımları ve mali desteği gelmiş olsaydı, işsizlik ve

enflasyon o kadar yüksek olmazdı ve böylece de Türkiye'ye göç olmaz ya da sınırlı olurdu. Göçmenler, elbette Türkiye'ye sadece akrabalarını ziyaret etmek için gitmiyorlar. Bulgaristan genelindeki işsizlik oranı yüzde 15 iken, Türklerin yaşadığı bölgelerde bu oran yüzde 30-40 civarındadır. Bu nedenle gerekli tedbirler alınıp, yatırımlar yapılmalıdır. Türkiye'ye 300 binden fazla insan göç etti. Türkiye Trakya'sında 6 milyon seçmen var. İnsanları Bulgaristan'da tutacak tek şart, zaten geç kalmış olan dış yatırımlardır. Yatırım göçün panzehirizdir” (Sadal, V., Kişisel iletişim, 04 Kasım 1998).

Razgrad Belediye Başkanı Venelin Uzunov göç konusunda, “Razgrad bölgesinde gizli göç az, Kırcaali bölgesinde fazla. Burada işsizlik vb. nedenlerle göç ediyorlar fakat bunlar orada da iş bulamıyorlar. Vatandaşlık hakları korunduğu için geri de dönebiliyorlar” (Sadal, V., Kişisel iletişim, 26 Ekim 1998).

Kırcaali Belediye Başkanı Rasim Musa göç konusunda şu bilgileri vermiştir, “-1989 yılı ve daha sonraki göçlerin nedeni ekonomidir. Burada insanların şansı yok. 3 kişilik bir ailenin temel derdi boğazını doyurabilmek; yeni bir ev, araba, arsa vs. almak, denize tatile gitmek değil. Türkiye ye gidenler bunlara 3-5 sene içerisinde sahip olabildiler. Bunları gören, duyan insanımız hemen göçe yöneliyor, durmak istemiyor” (Sadal, V., Kişisel iletişim, 10 Ağustos 1998).

İsperih (Razgrad) milletvekili Dr. Hasan Ademof, “Türkiye'ye göçün birinci nedeni ekonomik, ikinci neden ailelerin birleşmesi” olarak görmektedir (Sadal, V. Kişisel iletişim, 10 Ağustos 1998). Anket ve mülakat verilerine göre göçün nedeni olarak “ekonomik sıkıntılar ve işsizlik” ilk sırayı almaktadır.

8.2.17. Etnik Gruplarla İlişkilere Dair Bulgular ve Yorumlar

Tablo 105'te katılımcıların etnik ilişkilerle ilgili düşüncelerine dair bilgiler gösterilmektedir;

Tablo 105. Etnik ilişkilere ait verilere dair bulguların dağılımı (n=200)

<i>Bölgemizdeki Bulgar vatandaşlarla ilişkileriniz nasıl?</i>	Sayı	Yüzde (%)	Birikimli Yüzde
Çok iyi	45	22.5	22.5
İyi	121	60.5	83.0
Kötü	26	13.0	96.0
Çok kötü	8	4.0	100.0
<i>Bölgemizdeki Pomak vatandaşlarla ilişkileriniz nasıl?</i>			
Çok iyi	46	23.0	23.0
İyi	126	63.0	86.0
Kötü	22	11.0	97.0
Çok kötü	6	3.0	100.0
<i>Bölgemizdeki Roman vatandaşlarla ilişkileriniz nasıl?</i>			
Çok iyi	18	9.0	9.0
İyi	71	35.5	44.5
Kötü	84	42.0	86.5
Çok kötü	27	13.5	100.0

Araştırma grubumuzun % 60.5'nin Bulgar vatandaşlarıyla ilişkilerinin “İyi” olduğunu belirtmiştir. %22.5'i ise “Çok iyi” olduğu ve sadece % 13 gibi bir oranın “kötü” olduğunu Tablo 105'teki verilerden saptamaktayız. Pomak vatandaşlarıyla ilişkilerin iyi olduğunu söyleyen % 63 iken kötü ve çok kötü şikâyet edenler sadece % 14'e denk geldiği görülmektedir. Araştırma grubumuzun % 42'si Roman vatandaşlarla ilişkilerinin kötü olduğunu ancak sadece % 35.5'i iyi olduğunu belirtmiştir. Bulgar ve Pomak vatandaşların olduğu tablolarla karşılaştırdığımızda oranlardaki değişme hayli yüksek olduğu görülmektedir. Bunun çeşitli nedenleri olmakla birlikte daha çok kültürel yapıdan kaynaklandığını düşünmekteyiz.

Tarihsel süreç içerisinde de, Müslüman olmaları nedeniyle yani din bağı münasbetiyle, Türkler ile Pomaklar arasındaki ilişkiler pozitif seyretmiştir. Zira kaderdaş olmuşlar; Hristiyan çoğunluk tarafından benzer baskılara, eritme politikalarına maruz kalmışlardır. Evlilik tercihlerine de bu durum yansımış ve her iki grup kendinden sonraki tercihini diğerine kullanmıştır. 1970'lerde Pomaklara uygulanan baskı ve asimilasyon politikaları sırasında, Türklerin kendilerine yeterince sahip çıkıp desteklemediklerine içerlemiş olsalar dahi Pomaklar, Türklerle olan ilişkileri genelde olumlu seyretmiştir.

Etnik Bulgarlarla olan ilişkilerde de tarihsel süreç ve dini farklılık belirleyici unsur olmuştur. Bulgarların uzun süre Türk/Osmanlı egemenliğinde kalmaları Türklere karşı bir husumeti de beraberinde getirmiştir. Bulgarlardaki Türk ve Türkiye korkusu ve

endişesi etnik ilişkilere de yansımış; bu ülkede bulunan Türk azınlığa “eski yönetici sınıfın torunları” olarak hoş bakılmamıştır. Aynı şekilde Türk azınlık için de benzer tavır ve endişe söz konusu olmuştur. Her an kendilerini zarar verilebileceği; çeşitli baskı ve sindirme siyaseti izlendiği ve izleneceği; evlerinden, topraklarından sürülebilecekleri, yaşanmış olumsuz örneklerin de etkisiyle, etnik Bulgarlara karşı şüpheli yaklaşmışlardır.

Diğer taraftan 500 yıla yakın Bulgaristanın “yönetici sınıfı” olan Türklere yönelik tüm grupların (Pomaklar, Romanlar, Bulgarlar vs.) içten içe saygı duyduklarını belirtmek gerekir. Örneğin Romalar için söylenen, var olan bazı olumsuz tavır ve önyargılar Türkler için söylenmemektedir.

Bulgar, Pomak, Türk grupların Romalara karşı önyargı ve olumsuz tavırları birbirine yakındır ve benzer refleksi göstermektedirler. Fakat Kırcaali’deki “Türk Çüngönelere” karşı bölgedeki Türklerin tavrının çok olumsuz olmadığı izlenmiştir. Romanların seçimlerde büyük oranda HÖH’ü desteklemeleri, güç birliği yapmış olmaları bu yumuşama ve kabulün gerekçelerinden sayılabilir. Zira Romalara karşı etnik Bulgarların tavrı çok net ve sert bir olumsuzluk, önyargı içermektedir. Bu durum alan çalışması sırasında görüştümüz bazı Romanlar tarafından teyit edilmiştir. Nitkim anket sonuçlarımız ve gözlemlerimiz de bu tespitlerimizi doğrulamaktadır.

8.2.17.1. Cinsiyete göre “Bölgenizdeki Bulgarlarla ilişkileriniz nasıl?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 106’da katılımcıların cinsiyetlerine göre “Bölgenizdeki Bulgarlarla ilişkileriniz nasıl?” sorusuna verdikleri cevaplara dair bilgiler ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 106. Cinsiyet değişkenine göre “Bölgenizdeki Bulgar vatandaşlarla ilişkileriniz nasıl?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Cinsiyet		Toplam	X ²	p
		Erkek	Kadın			
Çok iyi	Sayı	28	17	45	4.783	.188
	Oran %	24.6	19.8	22.5		
İyi	Sayı	62	59	121		
	Oran %	54.4	68.6	60.5		
Kötü	Sayı	18	8	26		
	Oran %	15.8	9.3	13.0		
Çok kötü	Sayı	6	2	6		
	Oran %	5.3	2.3	4.0		
Toplam	Sayı	114	86	200		
	Oran %	100.0	100.0	100.0		

Tablo 106’daki verilerde, erkek ve kadın katılımcıların “Bölgenizdeki Bulgarlarla ilişkileriniz nasıl?” sorusuna verdikleri cevapta kadınların % 68.6’sının ve erkeklerin 54.4’ünün “iyi” cevabı verdiği tespit edilmektedir. Kadın ve erkek katılımcıların yarısından fazlasının Bulgarlarla iyi ilişkiler kurduğu görülmektedir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, cinsiyet ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Bulgarlarla ilişki düzeylerine dair verilen cevaplar arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($X^2=4.783$; $p=.188>.050$). Kadın ve erkek katılımcıların benzer oranda Bulgarlarla iyi ilişkilere sahip olduğu görülmektedir.

8.2.17.2. Yaşa göre “Bölgenizdeki Bulgarlarla ilişkileriniz nasıl?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 107’de katılımcıların yaşlarına göre “Bölgenizdeki Bulgarlarla ilişkileriniz nasıl?” sorusuna verdikleri cevaplara dair bilgiler ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 107. Yaş değişkenine göre “Bölgenizdeki Bulgar vatandaşlarla ilişkileriniz nasıl?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Yaş			Toplam	X ²	p
		18-35	36-55	56 ve üzeri			
Çok iyi	Sayı	25	16	4	45	5.751	.452
	Oran %	27.5	20.3	13.3	22.5		
İyi	Sayı	53	50	18	121		
	Oran %	58.2	63.3	60.0	60.5		
Kötü	Sayı	10	9	7	26		
	Oran %	11.0	11.4	23.3	12.0		
Çok kötü	Sayı	3	4	1	8		
	Oran %	3.3	5.1	3.3	4.0		
Toplam	Sayı	91	79	30	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablo 107’deki verilerde, farklı yaş gruplarına ait katılımcıların “Bölgenizdeki Bulgarlarla ilişkileriniz nasıl?” sorusuna verdikleri cevapta 36-55 yaş grubunda bulunanların % 63.3’ünün ve 56 yaş ve üzeri grubun % 60’ının “iyi” cevabı verdiği tespit edilmektedir. Tüm yaş gruplarındaki katılımcıların % 60 ve üzeri oranında Bulgarlarla iyi ilişkiler kurduğu görülmektedir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, yaş ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Bulgarlarla ilişki düzeylerine dair verilen cevaplar arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($X^2=5.751$; $p=.452>.050$). Farklı yaş grubuna ait katılımcıların benzer oranda Bulgarlarla iyi ilişkilere sahip olduğu görülmektedir.

8.2.17.3. Eğitim düzeyine göre “Bölgenizdeki Bulgarlarla ilişkileriniz nasıl?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 108’de katılımcıların eğitim düzeylerine göre “Bölgenizdeki Bulgarlarla ilişkileriniz nasıl?” sorusuna verdikleri cevaplara dair bilgiler ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 108. Eğitim değişkenine göre “Bölgenizdeki Bulgar vatandaşlarla ilişkileriniz nasıl?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Eğitim düzeyi			Toplam	X ²	p
		İlköğretim	Lise	Üniversite			
Çok iyi	Sayı	14	20	11	45	12.093	,060
	Oran %	17.5	23.5	31.4	22.5		
İyi	Sayı	45	53	23	121		
	Oran %	56.2	62.4	65.7	60.5		
Kötü	Sayı	17	9	0	26		
	Oran %	21.2	10.6	0.0	13.0		
Çok kötü	Sayı	4	3	1	8		
	Oran %	5.0	3.5	2.9	4.0		
Toplam	Sayı	80	85	35	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablo 108’de farklı mezun gruplarına ait katılımcıların “Bölgenizdeki Bulgarlarla ilişkileriniz nasıl?” sorusuna verdikleri cevapta üniversite mezunlarının % 65.7’sinin ve lise mezunlarının % 62.4’ünün “iyi” cevabı verdiği tespit edilmektedir. Tüm mezun gruplarındaki katılımcıların genel olarak Bulgarlarla iyi ilişkiler kurduğu görülmektedir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, eğitim düzeyi ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Bulgarlarla ilişki düzeylerine dair verilen cevaplar arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($X^2=12.093$; $p=.060>.050$). Farklı mezun grubuna ait katılımcıların benzer oranda Bulgarlarla iyi ilişkilere sahip olduğu görülmektedir.

8.2.17.4. Cinsiyete göre “Bölgenizdeki Pomaklarla ilişkileriniz nasıl?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 109’da katılımcıların cinsiyetlerine göre “Bölgenizdeki Pomaklarla ilişkileriniz nasıl?” sorusuna verdikleri cevaplara dair bilgiler ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 109. Bölgenizdeki Pomak vatandaşlarla ilişkileriniz nasıl? Sorusunun cinsiyete göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Cinsiyet		Toplam	X^2	p
		Erkek	Kadın			
Çok iyi	Sayı	21	25	46	3.251	.355
	Oran %	18.4	29.1	23.0		
İyi	Sayı	76	50	126		
	Oran %	66.7	58.1	63.0		
Kötü	Sayı	13	9	22		
	Oran %	11.4	10.5	11.0		
Çok kötü	Sayı	4	2	6		
	Oran %	3.5	2.3	3.0		
Toplam	Sayı	114	86	200		
	Oran %	100.0	100.0	100.0		

Tablo 109’da, erkek ve kadın katılımcıların “Bölgenizdeki Pomaklarla ilişkileriniz nasıl?” sorusuna verdikleri cevapta erkeklerin 66.7’sinin ve kadınların % 58.1’inin “iyi” cevabı verdiği tespit edilmektedir. Kadın ve erkek katılımcıların yarısından daha fazlasının Pomaklarla iyi ilişkiler kurduğu görülmektedir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, cinsiyet ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Pomaklarla ilişki düzeylerine dair verilen cevaplar arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($X^2=3.251$; $p=.355>.050$). Kadın ve erkek katılımcıların benzer oranda Pomaklarla iyi ilişkilere sahip olduğu görülmektedir.

8.2.17.5. Yaşa göre “Bölgenizdeki Pomaklarla ilişkileriniz nasıl?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 110’da katılımcıların yaşlarına göre “Bölgenizdeki Pomaklarla ilişkileriniz nasıl?” sorusuna verdikleri cevaplara dair bilgiler ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 110. Bölgenizdeki Pomak vatandaşlarla ilişkileriniz nasıl? Sorusunun yaşa göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Yaş			Toplam	X^2	p
		18-35	36-55	56 ve üzeri			
Çok iyi	Sayı	24	15	7	46	6.140	.408
	Oran %	26.4	19.0	23.3	23.0		
İyi	Sayı	50	57	19	126		
	Oran %	54.9	72.2	63.3	63.0		
Kötü	Sayı	13	6	3	22		
	Oran %	14.3	7.6	10.0	11.0		
Çok kötü	Sayı	4	1	1	6		
	Oran %	4.4	1.3	3.3	3.0		
Toplam	Sayı	91	79	30	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablo 110’da farklı yaş gruplarına ait katılımcıların “*Bölgenizdeki Pomaklarla ilişkileriniz nasıl?*” sorusuna verdikleri cevapta 36-55 yaş grubunda bulunanların % 72.2’sinin ve 56 yaş ve üzeri grubun % 63.3’ünün “iyi” cevabı verdiği tespit edilmektedir. Tüm yaş gruplarındaki katılımcıların % 60 ve üzeri oranında Pomaklarla iyi ilişkiler kurduğu görülmektedir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, yaş ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Pomaklarla ilişki düzeylerine dair verilen cevaplar arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($X^2=6.140$; $p=.408>.050$). Farklı yaş grubuna ait katılımcıların benzer oranda Pomaklarla iyi ilişkilere sahip olduğu görülmektedir.

8.2.17.6. Eğitim düzeyine göre “Bölgenizdeki Pomaklarla ilişkileriniz nasıl?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 111’de katılımcıların eğitim düzeylerine göre “*Bölgenizdeki Pomaklarla ilişkileriniz nasıl?*” sorusuna verdikleri cevaplara dair bilgiler ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 111. Bölgenizdeki Pomak vatandaşlarla ilişkileriniz nasıl? Sorusunun eğitim düzeyine göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Eğitim düzeyi			Toplam	X ²	p
		İlköğretim	Lise	Üniversite			
Çok iyi	Sayı	11	22	13	46	11.625	.064
	Oran %	13.8	25.9	37.1	23.0		
İyi	Sayı	58	52	16	126		
	Oran %	72.5	61.2	45.7	63.0		
Kötü	Sayı	8	8	6	22		
	Oran %	10.0	9.4	17.1	11.0		
Çok kötü	Sayı	3	3	0	6		
	Oran %	3.8	3.5	0.0	3.0		
Toplam	Sayı	80	85	35	200		
	Oran %	100.0	100.0	100.0	100.0		

Tablo 111’de farklı mezun gruplarına ait katılımcıların “Bölgenizdeki Pomaklarla ilişkileriniz nasıl?” sorusuna verdikleri cevapta ilköğretim mezunlarının % 72.5’inin ve lise mezunlarının % 61.2’sinin “iyi” cevabı verdiği tespit edilmektedir. Tüm mezun gruplarındaki katılımcıların genel olarak Romanlarla iyi ilişkiler kurduğu görülmektedir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, eğitim düzeyi ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Romanlarla ilişki düzeylerine dair verilen cevaplar arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($X^2=11.625$; $p=.064>.050$). Farklı mezun grubuna ait katılımcıların benzer oranda Romanlarla iyi ilişkilere sahip olduğu görülmektedir.

Anket verilerine ek olarak, HÖH lideri Ahmet Doğan Pomaklarla Türklerin ilişkileri tanımlama konusunda aşağıdaki beyanlarda bulunmuştur;

“- (...) Pomak davası biraz karmaşıktır: kendi dilleri yoktur ve dini inanç da tek başına azınlık statüsünün tespitinde yeterli gelmemektedir. Zira salt dini ölçüt alırsanız bunu aydınlatmakta zorlanırsınız. Din bazen kültürün işaretlerini verebilir fakat bütünüyle kültürü temsil edemez. Mesela Pomak motifleri ve mitolojileri Rodop ve Bulgar tarihinden esinlenir. Bu konuya biraz kafa yordum. Belirli İslami motifler sınırlıdır. Şarkılarını Bulgarca söylerler. Biraz da Türkçe bilirler. Pomak nüfusu 350-360 bin olarak verilmektedir fakat gerçekte 500 binden fazla olduğu kanaatindeyim. Sayılardaki bu farklılığın nedeni; Bulgaristan’da Bulgarların baskın olduğu bölgelerde bunların kendilerini “Bulgar” addetmesinden kaynaklanıyor. Rodoplar’da (Smolyan ve Kırcaali bölgesi) yoğun bir ‘Bulgarlaştırma hareketi’ var ve buna karşı hiç kimse sesini çıkaramıyor. Pomaklar bu baskıdan bun alıyor; özellikle gençler Türk/İslam isimleri

yerine Bulgar isimlerini tercih ediyorlar. Bulgaristan'daki Pomaklar üç ana gruba ayrılarak tanımlanabilir: Birinci grup, kendilerini Bulgar hisseden (% 50) ve etnik olarak Bulgar fakat Müslüman hisseden (% 50) grup, ikinci grup, kendilerini Müslüman Türk olarak hisseden ve Türkleşme eğiliminde olan grup, üçüncü grup ise kendilerini Pomak etnisitesi ile tanımlayan gruptur. Bunlar Bulgar ve Türk olmadıklarını, Pomak olduklarını söylerler ve dini referans almazlar, dini önemsemezler. Bu gruptakiler Pomaklar için de azınlık statüsü verilmesi taraftarıdır.” (Sadal, V., Kişisel iletişim, 4 Kasım 1998).

Kendisi de bir Pomak olan Başmüftü Mustafa Alish Hacı Türk topluluğu ile ilişkileri hakkında aşağıdaki bilgileri vermektedir;

“- Bizim dedelerimiz Türkçe konuşurlardı ve hiçbir zaman biz Türk değiliz demediler. Fakat daha sonra Türkçeyi unuttular ve Bulgarca konuşur oldular. Benim şahsi görüşüm Pomakların Türk'tür. Benim köyümün yarısı Türkiye'ye göçtüler. 1972 yılında Komünist idare Pomaklara karşı baskıya başladı, isimlerini değiştirip Bulgar isimleri vermeye ve bunları Hristiyanlaştırmaya başladığında Bulgaristan'daki Türkler Pomaklara yardım etmediler, bu duruma seyirci kaldılar. Zira sıranın kendilerine geleceğini düşünmediler. Bu durum Pomaklarda Türklere karşı bir güvensizlik ve kırgınlık yarattı. 1984'te sıra Türklere geldiğinde, Komünist idare Pomakları Türklere karşı kullanmaya başladılar, Pomaklardan polis asker yaparak bunlara karşı kullandılar” (Sadal, V. Kişisel iletişim, 3 Kasım 1998).

Ahmet Doğan'da Başmüftü ile aynı tespiti yaparak “Pomaklara yapılanların Türklere yapılamayacağını zannediyorduk” demiştir (Sadal, V. Kişisel iletişim, 4 Kasım 1998).

Razgrad Belediye Başkanı Venelin Uzunov'a Pomaklarla ilgili soru sorulduğunda “Pomak yok bu bölgede” demiştir. Kendisi de Bulgar olan Uzunov, Pomakları Bulgar kabul ettiği için yok saymaktadır (Sadal, V. Kişisel iletişim, 26 Ekim 1998).

Anket verilerine göre, Türklerin Pomaklarla “iyi” ve “çok iyi” ilişkilere sahip olma oranı toplamda % 86 olarak çıkmıştır. Bulgaristan'ın nabzını tutan siyaset ve din adamı beyanlarında ise, geçmişteki tecrübelerden kaynaklanan kırgınlığın bulunduğu anlaşılmaktadır.

8.2.17.7. Cinsiyete göre “Bölgenizdeki Romanlarla ilişkileriniz nasıl?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 112’de katılımcıların cinsiyetlerine göre “Bölgenizdeki Romanlarla ilişkileriniz nasıl?” sorusuna verdikleri cevaplara dair bilgiler ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 112. Bölgenizdeki Roman vatandaşlarla ilişkileriniz nasıl? Sorusunun cinsiyete göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Cinsiyet		Toplam	X ²	p
		Erkek	Kadın			
Çok iyi	Sayı	13	5	18	7.225	.065
	Oran %	11.4	5.8	9.0		
İyi	Sayı	40	31	71		
	Oran %	35.1	36.0	35.5		
Kötü	Sayı	41	43	84		
	Oran %	36.0	50.0	42.0		
Çok kötü	Sayı	20	7	27		
	Oran %	17.5	8.1	13.5		
Toplam	Sayı	114	86	200		
	Oran %	100.0	100.0	100.0		

Tablo 112’de erkek ve kadın katılımcıların “Bölgenizdeki Romanlarla ilişkileriniz nasıl?” sorusuna verdikleri cevapta kadınların % 50’inin ve erkeklerin % 36’sının “kötü” cevabı verdiği tespit edilmektedir. Kadın ve erkek katılımcıların % 35 civarında bir oranın Romanlarla iyi ilişkiler kurduğu görülmektedir. Katılımcılar daha çok Müslüman Romanlarla iyi ilişkiler kurmaktadır. Genel anlamda katılımcı grubun Roman topluluğuyla iyi ilişkiler kuramadığı görülmektedir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, cinsiyet ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Romanlarla ilişki düzeylerine dair verilen cevaplar arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($X^2=7.225$; $p=.065>.050$). Kadın ve erkek katılımcıların benzer oranda Romanlarla kötü ilişkilere sahip olduğu görülmektedir.

8.2.17.8. Yaşa göre “Bölgenizdeki Romanlarla ilişkileriniz nasıl?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 113’de katılımcıların yaşlarına göre “Bölgenizdeki Romanlarla ilişkileriniz nasıl?” sorusuna verdikleri cevaplara dair bilgiler ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 113. Bölgenizdeki Roman vatandaşlarla ilişkileriniz nasıl? Sorusunun yaşa göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Yaş			Toplam	X^2	p
		18-35	36-55	56 ve üzeri			
Çok iyi	Sayı	9	4	5	18	7.239	,301
	Oran %	9.9	5.1	16.7	9.0		
İyi	Sayı	29	28	14	71		
	Oran %	31.9	35.4	46.7	35.5		
Kötü	Sayı	41	35	8	84		
	Oran %	45.1	44.3	26.7	42.0		
Çok kötü	Sayı	12	12	3	27		
	Oran %	13.2	15.2	10.0	13.5		
Toplam	Sayı	91	79	30	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablo 113’de farklı yaş gruplarına ait katılımcıların “*Bölgenizdeki Romanlarla ilişkileriniz nasıl?*” sorusuna verdikleri cevapta 56 yaş ve üzeri grubun % 46.7’sinin “iyi” cevabı verdiği tespit edilmektedir. Tüm yaş gruplarındaki katılımcıların ortalama % 42’si Romanlarla ilişkilerinin “kötü” olduğunu belirtmişlerdir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, yaş ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Romanlarla ilişki düzeylerine dair verilen cevaplar arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($X^2=7.239$; $p=.301>.050$). Farklı yaş grubuna ait katılımcıların Romanlarla ilişki düzeyinin benzer özellikler taşıdığı görülmektedir.

8.2.17.9. Eğitim düzeyine göre “Bölgenizdeki Romanlarla ilişkileriniz nasıl?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 114’te katılımcıların eğitim düzeylerine göre “*Bölgenizdeki Romanlarla ilişkileriniz nasıl?*” sorusuna verdikleri cevaplara dair bilgiler ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 114. Bölgenizdeki Roman vatandaşlarla ilişkileriniz nasıl? Sorusunun eğitim düzeyine göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Eğitim düzeyi			Toplam	X ²	p
		İlköğretim	Lise	Üniversite			
Çok iyi	Sayı	5	9	4	18	6.248	.373
	Oran %	6.3	10.6	11.4	9.0		
İyi	Sayı	26	28	17	71		
	Oran %	32.5	32.9	48.6	35.5		
Kötü	Sayı	38	34	12	84		
	Oran %	47.5	40.0	34.3	42.0		
Çok kötü	Sayı	11	14	2	27		
	Oran %	13.8	16.5	5.7	13.5		
Toplam	Sayı	80	85	35	200		
	Oran %	100.0	100.0	100.0	100.0		

Tablo 114’te farklı mezun gruplarına ait katılımcıların “Bölgenizdeki Romanlarla ilişkileriniz nasıl?” sorusuna verdikleri cevapta ilköğretim mezunlarının % 48.6’sının “iyi” cevabı verdiği tespit edilmektedir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, eğitim düzeyi ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Romanlarla ilişki düzeylerine dair verilen cevaplar arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($X^2=6.248$; $p=.373>.050$). Farklı mezun grubuna ait katılımcıların Romanlarla kurdukları ilişkilerin benzer özellikte olduğu görülmektedir.

Anket verilerine ek olarak, HÖH lideri Ahmet Doğan, Romalarla Türklerin ilişkileri konusunda aşağıdaki beyanlarda bulunmuştur;

“- Romalar konusu burada, yaklaşım ve ele alış bakımından, Pomakların durumunda değildir. Bu konu Avrupa’nın hatta dünyanın gündeminde olan bir sorundur. Bunlar kendilerini Roma hissetmelerine itiraz eden olmaz. Ne Bulgaristan’da, ne Türkiye’de, ne Avrupa’da ne de başka bir yerde. Bir Pomak ya da Türk “ben Bulgar’ım” derse bunu kabul ederler. Ama bir Roma için etmezler. “Çingene’den Bulgar olmaz” derler. Romaları da temsil ediyor ve onlar için de için de mücadele veriyoruz, özellikle de kendilerini Türk olarak görenler için. Razgrad ve Varna bölgelerinde bunların çoğu kendilerini Türk ve Müslüman hissederler ve Türkçe konuşurlar. Diğer bölgelerdeki Romaların büyük çoğunluğu kendilerini Bulgar ve Hristiyan olarak da ifade ederler. Örneğin, Sofya’daki Romaların yüzde 90’ı Hristiyan ve Bulgarca konuşurlar. Romaların kültürel süreci çok yönlü ve durumsaldır. Örneğin, 1991 yılında Türkiye ile Bulgaristan arasında sınır kapıları açıldığında, bazı Romalar gidip İstanbul Kapalı Çarşı’da 'bavul

ticareti' yaparak iyi para kazandılar. O zamanlar kendilerini fazlasıyla Türk ve Müslüman hissettiler. Fakat Türkiye sınırları kapatıp bu "tüccar turistler"e vize uygulayınca kendilerini Bulgar hissedip, isimlerini Bulgar isimleriyle değiştirdiler" (Sadal, V. Kişisel iletişim, 04 Kasım 1998).

8.2.18. Kız ve Erkek Çocukların Evliliklerinde Tercih Edilen Etnik Gruplara Dair Bulgular ve Yorumlar

Katılımcıların çocuklarını evlendirmek için tercih edebilecekleri etnik gruplara ilişkin sorulara verdikleri cevapların sayısal ve oransal genel durumu ile cinsiyete, yaşa ve eğitim düzeyine göre dağılımı ve anlamlılık ilişkileri aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

8.2.18.1. "Erkek ve kız çocuklarınızı hangi etnik gruplardan biriyle evlendirmek istersiniz?" sorusunun cevaplarına dair bulgular ve yorumlar

Tablo 115'te katılımcıların çocuklarının evlilik tercihlerine dair verdikleri cevaplara ait sayılar ve oranlar verilmiştir.

Tablo 115. Erkek ve kız çocuklarının hangi etnik gruplarla evlenmelerini tercih ettiklerine dair bulgular ve yorumları (n=200)

Etnik Grup	Erkek		Kız	
	Sayı	Yüzde (%)	Sayı	Yüzde (%)
Müslüman Pomak	116	58.0	132	66.0
Bulgar	24	12.0	19	9.5
Roman	3	1.5	8	4.0
Tümü	37	18.5	15	7.5
Türk	20	10.0	26	13.0
Toplam	200	100.0	200	100.0

İyi ilişkiler kurulan toplumlar birbirine daha çok yakınlaşır. Oğlunun hangi grupla evlenmesini istediğini sorduğumuzda araştırma grubumuzun % 58'inin "Müslüman Pomak" olarak cevap verdiği Tablo 115'teki verilerden saptanmıştır. Ayrıca % 18.5'i tümü diye belirtmiştir. "Kızının hangi gruptan biriyle evlenmesini istersiniz?" diye sorduğumuzda katılımcıların % 66'sı "Müslüman Pomak" cevabını vermiştir. Katılımcıların favori damat ve gelin adayı Müslüman Pomaklardan oluşmaktadır.

8.2.18.2. Cinsiyete göre “Erkek çocuklarınızın hangi etnik gruptan biriyle evlenmesini istersiniz?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 116’da katılımcıların cinsiyetlerine göre, “Erkek çocuklarınızın hangi etnik gruptan biriyle evlenmesini istersiniz?” sorusuna verdikleri cevaplara dair bilgiler ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 116. “Erkek çocuklarınızın hangi etnik gruplarla evlenmelerini istersiniz?” sorusunun cinsiyete göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Cinsiyet		Toplam	X ²	p
		Erkek	Kadın			
Müslüman Pomak	Sayı	64	52	116	3.397	.494
	Oran %	56.1	60.5	58.0		
Bulgar	Sayı	12	12	24		
	Oran %	10.5	14.0	12.0		
Roman	Sayı	2	1	3		
	Oran %	1.8	1.2	1.5		
Tümü	Sayı	21	16	37		
	Oran %	18.4	18.6	18.5		
Türk	Sayı	15	5	20		
	Oran %	13.2	5.8	10.0		
Toplam	Sayı	114	86	200		
	Oran %	100.0	100.0	100.0		

Tablo 116’da erkek ve kadın katılımcıların “Erkek çocuklarınızın hangi etnik gruplarla evlenmelerini istersiniz?” sorusuna verdikleri cevapta kadınların % 60.5’inin ve erkeklerin % 56.1’inin “Müslüman Pomak” cevabı verdiği tespit edilmektedir. Kadın ve erkek katılımcıların ortalama % 58’i Müslüman Pomak gelin istemektedir. Katılımcılar daha çok Müslüman Romanlarla iyi ilişkiler kurmaktadır. Genel anlamda katılımcı grubun Roman topluluğuyla iyi ilişkiler kuramadığı görülmektedir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, cinsiyet ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin oğullarına hangi etnik gruptan gelin almak istediklerine dair tercihleri arasındaki ilişki düzeylerine dair verilen cevaplar arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($X^2=3.397$; $p=.494>.050$). Kadın ve erkek katılımcıların benzer oranda Müslüman Pomak gelin tercih ettikleri görülmektedir.

8.2.18.3. Yaşa göre “Erkek çocuklarınızın hangi etnik gruplarla evlenmelerini istersiniz?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 117’de katılımcıların yaşlarına göre “Erkek çocuklarınızın hangi etnik gruptan biriyle evlenmesini istersiniz?” sorusuna verdikleri cevaplara dair bilgiler ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 117. “Erkek çocuklarınızın hangi etnik gruplarla evlenmelerini istersiniz?” sorusunun yaşa göre çapraz dağılımı

		Yaş			Toplam	p
		18-35	36-55	56 ve üzeri		
Müslüman Pomak	Sayı	51	49	16	116	Test yapılamadı*
	Oran %	56.0	62.0	53.3	58,0	
Bulgar	Sayı	12	8	4	24	
	Oran %	13.2	10.1	13.3	12,0	
Roman	Sayı	1	2	0	3	
	Oran %	1.1	2.5	0.0	1,5	
Tümü	Sayı	19	12	6	37	
	Oran %	20.9	15.2	20.0	18,5	
Türk	Sayı	8	8	4	20	
	Oran %	8.8	10.1	13.3	10,0	
Toplam	Sayı	91	79	30	200	
	Oran %	100.0	100.0	100.0	100,0	

* Hücrelerdeki kişi sayısının yetersiz olması nedeniyle test uygulanamamıştır. Hücrelerde beklenen sıklıkların % 20’sinin < 5 olması koşulu sağlanamamıştır.

Tablo 117’de 36-55 yaş grubunda bulunanların % 62’si Erkek çocuklarının Müslüman Pomaklarla evlenmesini istemektedir. Tüm yaş grupların Müslüman Pomak gelin tercihi yüksek oranda arzulanan bir durum olarak görülmektedir. Tablodaki verilerde hücrelerde beklenen sıklık koşulu sağlanamadığı için yaş değişkenine göre bulguların ki kare anlamlılık testi yapılamamıştır.

8.2.18.4. Eğitim düzeyine göre “Erkek çocuklarınızın hangi etnik gruplarla evlenmelerini istersiniz?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 118’de katılımcıların eğitim düzeylerine göre “Erkek çocuklarınızın hangi etnik gruptan biriyle evlenmesini istersiniz?” sorusuna verdikleri cevaplara dair bilgiler ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 118. “Erkek çocuklarınızın hangi etnik gruplarla evlenmelerini istersiniz?” Sorusunun eğitim düzeyine göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Eğitim düzeyi			Toplam	X ²	p
		İlköğretim	Lise	Üniversite			
Müslüman Pomak	Sayı	59	43	14	116	17.207	.028 *
	Oran %	73.8	50.6	40.0	58.0		
Bulgar	Sayı	7	11	6	24		
	Oran %	8.8	12.9	17.1	12.0		
Roman	Sayı	1	2	0	3		
	Oran %	1.3	2.4	0.0	1.5		
Tümü	Sayı	10	18	9	37		
	Oran %	12.5	21.2	25.7	18.5		
Türk	Sayı	3	11	6	20		
	Oran %	3.8	12.9	17.1	10.0		
Toplam	Sayı	80	85	35	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

* Fisher’s Exact testi uygulanmıştır.

Tablo 118’deki verilerde, erkek çocuklarının hangi etnik gruptan biriyle evlenmelerini tercih edersiniz sorusu eğitim düzeylerine göre karşılaştırıldığında; ilköğretim mezunlarının % 73.8’i ve üniversite mezunlarının % 40’ı “*Müslüman Pomakları*” tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, eğitim düzeyi ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin oğullarına hangi etnik gruptan gelin almak istediklerine dair tercihleri arasındaki ilişki düzeylerine dair verilen cevaplar arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmektedir ($\chi^2= 17,207$; $p=,028 < .050$). Bu durum ilköğretim mezunlarının Müslüman Pomak gelin tercihinin üniversite mezunlarına göre neredeyse iki misli daha fazla olması yönünde anlamlıdır.

8.2.18.5. Cinsiyete göre “Kız çocuklarınızın hangi etnik gruplarla evlenmelerini istersiniz?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 119’da katılımcıların cinsiyetlerine göre “Kız çocuklarınızın hangi etnik gruptan biriyle evlenmesini istersiniz?” sorusuna verdikleri cevaplara dair bilgiler ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 119. Kız çocuklarınızın hangi etnik gruplarla evlenmelerini istersiniz? Sorusunun cinsiyete göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Cinsiyet		Toplam	X ²	p
		Erkek	Kadın			
Müslüman Pomak	Sayı	69	63	132	6.675	.154
	Oran %	60.5	73.3	66.0		
Bulgar	Sayı	10	9	19		
	Oran %	8.8	10.5	9.5		
Roman	Sayı	6	2	8		
	Oran %	5.3	2.3	4.0		
Tümü	Sayı	9	6	15		
	Oran %	7.9	7.0	7.5		
Sadece Türk	Sayı	20	6	26		
	Oran %	17.5	7.0	13.0		
Toplam	Sayı	114	86	200		
	Oran %	100.0	100.0	100.0		

Tablo 119'daki verilerde, kız çocuklarının hangi etnik gruptan biriyle evlenmelerini tercih edersiniz sorusu cinsiyete göre karşılaştırıldığında; erkek ve kadın katılımcıların “*Müslüman Pomak*” bir damat arzu ettikleri görülmektedir. Bu arzu kadın katılımcılarda % 73.3; erkeklerde % 60.5 olarak tespit edilmektedir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, cinsiyet ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin kızlarına hangi etnik gruptan damat almak istediklerine dair tercihleri arasındaki ilişki düzeylerine dair verilen cevaplar arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=6.675$; $p=.154 > .050$). Her iki grupta benzer oranda “*Müslüman Pomak*” damat tercih etmektedir.

8.2.18.6. Yaşa göre “Kız çocuklarınızın hangi etnik gruplarla evlenmelerini istersiniz?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 120’de katılımcıların yaşlarına göre “Kız çocuklarınızın hangi etnik gruptan biriyle evlenmesini istersiniz?” sorusuna verdikleri cevaplara dair bilgiler ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 120. “Kız çocuklarınızın hangi etnik gruplarla evlenmelerini istersiniz?” sorusunun yaşa göre çapraz dağılımı

		Yaş			Toplam	p
		18-35	36-55	56 ve üzeri		
Müslüman Pomak	Sayı	56	58	18	132	Test yapılamadı*
	Oran %	61.5	73.4	60.0	66.0	
Bulgar	Sayı	11	5	3	19	
	Oran %	12.1	6.3	10.0	9.5	
Roman	Sayı	5	2	1	8	
	Oran %	5.5	2.5	3.3	4.0	
Tümü	Sayı	7	5	3	15	
	Oran %	7.7	6.3	10.0	7.5	
Türk	Sayı	12	9	5	26	
	Oran %	13.2	11.4	16.7	13.0	
Toplam	Sayı	91	79	30	200	
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0	

* Hücrelerdeki kişi sayısının yetersiz olması nedeniyle test uygulanamamıştır. Hücrelerde beklenen sıklıkların % 20’sinin < 5 olması koşulu sağlanamamıştır.

Tablo 120’deki verilerde, kız çocuklarının hangi etnik gruptan biriyle evlenmelerini tercih edersiniz sorusu yaşa göre karşılaştırıldığında; her yaş grubundaki katılımcıların “Müslüman Pomak” bir damat arzu ettikleri görülmektedir. Bu durum 36-55 yaş grubundakilerde % 73.4 olarak tespit edilmektedir. Tablodaki verilerde hücrelerde beklenen sıklık koşulu sağlanamadığı için yaş değişkenine göre bulguların ki kare anlamlılık testi yapılamamıştır.

8.2.18.7. Eğitim düzeyine göre “Kız çocuklarınızın hangi etnik gruplarla evlenmelerini istersiniz?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 121’de katılımcıların eğitim düzeylerine göre “Kız çocuklarınızın hangi etnik gruptan biriyle evlenmesini istersiniz?” sorusuna verdikleri cevaplara dair bilgiler ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 121. “Kız çocuklarınızın hangi etnik gruplarla evlenmelerini istersiniz?” Sorusunun eğitim düzeyine göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Eğitim düzeyi			Toplam	X ²	p
		İlköğretim	Lise	Üniversite			
Müslüman Pomak	Sayı	65	49	18	132	20.243	.009*
	Oran %	81.3	57.6	51.4	66.0		
Bulgar	Sayı	6	8	5	19		
	Oran %	7.5	9.4	14.3	9.5		
Roman	Sayı	2	6	0	8		
	Oran %	2.5	7.1	0.0	4.0		
Tümü	Sayı	3	7	5	15		
	Oran %	3.8	8.2	14.3	7.5		
Türk	Sayı	4	15	7	26		
	Oran %	5.0	17.6	20.0	13.0		
Toplam	Sayı	80	85	35	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

* Fisher’s Exact testi uygulanmıştır.

Tablo 121’deki verilerdeki kız çocuklarının hangi etnik gruptan biriyle evlenmelerini tercih edersiniz sorusu katılımcıların eğitim düzeylerine göre karşılaştırıldığında; tüm mezun grupların “*Müslüman Pomak*” bir damat arzu ettikleri görülmektedir. Bu arzu ilköğretim mezunu katılımcılarda % 81.3 olarak tespit edilmektedir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, eğitim düzeyi ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin kızlarına hangi etnik gruptan damat almak istediklerine dair tercihleri arasındaki ilişki düzeylerine dair verilen cevaplar arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmektedir ($\chi^2=20.243$; $p=.009<.050$). Bu anlamlı fark, ilköğretim mezunlarının Pomak gelin tercihinin (% 81,3) üniversite mezunlarına (% 51.4) göre daha fazla olması yönündedir.

8.2.19. Komşuluk ilişkilerine dair bulgular ve yorumlar

Katılımcıların hangi gruptan biriyle komşu olmak istemediklerine dair sorulara verdikleri cevapların sayısal ve oransal genel durumu ile cinsiyete, yaşa ve eğitim düzeyine göre dağılımı ve anlamlılık ilişkileri aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

8.2.19.1. “Hangi gruptan insanlarla komşu olmak istemezsiniz?” sorusunun cevaplarına dair bulgular ve yorumlar

Tablo 122’de katılımcıların komşuluk yapmama tercihlerine dair verdikleri cevaplara ait sayılar ve oranlar verilmiştir.

Tablo 122. Hangi gruptan insanlarla komşu olmak istemezsiniz?

	Sayı	Yüzde (%)
Bulgarlar	41	20.5
Romanlar	134	67.0
Pomaklar	16	8.0
Türkler	9	4.5
Toplam	200	100.0

Tablo 122'deki verileri, Tablo 105 ve Tablo 115 göz önüne alarak değerlendirdiğimizde Evlilik, komşuluk ve etnik ilişkilerde Romanlarla ilişkinin mesafeli olduğu görülmektedir. Tablo 122'deki verilere göre, katılımcıların % 67'sinin Romanlarla komşu olmak istemediği görülmektedir. Katılımcılar en çok Türk ve Pomaklarla komşu olmak istemektedir.

Yanakiev'in 1997 ve 2000 tarihleri arasında yaptığı Türklerle Roma etnik grubu arasındaki ilişkileri ölçen ankette (Tablo 43); Romalarla "yakın arkadaş" olmak isteyen Türklerin oranı % 42; "komşu" olurum diyenlerin oranı % 26; "iş arkadaşı" olurum diyenlerin oranı % 39 olarak tespit edilmiştir. Roma etnik grubunda ise, Türklerle yakın arkadaşlığa evet diyenlerin oranı % 85; "komşuluğa" evet diyenlerin oranı % 79; "iş arkadaşlığına" evet diyen Romanların oranı % 83 olarak bulunmuştur (Yanakiev, 2018, s. 53; Tablo-4). Yanakiev'in bulguları ile Tablo 122'deki bulgular birbirine yakın çıkmaktadır. Türklerin ortalama % 60'a yakını Romalarla komşuluk yapmak istememektedir. Romaların Türklere ilgisi ise tam tersi % 80'nin üzerinde pozitif olarak görülmektedir. Bu durumda Bulgaristan'da gözlemlediğim Roma topluluğunun bir kısmının kendilerini Türk görme eğilimi de etkili olmaktadır.

Aynı çalışmada (Tablo 38), Hristiyan Bulgarlardan "yakın arkadaş" seçerim diyen Türk azınlığın oranı % 95; "komşu" isterim diyenlerin oranı % 95; "iş yeri arkadaşı" olurum diyenlerin oranı ise % 97 olarak belirlenmiştir. Tablo 39'da; Müslüman Bulgarlardan "yakın arkadaş" seçerim diyen Türk azınlığın oranı % 69; "komşu" isterim diyenlerin oranı % 69; "iş yeri arkadaşı" olurum diyenlerin oranı ise % 74 olarak belirlenmiştir (Yanakiev, 2018, s. 54; Tablo-5). Yanakiev'in bulguları ile Tablo 122'deki bulgular birbirine yakın çıkmıştır. Bu çalışmada % 20 oranında Bulgarlara komşuluğa soğuk bakan bir Türk kesim bulunurken Yanakiev'in (2018) çalışmasında Türklerin Hristiyan ve Müslüman Bulgarlarla komşuluk isteme oranı ortalama % 82 çıkmaktadır.

Yanakiev'in çalışmasındaki ayrıntı, Türk azınlığın komşuluk ilişkilerinde Hristiyan Bulgarları Müslüman Bulgarlardan daha fazla tercih etmelerini ortaya koymuş olmasıdır.

Anket çalışmamızdaki komşuluk tercih oranları ile Yanakiev'in alan çalışmasındaki bulgular benzer niteliktedir. Bu da çalışmanın güvenilirliği açısından önemli bulunmaktadır.

8.2.19.2. Cinsiyete göre “*Hangi gruptan insanlarla komşu olmak istemezsiniz?*” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 123’de katılımcıların cinsiyetlerine göre “*Hangi gruptan insanlarla komşu olmak istemezsiniz?*” sorusuna verdikleri cevaplara dair bilgiler ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 123. “*Hangi gruptan insanlarla komşu olmak istemezsiniz?*” Sorusunun cinsiyete göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Cinsiyet		Toplam	X ²	p
		Erkek	Kadın			
Bulgarlar	Sayı	27	14	41	10.452	.015
	Oran %	23.7	16.3	20.5		
Romanlar	Sayı	80	54	134		
	Oran %	70.2	62.8	67.0		
Pomaklar	Sayı	4	12	16		
	Oran %	3.5	14.0	8.0		
Türkler	Sayı	3	6	9		
	Oran %	2.6	7.0	4.5		
Toplam	Sayı	114	86	200		
	Oran %	100.0	100.0	100.0		

Tablo 123’deki verilerdeki kimlerle komşuluk yapmak istenilmediğine dair sorulan sorunun cevapları cinsiyete göre karşılaştırıldığında; erkeklerin % 70.2’sinin ve kadınların % 62.8’inin “*Romanlarla*” komşu olmak istemedikleri görülmektedir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, cinsiyet ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin kimlerle komşuluk yapmak istemediklerine dair tercihleri arasındaki ilişki düzeylerine dair verilen cevaplar arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmektedir ($\chi^2=10.452$; $p=.015 < .050$). Bu fark Romanların diğer etnisitelere göre tercih edilmemesi yönündedir.

8.2.19.3. Yaşa göre “Hangi gruptan insanlarla komşu olmak istemezsiniz?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 124’te katılımcıların yaşlarına göre “Hangi gruptan insanlarla komşu olmak istemezsiniz?” sorusuna verdikleri cevaplara dair bilgiler ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 124. Hangi gruptan insanlarla komşu olmak istemezsiniz? Sorusunun yaşa göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Yaş			Toplam	X ²	p
		18-35	36-55	56 ve üzeri			
Bulgarlar	Sayı	17	14	10	41	5.697	,458*
	Oran %	18.7	17.7	33.3	20.5		
Romanlar	Sayı	63	53	18	134		
	Oran %	69.2	67.1	60.0	67.0		
Pomaklar	Sayı	6	9	1	16		
	Oran %	6.6	11.4	3.3	8.0		
Türkler	Sayı	5	3	1	9		
	Oran %	5.5	3.8	3.3	4.5		
Toplam	Sayı	91	79	30	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

* Fisher Exact testi uygulanmıştır.

Tablo 124’teki verilerdeki kimlerle komşuluk yapmak istenilmediğine dair sorulan sorunun cevapları yaş grupları ile karşılaştırıldığında; 18-35 yaş grubundakilerin % 69.2’sinin “Romanlarla” komşu olmak istemedikleri görülmektedir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, yaş ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin kimlerle komşuluk yapmak istemediklerine dair tercihleri arasındaki ilişki düzeylerine dair verilen cevaplar arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=5.697$; $p=.458 > .050$). Yaş gruplarında Romanlarla komşuluk yapmama arzusu benzerlik göstermektedir.

8.2.19.4. Eğitim düzeyine göre “Hangi gruptan insanlarla komşu olmak istemezsiniz?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 125’te katılımcıların eğitim düzeylerine göre “Hangi gruptan insanlarla komşu olmak istemezsiniz?” sorusuna verdikleri cevaplara dair bilgiler ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 125. Hangi gruptan insanlarla komşu olmak istemezsiniz? Sorusunun eğitim düzeyine göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Eğitim düzeyi			Toplam	X ²	p
		İlköğretim	Lise	Üniversite			
Bulgarlar	Sayı	19	15	7	41	4.211	.648*
	Oran %	23.8	17.6	20.0	20.5		
Romanlar	Sayı	52	60	22	134		
	Oran %	65.0	70.6	62.9	67.0		
Pomaklar	Sayı	4	8	4	16		
	Oran %	5.0	9.4	11.4	8.0		
Türkler	Sayı	5	2	2	9		
	Oran %	6.3	2.4	5.7	4.5		
Toplam	Sayı	80	85	35	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

* Fisher Exact testi uygulanmıştır.

Tablo 125'teki verilerdeki kimlerle komşuluk yapmak istenilmediğine dair sorulan sorunun cevapları eğitim düzeyleri ile karşılaştırıldığında; lise mezunlarının % 70.6'sının "*Romanlarla*" komşu olmak istemedikleri görülmektedir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, eğitim düzeyi ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin kimlerle komşuluk yapmak istemediklerine dair tercihleri arasındaki ilişki düzeylerine dair verilen cevaplar arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=4.211$; $p=.648 > .050$). Farklı eğitim düzeylerine ait katılımcılarda Romanlarla komşuluk yapmama arzusu benzerlik göstermektedir.

8.2.20. "Bölgenizdeki Etnik İlişkiler Daha İyiye mi Gidiyor, Aynı mı Kalıyor Yoksa Kötüleşiyor mu?" Sorusuna Dair Bulgular ve Yorumlar

Katılımcıların Bulgaristan'daki etnik ilişkilerin gidişatına dair sorulara verdikleri cevapların sayısal ve oransal genel durumu ile cinsiyete, yaşa ve eğitim düzeyine göre dağılımı ve anlamlılık ilişkileri aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

8.2.20.1. "Bölgenizdeki Etnik İlişkiler Daha İyiye mi Gidiyor, Aynı mı Kalıyor Yoksa Kötüleşiyor mu?" sorusunun cevaplarına dair bulgular ve yorumlar

Tablo 126'da katılımcıların bölgedeki etnik ilişkilerin gidişatına dair fikirlerine ait bulguların sayıları ve oranları verilmiştir.

Tablo 126. “Bölgenizdeki etnik ilişkiler daha iyiye mi gidiyor, aynı mı kalıyor yoksa kötüleşiyor mu?” Sorusuna verilen cevapların dağılımı

	Sayı	Yüzde (%)
Daha iyi	65	32.5
Aynı	83	41.5
Daha kötü	52	26.0
Toplam	200	100.0

Tablo 126’deki verilere göre, katılımcılar araştırma bölgemizdeki etnik ilişkilerin % 41.5 aynı kaldığı görüşünde olmakla beraber % 32.5 daha iyi gittiğini düşünmektedir. Ayrıca 26’sı etnik ilişkilerin giderek daha da kötüleştiğini belirtmiştir.

HÖH Milletvekili Lütfi Mestan etnik ilişkilerin gidişatı konusunda şu bilgileri vermektedir; “- Basında bir “entegrasyon” konusu tartışılıyor. Fakat bunların anladığı ve tarif ettiği anlamda entegrasyon bizim için asimilasyon demektir, zira kimliğimizden taviz isteniyor. Etnik kültürü geliştirip destekleyecek yayınlar, kaynaklar gerekiyor. Bu amaçla bize verilen beş kuruş yok. Azınlıklara finansal olarak desteklenmeli, yardım edilmeli. Ulusal TV’lerde Bulgarcadan başka da yayın yapılmasına izin verilmiyor. Azınlıklara ilişkin ‘Çerçeve Anlaşması’ yakında gündeme gelecek fakat onlar bir deklarasyonla şart ileri sürmek istiyorlar, mesela çerçeve anlaşmasına Bulgaristan’da “milli azınlık yoktur, çeşitli etnik gruplar vardır” şeklinde yazmak istiyorlar. Zira milli azınlık deyince Türkler akla geliyor. Ayrılmadan ve otonomiden endişe ediyorlar. Makedonlar ve Pomaklar konusunda hassaslar. Grup denildiğinde etnik karakteristik kayboluyor. Bizi milli azınlık olarak tanımayarak kendilerine kapı aralıyorlar: Bu haklar/tanımlar milli azınlıklar için, etnik gruplar için değildir” diyerek bizi oyalarlar. Anadilde eğitim kanunun şartsız geçmesini istiyoruz. Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerde Türkçenin seçmeli değil, zorunlu ders olmasını istiyoruz. Bu amaçla Meclise bir kanun teklifi sunduk, 19 oy aldık, Türk siyasetçi Güner Tahir bile çekimser oy kullandı” (Sadat, V. Kişisel görüşme, 27 Ağustos 1998).

8.2.20.2. Cinsiyete göre “Bölgenizdeki etnik ilişkiler daha iyiye mi gidiyor, aynı mı kalıyor yoksa kötüleşiyor mu?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 127’de katılımcıların cinsiyetlerine göre “Bölgenizdeki etnik ilişkiler daha iyiye mi, daha kötüye mi gidiyor yoksa aynı mı kalıyor?” sorusuna verdikleri cevaplara dair bilgiler ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 127. “Bölgenizdeki etnik ilişkiler daha iyiye mi gidiyor, aynı mı kalıyor yoksa kötüleşiyor mu?” Sorusunun cinsiyete göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Cinsiyet		Toplam	χ^2	p
		Erkek	Kadın			
Daha iyi	Sayı	36	29	65	2.099	.350
	Oran %	31.6	33.7	32.5		
Aynı	Sayı	44	39	83		
	Oran %	38.6	45.3	41.5		
Daha kötü	Sayı	34	18	52		
	Oran %	29.8	20.9	26.0		
Toplam	Sayı	114	86	200		
	Oran %	100.0	100.0	100.0		

Tablo 127’deki verilerde, bölgedeki etnik ilişkilerin gidişatının ne yönde olduğuna dair sorulan sorunun cevapları cinsiyete göre karşılaştırıldığında; erkeklerin % 45.3’ünün ve kadınların % 38’sinin “*aynı kaldı*” dedikleri görülmektedir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, cinsiyet ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Bulgaristan’daki etnik ilişkilerin daha iyiye mi, daha kötüye mi gittiği yoksa aynı mı kaldığı yönündeki cevapları arasındaki ilişki düzeylerine dair verilen cevaplar arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=2.099$; $p=.350 > .050$). Bölgedeki etnik ilişkilerin değişmediği ve aynı kaldığı konusunda Kadın ve erkek katılımcılar benzer düşüncelere sahiptirler.

8.2.20.3. Yaşa göre “Bölgenizdeki etnik ilişkiler daha iyiye mi gidiyor, aynı mı kalıyor yoksa kötüleşiyor mu?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 128’de katılımcıların yaşlarına göre “Bölgenizdeki etnik ilişkiler daha iyiye mi, daha kötüye mi gidiyor yoksa aynı mı kalıyor?” sorusuna verdikleri cevaplara dair bilgiler ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 128. “Bölgenizdeki etnik ilişkiler daha iyiye mi gidiyor, aynı mı kalıyor yoksa kötüleşiyor mu?” Sorusunun yaşa göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Yaş			Toplam	X ²	p
		18-35	36-55	56 ve üzeri			
Daha iyi	Sayı	31	27	7	65	8.234	.083
	Oran %	34.1	34.2	23.3	32.5		
Aynı	Sayı	38	36	9	83		
	Oran %	41.8	45.6	30.0	41.5		
Daha kötü	Sayı	22	16	14	52		
	Oran %	24.2	20.3	46.7	26.0		
Toplam	Sayı	91	79	30	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablo 128’deki verilerde, bölgedeki etnik ilişkilerin gidişatının ne yönde olduğuna dair sorulan sorunun cevapları yaş gruplarına göre karşılaştırıldığında; 36-55 yaş grubundakilerin % 45.6’sının “*aynı kaldı*” dediği görülmektedir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, yaş ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Bulgaristan’daki etnik ilişkilerin daha iyiye mi, daha kötüye mi gittiği yoksa aynı mı kaldığı yönündeki cevapları arasındaki ilişki düzeylerine dair verilen cevaplar arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=8.234$; $p=.083>.050$). Farklı yaş grubundaki katılımcılar bölgedeki etnik ilişkilerin aynı kaldığı konusunda benzer düşüncelere sahiptirler.

8.2.20.4. Eğitim düzeyine göre “Bölgenizdeki etnik ilişkiler daha iyiye mi gidiyor, aynı mı kalıyor yoksa kötüleşiyor mu?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 129’da katılımcıların eğitim düzeylerine göre “Bölgenizdeki etnik ilişkiler daha iyiye mi, daha kötüye mi gidiyor yoksa aynı mı kalıyor?” sorusuna verdikleri cevaplara dair bilgiler ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 129. “Bölgenizdeki etnik ilişkiler daha iyiye mi gidiyor, aynı mı kalıyor yoksa kötüleşiyor mu?” Sorusunun eğitim düzeyine göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Eğitim düzeyi			Toplam	X ²	p
		İlköğretim	Lise	Üniversite			
Daha iyi	Sayı	20	30	15	65	7.592	,108
	Oran %	25.0	35.3	42.9	32.5		
Aynı	Sayı	32	36	15	83		
	Oran %	40.0	42.4	42.9	41.5		
Daha kötü	Sayı	28	19	5	52		
	Oran %	35.0	22.4	14.3	26.0		
Toplam	Sayı	80	85	35	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablo 129'daki verilerde, bölgedeki etnik ilişkilerin gidişatının ne yönde olduğuna dair sorulan sorunun cevapları eğitim düzeyi ile karşılaştırıldığında; Üniversite mezunlarının % 42.9'u "*aynı kaldı*" ve yine üniversite mezunlarının 42.9'u "*daha iyi*" olduğu yönünde beyanda bulunmuşlardır. Genel olarak her mezun grubu "*aynı*" olduğu yönünde fikir beyan etmişlerdir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, eğitim ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Bulgaristan'daki etnik ilişkilerin daha iyiye mi, daha kötüye mi gittiği yoksa aynı mı kaldığı yönündeki cevapları arasındaki ilişki düzeylerine dair verilen cevaplar arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=7.592$; $p=.108 > .050$). Bölgedeki etnik ilişkilerin değişmediği ve aynı kaldığı konusunda farklı eğitim düzeyine sahip katılımcılar benzer düşüncelere sahiptirler.

8.2.21. “Bulgaristan'daki Türk/Müslüman Azınlığın Geleceği Konusunda Kaygı ve Endişe Duyuyor musunuz?” Sorusuna Dair Bulgular ve Yorumlar

Katılımcıların Bulgaristan'daki Türk ve Müslüman azınlığın geleceği konusunda kaygı ve endişelerine dair sorulara verdikleri cevapların sayısal ve oransal genel durumu ile cinsiyete, yaşa ve eğitim düzeyine göre dağılımı ve anlamlılık ilişkileri aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

8.2.21.1. “Bulgaristan'daki Türk/Müslüman azınlığın geleceği konusunda kaygı ve endişe duyuyor musunuz?” sorusunun cevaplarına dair bulgular ve yorumlar

Tablo 130'da katılımcıların Bulgaristan'daki Türk ve Müslüman azınlığın geleceğinden kaygı duyma durumuna dair fikirlerine ait bulguların sayıları ve oranları verilmiştir.

Tablo 130. “Bulgaristan'daki Türk/Müslüman azınlığın geleceği konusunda kaygı ve endişe duyuyor musunuz?” Sorusuna verilen cevapların dağılımı

	Sayı	Yüzde (%)
Evet	121	60.5
Hayır	40	20.0
Emin değilim	39	19.5
Toplam	200	100.0

Tablo 130'daki verilere göre, araştırma grubumuzun % 60.5'nin Türk/Müslüman azınlığının geleceğinden kaygı duyduğu tablolarda ki verilerden saptadık. Bu durumun

meydana gelmesinde tarihte uygulanan yanlış politikalardan ve asimilasyon çalışmalarının etkili olduğunu önceki tabloları elde ettiğimiz bilgilere dayanarak rahatlıkla söyleyebiliriz. Ayrıca sadece % 20'sinin hayır dediğini ve % 19.5'nin bu konuda kararsız kaldığını görmekteyiz.

HÖH kurucusu Ahmet Doğan mevcut duruma bakarak gelecek hakkında şu öngöründe bulunmaktadır; *“Orantısızlıklara bir göz atın: nüfusun % 10'unu oluşturuyoruz peki iş adamlarının yüzde onunu oluşturuyor muyuz? Yüzde 1 bile değil. Banka müdürlerinin veya personelinin yüzde onunu oluşturuyor muyuz? Hayır. Yakın gelecekte de oluşmayacak. Yüzde on asker ve polisimiz var mı? Yakın gelecekte olmayacak. Medyada, TV'de yüzde on oluşturuyor muyuz? Yani, orantısızlıklar var ve baskılar hala devam ediyor”*(Sadat, V. Kişisel görüşme, 4 Kasım 1998).

HÖH Milletvekili Lütfi Mestan konuyla ilgili olarak şu düşünceleri dile getirmektedir; *“Bulgaristan'da azınlıklar konusunda ne aşırı iyimser ne de kötümserim. Bulgar ırkçıları Türkiye ve Avrupa'dan çekindikleri için bize bir şey yapmıyorlar”* (Sadat, V., Kişisel görüşme, 27 Ağustos 1998).

İstisna bir örnek de olsa bahsedilmesinde fayda görülen bir başka mülakat beyanının da Razgradlı Türk işadamı, *“Kız torununun okulda ayrımcılığa uğradığını, sınıfta tek Türk olması nedeniyle öğretmenler onu tek ayrı oturtuyorlarmış, o nedenle eve ağlayarak geliyor. Bulgaristan Kosova gibi olur fakat Türkiye'den çekiniyorlar”* demektedir (Sadat, V. Kişisel görüşme, 27 Ekim 1998).

İsperih (Razgrad) milletvekili Dr. Hasan Ademof'da sorunları şu şekilde sıralamaktadır; *“Razgrad'ta Türklere iyi davranmıyorlar, Buradaki Bulgarlarda milliyetçilik fazla. Türk Azınlığın azınlık haklarının verilmemesi, işsizlik, ürünleri satamama, sağlık ve eğitim sorunu var”* (Sadat, V. Kişisel görüşme, 27 Ekim 1998).

8.2.21.2. Cinsiyete göre “Bulgaristan'daki Türk/Müslüman azınlığın geleceği konusunda kaygı ve endişe duyuyor musunuz?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 131'de katılımcıların cinsiyetlerine göre “Bulgaristan'daki Türk ve Müslüman azınlığın geleceği konusunda endişe ve kaygı duyuyor musunuz?” sorusuna verdikleri cevaplara dair bilgiler ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 131. “Bulgaristan'daki Türk/Müslüman azınlığın geleceği konusunda kaygı ve endişe duyuyor musunuz?” sorusunun cinsiyete göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Cinsiyet		Toplam	X ²	p
		Erkek	Kadın			
Evet	Sayı	73	48	121	3.556	.169
	Oran %	64.0	55.8	60.5		
Hayır	Sayı	24	16	40		
	Oran %	21.1	18.6	20.0		
Emin değilim	Sayı	17	22	39		
	Oran %	14.9	25.6	19.5		
Toplam	Sayı	114	86	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0		

Tablo 131'deki verilere göre, katılımcılarımızın “*Bulgaristan'daki Türk/Müslüman azınlığının geleceği konusunda kaygı ve endişe duyuyor musunuz?*” şeklinde sorduğumuz soruya yanıt verenlerin cinsiyet dağılımına göre; Erkeklerin % 64 ve kadınların %55.8'i “Evet” yüksek oranlarda tablodaki verilerden saptanmaktadır. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, cinsiyet ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Bulgaristan'daki Türk/Müslüman azınlığın geleceği konusunda kaygı ve endişe duyma yönündeki cevapları arasındaki ilişki düzeylerine dair verilen cevaplar arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=3.556$; $p=.169 > .050$). Bölgede Türk ve Müslüman azınlık açısından kaygı ve endişe duyma durumu konusunda kadın ve erkek katılımcılar benzer düşüncelere sahiptirler.

8.2.21.3. Yaşa göre “*Bulgaristan'daki Türk/Müslüman azınlığın geleceği konusunda kaygı ve endişe duyuyor musunuz?*” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 132'de katılımcıların yaş düzeylerine göre “*Bulgaristan'daki Türk ve Müslüman azınlığın geleceği konusunda endişe ve kaygı duyuyor musunuz?*” sorusuna verdikleri cevaplara dair bilgiler ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 132. “Bulgaristan'daki Türk/Müslüman azınlığın geleceği konusunda kaygı ve endişe duyuyor musunuz?” sorusunun yaşa göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Yaş			Toplam	X ²	p
		18-35	36-55	56 ve üzeri			
Evet	Sayı	52	45	24	121	7.262	.123
	Oran %	57.1	57.0	80.0	60.5		
Hayır	Sayı	18	17	5	40		
	Oran %	19.8	21.5	16.7	20.0		
Emin değilim	Sayı	21	17	1	39		
	Oran %	23.1	21.5	3.3	19.5		
Toplam	Sayı	91	79	30	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablo 132'deki verilere göre, katılımcılarımızın “Bulgaristan'daki Türk/Müslüman azınlığının geleceği konusunda kaygı ve endişe duyuyor musunuz?” şeklinde sorduğumuz soruya yanıt verenlerin yaş gruplarına göre; 56 yaş ve üzeri grubun % 80'inin “Evet” dediği tablodaki verilerden saptanmaktadır. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, yaş grupları ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Bulgaristan'daki Türk/Müslüman azınlığın geleceği konusunda kaygı ve endişe duyma yönündeki cevapları arasındaki ilişki düzeylerine dair verilen cevaplar arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=7.262$; $p=.123 > .050$). Bölgede Türk ve Müslüman azınlık açısından kaygı ve endişe duyma durumu konusunda her yaş düzeyindeki katılımcılarda benzerlik göstermektedir.

8.2.21.4. Eğitim düzeyine göre “Bulgaristan'daki Türk/Müslüman azınlığın geleceği konusunda kaygı ve endişe duyuyor musunuz?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 133'de katılımcıların eğitim düzeylerine göre “Bulgaristan'daki Türk ve Müslüman azınlığın geleceği konusunda endişe ve kaygı duyuyor musunuz?” sorusuna verdikleri cevaplara dair bilgiler ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 133. “Bulgaristan'daki Türk/Müslüman azınlığın geleceği konusunda kaygı ve endişe duyuyor musunuz?” sorusunun eğitim düzeyine göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Eğitim düzeyi			Toplam	X ²	p
		İlköğretim	Lise	Üniversite			
Evet	Sayı	52	50	19	121	2.996	.558
	Oran %	65.0	58.8	54.3	60.5		
Hayır	Sayı	12	18	10	40		
	Oran %	15.0	21.2	28.6	20.0		
Emin değilim	Sayı	16	17	6	39		
	Oran %	20.0	20.0	17.1	19.5		
Toplam	Sayı	80	85	35	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablo 133'deki verilere göre, katılımcılarımızın “Bulgaristan'daki Türk/Müslüman azınlığının geleceği konusunda kaygı ve endişe duyuyor musunuz?” şeklinde sorduğumuz soruya yanıt verenlerin farklı eğitim düzeyindeki katılımcılardan ilköğretim mezunlarının % 65'inin “Evet” dediği tablodaki verilerden saptanmaktadır. Eğitim düzeyi açısından tüm katılımcıların endişe duyduğu tablo verilerinde ortaya konmaktadır. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, eğitim düzeyleri ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Bulgaristan'daki Türk/Müslüman azınlığın geleceği konusunda kaygı ve endişe duyma yönündeki cevapları arasındaki ilişki düzeylerine dair verilen cevaplar arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=2.996$; $p=.558 > .050$). Bölgede Türk ve Müslüman azınlık açısından kaygı ve endişe duyma durumu konusunda her eğitim düzeyindeki katılımcılarda benzerlik göstermektedir.

Anket verilerine ek olarak, HÖH lideri Ahmet Doğan Türk azınlığın geleceği konusunda aşağıdaki beyanlarda bulunmuştur;

“- Balkanlar'da bir “azınlık” gerçeği var. İnsan hakları, insanların eşyalarını sırtlarına sarıp “hadi git özgürsün” demekten ibaret değil. Gelişmiş demokratik ülkelerde azınlık hakkı böyle algılanmaz. Bulgaristan'da 'Bulgar' vatandaşlık anlamına gelmez; 'etnik Bulgar' anlamına gelir; ABD'de ise 'Amerikan vatandaşlığı' demektir. İnsan hakları savunucuları Amerika'da bunun tanımlayabilmek için 30 yıl mücadele ettiler. Azınlık statümüzün tanınması geleceğimiz için çok önemli. Bu tanınmayla inşallah, “ülkede azınlık yok, sadece etnik gruplar var” iddiaları da son bulur. Şuan Türk azınlığa karşı bir ayrımcılık vardır. Kanımca bu ayrımcılık Sözleşmeden sonra da devam eder. Bizi “ulusal azınlık” olarak kabul etmiyorlar; yerine 5-6 yüz yıldır dil, din ve

kültürel anlamda farklılaşmış etnik veya dini “gruplar” olarak bahsediyorlar. Temel ihtilaf bireysel haklardan mı kolektif haklardan mı söz edildiğidir. Zira bu aynı zamanda Avrupa’nın da gündeminde olan bir konudur. Ulusal azınlık olunca bu kendi diliniz, dininiz, kültürünüz, tarihiniz, psikolojiniz vs.nin de tanınması demektir. Bu durumda bireysel haklardan ziyade kolektif haklarınız için mücadele edersiniz. Ulusal azınlık olarak tanınınca kolektif haklar için mücadele edersiniz; kendi TV’niz, radyonuz, gazeteniz olur, bunlar için bütçeden kaynak alırsınız. Mesela, ekonomik sıkıntılar nedeniyle haftalık olarak yayınladığımız “Haklar ve Özgürlükler” gazetemiz bile basamıyoruz” (Sadal, V., Kişisel iletişim, 4 Kasım 1998).

Tablo 96’daki verilerde, Türk azınlığın % 60.5’i geleceklerinden kaygı duymaktalar ve Ahmet Doğan’ın yukarıdaki tespitleri de bu kaygıyı doğrular niteliktedir.

8.2.22. Siyasi, Dini ve Kültürel Yaşamlarından Dolayı Yaşanan Sorunlarla İlgili Bulgular ve Yorumlar

Katılımcıların Bulgaristan’da siyasi, dini ve kültürel nedenlerden dolayı yaşadıkları baskı ve işkence yaşayanların beyanlarına dair sayısal ve oransal genel bilgiler ile bu durumun cinsiyete, yaşa ve eğitim düzeyine göre dağılımı ve anlamlılık ilişkileri aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

8.2.22.1. “Siyasi, dini ve kültürel düşüncelerinizden dolayı Bulgaristan’da hiç işkence gördünüz mü, hapse atıldınız mı?” sorusuna dair bulgular ve yorumlar

Tablo 134’de katılımcıların siyasi, dini ve kültürel düşüncelerinden dolayı yaşadıkları baskı, işkence ve hapis edilme durumlarına dair bulguların sayıları ve oranları verilmiştir.

Tablo 134. “Siyasi, dini ve kültürel düşüncelerinizden dolayı Bulgaristan’da hiç işkence gördünüz mü, hapse atıldınız mı?” sorusuna ilişkin cevapların dağılımı

	Sayı	Yüzde
Evet	30	15.0
Hayır	170	85.0
Toplam	200	100.0

Tablo 134’e göre, siyasi, dini ve kültürel düşüncelerden dolayı, herhangi bir baskı işkence ve hapse atılanlar % 15’e denk gelirken, bu tür eylemlerin herhangi biri ile karşılaşmadığını belirtenleri sayısı % 85’ine denk düşmektedir. Araştırma yapıldığı tarih şartlar ve örneklem grup bu durum üzerinde belirleyici etkenlerdendir.

Anket verilerine ek olarak, HÖH lideri Ahmet Doğan işkence gördüğü konusunda aşağıdaki beyanlarda bulunmuştur;

“-Toplama kamplarına kapatıldık, Belene gibi meşhur hapishanelerde yattık, işkence, gördük. Fakat fizikselden ziyade psikolojik işkenceydi. Maalesef, Bulgaristan tarihinin son 40 yılında Dr. unvanıyla hapse atılan tek örneği bendim Mayıs 1989’da Bulgaristan’daki Türk azınlık topyekûn bir direnişe geçti: toplantılar, protestolar, açlık grevleri, azınlık olarak tanınma ve temel azınlık haklarından faydalanma talep ediliyordu. Tüm bu asimilasyon uygulamaları ve baskıların sonucu olarak Mayıs- Eylül 1989 döneminde 340 000 kişi Türkiye’ye göç etmek zorunda bırakıldı. Komünist rejim çökünce mahkûmlara af çıkarıldı ve 12 Aralık 1989’da serbest bırakıldık. Mayıs 1989’daki direnişimiz başta olmak üzere Türk azınlığın rejime ve onun baskılarına karşı direnişi, Bulgaristan’da Komünizmin çökmesinde önemli bir rol oynamış ve örnek oluşturmuştur. Akabinde 4 Ocak 1990 yılında HÖH’ü kurduk ve Partinin başkanı seçildim” (Sadal, V. Kişisel iletişim, 4 Kasım 1998).

8.2.22.2. Cinsiyete göre “Siyasi, dini ve kültürel düşüncelerinizden dolayı Bulgaristan’da hiç işkence gördünüz mü, hapse atıldınız mı?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 135’te katılımcıların cinsiyetlerine göre “Siyasi, dini ve kültürel düşüncelerinizden dolayı Bulgaristan’da hiç işkence gördünüz mü, hapse atıldınız mı?” sorusuna verdikleri cevaplara dair bilgiler ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 135. Cinsiyet değişkeni ile “siyasi, dini ve kültürel düşüncelerinizden dolayı Bulgaristan’da hiç işkence gördünüz mü, hapse atıldınız mı?” sorusu arasındaki çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Cinsiyet		Toplam	X ²	p
		Erkek	Kadın			
Evet	Sayı	23	7	30	5.570	.014
	Oran %	20.2	8.1	15.0		
Hayır	Sayı	91	79	170		
	Oran %	79.8	91.9	85.0		
Toplam	Sayı	114	86	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0		

Tablo 135’teki verilere göre, araştırma grubumuzun “Siyasi, dini, kültürel düşüncelerinden dolayı Bulgaristan da hapse atılan ya da işkence gördünüz mü?” sorusu cinsiyetlere göre dağılımı; hem erkeklerde(%79.8) hem de kadınlarda (%91.9) “Hayır”

cevabı verdiği görülmektedir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, cinsiyet ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Bulgaristan'daki Türk/Müslüman azınlığın geleceği konusunda kaygı ve endişe duyma yönündeki cevapları arasındaki ilişki düzeylerine dair verilen cevaplar arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmektedir ($\chi^2=5.570$; $p=.014 < .050$). Bu anlamlı fark, erkeklerin kadınlara göre daha fazla işkence ve hapis cezaların ile karşılaştığı yönündedir.

8.2.22.3. Yaşa göre “Siyasi, dini ve kültürel düşüncelerinizden dolayı Bulgaristan'da hiç işkence gördünüz mü, hapse atıldınız mı?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar.

Tablo 136'da katılımcıların yaş gruplarına göre “Siyasi, dini ve kültürel düşüncelerinizden dolayı Bulgaristan'da hiç işkence gördünüz mü, hapse atıldınız mı?” sorusuna verdikleri cevaplara dair bilgiler ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 136. Yaş değişkeni ile “Siyasi, dini ve kültürel düşüncelerinizden dolayı Bulgaristan'da hiç işkence gördünüz mü, hapse atıldınız mı?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Yaş			Toplam	X^2	p
		18-35	36-55	56 ve üzeri			
Evet	Sayı	7	7	16	30	40.722	.000
	Oran %	7.7	8.9	53.3	15.0		
Hayır	Sayı	84	72	14	170		
	Oran %	92.3	91.1	46.7	85.0		
Toplam	Sayı	91	79	30	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablo 136'daki verilere göre, araştırma grubumuzun “Siyasi, dini, kültürel düşüncelerinden dolayı Bulgaristan da hapse atılan ya da işkence gördünüz mü?” sorusuna yaş gruplarına göre verdikleri cevaplarda, 56 yaş ve üzeri grubun % 53.3'ünün “Evet” cevabı verdiği görülmektedir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, cinsiyet ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin siyasi, dini ve kültürel düşüncelerinden dolayı Bulgaristan'da işkence gören, hapse atılanlara dair bulgular arasındaki ilişki düzeylerine dair verilen cevaplar arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmektedir ($\chi^2=40.722$; $p=.000 < .050$). Bu anlamlı fark 56 yaş ve üzeri gruptakilerin diğerlerine göre daha fazla baskı, işkence ve hapsedilme durumu yaşadığı (% 53.3) yönünde gerçekleşmektedir. Bu yaş grubu Jivkov dönemini yaşayan gruptur. Diğer yaş

gruplarında bu oran ortalama % 8.5 civarındadır.

8.2.22.4. Eğitim düzeyine göre “Siyasi, dini ve kültürel düşüncelerinizden dolayı Bulgaristan’da hiç işkence gördünüz mü, hapse atıldınız mı?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 137’de katılımcıların eğitim düzeylerine göre “Siyasi, dini ve kültürel düşüncelerinizden dolayı Bulgaristan’da hiç işkence gördünüz mü, hapse atıldınız mı?” sorusuna verdikleri cevaplara dair bilgiler ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 137. Eğitim düzeyi ile “Siyasi, dini ve kültürel düşüncelerinizden dolayı Bulgaristan’da hiç işkence gördünüz mü, hapse atıldınız mı?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Eğitim düzeyi			Toplam	χ^2	p
		İlköğretim	Lise	Üniversite			
Evet	Sayı	13	7	10	30	8.205	,017
	Oran %	16.3	8.2	28.6	15.0		
Hayır	Sayı	67	78	25	170		
	Oran %	83.8	91.8	71.4	85.0		
Toplam	Sayı	80	85	35	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablo 137’deki verilere göre, araştırma grubumuzun “Siyasi, dini, kültürel düşüncelerinden dolayı Bulgaristan da hapse atılan ya da işkence gördünüz mü?” sorusuna eğitim düzeylerine göre verdikleri cevaplarda, üniversite mezunu grubun % 28.6’sının “Evet” cevabı verdiği görülmektedir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, cinsiyet ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin siyasi, dini ve kültürel düşüncelerinden dolayı Bulgaristan’da işkence gören, hapse atılanlara dair bulgular arasındaki ilişki düzeylerine dair verilen cevaplar arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmektedir ($\chi^2=8.205$; $p=.017 < .050$). Bu anlamlı fark üniversite mezunlarının % 28.6’sının baskı, işkence ve hapsedilme durumu yaşarken diğer mezun gruplarında bu oranın ortalama % 12 civarında olmasından kaynaklanmaktadır.

8.2.23. “Ne Türden Bir Baskı veya İşkence Gördünüz?” Sorusuna Dair Bulgular ve Yorumlar

Tablo 138’de katılımcıların, “Ne türden bir baskı veya işkence gördünüz?” sorusuna verdikleri cevapların sayı ve oransal bilgileri verilmiştir.

Tablo 138. “Ne türden bir baskı veya işkence gördünüz?” sorusuna verilen cevapların dağılımı

	Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde
Mahkûm edildim	6	3.0	20.0
İşkence / Dayak-tartaklanma	14	7.0	46.7
Sürgün	2	1.0	6.7
Ev hapsi	3	1.5	10.0
Meslekten el çektirme / Atılma	3	1.5	10.0
Diğer	2	1.0	6.7
Toplam	30	15.0	100.0
Uygulanmaz	170	85.0	
Toplam	200	100.0	

Tablo 138’deki verilere göre, herhangi bir baskı veya işkenceye maruz kaldığını söyleyenleri % 46.7’si işkence/Dayak-tartaklanma şeklinde cevaplamıştır. Ancak bir noktaya dikkat çekmek gerekir oran yüksek görünse de soruya cevap verelerin içinden yani geçerli yüzde içerisinde hesaplanıp temel alındığından yüksek çıkmıştır. Bu durumu genel yüzdelik dilimde değerlendirmeye alırsak % 7 olduğu tespit edilmiştir.

Ahmet Doğan kişisel mülakat esnasında “*Baskılar hala devam etmektedir*” demiştir (Sadal, V. Kişisel görüşme, 4 Kasım 1998).

8.2.24. Dini Yasaklara Dair Bulgular ve Yorumlar

Katılımcıların Bulgaristan’daki dini yasaklara dair sayısal ve oransal genel bilgiler ile bu durumun cinsiyete, yaşa ve eğitim düzeyine göre dağılımı ve anlamlılık ilişkileri aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

8.2.24.1. Dini (İslami) yasakların önem derecesine dair bulgular ve yorumlar

Tablo 139’da katılımcıların dini (İslami) yasakların sorun olma önem derecesine bulguların sayıları ve oranları verilmiştir.

Tablo 139. Dini yasaklara ilişkin cevapların önem derecesine göre dağılımı (n=200)

Sünnetin yasaklanması	Sayı	Yüzde	Birikimli Yüzde
Çok önemli	167	83.5	83.5
Önemli	26	13.0	96.5
Önemli değil	7	3.5	100.0
Cenazede dini törenlerin yasaklanması			
Çok önemli	132	66.0	66.0
Önemli	52	26.0	92.0
Önemli değil	16	8.0	100.0
Camide ibadetin yasaklanması			
Çok önemli	133	66.5	66.5
Önemli	53	26.5	93.0
Önemli değil	14	7.0	100.0
Toplam	200	100	100

Tablo 139'daki verilere göre, Müslümanlar için önemli olan sünnetin sözü edilen dönemde yasaklanması ile ilgili araştırma grubumuz tarafından hangi derece de problem olarak görüldüğü verilmektedir. Katılımcıların % 83.5'nin sünnetin yasaklanmasını “*çok önemli*” bir problem olarak görmesi bu uygulamanın yanlış bir politika olduğunu göstermektedir.

Araştırma grubumuzun cenazede dini törenlerin yasaklaması konusunda ki bakış açısı yine bir üsteki soruya verilen cevapla paralellik göstererek % 66'sı bunu “*çok önemli*” bir problem olarak görmektedir. Sadece etnik olarak asimilasyon olmadığını aynı zamanda uygulanan politikada dini yönde de asimilasyon çalışması uygulandığını görmekteyiz. Elde edilen veriler ışında Jivkov döneminde birçok konuda yanlış politikanın uygulandığı ve bu durumun etnik azınlık gruplarının rahatsız ettiğinin göstergesidir.

Yine uygulanan politikanın başka bir yönüne değinecek olursak Camide ibadetlerin yasaklanması konusuyla ilgili sorduğumuz soruya % 66.5'i bunun “*çok önemli*” bir problem olduğunu vurguladığı görülmektedir.

8.2.24.2. Cinsiyete göre “Sünnetin yasaklanması” konusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 140'da katılımcıların cinsiyetlerine göre sünnetin yasaklanmasına dair verdikleri cevaplara ait sayısal veriler ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 140. Cinsiyet değişkeni ile “Sünnetin yasaklanmasının önem derecesi” sorusu arasındaki çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Cinsiyet		Toplam	X ²	p
		Erkek	Kadın			
Çok önemli	Sayı	100	67	167	6.296	.043*
	Oran %	87.7	77.9	83.5		
Önemli	Sayı	13	13	26		
	Oran %	11.4	15.1	13.0		
Önemli değil	Sayı	1	6	7		
	Oran %	.9	7.0	3.5		
Toplam	Sayı	114	86	200		
	Oran %	100.0	100.0	100.0		

* Fisher Exact testi uygulanmıştır

Tablo 140'daki verilere göre, çocukları Sünnet ettirmenin yasaklanmasını hem erkekler (%87.7) hem de kadınlar (%77.9) yüksek bir oranla “Çok önemli” bir problem olarak görmektedirler. Tablodaki verilere göre, araştırma grubumuzun “Sünnetin yasaklanmasının önem derecesi nedir?” sorusuna eğitim düzeylerine göre verdikleri cevaplarda, üniversite mezunu grubun % 28.6'sının “Evet” cevabı verdiği görülmektedir. Tablo 103'teki anlamlılık verilerine göre, cinsiyet ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin sünnetin yasaklanmasını ne kadar önemli bir sorun olarak gördüklerine dair bulgular arasındaki ilişki düzeylerine dair verilen cevaplar arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmektedir ($\chi^2=6.296$; $p=.043 < .050$). Bu anlamlı fark erkeklerin sünnet sorununu daha çok önemsendiği yönündedir. Bu durumun sünnetin erkeklere mahsus bir İslami ritüel olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

8.2.24.3. Yaşa göre “Sünnetin yasaklanması” konusuna ilişkin bulgular ve yorumlar.

Tablo 141'de katılımcıların yaşlarına göre sünnetin yasaklanmasına dair verdikleri cevaplara ait sayısal veriler ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir

Tablo 141. Yaş değişkeni ile “Sünnetin yasaklanmasının önem derecesi” sorusu arasındaki çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Yaş			Toplam	p
		18-35	36-55	56 ve üzeri		
Çok önemli	Sayı	70	69	28	167	* Test yapılamadı
	Oran %	76.9	87.3	93.3	83.5	
Önemli	Sayı	16	8	2	26	
	Oran %	17.6	10.1	6.7	13.0	
Önemli değil	Sayı	5	2	0	7	
	Oran %	5.5	2.5	0.0	3,5	
Toplam	Sayı	91	79	30	200	
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0	

* Hücrelerdeki kişi sayısının yetersiz olması nedeniyle test uygulanamamıştır. Hücrelerde beklenen sıklıkların % 20’sinin < 5 olması koşulu sağlanamamıştır.

Tablo 141’deki verilere göre, çocukları sünnet ettirmenin yasaklanmasını hem 56 yaş ve üzeri gruptakilerin %93.3’ü “Çok önemli” bir problem olarak görmektedirler. Tablo 141’deki verilerde hücrelerde beklenen sıklık koşulu sağlanamadığı için bulguların anlamlılık testi yapılamamıştır.

Sünnet, cenaze törenleri ve cami ibadeti gibi dini vecibeler konusunda yasakların uygulanması tüm yaş gruplarının da ki katılımcılarımız “çok önemli” bir sorun olarak oldukça yüksek oranlarda belirttikleri tablolardaki verilerden saptanmıştır.

8.2.24.4. Eğitim düzeylerine göre “Sünnetin yasaklanması” konusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 142’de katılımcıların eğitim düzeylerine göre sünnetin yasaklanmasına dair verdikleri cevaplara ait sayısal veriler ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 142. Eğitim düzeyleri ile “Sünnetin yasaklanmasının önem derecesi” sorusu arasındaki çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Eğitim düzeyi			Toplam	p
		İlköğretim	Lise	Üniversite		
Çok önemli	Sayı	66	73	28	167	* Test yapılamadı
	Oran %	82.5	85.9	80.0	83,5	
Önemli	Sayı	12	9	5	26	
	Oran %	15.0	10.6	14.3	13,0	
Önemli değil	Sayı	2	3	2	7	
	Oran %	2.5	3.5	5.7	3,5	
Toplam	Sayı	80	85	35	200	
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0	

* Hücrelerdeki kişi sayısının yetersiz olması nedeniyle test uygulanamamıştır. Hücrelerde beklenen sıklıkların % 20’sinin < 5 olması koşulu sağlanamamıştır.

Tablo 142’deki verilere göre, sünnetin yasaklanmasını lise mezunlarının %85.9’u ve ilköğretim mezunlarının %92.1’i “Çok önemli” bir sorun olarak görmektedirler. Tüm

mezun grupların ortalama % 83.5'i sünnet yasağını çok önemli bir sorun olarak görmektedirler. Tablo 142'deki verilerde hücrelerde beklenen sıklık koşulu sağlanamadığı için bulguların anlamlılık testi yapılamamıştır.

8.2.24.5. Cinsiyete göre “Cenazelerde dini törenlerin yasaklanması” konusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 143'de katılımcıların cinsiyetlerine göre cenazelerde dini törenlerin yasaklanmasına dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 143. Cinsiyet değişkeni ile “cenazede dini törenlerin yasaklanması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz” sorusu arasındaki çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Cinsiyet		Toplam	X ²	p
		Erkek	Kadın			
Çok önemli	Sayı	81	51	132	4.055	.132
	Oran %	71.1	59.3	66.0		
Önemli	Sayı	27	25	52		
	Oran %	23.7	29.1	26.0		
Önemli değil	Sayı	6	10	16		
	Oran %	5.3	11.6	8.0		
Toplam	Sayı	114	86	200		
	Oran %	100.0	100.0	100.0		

Tablo verilerine göre, erkeklerin % 71.1'i ve kadınların % 59.3'ü cenazede dini törenlerin yasaklanmasını “Çok önemli” bir sorun olarak görmektedirler. Tablo 106'daki anlamlılık verilerine göre, cinsiyet ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin İslami usuldeki cenaze törenlerinin yasaklanmasını çok önemli bir sorun olarak görmeleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=4.055$; $p=.132 > .050$). Tablo verilerine göre, erkek ve kadınların cenazelerde İslami ritüellerin uygulanmasının yasaklanmasını benzer şekilde çok önemli bir sorun olarak görmektedirler.

8.2.24.6. Yaşa göre “Cenazelerde dini törenlerin yasaklanması” konusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 144'te katılımcıların yaşlarına göre cenazelerde dini törenlerin yasaklanmasına dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 144. Katılımcıların yaş değişkeni ile “Cenazede dini törenlerin yasaklanması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz” sorusuna çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Yaş			Toplam	X ²	p
		18-35	36-55	56 ve üzeri			
Çok önemli	Sayı	55	50	27	132	9.450	.051
	Oran %	60.4	63.3	90.0	66.0		
Önemli	Sayı	27	23	2	52		
	Oran %	29.7	29.1	6.7	26.0		
Önemli değil	Sayı	9	6	1	16		
	Oran %	9.9	7.6	3.3	8.0		
Toplam	Sayı	91	79	30	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablo verilerine göre, 56 yaş ve üzeri gruptaki katılımcıların % 90’ı cenazede dini törenlerin yasaklanmasını “Çok önemli” bir sorun olarak görmektedir. Tablo 107’deki anlamlılık verilerine göre, yaş ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin İslami usuldeki cenaze törenlerinin yasaklanmasını çok önemli bir sorun olarak görmeleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=9.450$; $p=.51>.050$). Tablo verilerinde istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olarak görülme de, 56 yaş grubu ile diğer yaş grupları arasında İslami usuldeki cenaze törenlerini yasaklama konusunda bir fark görülmektedir. Yaşlıların genç ve orta yaştakilere göre bu sorunun daha çok önemsedikleri görülmektedir.

8.2.24.7. Eğitim düzeyime göre “Cenazelerde dini törenlerin yasaklanması” konusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 145’te katılımcıların eğitim düzeylerine göre cenazelerde dini törenlerin yasaklanmasına dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 145. Katılımcıların eğitim değişkenine göre “Cenazede dini törenlerin yasaklanması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz.” Sorusuna çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Eğitim düzeyi			Toplam	X ²	p
		İlköğretim	Lise	Üniversite			
Çok önemli	Sayı	54	54	24	132	.975	.914
	Oran %	67.5	63.5	68.6	66.0		
Önemli	Sayı	19	25	8	52		
	Oran %	23.8	29.4	22.9	26.0		
Önemli değil	Sayı	7	6	3	16		
	Oran %	8.8	7.1	8.6	8.0		
Toplam	Sayı	80	85	35	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablo verilerine göre, cenazede İslami törenlerin yasaklanmasını üniversite mezunu katılımcıların % 68'i “*Çok önemli*” bir sorun olarak görmektedir. Tüm eğitim düzeylerinde bu oran ortalama % 66 düzeyinde çıkmaktadır. . Tablo 145'teki anlamlılık verilerine göre, eğitim düzeyi ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin İslami usuldeki cenaze törenlerinin yasaklanmasını çok önemli bir sorun olarak görmeleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare (chi-square) analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=.975$; $p=.914>.050$). Tüm eğitim düzeylerinde cenazede İslami tören yasağı çok önemli bir sorun olarak görülmektedir.

8.2.24.8. Cinsiyete göre “*Camide ibadetin yasaklanması*” konusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 146'da katılımcıların cinsiyetlerine göre camide ibadetlerin yasaklanmasına dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 146. Cinsiyet değişkeni ile “camide ibadetin yasaklanması sizin için bir problem ise bunun önem derecesi nedir” sorusu arasındaki çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Cinsiyet			X^2	p
		Erkek	Kadın	Toplam		
Çok önemli	Sayı	80	53	133	3.239	.198
	Oran %	70.2	61.6	66.0		
Önemli	Sayı	29	24	53		
	Oran %	25.4	27.9	26.5		
Önemli değil	Sayı	5	9	14		
	Oran %	4.4	10.5	7.0		
Toplam	Sayı	114	86	200		
	Oran %	100.0	100.0	100.0		

Tablo verilerine göre, erkeklerin % 70.2'si ve kadınların % 61.6'sı camide ibadetin yasaklanmasını “*Çok önemli*” bir sorun olarak görmektedirler. Tablo 146'daki anlamlılık verilerine göre, cinsiyet ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin camide ibadetin yasaklanmasını çok önemli bir sorun olarak görmeleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=43.239$; $p=.198>.050$). Tablo verilerine göre, erkek ve kadınlar camide ibadet yasağını benzer şekilde çok önemli bir sorun olarak görmektedirler.

8.2.24.9. Yaş'a göre "Camide ibadetin yasaklanması" konusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 147'de katılımcıların yaşlarına göre camide ibadetlerin yasaklanmasına dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 147. Katılımcıların yaş değişkeni ile "Camide ibadetin yasaklanması sizin için bir problem ise bunun önem derecesi nedir" sorusu arasındaki çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Yaş			Toplam	χ^2	p
		18-35	36-55	56 ve üzeri			
Çok önemli	Sayı	56	51	26	133	6.891	.142
	Oran %	61.5	64.6	86.7	66.5		
Önemli	Sayı	27	23	3	53		
	Oran %	29.7	29.1	10.0	26.5		
Önemli değil	Sayı	8	5	1	14		
	Oran %	8.8	6.3	3.3	7.0		
Toplam	Sayı	91	79	30	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablo verilerine göre, 56 yaş ve üzeri gruptaki katılımcıların % 86.7'si camide ibadetin yasaklanmasını "Çok önemli" bir sorun olarak görmektedir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, yaş ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin camide ibadetin yasaklanmasını çok önemli bir sorun olarak görmeleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=6.891$; $p=.142 > .050$). Yaş grupları arasında camide ibadetin yasaklanmasında benzer şekilde önemseme davranışı görülmektedir.

8.2.24.10. Eğitim düzeyine göre "Camide ibadetin yasaklanması" konusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 148'de katılımcıların eğitim düzeylerine göre camide ibadetlerin yasaklanmasına dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 148. Katılımcıların eğitim düzeyleri ile “Camide ibadetin yasaklanması sizin için bir problem ise bunun önem derecesi nedir” sorusu arasındaki çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Eğitim düzeyi			Toplam	X ²	p
		İlköğretim	Lise	Üniversite			
Çok önemli	Sayı	49	61	23	133	2.932	.569
	Oran %	61.3	71.8	65.7	66.5		
Önemli	Sayı	23	20	10	53		
	Oran %	28.8	23.5	28.6	26.5		
Önemli değil	Sayı	8	4	2	14		
	Oran %	10.0	4.7	5.7	7.0		
Toplam	Sayı	80	85	35	200		
	Oran %	100.0	100.0	100.0	100.0		

Tablo verilerine göre, camide ibadetin yasaklanması konusunu “çok önemli” bir sorun olarak görenler arasında lise mezunları dikkati çekmektedir. Lise mezunu katılımcıların % 71.8’i camide ibadetin yasaklanmasını “çok önemli” bir sorun olarak görmektedir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, eğitim düzeyi ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin camide ibadetin yasaklanmasını çok önemli bir sorun olarak görmeleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=2.932$; $p=.569>.050$). Farklı eğitim düzeyleri arasında camide ibadetin yasaklanması konusunda benzer şekilde önemseme davranışı görülmektedir.

8.2.25. Etnik Temelli Yasaklara Dair Bulgular ve Yorumlar

Katılımcıların Bulgaristan’daki etnik temelli yasaklara bakış açılarına dair sayısal ve oransal genel bilgiler ile bu durumun cinsiyete, yaşa ve eğitim düzeyine göre dağılımı ve anlamlılık ilişkileri aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

8.2.25.1. Etnik temelli yasakların önem derecesine dair bulgular ve yorumlar

Tablo 149’da katılımcıların etnik temelli yasakların sorun olma önem derecesine bulguların sayıları ve oranları verilmiştir.

Tablo 149. Etnik temelli yasaklara ilişkin cevapların dağılımı (n=200)

İsminizin değiştirilmesi	Sayı	Yüzde	Birikimli Yüzde
Çok önemli	176	88.0	88.0
Önemli	17	8.5	96.5
Önemli değil	7	3.5	100.0
Türkçe konuşmanın yasaklanması			
Çok önemli	167	83.5	83.5
Önemli	29	14.5	98.0
Önemli değil	4	2.0	100.0
Türkçe eğitimin yasaklanması			
Çok önemli	124	62.0	62.0
Önemli	54	27.0	89.0
Önemli değil	22	11.0	100.0
Geleneksel düğün törenlerinin yasaklanması			
Çok önemli	93	46.5	46.5
Önemli	70	35.0	81.5
Önemli değil	37	18.5	100.0
Toplam	200	100.0	100.0

Tablo 149'daki verilere göre, isim değiştirilmesini “çok önemli” bir sorun olarak gören katılımcı oranı % 88 olarak tespit edilmiştir. Katılımcılar; Türkçe konuşmanın yasaklanmasını % 83.5; Türkçe eğitimin yasaklanmasını % 62 ve Türk-İslam geleneklerine göre düğün töreninin yasaklanmasını % 46.5 oranında “çok önemli” bir sorun olarak görmektedirler. Bu veriler o dönemde etnik gruplara uygulanan yasakçı politikaların ne kadar yanlış olduğu gözler önüne sermektedir. Katılımcılarımızdan elde edilen veriler, onların milli benliklerine ve toplum değerlerine ne kadar önem verdiklerini ortaya koymaktadır.

8.2.25.2. Cinsiyet değişkenine göre isim değişikliğine dair bulgular ve yorumlar

Tablo 150'de katılımcıların cinsiyetlerine göre isim değişikliğine bakışlarına dair dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 150. İsim değiştirilmesi probleminin önem derecesinin cinsiyete göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Cinsiyet		Toplam	X ²	p
		Erkek	Kadın			
Çok önemli	Sayı	104	72	176	3.308	.191*
	Oran %	91.2	83.7	88.0		
Önemli	Sayı	8	9	17		
	Oran %	7.0	10.5	8.5		
Önemli değil	Sayı	2	5	7		
	Oran %	1.8	5.8	3.5		
Toplam	Sayı	114	86	200		
	Oran %	100.0	100.0	100.0		

* Fisher's Exact testi uygulanmıştır.

Tablo verilerine göre, isim değiştirilmesi ilgili yasaklar araştırma grubumuzdaki erkeklerin % 91.2'si ile kadınların %83.7'si tarafından “çok önemli” bir sorun olarak görülmektedir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, cinsiyet ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin isim değiştirilmesini çok önemli bir sorun olarak görmeleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=2.932$; $p=.569 > .050$). Erkek ve kadın katılımcıların isimlerin değiştirilmesi, Türk/Müslüman isimlerin yasaklanması konusunda benzer bir tavra sahip oldukları görülmektedir.

Jivkov dönemin de uygulanan politikalardan biri de isim değiştirme politikasıdır. İsminizin değiştirilmesi araştırma grubumuz için ne kadar önemli olduğunu saptamak için sorduğumuz soruyla ilgili tablodan elde edilen veriler ışığında % 88'inin çok önemli olduğunu vurgulaması kayda değer bir noktadır. Yukarda belirttiğimiz durumun konuyla ilgili bir noktasına bu veriler sayesinde açıklık getirilmiştir. Ayrıca sadece % 3.5 önemli değil şıkını işaretlemesi bu durumun ne kadar önemli olduğunun bir başka göstergesidir.

8.2.25.3. Yaş değişkenine göre isim değişikliğine dair bulgular ve yorumlar

Tablo 151'de katılımcıların yaşlarına göre isim değişikliğine bakışlarına dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 151. İsim değiştirilmesi probleminin önem derecesinin yaşa göre çapraz dağılımı

		Yaş			Toplam	p
		18-35	36-55	56 ve üzeri		
Çok önemli	Sayı	76	72	28	176	Test yapılamadı*
	Oran %	83.5	91.1	93.3	88.0	
Önemli	Sayı	9	7	1	17	
	Oran %	9.9	8.9	3.3	8.5	
Önemli değil	Sayı	6	0	1	7	
	Oran %	6.6	0.0	3.3	3.5	
Toplam	Sayı	91	79	30	200	
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0	

* Hücrelerdeki kişi sayısının yetersiz olması nedeniyle test uygulanamamıştır. Hücrelerde beklenen sıklıkların % 20'sinin < 5 olması koşulu sağlanamamıştır.

Tablo verilerine göre, isim değiştirilmesi ilgili yasaklar 56 yaş ve üzeri gruptaki katılımcıların %93.3'ü tarafından “*çok önemli*” bir sorun olarak görülmektedir. Tablo 151'deki verilerde hücrelerde beklenen sıklık koşulu sağlanamadığı için bulguların anlamlılık testi yapılamamıştır. Fakat verilere bakıldığında her yaş grubunda, isim değişikliğini çok önemli bir sorun olarak görme tavrı benzer oranda yüksektir.

8.2.25.4. Eğitim değişkenine göre isim değişikliğine dair bulgular ve yorumlar

Tablo 152'de katılımcıların eğitim düzeylerine göre isim değişikliğine bakışlarına dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 152. Katılımcıların eğitim değişkenine göre “İsminizin değiştirilmesi sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz.” Sorusuna çapraz dağılımı

		Eğitim düzeyi			Toplam	p
		İlköğretim	Lise	Üniversite		
Çok önemli	Sayı	66	78	32	176	Test yapılamadı*
	Oran %	82.5	91.8	91.4	88.0	
Önemli	Sayı	8	6	3	17	
	Oran %	10.0	7.1	8.6	8.5	
Önemli değil	Sayı	6	1	0	7	
	Oran %	7.5	1.2	0.0	3.5	
Toplam	Sayı	80	85	35	200	
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0	

* Hücrelerdeki kişi sayısının yetersiz olması nedeniyle test uygulanamamıştır. Hücrelerde beklenen sıklıkların % 20'sinin < 5 olması koşulu sağlanamamıştır.

Tablo verilerine göre, isim değiştirilmesi ilgili yasaklar lise mezunu gruptaki katılımcıların %91.8'i ve üniversite mezunu katılımcıların % 91.4'ü tarafından “*çok önemli*” bir sorun olarak görülmektedir. Tablo 152'deki verilerde hücrelerde beklenen sıklık koşulu sağlanamadığı için bulguların anlamlılık testi yapılamamıştır. Fakat verilere

bakıldığında tüm eğitim düzeylerinde, isim değişikliğini çok önemli bir sorun olarak görme tavrı benzer oranda yüksek seviyededir.

8.2.25.5. Cinsiyet değişkenine göre Türkçe konuşma yasağına dair bulgular ve yorumlar

Tablo 153’de katılımcıların cinsiyetlerine Türkçe konuşma yasağına bakışlarına dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 153. Cinsiyet değişkeni ile “Türkçe konuşmanın yasaklanması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz” sorusu arasındaki çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Cinsiyet		Toplam	X ²	p
		Erkek	Kadın			
Çok önemli	Sayı	96	71	167	1.718	.424
	Oran %	84.2	82.6	83.5		
Önemli	Sayı	17	12	29		
	Oran %	14.9	14.0	14.5		
Önemli değil	Sayı	1	3	4		
	Oran %	.9	3.5	2.0		
Toplam	Sayı	114	86	200		
	Oran %	100.0	100.0	100.0		

Tablo 153’e göre, Türkçe konuşmanın yasaklanması konusunda araştırma grubumuzun oranı daha artmakla beraber erkeklerin % 84.2’si ve kadınların % 82.6’sı “çok önemli” bir sorun olarak gördüklerini belirtmişlerdir. Bu konuda “önemli değil” yanıtını verenlerin sadece 4 kişi olduğu görülmektedir. Bu oran Türkçenin yasaklanması ile ilgili sorulardan elde ettiğimiz verilerle desteklendiği açıkça görülmektedir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, cinsiyet ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Türkçe konuşma yasağını çok önemli bir sorun olarak görmeleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=1.718$; $p=.424 > .050$). Erkek ve kadın katılımcıların Türkçe konuşmanın yasaklanması konusunda benzer bir tavra sahip oldukları görülmektedir.

8.2.25.6. Yaş değişkenine göre Türkçe konuşma yasağına dair bulgular ve yorumlar

Tablo 154’te katılımcıların yaşlarına göre Türkçe konuşma yasağına bakışlarına dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 154. Yaş değişkeni ile “Türkçe konuşmanın yasaklanması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz” sorusu arasındaki çapraz dağılımı

		Yaş			Toplam	p
		18-35	36-55	56 ve üzeri		
Çok önemli	Sayı	70	69	28	167	Test yapılamadı *
	Oran %	76.9	87.3	93.3	83.5	
Önemli	Sayı	20	7	2	29	
	Oran %	22.0	8.9	6.7	14.5	
Önemli değil	Sayı	1	3	0	4	
	Oran %	1.1	3.8	0.0	2.0	
Toplam	Sayı	91	79	30	200	
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0	

* Hücrelerdeki kişi sayısının yetersiz olması nedeniyle test uygulanamamıştır. Hücrelerde beklenen sıklıkların % 20'sinin < 5 olması koşulu sağlanamamıştır.

Tablo verilerine göre, Türkçe konuşma ile ilgili yasaklar 56 yaş ve üzeri gruptaki katılımcıların %91.8'i tarafından “çok önemli” bir sorun olarak görülmektedir. Tablo 154'teki verilerde hücrelerde beklenen sıklık koşulu sağlanamadığı için bulguların anlamlılık testi yapılamamıştır. Fakat verilere bakıldığında tüm yaş düzeylerinde, Türkçe konuşma yasağı çok önemli bir sorun olarak görülmektedir.

8.2.25.7. Eğitim değişkenine göre Türkçe konuşma yasağına dair bulgular ve yorumlar

Tablo 155'te katılımcıların eğitim düzeylerine göre Türkçe konuşma yasağına bakışlarına dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 155. Katılımcıların eğitim düzeylerine göre “Türkçe konuşmanın yasaklanması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz” sorusuna çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Eğitim düzeyi			Toplam	X ²	p
		İlköğretim	Lise	Üniversite			
Çok önemli	Sayı	67	71	29	167	.432	.980*
	Oran %	83.8	83.5	82.9	83.5		
Önemli	Sayı	12	12	5	29		
	Oran %	15.0	14.1	14.3	14.5		
Önemli değil	Sayı	1	2	1	4		
	Oran %	1.3	2.4	2.9	2.0		
Toplam	Sayı	80	85	35	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

* Fisher's Exact testi uygulanmıştır.

Tablo 155'teki verileri Türkçe konuşmanın yasaklanması konusunda katılımcılarımızın yaklaşımını eğitim değişkenine göre değerlendirdiğimizde; İlköğretim mezunlarının % 83.8'i ve lise mezunlarının % 83.5'nin “çok önemli” bir sorun olarak gördüğü tespit edilmiştir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, eğitim ile örneklem

grubunu oluşturan kişilerin Türkçe konuşma yasağını çok önemli bir sorun olarak görmeleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=.432$; $p=.980>.050$). Farklı eğitim düzeyine sahip katılımcıların Türkçe konuşmanın yasaklanması konusunda benzer bir tavra sahip oldukları görülmektedir

8.2.25.8. Cinsiyet değişkenine göre Türkçe eğitim yasağına dair bulgular ve yorumlar

Tablo 156’da katılımcıların cinsiyetlerine göre Türkçe eğitim yasağına bakışlarına dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 156. Cinsiyet değişkeni ile “Türkçe eğitimin yasaklanması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz” sorusu arasındaki çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Cinsiyet		Toplam	χ^2	p
		Erkek	Kadın			
Çok önemli	Sayı	77	47	124	3.590	.166
	Oran %	67.5	54.7	62.0		
Önemli	Sayı	27	27	54		
	Oran %	23.7	31.4	27.0		
Önemli değil	Sayı	10	12	22		
	Oran %	8.8	14.0	11.0		
Toplam	Sayı	114	86	200		
	Oran %	100,0	100,0	100,0		

Tablo verilerine göre, erkek ve kadın katılımcılarımızın Türkçe eğitimin yasaklanması konusunda dağılımına baktığımızda erkeklerin % 67.5’i ve kadınların % 54.7’si “çok önemli” bir sorun olarak gördüğünü ifade etmiştir.

Tablodaki anlamlılık verilerine göre, cinsiyet ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Türkçe eğitim yasağını çok önemli bir sorun olarak görmeleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare (chi-square) analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=3.590$; $p=.166>.050$). Erkek ve kadın katılımcıların Türkçe eğitimin yasaklanması konusunda benzer bir tavra sahip oldukları görülmektedir

8.2.25.9. Yaş değişkenine göre Türkçe eğitim yasağına dair bulgular ve yorumlar

Tablo 157’de katılımcıların yaşlarına göre Türkçe eğitim yasağına bakışlarına dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir

Tablo 157. Yaş değişkeni ile “Türkçe eğitimin yasaklanması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz” sorusu arasındaki çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Yaş			Toplam	X ²	p
		18-35	36-55	56 ve üzeri			
Çok önemli	Sayı	48	51	25	124	9.943	.041
	Oran %	52.7	64.6	83.3	62.0		
Önemli	Sayı	29	21	4	54		
	Oran %	31.9	26.6	13.3	27.0		
Önemli değil	Sayı	14	7	1	22		
	Oran %	15.4	8.9	3.3	11.0		
Toplam	Sayı	91	79	30	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablo verilerine göre, Türkçe eğitimin yasaklanması konusunda 56 yaş ve üzeri katılımcıların % 83.3’ü “çok önemli” bir sorun olarak gördüğünü ifade etmiştir. Tablo 157’deki anlamlılık verilerine göre, yaş ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Türkçe eğitim yasağını çok önemli bir sorun olarak görmeleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmektedir ($\chi^2=9.943$; $p=.041 < .050$). Bu anlamlı farklılık 56 yaş ve üzeri grubun diğer yaş gruplarına göre Türkçe eğitim yasağını fazla önemsemesidir.

8.2.25.10. Eğitim değişkenine göre Türkçe eğitim yasağına dair bulgular ve yorumlar

Tablo 158’de katılımcıların eğitim düzeylerine göre Türkçe eğitim yasağına bakışlarına dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 158. Eğitim değişkeni ile “Türkçe eğitimin yasaklanması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz” sorusu arasındaki çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Eğitim düzeyi			Toplam	X ²	p
		İlköğretim	Lise	Üniversite			
Çok önemli	Sayı	52	49	23	124	2.268	.687
	Oran %	65.0	57.6	65.7	62.0		
Önemli	Sayı	21	26	7	54		
	Oran %	26.3	30.6	20.0	27.0		
Önemli değil	Sayı	7	10	5	22		
	Oran %	8.8	11.8	14.3	11.0		
Toplam	Sayı	80	85	35	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablo verilerine göre, Türkçe eğitimin yasaklanması konusunda üniversite mezunu katılımcıların % 65.7’si “çok önemli” bir sorun olarak gördüğünü ifade etmiştir. Tablo 158’deki anlamlılık verilerine göre, eğitim düzeyi ile örneklem grubunu oluşturan

kişilerin Türkçe eğitim yasağını çok önemli bir sorun olarak görmeleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=2.268$; $p=.687>.050$). Farklı eğitim düzeylerine sahip katılımcılarımızın Türkçe eğitim yasağını önemseme tavrı benzer.

8.2.25.11. Cinsiyet değişkenine göre geleneksel düğün töreni yasağına dair bulgular ve yorumlar

Tablo 159’da katılımcıların cinsiyetlerine göre geleneksel düğün törenleri yasağına bakışlarına dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 159. Cinsiyet değişkeni ile “Geleneksel düğün törenlerinin yasaklanması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz” sorusu arasındaki çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Cinsiyet			X^2	p
		Erkek	Kadın	Toplam		
Çok önemli	Sayı	60	33	93	4.478	.107
	Oran %	52.6	38.4	46.5		
Önemli	Sayı	37	33	70		
	Oran %	32.5	38.4	35.0		
Önemli değil	Sayı	17	20	37		
	Oran %	14.9	23.3	18.5		
Toplam	Sayı	114	86	200		
	Oran %	100.0	100.0	100.0		

Tablo 159’a göre, geleneksel düğün törenlerinin yasaklanması konusunda araştırma grubumuzdaki erkeklerin % 52.6’sı ve kadınların % 38.4’ü “çok önemli” bir sorun olarak gördüklerini belirtmişlerdir. Diğer etnik yasaklarla karşılaştırıldığında katılımcıların geleneksel düğün törenine dair yasakları çok önemsemediği görülmektedir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, cinsiyet ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin geleneksel düğün törenlerinin yasaklanmasını çok önemli bir sorun olarak görmeleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=4.478$; $p=.107>.050$). Erkeklerin ve kadınların verdiği yanıtlar karşılaştırıldığında çok önemli bir fark olmamakla beraber geleneklerin erkekler tarafından daha fazla önemsendiği tespit edilmektedir.

8.2.25.12. Yaş değişkenine göre geleneksel düğün töreni yasağına dair bulgular ve yorumlar

Tablo 160’ta katılımcıların yaşlarına göre geleneksel düğün törenleri yasağına bakışlarına dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 160. Yaş değişkeni ile “Geleneksel düğün törenlerinin yasaklanması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz” sorusu arasındaki çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Yaş			Toplam	χ^2	p
		18-35	36-55	56 ve üzeri			
Çok önemli	Sayı	34	38	21	93	13.191	.010
	Oran %	37.4	48.1	70.0	46.5		
Önemli	Sayı	33	29	8	70		
	Oran %	36.3	36.7	26.7	35.0		
Önemli değil	Sayı	24	12	1	37		
	Oran %	26.4	15.2	3.3	18,5		
Toplam	Sayı	91	79	30	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablo 160’daki verilere göre, geleneksel düğün törenlerinin yasaklanması konusunda araştırma grubumuzdaki 56 ve üzeri yaş grubun % 70’i, “çok önemli” bir sorun olarak gördüklerini ifade etmişlerdir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, yaş ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin geleneksel düğün törenlerinin yasaklanmasını çok önemli bir sorun olarak görmeleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmektedir ($\chi^2=13.191$; $p=.010 < .050$). Bu anlamlı farklılık 56 yaş ve üzeri grubun diğer yaş gruplarına göre geleneksel düğün törenlerinin yasağını daha çok önemsemesi yönündedir.

8.2.25.13. Eğitim değişkenine göre geleneksel düğün töreni yasağına dair bulgular ve yorumlar

Tablo 161’de katılımcıların eğitim düzeylerine göre geleneksel düğün törenleri yasağına bakışlarına dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 161. Eğitim değişkeni ile “Geleneksel düğün törenlerinin yasaklanması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz” sorusu arasındaki çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Eğitim düzeyi			Toplam	X ²	p
		İlköğretim	Lise	Üniversite			
Çok önemli	Sayı	40	35	18	93	2.010	.734
	Oran %	50.0	41.2	51.4	46.5		
Önemli	Sayı	25	34	11	70		
	Oran %	31.2	40.0	31.4	35.0		
Önemli değil	Sayı	15	16	6	37		
	Oran %	18.8	18.8	17.1	18.5		
Toplam	Sayı	80	85	35	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablo 161’deki verilere göre, geleneksel düğün törenlerinin yasaklanması konusunda araştırma grubumuzdaki üniversite mezunu grubun % 51.4’ü, “çok önemli” bir sorun olarak gördüklerini ifade etmişlerdir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, eğitim düzeyi ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin geleneksel düğün törenlerinin yasaklanmasını çok önemli bir sorun olarak görmeleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=2.010$; $p=.734>.050$). Farklı eğitim düzeylerine sahip katılımcılarımızın geleneksel düğün töreni yasağını önemseme tavrı benzer niteliktedir.

8.2.26. Siyasi Tutum Bulguları ve Yorumlar

Bu bölümde Bulgaristan’daki Türklerin siyasi katılım düzeyleri ve bu konuyla ilgili tutumlarına ilişkin veriler değerlendirilmiştir. Katılımcıların siyasi tutumlarına dair sayısal ve oransal genel bilgiler ile bu durumun cinsiyete, yaşa ve eğitim düzeyine göre dağılımı ve anlamlılık ilişkileri aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

8.2.26.1. “Son seçimde oy kullandınız mı?” sorusuna dair bulgular ve yorumlar

Tablo 162’de katılımcıların son seçimde oy verme dağılımları ve oranları.

Tablo 162. “Son seçimde oy kullandınız mı?” sorusuna ilişkin cevapların dağılımı

	Sayı	Yüzde
Evet	150	75.0
Hayır	50	25.0
Toplam	200	100.0

Tablo 162'deki verilere göre, yapılan son seçimde araştırma grubumuzun % 75'i oy kullandığını belirtmiştir. Tablodaki son seçimde oy kullanmayan %25'lik kitlenin bir kısmının o dönemde oy kullanma yaşını doldurmamış kişilerden olduğu bilinmektedir. Özellikle konumuzun önemli bir noktasını oluşturan Hak ve Özgürlükler Hareketi'ne bakış açıları nasıl olduğunu ve son seçimden sonra bakış açılarının değişip değişmediğini, oyunu verdikleri parti hakkında bilgileri ve seçimlerini bilinçli yapıp yapılmadığını öğrenmek için ayrıntılı olarak aşağıdaki tablolarda ele alınacaktır.

Bulgaristan'daki Türk azınlığın Jivkov döneminin bitişi ile resmi olarak siyasi sürece dâhil olmaları önemli bir gelişme olmuştur. Türk azınlık başta olmak üzere diğer azınlıkların da siyaseti bir çözüm aracı olarak gördüğünün en önemli göstergesi siyasi hayata dâhil olma oranlarıdır. Tablo 162'de ankete katılan Türklerin % 75'inin oy vermesi etnik sorunların çözümü konusunda siyasi katılımı bir araç olarak görmeleri yönünde yorumlanabilmektedir. Balcı ve arkadaşlarına göre, etnik grupların aidiyet duygusu siyasete katılmalarında etkilidir. Bununla beraber toplumun çoğunluğunun yararlandığı hizmetlerden yararlanamama ya da genelden daha az yararlanma durumu siyasi katılımı etkilemektedir (Balcı vd., 2013, s. 56). Ötekileştirildiğine inanan mağdur etnisitelerin hakları için mücadeleleri siyasi katılım düzeyini yukarı doğru tırmandırmaktadır (Öztekin, 2001, s. 225). Tabloda görülen katılım seviyesi mağduriyet, mahrumiyet ve neticesinde oluşan ötekileştirildiğine inanma duygusunun sonucu olarak görülebilir.

Öte yandan komünist dönemin sona ermesinden hemen sonra yapılan seçimlere Türk azınlığın yüksek seviyede katılım göstermesinin gönüllü bir katılım olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Herhangi bir baskı ya da tehdit etkisi olmaksızın Türk azınlık oy verme davranışını özgür iradesiyle gerçekleştirmiştir. Sartori'nin de vurguladığı gibi, gönüllü siyasi katılımlar demokrasinin yerleşmesi ve gelişmesinde etkin rol oynamaktadır (Sartori, 1993, s. 124).

8.2.26.2. Cinsiyete göre “Oy verdiniz mi?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Siyasal katılımda cinsiyet durumu önem arz etmekte, zira erkek ve kadınların siyasete katılımlarında bariz farklılık ortaya çıkmış ve gerek anket sonuçlarında gerekse gözlemlerimizde erkeklerin bu katılımı daha istekli oldukları görülmüştür. Tablo 163'de

katılımcıların cinsiyetlerine göre oy kullanma durumlarına dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 163. Cinsiyet değişkeni ile “Oy verdiniz mi?” sorusu arasındaki çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Cinsiyet		Toplam	X ²	p
		Erkek	Kadın			
Evet	Sayı	94	56	150	7.861	.005
	Oran %	82.5	65.1	75.0		
Hayır	Sayı	20	30	50		
	Oran %	17.5	34.9	25.0		
Toplam	Sayı	114	86	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0		

Tablo 163’deki verilere göre, son seçimde erkeklerin % 82.5’i ve kadınların % 65.1’ oy kullandığı tespit edilmektedir. Bu durumda erkeklerin oy kullanmada istekliliğinin daha yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, cinsiyet ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin oy kullanma durumu arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare (chi-square) analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmektedir ($\chi^2=7.861$; $p=.005<.050$). Erkek ve kadın katılımcılarımızın oy kullanmayı önemseme tavrı arasında erkekler lehine anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

Siyasal katılımıla ilgili çalışmalarda da genellikle erkeklerin daha çok siyasetle ilgilendiği ve siyasal katılım düzeylerinin kadınlardan belirgin bir şekilde fazla olduğu yönündedir. Tablo 163’deki veriler literatürdeki çalışmalarla aynı doğrultuda sonuçlar vermektedir. Kışlalı’da olduğu gibi bazı araştırmacılar kadınların siyasete fazla ilgi göstermedikleri için siyasal katılım düzeylerinin düşük olduğu görüşündedirler. Kışlalı’ya göre siyasetle ilgili kamuoyu yoklamalarında kadınlar genellikle fikir belirtmeyen şıkları işaretlemektedirler (Kışlalı, 1999, s. 157). Bu durum Bulgaristan’daki Türk azınlık için de benzerlik arz etmektedir.

8.2.26.3. Yaşa göre “Oy verdiniz mi?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 164’te katılımcıların yaşlarına göre oy kullanma durumlarına dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 164. Yaş değişkeni ile “Oy verdiniz mi?” sorusu arasındaki çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Yaş			Toplam	X ²	p
		18-35	36-55	56 ve üzeri			
Evet	Sayı	61	63	26	150	6.208	.045
	Oran %	67.0	79.7	86.7	75.0		
Hayır	Sayı	30	16	4	50		
	Oran %	33.0	20.3	13.3	25.0		
Toplam	Sayı	91	79	30	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablo 164’deki verilere göre, son seçimde 56 yaş ve üzerindeki katılımcıların % 86.7’sinin oy kullandığı tespit edilmektedir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre ise, yaş ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin oy kullanma durumu arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda, değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermektedir ($\chi^2=6.208$; $p=.045 < .050$). Bu anlamlı farklılık 56 yaş ve üzeri grubun diğerlerinden daha fazla oy kullanma oranına sahip olması yönündedir.

Siyasal katılımıla ilgili yapılan çalışmalar göstermektedir ki gençler (25-45 yaş) siyasetle daha fazla ilgilenmektedirler. Bu yaş grubu öncesinde ve sonrasında bulunanlarda siyasete ilgi azalmaktadır. Ayrıca gençler siyasi düşünce bakımından diğer yaş gruplarına göre farklı görüş ve düşüncelere, değişime daha açıktırlar. Yaş ilerledikçe tutucu siyasi fikirler artmaktadır (Kışlalı, 1976, s. 117; Öztekin, 2001, s. 230).

Tablo 164’teki verilerle literatürdeki veriler örtüşmemektedir. Bunun en önemli nedeni ise, en yüksek oy verme oranına sahip olan 56 yaş ve üzeri grubun daha çok siyasal yönden baskı gören, göçe zorlanan ve dışlanan kesim olarak kötü tecrübelerinin diğer yaş gruplarına göre daha fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Ankete katılan 56 yaş ve üzeri grup 1950, 1984 ve 1989 yıllarındaki ağır baskıların mağdurları olmuşlardır. Siyasal katılım düzeyi diğerlerine göre en düşük olan genç kesim ise, baskı ve göç zorlamalarını içeren tarihlerde ya yoktular ya da çok küçüktüler, bu nedenle mağduriyeti bizzat yaşamamışlardır. Tablo 164’teki 56 yaş grubunun daha yüksek oy kullanma oranına sahip olmasında, ötekileştirilme ve baskıyı bizzat tecrübe etmiş olmaları etkili olmuştur.

8.2.26.4. Eğitim düzeyine göre “Oy verdiniz mi?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 165’te katılımcıların eğitim düzeylerine göre oy kullanma durumlarına dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 165. Eğitim düzeyi ile “Oy verdiniz mi?” sorusu arasındaki çapraz dağılım ve anlamlılık durumu

		Eğitim düzeyi			Toplam	X ²	p
		İlköğretim	Lise	Üniversite			
Evet	Sayı	58	66	26	150	.594	.743
	Oran %	72.5	77.6	74.3	75.0		
Hayır	Sayı	22	19	9	50		
	Oran %	27.5	22.4	25.7	25.0		
Toplam	Sayı	80	85	35	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablo 165’teki verilere göre, son seçimde lise mezunu katılımcıların % 77.6’sının oy kullandığı görülmektedir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, eğitim düzeyi ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin oy kullanma durumu arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=.594$; $p=.743>.050$). Tüm mezun gruplarında oy verme eğilimi benzerlik göstermektedir.

Eğitim düzeyi yüksek olanların siyasal katılım seviyelerinin diğerlerine göre daha yüksek olduğu bilinmektedir (Milbrath & Goel, 1977, s. 98). Alan yazınında eğitim düzeyinin artmasının siyasal güven düzeyini de artırdığı ve bunun da siyasal süreçlere katılımı yukarı taşıdığı belirtilmektedir (Almond & Verba, 1965). Tablo 165’e göre, lise ve üniversite mezunları katılım oranı ilköğretim mezunlarından daha yüksek çıkmakla beraber aralarındaki fark çok azdır. Bunun temel nedeni olarak, etnik Türklerin yaşadıkları sorunların ve haksızlıkların onları, eğitim farkı gözetmeksizin siyasal katılıma teşvik etmesi gösterilebilir.

8.2.26.5. “HÖH’e oy verdiniz mi?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 166’da katılımcıların son seçimde HÖH’e oy verme dağılımları ve oranları verilmiştir.

Tablo 166. “Hak ve Özgürlükler Hareketi’ne mi verdiniz?” sorusuna ilişkin cevapların dağılımı

	Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde
Evet	122	61.0	81.3
Hayır	28	14.0	18.7
Toplam	150	75.0	100.0
Cevapsız	50	25.0	
Toplam	200	100.0	

Tablo 166’da, geçen (1997) seçimde oyunu kullananların % 81.3 gibi oldukça yüksek bir oranda oyunu HÖH’e verdiğini belirten araştırma grubumuzun sadece %18.7 oyunu başka partiye verdiğini belirtmiştir. Aynı genel seçimde, HÖH’ün aldığı oy oranı % 7.60’dır (Akın,2015, s. 137).

Demokratik toplumlarda, insanlar kendilerini bizzat etkileyen durumlarda söz sahibi olabilmek için siyasal sürece dâhil olurlar. Bu durum onların öz saygılarını da artırmaktadır (Verba, vd. 1971, s. 5). Bulgaristan’da demokratik süreç tesis edilir edilmez, HÖH siyasal hayata dâhil olmuştur. Türk azınlık bu süreçte siyasal katılıma önem vermiş; kendi haklarını savunduğunu düşündüğü HÖH’e yüksek seviyede destek vermiştir.

Etnisiteler için inanç ve kimliklerini koruyabilmek, rahatlıkla ifade edebilmek ve belli bir etnisiteye ait olma nedeniyle ayrımcılığa tabi tutulmamak çok önemlidir. Bu konularda olumsuz tecrübeler yaşayan etnik grupların siyasal katılımı daha çok önemsedikleri bilinmektedir (Balcı vd, 2013, s. 57). Yukarıdaki tabloda HÖH’e yönelişin yüksek oranda olmasını etnik duyarlılıkla ve haklarını bu yolla koruyabileceklerine olan inançlarıyla açıklanabilir.

Etnik duyarlılığın yanı sıra HÖH sayesinde iş bulma ve maddi imkânlarla ulaşma kolaylığı sağladığı için de Türk azınlık HÖH’e yönelmiştir. İkinci, Türk azınlığın etnik asimilasyon korkusu nedeniyle de HÖH’ü desteklediği kanaatindedir. Zira HÖH, Türk azınlığın güvenlik ve huzurunun teminatı olarak görülmekte; sadece HÖH’e oy vererek Bulgaristan siyasetinde söz sahibi olabileceklerine inanmaktadırlar (Ekinci, 2018, s. 91-92). Dolayısıyla Türk azınlığın siyasal katılım faaliyetleri hem etnik kimliklerini ve azınlık haklarını koruyabilmek; hem de maddi çıkarlarını gözetmeye dönük bir süreçtir.

8.2.26.6. Cinsiyete göre “HÖH’e oy verdiniz mi?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 167’de katılımcıların cinsiyetlerine göre son seçimde HÖH’e oy verme durumlarına dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 167. Cinsiyet değişkeni ile “HÖH’e oy verdiniz mi?” sorusu arasındaki çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Cinsiyet		Toplam	X ²	p
		Erkek	Kadın			
Evet	Sayı	80	42	122	2.361	.124
	Oran %	85.1	75.0	81.3		
Hayır	Sayı	14	14	28		
	Oran %	14.9	25.0	18.7		
Toplam	Sayı	94	56	150		
	Oran %	100,0	100.0	100.0		

Tablo 167’deki verilere göre, son seçimde erkek katılımcıların % 85.1 ve kadın katılımcıların % 75’i HÖH’e oy vermişlerdir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, cinsiyet ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin HÖH’e oy verme durumu arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=2.361$; $p=.124>.050$). Her iki cinsiyet de HÖH’e yüksek oranda oy verme konusunda benzerlik göstermektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere literatürdeki çalışmalarda erkeklerin siyasal katılım oranının kadınlara göre daha fazla olduğu Tablo 167’deki verilerde de görülmektedir.

8.2.26.7. Yaşa göre “HÖH’e oy verdiniz mi?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 168’de katılımcıların yaşlarına göre son seçimde HÖH’e oy verme durumlarına dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 168. Yaş değişkeni ile “HÖH’e oy verdiniz mi?” sorusu arasındaki çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Yaş			Toplam	X ²	p
		18-35	36-55	56 ve üzeri			
Evet	Sayı	47	49	26	122	4.862	.088
	Oran %	78.3	77.8	96.3	81.3		
Hayır	Sayı	13	14	1	28		
	Oran %	21.7	22.2	3.7	18.7		
Toplam	Sayı	60	63	27	150		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablo 168’de, son seçimde 56 yaş ve üzeri katılımcıların % 96.3’ünün HÖH’e oy verdiği görülmektedir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, yaş ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin HÖH’e oy verme durumu arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=4.862$; $p=.088>.050$). Tüm yaş gruplarında HÖH’e yüksek oranda oy verme konusunda benzerlik görülmektedir. Tüm yaş gruplarında yüksek seviyede oy verme davranışının görülmesinde azınlık psikolojisinin etkisi ve geçmişteki mağduriyetlerin yaşanmaması için siyasi bir güç olma isteği etkili olmuştur.

8.2.26.8. Eğitim düzeyine göre “HÖH’e oy verdiniz mi?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 169’da katılımcıların eğitim düzeylerine göre son seçimde HÖH’e oy verme durumlarına dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 169. Eğitim düzeyi ile “HÖH’e oy verdiniz mi?” sorusu arasındaki çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Eğitim düzeyi			Toplam	X^2	p
		İlköğretim	Lise	Üniversite			
Evet	Sayı	53	49	20	122	5.021	.081
	Oran %	89.8	74.2	80.0	81.3		
Hayır	Sayı	6	17	5	28		
	Oran %	10.2	25.8	20.0	18.7		
Toplam	Sayı	59	66	25	150		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablo 169’daki verilere göre, son seçimde ilköğretim mezunlarının % 89.8’i HÖH’e oy vermiştir. Tablo 132’deki anlamlılık verilerine göre, eğitim düzeyi ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin HÖH’e oy verme durumu arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=5.021$; $p=.081>.050$). Tüm mezun gruplarında HÖH’e yüksek oranda oy verme konusunda benzerlik görülmektedir. Siyasal katılımı ilgili çalışmalarda (Hasırcı, 2008; Kalaycıoğlu, 1997; Milbrath & Goel, 1977) eğitim düzeyi arttıkça siyasal katılım düzeyinin de arttığı belirtilmektedir. Tablo 169’da ise, HÖH’e oy verenler arasında en yüksek oranın ilköğretim mezunlarına ait olduğu görülmektedir. Bunun nedeni olarak, anket katılımcılarında ilköğrenim düzeyinde eğitim almış olanların fazalılığına ilaveten, Bulgaristan’daki Türk azınlığın eğitim seviyesinin genel nüfusa oranla daha düşük olması gösterilebilir.

8.2.26.9. “Gelecek seçimde Hak ve Özgürlükler Hareketi'ne oy vermeyi düşünüyor musunuz?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 170’de katılımcıların gelecek seçimde HÖH’e oy verme eğilimlerine dair sayısal dağılımlar ve oranlar verilmiştir.

Tablo 170. “Gelecek seçimde Hak ve Özgürlükler Hareketi'ne oy vermeyi düşünüyor musunuz?” sorusuna verilen cevapların dağılımı

	Sayı	Yüzde
Evet	104	52.0
Hayır	47	23.5
Emin değilim	49	24.5
Toplam	200	100.0

Tablo 170’de gelecek seçimde HÖH’e oy vereceklerini belirten katılımcı oranı % 52 olarak tespit edilmiştir. Tablo 129’da “Geçen seçimde HÖH’e % 81.3” oy veren katılımcılar gelecek seçimde 29.8’lik bir kayıpla % 52 seviyesine gerilemiştir. Araştırma grubumuzun ¼ ‘ü kararsız kalması ve daha önce oy vermeyenlerde % 4’lük bir artış olduğu tespit edilmiştir.

Siyasal katılım bireylerin menfaatleri doğrultusunda şekillenen bir faaliyettir. Bu nedenle etnik Türkler, HÖH’ü azınlığın haklarına sahip çıkan, yaşanan mağduriyetleri gidermek için çalışan bir temsilci olarak görmektedirler. Başlangıçta bu beklentilerinin süratle yerine getirilebileceğine inanmaktadırlar. Ancak, fiili durum bu şekilde gerçekleşmediği için desteklerini çeken bir kitle olduğu da görülmektedir.

Öztekin’in belirttiği üzere, mahrumiyet duygusu arttıkça siyasi alana dâhil olma isteği de artmaktadır (Öztekin, 2001, s. 225). Jivkov sonrası dönemde mağduriyet ve hak gaspı çok fazla olmamıştır. Bu durumda yukarıdaki tabloyu Öztekin’in iddiası kapsamında şu şekilde açıklayabiliriz; etnik Türklerin yaşadığı mağduriyetin üzerinden zaman geçmesi ile onların siyasal katılım konusundaki heyecanları düşmektedir.

8.2.26.10. Cinsiyete göre “Gelecek seçimde Hak ve Özgürlükler Hareketi'ne oy vermeyi düşünüyor musunuz?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 171’de katılımcıların cinsiyetlerine göre gelecek seçimde HÖH’e oy verme eğilimlerine dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 171. Cinsiyet değişkeni ile “Gelecek seçimde Hak ve Özgürlükler Hareketi'ne oy vermeyi düşünüyor musunuz?” sorusu arasındaki çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Cinsiyet		Toplam	X^2	p
		Erkek	Kadın			
Evet	Sayı	71	33	104	11.872	.003
	Oran %	62.3	38.4	52.0		
Hayır	Sayı	23	24	47		
	Oran %	20.2	27.9	23.5		
Emin değilim	Sayı	20	29	49		
	Oran %	17.5	33.7	24.5		
Toplam	Sayı	114	86	200		
	Oran %	100.0	100.0	100.0		

Tablo 171’de, gelecek seçimde erkek katılımcıların % 62.3’ü ve kadın katılımcıların % 38.4’ü Hak ve Özgürlük Hareketine oy vereceklerini belirtmektedirler. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, cinsiyet ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin gelecekte HÖH’e oy verme durumu arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmektedir ($\chi^2=11.872$; $p=.003 < .050$). Bu anlamlı farklılık, erkeklerin gelecekte HÖH’e oy verme eğilimlerinin kadınlara göre daha yüksek oranda olması yönündedir. Önceki tablolarda da açıklandığı üzere erkeklerin siyasal katılımı dünya genelinde daha yüksek görülmektedir. Üürk azınlıkta da bu benzerlik göstermektedir.

8.2.26.11. Yaşa göre “Gelecek seçimde Hak ve Özgürlükler Hareketi’ne oy vermeyi düşünüyor musunuz?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 172’de katılımcıların yaşlarına göre gelecek seçimde HÖH’e oy verme eğilimlerine dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 172. Yaş değişkeni ile “Gelecek seçimde Hak ve Özgürlükler Hareketi’ne oy vermeyi düşünüyor musunuz?” sorusu arasındaki çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Yaş			Toplam	X^2	p
		18-35	36-55	56 ve üzeri			
Evet	Sayı	39	42	23	104	10.803	.029
	Oran %	42.9	53.2	76.7	52.0		
Hayır	Sayı	27	17	3	47		
	Oran %	29.7	21.5	10.0	23.5		
Emin değilim	Sayı	25	20	4	49		
	Oran %	27.5	25.3	13.3	24.5		
Toplam	Sayı	91	79	30	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablo 172’de, gelecek seçimde 56 yaş ve üzeri katılımcıların % 76.7’si Hak ve Özgürlük Hareketine oy vereceklerini belirtmektedirler. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, yaş ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin gelecekte HÖH’e oy verme durumu arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişkide istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmektedir ($\chi^2=10.803$; $p=.029 < .050$). Bu anlamlı farklılık, 56 yaş ve üzeri katılımcıların gelecekte HÖH’e oy verme eğilimlerinin diğer yaş gruplarına göre daha yüksek oranda olması yönündedir. Daha önce HÖH’e oy verenlerle (Tablo 131) gelecek seçimde oy vermek isteyenler (Tablo 135) karşılaştırıldığında 18-35 yaş grubunda % 35,4 oranında; 36-55 yaş grubunda % 24.6 oranında; 56 yaş ve üzeri grupta % 20.3 oranında bir düşüş görülmektedir. En yüksek düşüşün genç kitlede olmasını, beklentilerin karşılanamadığına; en az düşüşün 56 yaş ve üzeri grupta olmasını geçmişte yaşanan zulmü tecrübe etmeleri dolayısıyla HÖH’ten başka şanslarının olmadıklarını düşünmeleri ile açıklayabiliriz.

8.2.26.12. Eğitim düzeyine göre “Gelecek seçimde Hak ve Özgürlükler Hareketi’ne oy vermeyi düşünüyor musunuz?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 173’de katılımcıların eğitim düzeylerine göre gelecek seçimde HÖH’e oy verme eğilimlerine dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi verilmiştir.

Tablo 173. Eğitim düzeyi ile “Gelecek seçimde Hak ve Özgürlükler Hareketi’ne oy vermeyi düşünüyor musunuz?” sorusu arasındaki çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Eğitim düzeyi			Toplam	X^2	p
		İlköğretim	Lise	Üniversite			
Evet	Sayı	46	38	20	104	14.095	.007
	Oran %	57.5	44.7	57.1	52.0		
Hayır	Sayı	11	23	13	47		
	Oran %	13.8	27.1	37.1	23.5		
Emin değilim	Sayı	23	24	2	49		
	Oran %	28.8	28.2	5.7	2.5		
Toplam	Sayı	80	85	35	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablo 173’de, gelecek seçimde ilköğretim mezunu katılımcıların % 57.5’i ve üniversite mezunu katılımcıların % 57.1’i Hak ve Özgürlük Hareketine oy vereceklerini belirtmektedirler. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, eğitim ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin gelecekte HÖH’e oy verme durumu arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmektedir ($\chi^2=14.095$; $p=.007 < .050$). Bu anlamlı farklılık,

ilköğretim ile lise ve üniversite ile lise mezunları arasındaki gelecekte HÖH'e oy verme eğilimleri bağlamındadır.

Yani son seçimde oyunu HÖH'e verenlerin oranı oldukça yüksek olmakla birlikte, gelecek seçimde kararsız kalanların sayısında artış gözlemlenmiştir. Tablo verilerine göre kararsızların (% 24.5) hayır diyenlerden (% 23.5) daha fazla olduğu görülmektedir.

Bir sonraki seçimde HÖH'e oy verme eğilimine eğitim düzeyi açısından bakıldığında; HÖH'e daha önce oy veren ilköğretim mezunlarının oranı % 89.9 iken aynı grubun bir sonraki seçimde HÖH'ü destekleme oranı % 57.5'e gerilemiştir. Aradaki fark %32.3 olarak çıkmaktadır. Lise mezunlarındaki gerileyiş % 29.5 ve üniversite mezunlarındaki gerileyiş ise, % 22.9 olarak çıkmaktadır. Eğitim düzeyleri açısından HÖH'ü geçmişte ve gelecekte destekleme dengesi üniversite mezunlarında daha yüksek görülmektedir. Eğitim düzeyi, siyasal katılım istikrarı ve siyasal olayları daha iyi değerlendirme bilinci sağlamaktadır. Siyasal partilerin araçsallığını ve imkânlar dâhilinde neleri yapabilme kapasitesine sahip olduğunu yükseköğrenimli kişiler, diğer mezun gruplarına göre daha iyi değerlendirebilmektedirler.

HÖH'ün 1990 yılında aldığı oy oranı % 8.3 iken, 1997'de % 7.6'ya, 2001'de % 7.45'e düşmüştür. Ülke genelindeki oy oranı ile alan araştırmamızın sonuçları benzeşmektedir. Komünist dönem sonrasında HÖH'ten çok fazla beklenti içerisinde olan Türk azınlık, 2009 yılına kadar HÖH'e bir daha yüksek oranda oy vermemiştir. Türkler HÖH'e 2009 ve 2014 yıllarındaki seçimlerde % 14'ün üstünde oy vermişlerdir. AB raporlarında³⁵ da Türk azınlığın siyasi katılım ve örgütlenme başarısına atıfta bulunulmuştur.

8.2.26.13. “Gelecek seçimde Hak ve Özgürlükler Hareketi'ne oy verip vermeme nedeniniz nedir?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 174'te katılımcıların gelecekte HÖH'e oy verip vermeme nedenlerine ilişkin sayısal dağılımları ve oranları verilmiştir.

³⁵ AB'nin 2002 yılı ilerleme raporunda, Bulgaristan'daki Türklerin siyasi yaşama uyum sağladıkları belirtilmektedir (Avrupa Komisyonu, 2002).

Tablo 174. “Gelecek seçimde Hak ve Özgürlükler Hareketi’ne oy verip vermeme nedeniniz nedir?” sorusuna verilen cevapların dağılımı

	Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde
Partimiz, halkımız azınlık haklarını savunuyor; problemleri ele alıyor	68	34.0	44.2
Başarılılar ve iyi mücadele ediyorlar	20	10.0	13.0
Diğer olumlu nedenler	23	11.5	14.9
Politika ile ilgilenmiyorum	12	6.0	7.8
Başarılı değiller ve iyi mücadele etmiyorlar	10	5.0	6.5
HÖH’e güvenmiyorum, yalan ve fazla yozlaşma var, programları marjinal ve yetersiz	21	10.5	13.6
Toplam	154	77.0	100.0
Uygulanmaz	46	23.0	
Toplam	200	100.0	

Tablo 174’te, “Gelecek seçimde Hak ve Özgürlükler Hareketi’ne oy verip vermeme nedenleriniz nedir?” sorusuna katılımcıların % 44.2’sinin “*Partimiz, halkımız azınlık haklarını savunuyorlar; problemleri ele alıyorlar*” dediği görülmektedir. Katılımcıların % 72.1’i HÖH’ün çalışmalarını olumlu bulmaktadır. Kararsızların oranı, % 7.8 ve HÖH’ün çalışmalarını olumsuz olarak görenlerin toplamı % 20.4 gibi bir orana denk gelmektedir. HÖH’e genel yaklaşım olumlu görülmektedir.

HÖH’ün kurucu lideri Ahmet Doğan, “*Partinin ana hedefleri ve stratejileri nelerdir?*” şeklindeki mülakat sorusuna verdiği cevapta, “*Türk-İslam isimlerini geri almak, insan hakları ve azınlık hakları için mücadele etmek...*” demektedir (Sadat, V. Kişisel görüşme, 4 Kasım 1998). Tablo 174’teki veriler ile HÖH liderinin partinin hedeflerini anlattığı “azınlık hakları” konusu örtüşmektedir. HÖH başlangıçta Türk azınlığın hakları için mücadele etmiş ve taraftar bulmuş bir siyasi harekettir.

Tablo 174’deki oy verme eğilimine sebep olarak gösterilen “*Partimiz, halkımız azınlık haklarını savunuyor; problemleri ele alıyor*” şeklindeki ifade en yüksek seviyede (% 44) kabul görmüştür. Bu durum Çukurçayır’ın “inançlar, tutumlar, değer yargıları ve beklentiler siyasal katılımı etkilemektedir” tezi ile örtüşmektedir (Çukurçayır, 2002, s. 62). Türk azınlık mağduriyetlerini giderecek, sosyal tatminlerini sağlayacak ve maddi ya da manevi ihtiyaçlarına karşılık verebilecek tek siyasal aracın HÖH olduğunu görmektedirler.

Bireyler siyasal çabalarının mağduriyetlerini gidereceğine inandıkları zaman daha yüksek siyasal yetkinlik duygusuna sahip olmaktadır (Erdoğan, 2015, s. 39). Bu durumda

Türk azınlığın HÖH lehine siyasal katılıma dâhil olma yoğunluğu mağduriyetleri ile ilişkilendirebiliriz.

Siyasal katılımı etkileyen başka faktörler de bulunmaktadır. Kalender’e göre, “parti lideri, parti tipi ve programı, parti ekibi, gerçekleştirilen icraatlar, partilerin seçim vaat ve söylemleri, politikaları, imajı, ideolojisi, teşkilat yapısı, seçmenle olan ilişkileri” bireylerin siyasal katılım düzeylerini etkilemektedir (Kalender, 2005, s. 76). Türk azınlık için de bu ayrıntılar önemsenmektedir.

8.2.26.14. Cinsiyete göre “*Gelecek seçimde Hak ve Özgürlükler Hareketi’ne oy verip vermeme nedeniniz nedir?*” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 175’te katılımcıların cinsiyetlerine göre HÖH’e gelecekte oy verme / vermeme durumlarına dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 175. “*Gelecek seçimde Hak ve Özgürlükler Hareketi’ne oy verip vermeme nedeniniz nedir?*” sorusunun cinsiyete göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Cinsiyet			X ²	p
		Erkek	Kadın	Toplam		
Partimiz, halkımızın azınlık haklarını savunuyor; problemlerini ele alıyor	Sayı	49	19	68	13.030	.023
	Oran %	51.0	32.8	44.2		
Başarılılar ve iyi mücadele ediyorlar	Sayı	14	6	20		
	Oran %	14.6	10.3	13.0		
Diğer olumlu nedenler	Sayı	15	8	23		
	Oran %	15.6	13.8	14.9		
Politika ile ilgilenmiyorum	Sayı	3	9	12		
	Oran %	3.1	15.5	7.8		
Başarılı değiller ve iyi mücadele etmiyorlar	Sayı	5	5	10		
	Oran %	5.2	8.6	6.5		
HÖH’e güvenmiyorum, yalan ve fazla yozlaşma var, programları marjinal ve yetersiz	Sayı	10	11	21		
	Oran %	10.4	19.0	13.6		
Toplam	Sayı	96	58	154		
	Oran %	100.0	100.0	100.0		

Tablo 175’te, “*Gelecek seçimde Hak ve Özgürlükler Hareketi’ne oy verip vermeme nedenleriniz nedir?*” sorusuna erkek katılımcıların % 51’i ve kadın katılımcıların % 32.8’inin “*Partimiz, halkımızın azınlık haklarını savunuyorlar; problemlerini ele alıyorlar*” dediği görülmektedir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, cinsiyet ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin gelecekte HÖH’e oy verip vermeme

nedenleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare (chi-square) analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmektedir ($\chi^2=13.030$; $p=.023 < .050$). Bu anlamlı farklılık, erkek katılımcıların HÖH'ü daha olumlu bulmaları yönündedir. Tablo verilerine göre, erkeklerin siyasal katılıma daha çok önem verdikleri görülmektedir. “Politika ile ilgilenmiyorum” diyen kadınların oranı (% 15.5) erkeklerden (% 3.1) 5 kat daha fazla çıkmaktadır. Ayrıca Tablodaki verilerde erkeklerin HÖH'ün çalışmalarını daha olumlu değerlendiriyorlar.

8.2.26.15. Yaşa göre “Gelecek seçimde Hak ve Özgürlükler Hareketi'ne oy verip vermeme nedeniniz nedir?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 176’da katılımcıların gelecek seçimde HÖH’e oy verme/vermeme durumlarının yaşa göre bulguları ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 176. “Gelecek seçimde Hak ve Özgürlükler Hareketi'ne oy verip vermeme nedeniniz nedir?” sorusunun yaşa göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Yaş				p
		18-35	36-55	56 ve üzeri	Toplam	
Partimiz, halkımızın azınlık haklarını savunuyor; problemlerini ele alıyor	Sayı	24	29	15	68	
	Oran %	36.4	48.3	53.6	44.2	
Başarılar ve iyi mücadele ediyorlar	Sayı	7	8	5	20	* Test yapılamadı
	Oran %	10.6	13.3	17.9	13.0	
Diğer olumlu nedenler	Sayı	10	9	4	23	
	Oran %	15.2	15.0	14.3	14.9	
Politika ile ilgilenmiyorum	Sayı	9	2	1	12	
	Oran %	13.6	3.3	3.6	7.8	
Başarılı değil ve iyi mücadele etmiyorlar	Sayı	5	4	1	10	
	Oran %	7.6	6.7	3.6	6.5	
HÖH’e güvenmiyorum, yalan ve fazla yozlaşma var, programları marjinal ve yetersiz	Sayı	11	8	2	21	
	Oran %	16.7	13.3	7.1	13.6	
Toplam	Sayı	66	60	28	154	
	Oran %	100.0	100.0	100.0	100.0	

* Hücrelerdeki kişi sayısının yetersiz olması nedeniyle test uygulanamamıştır. Hücrelerde beklenen sıklıkların % 20’sinin < 5 olması koşulu sağlanamamıştır.

Tablo 176’da, “Gelecek seçimde Hak ve Özgürlükler Hareketi'ne oy verip vermeme nedenleriniz nedir?” sorusuna 56 yaş ve üzeri gruptaki katılımcıların % 53.6’sının “Partimiz, halkımızın azınlık haklarını savunuyorlar; problemlerini ele alıyorlar” dediği görülmektedir. Yaş gruplarının HÖH’ü olumlu bulma oranı % 72.1

olarak tespit edilmektedir. Yaş değişkenine göre bulguların ki-kare anlamlılık testi hücrelerde beklenen sıklık koşulu sağlanamadığı için yapılamamıştır.

Tablo verilerine göre, 18-35 yaş grubunun politikayla ilgilenmeme oranı (% 13.6) olarak diğer yaş gruplarından 4 kat daha yüksek görülmektedir. Bulgaristan’da Türk gençlerinin politikaya ilgi duymama nedenleri arasında geçmişe dönük olumsuz tecrübeleri bizzat yaşamamış olmaları gösterilebilir. Öte yandan HÖH’ün çalışmalarını olumlu bulan yaş grupları arasında en yüksek oranın 56 yaş ve üzeri grupta olduğu görülmektedir. Siyasal katılımı ilgili literatürde her ne kadar gençlerin siyasal katılımı daha çok önemsendiği belirtilmişse de, Bulgaristan’da yaşanan dramatik asimilasyon sürecini yaşayan kuşağın siyasal katılım direncinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu nedenle denilebilir ki, her siyasal katılım ait olduğu siyasal, sosyal, tarihi ve ekonomik koşullara göre şekillenir.

8.2.26.16. Eğitim düzeyine göre “Gelecek seçimde Hak ve Özgürlükler Hareketi’ne oy verip vermeme nedeniniz nedir?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 177’de katılımcıların gelecek seçimde HÖH’e oy verme/vermeme durumlarının eğitim durumuna göre bulguları ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 177. “Gelecek seçimde Hak ve Özgürlükler Hareketi’ne oy verip vermeme nedeniniz nedir?” sorusunun eğitim düzeyine göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Eğitim düzeyi				p
		İlköğretim	Lise	Üniversite	Toplam	
Partimiz, halkımızın azınlık haklarını savunuyor; problemlerini ele alıyor	Sayı	30	28	10	68	* Test yapılamadı
	Oran %	51.7	45.2	29.4	44.2	
Başarılılar ve iyi mücadele ediyorlar	Sayı	9	6	5	20	
	Oran %	15.5	9.7	14.7	13.0	
Diğer olumlu nedenler	Sayı	8	7	8	23	
	Oran %	13.8	11.3	23.5	14.9	
Politika ile ilgilenmiyorum	Sayı	4	3	5	12	
	Oran %	6.9	4.8	14.7	7.8	
Başarılı değiller ve iyi mücadele etmiyorlar	Sayı	4	6	0	10	
	Oran %	6.9	9.7	0.0	6.5	
HÖH’e güvenmiyorum, yalan ve fazla yozlaşma var, programları marjinal ve yetersiz	Sayı	3	12	6	21	
	Oran %	5.2	19.4	17.6	13.6	
Toplam	Sayı	58	62	34	154	
	Oran %	100.0	100.0	100.0	100.0	

* Hücrelerdeki kişi sayısının yetersiz olması nedeniyle test uygulanamamıştır. Hücrelerde beklenen sıklıkların % 20’sinin < 5 olması koşulu sağlanamamıştır.

Tablo 177’de, “Gelecek seçimde Hak ve Özgürlükler Hareketi’ne oy verip vermeme nedenleriniz nedir?” sorusuna ilköğretim mezunu katılımcıların % 51.7’sinin “Partimiz, halkımızın azınlık haklarını savunuyorlar; problemlerini ele alıyorlar” dediği görülmektedir. Eğitim değişkenine göre bulguların ki-kare anlamlılık testi hücrelerde beklenen sıklık koşulu sağlanamadığı için yapılamamıştır.

Tablo verilerine göre ilköğretim mezunlarının HÖH’ün çalışmalarını olumlu bulma düzeyi diğerlerinden daha yüksektir. Bununla birlikte “Politikayla ilgilenmiyorum” diyen grubun daha çok üniversite mezunlarından oluştuğu görülmektedir. Bulgaristan’daki Türk azınlığın önemli bir siyaset aracı olan HÖH’ün ilköğretim mezunları tarafından daha yoğun bir şekilde desteklendiği görülmektedir. Siyasal katılım ile ilgili çalışmalarda eğitim düzeyi ile siyasal katılım arasında pozitif bir ilişki (korelasyon) olduğu varsayılsa da, Bulgaristan özelinde belirleyici olan geçmişin acılarını yaşama düzeyi olmaktadır.

Kalaycıoğlu'nun belirttiği üzere, eğitilmiş kişiler daha iyi meslekler buldukları için daha iyi gelire ve konuma sahiptirler. Bu nedenle bile gelir ve pozisyonlarının muhafazası için siyaset alanında daha katılımcı ve daha faal olmayı seçmektedirler (Kalaycıoğlu, 1997, s. 26-27). Bu tespit alınan yükseköğrenim sayesinde daha iyi bir hayat seviyesini yaşayabilen etnik Türkler için geçerli olabilmektedir ve bu oran Bulgaristan'da çok yüksek değildir. Bulgaristan'ın genel ekonomik durumu bu koşulları sağlamaya elverişli değildir. Ayrıca Türk olmanın getirdiği negatif durumlarda daha iyi hayat koşullarını eğitilmiş Türkler için geçerli kılmamaktadır.

8.2.26.17. “*Hak ve Özgürlükler Hareketi Bulgar Siyasetinde Türk-Müslüman Azınlık Açısından Geçmişte Başarılı Oldu mu?*” Sorusuna İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Tablo 178’de, katılımcıların HÖH’ün başarı durumuna dair verdikleri cevaplardan elde edilen bulguların sayısal dağılımı gösterilmiştir.

Tablo 178. “*Hak ve Özgürlükler Hareketi Bulgar siyasetinde Türk-Müslüman azınlık açısından geçmişte başarılı oldu mu?*” sorusuna verilen cevapların dağılımı

	Sayı	Yüzde
Evet	150	75.0
Hayır	20	10.0
Fikrim yok	30	15.0
Toplam	200	100.0

Tablo 178’e göre, HÖH’ün Bulgar siyasetinde Türk-Müslüman azınlık açısından başarılı olduğunu düşünenlerin sayısı % 75 olarak tablodaki verilere göre tespit edilmiştir. % 15’i bu konuda bir fikri olmadığını belirtmiş ve % 10’u da başarılı olmadığını düşünmektedir. Ayrıca HÖH’ün geçmişte başarılı bir siyaset izlediği gibi gelecekte de başarılı olması beklentilerinin nasıl olduğu diğer tablolarda ayrıntılı ele alınacağından burada tekrar değinilmeyecektir.

HÖH’ün kurucu lideri Dr. Ahmet Doğan HÖH’ün başarısını şu şekilde anlatmaktadır;

“- 1992-93 döneminde HÖH, parlamentoda dengeleyici ve yapıcı bir politika izleyerek kilit parti haline gelmiştir. İnsan hakları, azınlık hakları ve Avrupa yaşam standartlarını yakalanması üzerinde durduk. Avrupa'daki Liberal partilere bağlantı kurup, bağlarımızı geliştirdik. Bulgar siyasetinde genel seçimlerin üçüncü, yerel

seçimlerin ise ikinci bir gc öldük: 26 belediye başkanlığı, 600 muhtarlık ve yaklaşık 1000 belediye meclis üyeliğı kazandı” (Sadal, V. Kişisel görüşme, 4 Kasım 1998).

Türk azınlık ve partinin kurucu lideri partisinin başarılı olduğuna inanmaktadır. Alınan oylar da bunun göstergesi olmaktadır.

HÖH’ün başarısı AB ilerleme raporlarında sürekli bahsedilen bir konu olmuştur. Partinin siyasi çalışmaları, azınlıkların sosyal ve siyasal entegrasyonuna hizmet etmiştir. Parti tüzüğünde de bu duruma değinilmiştir. HÖH’ün varlığı Bulgaristan’ın dış dünyada olumlu algılanmasına da vesile olmuştur. HÖH’ün gerek muhalefette olduğu dönemlerdeki yapıcı tutumu, gerekse hükümet ortağı olduğu dönemlerde Türk azınlığın ve diğer azınlıkların sesi olduğu hususu yadsınamaz.

8.2.26.18. Cinsiyete göre “*Hak ve Özgürlükler Hareketi Bulgar siyasetinde Türk-Müslüman azınlık açısından geçmişte başarılı oldu mu?*” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 179’da katılımcıların cinsiyetlerine göre HÖH’ geçmişte başarılı bulma durumlarına dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 179. “*Hak ve Özgürlükler Hareketi Bulgar siyasetinde Türk-Müslüman azınlık açısından geçmişte başarılı oldu mu?*” Sorusunun cinsiyete göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Cinsiyet		Toplam	χ^2	p
		Erkek	Kadın			
Evet	Sayı	89	61	150	4.393	,111
	Oran %	78.1	70.9	75.0		
Hayır	Sayı	13	7	20		
	Oran %	11.4	8.1	10.0		
Fikrim yok	Sayı	12	18	30		
	Oran %	10.5	20.9	15.0		
Toplam	Sayı	114	86	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0		

Tablo 179’da, “*Hak ve Özgürlükler Hareketi Bulgar siyasetinde Türk-Müslüman azınlık açısından geçmişte başarılı oldu mu?*” sorusuna erkek katılımcıların % 78.1’i ve kadın katılımcıların % 70.9’u “evet” demiştir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, cinsiyet ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin “*geçmişte HÖH başarılı mıydı?*” sorusuna verilen cevaplar arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değışkenler arasındaki ilişkide istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=4.393$; $p=.111>.050$). Erkek ve kadınların HÖH’ geçmişte başarılı bulma düşüncesi yüksek oranda benzer niteliktedir.

HÖH'ün başarısı her iki cinsiyet grubunda da yüksek seviyede onanmıştır. Diğer tablo sonuçlarında da görülen erkeklerin siyasal katılıma daha istekli olduğu sonucu bu tabloda da kendisini göstermektedir.

8.2.26.19. Yaşa göre “*Hak ve Özgürlükler Hareketi Bulgar siyasetinde Türk-Müslüman azınlık açısından geçmişte başarılı oldu mu?*” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 180’de katılımcıların yaşlarına göre HÖH’ü geçmişte başarılı bulma durumlarına dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 180. “*Hak ve Özgürlükler Hareketi Bulgar siyasetinde Türk-Müslüman azınlık açısından geçmişte başarılı oldu mu?*” Sorusunun yaşa göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Yaş			Toplam	X ²	p
		18-35	36-55	56 ve üzeri			
Evet	Sayı	64	61	25	150	10.198	.037*
	Oran %	70.3	77.2	83.3	75.0		
Hayır	Sayı	6	11	3	20		
	Oran %	6.6	13.9	10.0	10.0		
Fikrim yok	Sayı	21	7	2	30		
	Oran %	23.1	8.9	6.7	15.0		
Toplam	Sayı	91	79	30	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

* Fisher’s Exact testi yapılmıştır.

Tablo 180’de, “*Hak ve Özgürlükler Hareketi Bulgar siyasetinde Türk-Müslüman azınlık açısından geçmişte başarılı oldu mu?*” sorusuna 56 yaş ve üzeri katılımcıların % 83.3’ünün “evet” dediği görülmektedir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, yaş grupları ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin “*geçmişte HÖH başarılı mıydı?*” sorusuna verilen cevaplar arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmektedir ($\chi^2=10.198$; $p=.037 < .050$). Bu anlamlı farklılık 56 yaş ve üzeri grup ile diğer yaş grupları arasında HÖH’ü geçmişte başarılı bulma düşüncesi yönünden 56 yaş ve üzeri grup lehinedir. Önceki tablolarda da görüldüğü üzere, 56 yaş ve üzeri grubun HÖH’e desteği ve olumlu bakış açısı diğer gruplardan fark edilir şekilde yüksek seviyededir. Önceki tablolarda belirtilen tespit ve değerlendirmeler burada da geçerli görülmektedir.

8.2.26.20. Eğitim düzeylerine göre “*Hak ve Özgürlükler Hareketi Bulgar siyasetinde Türk-Müslüman azınlık açısından geçmişte başarılı oldu mu?*” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 181’de katılımcıların eğitimlerine göre HÖH’ü geçmişte başarılı bulma durumlarına dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 181. “*Hak ve Özgürlükler Hareketi Bulgar siyasetinde Türk-Müslüman azınlık açısından geçmişte başarılı oldu mu?*” Sorusunun eğitim durumuna göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Eğitim düzeyi			Toplam	χ^2	p
		İlköğretim	Lise	Üniversite			
Evet	Sayı	64	62	24	150	14.037	.007
	Oran %	80.0	72.9	68.6	75.0		
Hayır	Sayı	8	4	8	20		
	Oran %	10.0	4.7	22.9	10.0		
Fikrim yok	Sayı	8	19	3	30		
	Oran %	10.0	22.4	8.6	15.0		
Toplam	Sayı	80	85	35	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablo 181’de, “*Hak ve Özgürlükler Hareketi Bulgar siyasetinde Türk-Müslüman azınlık açısından geçmişte başarılı oldu mu?*” sorusuna ilköğretim mezunu katılımcıların % 80’inin “evet” dediği görülmektedir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, farklı eğitim düzeyi ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin “*geçmişte HÖH başarılı mıydı?*” sorusuna verilen cevaplar arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmektedir ($\chi^2=14.037$; $p=.007 < .050$). Bu anlamlı farklılık ilköğretim mezunu katılımcılar ile diğerleri arasında HÖH’ü geçmişte başarılı bulma düşüncesi yönünden ilköğretim mezunları lehinedir. Siyasal katılımı ile ilgili daha önceki tablo verileriyle tutarlı sonuçlar içeren Tablodaki verilerde ilköğretim mezunlarının HÖH’ü daha başarılı buldukları görülmektedir. Önceki tablolarda da HÖH’e karşı mesafeli duran yükseköğrenimliler bu tabloda da HÖH’ü en az başarılı bulan grubu oluşturmaktadırlar. Bu durum yükseköğrenimlilerin bilinçlilik düzeyi ile mi yoksa ilköğretim mezunlarının yaşadıkları dramatik asimilasyon sürecinin onarılmaz etkisi ile mi açıklanabilir konusu ayrı bir siyaset psikolojisi alanının tez konusu olabilir.

8.2.26.21. “HÖH bundan sonra Bulgar siyasetinde başarılı olacak mı?”

sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 182’de katılımcı cevaplarından elde edilen HÖH’ün gelecekteki başarı durumuna dair bulgular gösterilmiştir.

Tablo 182. “HÖH bundan sonra Bulgar siyasetinde başarılı olacak mı?” sorusuna verilen cevapların dağılımı

	Sayı	Yüzde
Evet	75	37.5
Hayır	57	28.5
Şüpheliyim	68	34.0
Toplam	200	100.0

Tablo 182’deki verilere göre, araştırma grubumuzun HÖH’ün bundan sonraki siyasette başarılı olacağını düşünenlerin sayısı % 37.5 iken % 34’ü bu konuda şüpheli olduğunu belirtmiştir. HÖH’ün siyasi çizgisi aşağıya doğru inme eğiliminde olduğu söylenebilir.

Tablo 178’de HÖH’ü geçmişte başarılı bulanların oranı % 75 iken, Tablo 182’de ileride HÖH’ün başarılı olacağına dair inancın % 37.5’e düştüğü görülmektedir. Geçmişte başarısız bulanların oranı % 10 iken, gelecekte başarısız olacağına inananların oranı % 28.5’e çıkmıştır. En önemli noktalardan birisi ise siyasal katılım düzeyi ile ilgili veride ortaya çıkmaktadır. HÖH’ün önceki yıllardaki başarısı hakkında fikir beyan etmeyenlerin oranı % 15 iken, gelecekte HÖH’ün başarılı olup olmayacağı hakkında fikir beyan etmeyenlerin oranı iki katını aşarak % 34’e çıkmıştır. Bu sonuca göre Bulgaristan’daki Türk azınlığın siyasal suskunluğa doğru evrildiği görülmektedir. Beklentiler gerçekleşmedikçe, siyasete duyulan güven ve inanç da azalmaktadır. Çukurçayır’ın da belirttiği üzere beklentiler siyasal katılımı etkileyen en önemli faktörlerdendir (Çukurçayır, 2002, s. 62).

HÖH’e duyulan ilginin azalmasında bir başka faktör ise, Bulgar Devletinin Türk azınlığa karşı olumlu bir pozisyona geçme eğilimi olmuştur. Jivkov dönemi asimilasyon ve baskı politikalarını kabul ederek bunun için özür dilenip, telafisine yönelik adımlar atılması, Türk azınlığın Bulgar hükümeti ve devletine bakış açısını etkilemiştir. Yücekök’e göre, “toplumdaki etnik çatışma ne kadar büyükse siyasal katılma da o kadar büyük olmaktadır” (Yücekök, 1969, s. 190). Türk azınlığa yönelik Jivkov döneminde

zirveye çıkan asimilasyon baskıları, özellikle ülkenin AB üyesi olma sürecinde ve üyeliğini müteakiben etkisini kaybetmiştir. Bulgar hükümet ve devletindeki yumuşama, AB üyelik süreci ve üyeliği Türk azınlığın etnisite olgusu etrafında kenetlenerek verdikleri siyasi mücadele ve siyasal mobilizasyonun hızını kesmiştir.

8.2.26.22. Cinsiyete göre “*HÖH Bulgar siyasetinde bundan sonra başarılı olacak mı?*” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 183’de, katılımcıların HÖH’ün bundan sonraki başarılı bulunması durumlarına dair cinsiyete göre bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 183. “*HÖH Bulgar siyasetinde bundan sonra başarılı olacak mı?*” sorusunun cinsiyete göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Cinsiyet		Toplam	χ^2	p
		Erkek	Kadın			
Evet	Sayı	48	27	75	8.671	.013
	Oran %	42.1	31.4	37.5		
Hayır	Sayı	37	20	57		
	Oran %	32.5	23.3	28.5		
Şüpheliyim	Sayı	29	39	68		
	Oran %	25.4	45.3	34.0		
Toplam	Sayı	114	86	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0		

Tablo 183’de, “*HÖH Bulgar siyasetinde bundan sonra başarılı olacak mı?*” sorusuna erkek katılımcıların % 42.1’i ile kadın katılımcıların % 31.4’ünün “evet” dediği görülmektedir. Tablo 183’deki anlamlılık verilerine göre, cinsiyet ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin “*HÖH Bulgar siyasetinde bundan sonra başarılı olacak mı?*” sorusuna verilen cevaplar arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmektedir ($\chi^2=8.671$; $p=.013 < .050$). Bu anlamlı farklılık erkek katılımcıların HÖH’ün ileride başarılı olacağına dair inançları kadınlara göre daha yüksektir.

8.2.26.23. Yaşa göre “*HÖH Bulgar siyasetinde bundan sonra başarılı olacak mı?*” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 184’te, katılımcıların HÖH’ün bundan sonraki başarılı bulunması durumlarına dair yaşa göre bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 184. “HÖH Bulgar siyasetinde bundan sonra başarılı olacak mı?” sorusunun yaşa göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Yaş			Toplam	X ²	p
		18-35	36-55	56 ve üzeri			
Evet	Sayı	32	29	14	75	1.979	.740
	Oran %	35.2	36.7	46.7	37.5		
Hayır	Sayı	25	25	7	57		
	Oran %	27.5	31.6	23.3	28.5		
Şüpheliyim	Sayı	34	25	9	68		
	Oran %	37.4	31.6	30.0	34.0		
Toplam	Sayı	91	79	30	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablo 184’te, “HÖH Bulgar siyasetinde bundan sonra başarılı olacak mı?” sorusuna 56 yaş ve üzeri gruptaki katılımcıların % 46.7’sinin “evet” dediği görülmektedir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, yaş ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin “HÖH Bulgar siyasetinde bundan sonra başarılı olacak mı?” sorusuna verilen cevaplar arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=1.979$; $p=.740 > .050$). Farklı yaş grubundaki katılımcıların HÖH’ün ileride başarılı olacağına dair inançları benzer niteliktedir. Yaş ilerledikçe insanlar alışkanlıklarını kolay kolay değiştirmemektedirler. 56 yaş ve üzeri grubun HÖH konusundaki tutarlı ve tutucu tavrı hem geçmişteki tecrübelerin verdiği acılarla, hem etnik, dini ve kültürel bilince verdikleri değer, gençlere göre daha muhafazakâr yapıda olması ile açıklanabilmektedir.

8.2.26.24. Eğitim düzeyine göre “HÖH Bulgar siyasetinde bundan sonra başarılı olacak mı?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 185’te katılımcıların HÖH’ün bundan sonraki başarılı bulunması durumlarına dair eğitim düzeyine göre bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 185. “HÖH Bulgar siyasetinde bundan sonra başarılı olacak mı?” sorusunun eğitim düzeyine göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Eğitim düzeyi			Toplam	X ²	p
		İlköğretim	Lise	Üniversite			
Evet	Sayı	27	32	16	75	4.992	.288
	Oran %	33.8	37.6	45.7	37.5		
Hayır	Sayı	20	25	12	57		
	Oran %	25.0	29.4	34.3	28.5		
Şüpheliyim	Sayı	33	28	7	68		
	Oran %	41.3	32.9	20.0	34.0		
Toplam	Sayı	80	85	35	200		
	Oran %	100.0	100.0	100.0	100.0		

Tablo 185’te, “*HÖH Bulgar siyasetinde bundan sonra başarılı olacak mı?*” sorusuna üniversite mezunu olan katılımcıların % 45.7’sinin “evet” dediği görülmektedir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, eğitim ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin “*HÖH Bulgar siyasetinde bundan sonra başarılı olacak mı?*” sorusuna verilen cevaplar arasındaki ilişkiyi belirlemek için yapılan ki-kare analizi sonucunda, değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermektedir ($\chi^2=4.992$; $p=.288>.050$). Farklı mezuniyet grubundaki katılımcıların HÖH’ün ileride başarılı olacağına dair inançları benzer niteliktedir. Tablo 181’de “HÖH geçmişte başarılı oldu mu?” sorusuna evet diyen ilköğretim mezunlarının oranı % 80, lise mezunlarının oranı % 73, üniversite mezunlarının oranı % 69 iken; aynı grubun HÖH gelecekte başarılı olacak mı sorusuna verdiği olumlu cevaplar ilköğretim mezunlarında % 34, lise mezunlarında % 38, üniversite mezunlarında % 46’ya gerilememiştir. Tüm eğitim düzeylerinde iki katına varan bir düşüş görülmektedir. Burada asıl soru, geçmişteki başarılar gelecekteki başarıların habercisi olması gerekirken, hangi saikler/nedenler bu gerilemeyi tetiklemiştir? Bu durum eğitim bilimciler için önemli bir çalışma konusu olabilir.

HÖH’ün başarılı olmasında en önemli ölçütlerden birisi de, Bulgar Devletinin HÖH’ün önünü ne kadar açtığına bağlıdır. Daha öncede değindiğimiz üzere AB ilerleme raporlarında HÖH’ün örgütlenme başarısından ve Bulgar Devletinin bu konudaki olumlu tavrından bahsedilmektedir. Ancak HÖH’ün Türkçe propaganda yapması bile Bulgar yönetimini kızdırabilmektedir. Örneğin; 2015 yılındaki seçimlerde Türkçe konuştuğu için dönemin HÖH lideri Lütfü Mestan’a para cezası verilmiştir (Korkmaz, 2017, s. 2).

Hülasa, anadilde seçim propagandası yapılmasını yasaklamak; yurtdışındaki seçmenlerden oy kullanabilmeleri için sandık başında Kril Alfabeti ile dilekçe yazmalarını şart koşturmak; yine Türkiye’deki Bulgaristan vatandaşı seçmenlerin oy kullanacağı sandık sayısını sınırlamak (35 sandık); ATAKA gibi Bulgar ırkçı partililerin, aşırı milliyetçilerin, oy vermek için ülkeye gelen seçmen vatandaşların önünü kesip, onları tartaklayarak oy vermelerine mani olunmasına seyirci kalmak gibi kısıtlayıcı, engelleyici ve bezdirici keyfi uygulamalar HÖH seçmenlerinin ve Türk azınlığın siyasal katılımına, siyasi faaliyetlerine engel teşkil etmektedir. Bulgar hükümeti ve devleti bu kısıtlamaları ve engellemeleri bertaraf edecek; vatandaşlarının demokratik haklarını özgürce kullanmalarını sağlayacak tedbirleri almakla yükümlüdür.

8.2.27. Dini Tutum: Bulgular ve Yorumlar

Katılımcıların dini tutumlarına dair sayısal ve oransal genel bilgiler ile bu durumun cinsiyete, yaşa ve eğitim düzeyine göre dağılımı ve anlamlılık ilişkileri aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

8.2.27.1. Dini ibadetleri yerine getirme sıklığına dair bulgular ve yorumlar

Tablo 186’da katılımcıların dini (İslami) ibadetleri yerine getirme sıklıklarına dair bulgular gösterilmiştir.

Tablo 186. Dini ibadetleri yerine getirme sıklığının sayısal dağılımı ve oranları

<i>Vakit namazlarını kılma</i>	Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimli Yüzde
Her zaman	13	6.5	6.5	6.5
Ara sıra	29	14.5	14.5	21.0
Hiç	158	79.0	79.0	100.0
Toplam	200	100.0	100.0	
<i>Cuma namazını kılma</i>				
Her zaman	24	12.0	21.1	21.1
Ara sıra	30	15.0	26.3	47.4
Hiç	60	30.0	52.6	100.0
Toplam	114	57.0	100.0	
<i>Bayram namazını kılma</i>				
Her zaman	74	37.0	64.9	64.9
Ara sıra	24	12.0	21.1	86.0
Hiç	16	8.0	14.0	100.0
Toplam	114	57.0	100.0	
<i>Ramazan orucunu tutma</i>				
Her zaman	38	19.0	19.0	19.0
Ara sıra	66	33.0	33.0	52.0
Hiç	96	48.0	48.0	100.0
Toplam	200	100.0	100.0	
<i>Kurban Bayramında Kurban kesme</i>				
Her zaman	102	51.0	51.0	51.0
Ara sıra	78	39.0	39.0	90.0
Hiç	20	10.0	10.0	100.0
Toplam	200	100.0	100.0	
<i>Kur'an-ı Kerim okuma</i>				
Her zaman	14	7.0	7.0	7.0
Ara sıra	30	15.0	15.0	22.0
Hiç	156	78.0	78.0	100.0
Toplam	200	100.0	100.0	

Tablo 186'daki verilere göre, dini vecibelerin yerine getirilmesini sırasıyla tek tek incelediğimizde, vakit namazlarını % 79'u hiç yerine getirilmediğini belirtmiş, % 14.5'i ara sıra ve % 6.5'i de “her zaman” yanıtı vermiştir. Cuma namazlarını geçerli yüzde içerisinde % 52.6'sı hiç yerine getirmedeğini ifade etmiştir. Her zaman yerine getirenlerin oranı % 21.1 olarak tablodaki verilerden elde edilmiştir. Araştırma grubumuzun % 64.9'u “her zaman” bayram namazına gittiğini ve % 14'tü de hiç gitmediğini belirtmiştir. Ayrıca ara sıra giderlerin sayısı % 21.1 olarak saptanmıştır. Başka bir dini/İslami vecibe olan orucu yerine hiç getirmeyenler % 48'lik bir orana denk gelmektedir. % 19'u her zaman yerine getirdiğini belirtmektedir. Kurban Bayramında kurban kesme ibadetini % 51'i her zaman yerine getirdiği tablolardaki verilerden saptanmıştır. Ayrıca % 39' ara sıra ve %10 hiçbir zaman yerine getirmedeğini belirtmiştir. Ramazan ayında oruç tutanların sayısı düşük olmasına karşın, Kurban ibadetini yerine getirenlerin sayısının fazla olduğu ve araştırma grubumuzun yarısının bunu “her zaman” yerine getirdiği anlaşılmaktadır.

Araştırma grubumuzun % 78'i hiç Kur'an-ı Kerim okumadığını belirtmiş ve yalnızca % 7'si her zaman okuduğunu belirtmiştir. Bununla beraber dini vecibeler konusu genel olarak değerlendirildiğinde, günlük dini ibadetleri yerine getirenler % 15-20 arasında değiştiği görülmekle beraber, % 65-75'lik bir oran “hiçbir zaman” cevabını vermiştir.

Sadece erkeklere farz olan Cuma namazlarını erkeklerin %21.1'i “her zaman” yerine getirdiklerini belirtmişlerdir. Yine sadece erkeklere vacip olan bayram namazlarına “her zaman” katıldıklarını belirten erkeklerin oranı % 64.9'dur. Cuma namazlarını hiç kılmayan erkeklerin oranı % 52.6; bayram namazlarına hiç gitmeyen erkeklerin oranı da % 14 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 139'da; camide ibadetin yasaklanmasını “çok önemli” olarak görenlerin oranı % 66.5 iken, Tablo 186'da göre; aynı grup içinde vakit namazlarını “her zaman” kılanların oranı %6.5; “hiç” kılmayanların oranı ise % 79 olarak belirlenmiştir. Ankete katılanların kendilerini Müslüman (Türk) olarak tanıma oranı % 52.5 (Tablo 51) olarak yüksek seviyede ve dini ibadetlerin yasaklanmasına tepki oranı da yüksek iken, önemsedikleri ibadetleri yerine getirme oranının düşük çıkması bilişsel bir çelişki; yani Karluk'un (2017) deyimiyle ‘kültürel kopukluk’ göstergesidir. Yelken'in (1999) belirttiği şekliyle din aidiyetine bağlı cemaat kavramından, post modern ve ikincil ilişkilerin egemen olduğu bir cemaatleşme şekline dönüldüğü söylenebilir.

8.2.27.1.1. Cinsiyete göre “vakit namazlarını yerine getirme sıklığınız nedir?”

sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 187’de, katılımcıların cinsiyetlerine göre vakit namazlarını yerine getirme durumuna dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 187. Katılımcıların cinsiyetlerine göre vakit namazlarını hangi sıklıkla yerine getirdiklerini gösteren çapraz dağılım ve anlamlılık durumu

		Cinsiyet		Toplam	X ²	p
		Erkek	Kadın			
Her zaman	Sayı	8	5	13	2.228	.328
	Oran %	7.0	5.8	6.5		
Ara sıra	Sayı	20	9	29		
	Oran %	17.5	10.5	14.5		
Hiç	Sayı	86	72	158		
	Oran %	75.4	83.7	79.0		
Toplam	Sayı	114	86	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0		

Tablodaki verilere göre, erkeklerin %75.4’ü ve kadınların %83.7’si vakit namazlarını “hiç” yerine getirmediklerini belirtmektedirler. Tablo 187’deki anlamlılık verilerine göre, cinsiyet ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin vakit namazlarını yerine getirme sıklığı arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=2.228$; $p=.328 > .050$). Erkek ve kadınların vakit namazı kılmama konusunda yüksek oranda benzerlik göstermektedirler.

8.2.27.1.2. Yaşa göre “vakit namazlarını yerine getirme sıklığınız nedir?”

sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 188’de katılımcıların yaşlarına göre vakit namazlarını yerine getirme durumuna dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 188. Katılımcıların yaşlarına göre vakit namazlarını hangi sıklıkla yerine getirdiklerini gösteren çapraz dağılım ve anlamlılık durumu

		Yaş			Toplam	X ²	p
		18-35	36-55	56 ve üzeri			
Her zaman	Sayı	5	4	4	13	20.777	.000*
	Oran %	5.5	5.1	13.3	6.5		
Ara sıra	Sayı	6	12	11	29		
	Oran %	6.6	15.2	36.7	14.5		
Hiç	Sayı	80	63	15	158		
	Oran %	87.9	79.7	50.0	79.0		
Toplam	Sayı	91	79	30	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

* Fisher's Exact testi uygulanmıştır.

Tablodaki verilere göre, 18-35 yaş grubundaki katılımcıların % 87.9'u vakit namazlarını “hiç” yerine getirmediklerini belirtmektedirler. Vakit namazlarını her zaman yerine getirenlerin ortalaması % 6.5 olarak tespit edilmektedir. Tablo 188'deki anlamlılık verilerine göre, yaş ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin vakit namazlarını yerine getirme sıklığı arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmektedir ($\chi^2=20.777$; $p=.000 < .050$). Bu anlamlı farklılık, 18-35 yaş grubundaki katılımcıların namaz kılmama oranının 56 yaş ve üzeri katılımcılara göre daha fazla olması yönündedir.

8.2.27.1.3. Eğitim düzeylerine göre “vakit namazlarını yerine getirme sıklığınız nedir?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 189'da katılımcıların eğitim düzeylerine göre vakit namazlarını yerine getirme durumuna dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 189. Katılımcıların eğitim düzeylerine göre vakit namazlarını hangi sıklıkla yerine getirdiklerini gösteren çapraz dağılım ve anlamlılık durumu

		Eğitim düzeyi			Toplam	X ²	p
		İlköğretim	Lise	Üniversite			
Her zaman	Sayı	6	3	4	13	10.006	.040
	Oran %	7.5	3.5	11.4	6.5		
Ara sıra	Sayı	18	8	3	29		
	Oran %	22.5	9.4	8.6	14.5		
Hiç	Sayı	56	74	28	158		
	Oran %	70.0	87.1	80.0	79.0		
Toplam	Sayı	80	85	35	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablodaki verilere göre, farklı eğitim düzeylerindeki katılımcıların vakit namazını hiç kılmamama oran ortalaması % 79 olarak tespit edilmektedir. Lise mezunu grubundaki katılımcıların % 87.1'i vakit namazlarını “hiç” yerine getirmediklerini belirtmektedirler.

Vakit namazlarını her zaman yerine getirenlerin ortalaması % 6.5 olarak tespit edilmektedir. En çok vaki namazına riayet eden grup % 11.4'lük oranla üniversite mezunlarıdır. Tablo 189'daki anlamlılık verilerine göre, eğitim düzeyi ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin vakit namazlarını yerine getirme sıklığı arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmektedir ($\chi^2=10.006$; $p=.040<.50$). Bu anlamlı farklılık, lise mezunu katılımcıların namaz kılmama oranının diğer katılımcılara göre daha fazla olması yönündedir.

Çalışmamızın komünist dönemdeki yasakları anlatan bölümünde de değindiğimiz üzere; Aliev'in araştırmasına göre, her gün namazı kılan Türklerin oranı "1946'da % 100 iken 1973'te bu oran %9.1'e" düşmüştür (Aktaran: Eminov, 1997, s. 57; Tablo 2.8).

Bulgar Ulusal İstatistik Enstitüsünün 1992 yılı verilerinde, Bulgaristan'daki Müslümanlardan ilkokul mezunlarının % 64.8'i her zaman namaz kıldığı ve % 11.9'unun hiç kılmadığı; ortaokul mezunlarının % 33.9'unun her zaman ve % 18'inin hiç kılmadığı; lise mezunlarının % 18'inin her zaman kıldığı ve % 21'inin hiç kılmadığı belirtilmektedir (Akt., Eminov, 1997, s. 68; Tablo 2.8). Bu durumda 1993 yılından anket tarihimize kadar geçen sürede Bulgaristan Müslümanlarının düzenli vakit namazı kılma oranı ciddi anlamda düştüğü görülmektedir.

Bulgar Ulusal İstatistik Enstitüsünün 1992 yılı verilerinde, Bulgaristan'da yaşayan Müslümanların % 30.5'i derin dindar, % 41.7'si düzenli ibadet eden, % 20'si düzenli camiye giden, % 22.4'ü Kur'an okuyan bir topluluktur (Eminov, 1997, s. 66; Tablo 2.6). Anket verilerimizde de (Tablo 186); vakit namazlarını "*her zaman*" kılanların oranı % 6.5 olması, Türk/Müslüman azınlığın 1946'daki % 100'lük orandan % 93.5 oranında bir düşüş olduğunu ortaya koymaktadır.

8.2.27.1.4. Cinsiyete göre "*Cuma namazlarını yerine getirme sıklığınız nedir?*" sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 186'da sadece erkeklere farz olan Cuma namazına gitme oranları verilmiştir. Bu oranlarda erkeklerin % 52.6'sının hiç Cuma namazı kılmadığı, % 26.3'ünün ara sıra kıldığı ve % 21.1'inin her zaman kıldığı tespit edilmektedir. Cuma namazı kadınlara farz olmadığı için cinsiyete göre tablo yapılamamıştır.

8.2.27.1.5. Yaşa göre “Cuma namazlarını yerine getirme sıklığınız nedir?”

sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 190’da erkek katılımcıların yaşlarına göre Cuma namazlarını yerine getirme durumuna dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 190. Katılımcıların yaşlarına göre Cuma namazlarını hangi sıklıkla yerine getirdiklerini gösteren çapraz dağılım ve anlamlılık durumu

		Yaş			Toplam	X ²	p
		18-35	36-55	56 ve üzeri			
Her zaman	Sayı	8	6	10	24	11.628	.020
	Oran %	17.4	14.0	40.0	21.1		
Ara sıra	Sayı	8	15	7	30		
	Oran %	17.4	34.9	28.0	26.3		
Hiç	Sayı	30	22	8	60		
	Oran %	65.2	51.2	32.0	52.6		
Toplam	Sayı	46	43	25	114		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

* Fisher’s Exact testi uygulanmıştır.

Tablodaki verilere göre, 18-35 yaş grubundaki erkek katılımcıların % 65.9’u Cuma namazlarını “hiç” yerine getirmediklerini belirtmektedirler. 56 yaş ve üzeri erkek katılımcıların % 40’ı Cuma namazlarını her zaman yerine getirdiklerini belirtmektedirler. Tablo 190’daki anlamlılık verilerine göre, yaş ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Cuma namazlarını yerine getirme sıklığı arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmektedir ($\chi^2=11.628$; $p=.020 < .050$). Bu anlamlı farklılık, 18-35 yaş grubundaki katılımcıların Cuma namazı kılmama oranının 56 yaş ve üzeri katılımcılara göre çok daha fazla olması yönündedir.

8.2.27.1.6. Eğitim düzeylerine göre “Cuma namazlarını yerine getirme sıklığınız nedir?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 191’de erkek katılımcıların eğitim düzeylerine göre Cuma namazlarını yerine getirme durumuna dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 191. Katılımcıların eğitim düzeylerine göre Cuma namazlarını hangi sıklıkla yerine getirdiklerini gösteren çapraz dağılım ve anlamlılık durumu

		Eğitim düzeyi			Toplam	X ²	p
		İlköğretim	Lise	Üniversite			
Her zaman	Sayı	12	6	6	24	7.047	.133
	Oran %	26.7	12.5	28.6	21.1		
Ara sıra	Sayı	15	11	4	30		
	Oran %	33.3	22.9	19.0	26.3		
Hiç	Sayı	18	31	11	60		
	Oran %	40.0	64.6	52.4	52.6		
Toplam	Sayı	45	48	21	114		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablodaki verilere göre, lise mezunu erkek katılımcıların % 64.6'sı Cuma namazlarını “hiç” yerine getirmediklerini belirtmektedirler. Üniversite mezunu erkek katılımcıların % 28.6'sı Cuma namazlarını her zaman yerine getirdiklerini belirtmektedirler. Tablo 191'deki anlamlılık verilerine göre, eğitim düzeyi ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Cuma namazlarını yerine getirme sıklığı arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=7.047$; $p=.133 > .050$). Farklı eğitim düzeylerindeki katılımcıların Cuma namazı kılmama oranındaki yükseklik benzer yöndedir. Aliev'e göre Cuma namazına gitme oranı, 1946'da %100 iken 1967'de %15.8'e gerilemiştir (Akt., Eminov, 1997, s. 57; Tablo 2.8). Anket verilerimizde % 28.6 olarak yukarı doğru bir çıkış gösteren Cuma namazı kılma sıklığındaki bu artışın nedeni olarak komünist dönemden çıkışın etkisini görebiliriz.

8.2.27.1.7. Cinsiyete göre “Bayram namazlarını yerine getirme sıklığınız nedir?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 186'da vacip olan Bayram namazına gitme oranları verilmiştir. Bu oranlarda erkeklerin % 14'ünün hiç Bayram namazı kılmadığı, % 21.1'inin ara sıra kıldığı ve % 64.9'unun her zaman kıldığı tespit edilmektedir. Bayram namazını kadınlar kılmadıkları için cinsiyete göre tablo yapılamamıştır.

8.2.27.1.8. Yaşa göre “Bayram namazlarını yerine getirme sıklığınız nedir?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 192'de erkek katılımcıların yaşlarına göre Bayram namazlarını yerine getirme durumuna dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 192. Katılımcıların yaşlarına göre Bayram namazlarını hangi sıklıkla yerine getirdiklerini gösteren çapraz dağılım ve anlamlılık durumu

		Yaş			Toplam	X ²	p
		18-35	36-55	56 ve üzeri			
Her zaman	Sayı	23	32	19	74	7.772	.100
	Oran %	50.0	74.4	76.0	64.9		
Ara sıra	Sayı	14	7	3	24		
	Oran %	30.4	16.3	12.0	21.1		
Hiç	Sayı	9	4	3	16		
	Oran %	19.6	9.3	12.0	14.0		
Toplam	Sayı	46	43	25	114		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

* Fisher's Exact testi uygulanmıştır.

Tablodaki verilere göre, 56 yaş ve üzeri erkek katılımcıların % 76'sı Bayram namazlarını “*her zaman*” yerine getirdiklerini belirtmektedirler. Tablo 192'deki anlamlılık verilerine göre, yaş ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Bayram namazlarını yerine getirme sıklığı arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=7.772$; $p=.100 > .050$). Yaş gruplarının Bayram namazına katılma durumunun benzer yönde yüksek olduğu görülmektedir.

8.2.27.1.9. Eğitim düzeylerine göre “*Bayram namazlarını yerine getirme sıklığınız nedir?*” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 193'de, erkek katılımcıların eğitim düzeylerine göre Bayram namazlarını yerine getirme durumuna dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 193. Katılımcıların eğitim düzeylerine göre Bayram namazlarını hangi sıklıkla yerine getirdiklerini gösteren çapraz dağılım ve anlamlılık durumu

		Eğitim düzeyi			Toplam	X ²	p
		İlköğretim	Lise	Üniversite			
Her zaman	Sayı	30	28	16	74	5.397	.249
	Oran %	66.7	58.3	76.2	64.9		
Ara sıra	Sayı	9	14	1	24		
	Oran %	20.0	29.2	4.8	21.1		
Hiç	Sayı	6	6	4	16		
	Oran %	13.3	12.5	19.0	14.0		
Toplam	Sayı	45	48	21	114		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablodaki verilere göre, üniversite mezunu erkek katılımcıların % 76.2'si Bayram namazlarını “*her zaman*” yerine getirdiklerini belirtmektedirler. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, eğitim ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Bayram namazlarını yerine getirme sıklığı arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi

sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=5.397$; $p=.249 > .050$). Farklı mezun gruplarının Bayram namazına katılma durumunun benzer yönde yüksek olduğu görülmektedir.

8.2.27.1.10. Cinsiyete göre “Ramazan orucunu yerine getirme sıklığınız nedir?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 194’te, katılımcıların cinsiyetlerine göre Ramazanda oruç tutuma sıklığına dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 194. Katılımcıların cinsiyetlerine göre Ramazan orucunu hangi sıklıkla yerine getirdiklerini gösteren çapraz dağılım ve anlamlılık durumu

		Cinsiyet		Toplam	X^2	p
		Erkek	Kadın			
Her zaman	Sayı	24	14	38	5.362	.068
	Oran %	21.1	16.3	19.0		
Ara sıra	Sayı	30	36	66		
	Oran %	26.3	41.9	33.0		
Hiç	Sayı	60	36	96		
	Oran %	52.6	41.9	48.0		
Toplam	Sayı	114	86	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0		

Tablodaki verilere göre, erkek katılımcıların % 52.6’sı Ramazan orucunu “hiç” yerine getirmediklerini, kadınların % 41.9’u “hiç” yerine getirmediklerini ve yine % 41.9’u da “ara sıra” yerine getirdiklerini belirtmektedirler. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, cinsiyet ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Ramazan orucunu yerine getirme sıklığı arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=5.362$; $p=.068 > .050$). Erkek ve kadınların Ramazan orucu tutmama durumunun benzer yönde olduğu görülmektedir.

8.2.27.1.11. Yaşa göre “Ramazanda orucu yerine getirme sıklığınız nedir?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 195’te, katılımcıların yaşlarına göre Ramazan orucunu yerine getirme durumuna dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 195. Katılımcıların yaşlarına göre Ramazanda orucu hangi sıklıkla yerine getirdiklerini gösteren çapraz dağılım ve anlamlılık durumu

		Yaş			Toplam	X ²	p
		18-35	36-55	56 ve üzeri			
Her zaman	Sayı	10	13	15	38	28.165	.000
	Oran %	11.0	16.5	50.0	19.0		
Ara sıra	Sayı	26	33	7	66		
	Oran %	28.6	41.8	23.3	33.0		
Hiç	Sayı	55	33	8	96		
	Oran %	60.4	41.8	26.7	48.0		
Toplam	Sayı	91	79	30	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

* Fisher's Exact testi uygulanmıştır.

Tablodaki verilere göre, 18-35 yaş grubundaki katılımcıların % 60.4'ü Ramazan orucunu “hiç” yerine getirmediğini, 56 yaş ve üzeri grubun % 50'sinin “her zaman” yerine getirdiklerini belirtmektedirler. Tablo 158'deki anlamlılık verilerine göre, yaş ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Ramazan orucunu yerine getirme sıklığı arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmektedir ($\chi^2=28.165$; $p=.000 < .050$). Bu anlamlı farklılık 18-35 yaş grubundaki katılımcıların diğerlerine göre daha yüksek oranda Ramazan orucu tutmamaları ve 56 yaş üzeri katılımcıların Ramazan orucunu her zaman tutma oranının diğer yaş gruplarına göre çok daha yüksek olduğu yönünde ortaya çıkmaktadır.

8.2.27.1.12. Eğitim düzeylerine göre “Ramazanda orucu yerine getirme sıklığınız nedir?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 196'da, katılımcıların eğitim düzeylerine göre Ramazan orucunu yerine getirme durumuna dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 196. Katılımcıların eğitim düzeylerine göre Ramazan orucunu hangi sıklıkla yerine getirdiklerini gösteren çapraz dağılım ve anlamlılık durumu

		Eğitim düzeyi			Toplam	X ²	p
		İlköğretim	Lise	Üniversite			
Her zaman	Sayı	20	11	7	38	4.405	.354
	Oran %	25.0	12.9	20.0	19.0		
Ara sıra	Sayı	26	28	12	66		
	Oran %	32.5	32.9	34.3	33.0		
Hiç	Sayı	34	46	16	96		
	Oran %	42.5	54.1	45.7	48.0		
Toplam	Sayı	80	85	35	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablodaki verilere göre, lise mezunu katılımcıların % 54.1'i Ramazan orucunu “hiç” yerine getirmediğini belirtmektedirler. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, eğitim ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Ramazan orucunu yerine getirme sıklığı arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=4.405$; $p=.354>.050$). Farklı eğitim düzeylerinde oruç tutmama yönünde benzerlik bulunmaktadır.

8.2.27.1.13. Cinsiyete göre “Kurban ibadetini yerine getirme sıklığınız nedir?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 197’de katılımcıların cinsiyetlerine göre kurban ibadetini yerine getirme sıklığına dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 197. Katılımcıların cinsiyetlerine göre Kurban ibadetini hangi sıklıkla yerine getirdiklerini gösteren çapraz dağılım ve anlamlılık durumu

		Cinsiyet		Toplam	X^2	p
		Erkek	Kadın			
Her zaman	Sayı	67	35	102	6.498	.039
	Oran %	58.8	40.7	51.0		
Ara sıra	Sayı	38	40	78		
	Oran %	33.3	46.5	39.0		
Hiç	Sayı	9	11	20		
	Oran %	7.9	12.8	10.0		
Toplam	Sayı	114	86	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0		

Tablodaki verilere göre, erkek katılımcıların % 58.8'i kurban ibadetini “her zaman” yerine getirdiklerini belirtmektedirler. Tablo 160’taki anlamlılık verilerine göre, cinsiyet ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Kurban ibadetini yerine getirme sıklığı arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmektedir ($\chi^2=6.498$; $p=.039<.050$). Bu anlamlı farklılık, erkek katılımcıların kadınlara göre daha çok kurban ibadetini yerine getirmeleri yönündedir.

8.2.27.1.14. Yaşa göre “Kurban ibadetini yerine getirme sıklığınız nedir?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 198’de katılımcıların yaşlarına göre kurban ibadetini yerine getirme durumuna dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 198. Katılımcıların yaşlarına göre kurban ibadetini hangi sıklıkla yerine getirdiklerini gösteren çapraz dağılım ve anlamlılık durumu

		Yaş			Toplam	X ²	p
		18-35	36-55	56 ve üzeri			
Her zaman	Sayı	45	39	18	102	4.351	.361
	Oran %	49.5	49.4	60.0	51.0		
Ara sıra	Sayı	38	33	7	78		
	Oran %	41.8	41.8	23.3	39.0		
Hiç	Sayı	8	7	5	20		
	Oran %	8.8	8.9	16.7	10.0		
Toplam	Sayı	91	79	30	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

* Fisher's Exact testi uygulanmıştır.

Tablodaki verilere göre, 56 yaş ve üzeri katılımcıların % 60'ı kurban ibadetini “her zaman” yerine getirdiklerini belirtmektedirler. Tablo 198'deki anlamlılık verilerine göre, yaş ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Kurban ibadetini yerine getirme sıklığı arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=4.351$; $p=.361 > .050$). Tüm yaş düzeylerindeki katılımcıların kurban ibadetini yerine getirmeleri ortalama % 51 oranında benzer yöndedir.

8.2.27.1.15. Eğitim düzeylerine göre “Kurban ibadetini yerine getirme sıklığınız nedir?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 199'da katılımcıların eğitim düzeylerine göre kurban ibadetini yerine getirme durumuna dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 199. Katılımcıların eğitim düzeylerine göre Kurban ibadetini hangi sıklıkla yerine getirdiklerini gösteren çapraz dağılım ve anlamlılık durumu

		Eğitim düzeyi			Toplam	X ²	p
		İlköğretim	Lise	Üniversite			
Her zaman	Sayı	37	46	19	102	14.650	.005
	Oran %	46.3	54.1	54.3	51.0		
Ara sıra	Sayı	40	30	8	78		
	Oran %	50.0	35.3	22.9	39.0		
Hiç	Sayı	3	9	8	20		
	Oran %	3.8	10.6	22.9	10.0		
Toplam	Sayı	80	85	35	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablodaki verilere göre, üniversite mezunu katılımcıların % 54.3'ü ve lise mezunlarının % 54.1'inin kurban ibadetini “her zaman” yerine getirdiklerini belirtilmektedirler. Tablo 199'daki anlamlılık verilerine göre, eğitim ile örneklem

grubunu oluşturan kişilerin kurban ibadetini yerine getirme sıklığı arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmektedir ($\chi^2=14.650$; $p=.005 < .50$). Bu anlamlı farklılık, üniversite ve lise mezunu katılımcılar ile ilköğretim mezunu katılımcılar arasında kurban ibadetini her zaman yerine getirme bakımından üniversite/lise mezunları lehine; kurban ibadetini hiç yerine getirmeme açısından üniversite mezunları ile diğer mezun grupları arasında bulunmaktadır. Üniversite mezunlarının % 22.9'u kurban ibadetini hiç yerine getirmediklerini belirterek diğer mezun grubundakilerden önemli ölçüde ayrılmaktadırlar.

8.2.27.1.16. Cinsiyete göre “Kur’an-ı Kerim okuma sıklığınız nedir?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 200’de katılımcıların cinsiyetlerine göre Kur’an okuma sıklığına dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 200. Katılımcıların cinsiyetlerine göre Kur’an okuma sıklıkla yerine getirdiklerini gösteren çapraz dağılım ve anlamlılık durumu

		Cinsiyet		Toplam	χ^2	p
		Erkek	Kadın			
Her zaman	Sayı	9	5	14	.510	.775
	Oran %	7.9	5.8	7.0		
Ara sıra	Sayı	18	12	30		
	Oran %	15.8	14.0	15.0		
Hiç	Sayı	87	69	156		
	Oran %	76.3	80.2	78.0		
Toplam	Sayı	114	86	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0		

Tablodaki verilere göre, kadın katılımcıların % 80.2’sinin ve erkek katılımcıların % 76.3’ünün Kur’an’ı “hiç” okumadıklarını belirtmektedirler. Her zaman Kur’an okuduğunu beyan edenlerin ortalaması % 7 olarak Müslüman azınlık açısından çok düşük bulunmaktadır. Tablo 200’deki anlamlılık verilerine göre, cinsiyet ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Kur’an okuma sıklığı arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=.510$; $p=.775 > .050$). Erkek ve kadın katılımcıların Kur’an okumama yönündeki tavırları yüksek oranda benzer niteliktedir.

8.2.27.1.17. Yaşa göre “Kur’an okuma sıklığınız nedir?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 201’de katılımcıların yaşlarına göre Kur’an okuma sıklığı durumuna dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 201. Katılımcıların yaşlarına göre Kur’an okumayı hangi sıklıkla yerine getirdiklerini gösteren çapraz dağılım ve anlamlılık durumu

		Yaş			Toplam	X ²	p
		18-35	36-55	56 ve üzeri			
Her zaman	Sayı	5	2	7	14	31.801	.000
	Oran %	5.5	2.5	23.3	7.0		
Ara sıra	Sayı	11	8	11	30		
	Oran %	12.1	10.1	36.7	15.0		
Hiç	Sayı	75	69	12	156		
	Oran %	82.4	87.3	40.0	78.0		
Toplam	Sayı	91	79	30	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

* Fisher’s Exact testi uygulanmıştır.

Tablodaki verilere göre, 36-55 yaş grubundaki katılımcıların % 87.3’ünün ve 18-35 yaş grubundaki katılımcıların % 82.4’ünün Kur’an’ı “hiç” okumadıklarını belirttikleri görülmektedir. 56 yaş ve üzeri grubundaki katılımcıların % 23.3’ü “her zaman” Kur’an okuduğunu beyan etmektedirler. Tablo 201’deki anlamlılık verilerine göre, yaş ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Kur’an okuma sıklığı arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmektedir ($\chi^2=31.801$; $p=.000<.050$). Bu anlamlı farklılık, 18-35 yaş grubundaki katılımcılar ile 56 yaş ve üzeri gruptaki katılımcılar arasında, 18-35 yaş grubundakilerin Kur’an okumama yönündeki yüksek seviyedeki oranlarından kaynaklanmaktadır. İki grup arasındaki fark yarıdan bile fazla görülmektedir.

8.2.27.1.18. Eğitim düzeylerine göre “Kur’an okuma sıklığınız nedir?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 202’de katılımcıların eğitim düzeylerine göre Kur’an okuma sıklığı durumuna dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 202. Katılımcıların eğitim düzeylerine göre Kur'an okumayı hangi sıklıkla yaptıkları gösteren çapraz dağılım ve anlamlılık durumu

		Eğitim düzeyi			Toplam	X ²	p
		İlköğretim	Lise	Üniversite			
Her zaman	Sayı	6	5	3	14	11.156	.025
	Oran %	7.5	5.9	8.6	7.0		
Ara sıra	Sayı	16	5	9	30		
	Oran %	20.0	5.9	25.7	15.0		
Hiç	Sayı	58	75	23	156		
	Oran %	72.5	88.2	65.7	78.0		
Toplam	Sayı	80	85	35	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablodaki verilere göre, lise mezunu katılımcıların % 88.2'sinin Kur'an'ı “hiç” okumadıklarını belirttikleri görülmektedir. Diğer eğitim düzeylerinde de Kur'an okumama oranı ortalama % 78 olarak tespit edilmektedir. Tablo 202'deki anlamlılık verilerine göre, eğitim ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Kur'an okuma sıklığı arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmektedir ($\chi^2=11.156$; $p=.025<.050$). Bu anlamlı farklılık, lise mezunlarının diğer mezun grubundaki katılımcılara göre, Kur'an okumama yönündeki oransal farktan kaynaklanmaktadır.

İslami ibadetlere yerine getirme sıklığı ile ilgili bulguların değerlendirmesinde; cinsiyete göre, günlük ibadetler olan vakit namazı, Kur'an okuma gibi ibadetlerin oranların hayli düşük olduğu buna karşın Bayram namazlarının oranının daha yüksek olmakla beraber Ramazan ayındaki “oruç” ibadetin düşük, ancak Kurban bayramında “kurban kesme” ibadetinin yüksek olduğu tablolardaki verilerden tespit edilmiştir.

Yaşa göre, vakit namazlarının sıklıkla yerine getirenlerin oranın oldukça düşük olduğu, buna karşın Cuma namazları ve Bayram namazlarının yerine getirenlerin oranının daha yüksek olduğunu görülmektedir. Ayrıca Ramazan orucunun tutanlarının oranı düşük iken, Kurban kesme ibadetinin oranının oldukça yüksek olduğu görülmüştür.

Eğitim düzeyine göre, günlük olarak yerine getirilen vakit namazlarını kılma sıklığında üniversite ve lise mezunlarında oranın düşük olduğu; Cuma namazlarında ise bu oranın yükseldiği görülmektedir. Ramazan orucunun tüm eğitim gruplarında oldukça düşük olmasına karşın, Kurban kesme ibadetinin tam tersi bütün gruplarda oldukça yüksel olduğu tespit edilmiştir. Kur'an okuma sıklığının ise düşük olduğu ve özellikle ortaokul ve lise de bu oranın daha da düştüğü tablolardaki verilerden tespit edilmiştir.

8.2.28. Sosyo-Ekonomik Durum Bulguları

Katılımcıların sosyo-ekonomik sorulara verdiği cevaplara dair sayısal ve oransal genel bilgiler ile bu durumun cinsiyete, yaşa ve eğitim düzeyine göre dağılımı ve anlamlılık ilişkileri aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

8.2.28.1. “İşiniz var mı?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumları

Tablo 203’de, katılımcıların iş durumlarına ait bulgular gösterilmiştir.

Tablo 203. Katılımcıların “İşiniz var mı?” sorusuna verdikleri cevapların dağılımı

	Sayı	Yüzde (%)
Evet	110	55.0
Hayır	90	45.0
Toplam	200	100.0

Tablo 203’de “İşiniz var mı?” sorusuna verilen cevaplarda, ankete katılan katılımcılarımızdan işi olanların oranı % 55, olmayanların oranı ise, % 45 olmak üzere oranlar neredeyse birbirine eşit çıkmıştır. “İşiniz var mı?” sorusunun cinsiyet, yaş ve eğitim değişkenlerine göre çapraz dağılımları aşağıda verilmiştir.

8.2.28.2. Cinsiyet değişkenine göre “İşiniz var mı?” sorusunun bulguları ve yorumları

Tablo 204’te katılımcıların cinsiyetlerine göre iş durumlarına dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 204. Cinsiyet değişkenine göre “İşiniz var mı?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Cinsiyet		Toplam	X ²	p
		Erkek	Kadın			
Evet	Sayı	61	49	110	.238	.626
	Oran %	53.5	57.0	55.0		
Hayır	Sayı	53	37	90		
	Oran %	46.5	43.0	45.0		
Toplam	Sayı	114	86	200		
	Oran %	100.0	100.0	100.0		

Tablodaki verilere göre, kadın katılımcıların % 57’sinin ve erkek katılımcıların % 53.5’inin bir işinin olduğu tespit edilmektedir. İşsizlik ortalaması her iki cinsiyette ortalama % 45 düzeyinde görülmektedir. Tablo 204’teki anlamlılık verilerine göre, cinsiyet ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin iş durumu arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare (chi-square) analizi sonucunda değişkenler arasındaki

ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=.238$; $p=.626 > .050$). Erkek ve kadın katılımcıların işlerinin mevcudiyet düzeyi birbirine yakın orandadır.

8.2.28.3. Yaş değişkenine göre “İşiniz var mı?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 205’de katılımcıların yaşlarına göre iş durumlarına dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 205. Yaş değişkenine göre “İşiniz var mı?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Yaş			Toplam	X^2	p
		18-35	36-55	56 ve üzeri			
Evet	Sayı	49	51	10	110	8.655	.013
	Oran %	53.8	64.6	33.3	55.0		
Hayır	Sayı	42	28	20	90		
	Oran %	46.2	35.4	66.7	45.0		
Toplam	Sayı	91	79	30	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablodaki verilere göre, 56 yaş ve üzeri katılımcıların % 66.7’sinin bir işinin olmadığı tespit edilmektedir. Bunun nedeni yaşlı olmalarından ya da emekli olmalarından kaynaklanabilmektedir. 36-55 yaş grubundaki katılımcıların % 64.6’sının ve 18-35 yaş grubundakilerin % 53.8’inin bir işinin olması çalışma imkânı olanların yarısından fazlasının iş bulabildiğini göstermektedir. Tablo 205’teki anlamlılık verilerine göre, yaş ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin iş durumu arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmektedir ($\chi^2=8.655$; $p=.013 < .050$). Bu anlamlı farklılık, 56 yaş ve üzeri gruptaki katılımcıların işsizlik durumunun diğer gruplara göre çok daha fazla olmasından kaynaklanmaktadır.

8.2.28.4. Eğitim düzeylerine göre “İşiniz var mı?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 206’da katılımcıların eğitim düzeylerine göre iş durumlarına dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 206. Eğitim değişkenine göre “İşiniz var mı?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Eğitim düzeyi			Toplam	X ²	p
		İlköğretim	Lise	Üniversite			
Evet	Sayı	36	55	19	110	6.475	.039
	Oran %	45.0	64.7	54.3	55.0		
Hayır	Sayı	44	30	16	90		
	Oran %	55.0	35.3	45.7	45.0		
Toplam	Sayı	80	85	35	200		
	Oran %	100.0	100.0	100.0	100.0		

Tablodaki verilere göre, lise mezunu katılımcıların % 64.7’sinin, üniversite mezunu katılımcıların % 54.3’ünün bir işinin olduğu tespit edilmiştir. Tablo 206’daki anlamlılık verilerine göre, eğitim düzeyi ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin iş durumu arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmektedir ($\chi^2=6.475$; $p=.039<.050$). Bu anlamlı farklılık, lise mezunu olan katılımcıların ilköğretim mezunu katılımcılara göre daha çok işe sahip olması yönündedir.

Tablo 203’de, 1998 yılında ankete katılanlardan işi olmayanların oranı % 45 olarak belirlenmiştir. Slatinski’ye (2006) göre, “Türklerin % 23.4’ü; Bulgarların % 9.5’i işsizdir” (Pamporov, 2009’dan akt., Atasoy & Ertürk, 2010, s. 110-111). Bulgaristan’da işsizlik daha çok Türklerin yoğun yaşadığı Kırcaali, Razgrad, Şumnu, Haskovo, Burgas, Rusçuk, Stara Zagora, Pazarcık ve Plovdiv’de görülmekteydi (T.C. Sofya Ticaret Müşavirliği, 2017, s. 111).

8.2.28.5. “İşinizin türü nedir?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumları

Tablo 207’de katılımcıların iş türlerine ait bulgular gösterilmiştir.

Tablo 207. Katılımcıların “İşinizin türü nedir?” sorusuna verdikleri cevapların dağılımı

	Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde
Devlet işi	45	22.5	40.9
Kendi işim	20	10.0	18.2
Özel şirket işi	40	20.0	36.4
Diğer	5	2.5	4.5
Toplam	110	55.0	100.0
İşi yok	90	45.0	
Toplam	200	100.0	

Tablo 207’deki verilere göre, araştırma grubumuz içerisinde çalışanların % 40.9 Devlet işinde çalıştığı ve 36.4’ü özel şirket çalıştığı saptanmıştır. Öne çıkan iki nokta

devlet ve özel sektörde çalışanların birbirine yakın değer olması özel sektörün bölgelerimizde önemli bir noktada olduğunun göstergesidir. Ayrıca kendi işi yapanlar 18.2 olarak saptanmış ve elde ettiğimiz bu bulguyla beraber bireysel girişimlerin genel olarak bakıldığında düşük olması çok fazla desteklenmediğini gösterir.

8.2.28.6. Cinsiyet değişkenine göre “İşinizin türü nedir?” sorusunun bulguları ve yorumları

Tablo 208’de katılımcıların cinsiyetlerine göre işlerini türüne dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 208. “İşinizin türü” sorusunun cinsiyete göre çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Cinsiyet		Toplam	X ²	p
		Erkek	Kadın			
Devlet işi	Sayı	24	22	46	.683	.711
	Oran %	38.7	45.8	41.8		
Kendi işim	Sayı	13	10	23		
	Oran %	21.0	20.8	20.9		
Özel şirket işi	Sayı	25	16	41		
	Oran %	40.3	33.3	37.3		
Toplam	Sayı	62	48	110		
	Oran %	100.0	100.0	100.0		

Tablodaki verilere göre, erkek katılımcıların % 45.8’i ve kadın katılımcıların % 38.7’si “Devlet işinde” çalıştıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca erkeklerin % 38.7’si “özel şirket”te çalıştıklarını belirtmiştir. Çalışan kadınların genellikle devlet işinde, erkeklerin ise daha çok özel sektörde çalıştığı görülmektedir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, cinsiyet ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin iş türü arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=683$; $p=.711 > .050$). Erkek ve kadın katılımcıların çalıştıkları iş kollarında benzer oranlara sahip oldukları görülmektedir.

8.2.28.7. Yaş değişkenine göre “İşinizin türü nedir?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 209’da katılımcıların yaşlarına göre çalıştıkları iş türlerine dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 209. Yaş değişkenine göre “İşinizin türü nedir?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Yaş			Toplam	X ²	p
		18-35	36-55	56 ve üzeri			
Devlet işi	Sayı	22	21	3	46	4.602	.331*
	Oran %	44.9	42.0	27.3	41.8		
Kendi işim	Sayı	9	13	1	23		
	Oran %	18.4	26.0	9.1	20.9		
Özel şirket işi	Sayı	18	16	7	41		
	Oran %	36.7	32.0	63.6	37.3		
Toplam	Sayı	49	50	11	110		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

* Fisher’a Exact testi uygulanmıştır.

Tablodaki verilere göre, 36-55 yaş grubundaki katılımcıların % 63.6’sının “*özel şirket işinde*” çalıştığı ve 18-35 yaş grubundaki katılımcıların % 44,9’unun “*Devlet işinde*” çalıştıkları tespit edilmiştir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, yaş ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin iş türü arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=4.602$; $p=.331>.050$). Farklı yaş grubundaki katılımcıların çalıştıkları iş kollarında benzer oranlara sahip oldukları görülmektedir.

8.2.28.8. Eğitim değişkenine göre “İşinizin türü nedir?” sorusunun bulguları ve yorumlar

Tablo 210’da katılımcıların eğitim düzeylerine göre çalıştıkları iş türlerine dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 210. Eğitim değişkenine göre “İşinizin türü nedir?” sorusunun çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Eğitim düzeyi			Toplam	X ²	p
		İlköğretim	Lise	Üniversite			
Devlet işi	Sayı	12	24	10	46	5.912	.206
	Oran %	33.3	44.4	50.0	41.8		
Kendi işim	Sayı	5	13	5	23		
	Oran %	13.9	24.1	25.0	20.9		
Özel şirket işi	Sayı	19	17	5	41		
	Oran %	52.8	31.5	25.0	37.3		
Toplam	Sayı	36	54	20	110		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablodaki verilere göre, bir işte çalışan üniversite mezunlarının %50’si “*Devlet işi*”nde çalıştıklarını belirtmişlerdir. İlköğretim mezunlarının % 52.8’i “*Özel şirket işi*”nde çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Özetle grubun yarısından fazlası bir işte çalışmakla

birlikte, eğitim gruplarının en büyük kısmı devlet işinde çalıştığı ikinci olarak özel şirketlerde çalıştıkları tespit edilmiştir. Tablo 210'daki anlamlılık verilerine göre, eğitim düzeyi ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin iş türü arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=5.912$; $p=.206 > .050$). Farklı eğitim düzeyindeki katılımcıların çalıştıkları iş kollarında benzer oranlara sahip oldukları görülmektedir.

8.2.28.9. “İş bulmada zorluk çekiyor musunuz?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumları

Tablo 211'de katılımcıların iş bulmada çektikleri zorlukların önem derecesine ait bulgular gösterilmiştir.

Tablo 211. “İş bulmada zorluk çıkarılması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz” sorusuna verilen cevapların dağılımı

	Sayı	Yüzde	Birikimli Yüzde
Çok önemli	114	57.0	57.0
Önemli	56	28.0	85.0
Önemli değil	30	15.0	100.0
Toplam	200	100.0	

Tablo 174'teki verilere göre, araştırma grubumuzun % 57'si iş bulmada zorlukların çıkarılmasını “çok önemli” ve % 28'i de “önemli” bir sorun olarak gördüğünü belirtmiştir. Toplum içerisinde azınlık durumunda bulunan gruplara bazı engelleyici kanunların uygulanması kişileri içinde yaşadığı toplumla bağdaşmasını engellemekte ve o toplumla arasındaki ilişkileri de şekillendirmektedir. Konuyla ilgili daha detaylı bilgi edinmek için ayrıntılı sorular sorulmuş ve bu konuda elde edilen bilgiler ilerleyen tablolarda ortaya konmuştur.

8.2.28.10. Cinsiyet değişkenine göre “İş bulmada zorluk çekiyor musunuz?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 212'de katılımcıların cinsiyetlerine göre iş bulmada çekilen zorluğun önem derecesine dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 212. Cinsiyet değişkenine göre “İş bulmada zorluk çıkarılması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz” sorusuna verilen cevapların çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Cinsiyet		Toplam	X^2	p
		Erkek	Kadın			
Çok önemli	Sayı	69	45	114	1.364	.506
	Oran %	60.5	52.3	57.0		
Önemli	Sayı	29	27	56		
	Oran %	25.4	31.4	28.0		
Önemli değil	Sayı	16	14	30		
	Oran %	14.0	16.3	15.0		
Toplam	Sayı	114	86	200		
	Oran %	100,0	100,0	100,0		

Tablodaki verilere göre, iş bulmak konusunda zorluk çıkarılmasını “Çok önemli” bir sorun olarak gören erkek katılımcıların oranı % 60.5 ve kadın katılımcıların oranı ise, % 52.3 olduğu tespit edilmiştir. Tablo 212’deki anlamlılık verilerine göre, cinsiyet ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin iş bulma zorluğunu önemseme derecesi arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=1.364$; $p=.506 > .050$). Erkek ve kadın katılımcıların iş bulma güçlüğüne önemseme tavrı benzer niteliktedir.

8.2.28.11. Yaş değişkenine göre “İş bulmada zorluk çekiyor musunuz?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 213’de katılımcıların yaş değişkenine göre iş bulmada çekilen zorluğun önem derecesine dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 213. Yaş değişkenine göre “İş bulmada zorluk çıkarılması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz” sorusuna verilen cevapların çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Yaş			Toplam	X^2	p
		18-35	36-55	56 ve üzeri			
Çok önemli	Sayı	48	49	17	114	4.225	.376
	Oran %	52.7	62.0	56.7	57.0		
Önemli	Sayı	26	23	7	56		
	Oran %	28.6	29.1	23.3	28.0		
Önemli değil	Sayı	17	7	6	30		
	Oran %	18.7	8.9	20.0	15.0		
Toplam	Sayı	91	79	30	200		
	Oran %	100.0	100.0	100.0	100.0		

Tablo 213’deki verilerde, 36-55 yaş gurubunun % 62’sinin ve 56 yaş ve üzeri gurubun % 56.7’sinin iş bulmada zorluk çıkarılmasını “çok önemli” bir sorun olarak

gördüğü belirtilmiştir. Tablo 213’deki anlamlılık verilerine göre, yaş ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin iş bulma zorluğunu önemseme derecesi arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=4.225$; $p=.376 > .050$). Farklı yaş düzeylerindeki katılımcıların iş bulma güçlüğüne önemseme tavrı benzer niteliktedir.

8.2.8.12. Eğitim değişkenine göre “İş bulmada zorluk çekiyor musunuz?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 214’te katılımcıların eğitim düzeylerine göre iş bulmada çekilen zorluğun önem derecesine dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 214. Eğitim değişkenine göre “İş bulmada zorluk çıkarılması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz” sorusuna verilen cevapların çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Eğitim düzeyi			Toplam	X^2	p
		İlköğretim	Lise	Üniversite			
Çok önemli	Sayı	49	43	22	114	7.038	.134
	Oran %	61.3	50.6	62.9	57.0		
Önemli	Sayı	17	32	7	56		
	Oran %	21.3	37.6	20.0	28.0		
Önemli değil	Sayı	14	10	6	30		
	Oran %	17.5	11.8	17.1	15.0		
Toplam	Sayı	80	85	35	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablo 214’teki verilere göre, üniversite mezunu katılımcıların % 62.9’unun ve ilköğretim mezunu katılımcıların % 61.3’ünün iş bulmada zorluk çıkarılmasını “çok önemli” bir sorun olarak gördüğü belirtilmiştir. Tablo 214’teki anlamlılık verilerine göre, eğitim düzeyi ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin iş bulma zorluğunu önemseme derecesi arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=7.038$; $p=.134 > .050$). Farklı eğitim düzeylerindeki katılımcıların iş bulma güçlüğüne önemseme tavrı benzer niteliktedir.

8.2.28.13. “Mal mülk edinmede zorluk çekiyor musunuz?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumları

Tablo 215’de katılımcıların mal mülk edinmesinde çıkarılan zorlukların önem derecesine ait bulgular gösterilmiştir.

Tablo 215. “Mal mülk edinmede çıkarılan zorluk çıkarılması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz” sorusuna verilen cevapların dağılımı

	Sayı	Yüzde	Birikimli Yüzde
Çok önemli	38	19.0	19.0
Önemli	47	23.5	42.5
Önemli değil	115	57.5	100.0
Toplam	200	100.0	

Tablo 215'teki verilere göre, araştırma grubumuzun % 57.5'si mal-mülk edinmede zorlukların çıkarılmasını “önemli değil” şeklinde cevapladıkları görülmektedir. Bu cevaplar, katılımcılarımızın % 57.5'i için mal mülk edinmede bir sorun yaşanmadığı anlamına gelmektedir. Katılımcılarımızın % 19'u “çok önemli” ve % 23.5'i “önemli” demek suretiyle toplamda % 42.5 oranında bir katılımcı grubu mal mülk edinmede karşılaşılan sorunları önemsediklerini beyan etmiş bulunmaktadır.

Mal-mülk edinmede güçlük çıkarılması konusunda % 57.5'nin önemli bir sorun olarak görmemesi araştırma grubumuzun önceliklileri arasında dil, din, kültür ve eğitimlerine dair sorunların geldiğinin göstergesidir. Bu veriler bize Bulagristan'daki Türk ve Müslüman azınlığın etnisite, dil, din, kültür, gelenek, eğitim gibi manevi/uhrevi değerlerini ön planda tuttuğu; mal-mülk edinme gibi maddi/dünyevi konuları ikinci plana attıklarını göstermektedir. Dolayısıyla bu sonuç bize incelediğimiz toplumun, milli benliklerini ve dini-kültürel kimliklerini korumada hassas olduklarını göstermektedir.

HÖH lideri Ahmet Doğan, “*Türk işadamları kredi için bankalara başvurduklarında alamazlar, reddedilir. Kredi milyonerlerinin listesi (5 milyondan 5 milyara 600-1000 kişi) yayınlandı. Sınırlı miktarda kredi ile sadece 1 veya 2 Türk var. Başvuru formunda Türk ismini gördüklerinde 'yarın gel, gelecek hafta veya gelecek ay gel' deyip savsaklarlar. Neticede Türk'e kredi çıkmaz ve köyüne, kasabasına geri döner; tütün yetiştirmeye, inşaatlarda işçi/emekçi olarak çalışmaya devam etmekten başka seçeneği kalmaz*” demektedir (Sadal, V., Kişisel görüşme, 4 Kasım 1998).

Şumnu Üniversitesi Öğretim Üyesi Yusuf Mehmedov Mustafaov, “- *Avcılık belgem olduğu halde 5 yıldır av tüfeği almama izin verilmiyor*” demektedir (Sadal, V. Kişisel görüşme, 5 Aralık 1998).

HÖH Razgrad İl Başkanı Davut Osman, “- *Kooperatiflerden topraklarının geri çevrilmesinde (iadesi) sıkıntı çıkarıldığını, emeklilikte ve emekli ikramiyelerinde Bulgarlar ile Türkler arasında ayırım yapıldığını; aynı özellikte, aynı tahsilde, aynı yaş*

ve sürede çalışan kişilerden Bulgar olan Türk'e nazaran 30 bin leva daha fazla emekli ikramiyesi alıyorlarmış. İtiraz edilince "git Sofya'ya sor" diyorlarmış. Razgrad ilçe fabrikasında ve Kubrat ilçesinde buna benzer vakalar yaşanmış" demektedir (Sadal, V. Kişisel görüşme, 15 Aralık 1998).

Razgradlı Türk iş adamı "- İhalelerde Türklere ayırım yapıyor. İhaleleri biz alamıyoruz, ancak kırıntılar ile idare ediyoruz. Bir bankanın inşaat işini almıştım, yarısını tamamlamadan benden alıp işi bir Bulgar'a verdiler" demiştir. (Sadal, V. Kişisel görüşme, 15 Aralık 1998).

Anket verileri ve mülakat kayıtlarına göre Türk azınlık mal-mülk edinmede ayrımcılığa maruz kalmakta ve sorunlar yaşamaktadır.

8.2.28.14. Cinsiyet değişkenine göre "Mal mülk edinmede zorluk çekiyor musunuz?" sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 216'da katılımcıların cinsiyet değişkenine göre mülkiyet edinirken çekilen zorluğun önem derecesine dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 216. Cinsiyet değişkeni ile "mal-mülk edinmede güçlük çıkarılması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz" sorusuna verilen cevapların çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Cinsiyet		Toplam	X ²	p
		Erkek	Kadın			
Çok önemli	Sayı	19	19	38	1.191	.551
	Oran %	16.7	22.1	19.0		
Önemli	Sayı	29	18	47		
	Oran %	25.4	20.9	23.5		
Önemli değil	Sayı	66	49	115		
	Oran %	57.9	57.0	57.5		
Toplam	Sayı	114	86	200		
	Oran %	100.0	100.0	100.0		

Tablo 216'daki verilere göre, erkek katılımcıların % 57.9'u ve kadın katılımcıların % 57'si mal-mülk edinmede zorlukların çıkarılmasını "önemli değil" şeklinde cevapladıkları görülmektedir. Kadın ve erkek katılımcıların ortalama % 19'u mal mülk edinmede yaşanan zorlukları "çok önemli" bir sorun olarak görmektedirler. Tablo 216'daki anlamlılık verilerine göre, cinsiyet ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin mal mülk edinmede yaşadıkları zorluğu önemseme derecesi arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak

anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=1.191$; $p=.551>.050$). Erkek ve kadın katılımcıların mal mülk edinmede yaşanan zorluğu önemli bir sorun olarak görmeme eğilimleri benzer niteliktedir.

8.2.28.15. Yaş değişkenine göre “Mal mülk edinmede zorluk çekiyor musunuz?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 217’de katılımcıların yaş değişkenine göre mülkiyet edinirken çekilen zorluğun önem derecesine dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 217. Katılımcıların yaş değişkeni ile “Mal-mülk edinmede güçlük çıkarılması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz” sorusuna verilen cevapların çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Yaş			Toplam	X^2	p
		18-35	36-55	56 ve üzeri			
Çok önemli	Sayı	15	20	3	38	4.139	.388
	Oran %	16.5	25.3	10.0	19.0		
Önemli	Sayı	21	18	8	47		
	Oran %	23.1	22.8	26.7	23.5		
Önemli değil	Sayı	55	41	19	115		
	Oran %	60.4	51.9	63.3	57.5		
Toplam	Sayı	91	79	30	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablo 217’deki verilere göre, 56 yaş ve üzeri katılımcıların % 63.3’ü mal-mülk edinmede zorlukların çıkarılmasını “önemli değil” şeklinde cevapladıkları görülmektedir. Tüm yaş gruplarındaki katılımcılar mal mülk edinmede yaşanan zorlukları “önemli” bir sorun olarak görmemektedirler. Tablo 217’deki anlamlılık verilerine göre, yaş ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin mal mülk edinmede yaşadıkları zorluğu önemseme derecesi arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=4.139$; $p=.308>.050$). Farklı yaş düzeyindeki katılımcıların mal mülk edinmede yaşanan zorluğu önemli bir sorun olarak görmeme eğilimleri benzer niteliktedir.

8.2.28.16. Eğitim değişkenine göre “Mal mülk edinmede zorluk çekiyor musunuz?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 218’de katılımcıların eğitim düzeylerine göre mülkiyet edinmelerinde çekilen zorluğun önem derecesine dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 218. Katılımcıların eğitim değişkenine göre “Mal-mülk edinmede güçlük çıkarılması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz” sorusuna verilen cevapların çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Eğitim düzeyi			Toplam	X ²	p
		İlköğretim	Lise	Üniversite			
Çok önemli	Sayı	20	11	7	38	4.794	.309
	Oran %	25.0	12.9	20.0	19.0		
Önemli	Sayı	20	20	7	47		
	Oran %	25.0	23.5	20.0	23.5		
Önemli değil	Sayı	40	54	21	115		
	Oran %	50.0	63.5	60.0	57.5		
Toplam	Sayı	80	85	35	200		
	Oran %	100.0	100.0	100.0	100.0		

Tablo 218’deki verilere göre, lise mezunu katılımcıların % 63.5’inin mal-mülk edinmede zorlukların çıkarılmasını “önemli değil” şeklinde cevapladıkları görülmektedir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, eğitim düzeyi ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin mal mülk edinmede yaşadıkları zorluğu önemseme derecesi arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=4.794$; $p=.309 > .050$). Farklı eğitim düzeyindeki katılımcıların mal mülk edinmede yaşanan zorluğu önemli bir sorun olarak görmeme eğilimleri benzer niteliktedir.

Mal mülk edinme sorunu Bulgaristan’daki Müslüman ve Türk azınlık için önemli bir sorun olarak görülmemektedir. Farklı değişkenler açısından bakıldığında, kadın katılımcıların % 22’si, ilköğretim mezunlarının % 25’i ve 36-55 yaş grubundaki katılımcıların % 25’i bu sorunu “çok önemli” olarak değerlendirmektedirler.

8.2.28.17. “Sağlık hizmetlerine erişimde zorluk çekiyor musunuz?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumları

Tablo 219’da katılımcıların sağlık hizmetlerine erişimlerinde çıkarılan zorlukların önem derecesine ait bulgular gösterilmiştir.

Tablo 219. “Sağlık hizmetlerine erişimde zorluk çıkarılması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz” sorusuna verilen cevapların dağılımı

	Sayı	Yüzde	Birikimli Yüzde
Çok önemli	75	37.5	37.5
Önemli	80	40.0	77.5
Önemli değil	45	22.5	100.0
Toplam	200	100.0	

Tablo 219'daki verilere göre, araştırma grubumuzun % 40'ı sağlık hizmetlerine erişimde çıkarılan zorlukları “önemli” görmektedir. Katılımcılarımızın % 37.5'i bu sorunu “çok önemli” ve % 22.5'i ise, hiç önemli görmemektedir. Özetle katılımcılarımızın % 77.5'i sağlık hizmetlerine erişimde çıkarılan zorlukları önemsemektedir.

8.2.28.18. Cinsiyet değişkenine göre “Sağlık hizmetlerine erişimde zorluk çekiyor musunuz?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 220'de katılımcıların cinsiyet değişkenine göre sağlık hizmeti alırken çekilen zorluğun önem derecesine dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 220. Cinsiyet değişkeni ile “Sağlık hizmetlerine ulaşmada zorluk çıkarılması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz” sorusuna verilen cevapların çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Cinsiyet		Toplam	X ²	p
		Erkek	Kadın			
Çok önemli	Sayı	46	29	75	11,107	,004
	Oran %	40,4	33,7	37,5		
Önemli	Sayı	52	28	80		
	Oran %	45,6	32,6	40,0		
Önemli değil	Sayı	16	29	45		
	Oran %	14,0	33,7	22,5		
Toplam	Sayı	114	86	200		
	Oran %	100,0	100,0	100,0		

Tablodaki verilere göre, sağlık hizmetlerine erişimde zorluk çıkarılmasını “önemli” bir sorun olarak gören erkek katılımcıların oranı % 45.6'dır. Kadın katılımcıların, % 33.7'si ise “çok önemli” ve yine kadın katılımcıların % 33.7'si “önemli değil” şeklinde cevap vermişlerdir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, cinsiyet ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin sağlık hizmetlerine erişimde yaşadıkları zorluğu önemseme derecesi arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmektedir ($\chi^2=11.107$; $p=.004 < .050$). Bu anlamlı farklılık, erkeklerin sağlık hizmetlerine erişimde yaşanan zorluğu “çok önemli” ve “önemli” görme oranlarının kadın katılımcılara göre daha yüksek oranda olması ve kadınların erkeklere göre sorunu önemsememe oranının daha yüksek olması yönündedir.

8.2.28.19. Yaş değişkenine göre “Sağlık hizmetlerine erişimde zorluk çekiyor musunuz?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 221’de katılımcıların yaş değişkenine göre sağlık hizmeti alırken çekilen zorluğun önem derecesine dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 221. Katılımcıların yaş değişkeni ile “Sağlık hizmetlerine ulaşmada zorluk çıkarılması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz” sorusuna verilen cevapların çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Yaş			Toplam	X ²	p
		18-35	36-55	56 ve üzeri			
Çok önemli	Sayı	34	31	10	75	2.514	.642
	Oran %	37.4	39.2	33.3	37.5		
Önemli	Sayı	33	32	15	80		
	Oran %	36.3	40.5	50.0	40.0		
Önemli değil	Sayı	24	16	5	45		
	Oran %	26.4	20.3	16.7	22.5		
Toplam	Sayı	91	79	30	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablodaki verilere göre, sağlık hizmetlerine erişimde zorluk çıkarılmasını “önemli” bir sorun olarak gören 56 yaş ve üzeri katılımcıların oranı % 50’dir. 36-55 yaş grubundaki katılımcıların, % 40.5’i “önemli” ve yine 36-55 yaş grubundaki katılımcıların % 39.2’si “çok önemli” şeklinde cevap vermişlerdir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, yaş ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin sağlık hizmetlerine erişimde yaşadıkları zorluğu önemseme derecesi arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=2.514$; $p=.642>.050$). Farklı yaş düzeyindeki katılımcıların sağlık hizmetlerine erişimde yaşanan zorluğu önemseme ve önemsememe tavrı benzer niteliktedir.

8.2.28.20. Eğitim değişkenine göre “Sağlık hizmetlerine erişimde zorluk çekiyor musunuz?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 222’de katılımcıların eğitim düzeylerine göre sağlık hizmeti alırken çekilen zorluğun önem derecesine dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 222. Katılımcıların eğitim değişkenine göre “Sağlık hizmetlerine ulaşmada zorluk çıkarılması sizin için bir problem ise bunun önem derecesini belirtiniz” sorusuna verilen cevapların çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Eğitim düzeyi			Toplam	X ²	p
		İlköğretim	Lise	Üniversite			
Çok önemli	Sayı	35	29	11	75	2.438	.656
	Oran %	43.8	34.1	31.4	37.5		
Önemli	Sayı	28	36	16	80		
	Oran %	35.0	42.4	45.7	40.0		
Önemli değil	Sayı	17	20	8	45		
	Oran %	21.3	23.5	22.9	22.5		
Toplam	Sayı	80	85	35	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablodaki verilere göre, sağlık hizmetlerine erişimde zorluk çıkarılmasını “önemli” bir sorun olarak gören üniversite mezunu katılımcıların oranı % 45.7’dir. İlköğretim mezunu katılımcıların, % 43.8’i sorunu “çok önemli” olarak görmektedirler. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, eğitim düzeyi ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin sağlık hizmetlerine erişimde yaşadıkları zorluğu önemseme derecesi arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=2.438$; $p=.656>.050$). Farklı eğitim düzeyindeki katılımcıların sağlık hizmetlerine erişimde yaşanan zorluğu önemseme ve önemsememe tavrı benzer niteliktedir.

Sağlık hizmetlerine erişimde zorluk çıkarılmasını “çok önemli” bir sorun olarak gören erkeklerin oranı % 40, ilköğretim mezunlarının oranı %43.2 ve 36-55 yaş grubundakilerin oranı ise, % 39 olarak tespit edilmektedir.

Sonuç olarak; İsim değiştirilmesi, Türkçe konuşmanın yasaklaması ve gelenek-görenek konusunda katılımcılarımızın çoğunluğunun bu konuda hassas olduğu ve uygulanan yaptırımların, yasaklarının büyük oranda problem olarak görüldüğü tespit edilmiştir. Sünnetin yasaklanması, cenazede dini törenlerin yerine getirilmesi ve camide ibadet edilmesi konularında uygulanan yasaklar, ele aldığımız azınlık tarafından çok önemli sorun olarak görülmektedir.

8.2.28.21. “Hükümetten yardım alıyor musunuz?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumları

Tablo 223’de katılımcıların hükümetten yardım alma durumlarına ait bulgular gösterilmiştir.

Tablo 223. “Hükümetten yardım alıyor musunuz?” sorusuna verilen cevapların dağılımı

	Sayı	Yüzde
Evet	12	6.0
Hayır	188	94.0
Toplam	200	100.0

Tablo 223’deki verilere göre, hükümetten herhangi bir yardım almayanların oranı % 94’tür. Ortalama gelirlerin düşük olmasına karşın yardım yüksek olması gerekirken tam tersi, neredeyse hiç yardım almadıkları görülmektedir. Yardım alamayanların oranının çok yüksek olması nedeniyle araştırma sonucunu etkileyecek bir veri ortaya çıkmayacağı için farklılık ve anlamlılık testi yapılmamıştır.

8.2.28.22. “Jivkov sonrası dönemde, ekonomik/yaşamınız daha mı iyileşti, daha mı kötüleşti, yoksa değişmedi mi?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumları

Tablo 224’te katılımcıların Jivkov dönemi sonrasına ait verdikleri cevaplar gösterilmiştir.

Tablo 224. “Jivkov sonrası dönemde, ekonomik/yaşamınız daha mı iyileşti, daha mı kötüleşti, yoksa değişmedi mi?” sorusuna verilen cevapların dağılımı

	Sayı	Yüzde
Daha iyi oldu	48	24.0
Daha kötü oldu	128	64.0
Aynı kaldı	24	12.0
Toplam	200	100.0

Tablo 224’teki verilere göre, araştırma bölgelerimizde Jivkov sonrası dönemde ekonomik/yaşam daha iyiye doğru bir gidişatın olup olmadığı ile ilgili sorduğumuz soruya % 64’u durumun daha da kötüye gittiği şeklinde verilen cevaplardan saptanmıştır. Jivkov döneminde uygulanan politikalar ve azınlık statüsünde bulunan Türklerin bu durumdan olumsuz etkilendiği görüşmeler esnasında elde ettiğimiz bilgilerdendir. Totaliter ülkelerin demokrasiye geçiş aşamalarında yaşanan sorunlar ve geçmiş alışkanlıklar, yeni düzeni olumlu değerlendirmekte zorlanmalara neden olmaktadır.

Ahmet Doğan yaşanan ekonomik krizi ve Türkiye’nin bu durumla ilgili konumunu şu şekilde anlatmıştır; “-1993-4’te azınlık hükümetini kurduk. Son yıllarda Bulgaristan’da ekonomik kriz yaşandı. Programımızı serbest uygulama fırsatı bulamadık ve dolayısıyla halkın taleplerine cevap veremedik. Ayrıca, krizin etkisini azaltma

konusunda Türkiye'den yeterli desteği alamadık. Şimdi Türkiye, Sofya'da Ziraat Bankası şubelerini açtı. Yunanistan'ın Bulgaristan'da 3-4 tane bankası var. Bulgar tarihinde ilk defa bir Türk partisi hükümet kurup, iktidara geldi. Türkler başta olmak üzere halkta büyük bir beklenti oluştu. Sosyalizmden demokrasiye geçiş dönemi idi ki bu süreçte maalesef, Türkiye büyük hatalar yaptı. Türkiye'den birçok yetkiliyle görüşüp, ekonomik yardım talebinde bulundum. Türk hükümeti (Tansu Çiller hükümeti) 200 milyon Dolarlık bir yatırım vaadinde bulunduğu halde bunu gerçekleştirmedi” (Sadal, V. Kişisel görüşme, 4 Kasım 1998).

Anket verileri ve HÖH lideri Ahmet Doğan'ın beyanları Bulgaristan'da Jivkov sonrası ekonomik durumun kötüye gittiğini ve Türk azınlığa yardım etmede geç ve yetersiz kalan Türk Devleti'nin de payının bulunduğu ortaya çıkmaktadır.

8.2.28.23. Cinsiyet değişkenine göre “Jivkov dönemi sonrasında ekonomik yaşamınız daha iyi, daha kötü ya da aynı mı kaldı?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 225'te katılımcıların cinsiyet değişkenine göre Jivkov sonrası dönemde ekonomik duruma dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 225. Katılımcıların cinsiyetlerine göre “Jivkov sonrası dönemde, ekonomik/ yaşamınız daha mı iyileşti, daha mı kötüleşti, yoksa değişmedi mi?” sorusuna verdikleri cevapların çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Cinsiyet		Toplam	χ^2	p
		Erkek	Kadın			
Daha iyi	Sayı	29	19	48	.804	.669
	Oran %	25.4	22.1	24.0		
Daha kötü	Sayı	70	58	128		
	Oran %	61.4	67.4	64.0		
Aynı	Sayı	15	9	24		
	Oran %	13.2	10.5	12.0		
Toplam	Sayı	114	86	200		
	Oran %	100.0	100.0	100.0		

Tablo 225'te, “Jivkov sonrası dönemde, ekonomik/ yaşamınız daha mı iyileşti, daha mı kötüleşti, yoksa değişmedi mi?” sorusuna kadın katılımcıların % 67.4'ü ve erkek katılımcıların % 61.4'ünün “daha kötü” olarak cevapladıkları görülmektedir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, cinsiyet ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Jivkov sonrası dönemi değerlendirme derecesi arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık

görülmemektedir ($\chi^2=.804$; $p=.669>.050$). Her iki cinsiyetin Jivkov sonrası dönemi “*daha kötü*” olarak değerlendirmeleri benzerlik göstermektedir.

8.2.28.24. Yaş değişkenine göre “Jivkov dönemi sonrasında ekonomik yaşamınız daha iyi, daha kötü ya da aynı mı kaldı?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 226’da katılımcıların yaş değişkenine göre Jivkov sonrası dönemde ekonomik duruma dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 226. Katılımcıların yaş değişkenine göre “Jivkov sonrası dönemde, ekonomik/ yaşamınız daha mı iyileşti, daha mı kötüleşti, yoksa değişmedi mi?” sorusuna verdikleri cevapların çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Yaş			Toplam	χ^2	p
		18-35	36-55	56 ve üzeri			
Daha iyi	Sayı	25	18	5	48	2.167	.705
	Oran %	27.5	22.8	16.7	24.0		
Daha kötü	Sayı	54	52	22	128		
	Oran %	59.3	65.8	73.3	64.0		
Aynı	Sayı	12	9	3	24		
	Oran %	13.2	11.4	10.0	12.0		
Toplam	Sayı	91	79	30	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablo 226’da, “Jivkov sonrası dönemde, ekonomik/ yaşamınız daha mı iyileşti, daha mı kötüleşti, yoksa değişmedi mi?” sorusuna 56 yaş ve üzeri katılımcıların % 73.3’ünün “*daha kötü*” olarak cevapladıkları görülmektedir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, yaş ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Jivkov sonrası dönemi değerlendirme derecesi arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=2.167$; $p=.705>.050$). Farklı yaş gruplarındaki katılımcıların Jivkov sonrası dönemi “*daha kötü*” olarak değerlendirmeleri benzerlik göstermektedir.

8.2.28.25. Eğitim değişkenine göre “Jivkov dönemi sonrasında ekonomik yaşamınız daha iyi, daha kötü ya da aynı mı kaldı?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 227’de katılımcıların eğitim düzeylerine göre Jivkov sonrası dönemde ekonomik duruma dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 227. Katılımcıların eğitim değişkenine göre “Jivkov sonrası dönemde, ekonomik/ yaşamınız daha mı iyileşti, daha mı kötüleşti, yoksa değişmedi mi?” sorusuna verdikleri cevapların çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Eğitim düzeyi			Toplam	X ²	p
		İlköğretim	Lise	Üniversite			
Daha iyi	Sayı	14	25	9	48	4.868	.301
	Oran %	17.5	29.4	25.7	24.0		
Daha kötü	Sayı	54	50	24	128		
	Oran %	67.5	58.8	68.6	64.0		
Aynı	Sayı	12	10	2	24		
	Oran %	15.0	11.8	5.7	12.0		
Toplam	Sayı	80	85	35	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablo 227’de, “*Jivkov sonrası dönemde, ekonomik/ yaşamınız daha mı iyileşti, daha mı kötüleşti, yoksa değişmedi mi?*” sorusuna üniversite mezunu katılımcıların % 68.6’sının ve ilköğretim mezunu katılımcıların % 67.5’inin “*daha kötü*” olarak cevapladıkları görülmektedir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, eğitim düzeyi ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Jivkov sonrası dönemi değerlendirme derecesi arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=4.868$; $p=.301 > .050$). Farklı eğitim gruplarındaki katılımcıların Jivkov sonrası dönemi “*daha kötü*” olarak değerlendirmeleri benzerlik göstermektedir.

Katılımcılardan elde edilen bulgulara göre cinsiyet, yaş ve eğitim değişkenlerinin her birinde yüksek oranda Jivkov sonrası dönemde ekonomik şartların daha kötüye gittiğine dair veriler elde edilmiştir.

8.2.28.26. “*Aşağıdaki ünlü kişilerden en çok kimi seversiniz?*” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumları

Tablo 228’de katılımcıların tanınmış siyaset ve kültür adamlarından en beğendikleri isimlerin kim olduğuna dair verdikleri cevaplar gösterilmiştir.

Tablo 228. “*Aşağıdaki ünlü kişilerden en çok kimi seversiniz*” sorusuna verilen cevapların dağılımı

	Sayı	Yüzde
Georgi Dimitrov	10	5.0
M. Kemal Atatürk	90	45.0
Turgut Özal	58	29.0
Ahmet Doğan	15	7.5
Nazım Hikmet	15	7.5
Hiç biri	12	6.0
Toplam	200	100.0

Tablo 228'deki verilere göre, katılımcılar tarafından en çok sevilen kişi, % 45 oranla “Atatürk” ve ikinci sırada % 29 oranla “Turgut Özal” olarak tespit edilmiştir. Tablo verilerine göre bu Türk azınlık Türk tarihi ve siyasi hayatıyla da yakından ilgilidirler. Araştırma grubu tarafından ilk iki sıraya konulan bu liderlerin Bulgaristan'daki Türk/Müslüman azınlık için ayrı bir değeri vardır. Zira tarihten günümüze kadar öne çıkabilen ender insanlar vardır ve bunlar yaptıklarıyla bir fark yaratırlar ve toplumlar tarafından daima ayrı bir yere konulurlar. Mustafa Kemal Atatürk'ün de bir Balkan Türkü olması ve Türk dünyasına bakış açısı Balkan Türkleri tarafından her daim memnuniyet ve hayranlıkla karşılanmıştır. Özellikle Balkan göçmenleri başta olmak üzere muhacirler için söylediği “*Muhacirler, kaybedilmiş toprakların aziz hatıralarıdır.*” özdeyişi Balkanlarda hala yankılanmaktadır. Diğer taraftan sevilme oranında ikinci sırayı Türkiye Cumhuriyeti'nin 8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal almış olup, Bulgaristan'daki Türk/Müslüman azınlık tarafından sevilen bir liderdir. Jivkov rejiminin baskı ve sindirme politikalarının ardından zorla göç ettirilip yollara revan edilen “muhacirlere” Türkiye'nin kapılarını açarak onları barındıran, Turgut Özal ve dönemin hükümeti olmuştur.

Bu iki liderden sonra gelen sıralamalar birbirine yakın olmuştur. Türk azınlığın temsilcisi ve HÖH lideri Ahmet Doğan'a gösterilen teveccüh ile Nazım Hikmet'e duyulan ilgi aynı düzeydedir. Komünist ideolojiye sahip Türk şair Nazım Hikmet Bulgaristan Türkleri tarafından sevilmekte ve eserleri okunmaktadır. Zira Komünist rejim Türk azınlığı komünizme ısındırmak, dirençlerini kırmak amacıyla Nazım Hikmet'in eserlerini bir süre yasaklamamış, hatta Türk okullarda okutulmasını sağlamıştır. Bulgaristan'ın komünist lideri Georgi Dimitrov'a (1882-1949) duyulan ilgi düşük kalmıştır.

Bu tablodan da anlaşılaacağı üzere Bulgaristan'daki Türk azınlığın siyasal ve kültürel bilinç düzeyi yüksektir ve Türkiye siyaseti ile de yakından ilgililerdir.

8.2.28.27. Cinsiyet değişkenine göre “Aşağıdaki ünlü kişilerden en çok kimi seversiniz” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 229'da katılımcıların cinsiyet değişkenine göre ünlü Türk ve Bulgar kişiler arasından kimi favori gördüklerine dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 229. Katılımcıların cinsiyet değişkeni ile “Aşağıdaki ünlü kişilerden en çok kimi seversiniz” sorusuna verilen cevapların çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Cinsiyet		Toplam	X ²	p
		Erkek	Kadın			
G. Dimitrov	Sayı	5	5	10	10.040	.074
	Oran %	4.4	5.8	5.0		
M. K. Atatürk	Sayı	51	39	90		
	Oran %	44.7	45.3	45.0		
T. Özal	Sayı	39	19	58		
	Oran %	34.2	22.1	29.0		
A. Doğan	Sayı	4	11	15		
	Oran %	3.5	12.8	7.5		
N. Hikmet	Sayı	10	5	15		
	Oran %	8.8	5.8	7.5		
Hiç biri	Sayı	5	7	12		
	Oran %	4.4	8.1	6.0		
Toplam	Sayı	114	86	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0		

Tablo 229’da, araştırma grubumuzun “Aşağıdaki ünlü kişilerden en çok kimi seversiniz” sorusuna; erkek katılımcıların ise % 44.7’si ve kadın katılımcıların % 45.3’ünün cevabının “M. K. Atatürk” olduğu görülmektedir. Ayrıca erkek katılımcıların % 34.2’si “T. Özal” olduğunu belirtmiştir. Kısaca Bulgaristan da yaşayan Türklerin Büyük çoğunluğunun favori ismi Atatürk ve Turgut Özal’dır. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, cinsiyet ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin sevdikleri ünlü isimler arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=10.040$; $p=.074>.050$). Kadın ve erkek katılımcıların Atatürk ve Özal’ı sevme tercihlerinin benzer yönde olduğu görülmektedir.

8.2.28.28. Yaş değişkenine göre “Aşağıdaki ünlü kişilerden en çok kimi seversiniz?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 230’da katılımcıların yaş değişkenine göre ünlü Türk ve Bulgar kişiler arasından kimi favori gördüklerine dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 230. Katılımcıların yaşları ile “Aşağıdaki ünlü kişilerden en çok kimi seversiniz” sorusuna verdikleri cevapların çapraz dağılımı

		Yaş			Toplam	p
		18-35	36-55	56 ve üzeri		
G. Dimitrov	Sayı	5	4	1	10	Test yapılamadı*
	Oran %	5.5	5.1	3.3	5.0	
K. Atatürk	Sayı	41	40	9	90	
	Oran %	45.1	50.6	30.0	45.0	
T. Özal	Sayı	23	22	13	58	
	Oran %	25.3	27.8	43.3	29.0	
A. Doğan	Sayı	8	5	2	15	
	Oran %	8.8	6.3	6.7	7.5	
N. Hikmet	Sayı	6	5	4	15	
	Oran %	6.6	6.3	13.3	7.5	
Hiç biri	Sayı	8	3	1	12	
	Oran %	8.8	3.8	3.3	6.0	
Toplam	Sayı	91	79	30	200	
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0	

* Hücrelerdeki kişi sayısının yetersiz olması nedeniyle test uygulanamamıştır. Hücrelerde beklenen sıklıkların % 20'sinin < 5 olması koşulu sağlanamamıştır.

Tablo 230’da, katılımcıların “Aşağıdaki ünlü kişilerden en çok kimi seversiniz ” sorusuna verdikleri cevaplarda, 36-55 yaş grubunun % 50.6’sı ve 18-35 yaş grubunun % 45.1’i “K. Atatürk” dedikleri görülmektedir. Yaş değişkenine göre bulguların (ki kare) anlamlılık testi hücrelerde beklenen sıklık koşulu sağlanamadığı için yapılamamıştır.

8.2.28.29. Eğitim değişkenine göre “Aşağıdaki ünlü kişilerden en çok kimi seversiniz” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 231’de katılımcıların eğitim değişkenine göre ünlü Türk ve Bulgar kişiler arasından kimi favori gördüklerine dair bilgiler verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 231. Katılımcıların eğitimlerine göre “Aşağıdaki ünlü kişilerden en çok kimi seversiniz” sorusuna verdikleri cevapların çapraz dağılımı ve anlamlılık durumu

		Eğitim düzeyi			Toplam	X ²	p
		İlköğretim	Lise	Üniversite			
G. Dimitrov	Sayı	0	5	5	10	30.683	.001*
	Oran %	0.0	5.9	14.3	5.0		
K. Atatürk	Sayı	34	40	16	90		
	Oran %	42.5	47.1	45.7	45.0		
T. Özal	Sayı	34	19	5	58		
	Oran %	42.5	22.4	14.3	29.0		
A. Doğan	Sayı	6	4	5	15		
	Oran %	7.5	4.7	14.3	7.5		
N. Hikmet	Sayı	2	9	4	15		
	Oran %	2.5	10.6	11.4	7.5		
Hiç biri	Sayı	4	8	0	12		
	Oran %	5.0	9.4	0.0	6.0		
Toplam	Sayı	80	85	35	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

* Fisher's Exact testi uygulanmıştır.

Tablo 231’de, katılımcıların “Aşağıdaki ünlü kişilerden en çok kimi seversiniz?” sorusuna verdikleri cevaplarda, lise mezunu katılımcıların % 47.1’i ve üniversite mezunu katılımcıların % 45.7’sinin “M.K. Atatürk” dedikleri görülmektedir. İlköğretim mezunu katılımcıların “T. Özal” sevgisi de % 42.5 oranında çıkmaktadır. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, eğitim düzeyi ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin sevdikleri ünlü isimler arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmektedir ($\chi^2=30.683$; $p=.001 < .050$). Bu anlamlı farklılık, ilköğretim mezunlarının “T. Özal” sevgisinin lise ve üniversite mezunu katılımcıların sevgisinin çok üstünde olmasından kaynaklanmaktadır.

8.2.29. İsmi Değiştirme ve Geri Alma Durumuna Dair Bulgular ve Yorumlar

8.2.29.1. “İsim değiştirme sürecinde isminiz değiştirildi mi?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 232’de katılımcıların isim değiştirmeye dair verdikleri cevaplara ait bulgular gösterilmiştir.

Tablo 232. Katılımcıların “İsim değiştirme sürecinde isminiz değiştirildi mi?” sorusuna verdikleri cevapların dağılımı

	Sayı	Yüzde
Evet	176	88.0
Hayır	24	12.0
Toplam	200	100.0

Tablo 232’de, isim değiştirme kampanyasında % 88’inin isminin değiştirildiği tespit edilmiştir. İsim değiştirme politikası ile ilgili daha önce sorduğumuz soruya % 88’i de isminin değiştirilmesinin çok önemli bir problem olarak gördüğü belirtmişti. Bu iki tabloyu göz önüne alırsak ismi zorla değiştirilen toplumun hem yaşadığı topluma adapte olmasını engellemekte ve hem de zorla isim değiştirilme insani ve hukuki çerçevenin dışına çıkıldığı görülmektedir. Elde edilen bilgilerin yanı sıra oranların birbiriyle örtüşmesi araştırmaya katılanların baştan sonra kadar soruları büyük bir samimiyet ve titizlikle cevapladığının göstergesidir.

8.2.29.2. “İsim değiştirme sürecinde değiştirilen isminizi geri aldınız mı?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 233’de katılımcıların daha önce zorla değiştirilen isimlerini geri almalarına dair verdikleri cevaplara ait bulgular gösterilmiştir.

Tablo 233. Katılımcıların “İsminizi geri aldınız mı?” sorusuna verdikleri cevapların dağılımı

	Sayı	Yüzde
Evet	176	100.0
Hayır	0	0
Toplam	176	100.0

Tablo 233’de, ismi değiştirilen 176 kişinin tamamı isimlerini geri aldıklarını beyan etmişlerdir. Tablo 149’da isimlerinin değiştirilmesini “çok önemli” olarak görenlerin oranı da % 88’dir. Türk ve Müslüman isimleri konusunda katılımcıların gayet duyarlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

8.2.30. Teknolojik Yeniliklerle Türkçe Kanalları İzleme Durumuna Dair Bulgular ve Yorumlar

Katılımcıların uydu üzerinden Türkçe kanalları izlemelerine dair sayısal ve oransal genel bilgiler ile bu durumun cinsiyete, yaşa ve eğitim düzeyine göre dağılımı ve anlamlılık ilişkileri aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

8.2.30.1. “Uydu üzerinden evinizde Türkçe kanalları izliyor musunuz?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 234’te katılımcıların isim değiştirmeye dair verdikleri cevaplara ait bulgular gösterilmiştir.

Tablo 234. Katılımcıların “Uydu üzerinden evinizde Türkçe kanalları izliyor musunuz?” sorusuna verdikleri cevapların dağılımı

	Sayı	Yüzde
Evet	143	71.5
Hayır	57	28.5
Toplam	200	100.0

Tablo 234’e göre, katılımcıların % 71.5’inin evlerinden uydu üzerinden Türkçe kanalları takip ettikleri görülmektedir. 1990 yılında Türkiye’de uydu üzerinden yayınların başlaması ile uydu cihazları yaygınlaşmıştır. Bu teknolojik değişimi kendi kültürlerini takip etmek için kullanan Bulgaristan’da yaşayan Türkler evlerine çanak anten taktırarak Türk kanallarını takip etmişlerdir. Türk televizyon kanalları sayesinde Türkçe konuşma konusunda da bir gelişme olduğu bilinmektedir.

8.2.30.2. Cinsiyet değişkenine göre “Uydu üzerinden evinizde Türkçe kanalları izliyor musunuz?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 235’te katılımcıların uydu üzerinden Türkçe kanalları izleme durumunun cinsiyet değişkenine göre sayısal bilgileri verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 235. Katılımcıların cinsiyetlerine göre “Uydu üzerinden evinizde Türkçe kanalları izliyor musunuz?” sorusuna verdikleri cevapların çapraz dağılımı ve anlamlılık ilişkileri

		Cinsiyet		Toplam	χ^2	p
		Erkek	Kadın			
Evet	Sayı	89	54	143	5.616	.018
	Oran %	78.1	62.8	71.5		
Hayır	Sayı	25	32	57		
	Oran %	21.9	37.2	28.5		
Toplam	Sayı	114	86	200		
	Oran %	100.0	100.0	100.0		

Tablo 235’te, “Uydu üzerinden evinizde Türkçe kanalları izliyor musunuz?” sorusunu erkek katılımcıların % 78.1’i ve kadın katılımcıların % 62.8’inin “evet” olarak cevapladıkları görülmektedir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, cinsiyet ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin evlerinden uydu aracılığıyla Türk televizyon kanallarını izleme oranları arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmektedir ($\chi^2=5.616$; $p=.018 < .050$). Bu anlamlı farklılık, erkek katılımcılar lehine Türkçe televizyonları izleme oranındaki yükseklik (% 78.1) olarak ortaya çıkmaktadır.

8.2.30.3. Yaş değişkenine göre “Uydu üzerinden evinizde Türkçe kanalları izliyor musunuz?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 236’da katılımcıların uydu üzerinden Türkçe kanalları izleme durumunun yaş değişkenine göre sayısal bilgileri verilmiş ve aralarındaki anlamlılık ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 236. Katılımcıların yaşlarına göre “Uydu üzerinden evinizde Türkçe kanalları izliyor musunuz?” sorusuna verdikleri cevapların çapraz dağılımı ve anlamlılık ilişkileri

		Yaş			Toplam	χ^2	p
		18-35	36-55	56 ve üzeri			
Evet	Sayı	66	59	18	143	2.387	.303
	Oran %	72.5	74.7	60.0	71.5		
Hayır	Sayı	25	20	12	57		
	Oran %	27.5	25.3	40.0	28.5		
Toplam	Sayı	91	79	30	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablo 236’da, “Uydu üzerinden evinizde Türkçe kanalları izliyor musunuz?” sorusunu 36-55 yaş grubundaki katılımcıların % 74.7’sinin “evet” olarak cevapladıkları

görülmektedir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, yaş ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin evlerinden uydu aracılığıyla Türk televizyon kanallarını izleme oranları arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=2.387$; $p=.303 > .050$). Farklı yaş gruplarındaki katılımcıların Türk televizyonlarını izleme tavrı yüksek seviyede benzerlik göstermektedir

8.2.30.4. Eğitim değişkenine göre “Uydu üzerinden evinizde Türkçe kanalları izliyor musunuz?” sorusuna ilişkin bulgular ve yorumlar

Tablo 237. Katılımcıların eğitimlerine göre “Uydu üzerinden evinizde Türkçe kanalları izliyor musunuz?” sorusuna verdikleri cevapların çapraz dağılımı ve anlamlılık ilişkileri

		Eğitim düzeyi			Toplam	X^2	p
		İlköğretim	Lise	Üniversite			
Evet	Sayı	59	60	24	143	.381	.827
	Oran %	73.8	70.6	68.6	71.5		
Hayır	Sayı	21	25	11	57		
	Oran %	26.3	29.4	31.4	28.5		
Toplam	Sayı	80	85	35	200		
	Oran %	100,0	100.0	100.0	100.0		

Tablo 237’de, “Uydu üzerinden evinizde Türkçe kanalları izliyor musunuz?” sorusunu ilköğretim mezunu katılımcıların % 73.6’sının ve ilköğretim mezunu katılımcıların % 70.6’sının “evet” olarak cevapladıkları görülmektedir. Tablodaki anlamlılık verilerine göre, eğitim düzeyi ile örneklem grubunu oluşturan kişilerin Jivkov sonrası dönemi değerlendirme derecesi arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan ki-kare analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2=.381$; $p=.827 > .050$). Farklı eğitim gruplarındaki katılımcıların Türk televizyonlarını izleme tavrı yüksek seviyede benzerlik göstermektedir.

Katılımcılardan elde edilen bulgulara göre yaş ve eğitim değişkenlerinde Türkçe kanalları izleme oranı yüksektir. 1990’lı yıllarda uydu antenine sahip olma oranı % 71.5 olup, bu teknoloji sayesinde Türkiye ile bağlarını kuvvetlendirmişlerdir. Azınlık, izlediği Türk TV kanalları marifetiyle Türkiye ile bağlarını kuvvetlendirip, canlı tutmuşlardır.

Uydu anteni ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler Türk azınlığın siyasal katılımını etkilemiştir. HÖH’ün kendisini anlatması açısından olumlu bir araç olmuştur. Kalaycıoğlu’na göre, haberleşme araçları ve TV yayınlarından yararlanma oranı ile siyasal katılım arasında pozitif bir korelasyon bulunmaktadır (Kalaycıoğlu, 1997, s. 34).

8.3. Başlangıçta Sorulan Problem Sorularının Cevapları ve Özet Bulgular

Katılımcılara uygulanan anket verileri, mülakat sonuçları, sahada yapılan gözlemler ve kaynakların taranmasıyla elde edilen bulgular sonucunda başlangıçta (Bkz. Giriş Bölümü, s.3) sorduğumuz soruların cevabı aşağıdaki şekilde ortaya çıkmıştır:

1- Bulgaristan'daki Türk azınlığın siyasal katılımı, entegrasyona geçişte sergilediği tutumu ve oluşturdukları etnik siyaset modeli diğer ülkeler için bir örnek oluşturur mu?

Tablo 105'e göre, katılımcıların % 83'ü Bulgarlarla ilişkilerinin "iyi" ve "çok iyi" olduğunu belirtmişlerdir. Yine % 86'sı Pomaklar ile aralarının "iyi" ve "çok iyi" olduğunu belirterek; Müslüman olmalarının da etkisiyle, Pomaklara daha yakın durduklarını göstermişlerdir. Bu veriler Türklerin Bulgaristan'da uyumlu bir azınlık olduğunu göstermektedir. Tablo 122'ye göre, "*Hangi gruptan insanlarla komşu olmak istemezsiniz?*" sorusuna verilen cevaplarda katılımcıların % 20'si "Bulgar" demiştir. Bu sonuca göre % 80'i için Bulgar komşu sorun oluşturmamaktadır. Bu da Bulgarlarla bir arada yaşama niyetlerini ortaya koymaktadır.

Türk azınlık Bulgaristan'ı vatani olarak görmektedir. Entegrasyon konusuna vurgu yapan Ahmet Doğan, "*Bulgaristan'da yaşayan bir Bulgar vatandaşı olarak Türk etnisitesi ve kimliği içinde yaşamak temel ilkemizdir*" demektedir (Sadal, V. Kişisel görüşme, 4 Kasım 1998). Tablo 84'e göre Türk katılımcıların % 41'i hiç Türkiye'ye gitmemiştir. Türkiye'ye gitmeyenler arasında 18-35 yaş grubu belirgin bir şekilde (% 50.5) öne çıkmaktadır. Entegre olma potansiyeli genç kuşakta daha yüksektir.

Katılımcılardan elde edilen verilerde Türk azınlığın Bulgaristan'ın bir parçası olduğu, tercihlerini Bulgar toplumu ile uyum içinde yaşama yönünde kullanıldığı ve böylece kalıcı bir entegrasyon sürecine girildiği anlaşılmıştır. Bu durum bölgedeki diğer ülkeler için de bir örnek/model teşkil etmektedir.

2- Komünizm sonrası dönemde Yugoslavya başta olmak üzere Balkanlarda kanlı etnik ve dini çatışmalar yaşanmıştır. Bir Balkan ülkesi olan Bulgaristan ülkedeki Türk/Müslüman azınlık ile neden benzer bir çatışma yaşamamış ve uzak kalabilmiştir?

Türk azınlığın bu konudaki tavrı ve rolünü birinci ve yetkili ağızdan yani HÖH kurucu lideri Ahmet Doğan'dan dinleyelim: "- ...*Balkan halkı için dostluk, güven, entegrasyon ve iletişim kurmada azınlıkların rolü çok önemli ve belirgin olacaktır.*

Balkanlar haritasının oluşmasında azınlıklar yapıcı bir rol oynayabilirler. Bulgaristan'da Türkler, Balkanlar'daki Pomaklar, Bosna'da Boşnaklar, Kosova'daki Arnavutlar Balkanlar'da yapıcı bir rol oynayabilirler. Bu azınlıklara gerekli ortam ve koşullar oluşturulmazsa bu rol yıkıcı olabilir. Bulgaristan'da yasal bir mücadele yürüttük ve yürütüyoruz. Hak ve özgürlüklerimizi yasal yollardan arıyoruz. Haklarımız için yasal ve demokratik yolların dışında araç ve yöntemlere başvurmadık, başvurmayacağız. Bizim sükûnetimiz ve tutumumuzdan dolayı Bulgaristan'da kan dökülmedi” (Sadal, V. Kişisel görüşme, 4 Kasım 1998).

Yukarıdaki beyana göre, Bulgarların çeşitli olumsuz tutumlarına rağmen Türk azınlık yapıcı ve barışçıl bir yol izlemiştir. Bunu hem bireysel, hem de kolektif anlamda ve katılımcı siyaset aracılığı ile gerçekleştirmiştir. Uzun yıllar komünist rejim altında sıkıntılı bir dönem geçiren Bulgaristan, bu dönemden sonra Batı ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır.

Türk azınlık temsilcileri de bunun farkındadır. Örneğin, HÖH Milletvekili Lütfi Mestan; *“Bulgar ırkçıları Türkiye ve Avrupa’dan çekindikleri için bize bir şey yapmıyorlar”* demiştir. (Sadal, V. Kişisel görüşme, 27 Ağustos 1998). Razgradlı Türk işadamına da, *“Bulgaristan Kosova gibi olur fakat Türkiye’den çekiniyorlar”* görüşündedir (Sadal, V. Kişisel görüşme, 27 Ekim 1998). Yani Bulgaristan’da Yugoslavya benzeri bir trajedinin yaşanmamasında Türkiye’nin varlığına dikkat çekilmektedir.

Bulgaristan’ın ülkede bulunan Türk/Müslüman azınlıkla bir çatışma ortamından uzak kalmasında; Jivkov dönemindeki kötü tecrübeden ders alınmış olması, Türk Azınlığın uzlaşmacı ve yapıcı tavrı, HÖH temelli siyasal katılımı, Türkiye’nin uzlaştırıcı tutumu ve caydırıcı gücü ile ‘HÖH Modeli ve ‘BEM Modeli’ etkili olmuştur.

3- Barışçıl bir geçiş süreci yaşanmasında etnik siyasetin ve etnik liderliğin rolü nedir?

HÖH’ün varlığı Bulgaristan için bir şans olmuş ve rahat nefes aldirmiştir. Zira Bulgar devleti ve hükümetlerinin, nüfusun % 9’unu oluşturan Türk azınlığın taleplerini, kurumsal bir kimlik olan ve yapıcı tavır sergileyen HÖH üzerinden yürütmesi süreci yönetilebilir kılmıştır. Yani siyaset kanalları açık tutularak çoğu zaman ortak akıl ile hareket edilebilmiştir. Süreç yönetiminde HÖH liderliğinin ve Ahmet Doğan’ın rolü önemlidir.

Çalışmadaki Tablo 166'ya göre, HÖH Bulgaristan'ın tüm bölgelerinden oy alabilmektedir. Tablo 166'ya göre, katılımcıların % 81.3'ü HÖH'e oy vermiştir. Bu yüksek oran, Türk azınlığın sorunlarını siyaset aracılığıyla çözme isteğini ortaya koymaktadır. Tablo 174'te ise, Türk azınlığın HÖH'e oy verme nedenleri arasında en yüksek oran (% 44.2) "*Partimiz, halkımızın azınlık haklarını savunuyorlar; problemlerini ele alıyorlar*" seçeneğinde toplanmıştır.

HÖH Parti Tüzüğünde, tüm Bulgaristan vatandaşlarının hak, özgürlük ve birliği için uluslararası hukuka uygun hareket edileceğinin vurgulanması önemlidir. HÖH'ün 2005 seçimlerinde 34 milletvekili kontenjanının 4'ünü Pomaklara, 2'sini Müslüman Romanlara ve 5'ini Bulgar asıllı milletvekillerine ayırması onun bir kitle partisi olduğunun ve Bulgaristan için bütünleştirici bir rol üstlendiğinin göstergesidir. Ayrıca HÖH, Bulgaristan'ın AB üyeliğini, Türkiye ile iyi ilişkiler geliştirmesini ve Batıya açılımını her zaman desteklemiştir.

Araştırma verileri, Türk azınlığın sorunlarını siyaset yoluyla çözme isteğinde olduğunu ortaya koymaktadır. HÖH'ün bu konuda azınlıklara karşı söylemi ve örgütlenme biçimi de Bulgaristan'ın refahı ve barışına hizmet etmektedir. HÖH her ne kadar başlangıçta bir 'etnik siyasi parti' olarak ihtiyaçtan doğmuş ve bu doğrultuda hareket etmiş olsa da, ilerleyen dönemde ana akım siyasi partiler arasında yerini almış ve çoğu seçimlerde ilk üç parti arasına girebilmiş, hatta yerel seçimlerde ikinci parti olmuştur. Hükümet kurulamadığı dönemlerde inisiyatif olarak hükümetlerin kurulmasını sağlamış, hükümetlerde yer alarak bakan, başbakan yardımcılığı görevleri üstlenilmiş ve AB Parlamentosuna temsilciler göndermiştir.

4- Ülkedeki ekonomik ve siyasi krizler neden ilk önce azınlıkları vurur?

Araştırmamızda Bulgaristan'da ekonomik ve siyasi krizlerin Romanlar başta olmak üzere ilk önce azınlıkları vurduğu görülmüştür. Örneğin, Tablo 203'teki "*İşiniz var mı?*" sorusuna verilen cevapta, işi olmayanların oranı % 45 çıkmıştır. Türk azınlığın neredeyse yarıya yakını işsizdir. HÖH lideri Ahmet Doğan'ın beyanında da bu oran % 40 olarak belirtilmişti. Tablo 207'ye göre, katılımcıların % 40.9'u devlet işinde ve % 36.4'ü özel şirket çalıştığını belirtmiştir. Öne çıkan iki nokta devlet ve özel sektörde çalışanların birbirine yakın değer olmasıdır. Yani kamuda istihdam oranları düşüktür. Kendi işini yapanların oranı % 18.2 olarak saptanmıştır.

Avrupa Komisyonunun 1999 tarihli raporunda, Bulgaristan’da komünist rejimin yıkılmasına ve demokratik hayata geçilmesine rağmen ülkede halen Türk azınlığın ayrımcılığa maruz kaldığını belirtilmektedir (Avrupa Komisyonu, 2018). Bulgaristan’da ortaya çıkan siyasal ve ekonomik krizlerde ilk etkilenen genelde azınlıklar olmuş; Bulgar hükümetleri için göç ettirme, azınlık için de göç etme bir çare olarak görülmüştür.

Başka araştırmalarda da benzer bulgular çıkmıştır. Örneğin Slatinski’nin araştırma verilerine (2006) göre, “Türklerin % 23.4’ü işsizdir” (Pamporov, 2009’dan akt. Atasoy & Ertürk, 2010, s. 110-111). Bulgaristan’da işsizlik daha çok Türklerin yoğun yaşadığı Kırcaali, Razgrad, Şumnu, Haskovo, Burgaz, Rusçuk, Stara Zagora, Pazarcık ve Plovdiv’de görülmekteydi (T.C. Sofya Ticaret Müşavirliği, 2017, s. 111). AB Komisyonu’nun 8 Kasım 2000 tarihli raporunda, Türk azınlığın yüksek işsizlik oranından bahsedilmiştir (Özlem, 2008, s. 365).

Tablo 211’e bakıldığında, araştırma grubumuzun % 57’si iş bulmada zorlukların çıkarılmasını çok önemli problem olarak görmüş, % 28’i de önemli bir problem olduğunu belirtmiştir. Tablo 215’e göre, katılımcıların % 42.5’i mal mülk edinmede çeşitli engellerle karşılaşmaktadırlar. Tablo 215’e ek olarak mülakat beyanlarında HÖH lideri Ahmet Doğan, Şumnu Üniversitesi Öğretim Üyesi Yusuf Mehmedov Mustafaov, HÖH Razgrad İl Başkanı Davut Osman çeşitli engellerle karşılaştığını teyit etmişlerdir. İsmi yazılmasını istemeyen fakat kayıtlarımızda mevcutlu olan Razgradlı Türk işadamı; ihalelerin Türklere verilmediğini, banka kredisi çıkarılmadığını, bazı ruhsat alımlarında zorluklar çıkarıldığını, hâlbuki bu konularda Bulgarların aynı engel ve sorunlarla karşılaşmadığını, hatta kayırıldıklarını ifade etmiştir.

Tablo 219’a göre, araştırma grubumuzun % 40’ı sağlık hizmetlerine erişimde çıkarılan zorlukları “önemli” görmektedir. Katılımcılarımızın % 37.5’i bu sorunu “çok önemli” ve % 22.5’i ise, önemli görmemektedir. Yani katılımcılarımızın % 77.5’i sağlık hizmetlerine erişimde çıkarılan zorlukları önemsemektedirler. Tablo 223’e göre, katılımcıların % 94’ü hükümetten herhangi bir yardım alamamaktadır. Tablo 224’e göre, katılımcıların % 64’ü Jivkov sonrası dönemde ekonomik anlamda yaşadığımız daha da kötüleşti demektedir.

Türkiye’den yeterli ekonomik ve maddi desteğin gelmediği de vurgulanmaktadır. Nitekim mülakat sırasında Ahmet Doğan, ‘*Türk azınlığın ekonomik sıkıntıları aşma konusunda Türkiye’den yeterli desteği göremediğini*’ belirtmiştir (Sadal, V. Kişisel

görüşme, 4 Kasım 1998). Razgrad Belediye Başkanı Venelin Uzunov, Kırcaali Belediye Başkanı Rasim Musa ve İspereh (Razgrad) milletvekili Dr. Hasan Ademof Türk azınlığın işsizlik ve ekonomik sorunlar yaşadığını ve bu nedenle göç etmek istediğini belirtmişlerdir (Sadal, V. Kişisel iletişim, 1998).

Neticede, ekonomik ve siyasi krizlerin önce ‘kırılgan’ durumda olan azınlıkları etkilemektedir. Zira azınlıklar kolayca günah keçisi ilan edilerek hedef gösterilir; ülkedeki olumsuzlukların, kötü giden işlerin bir numaralı sorumluları olarak görülür; medyanın da aracılığı ile siyasiler azınlık meselesini hedef saptırmada bir araç olarak kullanırlar.

5- Türk azınlığı Türkiye’ye göçe motive eden faktörler nelerdir?

Göç bölümünde de (4.3.1) değindiğimiz üzere göç türleri çeşitlilik arz etmekte ve birçok nedenleri bulunmaktadır. Türk azınlığın göçü çoğu zaman ‘zorunlu göç (forced migration)’ kategorisine girmekte iken, zaman zaman da anlaşmalı göç, ekonomik göç, aile birleşmesi vb. şeklinde tezahür etmiştir. Türk azınlığı göç etmeye zorlayan en önemli sebep milli bilinçlerini, dini inançlarını, isimlerini ve kültürel değerlerini koruma içgüdüsüdür. Bunları muhafaza için tüm baskılara, asimilasyon uygulamalarına direnmişler; göçü ise son çare olarak görmüşlerdir.

Tablo 93’da araştırma grubumuza “*Türkiye’ye göç etmek istiyor musunuz?*” sorusu sorulduğunda % 75’i “evet” cevabını vermesi dikkat çekicidir. Tablo 98’e göre, Türkiye’ye göç etmek isteyen erkeklerin % 34.5’i ve kadınların % 45.5’i “*Ekonomik, siyasi, dini/kültürel veya eğitim, aile birleşmesi*” ölçütlerini kapsayan “*Yukarıdakilerin hepsi*” cevabını tercih etmişlerdir. Zagorov’un “göç eden Türklerin dörtte biri Türkiye’de akrabası olduğu için göç etmektedir” (Akt., Atasoy, 2010a, s. 3) tespiti, “*Yukarıdakilerin hepsi*” cevabının yüksekliğini anlamlı kılar.

Tablo 101’de, “Türkiye’ye göç edenlerinin temel gayeleri nedir?” sorumuza % 54.5’i “*Ekonomik sıkıntılar / İşsizlik / Daha iyi bir yaşam*” cevabını vermiştir. Araştırmayı yaptığımız zamanın şartlarını göz önüne aldığımızda verilen cevaplar durumun birbiriyle örtüştüğü ve elde edilen verilerin sağlıklı olduğunu göstermektedir. Ayrıca % 22’si Türkiye’yi anavatan olarak gördüklerini belirtmişleridir. Farklı yaş gruplarındaki katılımcıların “*Türkiye’ye göç edenlerin temel gayeleri nedir?*” sorusuna verdikleri cevapta 18-35 yaş grubunda bulunanların % 62.6’sının “*ekonomik sıkıntılar, işsizlik ve*

daha iyi bir yaşam” isteğinin göçe neden olduğunu belirtmişlerdir. Genç nüfusun en büyük kaygısı ekonomik nedenler ve gelecek kaygısıdır.

Ahmet Doğan işsizliğin göçü tetiklediğini ve Türkiye’nin de bu konuda zamanında yardımcı olmadığından, tedbir almadığından yakınmaktadır (Sadal, V. Kişisel iletişim, 04 Kasım 1998). Razgrad Belediye Başkanı Venelin Uzunov, Kırcaali Belediye Başkanı Rasim Musa’da ve İspirih milletvekili Dr. Hasan Ademov’da göçün ekonomik nedenlerden kaynaklandığı konusunda hemfikirler (Sadal, V. Kişisel iletişim, 1998). Anket ve mülakat verilerine göre göçün nedeni olarak “*ekonomik sıkıntılar ve işsizlik*” ilk sırayı almaktadır.

Ekonomik sıkıntılar ve yaşam koşullarındaki zorlukların göçün en önemli neden olduğu göç rotasındaki değişimden de anlaşılmaktadır. Özlem’in de belirttiği gibi (Özlem, 2017, s. 170) AB üyeliği sonrası Bulgaristan’dan göç eden Türklerin rotası Türkiye’den Avrupa’ya çevrilmiştir. Bu rota değişikliği ayrı bir çalışma konusu olabilir.

6- Teknoloji ve iletişim alanında meydana gelen gelişmeler Türk azınlığının etnik/ kültürel kimliğini geliştirmelerine ve sürdürmelerine yardımcı olmuş mudur?

Teknolojik gelişmeler Türk azınlığı etnik, dini ve kültürel kimliklerini geliştirmede etkili olmuştur. Gelişen teknoloji sayesinde Türkiye ile ilişkilerini geliştirmişlerdir. Örneğin, Tablo 234’ye göre, Türk katılımcıların % 71.5’i uydu üzerinden Türkçe TV kanallarını izlemektedirler. Bu durum onların Türkçe konuşma yeteneklerini geliştirmekte; Türkiye ve Türk kültürü ile bağlarını sürdürüp, kuvvetlendirmelerinde aracı olmaktadır. Alan çalışmamız sırasında özellikle, evlerinde uydusu olan ve Türkiye medyasını izleyen genç kuşağın Türkçesinin İstanbul Türkçesine yakın olduğunu gözlemledik. Zira ziyaret ettiğimiz köylerde evlere misafir olduk, Türk gençler ile futbol oynadık, okul ziyaretlerimizde gençlerle sohbet ettik, eğlence yerlerinde onlarla konuştuk ve gördük ki Türkçeleri yaşlı kuşaktan daha sarıh ve akıcı. Orta ve yaşlı kuşakta Türkçeyi aksanlı konuşurken, gençlerde bu görülüyor. Günümüzde internet teknolojisi ve kolay seyahat imkânları Bulgaristan’daki Türk azınlığın Türkiye ile kültürel bağlarını güçlendirmede etkilidir.

Bulgaristan Türklerinin çocuklarının okullarda Türkçe dersini seçme oranı 1992-1993 sezonunda 114 000 iken, 2014-2015 sezonunda 6381’e (Yıldırım, 2016, s. 106- 109) kadar düşmesine rağmen, iletişimdeki gelişmeler ve internet sayesinde Türkçe öğrenmeleri ve Türkçelerini geliştirmeleri kolaylaşmıştır. Türk veliler, uydu TV, internet

ve seyahat imkânları ile Türkçe öğrenmenin, dilini canlı tutmanın mümkün olduğunun farkındalar. Aynı zamanda İngilizce ve diğer Batı dillerinin öğrenilmesini de teşvik etmektedirler. Yaptığımız ev ziyaretlerinde bu hususlar ailelerce dile getirilmiştir.

Teknolojideki gelişme, udu yayıncılığı ve internet Bulgaristan'daki Türk/Müslüman azınlığın siyasal katılımını da etkilemiştir. Zira HÖH bu sayede seçmenlerini daha kolay mobilize edebilmekte; kendi faaliyetlerini daha kolay duyurup tanıtabilmekte, bilgilendirme ve bilinçlendirme yapabilmektedir.

7- Türk azınlığının Bulgaristan'daki diğer etnik gruplar ile olan ilişkileri nasıldır?

Tablo 126'da, araştırma bölgemizdeki etnik ilişkilerin Jivkov döneminden sonra pek değişmediği göstermektedir. İlişkilerin eskiye nazaran fark etmediği, aynı kaldığını belirtenlerin oranı % 41.5; daha iyiye gittiğini belirtenlerin oranı ise, % 32.5'tir. Etnik ilişkilerin giderek daha kötüleştiğini belirtenlerin oranının % 26 olması önemlidir.

Tablo 105'e göre, araştırma grubumuzun % 60.5'nin Bulgar vatandaşlarıyla ilişkilerinin “iyi” olduğunu belirtmiştir. %22.5'i ise “çok iyi” ve sadece % 13 gibi küçük bir oranda “kötü” olduğu belirtilmiştir. Aynı tablodaki verilere göre, Pomak vatandaşlarıyla ilişkilerin iyi olduğunu söyleyen % 63 iken, kötü ve çok kötü olduğunu belirtenler % 14 ve genel olarak Pomaklarla iyi ilişkilere sahip olunduğunun oranı ise % 84 olarak tespit edilmiştir. Araştırma grubumuzun % 42'si Roman vatandaşlarla ilişkilerinin kötü olduğunu, sadece % 35.5'i iyi olduğunu belirtmiştir. Bu verilere rağmen Razgrad Belediye Başkanı Venelin Uzunov'un etnik ilişkilere ilişkin “*Halkın % 80'i arasında dostluk söz konusudur*” şeklindeki yüksek oran içeren açıklamasını bir siyasetçi söylemi olarak görmek sağlıklı olur (Sadal, V. Kişisel görüşme, 26.10.1998). Zira Bulgaristan'da yapılan benzer bir çalışmada “*Bulgarlar ile Türkler arasında sadece soğan zarı kadar bir fark vardır*” diyenlerin oranı % 39.1'e çıkmıştır (Dalkılıç ve Biçer, 2014, s. 132). Bu 39.1 oranı ilişkilerin çok iyi olduğunu söylemenin zorluğunu göstermekte ve bulgularımızla örtüşmektedir.

Tablo 115'e göre, Türk katılımcılar “*Erkek ve kız çocuklarınızı hangi etnik gruplardan biriyle evlendirmek istersiniz?*” sorusuna; Müslüman Pomaklardan gelin alma isteği % 58, Müslüman Pomaklardan damat alma isteği % 66; Bulgar damat isteği % 9.5, Bulgar gelin isteği % 12'dir. Roman gelin isteği % 1.5 ve Roman damat isteği % 4 olarak çıkmıştır.

Tablo 123'e göre, katılımcı Türk azınlığın komşuluk yapmak istemediği etnik gruplar Romanlar (% 67), Bulgarlar (% 20), Pomaklar (% 8) ve Türkler (% 4.5) olarak sıralanmıştır. Türklerle komşuluk yapmak istemeyenlerin oranının % 4.5 çıkması araştırmamız için anlamlıdır. Zira bu sonuç katılımcıların fikirlerini serbestçe beyan ettiklerini ve dolayısıyla araştırmamızın güvenilirliğini teyit etmektedir. Her üç tabloya göre Türk azınlık Pomaklarla daha iyi, Romanlarla daha kötü ilişkilere sahiptir. Bulgarlarla ilişkisi ise orta düzeyde görülmektedir. Tablo 43'teki veriye göre Türkler Romanlara karşı mesafeli dururken, Romanların Türklere karşı yüksek derecede kendilerini yakın hissetmesi dikkat çekicidir (Yanakiev, 2018, s.53, Tablo 4).

Çalışmada elde ettiğimiz anket sonuçları, mülakatlar ve sahadaki gözlemlerimize göre Türkler, Müslüman Pomakları kendilerine daha yakın görmektedirler. Hem de Bulgaristan'ın 1970'lerde Pomakları asimile etmeye çalışırken, Türklerin Pomakları yalnız bırakması nedeniyle oluşan kırıngılığa rağmen (Sadal, V, Başmüftüsü Mustafa Aliş Hacı ile mülakat 3 Kasım 1998).

8- Türkiye'nin Bulgaristan'daki Türk azınlıkla ilgili, uzlaştırma ve/veya görmezden gelme yaklaşımlarından hangisi etkili olmuştur?

Türkiye, Bulgaristan'daki Türk azınlığın durumuna her zaman duyarlı kalmıştır. 1989 göçünde ve daha önceki göçlerde yüzbinlerce göçmeni Türkiye'ye kabul etmiştir.

Yaptığımız mülakatta Ahmet Doğan HÖH'ün iki ülke arasında 'köprü vazifesi' görmek istediğini ve bunu Türkiye'nin desteklediğini belirtmiştir. Ancak, Doğan Türkiye'nin Orta Asya'daki Türklere gösterdiği ilgiyi Balkan Türklerine göstermediği siteminde bulunmuştur: *“Türkiye, siyasi ve ekonomik açıdan Balkanlar ve Bulgaristan'a gereken önemi vermedi veya geç kaldı. Yine de son dönemlerde Türkiye'nin Bulgaristan'a yaptığı yatırımlar artıyor: 1992-93'te 50 milyon DM Türk Eximbank kredisi vermesi, Ziraat Bankası'nın Sofya'da şube açması; Arda Nehri üzerindeki Barajlar projesi; yol, inşaatı yapımı gibi”* (Sadal, V. Kişisel görüşme, 4 Kasım 1998).

Çalışmamızın tarihi geçmiş bölümünde de bahsedildiği üzere, Türkiye Bulgaristan'ı uyguladığı asimilasyon politikaları konusunda uyarmış, notalar vermiş, konuyu uluslararası camianın gündemine taşımıştır. Bulgaristan'daki Türk ve Müslüman azınlığa destek olmuş; Bulgaristan'dan gelen çocukların okumasına imkân sağlamış, ders kitapları göndermiştir. Göçü engellemeye çalışmış ve nihayetinde de yüzbinlerce mülteciye kapılarını açarak, barındırmıştır.

Ancak, Osmanlıdan beri Türk/Müslüman azınlığın algılaması, anavatanın her yönüyle güçlü ve müreffeh bir ülke olduğu şeklindedir. Doksanüç Harbinden (1877-78 Osmanlı-Rus savaşı) bu yana yapılan göçlerin motivasyonunda bu algının rolü büyüktür. Bu algıyla gelinen Türkiye’de durumun farklı ve imkânların sınırlı olduğu görülünce hayal kırıklıkları yaşanmıştır. Örneğin Haziran 1989 – Mayıs 1990 tarihleri arasında Bulgaristan’dan Türkiye’ye gelen 352 980 göçmenin 133 272’si (% 38) geri dönmüştür (Tablo 19- 20).

9- Bulgaristan’daki Türk azınlığın entegrasyona geçişte sergilediği tutum ve oluşturdukları etnik siyaset modeli diğer ülkeler için bir örnek oluşturur mu? Özellikle uluslararası topluluk bunu bir “model” olarak alıp değerlendirebilir mi?

Bulgar idaresi Jivkov döneminde sadece etnik Bulgarlardan oluşacak bir devlet inşasına çalıştı ve buna yönelik politikalar izledi. Griffiths ve arkadaşlarına göre, “*devlet bazı davranışların gerçekleştirilmesini zorunlu kılarak ve bazı davranışların yapılmasını da yasaklayarak belirli kurallar oluşturur.*” (Griffiths vd. 2011, s. 123). Bulgar Devleti de özellikle azınlıkları asimile etmek için bunu denemiştir. “İnşacı” teorisyenlerin savunduğu yeni bir devlet inşa etme basamaklarındaki yasakçı anlayış, uzun süreli olmamıştır.

Araştırma bulgularına göre, Bulgaristan’daki Türk azınlık çokkültürcü entegrasyon modelini benimsemektedir. Bulgaristan çokkültürcü modeli Bulgar Etnik Modeli (BEM) olarak tanımlama gayretinde olup, bu sayede hem Jivkov döneminde yaşananları kapatmaya çalışılmakta, hem de ayrılıkçı söylemlerden kurtulmayı hedeflemektedir. Zira BEM, farklı etnik grupların farklılıklarına saygı duyan bir yaklaşım olarak tanıtılmaktadır. Bulgar toplumu çokkültürcü model kapsamında azınlıkların farklılıklarını Kaya’nın anlatımıyla (2014a, s. 26) “*çeşitlilik içinde bir bütünlük*” olarak görme durumunda kalmıştır. Türk azınlık, haklarının tanınması koşuluyla entegrasyon konusunda gönüllüler, fakat etnik ve dini kimliğinden ödün verme niyetinde değiller. HÖH kurucusu Ahmet Doğan ‘bireysel haklardan ziyade kolektif hakların verilmesini’ talep etmekte ve ‘bir Türk birey olarak değil, bir etnisite grubunun içinde Türk’tür’ görüşündedir (Sadal, V. Kişisel görüşme, 4 Kasım 1998).

Tablo 51’de “*Kendinizi nasıl tanımlarsınız?*” sorusuna verilen cevaplara bakıldığında, katılımcıların % 25.5’i “*Türk*” ve % 52.5’i “*Müslüman Türk*” olarak cevap vermiştir. Ahmet Doğan’da tanımlama konusunda, “*-Bulgaristan’da, Türklere “Bulgar”*

derseniz bu Türkler için bir saldırı/aşağılama olarak algılanır” diyerek bu konudaki hassasiyete dikkat çekmiştir (Sadat, V. Kişisel iletişim, 04 Kasım 1998). Türk azınlığın düşüncesine göre, kültürel farklılıkları bir zenginlik olarak kabul eden toplumsal uzlaşma entegrasyonun anahtarıdır. Çokkültürcülük adına siyasi otoritenin de bu farklılıkları Jivkov’un yıkılmasından bu yana tanımaya gayret etmektedir.

Bireysel anlamda değerlendirdiğimizde, bazı araştırma sonuçları Türklerin Bulgarlarla uyumlu yaşadıklarını göstermektedir. Örneğin, bazı araştırmalarda Bulgarlarla evlenen Türklerin oranının % 68.3 olduğu belirtilmektedir (Dalkılıç ve Biçer, 2014, s. 141; Yanakiev, 2018, s. 54). Yanakiev’in çalışmalarında ise, Bulgarların Türklerle dostluk kurma isteği ortalama % 70 civarında iken, bir Türk ile evlenme isteği ortalama % 20’lerde kalmaktadır. Dolayısıyla etnik Bulgarlar etnik Türkler ile dostluğa evet derken, evliliğe gelince katı tutum sergilemektedirler.

Dalkılıç ve Biçer’in (2014) çalışma sonuçlarına göre ise, Bulgaristan Türkleri, Bulgaristan’daki etnik barışı desteklemektedirler ve Türk azınlığın yakın ilişki kurduğu Bulgarlar hakkında olumsuz fikirleri bulunmamaktadır (Dalkılıç ve Biçer, 2014, s. 148). Yine bazı çalışmalara bakıldığında, Bulgar toplumunun Türk azınlığı yüksek oranlarda “*güvenilmez, kökten dinci, düşmanca tavırlar barındıran, göç etmesi gereken*” olarak gördüğü ortaya çıkmaktadır (Yanakiev, 2018, s. 56-57; Eminov, 1997, s. 22; Yıldırım, 2006, s. 110).

Bulgar toplumunun Türk azınlık hakkındaki önyargıları yavaş yavaş kırılmaya başlamış olsa da, fiili durum nedeniyle tereddüt vardır. HÖH bu tereddütlerin giderilmesi için mücadele etmektedir. HÖH kendisini Bulgaristan partisi olarak tanımlayarak bütünleştirici bir rol oynamakta ve ayrımcılığı beslemek isteyenlere prim vermemektedir.

HÖH’ün entegrasyon konusundaki samimiyeti; AB nezdinde Bulgaristan lehine yürüttüğü faaliyetler, partide etnik Bulgar adaylara da yer vermesi, diğer partilerle koalisyonlar kurması, kurulamayan hükümetlere dışarıdan destek sağlaması gibi üstlendiği kritik sorumluluklardan anlaşılmaktadır. Öte yandan parti tüzüğündeki bütünleştirici ifadelerle de³⁶ entegrasyon konusundaki yapıcı tavrını ortaya koymaktadır. Her ne kadar bir ‘etnik parti’ profili çizmiş olsa da HÖH, Bulgaristan’ın Batı ile entegrasyonu için örnek bir siyasi mücadele sergilemiştir.

³⁶ Örneğin; 2-3. Maddesinde amaçlarını sayarken, “*Tüm toplulukların özgürlükler ve sosyal güvenlik, haklarında eşitlik için, etnik ve dini nefret ve ayrımcılığın oluşmaması için sosyal garanti ve hakların oluşturulması*” denilmesi bütünleştirici bir ifadedir.

10- Bulgaristan'daki Türk azınlığın gelecekteki beklentileri nelerdir? Bu konuda iyimserler mi?

Araştırma verilerinden çıkan sonuca göre Türk azınlığın gelecek konusunda pek iyimser olmadığı % 60.5'inin Bulgaristan'daki Türk/Müslüman azınlığın geleceği konusunda kaygı duymalarından anlaşılmaktadır (Tablo 130). Jivkov sonrası dönemde ekonomik yaşantının daha da kötüye gittiğini düşünenlerin oranı % 64'tür (Tablo 224). Bu durumdan kurtulmak için göçü bir çözüm olarak görmektedirler. Tablo 93'e göre araştırma grubumuzun % 75'i Türkiye'ye göç ederek daha iyi bir yaşam istemektedirler.

Kinev ve Tomova'nın (1992) yaptığı bir anket çalışmasında Türklerin % 31.2'si kendilerine etnik ayrımcılık yapıldığını düşünüyor (Özgür, 1999, s. 51). Hâkim etnisite olan Bulgarlar açısından bir değerlendirme yapan Slatinski'ye (2006) göre, Bulgarların bir iş yerinde çaycı ya da temizlikçi olarak görmek istediği etnik gruplar; ("-% 51.8) Türkler, (% 55.9) Romanlar ve (% 57.9) Pomaklardır" (Pamporov, 2009'dan akt. Atasoy & Ertürk, 2010, s. 110-111).

Türk azınlık Bulgaristan'daki gelecekleri konusunda pek iyimser değiller, fakat 1989'da Türkiye'ye göç etmiş olanların önemli bir kısmının geri dönmüş olması dikkat çekicidir. Zira Türkiye'ye de umduğunu bulamamaları; nitelikli mesleklerde istihdam edilmem, ekonomik zorluklar, bazı siyasi ve kültürel farklılıklar nedeniyle uyum sorunu yaşanması gibi nedenlerle 1989'da Türkiye'ye göç edenlerin 133 372'si (% 38) Bulgaristan'a geri dönmüştür.

Anket verileri, mülakat beyanları ve yapılan gözlemler sonucunda ulaştığımız sonuca göre Türk azınlık; Bulgaristan'ı yurtları, vatanları olarak görmektedirler. Dolayısıyla Bulgaristan'da kalıp etnisite, dil, din ve kültüre değerlerini muhafaza ederek; Bulgar toplumuyla entegre olmayı tercih etmişlerdir. AB üyesi Bulgaristan vatandaşı olarak uzun vadede kazançlı çıkmaları muhtemeldir. Türk azınlığa 'milli azınlık' statüsünün şartsız tanınması; bunun koşulları ve sorumluluklarının yerine getirmesi halinde entegrasyon daha çabuk ve sorunsuz gerçekleşecektir.

SONUÇ

“Komünizm sonrası dönemde Bulgaristan’daki Türk azınlık ve siyasete katılımları” konulu bu çalışmada, 1997-2000 yıllarını kapsayan dönemde Bulgaristan’daki Türk azınlığın statüsü, sosyo- ekonomik ve kültürel durumu; etnisite ve etnik ilişkileri, göçü, siyasal katılımları, siyasi eğilimleri, etnik siyaset ve Hak ve Özgürlükler Hareketi (HÖH) ile asimilasyondan sürecinden entegrasyon aşamasına geçişleri ele alınmıştır.

Çalışmada ele alınan konuların kavramsal tartışmaları verilerek, Bulgaristan’daki Türk/Müslüman azınlığın tarihsel süreci özetlenmiştir. İncelenen dönemin dışındaki konu ve olaylara da yer verilerek; bağlantısı ve iç içeliği nedeniyle Bulgaristan’daki Müslüman Pomak ve Roman azınlığa da değinilmiştir.

Çalışma sosyoloji, etnografya, siyaset bilimi, tarih, uluslararası ilişkiler gibi bilimleri kapsayan disiplinler arası (interdisciplinary) bir çalışmadır. Çalışmada daha önce yapılmış önemli veriler de kullanılmış; Türkçe, İngilizce ve Bulgarca kaynaklardan yararlanılmıştır. İngiltere, Bulgaristan ve Türkiye olmak üzere üç ayağı bulunmaktadır.

Araştırmanın ana problemi; Komünizm sonrası dönemde Yugoslavya başta olmak üzere Balkanlarda kanlı etnik ve dini çatışmalar yaşanmıştır. Bir Balkan ülkesi olan Bulgaristan ülkedeki Türk/Müslüman azınlık ile neden benzer bir çatışma yaşanmamış; tersine bu azınlığı asimile etme sürecinden entegrasyon aşamasına gelinmiştir? Entegrasyon aşamasına gelinmesinde etnik siyasetin ve HÖH’ün rolü nedir?

Bu çalışma için Bulgaristan’da dört (4) ay süren bir alan araştırması (field work) yapılmıştır. Alan araştırmasında anket, mülakat (görüşme) ve gözlem yöntemiyle veriler elde edilmiş; anket verilerinin analizinde nicel, mülakatlarda ise nitel olmak üzere karma yöntem tekniği kullanılmıştır. Alan çalışmasında yapılan mülakatlar HÖH lideri Ahmet Doğan başta olmak üzere siyasetçiler, belediye başkanları, eğitimciler, iş adamları, din ve kanaat önderleri ile sınırlı tutulmuştur. Mülakatlar, önceden randevu alınarak ve yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın evreni Bulgaristan’daki Rodoplar (Kırcaali) ve Deliorman (Razgrad) bölgeleri (Bkz. Harita 1) ile sınırlı olup; anket uygulamasının örneklem grubunu bölgede yaşayan 18 yaş ve üzeri, tesadüfi seçilen 200 Türk azınlık mensubu oluşturmuştur. Anket katılımcılarının 114’ü (% 57’si) erkek, 86’sı ise (% 43’ü) kadındır. Araştırmada hem basit tesadüfi, hem de amaçlı örneklem yöntemi tercih edilmiştir.

Araştırmada kullanılan ve toplam 63 sorudan oluşan anket soru formu iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde yöneltilen 9 soru katılımcıların yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, aylık gelir gibi kişisel bilgilerini içermektedir. İkinci bölümde yöneltilen 54 soru ise katılımcıların etnik kimlik algıları, sosyal ve etnik ilişkileri, etnik, dini ve kültürel tutumları ve bu konulardaki yasaklara yaklaşımları; ekonomik ve sosyal alandaki karşılaştıkları zorlukları, göç meselesini, siyasi katılımlarını, siyasi eğilimlerini, HÖH'e bakış açılarını vb. içermektedir.

Yapılan anketlerin analizinde SPSS Programı kullanılarak frekanslar, karşılaştırmalı tablolar; anlamlılık ilişkilerini görebilmek için Ki-Kare (Chi- Square) testi uygulanmıştır. Veri analizinde kullanılan ki-kare tekniği ile değişkenler arasındaki çapraz tablolama üzerinden anlamlılık değerleri ortaya konmuştur. Ki-Kare testi kullanılmasının nedeni, verilerin normal dağılım göstermemesidir. Veriler üzerinde yapılan normallik testlerinde (Shapiro-Wilk ve Kolmogorov-Smirnov testlerinde) anlamlı sonuçlar çıkmaktadır ($p=,000<,0500$). Bu anlamlılık, istatistiksel olarak verilerin non-parametrik olduğunun göstergesidir.

Anket bulgularından elde edilen cinsiyet, yaş, eğitim gibi değişkenler arasındaki anlamlılık ilişkileri değerlendirilirken % 95 güvenirlik puanı uygulanmıştır. Normallik testine ait sütun grafiklerinde (histogram) verilerin normal dağılmadığı ortaya çıkmıştır. Anketlerdeki soru yapısı bazı istatistik tekniklerinin kullanılmasını sağlayamamıştır. Örneklem grubunun eğitim ve yaş değişkenlerine ilişkin elde edilen bulguları; hücrelerde beklenen sıklığın elde edilememesi nedeniyle her ifadeden elde edilen sonuçlar anlamlılık testine tabi tutulamadığından, bu durumdaki analizler ilgili tablolarda verilmiştir.

Çalışmada kullanılan 50 anket sorusunun Cronbach alfa katsayısı “,739” olarak bulunmuş ve güvenirlik testini geçmiştir. Güvenirlik analizi uygulamasında kişisel bilgilerin dışında tutum ölçen “*Bulgarca'yı tercih etme nedeniniz nedir; Türkçeyi tercih etme nedeniniz nedir; Türkiye'ye ziyaretinizin ana sebebi neydi; Ne tür işkence ve baskı gördünüz*” şeklindeki dört sorunun silinmesi durumunda Cronbach alfa katsayısı artacağından, bunlar analiz dışı bırakılmıştır. Ancak katılımcıların bu konudaki eğilimlerinin neler olduğunu görmek adına soru formundan çıkarılmamıştır.

Çalışmada etik kurallara riayet edilmiş, tarafsızlığa ve objektifliğe azami özen gösterilmiştir. Bu çalışmada elde edilen bilgiler ve veriler ihtiyaç halinde (savaş, çatışma, kriz, göç, bilgi bankası, vb.) kullanılmak üzere ilgililerin dikkatine sunulmuştur.

Bulgaristan'daki Türk azınlık, nüfus itibariyle Avrupa'daki en büyük etnik azınlıklardan biridir. Onlar için Bulgaristan geçici bir 'mekân' değil; farklı etnik, dini ve kültürel gruplarla beraber yüzyıllardır yaşadıkları evleri, yurtları olmuştur. 14. yüzyıldan bugüne kadar Bulgaristan'da Türk ve Müslümanlar var olmuşlardır. 1878 yılında Bulgaristan nüfusunun yarısından fazlası Müslümandı. Günümüzde Bulgaristan'daki Türk azınlığın genel nüfusa oranı % 8.8, Müslüman nüfusun genel nüfusa oranı ise % 12.2'dir.

Osmanlı uzun süre yönettiği Balkanlara ve Orta Doğu'ya genel anlamda huzur getirmiş ve barışı sağlamıştır (Osmanlı Barışı/Pax Ottomana). Osmanlı'nın bu bölgeden çekilmesinden günümüze kadar geçen sürede bölgeye huzurun ve barışın gelmediği görülmüştür. Bilgin (2016, s.34) bunun nedenlerini şöyle özetler: 17'nci asırda başlatılan misyonerlik faaliyetleri ve sonrasında da oryantalizm ve milliyetçilik akımları neticesinde ortaya çıkan yıkıcı ve bölücü hareketlerin etkisiyle sarsılmaya başlamıştır. 19'uncu asrın ikinci yarısından itibaren Avrupalı güçler bütün şiddetiyle Ortadoğu, Balkanlar ve Afrika'da emperyalist işgal politikaları sebebiyle patlak veren I. Dünya Harbi neticesinde bölgede mevcut olan sosyo-kültürel ve siyasi ahenk ve düzeni sona erdirmişlerdir.

Roma dönemindeki sükûnet de (Roma Barışı / Pax Romana) dikkate alındığında, Balkanlarda bir çatı idareye ihtiyaç duyulduğu; kendi başlarına kaldıklarında çatışma ve savaşımlardan kurtulamadıkları görülmüştür. Balkan Savaşları ve Yugoslavya'nın dağılma sürecinde yaşanan çatışmalar bu ihtiyacı bir kez daha ortaya koymuştur. Bölge ülkelerinin tümünün bir çatı idare olan AB'ye üye olması halinde, Balkanlara görece kalıcı bir barışın gelmesi mümkün olabilir.

Larrabee gibi kimi araştırmacılar, Balkanlardaki istikrarsızlığın ve çatışmanın temel kaynağını, bölgedeki etnik ve din temelli ulusçuluğun yükselmesine bağlamaktadır (Larrabee:1992, s. 36). Müslümanlar başta olmak üzere Balkanlardaki bazı ulusal kimlikler, dini kimlik üzerine şekillenmiştir. Bosna'daki Boşnaklar, Bulgaristan'daki Pomaklarda olduğu gibi. Zira Müslüman Pomaklarda dine (İslam) daha fazla vurgu yapıldığı araştırmamız sırasında görülmüştür. Bulgarların her fırsatta Müslüman Pomakları Bulgar olarak görmeleri, asimilasyona tabi tutarak, 'Bulgarlaştırma / Hristiyanlaştırma' çabasına girmeleri Pomakları, etnisiteden ziyade din referanslı bir kimlik tanımlamasına konuşlandırmıştır.

Bulgaristan'daki etnik Türklerin ulusal kimlik tanımlaması Larabee'nin vurguladığı din referanslı ulusçulukla tanımlanamaz. Zira etnik Türklerde etnisite, dil, tarih ve kültür bilinci yüksektir. Uzun süre komünist rejimin altında yaşamak zorunda kalmaları, onları daha ziyade dil ve etnik bilinç etrafında kenetlenmeye itmiştir. Bu nedendir ki Komünist dönemde getirilen Türkçe konuşma yasağı ve adlarının değiştirilmesi bardağı taşıran son damla olmuştur.

Türk azınlıktaki etnik bilincin yüksekliği, kavramsal olarak Geertz, van den Berghe, Smith, Hutchinson, Connor, Craig gibi düşünürlerin üzerinde durduğu 'ilkselci' (primordialsit) etnisite yaklaşımıyla örtüşmektedir. İlkselci yaklaşım kısaca ortak din, dil, ırk, kan bağı gibi özellikler bir grubun mensuplarını etnik bağlarla birbirine bağladığı; atalardan devralınan kültürel miras nedeniyle etnisitenin biyolojik değil, sosyolojik olarak anlamlı olduğunu vurgular. Ancak salt ilkselci yaklaşımla tanımlamanın yetersizliği nedeniyle, Yang'ın 'ekoller arası bakış' yaklaşımı ile tanımlamak mümkündür. Diğer taraftan Türk azınlığın siyasal katılımları, tüm Bulgar toplumuna hitap eden söylemleri, HÖH'ün kitle partisi olma hedefleri, birlikte barış içerisinde yaşama arzu ve gayretleri dikkate alındığında, Wirth'in tanımladığı "çoğulcu azınlık" tanımıyla örtüşmektedir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa etnik azınlıklar meselesini çözme hedeflemiştir. Yapılan antlaşmalar ve sözleşmeler etnik unsurların hakları konusunda özel maddeler içermiştir. Avrupa'nın Avrupa İnsan Hakları Bildirisi (1948), Kopenhag Kriterleri (1993) Maastricht Anlaşması (1992), Amsterdam Antlaşması (1997), Nice Antlaşması (2001), Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi (1995) ve Lizbon Anlaşması (2007) etnisitelerin farklılıklarının, haklarının ve kültürlerinin korunması hedeflenmiştir. Bu çalışmalar, Bulgaristan'ın AB üyelik sürecinin de etkisiyle, Bulgaristan'da yaşayan azınlıkları olumlu etkilemiştir.

Bulgar idaresi, Gordon'un (1964) eritme potası (melting pot) modelinde savunulan 'göçmenlerin (azınlıklar) kültürel farklılıkları eritilirse çatışmaların önleneyeceği' tezini benimseyerek, ülkedeki Türk/Müslüman azınlığı eritmeye, asimile etmeye çalışmıştır. Eritme potası yaklaşımı Türk/Müslüman azınlık için uygun bir yaklaşım değildir, zira bu azınlık Bulgaristan'da göçmen değil, asli unsurdur. Bulgaristan'da köklü bir geçmişe, dile, kültüre ve tarihe sahiptirler; üstelik 500 yıl bu ülkenin hâkim yönetici sınıfı olmuşlardır.

Uyguladığımız anket verilerindeki dini referanslara bakıldığında; Tablo 51’de “*Kendinizi nasıl tanımlarsınız?*” sorusuna verilen cevaplarda, katılımcıların % 52.5 “*Müslüman Türk*” olarak tanımlamıştır. Türk ve Müslüman azınlığın İslam dinine ait ritüellerin/ibadetlerin yasaklanması (*camide namazın yasaklanmasını “önemli” ve “çok önemli” olarak tepki verenlerin oranı % 96.5; Tablo 139*) ile bu ritüelleri yerine getirme konusunda (*vakit namazı kılmama oranı % 79; Tablo 186*) yüksek seviyede ters ilgileşim (korelasyon) bulunmaktadır. Komünist dönemden önce namaz kılan Türklerin oranı 1946’da % 100 iken, komünist dönem altındaki 1973 yılında bu oranın % 9.1’e düşmesi (Eminov, 1997, s. 57) komünist ideolojinin Türklerin dini ritüelleri yerine getirme alışkanlıklarını azalttığı görülüyor. Bu durum Karluk’un “kültürel kopukluk” kavramı ile izah edilebilir. Karluk, kültürel kopukluğu “farklı kültürler arasında etkileşim yaşanıldığında, özellikle eşitsiz etkileşim gerçekleşmeye başladığında ortaya çıkacak olan sosyolojik bir olgu” olarak tarif etmektedir (Karluk, 2017, s. 182). Bu tarifile Türk azınlığın dini davranışı etnik kimlik, dil ve tarih şuurunun kuvvetli olduğu; dini ritüelleri düzenli olarak yerine getirme oranı düşükken, din referanslı kültürel değerler konusunda yüksek hassasiyet gösterilmektedir. Bu farklılığın oluşmasında, uzun süre Komünist rejimin baskısı altında yaşamının etkisinin bulunduğu görülür.

Türk azınlık başlangıçta klasik cemaat tanımı kapsamında ele alınabilmekteydi. Çünkü tarihi ve dini bağları güçlü, etnik temellere dayanan milli bilinci yüksek bir gruptu. Bu anlamda Yelken’in klasik cemaat tanımına uymaktadırlar. Yelken’e göre klasik anlamda cemaat, “aynı toprağı paylaşan, ortak bir biz duygusuna sahip, yüz yüze ilişki kuran, kan bağı ve akrabalığı önemseyen, dostluk, dayanışma ve fedakârlık, aynı dine, mezhebe, inaniş, aynı etnik kökene bağlı olmayı” önceleyen bir kavramdır (Yelken, 1999, s. 102). Türk azınlık Jivkov sonrası ve özellikle Bulgaristan’ın AB’ye üye olması akabinde yine Yelken’in deyimiyle “post modern bir cemaat” (1999, s. 17) haline evrilmeye başlamıştır. Artık Bulgar partilerinde siyaset yapan Türkler ve Türk partilerinde siyaset yapan Bulgarlar artmaya başlamış; Türk gençler Bulgaristan’da askerlik yapmayı, Bulgar’la evlenmeyi, Bulgar okuluna gitmeyi talep etmeyi normalleştirmişlerdir. Jivkov dönemi baskıları geçince etnik ve dini temelli baskın düşünceler yerini evrensel değerlere terk etmeye başlamıştır. Türk azınlık ise klasik cemaat tipi anlayışından post modern cemaat anlayışına uygun örgütlenmeyi kabullenmeye başlamıştır.

Türk azınlık Bulgaristan'ın AB'ye girmesinden sonra AB değerlerinden etkilenmeye ve yönünü Batıya çevirmeye başlamıştır. Bunun en önemli örneğini Türkçe seçmeli ders veya Türkçe eğitim talebindeki düşüşte görebilmekteyiz. Türk azınlık yabancı dil olarak Batı dillerini öğrenmeye yöneldiği gibi yönünü de alışlageldiği üzere sadece Türkiye'ye değil, alternatif olarak AB ülkelerine de çevirmiştir. Karluk'un ifadesiye "Etkileşmeyen ve değişmeyen bir kültürü tahayyül etmek imkânsızdır. Kùltürler arası iletişim veya etkileşim doğal olduğu kadar suni, eşit olduğu gibi eşitsiz, doğrudan olduğu gibi dolaylı olabiliyor. Güçlü kùltürler güçsüz kùltürleri etkiler, hatta eritebilir." Bu azınlık, AB'nin demokrasi, hoşgörü, hak ve özgürlük değerlerini HÖH faaliyetleri ile destekleyerek, Bulgaristan halkının yöndeki ihtiyaçlarına tercüman olmuştur. Bulgaristan'daki olumlu hava ile birlikte sisteme siyasal yollarla da dâhil olmayı bilmiştir. İstatistiklere göre, ülkede siyasal katılım oranı en yüksek topluluk Türklerdir. Türk azınlık diğer Balkan ülkelerindeki milliyetçi akımlara ve onların şiddete dönük eylemlerine prim vermemiştir. Tüm taleplerini siyasal araçlar yoluyla gidermeye çalışarak, diğer etnik azınlıklara rol model olmuştur.

Bulgaristan Türklerinin yaşadığı entegrasyon sürecinde küreselleşme olgusunun rolü bulunmaktadır. Küreselleşme rüzgârı doğu bloku ülkelerinin demokratikleşmesini sağlamıştır. Lechner'e (2002) göre, küreselleşme etnik ve sosyal kimliklere sadakat boyutunu ve belli bir coğrafyaya bağlılığı da değiştirdi. Bulgaristan Türklerinin AB değerlerine kayması ve diğer AB ülkelerine göç etmesi, onların dilini öğrenme gayreti, oralarda iş arama mücadelesi küreselleşmenin Türk azınlıkta oluşturduğu değişimi göstermektedir.

Türk azınlık dünya ile bütünleşme ve dünyanın yeni değerleri ile yaşama arzunu ortaya koymaktadır. Nitekim bu husus Küçükcan ve Güngör gibi bazı araştırmacılar tarafından da dile getirilmektedir. Türklerin Avrupa değerlerine ve kültürüne karşı düşmanca bir tavrının olmadığını; tersine kendi özgün kültürel değerlerini ve kimliklerini koruyarak Avrupa ailesinin kalıcı bir üyesi olmak istediklerini ve bu durumun Avrupa kozmopolit yapısıyla çelişmediğini belirtir. Avrupa medyasındaki klişeleştirmeler ve hâkim siyasal söylemler nedeniyle Avrupa'daki Türklerin bir takım sorunlarla karşı karşıya olduğunu, fakat Avrupa'da kamusal alanlarda sürekli değişimlerin de etkisiyle kimliklerini müzakere edebileceklerini vurgularlar (Küçükcan & Güngör, 2009, s.1).

Jivkov'un devrilip komünist rejimin sona ermesiyle Bulgaristan, içine kapalı devlet yapılanmasından çıkarak, uluslararası sisteme entegre olmaya başladı. Bulgaristan halkı ve yönetimi Yugoslavya'da yaşanan çatışmaları iyi anladı ve gerekli dersleri çıkardı. İlk olarak azınlıklara birçok hakları verildi. Bunlardan anahtar statüde olanı siyasal haklardı. Böylece ülkede yaşayan azınlıklar siyasal kanalları kullanarak, Bulgaristan'ı AB değerlerini kabule ve AB ile entegrasyona itti. Her ne kadar Bulgaristan içerisinde bu sürece karşı çıkanlar, azınlıkların siyaset yapması ve başka haklara kavuşmasına razı olmayanlar bulunsada, devlet sistemi ve AB süreci baskısı bunlara fırsat vermedi. Örneğin, HÖH'ün kapatılması kampanyasına Anayasa Mahkemesinin destek vermeyerek, AB değerlerine uygun şekilde karar vermesi gibi. 1991-1992 yıllarında iktidarda bulunan Demokratik Güçler Birliği Partisi AB ile uyumlu bir politika izledi. 1997 yılına kadar iktidarda bulunan BSP dahi AB ve NATO ile uyumlu çalıştı. Bulgaristan 1993'de AB ile Ortaklık Anlaşması imzaladı ve söz konusu anlaşma 1 Şubat 1995 yürürlüğe girdi (Özlem, 2008, s. 361). Bu süreçte özellikle HÖH, AB'ye girilmesi konusunda yoğun bir çaba sarf etti. Ahmet Doğan 1998 yılında Bulgaristan'ın AB'ye gireceğinden emindi (Sadat, V. Kişisel iletişim, 04 Kasım 1998). Bu süreç Bulgaristan'ı azınlıklarıyla uzlaşma yolu aramaya ve entegrasyon sürecine itmiştir.

Balkanlarda 1990'lı yıllarda etnik ve kültürel ve inanç temelli milliyetçi söylemlerin böldüğü ülkeler, Bulgaristan için önemli bir tecrübe olmuştur. Bu nedenle yönünü dışarda AB'ye, içeride ise asimilasyondan entegrasyona çevirmiştir. Bulgaristan'daki Türklerin en önemli siyasal, kültürel ve sosyal örgütü olan HÖH'ün çalışmaları da asimilasyon politikalarını başarısızlığa itmiştir. Türk azınlığın siyasal katılım potansiyeli sayesinde güçlü bir statü kazanan HÖH, Bulgaristan'daki karar alıcıları etkileyebilecek güce ulaşmıştır. Bu güç sayesinde uluslararası platformlarda Türklere yapılanları rahatlıkla anlatabilmiş ve destek toplamıştır. HÖH'ün Türk azınlığa karşı yapılanları uluslararası camiayla paylaşması, bu dönemde Bulgaristan'ın uluslararası arenada yalnızlaşmasına yol açmıştır. HÖH ve Türk azınlığın siyasal katılım gücü, Bulgaristan'ın etnik ayrımcılık ve asimilasyon politikalarının ivmesini azaltmıştır.

Bulgaristan'daki Türk azınlığın siyasal katılım modelini Milbrath ve Goel'in "gladyatör" siyasal tavır ile açıklamak mümkündür. Zira Türk azınlık sadece oy vermekle kalmamış; protesto yürüyüşleri, grevler, parti toplantılarına katılım, Türkiye'den otobüslerle Bulgaristan'a seçmen taşıma, BAL-GÖÇ gibi STK'ların da aracılığı ile aktif

ve sürekli bir siyasal faaliyet içinde olmaları, ‘gladyatör’ siyasal katılım tavrı ile örtüşmektedir. Siyasal katılım, etnik siyaset, siyaset üzerinden sesini duyurarak varlığını kabul ettirme; siyasal katılım marifetiyle asimilasyon sürecinden entegrasyon aşamasına geçme başarılı bir siyasal katılım modelinin meyveleridir. Her ne kadar Bulgar Etnik Modeli (BEM) olarak tanıtılsa da bu aynı zamanda ‘HÖH Modeli’dir. HÖH lideri Ahmet Doğan’da bu modeli başarılı bir şekilde uygulayan siyasetçidir. Türk azınlığın önyak olup uyguladığı bu model, diğer azınlıklar için de örnek teşkil etmiş; bu çalışmada olduğu üzere birçok akademik çalışmalara konu olmuştur.

Diğer taraftan, Türk azınlığın siyasal katılımı, bilinen siyasal katılım çalışmalarından belli noktalarda farklılık arz eder. Örneğin, literatürde gençlerin ve eğitim düzeyi yüksek olanların siyasal katılım oranlarının ve bilinç düzeylerinin daha yüksek olduğuna dair çalışmalar bulunurken, araştırmamızda bu durumun tersi veriler ortaya çıkmıştır. Zira yaşlıların ve ilköğretim mezunlarının HÖH’ü destekleme düzeyi genç ve eğitimlilere göre daha yüksektir. Bu da gösteriyor ki, her siyasal katılım ait olduğu siyasal, sosyal, tarihi ve ekonomik koşullara göre şekillenmektedir. Siyasal katılım ile ilgili çalışmalarda eğitim düzeyi ile siyasal katılım arasında pozitif bir korelasyon olduğu varsayılsa da, Bulgaristan özelinde belirleyici olan geçmişin acılarını yaşama düzeyi ve acı tecrübeleri, seçmen profilinde değişkenliğe yol açabilmiştir.

Araştırmanın kapsadığı dönem ilişkin, Türk azınlığın siyasal tercihlerini yüksek oranda HÖH’ten yana kullandıkları ve HÖH’ü, sorunlarını çözen başarılı bir siyasi araç olarak gördükleri tespit dilmiştir. Siyaset bilimi alan yazınında siyasal katılımın legal ve illegal eylemleri içerdiği belirtilmektedir. Siyasal katılım faaliyetlerine bakıldığında ‘çoğulcu’ bir azınlık profili çizildiği, legal sınırların dışına çıkılmadığı, şiddete başvurulmadığı, yapıcı bir tutum içinde olunduğu görülmüştür. Bulgaristan’daki ATAKA gibi bazı ırkçı partilerin, Türk/Müslüman azınlığı karşı illegal eylem ve saldırıları karşısında da itidalli davranılmıştır. Balkanlardaki etnik ve dini çatışmalara Türk azınlık soğuk durmuş, barışçıl bir tutum sergilemiş ve çözüm odaklı bir siyaset izlemiştir. Akliselim Bulgar idarecileri, ‘Bulgaristan neden bir Yugoslavya olmadı?’ sorusunun cevabını ararken; öncelikle ülkedeki Türk/Müslüman azınlığın tutumuna ve Türkiye gibi güçlü bir devletin, barışçıl yapıcı politikalarına kafa yormalıdır.

Bulgaristan’da Türklerin, siyasal katılım sayesinde Bulgar toplumuyla uyumu kolaylaşmakta; hâkim etnisite olan çoğunluk Bulgarlar ile uzlaşma yolları artmaktadır.

Zira bir Türk, Bulgar partisine oy verebilmekte, oradan aday olabilmekte ve yine etnik Bulgarlar da HÖH'ten aday olmakta ve HÖH'e oy verebilmektedir. Bu haliyle siyasal katılım hem hak aramanın, hem de uzlaşmanın bir anahtarı olmaktadır.

HÖH ile siyasi alanda örgütlenmeyi başaran Türk azınlık, Bulgaristan siyasetinde önemli hale gelmiş, yapıcı ve kritik roller üstlenmiştir. HÖH'ün rüştünü ispatlayarak, Bulgar siyasi hayatında köklü bir yer edinmesi, hükûmetlerde söz sahibi olması, Türk azınlığı derleyip toparlayarak gerektiğinde onları mobilize etmesi, Avrupa ve dış dünya tarafından muhatap alınması, Bulgaristan'ın AB üyelik süreci ve Batı ile entegrasyonunda önemli rol ve inisiyatifler üstlenmesi HÖH'ün ve Türk azınlığın siyasal katılımdaki başarılarının yansımalarıdır. Avrupa Komisyonu ilerleme raporlarında HÖH'ün başarılarından sıklıkla bahsedilmektedir (Avrupa Komisyonu, 1999, 2002, 2003). HÖH'ü ve HÖH'ün siyasi mücadelesini destekleyen Türk azınlık, diğer ülkelerde benzer azınlıklar için de örnek oluşturmuş; azınlıkların siyasal örgütlenme marifetiyle ana akım siyasette nasıl rol alacağını ve nasıl var olacağını göstermiştir.

Türk azınlıkta göç olgusu derin bir geçmişe sahiptir. En çok da 'zorunlu göç' ve 'anlaşmalı göç' kategorileri bunların göç mitolojisini tanımlar. Bulgaristan'ın AB üyelik süreci 2000 yılında netleşince, Türkiye'ye göç efsanesi ivmesini kaybetmiş ve bu kez de rotasını AB ülkelerine çevirmiştir. AB ülkelerine olan göç beraberinde bir 'hibrit' kimliğe ve çokkültürlülüğe getirecektir. Göç olgusu sadece azınlığın değil, Bulgaristan'ın genel bir sorunudur. Ülke yetişmiş işgücü kaybı ve 'beyin göçü' nedeniyle mustarıptır. Hatta bu durum ciddi nüfus kaybına yol açmakta ve ülkede 'demografik kriz' oluşturmaktadır.

Etnik ilişkiler açısından Türk azınlığın Bulgaristan'daki diğer etnik ve dini gruplarla iyi ilişki içerisinde olduğu verilerden ve gözlemlerden anlaşılmıştır. Ancak azınlık grupları kendi aralarındaki ilişkileri geliştirmeli ve dayanışma içinde olmalıdırlar.

Bulgaristan'daki Türk ve Müslüman azınlık iş bulma, istihdam, mal-mülk edinmede zorlanmakta; düşük eğitim seviyesi, ayrımcılık, önyargı, islamofobi gibi nedenlerden dolayı mağduriyet yaşamaktadırlar. Fakat HÖH gibi kitle partisi olma yolunda bir siyasal harekete; Kırcalıhaber gibi basın/yayın kuruluşlarına, BAL-GÖÇ gibi STK desteğine ve de Türkiye gibi arkasında güçlü bir ülkeye sahip olarak var olmaya, sesini duyurmaya devam edeceklerdir.

ÖNERİLER

Bu çalışma çerçevesinde elde ettiğimiz veriler ve bulguların ışığında Bulgaristan'daki Türk/Müslüman azınlık için aşağıdaki öneriler getirilebilir:

1- Bulgaristan'daki Türk ve Müslüman azınlıklar başta olmak üzere diğer azınlıklarla ilgili etnisite, dil, din, kültür, siyaset, siyasal katılım gibi konularda akademik çalışmalar yapılmalı, alan çalışmasını kapsayan araştırmalar teşvik edilmeli; devlete ilaveten, üniversiteler, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, vakıflar, şirketler tarafından da bu çalışmalar desteklenmelidir.

2- Türkiye, Bulgaristan'da Türkçe eğitim veren kaliteli okulların açılmasına, Türkiyat Araştırma Merkezleri, Azınlık Araştırmalar Merkezleri vb. kurulmasına öneyak olmalıdır. Azınlık Araştırmalar Merkezleri kurulması hususu Türkiye için de elzem ve ivedi bir konudur. Zira bu kadar soydaş ve dindaşın azınlık olarak onlarca ülkede yaşarken, yani güçlü bir 'diaspora'ya sahipken, bu konuların araştırıldığı merkezlerden yoksun kalınması ciddi bir vizyon eksikliğidir.

3- Bulgaristan nüfusunun yaklaşık % 9'unu oluşturan Türk azınlık için bu ülke geçici bir mekân değil; onların yurtları, vatanları olmuştur. Balkanlardaki Osmanlı yadigârı Türk ve Müslüman ahaliye sahip çıkmak Türk devleti ve milleti için bir sorumluluktur. Ancak, Türkiye çok mecbur kalmadıkça, Türkiye dışında kalan Türk ve Müslüman ahalinin Türkiye'ye göç etmesini teşvik etmemeli, özendirmemeli ve engellemek için elinden geleni yapmalıdır. Bu konu iç siyasete malzeme yapılmamalı, oy kaygısı gibi kısa vadeli kazançlara heba edilmemelidir. Zira "Taş yerinde ağırdır" atasözünden hareketle bu ahali bulundukları coğrafyada, yani topraklarında tutulmalıdır. Örneğin 1989 göçü önlenmiş olsaydı Bulgaristan'daki Türk nüfusun oranı, hızlı nüfus atışının da etkisiyle % 15 olması muhtemeldi. Nüfusun % 15'ini arkasına alan HÖH, Bulgaristan siyasetindeki partilerin çokluğu ve dağınıklığı da dikkate alındığında, Ana Muhalefet Partisi olabilirdi. Tabi ki Türk/Müslüman azınlığın önce kendi içinde bölünmemesi; "bir, iri ve diri" kalmaları koşuluyla. Ahmet Doğan'ın şu tespitleri ve sitemi manidardır: "İlçe ve köylerde Partiye teşkilat başkanı, delege, meclis üyesi bulmakta zorlanıyoruz. Çünkü eğitimli, bilinçli ve cevval insanlarımızın çoğu ya Türkiye'ye göç etti, ya da malını mülkünü ucuza satıp bir an önce göç etmek için pasaport cebinde bekliyorlar. Türkiye 1989'da kapıları açmakla Bulgaristan'daki Türkleri eritmiş, Bulgaristan'ı adeta boşaltmıştır" (Sadal, V. Kişisel görüşme, 4 Kasım 1998).

4- Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri Bulgaristan'daki Türk azınlığı Türkiye'nin iç siyasetine alet etmemeli; Bulgaristan iç siyasetindeki dengeleri gözetmeli ve Türk azınlığa mensup siyasetçilerin kendi aralarındaki siyasi rekabetine saygı duymalı; taraf değil, arabulucu olmalıdır. Onların birliğine ve dirliğine azami özen göstermelidir. Türk azınlık Türkiye'nin iç ve dış politikalarına doğrudan taraf olmamalıdır. Zira 2015 yılında Türkiye'nin Rus uçağını düşürmesiyle baş gösteren uçak düşürme krizinde, Bulgaristan'daki Türklerin kurduğu bir diğer parti olan DOST Partisi lideri Lütfi Mestan, Bulgar parlamentosunda yaptığı bir konuşmada Rusya'yı kınamış ve Türkiye'yi destekleyen açıklamalarda bulunmuştu. Bu konuşmaya Bulgar devleti, siyasetçileri ve halkı ciddi tepki göstermiş; Türk azınlık bu konuda kendi aralarında da ayrılığa düşmüştür. Zira Bulgaristan ile Rusya arasında dini, kültürel, tarihi, siyasi ve ekonomik derin bağlar bulunmaktadır. Hâlbuki kısa süre içinde Türkiye ve Rusya aralarındaki bu krizi çözüp, ilişkilerini geliştirmiş, fakat bu konuşma Türk azınlığın başını çok ağrıtmıştır.

5- Bulgaristan'daki Türk/Müslüman azınlık kendi araların (Türk, Pomak, Roman, vs.) ilişkileri geliştirmeli, önyargılardan arındırmalı; siyasal katılım konusunda bilinçlenip, oylarını bölmemelidirler. İlişkilerini geliştirmek için azınlık liderleri, kanaat önderleri bir araya gelip, çalışmalar yapmalı ve sosyo-kültürel etkinlikler düzenlemelidir. ATAKA gibi parti ve siyasetçilerinin provokasyonlarına karşı uyanık olunmalıdır.

6- Zorunlu nedenlerle Türkiye'ye göç etmek durumunda kalan bu yadigâr nesle sahip çıkmak Türkiye ve Türk halkının boynunun borcudur. Bu borcu Mustafa Kemal Atatürk "*Muhacirler, kaybedilmiş toprakların aziz hatıralarıdır.*" özdeyişi ile ifade etmiştir. Bulgaristan'daki Türkler için zaman zaman, sehven de olsa kullanılan ve bazı araştırmalarda yer verilen "*Bulgar Türkleri*" nitelemesi yapılarak Bulgar tezlerine prim verilmemelidir. Zira "*Bulgar Türkleri*" tanımlaması, "*Bulgar olan Türkler*" tezini doğrulamaya çalışmaktır.

7- HÖH, Türk azınlık için bir güven unsurudur ve Türk seçmenlerin oy eğiliminde ilk sırayı almaktadır. HÖH'ün de siyasi başarıları sayesinde çoğulcu ve çokkültürcü bir entegrasyon modeli benimsenmiş; asimilasyondan entegrasyona yelken açmıştır. Dolayısıyla Bulgaristan, Türkiye, AB ve uluslararası camia Türk azınlığın bu barışçıl siyasal katılımı desteklenmeli, teşvik edilmeli ve önleri açılmalıdır.

8- Komünizmin çöküşüyle Yugoslavya'da yaşanan etnik ve dini çatışmaların bir benzeri Bulgaristan'da yaşanmamıştır. Bunda Türk/Müslüman azınlığın barışçıl tavrı;

HÖH modeli ve BEM Modeli, Türkiye'nin yapıcı ve uzlaştırıcı politikaları ile uluslararası kamuoyunun baskısı etkili olmuştur. Dolayısıyla Bulgaristan'da uygulanan bu HÖH ve BEM Modeli örnek alınarak, diğer ülkelere, Türk/İslam diasporasına teşmil edilmelidir.

9- Entegrasyon sürecine geçilmesinde Bulgaristan devleti ve halkının da katkıları büyüktür. Zira komünizm dönemindeki içine kapalı devlet yapılanmasından çıkarak, uluslararası sisteme entegre olmayı başarmış ve NATO ve AB'ye tam üye olmuştur. Yugoslavya'da Sırp'ların uyguladığı tavrı benimsememiş; buradan gerekli dersleri çıkararak, ülkesini barış cephesinde tutabilmiştir. Bulgaristan'ın bu tavrı Türkiye ve uluslararası kamuoyu tarafından desteklenmeli ve özendirilmelidir.

10- Bulgaristan ile ekonomik ve siyasi alanlarda yaşanacak olumlu gelişmeler ve iyi ilişkiler, doğrudan Türk/Müslüman azınlığa yansıdığından, bu ülke ile ilişkiler geliştirilmelidir. Buradaki Türk müteşebbisler desteklenmeli, vergi ve gümrük alanlarında teşvikler sağlanmalıdır. Türkiye'nin AB'ye açılmasında AB üyesi olan Bulgaristan değerlendirilmeli; bu ülkeye yapılacak yatırımlar aracılığı ile AB pazarına daha rahat girmenin yolları aranmalı ve bu konuda Türk azınlık değerlendirilmelidir. Uluslararası kuruluşlar nezdinde Türk/Müslüman azınlık gündemde tutulmalı; uluslararası tanınırlık ve farkındalık sağlanmalıdır. Avrupa Birliği parlamentosunda, AB kuruluşlarında daha fazla sayıda ve aktif olarak temsil edilmelerine yardımcı olunmalıdır.

11- Türk ve Müslüman azınlık Bulgaristan ile Türkiye arasında çekişme/çatışma unsuru değil, barış elçileri olarak görülmeli ve Ahmet Doğan'ın deyişiyle 'iki ülke arasında köprü vazifesi görmesinin' önü açılmalıdır.

12- Türkiye'de yaşayan Bulgaristan göçmenlerinin Bulgaristan seçimlerinde oy kullanmaları için gerekli altyapı oluşturulmalı, katılımları teşvik edilip, keyfi engellemelerin önüne geçilmelidir.

13- Türkçe eğitim ve seçmeli Türkçe derslerine katılımdaki düşüşler, AB ülkelerine yönelen göç rotası, eritme potası (melting pot) riski Türk azınlığın etnik, dini ve kültürel kimliklerinin muhafazasını zorlaştıracığından, bunu önlemeye yönelik tedbirler alınmalıdır.

14- Bulgaristan'daki Türk ve Müslüman azınlık iş bulma, istihdam, mal-mülk edinmede zorlanmakta; düşük eğitim seviyesi, ayrımcılık, önyargı, islamofobi gibi nedenlerden dolayı hala mağduriyet yaşamaktadırlar. Türkiye ve Türk toplumu bu

konularda destek sağlamalıdır. Özellikle Türk medyası duyarlı olmalı; bunların etnik, dini ve kültürel kimliklerinin geliştirilmesine yönelik yayınlar yapmalıdır.

15- Bulgaristan'daki Türk azınlığa geri dönmeleri şartıyla YÖK'ten daha fazla öğrenci kontenjanı sağlanmalıdır. Türkiye'de eğitim alan öğrencilerin diploma denkliğinin tanınması, Bulgaristan'a döndüklerinde istihdam sorunu yaşamamaları için girişimlerde bulunulmalı, Bulgar idarecilerin keyfi uygulamalarının takipçisi olunmalıdır. Yaptığımız mülakatta Bulgaristan Baş Müftüsü Mustafa Aliş Hacı'nın da belirttiği üzere Türkiye Kur'an Kurslarında, İmam Hatip Okullarında okutulmak üzere kitaplar göndermektedir. Bunların yeterli sayıda, düzenli ve sürekli hale getirilmelidir. Bulgaristan'da İslam Enstitülerinin sayısı artırılmalı, Türkiye'deki İlahiyat Fakülteleri ile yakın işbirliği tesis edilmeli ve bu doğrultuda yapılandırılmalıdır. Türkiye'den Diyanet İşleri Başkanlığı kanalıyla din adamları gönderilmelidir. Zira Bulgaristan'daki İslam anlayışı ve yaşayışının İran Şiiliği ve/veya bazı Arap ülkelerindeki selefiyeci / vahhabi grupların etkisine girmesi önlenmelidir.

16- Türkiye, Türk Dünyası ve İslam dünyası ile bağlarının kopmaması, tersine güçlenmesi için çalışmalar yapılmalıdır. Bu çerçevede Türkiye de yürütülen eğitim ve kültürel değişim Programlarına katılımları teşvik edilmeli ve bu Programlar hakkında farkındalık oluşturulmalıdır. Örneğin, Cumhurbaşkanlığı Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), Dışişleri Bakanlığı Türkiye Ulusal Ajansı (UA), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB), YÖK Mevlana Değişim Programı gibi programlardan Bulgaristan'daki Türk/Müslüman azınlığın yararlanması sağlanmalıdır.

KAYNAKLAR

- Acar, Z. (2015). Meslek Yüksekokullarında Verilen İletişim Dersinin Öğrenciler Üzerindeki Etkisi: Turgutlu Meslek Yüksekokulu Örneği, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*. Ağustos, Cilt:4 Sayı:3, 64-70.
- Acaroğlu, M. T. (1988). *Bulgaristan'da Yer Adları Kılavuzu*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.
- Ağanoğlu, H. Y. (2001). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi Göç*. İstanbul: Kum Saati Tarih Dizisi.
- _____, (24.04.2017). *Balkanlar'daki Osmanlı Eserleri*. Erişim Tarihi: 24.04.2017; Erişim Adresi (Url): Balkan İncileri: http://www.balkanincileri.gen.tr/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=36&Itemid=57
- Ahmetbeyoğlu, A. (2002). Türkistan'dan (Orta Asya) Doğu Avrupa'ya Yapılan Türk Göçleri. (Editörler: H. C. Güzel, K. Çiçek, & S. Koca) 2, s. 522-529.
- Akbulut, O. (2006). *Uluslararası Hukukta Azınlık Haklarının Gelişimi ve Ortaya Çıkardığı Hukuki Sorunlar (Doktora Tezi)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akıllıoğlu , T. (1989). Bulgaristan'ın Türk Azınlığa Karşı Giriştiği Uygulamaların Uluslararası İnsan Hakları Bakımından İncelenmesi. *Ankara Üniversitesi S.B.F. Dergisi*, 44(3), 139-153.
- Akın, H. E. (2015). Etnik Partiden Ulusal Partiye Bulgaristan'da Hak ve Özgürlükler Hareketi. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aktay, Y. (2015). *Sosyoloji Temrinleri: I Küreselleşme Çokkültürlülük Sahicilik*, Tezkire Yayınları, Ankara.
- Alev, M. (09.03.2018). *Ne Acayip İşbirliği*. Erişim Tarihi: 09.03.2018; Erişim Adresi (Url): BAL-GÖÇ (Balkan Göçmenleri Kültür ve Dayanışma Derneği): <http://www.balgoc.org.tr/dergi/sayi-55/osmanli.html> adresinden alındı
- Almond, G.A. & Verba, S. (1965) *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton University Press , New Jersey.

- Alp, İ. (1990). *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878- 1989)*. Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları.
- _____, (2008). *Pomak Türkleri (Kumanlar-Kıpçaklar)*. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Althusser, L. (1994). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* (4 b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. & Yıldırım, E. (2005). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Sakarya: Sakarya Kitabevi.
- Álvarez-Rivera, M. (25.10.2014). *Elections to the Bulgarian National Assembly*, Part I. Erişim Tarihi: 05.01.2017; Erişim adresi: <http://www.electionresources.org/bg/>
- Alverson, H. S. (1979). The Roots of Time: A Comment on Utilitarian and Primordial Sentiment in Ethnic Identification. R. L. Hall (Ed.) içinde, *Ethnic Autonomy-Comparative Dynamics*. New York: Pergamon. 13-18
- Arman, M. N., & Mandacı , N. (2014). *Çağdaş Balkan Siyaseti: Devletler, Halklar, Parçalanma ve Bütünleşme*.. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Armaoğlu, F. (1997). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*. Ankara: T.T.K. Basımevi.
- Artuç, İ. (1988). *Balkan Savaşı*. İstanbul: Kastaş Yayıncılık.
- Atasoy, E. (2007). Postsosyalist Dönemde Bulgaristan’da Yaşanan Demografik Kriz ve Yansımaları. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(12), 1-24.
- _____, (2010a). Siyasi Coğrafya Işığında Bulgaristan Türklerinin 1989 Yılındaki Zorunlu Göçü. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi*(21), 1-17.
- _____, (2010b). *Beşeri ve Kültür Coğrafyası Işığında Bulgaristan*. Bursa: Marmara Kitap Merkezi Yayınları.
- _____, (2011). *Asimilasyon Kıskaçında Bulgaristan Türkleri*. Bursa: MKM Yayıncılık.
- Atasoy, E. & Ertürk, M. (2010, Temmuz). Etnocoğrafya Perspektifinden Bulgaristan Romanları. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 15(24), 87-116.
- Avrupa Komisyonu, (1999). *European Commission against Racism and Intolerance*. Erişim Tarihi: 11.12.2004; Erişim Adresi (Url): <http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/country-by-country/bulgaria/bgr-cbc-i-1998-046->

en.pdf#search=periodic%20report%20on%20bulgaria%27s%20progress%20towards%20accession,

_____ (2002). *Neighbourhood Enlargement*. Erişim Tarihi: 24.05.2018;

Erişim Adresi (url):
https://ec.europa.eu/neighbourhoodenlargement/sites/near/files/archives/pdf/key_documents/2002/bu_en.pdf.

_____ (2003). *Neighbourhood Enlargement*. Erişim Tarihi: 24.05.2018;

Erişim Adresi (url):
https://ec.europa.eu/neighbourhoodenlargement/sites/near/files/archives/pdf/key_documents/2003/rr_bg_final_en.pdf.

Aybar, C. (1935). *Bulgaristan Nüfusu*. 02 17, 2018 tarihinde <http://pomaknews.com>:
<http://pomaknews.com/wp-content/uploads/2012/02/bulgaristan-nufusu-1935.pdf> adresinden alındı

Aydın, M. (1990). XIX. Yüzyılda Bulgar Meselesi. *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi*, (s. 282). Ankara.

_____, (1996). *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığı'na*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

_____, (2005). *Balkanlar'da İsyan*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Aydın, S. (1998). *Kimlik Sorunu, Ulusallık ve Türk Kimliği*. Ankara: Öteki Yayınevi.

Bağçeci, Y. (2014). İngiltere Parlamento Tutanaklarında 1876 Bulgar İsyanı. *International Journal Of Social Science, Spring-* (24), 211-235.

Baki, A. ve Gökçek, T., (2012). Karma Yöntem Araştırmalarına Genel Bir Bakış, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Güz, C. 11, S: 42, 1-21.

Balcı, Ş., Tarhan, A. ve Bal, E., (2013). *Medya ve Siyasal Katılım* (1. Baskı). Sebat Ofset Matbaacılık, Konya.

Balkaya, İ. S. (2004, Mayıs-Haziran). Balkanlar'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Bulgar Münasebetlerinin Sosyal-Kültürel ve Ekonomik Boyutları (1913–1918). *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*(150), 25-38.

BAL-TÜRK. (12.05.2014). *BG Adalet Bakanlığı Strasburg'da Irkçılırları Savundu*. Erişim Tarihi: 05.06.2014; Erişim Adresi (Url). Balkan Türklerinin Sayfası: <http://www.balturk.org.tr/bg-adalet-bakanligi-strasburgda-irkcilari-savundu/> adresinden alındı

- Banton, M. (1983). *Racial and Ethnic Competition*. Cambridge: Cambridge University Pres.
- Barth, F. (2001). *Etnik Gruplar ve Sınırları: Kültürel Farklılığın Toplumsal Organizasyonu*. (Çevirenler: A. Kaya, & S. Gürkan) İstanbul: Bağlam.
- Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü - BYEGM. (1995). *Ayın Tarihi (13 Kasım 1995)*. Erişim Tarihi: 24.05.2018; Erişim Adresi (Url): Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü: <http://ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce/date/1995-11-14>
- _____, (1997). *Ayın Tarihi (29 Temmuz 1997)*. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü: Erişim Tarihi: 24.05.2018; Erişim Adresi (Url): <http://ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce/date/1997-07-29>
- _____, (01.04.2006). *Ayın Tarihi (Nisan 2006)*. Erişim Tarihi: 04.02.2008; Erişim Adresi (Url): Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü: <http://ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce/date/2006-04-01>
- _____, (07.01.2010). *Ayın Tarihi (Ocak 2010)*. Erişim Tarihi: 10.01.2010; Erişim Adresi (Url): Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü: <http://ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce/date/2010-01-07>
- _____, (11.01.2012). *Ayın Tarihi (Ocak 2012)*. Erişim Tarihi: 15.01.2012; Erişim Adresi (Url): Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü: <http://ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce/date/2012-01-15>
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), (27 Kasım 1861). Cemaziyelevvel 1278. A MKT.UM., Nr. 520/22, 24
- _____, (1Aralık 1893). Cemaziyelevvel 1311. HR. SFR. (04), Nr. 739 / 105 / 2, 22
- Becker, B.S. (1958). Problems of Inference and Proof in Participant Observation, *American Sociology Review*, 23(6), 652- 660
- Beycan.net. (01.05.2013). *Bulgaristan Türkleri gerçekten Türk mü? Balkan topraklarına nereden, ne zaman gelmişlerdir?* Erişim Tarihi: 07.05.2018 Erişim Adresi (Url): [www.Beycan.net: http://www.beycan.net/534/bulgaristan-turkleri-gercekten-turk-mu-balkan-topraklarina-nereden-ne-zaman-gelmislerdir.html](http://www.beycan.net/534/bulgaristan-turkleri-gercekten-turk-mu-balkan-topraklarina-nereden-ne-zaman-gelmislerdir.html)
- Bıçaklı, H. A. (2015). *Türkiye Bulgaristan İlişkileri 1878-2008 (I b.)*. Ankara: İmge Yayınları.

- _____, (2016). *Türkiye – Bulgaristan İlişkileri (1878- 2008)*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Bilgin, N. (1994). *Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu*. İzmir: Ege Yayıncılık.
- _____, (1995). *Kollektif Kimlik*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Bilgin, M. S. (2016). İki Savaş Arası Dönemde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası. *Akademik Bakış*, Cilt: 9, Sayı: 18 (Yaz), 33-44
- Blaxter, L., Hughes, C. & Tight, M. (1996). *How to Research*. Buckingham: Open University Press.
- Bostancı, M. N. (1998, Mart-Nisan). Etnisite, Modernizm ve Milliyetçilik. *Türkiye Günlüğü*(50), 38-55.
- Buchanan, G.W. (1907) Bulgaria: Annual Report, London.
- Bulut, R. (2017, Kasım). Cumhuriyet Dönemi ve Öncesi Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler. *Ayrıntı - Göller Bölgesi Aylık Hakemli Ekonomi ve Kültür Dergisi*, 5(56), 59-65.
- Bulut, S. (2008). Balkan Savaşları'ndan Lozan'a Batı Trakya Meselesi ve Mustafa Kemal Atatürk'ün Politikası. *Gazi Türkiyat*(3), 83-96.
- Canniford, R. (2005), "Moving Shadows: Suggestions for Ethnography in Globalised Cultures", *Qualitative Market Research: An International Journal*. 8(2), 204-218. <https://doi.org/10.1108/13522750510592463>
- Chukov, V. (2018). *Bulgar Post-Totaliter Liberalizmin Türk Bayraktarları: Haklar ve Özgürlükler Hareketi*. Erişim Tarihi: 24.05.2018; Erişim Adresi (Url): Tarihtarih.com: <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=358503>
- Cohen, A. (1969). *Customand Politics in Urban Africa: a Study of Hausa Migrants in Youraba Towns*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Cornell, S. & Hartman, D. (1998). *Ethnicity and Race-Making Identities in a Changing World*. London: Pine Forge.
- Crampton, R. J. (1993). *A Short History of Modern Bulgaria, , England*. Cambridge: Cambridge University Press.
- _____, (2007). *Bulgaristan Tarihi*. (N. Ekici, Çev.) İstanbul: Jeopolitika Yay.
- Creed, W. G. (1990). *The Bases of Bulgaria's Ethnic Policies*. DePaul University: Erişim Tarihi: 05.05. 2001; Erişim Adresi (Url): http://www.depaul.edu/~rrotenbe/aeer/aeer9_2.html

- Cumhuriyet Gazetesi. (23.03.1968). "*Bulgaristan'la Göç Anlaşması İmzalandı.*" İstanbul: Cumhuriyet.
- _____, (09.10.1969). "*Göç Başladı.*" İstanbul: Cumhuriyet.
- _____, (01.12.1990). "*Komşuda Türkçe Eğitimi.*" İstanbul: Cumhuriyet.
- _____, (17.09.1991). "*Türk Çocukları Okula Gitmedi.*" İstanbul: Cumhuriyet.
- _____, (26.09.1991). "*Okulu Boykota Para Cezası.*" İstanbul: Cumhuriyet.
- _____, (17.11.1990). "*Türklere Ad Özgürlüğü.*" İstanbul: Cumhuriyet.
- _____, (24.11.1991). "*Sofya'da Türkçe Krizi Çözüldü.*" İstanbul: Cumhuriyet.
- Çağırkan, B. (2016). Göç, Hibrit Kimlik ve Aidiyet: Yeni Toplumlar, Yeni Kimlikler. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 5(8), 2613-2623.
- Çağlayan, S. (2006). Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(17), 67-91.
- Çelik, N. (2013). Max Weber'de Etnisite Kavramı. *Sosyoloji Dergisi*(29), 23-38.
- Çelikköknmez, Ö. (01.06.2018). *Bulgaristan'da Müslüman Türklere Todor Jivkov zulmü hortladı!* Erişim Tarihi: 01.06.2018; Erişim Adresi (Url): Kafkasam: <http://kafkassam.com/bulgaristanda-musluman-turklere-todor-jivkov-zulmu-hortladi.html>
- Çetin, T. (2009, Spring). Bulgaristan'dan Türkiye'ye son Türk Göçü'nün (1989) Sosyo - Ekonomik Etkileri. *Turkish Studies*, 4(3), 602-632.
- Çevikbaş, R. (2008). Yerel Yönetimlerde Siyasal Katılım, *Türk İdare Dergisi*, Sayı: 461, 71-95.
- Çolak, F. (2013, İlkbahar-Yaz). Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göç Hareketi (1950-1951). (Ü. Taşkın, & G. Kağnızı, Dü) *Tarih Okulu Dergisi*, 2013(14), 113-145.
- Çukurçayır, M. A., (2002). *Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi: Küreselleşme Sürecinde Yurttaş, Yönetim, Siyaset.* Çizgi Kitabevi, Konya.
- Çulha, İ. (2017). Bulgaristan Türkleri'nin Türkiye'ye Göç Süreci (1950-1951). *Tarih, Eğitim ve Kültür Dergisi*(1), 51-71.
- Dahl, R. A., (1963). *Modern Political Analysis*, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall, Inc.

- Dalkılıç, M. & Biçer, M. (2014). Etnik Barış Bağlamında Bulgaristan Türklerinin Bulgarlarla Sosyal İlişkileri. *Gazi Üniversitesi Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* (69), 119-152.
- Danailof, G. T. (1937). *Bulgaristan Nüfus İstatistiklerine Ait Tetkikler*. (İ. Darcan, Çev.) Ankara: Başvekalet Matbaası.
- Danışmend, İ. H. (1972). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (Cilt 4). İstanbul: Türkiye Yay.
- Daver, B. (1993). *Siyaset Bilimine Giriş*, Siyasal Kitabevi, 5. Baskı, Ankara.
- Dayıoğlu, A. (2005). *Toplama Kampından Meclis'e: Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- _____, (2012). 1989-2010 Döneminde Bulgaristan'la ve Müslüman-Türk Azınlıkla İlgili Gelişmeler. Editör: N. Ersoy Hacısalihoglu, & M. Hacısalihoglu içinde, 89 Göçü: *Bulgaristan'da 1984-1989 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç* (s. 283-341). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi BALKAR & BALMED.
- Demirtaş Coşkun , B., (2001). *Bulgaristan'la Yeni Dönem Soğuk Savaş Sonrası Ankara-Sofya İlişkileri*. Ankara: Asam Yayınları.
- _____, (2008, April). Turkey's Neighborhood. (Editör: M. Kibaroglu) *Foreign Policy Institute*, 19-47.
- _____, (2010). An Anatomy of Turkish-Bulgarian Relations (1990-2009): Opportunities, Challenges and Prospects. TASAM, & M. Türkeş (Editör) içinde, *Turkish-Bulgarian Relations: Past and Present* (s. 115-132). İstanbul.
- _____, *Turkish-Bulgarian Relations in The Post-Cold War Era: The Exemplary Relationship in The Balkans*, The Turkish Yearbook, Vol: 22, 25-60.
- Erişim Tarihi: 11.10.2017; Erişim Adresi (Url):<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/44/672/8556.pdf>
- Deutsch, K. W., (1988). *The Analysis of International Relations*, Prentice/Hall International Inc., 3rd Edition, New Jersey
- Downing, J. & Husband, C. (2005). *Representing 'Race', Racisms, Ethnicities and Media*. London: Sage Pub.
- Duman, M. Z. (2009). Küreselleşme, Kimlik ve Çokkültürlülük. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 93-112.

- Düşünce Mektebi. (07.04.2006). *Bulgaristan Türkleri neden bölündü?* Erişim Tarihi: 05.09.2006; Erişim Adresi (Url): Düşünce Mektebi: http://dusuncemektebi.com/bulgaristan-turkleri-neden-bolundu-_d117410.html
- Ecer, Y. (1995). *Türk Bulgar İlişkilerinin Dünü- Bugünü-Yarını*. İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Basımev.
- ECRE. (2002). *Position on the Integration of Refugees in Europe*. ECRE.
- Ekici, N. (2005). Bulgaristan’da Halkla ve Özgürlükler Hareketi ve 25 Haziran 2005 Seçimlerinin Derinlemesine Analizi, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Güz, Sayı: 7. s. 131-139.
- Ekici, S. & Tuncel, G. (2015). Göç ve İnsan. *Birey ve Toplum*, 5(9), 9-22.
- Ekinci, M. U., (2018). *Bulgaristan Siyasetini Anlama Kılavuzu*. SETA, İstanbul.
- Ekiz, D. (2003). *Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metodlarına Giriş*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Eminov, A. (1990). *Eminov.org*. Erişim Tarihi: 24.05.2015; Erişim Adresi (Url): Nationality Policy in the USSR and in Bulgaria: Some Observations: www.eminov.org/nationalpolicy/bulgaria/html
- _____, (1997). *Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria*. Hurst & Company, London: The Institute of Muslim Minority Affairs.
- _____, (2002). *The Turks of Bulgaria: 1945-1983*. Erişim Tarihi: 23.02.2017; Erişim Adresi (Url): Acedemia: https://www.academia.edu/3885323/The_Turks_of_Bulgaria_1945-1983
- Erdoğan, E. (2015). Siyasal Psikoloji Siyasal Katılım Hakkında Ne Öğretebilir? Gezi Protestoları’na Katılanlar Üzerinden Bir Değerlendirme, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, Mart, ISSN 2147-6934, ss. 31-58
- Eriksen, T. H. (1993). *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*. London: Pluto.
- Erim, N. (1953). *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları)* (Cilt I). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Eroğlu, H. (1985). “Bulgaristan’da Türk Azınlığı Sorunu”, *Bulgaristan’da Türk Varlığı*. Ankara: T.T.K. Basımevi.
- _____, (1990). *Türk İnkılap Tarihi*. Ankara: Savaş Yayınları.

- Ersoy Hacısalihoğlu, N. (2012). 1984-1985 İsim Değiştirme Meselesi ve Uygulamaları. Editörler: N. Ersoy Hacısalihoğlu, & M. Hacısalihoğlu içinde, *89 Göçü: Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç* (s. 171-198). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi BALKAR & BALMED.
- Ersoy Hacısalihoğlu, N. & Hacısalihoğlu, M. (2012). Giriş, Kronoloji. Editörler: N. Ersoy Hacısalihoğlu, & M. Hacısalihoğlu içinde, *89 Göçü: Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç* (s. 11-30; 633-650). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi BALKAR & BALMED.
- Erşahin, İ. (2018). Çokkültürlülük ve dinî çoğulculuk bağlamında İngiltere okullarında din eğitimi. *Turkish Academic Research Review*, Cilt/Volume: 3 Sayı/Issue: 1, (Haziran/June). s. 99-116
- Ethnologue, Language of the world (2019). *Bulgaria*. Erişim Tarihi: 02.02.2019; Erişim adresi: <https://www.ethnologue.com/map/BG>
- Geertz, C. (1993). *The Interpretation of Cultures*. London: Fontana Pres.
- Gemalmaz, M. S. (2004). *İnsan Hakları Belgeleri* (Cilt IV). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Genelkurmay Başkanlığı. (1976). *Tarihte Türk Bulgar İlişkileri*. Ankara: Genenkurmay Basımevi.
- Geray, C. (1962). *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskanı (1923 – 1961)*. Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.
- _____, (1970, Aralık). Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmelerin yerleştirilmesi. *Amme İdaresi Dergisi*, I(1-4), 8-36.
- Gibbons, H. A. (1998). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*. Ankara: 21.Yüzyıl Yayınları.
- Glazer, N., & Moynihan, D. (1963). *Beyond the Melting Pot: The Negroes, Puerto Ricans, Jews, Italians, and Irish of New York City*. Cambridge: MIT.
- Gordon, M. (1964). *Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion and National Origins*. New York: Oxford University Press.
- Goulding, C., (2005), Grounded Theory, Ethnography and Phenomenology A Comparative Analysis of Three Qualitative Strategies for Marketing Research, *European Journal of Marketing*, 39(3/4), 294-308. <https://doi.org/10.1108/03090560510581782>

- Göka, E. (2006). *İnsan Kısım Kısım: Toplamlar, Zihniyetler, Kimlikler*. Ankara: Aşına Kitaplar.
- Gökçe Akgür, Z. (1997). *Türkiye’de Kırsal Kesimden Kente Göç ve Bölgeler Arası Dengesizlik (1970-1993)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Griffiths, M., Solomon, M. S & Roach, S. C., (2011). *Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler*. Nobel Yay., Ankara.
- Gönlübol, M., Sar, C., Esmer, A. Ş. & Sander, O. (1996). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995) (9 b.)*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gültekin, M. C. (2017). Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Yaşama Katılım Boyutlarının İncelenmesi: Mardin Örneği, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 10, Sayı 2, Aralık 2017, ss.1559-1580
- Hacısalioğlu, M. (2012). "89 Göç" İle İlgili Tarih Yazımı ve Kamuoyu Algıları. Editörler: N. Ersoy Hacısalioğlu, & M. Hacısalioğlu içinde, *89 Göçü: Bulgaristan'da 1984-1989 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç* (s. 31-74). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi BALKAR-BALMED.
- Hak ve Özgürlükler Hareketi. (2018). *Hak ve Özgürlükler Hareketi Tüzüğü*. Erişim Tarihi: 20.12.2017; Erişim Adresi (Url); Hak ve Özgürlükler Hareketi: <https://www.dps.bg/tr/t-z-k.html>
- Halaçoğlu, A. (1994). *Balkan Harbi Sırasında Rumeli’den Türk Göçleri (1912-1913)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (1992). "Bulgaristan" Maddesi. *İslam Ansiklopedisi*, 6, s. 396-397.
- Hall, R. (2003). *Balkan Savaşları 1912-1913, I. Dünya Savaşı’nın Provası*. (Çeviren: M. T. Akad) İstanbul: Homer Kitabevi.
- Harvey, L.J. & Myers, M.D., (1995), “Scholarship and Practice: The Contribution of Ethnographic Research Methods to Bridging The Gap”, *Information Technology & People*, 8(3), 13-27.
- Hasırcı, O. N. (2008, Mayıs). Almanya’da Türklerin Siyasal Katılımı: Köln Örneği. *Doktora tezi*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Haviland, W. A., Prins, H. E., & Walrath, D. (2008). *Kültürel Antropoloji*. (Çeviren: İ. Erguvan Sarıoğlu) İstanbul: Kaknüs.
- Hechter, M. (1986). *Rational Choice and the Study of Race and Ethnic Relations*. Cambridge: Cambridge University Pres.

- Hristov, H. (1980). *Bulgaria 1300 Years*. Sofia: Jusautor .
- Hua Chen, V. H. (2017). *Kültürel Kimlik*. (Editör: K. Çetinkaya) Erişim Tarihi: 22.04.2017; Erişim Adresi (Url); Center for Intercultural Dialogue: <http://centerforinterculturaldialogue.org>
- Hutchinson, J. & Smith, A. D. (1996). *Ethnicity*. New York: Oxford.
- Hürriyet Gazetesi. (07.11.1998). *Alkışlanacak Özur*. Erişim Tarihi: 25.12.2001; Erişim Adresi (Url); Hürriyet: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/alkislanacak-ozur-39046457>
- İnalçık, H. (1992). *Tazminat ve Bulgar Meselesi*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- _____, (1993). Türkler (Osmanlılar). *İslam Ansiklopedisi* (Cilt XII/2). içinde İstanbul: Türk Diyanet Vakfı.
- İnanç, H. (2005). *AB'ye Entegrasyon Sürecinde Türkiye'nin Kimlik Problemleri*. Ankara: Adres Yayınları.
- İnginar Kemaloğlu, A. (2012). *Bulgaristan'dan Türk Göçü (1985-1989)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- İpek, N. (1994). *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İslamoğlu, E., Yıldırım, S., & Benli, A. (2014). Türkiye'de Tersine Göç ve Tersine Göçü Teşvik Eden Uygulamalar: İstanbul İli Örneği. *Sakarya İktisat Dergisi*, 3(1), 68-93.
- İsoy, M. (2014, Temmuz). Bulgaristan Tarih Ders Kitaplarında Türk Azınlığın Yerine İlişkin Bazı Gözlemler. *Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 37-51.
- Işık, M. (2016, 05 14). *Bir Balkan Trajedisi Olarak Asimilasyon ve Göç Bağlamında Türkiye - Bulgaristan İlişkileri*. Erişim Tarihi: 24.05.2018; Erişim Adresi (Url); Academia: http://www.academia.edu/25610339/Bir_Balkan_Trajedisi_Olarak_Asimilasyon_ve_Göç_Bağlamında_Türkiye_-_Bulgaristan_İlişkileri adresinden alındı
- Ivanova, I. (2013). *Public Attitudes Towards Hate Speech In Bulgaria*. Open Society Institute. Sofia: Open Society Institute.
- Jelavich, B. (1995). *History of the Balkans: Eighteenth and Nineteenth Centuries*, Vol. 1, Cambridge: Cambridge University Press.
- _____. (2009). *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar*. (Çeviri: İ. Durdu, G. Koç, & H. Koç). İstanbul: Küre Yayınları.

- Kalafat, Y. (25.12.2002). *Bulgaristan'da Türk Folkloru" Sempozyumu ve Bulgaristan Gezi Notları*. Erişim Tarihi: 15.12.2006; Erişim Adresi (Url); Refik Engin: <http://www.refikengin.com/upload/files/2006/BULGARİSTAN'DA TÜRK FOLKLORU SEMPOZYUMU/Kalafat.doc>.
- Kalaycıoğlu, E. (1997). *"Siyasal Katılmanın Koşullarına Genel Bir Bakış: Türkiye Örneği", Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim*, (Der: Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yasar Sarıbay), Der Yayınları, İstanbul.
- _____. (1998). *Karşılaştırmalı Siyasal Katılma, Karşılaştırmalı Siyasal Katılma, Siyasal Eylemlerin Kökenleri Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Kalender, A., (2005). *Siyasal İletişim, Seçmenler ve İkna Stratejileri*, Çizgi Kitabevi, Konya, s.76
- Kamalov, İ. (2007). Soğuk Savaş Sonrasında Rusya'nın Balkanlar Politikası. *Karadeniz Araştırmaları*(13), 99-113.
- Karagiannis, E. (2012). The Pomaks in Bulgaria and Greece: Comparative Remarks. *Euxeinos*(8), 19-24.
- Karakuşak, D. (2018, Nisan). Kültürel Çeşitliliğin Yönetim Modelleri Üzerine Bir İnceleme: İltica ve Göç Ulusal Eylem Planı. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 21(1), 102-130.
- Karal, E. Z. (1988). *Osmanlı Tarihi (Islahat Fermanı Devri (1861-1876) (Cilt VII)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- _____. (1995). *Osmanlı Tarihi (I. Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876- 1907) (Cilt 8)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karasar, N. (1984). *Bilimsel Araştırma Metodu*. Ankara: Hacettepe Taş Kitapçılık.
- _____. (1994). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Araştırma Eğitim Danışmanlık Ltd.
- Karluk, P. (2017). Uygur Türk toplumunda değişimin sonucu olarak aydınlarda bölünmüşlük ve kültürel kopukluk. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (42), 171-203. DOI: 10.17133/tubar.365407
- Karpat, H. K. (ed.) (1990) *The Turks of Bulgaria: the history, culture and political fate of a minority*. İstanbul: ISIS Press.
- _____. (1992). "Balkanlar" Maddesi. *Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, V, s. 28.
- _____. (1993). Türkler - Osmanlılar. *İslam Ansiklopedisi*, XII(2), 364.

- _____, (1995) 'The Turks of Bulgaria: the struggle for national-religious survival of a Muslim minority'. *Nationalities Papers*, C. 23, No. 4. 725-749.
- _____, (2002). *OsmanlıModernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*. Ankara: İmge Yayınevi.
- _____, (2003). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*. (B. Tırnakçı, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- _____, (2004). *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Çev: Recep Boztemur, Ankara: İmge Yay.
- Kaya, A. (2013). AB’de Nüfus Hareketleri ve Entegrasyon Tartışmaları. Editör: Ayhan Kaya. *Avrupa Birliği Hakkında Merak Ettiklerimiz: Avrupa Birliği’ne Giriş* içinde (101-111). Hiperlink Yayınları
- _____, (2014a). Giriş: Ötekini Anlamak Mümkün mü?. Editör: A. Kaya, *Farklılıkların Birlikteliği: Türkiye ve Avrupa’da Bir Arada Yaşama Tartışmaları*: 11-37.
- _____, (2014b). Türkiye’de Göç ve Uyum Tartışmaları: Geçmişe Dönük Bir Bakış. *‘İdeal Kent’ Kent Araştırmaları Dergisi*. Göç-I (14): 11-28.
- Kayapınar, A. (2003). Türkiye-Bulgaristan İlişkilerinin Bulgaristan'daki Türkler Açısından Değerlendirilmesi. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*(2), 201-221.
- Kayapınar, L. (2012). Atatürk, Menderes Ve Özal Dönemi Bulgaristan’dan Gelen Göçmenler Üzerine Gözlemler. Editörler: N. E. Hacısalıhoğlu, & M. Hacısalıhoğlu içinde, *89 Göçü Bulgaristan'da 1894-1989 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç* (s. 373-395). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR) ve Balkan Medeniyet Merkezi (BALMED).
- Kazan, H., & Aslan, S. (2017). Etnik Terörizm Ve Bulgaristan'da Etnik Gruplara Uygulanan Asimilasyon Politikaları. *TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, 9(36), 655-668.
- Keskioğlu, O. (1985). *Bulgaristan'da Türkler* (I b.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları:642.
- Kılıç, S. (2005). 1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayetinde Uygulanması ve Mithat Paşa. *Tarih Araştırmaları Dergisi*(24), 99-110.

- Kırcaali Haber. (08.02.2009). *Boyko Borisov, Bulgaristan'daki Türkleri "Kötü İnsan Malzemesi" Olarak Nitelendirdi*. Erişim Tarihi: 08.02.2009; Erişim Adresi (Url): <https://www.kircaalihaber.com>; https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=5136
- _____, (08.05.2010). *"Kadriye Latifova" Sahneli "Dimitir Dimov - Drama ve Kukla Tiyatrosu"*. Erişim Tarihi: 08. 05.2010 tarihinde Kırcaali Haber: Erişim Adresi (Url): https://m.kircaalihaber.com/?pid=8&id_aktualno=207&page=14.
- _____, (19.11.2013). *Bulgar Sosyalist Partisi'nin Türklerden Özür Dilemesi Tartışmalarına Yol Açtı*. Erişim Tarihi: 01.12.2013; Erişim Adresi (Url); Kırcaali Haber: https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=11958
- _____, (30 Ekim 2017), *Lütfi Mestan: Arnavutluk'ta 50 bin Bulgar milli azınlık da, biz Bulgaristan'daki 1 milyon Türk neyiz?*. Erişim Tarihi: 30.10.2017, Erişim Adresi (Url): https://kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=20027
- Kışlalı, A. T., (1976). "Siyasal Tutumlarda Kusak ve Cinsiyet Etkenleri (Bir Alan Arştırması)", *A.Ü.S.B.F. Dergisi*, C: 31, No: 1-4, 1976, 117-130.
- _____, (1999). *Siyaset Bilimi*, (7. Baskı), İmge Kitabevi, Ankara.
- Konukman, R. E. (1990). *Tarihi Belgeler Işığında Büyük Göç ve Anavatan (Nedenleri, Boyutları, Sonuçları)*. Ankara: Türk Basın Birliği.
- Korkmaz, N. (2017). *Balkanlar Bulgaristan'daki 26 Mart 2017 Parlamento Seçimleri ve Bulgaristan Türkleri Açısından Önemi*, Ankasam, Ankara.
- Koyuncu, A., (2014). Balkan Savaşları Sırasında Pomakların Zorla Tanassur Edilmesi (1912-1913), *OTAM*, Ankara. 139-196
- Köse, O. (2006). Bulgaristan Emareti ve Türkler (1878-1908). *Türkoloji Dergisi* I(2), 237-272.
- Köse, S. C. (2012). *Çokkültürcülük Politikalarından Entegrasyon Politikalarına Geçiş: Hollanda'daki Türkiye Kökenli Göçmenler Üzerine Bir İnceleme (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kurat, A. N. (1993). *"Bulgaristan"*. İstanbul: İslam Ansiklopedisi II.
- Kurubaş, E. (2008, İlkbahar). Etnik Grup-Devlet İlişkilerinin Sorunsallaşması ve Aktör Tutumlarındaki Açmazlar: Türkiye'deki Kürt Sorunu Örneği. *Liberal Düşünce Dergisi*(50), 19-53.
- _____, (2009). Etnik Sorun-Dış Politika İlişkisi Bağlamında Kürt Sorununun Türk Dış Politikasına Etkileri. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 8(1), 39-69.

- Küçükcan, T. & Güngör, V. (2009). *Turks in Europe Culture, Identity and Integration*. Amsterdam: Türkevi Productions.
- Larrabee, Stephen F. (1992). "Instability and Change in the Balkans", *Survival*, 34 (2).
- Lütem, Ö. E. (2000). *Türk – Bulgar İlişkileri (1983-1989)* (Cilt I: 1983-1989). Ankara: ASAM Yayınları.
- _____, (2012). 1984–89 Dönemi Türkiye’nin Bulgaristan Politikası ve 89 Göçü. Editörler: N. Ersoy Hacısalıhoğlu, & M. Hacısalıhoğlu içinde, *89 Göçü; Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç* (s. 137-169). İstanbul: Yıldız Üniversitesi BALKAR-BALMED (Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi ve Balkanlar Medeniyet Merkezi).
- Maalouf, A. (2000). *Ölümcül Kimlikler*. (Çeviren: A. Bora) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Malesevic, S. (2004). *Sociology of Ethnicity*. London: SAGE Publications Ltd.
- Mandacı, N. & Erdoğan, B. (2001). *Balkanlarda Azınlık Sorunu: Yunanistan, Arnavutluk, Makendonya ve Bulgaristan'daki Azınlıklara Bakış*. Ankara: Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi.
- Markatikainen, T. (2010). Din, Göçmenler ve Entegrasyon. (Çeviren: N. Özmen) *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 38(1), 263-276.
- May, T. (1997) *Social Research: issues, methods and process*. Buckingham: Open University Press.
- McCarthy, J. (1998). *Ölüm ve Sürgün (Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus Olarak Temizleme İşlemi 1821-1922)*. (Çeviren: B. Umar) İstanbul: İnkılap Yay.
- Memişoğlu, H. (1989a). *Bulgar Zulmüne Tarihi Bir Bakış*. Ankara: Devran Matbaası.
- _____, (1989b). *Bulgaristan Ve Bulgaristan Türklerinin Azınlık Sorunu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- _____, (1991). *Pomak Türklerinin Tarihi Geçmişinden Sayfalar*. Ankara: Şafale Matbaası.
- _____, (1994). Bulgaristan Türkleri’nin Sosyo-Ekonomik Yapısı. *Belleten*, LVII(220), 361-370.
- Meydan Larousse Ansiklopedisi. (1971). *Göç* (Cilt V). İstanbul.
- Milbrath, L. W. & M. L. Goel, (1977). *Political Participation ; How and Why Do People, Get Involved in Politics*. (2nd Edition). Rand Mc Nally College Publishing Company, Chicago.

- Milliyet. (15.04.1985). *Türklere tabut bedava*. İstanbul: Milliyet.
- _____, (30.05.1989). *Zorlama göçe devam*. İstanbul: Milliyet.
- _____, (03.10.1991). *Bulgaristan’da Türkçe Dersi Okutulmayacak*. İstanbul: Milliyet.
- _____, (17.08.2005). *İrkçi lider meclisi karıştırdı*. İstanbul: Milliyet.
- Nagel, J. (1996). *American Indian Ethnic Renewal: Red Power and the Resurgence of Identity and Culture*. New York: Oxford University Pres.
- National Assembly of the Republic of Bulgaria. (1947). *Constitution of Bulgaria*. Erişim Tarihi: 20.04.2001; Erişim Adresi (Url); National Assembly of the Republic of Bulgaria: <http://www.Parliament.bg/?page=history&Ing=bg&hid=5>
- _____, (1971). *Constitution of Bulgaria 1971*. Erişim Tarihi: 11.09.2005; Erişim Adresi (Url); National Assembly of the Republic of Bulgaria: <http://www.parliament.bg/bg/19>
- National Statistical Institute Republic Of Bulgaria, (05.01.2004). *Population by Districts and Religion Group as of 1.03.2001*. Erişim Tarihi: 12.11.2017; Erişim Adresi (Url); National Statistical Institute (Republic of Bulgaria): http://www.nsi.bg/Census_e/Census_e.htm
- _____, (05.01.2004). *Population by Districts and Mother Tongue as of 1.03.2001*. Erişim Tarihi: 12.11.2017; Erişim Adresi (Url); National Statistical Institute (Republic of Bulgaria): http://www.nsi.bg/Census_e/Census_e.htm
- _____, (05.01.2004). *Population By Districts And Ethnic Group As Of 1.03.2001*. Erişim Tarihi: 15.11.2017; Erişim Adresi (Url); National Statistical Institute (Republic of Bulgaria): http://www.nsi.bg/Census_e/Ethnos.htm
- _____, (28.02.2011). *2011 Population Census in The Republic of Bulgaria (Final Data)*. Erişim Tarihi: 11.11.2011; Erişim Adresi (Url); National Statistical Institute: http://www.nsi.bg/census2011/PDOCS2/Census2011final_en.pdf
- _____, (17.02.2018). *Comparative Tables By Census Years*. Erişim Adresi (Url): http://www.nsi.bg/Census_e/Census_e.htm
- _____, (24.05.2018). Erişim Tarihi: 12.11.2018; Erişim Adresi (Url); <http://www.nsi.bg/Census/StrReligion.htm>
- _____, (24.05.2018) Erişim Tarihi: 12.11.2018; Erişim Adresi (Url); <http://www.nsi.bg/en/content/8751/internet-access-results-population-censuses-1881-and-1885>

- _____, (05.09.2018). *Home*. Erişim Tarihi: 05.09.2018; Erişim Adresi (Url); National statistical institute (Rep. of Bulgaria): <http://www.nsi.bg/en/>
- Nevrezova, A. (2006). *Bulgar Yonetiminde Azınlıklar (1878-2004)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara. Erişim Tarihi: 24.05.2014; Erişim Adresi (Url): Scribd: <https://tr.scribd.com/document/83960885/>
- _____, (28.02.2016). *Pomakların Etnik Bilinci*. Erişim Tarihi: 03.03.2016 Erişim Adresi (Url); Pomaks News Agency: <http://pomaknews.com/?p=10080>
- Nie, N. H., Verba, S. & Conve, P. E., vd., (1989). *Siyasal Katılma Kamuoyu ve Oy verme Davranışı*, (Çev. İlter Turan – Tuncay Karamustafaoğlu), Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları, Ankara.
- Nişancı, Ş., & Işık, C. (2012). Etnisite Algısının Siyasal Tercihler Üzerine Etkisi: Kars İli Kağızman İlçesi Üzerine Bir Çalışma”. *II. Bölgesel Sorunlar Ve Türkiye Sempozyumu* (s. 109-133). Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi.
- _____, (2015). Etnisite Kavramının İdeolojik Serüveni. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(9), 195-224.
- Norveç Helsinki Komitesi. (1988). *Bulgaristan'daki Türk ve İslam Azınlığına Baskı Belleten* (Cilt L1). (Çeviren: Y. Yücel) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 199 - 201.
- NSD, (1994) *Parliamentary Election 1994*. Erişim Tarihi: 25.12.1996; Erişim Adresi (Url); NSD: http://eed.nsd.uib.no/webview/index.jsp?study=http://129.177.90.166:80/obj/fStudy/BGPA2001_Display&mode=cube&v=2&cube=http://129.177.90.166:80/obj/fCube/BGPA2001_Display_C1&top=yes
- _____, (1997). *Bulgaria: Parliamentary Election 1997*. Erişim Tarihi: 30.12.1997; Erişim Adresi (Url); NSD: http://eed.nsd.uib.no/webview/index.jsp?study=http://129.177.90.166:80/obj/fStudy/BGPA2001_Display&mode=cube&v=2&cube=http://129.177.90.166:80/obj/fCube/BGPA2001_Display_C1&top=yes
- _____, (2001). *Bulgaria: Parliamentary Election 2001*. Erişim Tarihi: 05.08.2001; Erişim Adresi (Url); NSD (European Election Database): http://eed.nsd.uib.no/webview/index.jsp?study=http://129.177.90.166:80/obj/fStudy/BGPA2001_Display&mode=cube&v=2&cube=http://129.177.90.166:80/obj/fCube/BGPA2001_Display_C1&top=yes

- udy/BGPA2001_Display&mode=cube&v=2&cube=http://129.177.90.166:80/obj/fCube/BGPA2001_Display_C1&top=yes
- ____, (2005). *Bulgaria: Parliamentary Election 2005*. Erişim Tarihi: 28.12.2005; Erişim Adresi (Url); NSD: http://eed.nsd.uib.no/webview/index.jsp?study=http://129.177.90.166:80/obj/fStudy/BGPA2001_Display&mode=cube&v=2&cube=http://129.177.90.166:80/obj/fCube/BGPA2001_Display_C1&top=yes
- ____, (2007). *Bulgaria: European Parliament Election 2007*. Erişim Tarihi: 25.15.2007 Erişim Adresi (Url); NSD: http://eed.nsd.uib.no/webview/index.jsp?study=http://129.177.90.166:80/obj/fStudy/BGPA2001_Display&mode=cube&v=2&cube=http://129.177.90.166:80/obj/fCube/BGPA2001_Display_C1&top=yes
- ____, (2009). *Bulgaria: European Parliament Election 2009*. Erişim Tarihi: 15.12.2009; Erişim Adresi (Url); NSD: http://eed.nsd.uib.no/webview/index.jsp?study=http://129.177.90.166:80/obj/fStudy/BGPA2001_Display&mode=cube&v=2&cube=http://129.177.90.166:80/obj/fCube/BGPA2001_Display_C1&top=yes
- ____, (2013). *Bulgaria: Parliamentary Election 2013*. Erişim Tarihi: 05.12.2013; Erişim Adresi (Url); NSD: http://eed.nsd.uib.no/webview/index.jsp?study=http://129.177.90.166:80/obj/fStudy/BGPA2001_Display&mode=cube&v=2&cube=http://129.177.90.166:80/obj/fCube/BGPA2001_Display_C1&top=yes
- ____, (2014). *Bulgaria: Parliamentary election 2014*. Erişim Tarihi: 24.12.2014; Erişim Adresi (Url); NSD: http://eed.nsd.uib.no/webview/index.jsp?study=http://129.177.90.166:80/obj/fStudy/BGPA2001_Display&mode=cube&v=2&cube=http://129.177.90.166:80/obj/fCube/BGPA2001_Display_C1&top=yes
- Ortaylı, İ. (2005). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ostrogorsky, G. (1995). *Bizans Devleti Tarihi 4. Baskı*. (Editör: F. Işıltan) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Oxford Dictionaries. *Definition of hybrid in English*. Erişim Tarihi: 24.07.2018. Oxford Living Dictionaries: Erişim Adresi (Url): <https://en.oxforddictionaries.com/definition/hybrid>
- Oxford Learner's Dictionary. *Ethnic Minority*. Oxford Learner's Dictionary: Erişim Tarihi: 24.05.2018; Erişim Adresi (Url): <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/ethnic-minority?q=ethnic+minority>
- _____, Oxford Learner's Dictionaries: *Ethnic*. Erişim Tarihi: 24 05, 2018; Erişim Adresi (Url): https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/ethnic_1?q=ethnic
- Oxford Living Dictionaries. *Minority*. Erişim Tarihi: 24 05, 2018; Erişim Adresi (Url): <https://en.oxforddictionaries.com/definition/minority>
- Öksüz, H. (1997, Nisan). Atatürk Döneminde Balkan Türkleri'nin Durumu. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 107, 91-120.
- _____, (2006). *Batı Trakya Türkleri*. Çorum: Karam Yayıncılık.
- Özbir, K. (1986). *Bulgar Yönetimi Gerçeği Gizleyemez*. İstanbul: Son Havadis Yayınları.
- Özbudun, E. (1975). *Türkiye' de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma*, Ankara Üniversitesi Yayınları
- Özbudun, S. & Şafak, B. (2005). *Antropoloji: Kuramlar/Kuramcılar* . Ankara: Dipnot Yayınları.
- Özcan, T. (2014). Kurumsallaşma Sürecinde Bulgar Milli Meclisi (1879-1885). *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(25), 99-109.
- Özgiray, A. (2015). Türk-Bulgar Siyasi İlişkileri (1920-1938). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 10(1), 55-70.
- Özgür, N. (1999). *Etnik Sorunların Çözümünde Hak ve Özgürlükler Hareketi 1989-1995*. İstanbul: Der Yayınları.
- Özgür Baklacioğlu, N. (2012). Türkiye-Bulgaristan Siyasetinde Sınırötesi Vatandaşlık ve Göç. Editör: N. Ersoy Hacısalıhoğlu, & M. Hacısalıhoğlu içinde, *89 Göçü: Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç* (s. 459-492). İstanbul: Yıldız Üniversitesi BALKAR-BALMED .
- Özlem, K. (2008). Bulgaristan Türklerinin Tarihsel Süreç İçerisinde Dönüşümü, AB Üyelik Süreci Ve Türk Azınlığa Etkileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/2, 341-371.

- _____, (2015a). Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi Türkiye-Bulgaristan İlişkileri (2002-2015). *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 85-112.
- _____, (2015b). Bulgaristan Anayasası'nda Azınlık Hakları ve Bulgaristan Türkleri 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Balkan Araştırmaları Merkezi Dergisi, Mayıs (77), 32-37.
- _____, (2016a). Bulgaristan'ın Türk Azınlık Politikası (1912-1923). Editör: T. Arı, & F. Pirinççi, VIII. Uluslararası Uludağ Uluslararası İlişkiler Kongresi içinde (s. 277-293). Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- _____, (2016b). Bulgaristan Romanlarının Güncel Sorunlarına Yönelik Bir Değerlendirme. T.C. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, *Avrasya Etüdleri*, Sayı: (50), 73-97.
- _____, (2017, Güz). 2001 Sonrası Dönemde Bulgaristan'dan Avrupa Birliği Ülkelerine Türk Göçlerinin Analizi. *Karadeniz Araştırmaları Merkezi (KARAM)*, XIV(55), 169-188.
- Öztekin, A. (2001). *Siyaset Bilimine Giriş*, 3. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Öztuna, Y. (2006). *Avrupa Türkiyesi'ni Kaybımız Rumeli'nin Elden Çıkışı*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılık.
- Öztürk, S. (2012). Devlet Hikayeleri: Kimliğin Kaybı ve Yeniden/Yenisinin Kazanılması. N. Ersoy Hacısalioglu, & M. Hacısalioglu içinde, *89 Göçü: Bulgaristan'da 1984-1989 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç* (s. 235-268). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi BALKAR & BALMED.
- Pateman, C. (1970). *Participation and Democratic Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Paul, R. A. (2000). Grassroots Mobilization and Diaspora Politics: Armenian Interest Groups and the Role of Collective Memory. *Nationalism & Ethnic Politics*, 6(1), 24-47.
- Perşembe, E. (2009). Almanya'da Çokkültürlü Yapının Ayırıştırılan Unsuru Olarak Müslümanlar ve Entegrasyon Deneyimleri. *Milel ve Nihal İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi.*, 6 (2), 233-263.
- Population of Bulgaria. (2018). *Population of the World*. Erişim Tarihi: 29.08. 2018: Erişim Adresi (Url): <https://www.livepopulation.com/country/bulgaria.html>
- Public Record Office, (1938). PRO/FO: 371/22333, London.
- Radikal. (15.02.2007). *Türkiye'deki Bulgara oy yok*. İstanbul: Radikal.

- Reddit. (2019). *Bulgaria*. Erişim tarihi: 02.04.2019, Erişim adresi: https://www.reddit.com/r/bulgaria/comments/8n3d0m/ethnic_religious_map_of_greater_bulgaria_in_the/?depth=2
- Rehber, A. (2009). *Bulgaristan Azınlıkları*. Ankara.
- Remond, G. (2007). *Bir Fransız Gazetecin Balkan Harbi İzlenimleri Mağluplarla Beraber*. (Çev: H. Cevdet,) İstanbul: Profil Yayınları.
- Sabev (Salih), O. (2012). Osmanlı Sonrası Bulgaristan'da 'Yeniden Doğuş' Süreçleri. Editör: N. Ersoy Hacısalıhoğlu, & M. Hacısalıhoğlu içinde, 89 *Göçü: Bulgaristan'da 1984-1989 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç* (s. 121-136). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi BALKAR ve BALMED (Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi - Balkanlar Medeniyet Merkezi).
- Sağiroğlu, Z. A. (2014). *Türkiye'de Etnisite, Din ve Önyargı: Üniversite Öğrencileri Örneği*, (Yayınlanmamış doktora tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Saray, M. (2010). *Türkiye ve Yakın Komşuları*. Ankara: Atatürk Araştırmaları Merkezi.
- Sarı, Ö., & Avcıoğlu, G. Ş. (2012, Güz). Ermeni Ulusal Kimliğinde Ermeni Diasporası ve Geçmişin Uygulaması. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*(17), 207-218.
- Sarna, D. J. (1978). From Immigrants to Ethnics: Toward a New Theory of "Ethnicization". *Ethnicity*(5), 370-378.
- Sartori, G.,(1993). *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, (Çev: Tuncer Karamustafaoğlu/Mehmet Turhan). Ankara, TDV Yayınları.
- Savrun, E. (2013, Ocak). *Justin McCarthy ve Batılı Asker ve Diplomatların Raporlarına Göre Ermeni Sorunu, (Ölüm ve Sürgün)*. Erişim Tarihi: 24.05.2018; Erişim Adresi (Url): <https://www.researchgate.net/publication/235218791>
- Shaw, S. J. & Shaw, E. K. (1987). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: 1808-1975*. Vol. II, Cambridge: Cambridge University Press.
- Sloane, W. M. (1987). *Bir Tarih Laboratuvarı Balkanlar*. (Çeviren: S. Özbudun) İstanbul: Süreç Yayınları.
- Smith, A. D. (2002). *Ulusların Etnik Kökeni*. (S. Bayramoğlu, & H. Kendir, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

- Sputnik Türkiye. (27.03.2017). *Bulgaristan'da seçimin galibi, eski Başbakan Borisov'un partisi GERB*. Erişim Tarihi: 24.05.2017; Erişim Adresi (Url): <https://tr.sputniknews.com/avrupa/201703271027813778-bulgaristan-gerb-hoh-dost/>
- Sputniknews. (19.07.2018). *Bulgaristan Başbakanı: Türkiye'nin AB'ye girmesi imkansız*. Erişim Tarihi: 19.07.2018; Erişim Adresi (Url): https://tr.sputniknews.com/rus_medyasi/201807191034365082-bulgaristan-basbakan-turkiye-ab-girmesi-imkansiz/
- Süleymanoğlu Yeniso, H. (1996, Güz). Bulgaristan Türklerinin Eğitim ve Kültürel Kalkınmasında Hizmetleri Geçen Azerbaycan Aydınları. *Bilig (Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi)*(3), 13-20.
- _____, (1997). Bulgaristan Türkleri'nin Eğitim ve Kültür Tarihinden Sayfalar. *Yeni Türkiye*(16), 1781-1784.
- _____, (2007). *Bulgaristan Türklerinin Türkçe eğitim davası*. Erişim Tarihi: 11.03.2007; Erişim Adresi (Url): https://www.researchgate.net/publication/294086262_Bulgaristan'da_Turkce_Egitim_Davasi
- Syuleymanova, A. (2010). *Bulgaristan Hak ve Özgürlükler Hareketi'nin Üye Profilineki Değişimi Ve Azınlıklar Üzerindeki Etkisi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şentürk, M. H. (1992). *Osmanlı Devlet'inde Bulgar Meselesi (1850-1875)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Şimşek, U. (2009). Milliyetçilikler ve Milletin Oluşumu Üzerine Bir İnceleme. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 82-84.
- Şimşir, B. N., (1970). *Rumeli'den Türk Göçleri II*. Ankara: Türk Kültürü Araştırmalar Enstitüsü Yayınları.
- _____, (1985, Nisan). Bulgaristan Türk Azınlığının Ahdi Durumu. *Türk Kültürü Dergisi*, 24(264), 241-278.
- _____, (1986). *Bulgaristan Türkleri (1878 - 1985), I. Baskı*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- _____, (1987). *Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu*. Ankara: T. T. K. Basımevi.
- _____, (1989). *Rumeli'den Türk Göçleri (2 b., Cilt I)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- _____. (2009). *Bulgaristan Türkleri (1878-2008)* (Genişletilmiş İkinci Baskı). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- T.C. Sofya Ticaret Müşavirliği. (2017). *Bulgaristan'ın Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye İle Ekonomik-Ticari İlişkileri (2016-2017)*. Sofya: Sofya Türk Büyükelçiliği.
- Tahir, N. A. (2009). *1945 Sonrası Bulgaristan Türklerine Yönelik Asimilasyon Politikası (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Erişim Tarihi: 24.12.2009; Erişim Adresi (Url); Gazi Üniversitesi Açık Arşiv: <http://acikarsiv.gazi.edu.tr/index.php?menu=2&secim=10&YayinBIK=3153>
- TASAM. (21.06.2011). *Bulgaristan Türklerinin Tarihsel Süreç İçerisinde Dönüşümü, AB Süreci ve Türk Azınlığa Etkileri Üyelik*. Erişim Tarihi: 21.06.2011; Erişim Adresi (Url); www.tasam.org: http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/3172/bulgaristan_turklerinin_tarihsel_surec_icerisinde_donusumu_ab_sureci_ve_turk_azinliga_etkileri_uyelik
- Tatarlı, İ. (2009). *Bulgaristan'dan 1944 -2006 Yılları Arasında Türk Göçleri, İnsan, Ulus ve Azınlık Hakları*. Sofya: Avrasya.
- Tepedelenlioğlu, N. N. (1989). *Nizamettin Nazif, Sultan Abdulhamit ve Osmanlı İmparatorluğunda Komitacılar*. İstanbul: Toker Yayınları.
- Toğrol, B. (1989). *112 Yıllık Göç (1878 - 1989)*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- _____. (1991). *Direnış - Bulgaristan Türklerinin 114 Yıllık Onur Mücadelesinin Karşılaştırılmalı Psikolojik İncelenmesi*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Tonkin, E., Mc Donald, M., & Chapman, M. (1989). *History and Ethnicity*. London: Taylor & Francis Ltd.
- TUİK. (30.12.2013). *TUİK Eğitim İstatistikleri*. Erişim Tarihi; 30.12.2013; Erişim Adresi (Url): http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1018
- Turan, Ö. (2003). Geçmişten Günümüze Bulgaristan Türkleri. Editör: E. Türbedar içinde, *Balkan Türkleri / Balkanlar'da Türk Varlığı* (s. 18-43). Ankara: ASAM.
- _____. (1995). Bulgaristan Türklerinin Bugünkü Durumu. *Yeni Türkiye*, 1(3), 294-301.
- _____. (1998). *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Türkdoğan, O. (1997). *Etnik Sosyoloji*. İstanbul: TİMAŞ Yayınları.

- Uluslararası Göç Örgütü. (2009). *Göç Terimleri Sözlüğü*. İsviçre: Uluslararası Göç Örgütü.
- Ulutürk, R. (25.04.2008). *Bulgaristan Türklerinin Sorunları*. Erişim Tarihi; 05.05.2016;
Erişim Adresi (Url): http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/3752/bulgaristan_turklerinin_sorunlari adresinden alındı
- _____, (03.04.2010). *Bulgaristan'da Pomak Türkleri*. Erişim Tarihi; 29.04.2011;
Balkan Günlüğü: Erişim Adresi (Url);
<http://www.balkangunlugu.com/v3/index.php?view=article&catid=94%3Aarama-cele...>
- Uluysurt, M. (2005). *Bulgaristan Sosyal ve Siyasal Yaşamında Türkler*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü; Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1987). *Osmanlı Tarihi I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1969). *Sosyoloji Sözlüğü*. İstanbul: MEB.
- van den Berghe, P. (1981). *The Ethnic Phenomenon*. New York: Elsevier.
- van Deth, Jan W. (2016), *What is Political Participation?* Erişim Tarihi: 01.01.2019;
ErişimAdresi(Url);<http://oxfordre.com/politics/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-68>
- Vasileva, D. (1992), 'Bulgarian Turkish Emigration and Return' *The International Migration Review*, 26 (2): pp. 342-352.
- Velikov, S. (1983). Kemal Atatürk ve Bulgaristan. *VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976) Kongreye Sunulan Bildiriler. III*, s. 1865-1876. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Verba, S., Nie, N. H. & Kim, J., (1971). *The Modes of Democratic Participation: A Cross National Comparison*, Beverly Hills: Sage Publications.
- Verba, S. & Nie, N. H.,(1972). *Participation in America, Political Democracy and Social Equality*, Herper and Raw, New York.
- Volkan, V. (1993). *Etnik Terörizmin Psikolojisi*. (A. Çevik, & B. Ceyhun, Çev.) Ankara: Politik Psikoloji Yayınları.
- Wirth, L. (1970) "The Problem of Minority Groups", Minako Kurokawa (ed.), *Minority Responses: comparative views of reactions to subordination*, New York, Random House, ss.34-42.

- Yalçın, E. (2009, Bahar). Türk-Bulgar Ortak Kültürü. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*(43), 555-576.
- Yalımov, İ. (2015). *Bulgaristan'da Azınlık Hak ve Özgürlükleri Sorunu*. Sofya: Müslüman Diyaneti Başmüftülüğü.
- Yanakiev, Y. (2018). *The Bulgarian Ethnic Model – A Factor Of Stability In The Balkans*. 32-71. Erişim Tarihi: 12.09.2018; Erişim Adresi (Url): http://www.bundesheer.at/pdf_pool/publikationen/wg3-yanakiev.pdf
- Yancey, W., Erikson, E., & Juliani, R. (1976). Emergent Ethnicity: A Review and Reformulation. *American Sociological Review*, 41(3), 391-403.
- Yang, P. Q. (2000). *Ethnic Studies: Issues and Approaches*. New York: State University of New York Pres.
- Yayak, A. (2018). Etnik Kimlik Algısının Dört Boyutu. *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 778-788.
- Yelken, R. (1999). *Cemaatin Dönüşümü*, Vadi Yayınları, Ankara.
- _____. (2009). Tarihin söyleminden toplumsal gerçekliğe geçişler: Tarih sosyolojisine giriş. (Derleyen: Ramazan YELKEN) içinde *Tarih Sosyolojisi* (s. 9-26). 2. Baskı. Vadi Yayınları, İstanbul.
- Yenigün, M. C. (2009). Hak ve Özgürlükler Hareketi Örnek Olabilir mi? *Mostar*, Haziran, Sayı:52, s. 14-16.
- Yinanç, R. (2002). *Türk-Bulgar İlişkileri, Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yinger, Milton J. ve Simpson, G. Eaton (1972). *Racial and Cultural Minorities: an analysis of prejudice and discrimination*, London, Herper & Row Publication.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Yıldırım, B. (2015). Resmi Nüfus Sayımlarına Göre Bulgaristan'da Türk Nüfusu (1878-1934). *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 109(214), 93-108.
- _____, (2016). *Bulgaristan'da İnsan Hakları, Temel Hak Ve Hürriyetler "2014 Raporu"*. (Editör: B. Yıldırım) Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları 169.
- Yıldız, R. (2007). Batı Dünyasının Çifte Standartlı Yaklaşımlarına Bir Örnek: "Ermenilerin Tehciri Ve Bulgaristan Türkleri Kıyaslaması". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, VII(1), 183-200.

- Yılmaz, R. (2008). Jivkov Döneminde Bulgaristan Türkleri ve Türkiye'ye Göç Olayı (Türk Basınına Göre). *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- Yücekök, A., (1969). "Toplumsal Üst Yapı Olarak Siyasal Davranış", *Ankara Üniv. Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C: 26, N: 4, s.175-199.
- Yücel, Y. (1987). *Balkanlarda Türk Yerleşmesi ve Sonuçları, Bulgaristan'da Türk Varlığı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- _____. (2010). *Yeni Türkiye ve Dış Göçler*; Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü.
- Zafer, Z. (2010, Yaz). Bulgaristan Türklerinin 1984-1989 Eritme Politikasına Karşı Direnişi. *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi*, 3(6), 27-44.
- Zeytinli, M. (2012). *Zorunlu Göçler ve Türkiye'de Dersim 1938 Örneği*; Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zhelyazkova , A. (2012). *The Social and Cultural Adaptation of Bulgarian Immigrants in Turkey (The story of ethnic Turks in Bulgaria beginning from 1878 up to 1989)*. Erişim Tarihi: 25.12.2012; Erişim Adresi (Url): Wonderland Bulgaria: http://old.omda.bg/imir/studies/nostalgia_1.html

EKLER

Ek-1. Anket Soruları

1. **Cinsiyetiniz:**
Erkek () Kadın ()
2. **Doğum yeri (bölge):**
3. **Yaşınız:**
18-35 () 36-55 () 56-ve yukarısı ()
4. **Eğitim düzeyiniz:**
İlköğretim () Lise () Üniversite ()
5. **Medeni haliniz:**
Bekâr () Evli () Dul ()
6. **Çocuğunuz sayınız?**
1 () 2 () 3 () 4 () 4'ten fazla ()
7. **Aile fert sayısı?**
1 () 2 () 3 () 4 () 5 () 5'ten fazla ()
8. **Aşağıdakilerden hangisi ailenizin aylık gelirini gösterir (Leva olarak)?**
50-75.000 () 126- 175.000 () 226- 275.000 ()
76- 125.000 () 176- 225.000 () 276.000- yukarısı ()
9. **Oturduğunuz ev:**
Ev sahibi () Kira () Diğer ()
- 10- **Kendinizi nasıl tanımlarsınız?**
Türk () Müslüman () Bulgar Türkü () Bulgar Müslümanı ()
- 11- **Eğer evli iseniz /idiyseniz, esinizin etnik kökeni nedir?**
Türk () Pomak () Roman () Bulgar ()
- 12- **Evde aile arasında hangi dili konuşuyorsunuz?**
Bulgarca () Türkçe ()
- 13- **Bulgarca'yı tercih etme nedeniniz nedir?**
() Birbirimizle kolayca iletişim sağlıyoruz
() Aile üyelerinden bir veya birkaçının Türkçeyi iyi konuşamaması
- 14- **Türkçeyi tercih etme nedeniniz nedir?**
() Ana dil olması / Bizler Türk'üz
() Aile üyelerinden bir veya birkaçının Bulgarca'yı iyi konuşamaması
() Birbirimizle kolayca iletişim sağlıyoruz
() Çocuklara Türkçeyi konuşmanın teşvik edilmesi / öğretilmesi

- 15- **En son bitirdiğiniz okul nedir?**
Türkçe eğitim veren bir okul () Bulgarca eğitim veren bir okul ()
- 16- **Okula devam eden çocuğunuz var mı?**
Evet () Hayır ()
- 17- **Çocuklarınızın eğitimini Türkçe mi, Bulgarca mı görmesini istersiniz**
Türkçe () Bulgarca ()
- 18- **Çocuğunuz seçmeli Türkçe dersi alıyor mu?**
Evet () Hayır ()
- 19- **Hiç Türkiye'ye gittiniz mi?**
Evet () Hayır ()
- 20- **Gidişinizin temel nedeni /nedenleri neydi?**
() 1989 göçü
() İş / Ticaret / İş bulma
() Aile / Akraba / Arkadaş ziyareti
() Kültürel / Sportif faaliyetler ya da Kurs
- 21- **Türkiye'de birinci dereceden akrabalarınız var mı?**
Evet () Hayır ()
- 22- **Türkiye'ye göç etmek istiyor musun?**
Evet () Hayır ()
- 23- **Türkiye'ye göç etmek istiyorsanız temel nedeni nedir?**
Ekonomik () Siyasi () Dini/ Kültürel veya Eğitim ()
Aile birleşmesi () Yukarıdakilerin hepsi ()
- 24- **Türkiye'ye göç edenlerin temel gayeleri nedir?**
Ekonomik sıkıntılar / İşsizlik / Daha iyi bir yaşam ()
Türkiye'yi anavatan olarak görme/ Vatana kavuşma ()
Korku, Bulgarlara güvenmeme, gelecekte kaygı duyma ()
Dini-kültürel ve milli faaliyetleri özgürce yerine getirme ()
- 25- **Bölgenizdeki Bulgar vatandaşlarla ilişkileriniz nasıl?**
Çok iyi ()
İyi ()
Kötü ()
Çok kötü ()
- 26- **Bölgenizdeki Pomak vatandaşlarla ilişkileriniz nasıl?**
Çok iyi ()
İyi ()
Kötü ()
Çok kötü ()

- 27- **Bölgenizdeki Roman vatandaşlarla ilişkileriniz nasıl?**
Çok iyi ()
İyi ()
Kötü ()
Çok kötü ()
- 28- **Erkek ve kız çocuklarınızı hangi etnik gruplardan biriyle evlendirmek istersiniz?**
Müslüman Pomak ()
Roman ()
Bulgar ()
Türk ()
Hepsiyle ()
- 29- **Hangi gruptan insanlarla komşu olmak istemezsiniz?**
Bulgar ()
Roman ()
Pomak ()
Türk ()
- 30- **Bölgenizdeki etnik ilişkiler daha iyiye mi gidiyor, aynı mı kalıyor yoksa kötüleşiyor mu?**
Daha iyi ()
Aynı ()
Daha kötü ()
- 31- **Bulgaristan'daki Türk/Müslüman azınlığın geleceği konusunda kaygı ve endişe duyuyor musunuz?**
Evet ()
Hayır ()
Emin değilim ()
- 32- **Siyasi, dini ve kültürel düşüncelerinizden dolayı Bulgaristan'da hiç işkence gördünüz mü, hapse atıldınız mı?**
Evet ()
Hayır ()
- 33- **Ne türden bir baskı veya işkence gördünüz?**
Mahkûm edildim ()
İşkence dayak tartaklama ()
Sürgün ()
Ev hapsi ()
Meslekten atılma ()

34- Dini yasakların sizin için önem derecesi nedir?

	<u>çok önemli.</u>	<u>önemli</u>	<u>önemli değil</u>
Sünnetin yasaklanması:	1 ()	2 ()	3 ()
Cenaze kaldırımında dini			
esasların yasaklanması:	1 ()	2 ()	3 ()
Camide ibadetin yasaklanması:	1 ()	2 ()	3 ()

35- Dini yasakların sizin için önem derecesi nedir?

	<u>çok önemli.</u>	<u>önemli</u>	<u>önemli değil</u>
İsminizin değiştirilmesi:	1 ()	2 ()	3 ()
Türkçe konuşmanın yasaklımsa:	1 ()	2 ()	3 ()
Düğünlerin geleneklere göre			
yapılmasında yasaklama:	1 ()	2 ()	3 ()
Türkçe eğitimin yasaklanması:	1 ()	2 ()	3 ()

36- Son seçimde oy kullandınız mı?

Evet () Hayır ()

37- Oyunuzu HÖH' e mi verdiniz?

Evet () Hayır ()

38- Gelecek seçimde HÖH e oy vermeyi /desteklemeyi düşünüyor musunuz?

Evet () Hayır () Emin değilim ()

39- Gelecek seçimde Hak ve Özgürlükler Hareketi (HÖH)'e oy verip vermeme nedeniniz nedir?

Partimiz, halkımızın azınlık haklarını savunuyor; problemlerini ele alıyor ()
Başarılılar ve iyi mücadele ediyorlar ()
Diğer olumlu nedenler ()
Politika ile ilgilenmiyorum ()
Başarılı değiller ve iyi mücadele etmiyorlar ()
HÖH'e güvenmiyorum, yalan ve fazla yozlaşma var, programları marjinal ve yetersiz ()

40- Hak ve Özgürlükler Hareketi Bulgar siyasetinde Türk-Müslüman azınlık açısından geçmişte başarılı oldu mu?

Evet () Hayır () Fikrim yok ()

41- HÖH bundan sonra Bulgar siyasetinde başarılı olacak mı?

Evet () Hayır () Şüpheliyim ()

Dini ibadetleri yerine getirme durumu

42- Aşağıdaki dini ibadetleri ne kadar sıklıkta takip ediyorsunuz?

	<u>Her zaman</u>	<u>Ara-sıra</u>	<u>Hiç</u>
Günlük 5 vakit Namaz	()	()	()
Cuma Namazı	()	()	()
Bayram Namazı	()	()	()
Ramazan Orucu (bir ay)	()	()	()

Kurban Bayramında kurban kesme () () ()
Kur'an-ı Kerim okuma () () ()

43- **İşiniz var mı?**

Evet () Hayır ()

44- **İşinizin türü nedir?**

Devlet işi () Kendi işim ()
Özel () Diğer ()

Aşağıdaki durumlardan hangisinde zorluk çekiyorsanız önem derecesini belirtiniz.

cok önemli. önemli önemli değil

45- **İş bulmada zorluk:** 1 () 2 () 3 ()

46- **Mal-mülk edinmede zorluk:** 1 () 2 () 3 ()

47- **Sağlık /tedavi işlerinde zorluk:** 1 () 2 () 3 ()

48- **Siz veya aileniz, hükümetten yardım alıyor mu?**

Evet () Hayır ()

49- **Size göre, Jivkov sonrası dönemde, ekonomik/yaşam durumunuz daha iyileşti, daha kötüleşti, aynı kaldı:**

Daha iyileşti () Daha kötüleşti () Aynı kaldı ()

50- **Aşağıdaki ünlü kişilerden en çok kimi seversiniz?**

G. Dimitrov () T. Özal () N. Hikmet ()
M. K. Atatürk () A. Doğan () Hiçbiri ()

51- **İsim değiştirme kampanyası sırasında isminiz değiştirildi mi?**

Evet () Hayır ()

52- **(Evetse) Türk /Müslüman isminizi geri aldınız mı?**

Evet () Hayır ()

53. **Uydu üzerinden evinizde Türkçe TV kanalları izliyor musunuz?**

Evet () Hayır ()

Ankate katıldığınız için çok teşekkür ederim.

Tarih:.....

Ek-2. Özgeçmiş

KİŞSEL BİLGİLER	
Adı Soyadı	: Vahit SADAL
Doğum tarihi	: 21.10.1967
Doğum yeri	: Çorum
Medeni hali	: Evli
Uyruğu	: T.C.
Adres	: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara
Tel	: +90 505 4869843
Faks	: -
E-mail	: vsadal@hotmail.com
EĞİTİM	
Lise	: Yozgat İmam Hatip Lisesi / 1985
Lisans	: Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / 1989
Yüksek lisans	: Warwick Üniversitesi- UK, CRER/ 1996
Doktora	: -
İŞ TECRÜBESİ: MEB, Kırıkkale Üniversitesi, DPT, AB, Dışişleri Bakanlığı	
YABANCI DİLLER: İngilizce, Arapça	
ÖDÜLLER:	
YAYINLAR:	
ÜYE OLUNAN MESLEKİ KURULUŞLAR: İLESAM	